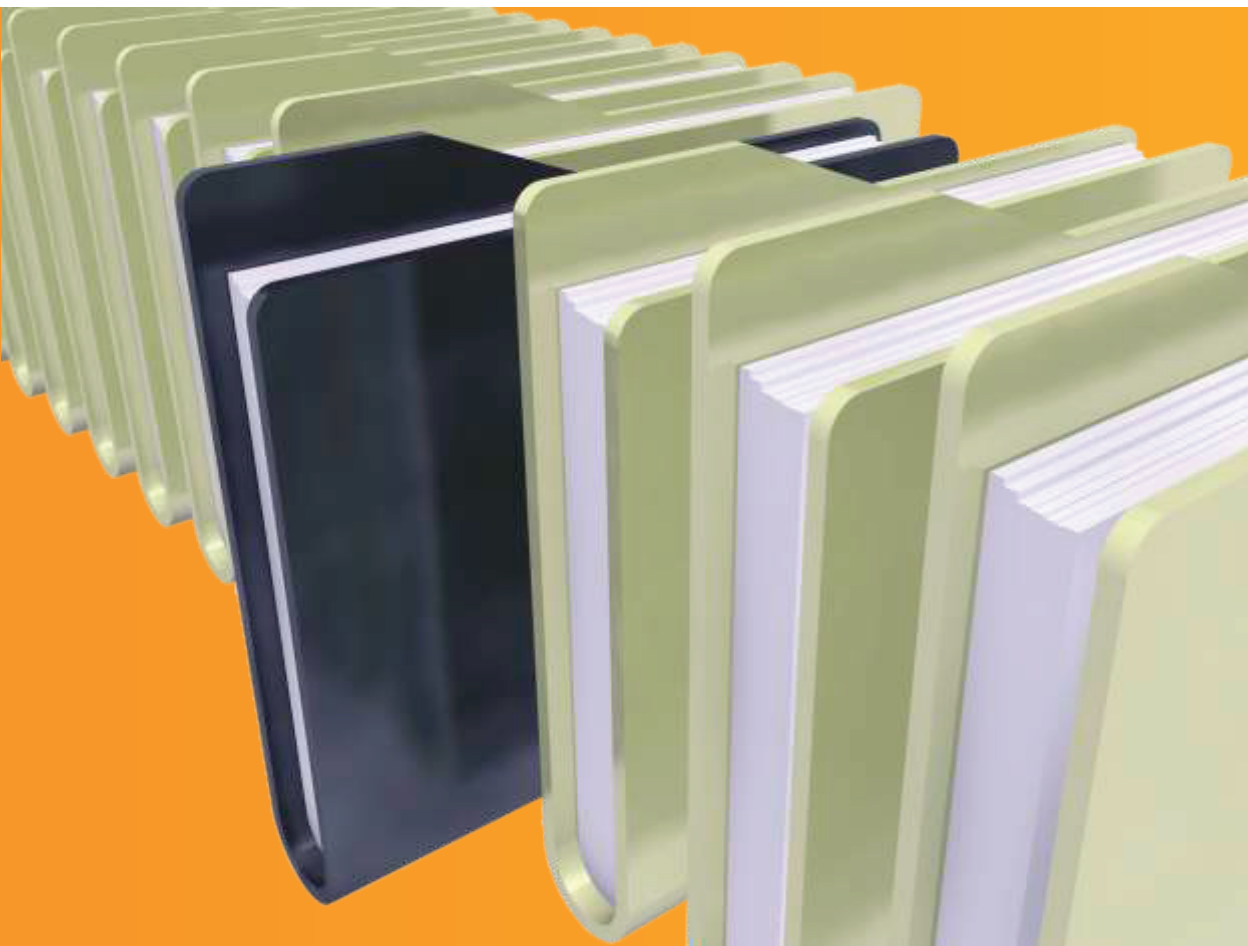

Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)

Urednik:
prof. dr Stanko Bejatović

Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite

(međunarodni pravni standardi,
regionalna krivična zakonodavstva,
primena i mere unapređenja zaštite)

Urednik:
prof. dr Stanko Bejatović

Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite
(međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i
mere unapređenja zaštite)

Urednik:
prof. dr Stanko Bejatović

Izdavač:
Misija OEBS-a u Srbiji

Za izdavača:
Artur Grejem,
šef Odeljenja za vladavinu prava i ljudska prava, Misija OEBS-a u Srbiji

Dizajn:
comma | communications design

Prelom i priprema:
Underdog

Štampa:
Jovšić Printing Centar doo

Tiraž:
300 primeraka

ISBN 978-86-6383-093-6

Štampanje ove publikacije pomogla je Misija OEBS-a u Srbiji. Stavovi izrečeni u publikaciji pripadaju isključivo autoru i njegovim saradnicima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji.

Ova publikacija je proizvedena uz finansijsku podršku Evropske unije. Njen sadržaj je u isključivoj odgovornosti autora i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

Reč urednika	[5]
A word from the editor	[9]
Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite) – Prof. dr Stanko BEJATOVIĆ	[13]
Direktiva o žrtvama (2012/29/EU) i kazneno zakonodavstvo Republike Srbije – Dr Milica Kolaković-Bojović	[41]
Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29 EU) i drugi međunarodnopravni standardi – stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja – Dr Milan ŠKULIĆ	[55]
Krivično zakonodavstvo Republike Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29/EU) – Dr Jovan ĆIRIĆ	[79]
Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (međunarodni pravni standardi i krivično procesno zakonodavstvo Srbije) – Dr Ivana STEVANOVIĆ, Nenad VUJIĆ	[95]
Žrtva krivičnog dela i krivično zakonodavstvo Republike Slovenije (pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mere za unapređenje norme i prakse) – Dr Vid JAKULIN	[111]
Posebno ranjive kategorije žrtava krivičnih dela i slovenačko krivično zakonodavstvo – teorija, norma i praksa – Prof. dr Rok SVETLIĆ	[123]
Žrtve kaznenih djela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske – Doc. dr sc. Zoran BURIĆ	[135]

Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu – normativni okvir i praksa – <i>Prof. dr sc. Elizabeta IVIČEVIĆ KARAS</i>	[145]
Žrtva krivičnog djela u svjetlu Direktive 2012/29/EU i krivičnog zakonodavstva BiH (normativnopravna rješenja s prijedlozima unapređenja norme i prakse) – <i>Prof. dr sc. Nezir PIVIĆ</i>	[161]
Oštećeno lice i krivično procesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine (međunarodni pravni standardi, norme, praksa i mjere unapređenja) – <i>Akademik prof. dr Miodrag N. SIMOVIĆ, Prof. dr Marina M. SIMOVIĆ</i>	[177]
Žrtve krivičnih djela i krivično zakonodavstvo Crne Gore (pozitivnopravna rešenja, iskustva u primjeni i mjere unapređenja) – <i>Prof. dr Drago RADULOVIĆ</i>	[207]
Krivično zakonodavstvo Severne Makedonije i žrtva krivičnoga dela (norma, praksa i mere unapređenja) – <i>Prof. dr Gordana LAŽETIĆ</i>	[227]
Mere zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela (međunarodni pravni standardi i krivično zakonodavstvo Republike Srbije) – <i>Snežana STANOJKOVIĆ, Miodjub VITROVIĆ, Nada TRIPKOVIĆ, Novak VUČO</i>	[251]
Advokatura i zaštita žrtava i svedoka krivičnih dela – <i>Jugoslav TINTOR</i>	[277]
Infrastruktura pravosudnih objekata i adekvatnost pružanja zahtevanog stepena zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela – <i>Miroslav ALIMPIĆ</i>	[295]
Međunarodna saradnja u oblasti podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela – <i>Siniša VAŽIĆ</i>	[309]
Obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama i njen značaj za prevenciju naknadne viktimizacije – <i>Prof. dr Vesna NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ</i>	[317]
Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i lice oštećeno krivičnim delom – <i>Dr Tatjana BUGARSKI</i>	[329]
Pružaoi podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela – <i>Slavica PEKOVIĆ</i>	[343]

Knjiga grupe autora pod nazivom „*ŽRTVA KRIVIČNOG DELA I KRIVIČNOPRAVNI INSTRUMENTI ZAŠTITE (MEĐUNARODNI PRAVNI STANDARDI, REGIONALNA KRIVIČNA ZAKONODAVSTVA, PRIMENA I MERE UNAPREĐENJA ZAŠTITE)*” posvećena je jednom od sve aktuelnijih pitanja krivičnog prava shvaćenog u širem smislu (materijalnom, procesnom i izvršnom) i kriminalne politike uopšte. Osnov ispravnosti konstatacije ovakvog stepena aktuelnosti predmetne problematike leži kako u činjenici svakodnevnog ogromnog (milionskog) – sve većeg broja žrtava krivičnih dela ne samo u pojedinim državama već i u svetu uopšte, tako i u činjenici sasvim ispravnog stava – nastojanja međunarodne zajednice kao celine da normira i primeni adekvatne krivičnopravne instrumente za pružanje pomoći i zaštitu prava žrtava krivičnih dela, i to posebno kada se one javljaju kao subjekti krivičnog postupka. Dva su preduslova praktične realizacije ovako postavljenog cilja međunarodne zajednice kao celine. Prvi je da se u pozitivnom krivičnom zakonodavstvu konkretne države predvide instrumenti adekvatne krivičnopravne zaštite žrtava krivičnih dela, a osnov toga treba da budu relevantni međunarodni pravni akti iz ove oblasti. Posmatrano sa aspekta prostora kojem pripadamo, to je pre svega Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine, kojom su uspostavljeni minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta s ciljem da se žrtvama krivičnih dela garantuje adekvatna informacija, pomoć i zaštita, kao i mogućnost da učestvuju u krivičnim postupcima.

Kada je reč o Direktivi 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine, onda tu treba posebno istaći činjenicu da i pored toga što se Direktiva odnosi na države članice EU, ona je nezaobilazna i za države koje to žele da postanu, i ne samo za njih već i za zakonodavstvo svake države budući da sadrži opšteprihvaćene standarde, standarde univerzalnog karaktera kada je reč o oštećenom – žrtvi krivičnog dela kao nadasve specifičnom subjektu krivičnog postupka. Drugi preduslov praktične realizacije iznesenog cilja međunarodne zajednice u vezi sa ovim krivičnoprocesnim subjektom je da adekvatne krivičnopravne norme budu i adekvatno primenjene – da adekvatno budu primenjene krivičnopravne norme kojima se štite prava žrtava krivičnih dela. Da bi se to postiglo – da bi krivičnopravne norme bile u funkciji ovako postavljenih ciljeva, one po svom sadržaju moraju da budu adekvatne vremenu i prostoru važenja norme i da budu precizne – da ne dozvoljavaju mogućnost zloupotrebe procesnih ovlašćenja što, mora se priznati, nije lako postići. Ovo posebno s obzirom na činjenicu postojanja ne malog broja otvorenih pitanja i ne samo prisutne razlike u njihovom normiranju između pojedinih krivičnih zakonodavstava (materijalnih, procesnih i izvršnih) već i lutanja u okviru istog zakonodavstva u kraćem vremenskom intervalu njegovog razvoja. Primera radi navodimo samo neke od njih. Pre svega, pojam žrtve krivičnog dela u krivičnom zakoniku. Da li je to lice oštećeno krivičnim delom? Da li je to pasivni subjekat krivičnog dela ili ovaj pojam treba shvatiti u kriminološkom ili nekom drugom smislu značenja? Ili, tu je i pitanje

da li je žrtva poseban subjekat krivičnog postupka ili ne. Zatim, tu je i ništa manje aktuelno pitanje blagovremene individualne procene žrtve radi utvrđivanja specifičnih potreba zaštite i utvrđivanja da li bi ona i u kojoj meri imala koristi od primene specifičnih mera zaštite u toku trajanja krivičnog postupka zbog njene posebne izloženosti sekundarnoj i ponovnoj viktimizaciji, zastrašivanju i odmazdi. Potom, tu je pitanje načina *unapređenja položaja posebno osetljivih kategorija žrtava i uspostavljanje mreže službi podrške žrtvama krivičnih dela*. Pitanje načina obezbeđenja stručne obuke službenih lica (opšte ili specijalne) s ciljem podizanja njihove „svesti o potrebama žrtava i osposobljavanju za postupanje sa žrtvama na nepristrasan, uvažavajući i profesionalan način.” Ili, tu je i pitanje mera zaštite posebno osetljivih kategorija žrtava krivičnih dela i njihovog procesnog statusa. Pitanje infrastrukture pravosudnih objekata i adekvatnosti pružanja zahtevanog stepena zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela. Pitanje međunarodne saradnje u oblasti podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela i sl. S obzirom na sve to, publikovanje knjige u kojoj se na jednom mestu, a što je slučaj s rukopisom koji je pred nama, na jedan kritički, naučno i stručno argumentovan način obrađuje predmetna problematika i posebno ukazuje na poželjan način njene praktične primene više je nego opravdano. Svojom sadržinom knjiga koja je pred nama po ko zna koji put potvrđuje punu kriminalno-političku opravdanost zakonodavnog normiranja posebnih krivičnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela i njihove adekvatne primene, što trenutno nije slučaj u analiziranim krivičnim zakonodavstvima, a to posebno dolazi do izražaja kod posebno osetljivih kategorija žrtava krivičnih dela.

Sadržinski posmatrano, nekoliko grupa pitanja predstavlja težište analize knjige čijim rukopisom raspoložemo. To su, pre svega, pitanja koja se odnose na: pojam i status lica oštećenog krivičnim delom; pojam i status posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela i posebne mere njihove zaštite; blagovremene individualne procene žrtve radi utvrđivanja specifičnih potreba zaštite i utvrđivanja da li bi ona i u kojoj meri imala koristi od primene specifičnih mera zaštite u toku trajanja krivičnog postupka zbog njene posebne izloženosti sekundarnoj i ponovnoj viktimizaciji, zastrašivanju i odmazdi; uspostavljanje mreže službi podrške žrtvama krivičnih dela; način obezbeđenja stručne obuke službenih lica (opšte ili specijalne) s ciljem podizanja njihove svesti o potrebama žrtava i osposobljavanju za postupanje sa žrtvama na nepristrasan, uvažavajući i profesionalan način; infrastrukturu pravosudnih objekata kao preduslova adekvatnosti pružanja zahtevanog stepena zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela; međunarodnu saradnju u oblasti podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela i sl.

Navedena, kao i druga pitanja koja čine predmet ove knjige obrađena su sa više aspekata. Među njima se posebno ističu: normativni, u okviru kojeg je najveći broj navedenih pitanja analiziran s aspekta pozitivnih krivičnih (materijalnih, procesnih i penoloških) normi država regiona (Srbije, Crne Gore, BiH, Severne Makedonije, Slovenije i Hrvatske), relevantnih međunarodnih pravnih dokumenata iz ove oblasti, relevantnog komparativnog krivičnog zakonodavstva i stepena njihove međusobne usaglašenosti. Potom, tu je aspekt praktične primene analizirane problematike u okviru kojeg je ukazano i na načine praktične primene odredaba normi analiziranih zakonskih tekstova. Na kraju, kao poseban aspekt javlja se aspekt njihove teoretske komponente u krivičnopravnoj, i ne samo krivičnopravnoj teoriji, u okviru kojeg su analizirana razna teoretska shvatanja u vezi s predmetnom problematikom. S obzirom na ovakav način obrade pitanja u knjizi, kao i aspekte sa kojih su obrađena analizirana pitanja, može se zaključiti da je ona od ne malog značaja i za sagledavanje stepena implementacije savremenih tendencija nauke krivičnog prava i kriminalne politike uopšte u krivičnim zakonodavstvima država regiona kada je reč o krivičnopravnim instru-

mentima zaštite žrtava krivičnih dela. Uz to, u knjizi je ukazano i na načine praktične realizacije normiranih krivičnopравnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela, što tekstu daje dodatni značaj. Razlog tome je što samo adekvatno primenjena norma ovog kao i bilo kog drugog karaktera ima svoje puno kriminalno-političko opravdanje. Ako se tome doda i takođe nesporna činjenica da je u knjizi kritički, naučno i stručno argumentovano obrađena predmetna problematika sa svih tih aspekata, onda iznesena konstatacija još više dobija na svom značaju. S obzirom na sve to može se konstatovati da je tekst kojim raspoložemo i u funkciji adekvatnog normiranja i adekvatne primene opšteprihvaćenih krivičnopравnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela u krivičnom zakonodvstvu (materijalnom, procesnom i izvršnom) država regiona.

Analitička i sveobuhvatna analiza i tumačenja ne malog broja pitanja o kojima se raspravlja u knjizi čini sadržaj i smisao analiziranih pitanja razumljivim, a kritički ton argumentacije u određenim slučajevima osvetljava nepreciznost i višeznačnost zakonskih normi, njihovu unutrašnju i spoljašnju protivrečnost, što u krajnjem treba da bude i signal zakonodavcima za potrebom njihovog, u najmanju ruku, još jednog preispitivanja. Suštinska objašnjenja pojedinih zakonskih rešenja u vezi sa predmetnom problematikom, kriminalno-političkih razloga zbog kojih su ustanovljena i svrhe kojoj treba da služe mogu biti siguran oslonac načinu na koji ih treba pravilno tumačiti i primenjivati u praksi. Iako je predmet rasprave prevashodno pozitivno-pravna norma, u knjizi se daju i ne mali predlozi *de lege ferenda* u cilju potpunog usaglašavanja sa opšteprihvaćenim međunarodnim standardima iz ove oblasti, što nadležnim organima treba da bude signal i za intervencije s tim ciljem. Teorijska objašnjenja najvećeg broja analiziranih pitanja, tumačenje kriminalno-političkih razloga na kojima su zasnovana, čine knjigu čiji je tekst pred nama aktuelnom literaturom za daljnja doktrinarna proučavanja i pravilnu primenu zakonskih propisa u praksi, a osmišljeni i decidni predlozi *de lege ferenda* mogu biti od velike pomoći zakonopiscima prilikom dogradnje normi koje se odnose na predmetnu problematiku što je, imajući u vidu činjenice iznesene u tekstu kojim raspoložemo, neophodno.

Stručna zasnovanost sistematike, validna teorijska gledišta, svestranost razmatranja, kritička analiza normativnih rešenja i praktična primena predmetne problematike obezbeđuju naučni i stručni nivo koji tekst čini i aktuelnim i originalnim. Teorijske eksplikacije i proširena izlaganja najvećeg broja od razmatranih pitanja od koristi su ne samo za krivično pravo država regiona već i uopšte. Tumačenja načina normiranja i svrhe svakog od mogućih krivičnopравnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela su analitička i sveobuhvatna, usled čega njihov sadržaj i smisao postaju razumljivi, a kritički ton argumentacije određenog broja rešenja analiziranih zakonodavstava ukazuje na neophodnost njihovog daljeg proučavanja, i to ne samo u teoriji već i u njihovoj normativnoj razradi. Teorijska objašnjenja najvećeg broja pitanja analiziranih mera čine knjigu aktuelnom literaturom kako za dalja doktrinarna proučavanja, tako i za pravilnu primenu zakonskih propisa u pravosudnoj praksi, a predlozi *de lege ferenda*, osmišljeni i decidirani, mogu biti od velike pomoći zakonopiscima država regiona u budućim intervencijama po ovim pitanjima, bez obzira na to o kojem konkretnom krivičnom zakonodavstvu je reč, i kompas načina uspostavljanja nužnog ekvilibrijuma između cilja propisivanja, izricanja i primene krivičnopравnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela.

S obzirom na izneseno, kao i na sadržaj i aspekte obrade predmetnih pitanja, knjiga, nema sumnje, predstavlja ne samo korisnu već i nezaobilaznu literaturu za sve one kojima je namenjena (naučnoj i stručnoj javnosti, zakonopiscima i zakonodavcima). Predstavlja putokaz poželjnog načina normiranja i praktične primene krivičnopравnih instrumenta zaštite žrtava krivičnih dela u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu.

Na kraju, kada je reč o izdavaču – Misiji OEBS-a u Srbiji, objavljivanje i ove, kao i osam prethodnih knjiga ovog karaktera, još je jedna u nizu potvrda njenog dugogodišnjeg izuzetnog doprinosa kvalitetu rada u normiranju i praktičnoj primeni ne malog broja krivičnopравnih instituta, u ovom slučaju kvalitetu normiranja i praktičnoj primeni krivičnopравnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela, doprinos njihovom normiranju i primeni u skladu sa relevantnim međunarodnim pravnim standardima iz ove oblasti i rešenjima u kompetentnom uporednom krivičnom (materijalnom, procesnom i izvršnom) zakonodavstvu uopšte. Uz to, konferencija na kojoj će knjiga biti promovisana i na kojoj će biti vođena stručno-kritička rasprava o pitanjima koja čine njen predmet doprineće ne samo daljem širenju i učvršćivanju dugogodišnjih kolegijalnih veza pravnika krivičara (teoretičara i praktičara) država čiji su predstavnici učestvovali u pisanju knjige i radu konferencije povodom koje se ona i publikuje već i argumentovanoj, stručno-kritičkoj raspravi o tako velikom broju otvorenih pitanja krivičnopравnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela. To ima posebnu vrednost s obzirom na činjenicu da se radi o državama koje ne samo što baštine istu pravnu tradiciju već pokazuju i sasvim opravdanu opredeljenost da njihovo krivično (materijalno, procesno i izvršno) zakonodavstvo i po pitanju normiranja i primene krivičnopравnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela bude u skladu sa međunarodnim pravnim standardima iz ove oblasti i rešenjima i praksom kompetentnog komparativnog krivičnog zakonodavstva u ovoj oblasti. Sve ovo treba da, sa jedne strane, omogući da žrtva krivičnog dela svojim učešćem u krivičnom postupku pruži doprinos objektivnom rasvetljenju i rešenju krivične stvari i da ostvari svoja prava kao žrtva krivičnog dela, a sa druge strane da ne doprinese njenoj daljoj viktimizaciji što, mora se priznati, nije lako postići. No, putokaz na koji način to obezbediti daju radovi publikovani u knjizi koja je pred nama.

Takođe je važno istaći doprinos Evropske unije izradi ove publikacije, ali i organizovanju konferencije međunarodnog karaktera, kao neizostavnu pomoć pri usvajanju i primeni međunarodnih i evropskih standarda u ovoj oblasti.

U Beogradu,
aprila meseca 2020. godine

UREDNIK
Prof. dr Stanko Bejatović

This book by a group of authors entitled *Victims of Crime and Legal Instruments for Their Protection in Criminal Law (International Legal Standards, Regional Criminal Legislation, Application and Measures for Improving Protection of Victims' Rights)* focuses on an increasingly topical issue of criminal law understood in the broad sense (substantive, procedural and enforcement) and criminal policies in general. A vast number of crime victims (counted in millions), increasing on a daily basis not only in individual countries, but on a global scale as well, speak in favour of the previous statement about the level of topicality of the issue, supported, as well, by the proper attitude and efforts of the wider international community to regulate and apply appropriate legal instruments in the field of criminal law to provide support to victims of crime and protect their rights, in particular when they have the role of participant in criminal proceedings. There are two preconditions for successful practical achievement of that aim pursued by the international community at large. First, appropriate legal instruments for the protection of crime victims in the criminal law must be provided for in the criminal legislation in effect in any given country based on international legal instruments relevant in the field. Considering the region to which we belong, those include, first and foremost, Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime the purpose of which is to ensure that victims of crime receive appropriate information, support and protection and are able to participate in criminal proceedings.

A fact that should strongly be emphasized with regard to the Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 is that not only does it apply to EU member states, it is also imperative for countries aiming to join the EU. By the same token, it is imperative for legislation of any country as it contains generally accepted standards of universal relevance to the injured party – victim of crime, as, above all, a specific participant in criminal proceedings. Another precondition for practical achievement of the aims set for that particular participant in criminal proceedings by the international community is that appropriate provisions of criminal law should be properly implemented – to implement criminal law provisions aimed at safeguarding the rights of crime victims in a proper manner. To achieve that – for criminal law provisions to further those aims, their subject matter must correspond to the time and place in which they apply and they must be unambiguous – to prevent any possibility of abuse of procedural powers, which, admittedly, is not easy to achieve. That is particularly so due to the fact that not only are there many points at issue, but there are also differences with regard to how they are provided for in criminal legislation of individual countries (substantive, procedural and enforcement) and vacillations within national legislation of individual countries in the course of its short-term development. We will give just a few examples. This applies, in the first place, to how the concept of crime victim is defined in a given criminal code (Is it a person harmed by a criminal offence? Is it a person affected by a criminal offence or should that concept be interpreted

in the criminological or some other sense?). Another point is whether the victim should be a distinct participant in criminal proceedings or not. Furthermore, an equally topical issue arises concerning timely and individual assessment of the victim to identify their specific protection needs and determine whether and to what extent they would benefit from special protection measures in the course of criminal proceedings due to their vulnerability to secondary and repeat victimisation, to intimidation and to retaliation. Then, there are the issues of *how to improve the position of particularly vulnerable categories of victims* and *setting up a network of victim support services*. *The issue of providing* (general and specialist) professional training to officers with the aim of raising their “awareness of victims’ needs and enabling them to deal with victims in a non-discriminatory, respectful and professional manner.” Other issues that are raised involve measures aimed at protecting particularly vulnerable categories of crime victims and their position in the proceedings; infrastructure of judicial facilities and if the required level of protection is adequately provided to victims and witnesses of crime; international cooperation with regard to victim and witness support, and the like. In view of everything mentioned, publishing a book that addresses its subject matter in a critical, scientific and expertly well-argued way and emphasises in particular how it should be implemented in practice, as does this manuscript, is more than warranted. The content of this publication confirms yet again that providing by the law for special legal instruments for the protection of crime victims and their proper application is fully justified from the perspective of criminal policy. Presently, that does not apply to the criminal legislation analysed in the book, which becomes especially evident in particularly vulnerable categories of crime victims.

In terms of its content, several sets of issues are the focus of analysis carried out in the book before us. Those are primarily related to the concept and position of a person harmed by a criminal offence; concept and status of the particularly vulnerable category of crime victims and special protection measures; timely and individual assessment of the victim to identify their specific protection needs and determine whether and to what extent they would benefit from special protection measures in the course of criminal proceedings due to their vulnerability to secondary and repeat victimisation, to intimidation, and to retaliation; setting up a network of victim support services; providing professional (general and specialist) training to officers with the aim of raising their awareness of victims’ needs and enabling them to deal with victims in a non-discriminatory, respectful and professional manner; infrastructure of judicial facilities as a prerequisite for ensuring adequate provision of the required level of protection to victims and witness of crime; international cooperation with regard to victim and witness support and the like.

Those issues, as well as some others, which comprise the subject matter of the book, have been examined from a number of aspects. Standing out among key ones is the normative aspect, which entails an analysis of the majority of the issues enumerated above from the perspective of the provisions of criminal (substantive, procedural and enforcement) law in effect in countries in the region (Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, Slovenia and Croatia), pertinent international legal documents in the field, relevant comparative criminal legislation and the degree of harmonisation among criminal laws of those countries. Another key aspect is the practical application of the subject matter covered in the book, involving modes of practical implementation of the provisions set forth in the codes and laws analysed by authors. Finally, those issues are considered from the theoretical aspect, *i.e.* how they are looked at in the theory of criminal law and beyond, including examination of various theoretical understandings of the subject matter in hand. Given the approach used to address the subject matter of the book, as well as aspects from which it has been examined, it can be concluded that the book is highly relevant

for assessing the degree of implementation of modern trends in criminal jurisprudence and criminal policy in general in the criminal legislation of countries in the region with regard to legal instruments for the protection of crime victims in criminal law. In addition, the book presents various methods of practical application of legal instruments for the protection of crime victims provided for in criminal law, which gives the text an added importance. The reason is that only if provisions of that type, and of any other for that matter, are properly applied, may they be justified from the perspective of criminal policy. Adding to this that the subject of the book is indisputably addressed in a critical manner from all the aspects cited above and that it contains scientific and professional arguments, the statement above is even more to the point. All things considered, it can be concluded that the text in hand has a major role in the process of properly providing for and applying generally accepted legal instruments for the protection of crime victims in criminal (substantive, procedural and enforcement) legislation of countries in the region.

Systematic and comprehensive analyses and interpretations of many issues discussed in the book give valuable insight into their subject matter and its meaning, while in some cases, the critical tone of its argumentation sheds light on imprecision and ambiguity of legislative provisions, their internal and external contradiction, which should ultimately serve as a warning to lawmakers to reconsider them at the very least. To-the-point explanations of individual legislative solutions related to the subject matter addressed in the book, the reasons of criminal policy for which they have been introduced and the purpose they are intended for may serve as a reliable basis for their proper interpretation and application in practice. Although the book primarily discusses regulations currently in effect, a number of *de lege ferenda* recommendations are also put forward to achieve complete harmonisation with generally accepted international standards in the field, which should be seen by competent authorities as a sign to make interventions with that purpose in mind. Theoretical explanations of the majority of the issues examined in the book and interpretations of reasons of criminal policy behind them make it a must-read for further doctrinal research and proper implementation of statutory regulations in practice. In addition, constructive and clear *de lege ferenda* recommendations can be of great help to lawmakers in improving regulations concerning the subject matter, which is necessary in view of the facts presented in the book.

Theoretically well-based systematization of topics and issues, valid theoretical viewpoints, comprehensive deliberation, critical analysis of regulatory solutions and examples from jurisprudence concerning the subject matter covered in the book ensure a scientific and professional level that makes this publication both topical and original. Theoretical explications and expanded presentation of the majority of issues addressed in the book are contributive not only to criminal law of the countries in the region but also in general. Interpretations of approaches to regulating every possible legal instrument for the protection of crime victims in criminal law and purposes they serve are both analytical and comprehensive making their content and meaning understandable, while the pervading critical tone of argumentation concerning certain legislative solutions indicates that they require further examination, not only by theorists but also with regard to how they are elaborated in the law. Theoretical explanations of the vast majority of the issues addressed in the publication make it a must read not only for further doctrinal studies but also for proper implementation of statutory regulations in practice. At the same time, *de lege ferenda* recommendations, both constructive and clear, can be of great help to legislators across the region in making interventions concerning the subject matter, regardless of the criminal legislation they may concern. They can also be used as a guideline for restoring the necessary equilibrium among the purpose of providing for, imposing and applying legal instruments for the protection of crime victims in criminal law.

In view of the aforementioned, including the content of relevant issues and aspects from which they are examined, the book will certainly prove useful and indispensable reading for all those to whom it is intended (scholars and experts in the field, legislators and drafters of laws). It is a guide for regulating and applying in practice legal instruments for the protection of crime victims in criminal law in national criminal legislation.

Finally, the publication of this book by the OSCE Mission to Serbia is yet another testimonial, similarly as eight previous monographs of this kind, of Mission's long-standing and immense contribution to the standard of quality of regulation and practical application of numerous institutes of criminal law. In this particular case, it refers to the standard of quality of regulation and implementation of legal instruments for the protection of crime victims in criminal law, in keeping with relevant international legal standards in the field and solutions found in relevant comparative criminal (substantive, procedural and enforcement) legislation in general. Furthermore, not only is a conference at which this monograph will be presented, featuring an expert and critical discussion of its subject matter, going to contribute to forging and cementing long-standing ties among criminal jurists (theorists and practitioners) from the countries of the authors who took part in writing this book and at the conference in connection with which the book is published. It will also contribute to a well-argued, expert and critical debate on so many unsettled issues concerning legal instruments for the protection of victims of crime in criminal law. That is particularly valuable given that those countries inherit the same legal tradition and are also utterly and justifiably committed to achieving compliance of their criminal (substantive, procedural and enforcement) legislation with international legal standards, solutions and the case law of competent and comparative criminal legislation in the field with regard to how legal instruments for the protection of crime victims are regulated and applied. The goal is twofold. On the one hand, it is to ensure that the victim of crime can contribute, by participating in criminal proceedings, to clearing up and resolving a criminal matter in an objective manner. On the other, it is to ensure that the victim is able to exercise their rights as a victim of crime, while preventing their further victimisation. Admittedly, that is not an easy task. Papers published in this book will provide guidance on how to achieve that task.

It is also important to emphasise the contribution of the European Union in creating this publication as well as organising the international conference, as part of the indispensable assistance in the process of adoption and application of international and European standards in this field.

In Belgrade,
April 2020

EDITOR
Professor Stanko Bejatović, PhD

Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)

Rezime

Predmet analize u radu su krivičnopravna, kriminološka i sociološka pitanja krivičnopravnih instrumenata zaštite žrtava krivičnog dela (međunarodni pravni standardi iz ove oblasti, stepen njihove implementiranosti u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu država regiona – Srbije, Slovenije, Hrvatske, BiH, Crne Gore i Severne Makedonije), načini njihove primene i mere unapređenja s ciljem usaglašavanja nacionalnih krivičnih zakonodavstava država regiona s međunarodnim pravnim standardima i kompetentnim komparativnim krivičnim zakonodavstvom po predmetnim pitanjima.

Posmatrano sa aspekta arhitektonike analiziranih pitanja, u radu su ona svrstana u četiri kategorije. Prvu čine opšta razmatranja o kriminalno-političkoj neophodnosti predviđanja međunarodnih pravnih standarda o krivičnopravnim instrumentima zaštite žrtava krivičnih dela i neophodnosti njihove implementacije u nacionalno krivično zakonodavstvo (materijalno, procesno i izvršno). Druga grupa pitanja su pitanja krivičnoprocesnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela. Među ne malim brojem pitanja ovog karaktera posebno se ističu ona koja se odnose na pojam krivičnoprocesnog subjekta (žrtva, oštećeni ili i žrtva i oštećeni), njegov procesni položaj, način obezbeđenja njegove individualne procene, kao i na posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela i krivičnoprocesne instrumente njihove zaštite. Treća grupa pitanja

1 Prof. Pravnog fakulteta u Kragujevcu i predsednik Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu.

posvećena je instrumentima zaštite žrtava krivičnih dela u materijalnom krivičnom zakonodavstvu (u krivičnom zakoniku – zakonu), a četvrta se odnosi na penološki aspekt predmetne problematike.

Navedena, kao i druga pitanja koja čine sadržaj rada analizirana su sa tri aspekta. Prvi je normativni aspekt predmetne problematike, koji je prikazan kako sa aspekta međunarodnih pravnih akata tako i sa aspekta nacionalnog krivičnog zakonodavstva država regiona i relevantnog komparativnog krivičnog zakonodavstva o ovom pitanju. Drugi je praktični aspekt primene krivičnopravnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela, u okviru kojeg je posebna pažnja posvećena analizi preduslova željenog stepena adekvatnosti njihove primene. Treće, tu je teoretski aspekt predmetne problematike u okviru kojeg su stručno-kritički analizirana brojna teoretska shvatanja krivičnopravnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela. Na kraju, u vezi sa sadržajem rada, pažnju zaslužuje i ne mali broj predloga „de lege ferenda” s ciljem što potpunijeg usaglašavanja krivičnog zakonodavstva država regiona sa relevantnim međunarodnim pravnim standardima iz ove oblasti i rešenjima kompetentnog komparativnog krivičnog zakonodavstva i adekvatne primene takvih normi.

Ključne reči: žrtva, krivično delo, oštećeni, posebno osetljive kategorije, mere zaštite, krivično zakonodavstvo, individualna procena, međunarodni pravni standardi, naknada štete, sud, tužilac.

1. Opšte napomene

Jedno od sve aktuelnijih pitanja krivičnog prava shvaćenog u širem smislu (materijalnom, procesnom i izvršnom) i kriminalne politike uopšte jeste pitanje krivičnopravnih instrumenata zaštite žrtava krivičnih dela. Osnov ispravnosti konstatacije ovakvog stepena aktuelnosti ove problematike leži kako u činjenici svakodnevnog ogromnog (milionskog) – sve većeg broja žrtava krivičnih dela, ne samo u pojedinim državama, već i u svetu uopšte, tako i u činjenici sasvim ispravnog stava – nastojanja međunarodne zajednice kao celine da normira i primeni adekvatne krivičnopravne instrumente za pružanje pomoći i zaštitu prava žrtava krivičnih dela, i to posebno kada se one javljaju kao subjekt krivičnog postupka. Dva su preduslova praktične realizacije ovako postavljenog cilja međunarodne zajednice kao celine. Prvi je da se u pozitivnom krivičnom zakonodavstvu konkretne države predvide instrumenti adekvatne krivičnopravne zaštite žrtava krivičnih dela, a osnov toga treba da budu relevantni međunarodni pravni akti iz ove oblasti. Posmatrano sa aspekta prostora kojem pripadamo, to je pre svega Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine² kojom su uspostavljeni minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta s ciljem da se žrtvama krivičnih dela garantuje adekvatna informacija, pomoć i zaštita, kao i mogućnost da učestvuju u krivičnim postupcima.

Kada je reč o Direktivi 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine, treba posebno istaći činjenicu da i pored toga što se ona odnosi na države članice EU, ona je nezaobilazna i za države koje to žele da postanu i ne samo za njih već i za zakonodavstvo svake države, budući da Direktiva sadrži opšteprihvaćene standarde, standarde univer-

2 Direktiva je zamenila Okvirnu odluku Saveta 2001/220/PUP (SL L 315 od 14.11.2012).

zalnog karaktera kada je reč o žrtvi krivičnog dela kao nadasve specifičnom subjektu krivičnog postupka.³ Drugi preduslov praktične realizacije iznetog cilja međunarodne zajednice u vezi sa ovim krivičnoprocesnim subjektom jeste da adekvatne krivičnopravne norme budu i adekvatno primenjene – da adekvatno budu primenjene krivičnopravne norme kojima se štite prava žrtava krivičnih dela, što trenutno nije slučaj.⁴ Da bi se to postiglo – da bi krivičnopravne norme bile u funkciji ovako postavljenih ciljeva, po svom sadržaju one moraju da budu adekvatne vremenu i prostoru važenja norme i da budu precizne – da ne dozvoljavaju mogućnost zloupotrebe procesnih ovlašćenja što, mora se priznati, nije lako postići. Ovo posebno s obzirom na činjenicu postojanja ne malog broja otvorenih pitanja i ne samo prisutne razlike u njihovom normiranju između pojedinih krivičnih zakonodavstava (materijalnih, procesnih i izvršnih) već i lutanja u okviru istog zakonodavstva u kraćem vremenskom intervalu njegovog razvoja. Primera radi navodimo samo neke od njih. Slučaj, pre svega, sa pojmom žrtva krivičnog dela u krivičnom zakoniku. Da li je to lice oštećeno krivičnim delom? Da li je to pasivni subjekat krivičnog dela ili ovaj pojam treba shvatiti u kriminološkom ili nekom drugom smislu?⁵ Ili, tu je i pitanje da li je žrtva poseban subjekt krivičnog postupka ili ne. Zatim, tu je i ništa manje aktuelno pitanje blagovremene individualne procene žrtve radi utvrđivanja specifičnih potreba zaštite i utvrđivanja da li bi ona i u kojoj meri imala koristi od primene specifičnih mera zaštite u toku trajanja krivičnog postupka zbog svoje posebne izloženosti sekundarnoj i ponovnoj viktimizaciji, zastrašivanju i odmazdi. Potom, tu je pitanje načina unapređenja položaja posebno osetljivih kategorija žrtava i uspostavljanja mreže službi podrške žrtvama krivičnih dela. Pitanje načina obezbeđenja stručne obuke službenih lica (opšte ili specijalne) s ciljem podizanja njihove „svesti o potrebama žrtava i osposobljavanju za postupanje sa žrtvama na nepristrasan, uvažavajući i profesionalan način”. Ili, tu je i pitanje mera zaštite posebno osetljivih kategorija žrtava krivičnih dela i njihovog procesnog statusa, kao i pitanje infrastrukture pravosudnih objekata i adekvatnosti pružanja zahtevanog stepena zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela, pitanje međunarodne saradnje u oblasti podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela i sl.⁶

Kada je reč o Republici Srbiji, dva su ključna razloga zbog kojih treba usaglasiti njeno krivično zakonodavstvo sa standardima Direktive 2012/29/EU. Prvo, jedan od zadataka na putu priključenja Srbije EU, odnosno jedan od segmenata poglavlja 23 je i usklađivanje njenog zakonodavstva (u ovom slučaju krivičnog – materijalnog, procesnog i izvršnog) sa standardima Direktive. Definišući prelazna merila kroz čiju ispunjenost se ocenjuje napredak koji je Srbija ostvarila u ovoj oblasti, EU je pozdravila nameru Srbije da oceni stepen usklađenosti svog zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU u pogledu prava žrtve i da nakon toga izvrši usklađivanje svog zakonodavstva, kao i da uspostavi mrežu usluga širom zemlje za pružanje podrške žrtvama, svedocima i oštećenima u svim fazama krivičnog postupka⁷. Osim toga, EU je naglasila da Srbija treba da obezbedi pristup osnovnom nivou usluga podrške i da

3 Vidi: Škulić, M., *Normativna analiza položaja žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnopravnom sistemu Srbije: Aktuelno stanje, potrebe i mogućnosti promene*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2015.

4 Vidi: Radulović, D., *Žrtve krivičnih dela i krivično zakonodavstvo Crne Gore (Pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mjere unapređenja)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

5 Bejatović, S., *Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (Stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja) – Normativni aspekt*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2018, str. 18.

6 Vidi: Stevanović, I., *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Neophodni koraci za unapređenje sistema)*, Zbor. „Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (Međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)”, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2019, str. 156–169.

7 Vidi: *Preporuke za unapređenje mreže službi za pomoć i podršku oštećenima i žrtvama krivičnih dela i svedocima u krivičnim postupcima Republike Srbije*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2016.

olakša upućivanje na organizacije za pružanje pomoći žrtvama od strane policije. Takođe, EU je pozvala Srbiju da aktivno podstiče i prati primenu ovih prava, kao i da organizuje dovoljan broj obuka u vezi sa tim.

U cilju ispunjenja prethodno navedenog, Akcionim planom za Poglavlje 23 predviđen je čitav niz aktivnosti. One se, načelno posmatrano, mogu podeliti u dve velike grupe: najpre, Akcionim planom je predviđen set aktivnosti koje za svrhu imaju unapređenje položaja žrtava uopšte, bez obzira na vrstu krivičnog dela. Osim toga, Akcioni plan u različitim segmentima predviđa različite aktivnosti koje imaju za cilj unapređenje položaja pojedinih, posebno osetljivih kategorija žrtava, posebno dece⁸. Posmatrano u ovom kontekstu, treba istaći čl. 24. Direktive koji nalaže državama članicama da osiguraju da u krivičnom postupku svi razgovori sa decom žrtvama budu audio-vizuelno snimljeni i da se kao takvi mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. Isto tako, države članice u skladu sa svojim krivičnim zakonodavstvom treba da predvide mogućnost postavljanja specijalnog punomoćnika detetu žrtvi krivičnog dela u slučaju kada su nosioci roditeljske odgovornosti onemogućeni da zastupaju decu žrtve zbog sukoba interesa, kao i u slučajevima kada dete nije u pratnji porodice ili je odvojeno od nje. Drugim rečima, da i dete žrtva ima pravo na advokata, na pravni savet i zastupanje, u svoje ime, u postupcima u kojima postoji ili može postojati sukob interesa između deteta žrtve i nosilaca roditeljske odgovornosti. Drugo, od prvih dana svog postojanja krivično zakonodavstvo Srbije je težilo, i u tome u najvećem stepenu i uspevalo, da bude usaglašeno sa rešenjima koja su u datom vremenu odlikavala najdemokracičnije poglede društva kao celine na predmetnu problematiku⁹. Dokaz da takvu, sasvim opravdanu, praksu Srbija nastavlja treba da bude, uz ostalo, i implementacija standarda Direktive u njeno krivično zakonodavstvo. Upravo u toj želji preduzeto je i preduzima se niz mera – aktivnosti. To su, pre svega, već usvojena akta i akta čiji je proces usvajanja na samom kraju (Akcioni plan za Poglavlje 23; Akcioni plan za sprovedene Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period od 2019. do 2025. god. i Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela za period 2019–2025. god.).

8 Akcioni plan za Poglavlje 23 sadrži impresivan broj mera posvećenih posebno osetljivim kategorijama žrtava i/ili posebno problematičnim procesnim situacijama u kojima su te kategorije žrtava naročito ugrožene. U tom smislu planirano je sprovođenje obuke za javne tužioce, zamenike javnih tužilaca, policijske službenike i reprezentativna udruženja novinara u pogledu sprečavanja curenja informacija o tekućim ili planiranim krivičnim istragama, kao i sprečavanja curenja osetljivih podataka o žrtvama, deci itd. (aktivnost 3.5.2.21). Akcioni plan posebno prepoznaje osetljivost žrtava ratnih zločina, ali i potrebu posebne podrške licima koja dolaze iz višestruko depriviranih sredina (aktivnost 3.6.2.3). U tom smislu predviđeno je pilotiranje centara za podršku porodici u cilju: targetiranja populacije iz višestruko depriviranih sredina (posebno obraćajući pažnju na dostupnost romskim porodicama i deci); podrške roditelju koji trpi porodično nasilje; podrške deci u riziku od napuštanja škole; podrške porodicama u riziku od razdvajanja (deci i roditeljima); podrške deci žrtvama krivičnih dela; podrške deci sa smetnjama u razvoju iz vulnerabilnih porodica i u riziku od smeštaja u ustanovu. Deca kao svedoci i žrtve krivičnih dela tretirani su u Akcionom planu kroz čitav niz aktivnosti. Značajno je pomenuti da se Srbija Akcionim planom obavezala na definisanje praktičnih smernica za saslušanje dece, zasnovanih na primerima dobre prakse zemalja EU i obezbeđenje uslova za jednoobraznu primenu mera zaštite u cilju zaštite dece žrtava/svedoka u krivičnom postupku od sekundarne viktimizacije (aktivnost 3.6.2.15). Planirano je i sprovođenje obuka i informativnih sesija o zaštiti dece žrtava/svedoka u krivičnom postupku za policijske službenike, javne tužioce, zamenike javnih tužilaca, sudije i zaposlene u centrima za socijalni rad, kao i distribucija edukativnog materijala u cilju izbegavanja sekundarne viktimizacije (aktivnost 3.6.2.16). Akcioni plan podršku ovoj kategoriji žrtava stavlja i u kontekst opšteg režima podrške uvođenjem posttraumatskog savetovanja i podrške za decu žrtve/svedoke u krivičnom postupku u okviru usluga za podršku porodici koje se pružaju u okviru službe podrške i zaštite žrtava, uspostavljene u četiri rezidencijalne ustanove u transformaciji (aktivnost 3.6.2.21). Osim ovih konkretnih aktivnosti, planiran je i kontinuitet u strateškom pristupu zaštiti dece od nasilja kroz analizu postignutih rezultata i identifikaciju prepreka u sprovođenju Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja 2008–2015, kao i izradu novog višegodišnjeg strateškog okvira za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (aktivnosti 3.6.2.23–3.6.2.25). Dodatno, predviđeno je i unapređenje postojećeg Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u cilju usklađivanja sa najboljim praksama EU, kao i posebnih protokola koji se odnose na: postupanje pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja; zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja; postupanje policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja; sistem zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja; zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (3.6.2.26–3.6.2.27).

9 Vidi: Bejatović, S., Kaznena politika i reforma krivičnog procesnog zakonodavstva Srbije, Zbor., „Kaznena politika kao instrumenat državne reakcije na kriminalitet“, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2017, str. 7–36.

2. Krivično zakonodavstvo i krivičnopravni instrumenti zaštite žrtava krivičnih dela

Kada je reč o ovom aspektu predmetne problematike, onda pre svega treba konstatovati da osnovu njene analize može da čini samo pozitivno krivično zakonodavstvo konkretne države. Osnov opravdanosti takvog pristupa predmetnoj problematici leži u činjenici nemalih razlika između pojedinih krivičnih zakonodavstava po ovom pitanju, što posebno dolazi do izražaja između krivičnih zakonodavstava država regiona u kojima još uvek nisu implementirani standardi Direktive 2012/29/EU (slučaj sa krivičnim zakonodavstvom većine država regiona u koje spada i krivično zakonodavstvo Republike Srbije) i krivičnih zakonodavstava država regiona u kojem su već implementirani standardi Direktive 2012/29/EU (slučaj npr. sa hrvatskim kaznenim zakonodavstvom).¹⁰ Ako se analizi predmetne problematike priđe na ovakav način, onda se kao prvo postavlja pitanje trenutnog stanja stepena implementiranosti međunarodnih pravnih standarda o krivičnopravnim instrumentima zaštite prava žrtava krivičnih dela, pre svega standarda Direktive 2012/29/EU, u konkretnom nacionalnom krivičnom zakonodavstvu (materijalnom, procesnom i izvršnom), a potom pitanje načina njihove potpune implementacije u nacionalno zakonodavstvo. Kada se ovako postavljeno pitanje posmatra sa aspekta krivičnog zakonodavstva Republike Srbije, onda pre svega pažnju zaslužuje činjenica da iole ozbiljnija analiza stepena implementiranosti međunarodnih pravnih standarda u krivičnopravnim instrumentima zaštite prava žrtava krivičnih dela, a pre svega standarda Direktive 2012/29/EU, u pozitivnom krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije pokazuje tri ključne stvari. *Prvo*, u pozitivnom krivičnom zakonodavstvu Srbije položaj lica oštećenog krivičnim delom je u ne malom stepenu normiran u skladu sa standardima, zahtevima i minimalnim pravilima Direktive 2012/29/EU. Nemali broj standarda sadržanih u Direktivi 2012/29/EU koji se odnose na prava oštećenog u krivičnom postupku već je inkorporiran u krivičnopravni sistem Republike Srbije kroz odredbe koje su u vezi sa statusom oštećenog lica, što je u skladu sa našom, i ne samo našom krivičnoprocesnom tradicijom.¹¹ *Drugo*, u ZKP iz 2011. god¹² došlo je do čini se neopravdanog sužavanja određenih prava oštećenog lica u krivičnom postupku (slučaj pre svega sa sužavanjem mogućnosti da stekne svojstvo oštećenog kao tužioca).¹³ Međutim, i pored toga oštećeni i po ovom zakonskom tekstu – prema pravilima važećeg ZKP raspolaže ne malim brojem procesnih prava sadržanih u Direktivi 2012/29/EU kao minimumu pravnih standarda u ovom pitanju. *Treće*, u određenom broju odredaba pre svega ZKP, ali i ne samo ovog zakonskog teksta krivičnopravnog karaktera, neophodno je precizirati već postojeća prava oštećenog i izvršiti određene dopune i tako u celosti usaglasiti krivičnopravni sistem Srbije sa standardima sadržanim u Direktivu 2012/29/EU.

Kada je reč o načinu potpune implementacije navedenih međunarodnih pravnih standarda u krivično zakonodavstvo uopšte, a time i Republike Srbije on zavisi od karaktera zakonskog teksta, odnosno od činjenice da li je reč o materijalnom, procesnom ili izvršnom krivičnom zakonodavstvu.

10 Vidi: Ivičević-Karas, E., *Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu – normativni okvir i praksa*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

11 Vidi: S. Bejatović, *Oštećeni u krivičnom postupku*, Beograd, 1993.

12 „Sl. glasnik RS”, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14 i 35/19.

13 Vidi: Čirić, J., *Krivično zakonodavstvo Republike Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29/EU)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

2.1. Krivičnoprocesno zakonodavstvo i međunarodni pravni standardi o krivičnopravnim instrumentima zaštite žrtava krivičnih dela

I pored činjenice da su krivičnopravni instrumenti zaštite žrtava krivičnih dela sadržani u krivičnom zakonodavstvu uopšte – u krivičnom zakonodavstvu shvaćenom u širem smislu (materijalnom, procesnom i izvršnom), ipak je nesporna činjenica da je najveći broj tih instrumenata krivičnoprocesnog karaktera. Dva su razloga za to. Prvi je sadržan u činjenici da žrtva krivičnog dela svoja prava u vezi sa ovim njenim statusom može da ostvari samo u krivičnom postupku. Drugo, sam krivični postupak po svojoj prirodi je jedna neprijatnost za žrtvu krivičnog dela i kao takav ostavlja i dodatne negativne posledice na nju, a one treba da se smanje u što je moguće većem stepenu upravo normiranjem adekvatnih krivičnoprocesnih instrumenata i njihovom adekvatnom primenom što, mora se priznati, nije lako obezbediti. Upravo iz tog razloga u krivičnoprocesnoj teoriji, zakonodavstvu i njegovoj primeni prisutan je nemali broj otvorenih pitanja ovog karaktera. Među njima, posmatrano sa aspekta Direktive 2012/29/EU, i ne samo Direktive već i drugih relevantnih međunarodnih pravnih akata ovog karaktera, posebno se ističu sledeća:

1. *Žrtva kao poseban subjekat krivičnog postupka ili ne?*

Jedno od ključnih pitanja kada je reč o krivičnoprocesnim instrumentima zaštite žrtava krivičnih dela uopšte, a time i o usaglašavanju nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive 2012/29/EU jeste pitanje načina normiranja statusa žrtve krivičnog dela u smislu čl. 2. Direktive. Dva su moguća načina rešavanja tog pitanja. Prvi je da se u nacionalnom zakonodavstvu, tačnije u ZKP, predvidi žrtva kao poseban subjekat krivičnog postupka. U tom slučaju u okviru pojma lica oštećenog krivičnim delom shvaćenog u širem smislu bili bi obuhvaćeni sledeći procesni subjekti: žrtva, oštećeni i privatni tužilac. Drugi mogući način rešavanja tog pitanja jeste da se u sklopu odredaba koje tretiraju problematiku lica oštećenog krivičnim delom normiraju i pitanja žrtve krivičnog dela shvaćene u smislu čl. 2. Direktive.

U vezi sa navedenim mogućim načinima rešavanja statusa ovog krivičnoprocesnog subjekta kao prvo postavlja se pitanje prednosti i nedostataka posebnog načina normiranja statusa žrtve u krivičnoprocesnom zakonodavstvu, pre svega ZKP uopšte, a time i u ZKP Republike Srbije. Prednosti ovog načina njegovog rešavanja (predviđanje žrtve kao posebnog subjekta krivičnog dela) su: *prvo*, takvim načinom normiranja država pokazuje veći stepen zainteresovanosti za status žrtve krivičnog dela; *drugo*, postiže se, terminološki posmatrano, veći stepen usaglašenosti nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive; *treće*, stvara se normativna osnova za donošenje odgovarajućih podzakonskih akata potrebnih za adekvatnu primenu standarda Direktive po pitanju statusa žrtve kao posebnog subjekta krivičnog postupka; *četvrto*, obezbeđuju se uslovi za povećanje stepena stručnosti subjekata krivičnog postupka koji u obavljanju svojih poslova kontaktiraju sa žrtvom-žrtvama krivičnog dela (policije, javnog tužilaštva, suda, advokature i dr.); *peto*, adekvatnije se rešavaju pitanja koja u nacionalnom zakonodavstvu treba da budu rešena u skladu sa standardima Direktive. Reč je o pitanjima koja se odnose na pojam žrtve i njen odnos sa licem oštećenim krivičnim delom; nova prava žrtve krivičnog dela predviđena Direktivom (slučaj npr. sa pravom na delotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć, pravom na blagovremenu i individualnu procenu u cilju utvrđivanja specifičnih potreba zaštite, pravom na dobijanje informacija o pravima i statusu predmeta); klasifikaciju žrtava krivičnih dela i propisivanje specifičnosti tretmana pojedinih kategorija žrtava krivičnih dela – npr. dete kao žrtva krivičnog dela, žrtve

nasilničkih krivičnih dela, pitanje novčane naknade štete žrtvama krivičnih dela i dr.). Negativna strana ovakvog jednog rešenja je pre svega što se na taj način, bez neke izričite normativne obaveze proistekle iz određenog međunarodnog pravnog akta – u ovom slučaju Direktive, raskida sa našom pravnom tradicijom i što je poprilično teško normativno precizno razgraničiti status žrtve i status lica oštećenog krivičnim delom shvaćenog u užem smislu kao drugog mogućeg procesnog subjekta oštećenog izvršenjem krivičnog dela shvaćenog u širem smislu. Uz to, tu je takođe i činjenica da se i u slučaju opredeljenja da se i dalje ostane pri terminu oštećeni, u njegovoj normativnoj razradi mogu zadovoljiti svi standardi Direktive. Takođe, tu je i činjenica da je termin oštećeni, jezički posmatrano, i u duhu srpskog jezika.¹⁴

Uz izneto, u analizi ovako postavljenog pitanja treba uzeti u obzir i sledeće. *Prvo*, čl. 2. Direktive suštinski posmatrano razlikuje dve kategorije žrtava krivičnih dela, a kriterijum njihovog razlikovanja je činjenica da li je izvršenjem krivičnog dela žrtva – pasivni subjekat krivičnog dela – izgubila život ili ne. U slučajevima kada izvršenjem krivičnog dela nije došlo do gubitka života žrtve krivičnog dela, pod tim pojmom se podrazumeva „fizičko lice koje je pretrpelo povredu, uključujući fizičku, psihičku ili emotivnu povredu, ili materijalnu štetu koja je direktno prouzrokovana krivičnim delom”. U ovom slučaju reč je o žrtvi u užem smislu. Nasuprot tome, u slučaju kada je izvršenjem krivičnog dela direktno prouzrokovana smrt žrtve (pasivnog subjekta krivičnog dela), žrtvom se smatraju članovi porodice lica čija je smrt direktna posledica krivičnog dela i koji su pretrpeli povredu ili štetu kao posledicu smrti tog lica (žrtva krivičnog dela u širem smislu). Uz to, preciziran je i krug lica koja se smatraju članovima porodice. To su: supružnik, lica koja žive sa žrtvom u intimnoj, stabilnoj i kontinuiranoj zajednici u okviru zajedničkog domaćinstva, srodnik po direktnoj liniji, braća i sestre i lica o kojima se žrtva stara. *Drugo*, iole ozbiljnija komparativna analiza odredbe čl. 2. Direktive i odredaba koje određuju pojam oštećenog u ZKP govori o tome da i naš zakonodavac poznaje dve kategorije oštećenih lica i da je kriterijum njihovog razlikovanja identičan kriterijumu razlikovanja dve kategorije žrtava krivičnih dela u smislu čl. 2. Direktive. Oštećenim u užem smislu prema čl. 2. tač. 11. ZKP smatra se lice (ne samo fizičko već i pravno) čije je lično i imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. Pod oštećenim u širem smislu podrazumevaju se sledbenici oštećenog konkretizovani u čl. 57. ZKP, istina sa različitim, suženim fondom procesnih prava¹⁵. *Treće*, čl. 2. Direktive pod pojmom žrtve podrazumeva se samo fizičko lice, dok ZKP pod pojmom „oštećeni” podrazumeva i pravno lice, što ima puno opravdanje. *Četvrto*, krug subjekata koje obuhvata pojam žrtve u čl. 2. Direktive i pojam oštećenog prema ZKP nije identičan. On je u ZKP ne samo širi već i konkretnije određen¹⁶.

S obzirom na izneto, ključno pitanje je kako rešiti ovo pitanje u ZKP da bi ono bilo saglasno sa standardima Direktive. Četiri su moguća načina rešavanja ovako postavljenog pitanja. *Prvo*, zadržavanje termina oštećeni, uz prilagođavanje tog pojma zahtevima Direktive.¹⁷ *Drugo*, zadržavanje termina oštećeni za oštećenog shvaćenog u prethodno navedenom užem

14 Vidi termin „oštećen” i termin „žrtva”, Rečnik srpskog jezika, Matica srpska, Novi Sad, 2007. god., str. 375. i str. 905.

15 Vidi: Kolaković-Bojović, M., Direktiva o žrtvama (2012/29/EU) i kazneno zakonodavstvo Republike Srbije, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

16 Vidi: Bejatović, S., Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (Stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja) – Normativni aspekt, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2018.

17 Tj. na sledeći način: „Oštećeni je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. U slučaju kada je kod oštećenog nastupila smrt direktno prouzrokovana krivičnim delom, oštećenim se smatra njegov bračni drug, lice koje je sa oštećenim u trajnoj životnoj zajednici, ili sa oštećenim živi u zajedničkom domaćinstvu, srodnici po krvi u pravoj liniji, braća i sestre oštećenog, kao i lica o kojima se oštećeni stara.”

smislu i prihvatanje termina žrtva u slučaju kada se radi o oštećenom licu shvaćenom u širem smislu.¹⁸ *Treća* mogućnost je potpuno napuštanje termina oštećeni i prihvatanje termina žrtva krivičnog dela, što bi, pored ostalog, imalo za posledicu i potpuni raskid sa našom i ne samo našom pravnom tradicijom po ovom pitanju.¹⁹ *Četvrta* mogućnost je zadržavanje pojma „oštećeni” uz preciziranje da se u slučaju kada je izvršenjem krivičnog dela oštećeno samo fizičko lice, taj pojam tumači u skladu sa čl. 2. Direktive, što bi bilo izričito predviđeno u ZKP.²⁰

Kada je reč o ovom pitanju predmetne problematike, posebnu pažnju zaslužuje i činjenica neophodnosti preciziranja posebno osetljive kategorije oštećenih lica. Analiza relevantnih dokumenata o ovom pitanju, kao i kriminalno-politički razlozi neophodnosti posebnog preciziranja ove kategorije oštećenih lica²¹ govore u prilog opravdanosti stava po kojem se pod ovom kategorijom oštećenih lica podrazumevaju „lica oštećena izvršenjem krivičnih dela trgovine ljudima, terorizma, organizovanog kriminala, ratnih zločina, nasilja u intimnim partnerskim odnosima, seksualnog nasilja ili eksploatacije, nasilja na rodnoj osnovi, krivičnih dela učinjenih iz mržnje, oštećeni sa invaliditetom, kao i deca”.

2. Individualna procena žrtve radi utvrđivanja njenih posebnih potreba

Krivično delo samo po sebi je traumatičan događaj za žrtvu, bez obzira na to o kojem krivičnom delu i kojoj žrtvi je reč. No, i pored ispravnosti ovakvog jednog opšteg stava, takođe je nesporna i činjenica da su posledice izvršenja krivičnih dela različite za žrtve. Kod nekih su veće, a kod nekih manje, što je u zavisnosti od niza okolnosti povezanih sa vrstom krivičnog dela, načinom njegovog izvršenja, svojstvima ličnosti žrtve, okolnostima pod kojima je delo izvršeno, posledicama njegovog izvršenja i sl. Usled toga, savremeno krivično procesno zakonodavstvo uspostavlja mehanizme kojima želi da što je moguće više smanji dejstvo štetnih posledica na žrtvu krivičnog dela u toku njenog učešća u krivičnom postupku. U tom kontekstu, a u cilju mogućnosti utvrđivanja koje žrtve krivičnog dela imaju potrebu za posebnim merama zaštite u toku učešća u krivičnom postupku i kako bi se moglo odlučiti koje su to posebne zaštitne mere koje treba primeniti u konkretnom slučaju, Direktiva predviđa obavezan postupak pojedinačne procene svake žrtve. I upravo to je jedno od njenih važnijih dostignuća. Način sprovođenja postupka pojedinačne procene žrtve u cilju utvrđivanja njenih specifičnih potreba propisan je čl. 22. Direktive, dok je popis posebnih zaštitnih mera koje se primenjuju u takvom slučaju dat u čl. 23 i 24. Direktive. Suština ovih odredaba Direktive sastoji se u pravu žrtve krivičnog dela na blagovremenu i individualnu procenu u cilju

18 U slučaju opredeljenja za ovu mogućnost, pojam oštećenog bi mogao biti određen na sledeći način: „Oštećeni je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. U slučaju kada je kod oštećenog kao žrtve krivičnog dela nastupila smrt direktno prouzrokovana krivičnim delom, oštećenim se smatra njegov bračni drug, lice koje je sa oštećenim bilo u trajnoj životnoj zajednici, ili sa oštećenim živelo u zajedničkom domaćinstvu, srodnici po krvi u pravoj liniji, braća i sestre oštećenog, kao i lica o kojima se oštećeni starao.” Ovdje se zadržava termin oštećeni za oštećenog shvaćenog u prethodno navedenom užem smislu i prihvata termin žrtva u slučaju kada se radi o oštećenom licu shvaćenom u širem smislu.

19 Rezultat prihvatanja ovakve jedne mogućnosti bi bilo sledeće pojmovno određenje pojma žrtve: „Žrtva je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. U slučaju kada je kod oštećenog kao žrtve krivičnog dela nastupila smrt direktno prouzrokovana krivičnim delom, žrtvom se smatra njegov bračni drug, lice koje je sa oštećenim u trajnoj životnoj zajednici, ili sa oštećenim živi u zajedničkom domaćinstvu, srodnici po krvi u pravoj liniji, braća i sestre oštećenog, kao i lica o kojima se oštećeni starao.” Prihvatanje ovakve jedne mogućnosti za svoju posledicu bi imalo niz terminoloških intervencija ne samo u ZKP već i u nizu drugih zakona u kojima se koristi termin oštećeni, za šta čini se takođe nema argumenata takvog stepena jačine koji bi opravdali ovakav jedan pristup u rešavanju ovog pitanja.

20 Posmatrano sa aspekta važećeg teksta ZKP Republike Srbije to bi bio njegov čl. 2. st.1. tač.11.

21 Vidi: Burić, Z., *Žrtve kaznenih djela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”; Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.*

utvrđivanja specifičnih potreba zaštite i utvrđivanja da li bi ona i u kojoj meri imala koristi od primene specifičnih mera zaštite u toku trajanja krivičnog postupka zbog njene posebne izloženosti sekundarnoj i ponovnoj viktimizaciji, zastrašivanju i odmazdi.

Analiza odredaba pozitivnog krivičnog procesnog zakonodavstva Srbije (pre svega ZKP i Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica²²) govori o tome da ne postoje odredbe koje izričito stvaraju mogućnost za praktičnu realizaciju ovakvog jednog prava lica oštećenog krivičnim delom. U cilju stvaranja normativne osnove za praktičnu realizaciju odredbe čl. 22. Direktive trebalo bi u okviru normi koje regulišu problematiku lica oštećenog krivičnim delom u ZKP i odgovarajućih normi Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica izvršiti određene dopune.

Prvo, treba izričito predvideti ovo pravo oštećenog, i to u odredbi u ZKP koja govori o pravima oštećenog (čl. 50. st. 1. tač. 1. ZKP), koja bi glasila: „1) pravo na odgovarajuću psihološku i drugu stručnu pomoć, podršku i zaštitu u skladu sa zakonom”.

Zatim, trebalo bi odrediti procesni trenutak (pre prvog ispitivanja) i subjekte njegove praktične realizacije, vrstu posebnih mera i slučajeve obaveznosti i individualne procene, za šta kriterijum treba da budu vrsta krivičnog dela (npr. ako su u pitanju žrtve terorizma, organizovanog kriminala, nasilja u porodici, seksualnog nasilja i sl.) i svojstvo oštećenog (npr. dete kao žrtva krivičnog dela). Uz to, trebalo bi predvideti obavezu donošenja odgovarajućeg podzakonskog akta o načinu sprovođenja postupka individualne procene lica oštećenog krivičnim delom (npr. Pravilnika o načinu sprovođenja postupka individualne procene lica oštećenog krivičnim delom radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite), kojim bi se konkretizovala prethodno navedena pitanja (npr. mere posebne zaštite, kategorije oštećenih lica prema kojima mogu biti primenjene posebne mere zaštite i pod kojim uslovima – npr. ako njihova praktična realizacija nije obezbeđena na drugi zakonom predviđeni načini – oštećeni npr. nema zdravstveno osiguranje i dr.), a koji bi doneo nadležni organ (Visoki savet sudstva ili ministar nadležan za pravosuđe). Zatim, u Zakonu o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica takođe treba predvideti posebna pravila u vezi sa ovim aspektom deteta kao žrtve krivičnih dela (čl. 22. tač. 4. i čl. 24. Direktive).

U normiranju navedenih pitanja posebnu pažnju treba posvetiti konkretizaciji subjekta nadležnog za sprovođenje individualne procene lica oštećenog krivičnim delom u cilju utvrđivanja njegovih specifičnih potreba, kao i načinu obezbeđenja učešća oštećenog u postupku individualne procene njegovih specifičnih potreba zaštite, uzimajući u obzir njegovu želju, uključujući i želju da se ne primene zakonom predviđene posebne mere zaštite lica oštećenog krivičnim delom.

Zatim, potrebno je izričito predvideti da pravo na posebnu podršku i zaštitu oštećenom pripada samo pod uslovom da ono nije obezbeđeno na drugi odgovarajući način (npr. oštećeni nema zdravstveno osiguranje, a potrebno mu je lečenje, rehabilitacija ili tuđa pomoć i nega; potrebno mu je stambeno zbrinjavanje ili obezbeđeni obroci; potrebna su mu pomoć i podrška oko izdavanja ličnih dokumenata bez nadoknade, itd.).

22 „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005.

Dalje, potrebno je urediti pitanje načina pružanja pomoći, odnosno pitanje odnosa troškova nastalih pružanjem pomoći, podrške i zaštite oštećenom i dosuđenog imovinskopravnog zahteva i dr. Jednom rečju, potrebno je pitanja normirati tako da se pružanje odgovarajuće psihološke, zdravstvene i druge stručne pomoći, podrške i zaštite obezbedi samo onom oštećenom kojem je zaista to potrebno, a koji neodložne potrebe nastale usled izvršenja krivičnog dela ne može podmiriti na drugi način, a ne da se utvrdi kao opšte pravo svih kategorija lica oštećenih krivičnim delom.

3. Pravo na dobijanje informacija o pravima i statusu predmeta

Neophodna pretpostavka za mogućnost praktične realizacije predviđenih prava oštećenog lica je njegova blagovremena i tačna informisanost kako o njegovim pravima tako i o statusu krivičnog predmeta u kojem se on pojavljuje u svojstvu oštećenog – žrtve krivičnog dela. S obzirom na to, Direktiva sasvim opravdano pridaje poseban značaj ovom pravu oštećenog kao žrtve krivičnog dela.²³

U cilju potpune usaglašenosti odredaba nacionalnog krivičnog procesnog zakonodavstva, a time i ZKP RS sa ovim standardom, neophodno je u kontekstu nabiranja prava oštećenog predvideti i njegovo „pravo na dobijanje informacije od nadležnog organa (policije, javnog tužioca i suda) o njegovim pravima, kao i pravo na dobijanje pisanog *uputstva o pravima oštećenog – žrtve krivičnog dela*”. Reč je o uputstvu koje bi donelo nadležno republičko telo (minister nadležan za pravosuđe ili Visoki savet sudstva) i u kojem bi bila detaljno nabrojana prava i dužnosti koje ima oštećeni – žrtva krivičnog dela. Ovakvo jedno pravo lica oštećenog krivičnim delom moglo bi se nomotehnički formulisati na sledeći način: „Policija, javno tužilaštvo i sud su dužni već prilikom preduzimanja prve radnje u kojoj učestvuje oštećeni da ga na razumljiv način obaveste o pravima koja mu pripadaju i predaju mu pisano uputstvo o njegovim pravima. U kontaktu sa oštećenim organ će postupati obazrivo i dato obaveštenje uneti u zapisnik o preduzimanju radnje.”²⁴

Dalje, u cilju obezbeđenja prava oštećenog kao subjekta podnošenja krivične prijave neophodno je izričito predvideti da u slučaju kada se u svojstvu podnosioca krivične prijave javlja oštećeni – žrtva krivičnog dela, potrebno mu je o podnesenoj krivičnoj prijavi predati pisanu potvrdu sa navođenjem podataka o datumu prijema prijave i prijavljenom krivičnom delu. Uz to, kada je reč o podnesenoj krivičnoj prijavi od strane oštećenog, potrebno je predvideti i rokove u kojima on ima pravo da od javnog tužioca traži dobijanje informacije o preduzetim radnjama po podnesenoj krivičnoj prijavi (npr. istekom roka od tri meseca od dana podnošenja krivične prijave), rokove u kojima je javni tužilac obavezan da odgovori (npr. najkasnije u roku od mesec dana od dana podnošenja zahteva oštećenog), kao i instrumente za dobijanje informacije ukoliko tužilac ne postupi po podnetom zahtevu oštećenog u ostavljenom mu roku (npr. podnošenje pritužbe neposredno višem javnom tužiocu).²⁵

23 Vidi: čl. 3–6. Direktive.

24 U istom smeru ide i odredba Akcionog plana za poglavlje 23 kojom je planirana izrada i distribucija brošure koja bi sadržavala informacije o pravima žrtava (pravna pomoć, psihološka podrška, zaštita, itd.) u skladu sa članom 4. Direktive 2012/29/EU (3.7.1.18).

25 Vidi: Kiurski, J., *Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2019, str. 187.

4. Pravo na besplatnu pravnu pomoć

Jedno od izuzetno važnih prava oštećenog kao žrtve krivičnog dela je njegovo pravo na besplatnu pravnu pomoć²⁶. Prema čl. 13. Direktive, obaveza je države članice da omogući žrtvama pravo na besplatnu pravnu pomoć kada dobiju status strane u krivičnom postupku. Uslovi i procesna pravila na osnovu kojih će žrtve ostvariti pravo na besplatnu pravnu pomoć treba da budu propisani nacionalnim zakonodavstvom. Opravdanost predviđanja ovakvog jednog prava oštećenog kao žrtve krivičnog dela nepotrebno je posebno dokazivati. Umesto toga, iznosimo stav da i to pravo oštećenog mora biti izričito predviđeno normom koja konkretizuje prava oštećenog lica uopšte, i to tako što bi bilo izričito propisano da „Oštećeni – žrtva krivičnog dela ima pravo na besplatnu pravnu pomoć u skladu sa posebnim zakonom.”²⁷

5. Nepreduzimanje krivičnog gonjenja i prava oštećenog – žrtve krivičnog dela

Jedno od Direktivom izričito predviđenih prava oštećenog kao žrtve krivičnog dela je i njegovo pravo na preispitivanje odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja od strane javnog – državnog tužioca. Prema čl. 11. Direktive, žrtve, u skladu sa svojim položajem u odgovarajućim krivičnopravnim rešenjima, imaju pravo na preispitivanje odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja i to države članice treba da osiguraju, i to posebno u slučaju teških krivičnih dela. U cilju mogućnosti korišćenja, ovim svojim pravom država treba da predvidi instrumente obaveštavanja žrtve o tom njenom pravu. U slučaju da odluku o nepreduzimanju krivičnog gonjenja donese najviši organ krivičnog gonjenja čiju odluku nije moguće, prema odredbama zakonodavstva, preispitati, preispitivanje odluke može sprovesti isto to telo. Izuzetak od ovog prava oštećenog – žrtve krivičnog dela predstavljaju samo slučajevi kada je nepreduzimanje krivičnog gonjenja rezultat vansudskog rešenja krivične stvari u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom (npr. primenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja i zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog dela).

Ako se ovo pravo oštećenog analizira sa aspekta pozitivnog krivičnoprocesnog zakonodavstva država regiona, onda se može zaključiti da za razliku od nekih drugih krivičnoprocesnih zakonodavstava u kojima ne postoji mogućnost preispitivanja odluke tužioca o nepreduzimanju krivičnog gonjenja (slučaj npr. sa krivičnoprocesnim zakonodavstvom BiH)²⁸, u ZKP RS takva mogućnost postoji upotrebom instituta supsidijarne tužbe koja je, sasvim opravdano, i dalje zadržana. Takođe, predviđeni su i drugi instrumenti koji su u funkciji moguće kontrole odluke javnog tužioca o nepreduzimanju krivičnog gonjenja. To je prigovor koji oštećeni može da podnese neposredno višem javnom tužiocu u slučaju ako javni tužilac za krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti odbaci krivičnu prijavu, obustavi istragu ili odustane od krivičnog gonjenja do potvrđivanja optužnice. Uz to, predviđena je i obaveza obaveštavanja oštećenog o ovom pravu, rokovi u kojima on može da se njime koristi,

26 Čvorović, D., *Predistražni postupak i besplatna pravna pomoć*, Zbor. „Besplatna pravna pomoć (Ratio legos, obim i uslovi primene)”, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Ministarstvo pravde Republike Srbije, Beograd, 2017, str. 328.

27 Reč je o Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći kojim treba konkretizovati ovako predviđeno pravo oštećenog – žrtve krivičnog dela. U Republici Srbiji taj zakon već postoji (Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći RS, „Sl. glasnik RS”, br. 87/2018). Opširnije, vidi: Zbor. „Besplatna pravna pomoć (Ratio legos, obim i uslovi primene)”, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Ministarstvo pravde Republike Srbije, Beograd, 2017.

28 Vidi: Pivić, N., *Žrtva krivičnog djela u svetlu Direktive 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo BiH – Normativnopravna rešenja s prijedlozima unapređenja norme i prakse*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

kao i pravo oštećenog u slučaju da nije obavešten o nekoj od navedenih odluka o nepreduzimanju krivičnog gonjenja od strane javnog tužioca. Zatim, precizirani su slučajevi, mogućnosti, način i rokovi sticanja svojstva supsidijarnog tužioca od strane oštećenog²⁹. Dalje, tu je i odredba čl. 59. KZ RS prema kojoj „sud može osloboditi od kazne učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna ako je na osnovu postignutog sporazuma sa oštećenim ispunio sve obaveze iz tog sporazuma”. S obzirom na to, može se konstatovati da je, kada je reč o ovom standardu Direktive, krivično zakonodavstvo Srbije usaglašeno sa istim. Međutim, i pored toga čini se opravdanim zalaganje da ova rešenja treba da budu ozbiljno preispitana jer je više nego nesporno da su rešenja važećeg teksta ZKP po ovom, i ne samo po ovom pitanju, dovela do pogoršanja statusa lica oštećenog krivičnim delom u odnosu na ranije data rešenja.³⁰

6. Jezik informisanja žrtve krivičnog dela – oštećenog lica

Jedan od načina jačanja prava žrtve krivičnog dela – oštećenog u krivičnom postupku jeste i jačanje njegovog prava na prevođenje u krivičnom postupku (prava na upotrebu jezika koji razume). Osnov ispravnosti ovakve jedne konstatacije leži u činjenici da samo onaj oštećeni kojem su činjenice i okolnosti koje se odnose na njega u konkretnoj krivičnoj stvari saopštene na jeziku koji razume može da realizuje svoja prava koja mu kao licu oštećenom krivičnim delom pripadaju. U skladu sa tim, Direktiva obavezuje države da regulišu pravo žrtve na tumačenje i prevođenje u toku krivičnog postupka, s tim da pod pojmom tumačenje podrazumeva usmeno prevođenje, a pod pojmom prevođenje pismeno prevođenje određenih dokumenata u vezi sa pravima oštećenog u krivičnom postupku.

Četiri su ključna aspekta ovog prava žrtve.

Prvo, obaveza je države da oštećenom koji ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi krivični postupak, ukoliko to on zatraži i u skladu sa njegovim pravnim statusom, omogućiti u krivičnom postupku besplatno prevođenje, barem tokom saslušanja ili davanja iskaza u krivičnom postupku pred istražnim i sudskim organima, uključujući i policijsku istragu, kao i prevođenje u cilju njegovog aktivnog učešća u sudskim raspravama ili prelaznim ročištima (pravo na tumača – pravo na usmeno prevođenje);

Drugo, države treba da obezbede oštećenom koji ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi krivični postupak, ukoliko to on zahteva, a u skladu sa njegovim pravnim statusom u odnosnoj krivičnoj stvari, besplatno prevođenje na jezik koji razume informacija koje su od ključnog značaja za ostvarivanje njegovog prava u krivičnom postupku, s tim da prevođenje takvih informacija minimalno podrazumeva prevođenje svake odluke kojom se okončava krivični postupak u vezi sa krivičnim delom kojim je on oštećen, i to sve na obrazloženi zahtev oštećenog, kao i obrazloženja ili kratkog rezimea razloga na osnovu kojih je takva odluka doneta, osim slučajeva koji su predviđeni kao izuzetak od

29 Detaljnije, vidi: Škulić, M., *Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela, Direktiva 2012/29/EU i drugi međunarodni standardi – stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

30 Vidi: Ćirić, J., *Krivično zakonodavstvo Republike Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29/EU)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

ovog prava oštećenog (slučaj npr. kada je odluka doneta na osnovu činjenica poverljivog karaktera, ili kada se radi o odluci koja, prema rešenjima nacionalnog zakonodavstva, ne zahteva obrazloženje).

Treće, predviđa se pravo oštećenog na podnošenje žalbe u slučaju odbijanja traženog zahteva za usmeno i pismeno prevođenje, ali samo na način predviđen nacionalnim zakonodavstvom; *četvrto*, prevođenje (usmeno i pismeno), kao i bilo koje razmatranje u vezi sa podnesenom žalbom na odluke o neobezbeđenju usmenog i pismenog prevođenja ne smeju dovesti do nerazumnog produžetka krivičnog postupka.³¹

Analiza stepena implementacije prethodno pomenutog predviđenog prava žrtve krivičnog dela – oštećenog u Direktivi, posmatrano sa aspekta krivičnoprocesnog zakonodavstva Srbije, govori o sledećem. *Prvo*, kada je reč o pravu oštećenog koji ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi krivični postupak na besplatno prevođenje (čl. 7. tač. 1. Direktive), može se konstatovati da je ono već obezbeđeno čl. 11. st. 3. ZKP i da, s obzirom na sadržinu ove norme, nisu potrebne nikakve intervencije. Razlog za to je što, osim stranke i svedoka, i druga lica (znači i oštećeni) koja učestvuju u postupku imaju pravo na prevođenje na teret budžetskih sredstava pod uslovima propisanim u ovoj normi ZKP, što je u celosti u saglasnosti sa standardom iz čl. 7. Direktive. *Drugo*, nešto je drugačija situacija kada je reč o pravu na besplatno pismeno prevođenje određenih pismena (ili njihovog sažetka) koja su od ključnog značaja za ostvarivanje prava oštećenog u krivičnom postupku. U cilju implementacije tač. 3, 5, 6, 7. i 8. čl. 7. Direktive trebalo bi u ZKP, u delu koji reguliše pitanje prava oštećenog, izričito predvideti i to njegovo pravo (pravo na pismeno prevođenje) uzimajući u obzir sledeće kriterijume: uslov za realizaciju ovog prava je pismeno podneseni i obrazloženi zahtev oštećenog; oštećeni treba da pruži dokaze o tome da mu je prevođenje bitno za ostvarivanje njegovih prava u krivičnom postupku;³² potrebno je konkretizovati vrstu pismena koja mogu biti obuhvaćena ovim pravom oštećenog (slučaj npr. sa odlukom kojom se okončava krivični postupak), odnosno ovo pravo oštećenog predvideti samo za dokumenta koja su kao minimum navedena u tač. 3. čl. 7. Direktive, a ne i šire; predvideti da troškovi prevođenja padaju na teret budžetskih sredstava; konkretizovati subjekte koji odlučuju o podnesenom zahtevu oštećenog, a kriterijum za to treba da bude faza krivičnog postupka u kojoj je podnet zahtev; predvideti prava podnošenja žalbe protiv odluke kojom se odbija zahtev oštećenog za prevođenje traženih dokumenata.

7. Obaveštenje žrtve krivičnog dela – oštećenog o konačnom ishodu postupka

Jedno od prava lica oštećenog krivičnim delom – žrtve krivičnog dela jeste i njegovo pravo na obaveštavanje o konačnom ishodu postupka u kojem je on žrtva krivičnog dela. U cilju ostvarivanja tih njegovih prava, obaveza države je da oštećenog pismenim putem i bez odlaganja obavesti o svakoj odluci o konačnom ishodu krivičnog postupka u kojem on ima status oštećenog – žrtve.³³ Posmatrano sa aspekta važećeg teksta ZKP RS, a slično rešenje sadrže i druga

31 Vidi: čl. 7. Direktive.

32 Ova okolnost treba da bude i jedan od važnijih kriterijuma za odlučivanje o podnesenom zahtevu oštećenog. Dva su razloga za to. Prvo, troškovi prevođenja padaju na teret budžetskih sredstava; drugo, praktična realizacija ovog prava oštećenog lica, uključujući i postupak po eventualno podnesenoj žalbi na odluke o neobezbeđenju usmenog i pismenog prevođenja, ne sme dovesti do nerazumnog produžetka krivičnog postupka (čl. 7. tač. 8. Direktive).

33 Vidi: član 6. Direktive.

analizirana krivičnoprocesna zakonodavstva, ovo pravo oštećenog je već normirano. Prema čl. 50. st.1. tač.11. ZKP, oštećeni ima pravo da „bude obavješten o ishodu postupka i da mu se dostavi pravnosnažna presuda”.

8. Imovinskopравни zahtev žrtve krivičnog dela – oštećenog

Kada je reč o pravu oštećenog – žrtve krivičnog dela na naknadu štete od učinioaca krivičnog dela nastale izvršenjem krivičnog dela, onda se čini sasvim opravdan stav da o tom pitanju postoji visok stepen nesklada između norme i prakse. Naime, posmatrano sa aspekta norme, može se zaključiti da krivičnoprocesno zakonodavstvo država regiona predstavlja sasvim odgovarajuću normativnu osnovu za praktičnu realizaciju ovog prava oštećenog lica. Istina, prisutne su određene razlike i po ovom pitanju, ali one nisu od uticaja na ovakvu jednu opštu ocenu. Tako, na primer, ako se predmetna problematika posmatra sa aspekta pozitivnog krivičnog procesnog zakonodavstva Republike Srbije, četiri su činjenice koje govore u prilog opravdanosti ovakve jedne konstatacije. Prvo, to su odredbe (Glava XII – čl. 252–260. ZKP) koje regulišu pitanja imovinskopavnog zahteva oštećenog lica; drugo, odredbe čl. 283. ZKP o tzv. uslovnom oportunitetu krivičnog gonjenja, koje predviđaju da jedna od više predviđenih obaveza koje mogu biti naložene osumnjičenom u slučaju donošenja odluke o odlaganju krivičnog gonjenja može biti i obaveza „da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu” (tač. 1. st. 1. čl. 283. ZKP); treće, odredba čl. 314. st. 1. tač. 4. ZKP, kojom je predviđeno da sporazum o priznanju krivičnog dela, pored ostalog, sadrži i „sporazum o imovinskopavnom zahtevu, ukoliko je podnet”; četvrto, odredba čl. 14. ZMUKD³⁴, kojom je, kao jedna od posebnih obaveza koju sud može izreći maloletniku, predviđena i obaveza „da u okviru svojih sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao” (tač. 2. st. 2. čl. 14. ZMUKD). Međutim, i pored tačnosti stava da pozitivno krivičnoprocesno zakonodavstvo predstavlja adekvatnu normativnu osnovu za praktičnu realizaciju prava oštećenog lica na naknadu štete prouzrokovane krivičnim delom, to ni u kom slučaju ne znači da nema mogućnosti i za stvaranje normativne osnove za poboljšanje položaja oštećenog lica i po ovom pitanju. Naprotiv. U vezi sa tim prisutna su dva stava. Prvi se odnosi na propisivanje obaveze suda da uvek u krivičnom postupku raspravlja o imovinskopavnom zahtevu, a ne kao sada osim „ako se time ne bi znatno odugovlačio krivični postupak”. Ovakvo jedno zalaganje samo na prvi pogled može se smatrati opravdanim. Međutim, ako se ono dovede u vezu sa neizostavnim načelom krivičnog postupka – načelom efikasnosti, odnosno sa rešenjem krivične stvari u razumnom roku i sa prirodom imovinskopavnog zahteva kao građanske stvari o kojoj se raspravlja u krivičnom postupku, onda se mora konstatovati da ono nema opravdanja. S obzirom na to, čini se daleko opravdanijim stav da se ostane pri sadašnjem rešenju, uz dopunu da sud u svakom slučaju kada ne raspravlja o podnesenom imovinskopavnom zahtevu, mora posebno da obrazloži zašto bi se „raspravljanjem o podnetom imovinskopavnom zahtevu znatnije odugovlačio krivični postupak”. Čini se da bi se na taj način barem smanjio raskorak između dosadašnje norme i prakse kada je reč o ovom pitanju, a praksa govori da je u krivičnim predmetima sasvim minimalan – skoro zanemarljiv broj slučajeva u kojima se o imovinskopavnom zahtevu odlučuje u skladu sa očekivanjima podnosioca zahteva. Uglavnom se podnosilac imovinskopavnog zahteva upućuje da taj zahtev može da ostvari u parničnom postupku, i to bez bilo kakvog konkretizova-

34 Pod ZMUKD podrazumeva se Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005).

nja činjenica – razloga za donošenje takve odluke.³⁵ Umesto komentara zašto je to tako, samo stav autora, i ne samo autora, da takva sudska praksa ne samo što nije u skladu sa zahtevima st. 1. čl. 252. ZKP³⁶, već je suprotna i standardu predviđenom u čl. 16. Direktive 2012/29/EU.

Kada je reč o ovom aspektu predmetne problematike, pažnju zaslužuje i zalaganje za obrazovanje posebnog fonda za naknadu štete žrtvama – oštećenim krivičnim delom kod određene grupe krivičnih dela i pod određenim uslovima. Međutim, i pored opravdanosti postojanja jednog takvog fonda, činjenica je da u ovom vremenu (pre svega iz ekonomskih razloga) nema mogućnosti praktične realizacije jedne takve ideje. No, to ni u kom slučaju ne znači da o tome ne treba razmišljati uopšte. Naprotiv. Međutim, u međuvremenu – do eventualnog sticanja uslova za obrazovanje takvog fonda, neke od potreba žrtve, iskazane u okviru imovinskopravnog zahteva, a utvrđene u okviru individualne procene, mogle bi da budu podmirene kroz različite usluge, a u skladu sa rešenjima koja treba da budu sadržana u iniciranom Pravilniku o načinu sprovođenja postupka individualne procene lica oštećenog krivičnim delom radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite.

9. Obaveštavanje žrtve krivičnog dela – oštećenog o bekstvu okrivljenog – osuđenog

Za razliku od nekih drugih standarda koji su apsolutnog karaktera, ovde je reč o standardu koji je u izvesnom stepenu relativiziran. Prema istom, država će pružiti mogućnost žrtvi da bude obaveštena, pismenim putem i bez odlaganja, o puštanju ili bekstvu iz pritvora ili ustanove za izvršenje krivične sankcije lica pritvorenog – osuđenog zbog krivičnog dela koje se tiče žrtve, kao i o svakoj meri koja je izrečena u cilju njene zaštite u slučaju puštanja ili bekstva počinioca krivičnog dela, osim ukoliko ne postoji konkretan rizik za nanošenje povrede ili štete učiniocu krivičnog dela upućivanjem takvog pismenog obaveštenja.³⁷

Razlog iznetog stepena relativizacije ovog prava oštećenog kao žrtve krivičnog dela sadržan je u činjenici da obaveštavanje o ovoj okolnosti okrivljenog – osuđenog lica može da dovede do uznemiravanja oštećenog i u slučajevima kada se posle izvršenja krivičnog dela oporavio i kada su posledice sanirane. S obzirom na to, u normiranju ovog prava lica oštećenog izvršenjem krivičnog dela u ZKP i Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija (što je u zavisnosti od toga da li je reč o bekstvu – puštanju pritvorenog ili osuđenog lica) mora se početi od sledećeg. *Prvo*, potrebno je izričito predvideti da do praktične realizacije ovog prava lica oštećenog krivičnim delom može doći samo na njegov zahtev; *drugo*, treba konkretizovati krug krivičnih dela čijim izvršenjem ovo pravo pripada oštećenom licu – žrtvi krivičnog dela; *treće*, treba izričito propisati da će zahtev oštećenog – žrtve krivičnog dela za davanje informacije biti odbijen ukoliko se proceni da bi davanjem tražene informacije nastupila neposredna opasnost po život i telo okrivljenog – osuđenog.

35 Kiurski, J., *Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2019, str. 128–131.

36 Vidi: Škulić, M., *Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela, Direktiva 2012/29/EU i drugi međunarodni standardi – stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

37 Čl. 5. tač. 5. i 6. Direktive.

10. *Žrtva krivičnog dela – oštećeno lice i pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima*

Jedno od posebno aktuelnih i, skoro da se tako može reći u vremenu koje je pred nama, sve aktuelnijih pitanja kada je reč o ovom krivičnoprocesnom subjektu, jeste pitanje statusa lica oštećenog krivičnim delom – žrtve krivičnog dela u praktičnoj primeni pojednostavljenih formi postupanja u krivičnim stvarima (načela oportuniteta krivičnog gonjenja i sporazuma o priznanju krivičnog dela). Ovako visok stepen aktuelnosti ove problematike leži pre svega u činjenici da se izuzetno značajan procenat krivičnih slučajeva rešava upravo primenom pojednostavljenih formi postupanja u krivičnim stvarima, a posebno primenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja.³⁸ Istraživanja sprovedena o zaštiti prava oštećenog u praktičnoj primeni pojednostavljenih formi postupanja u krivičnim stvarima govore o samo simboličnom vođenju računa o pravima oštećenog lica. Primera radi, navodimo činjenicu da je u minimalnom, skoro samo simboličnom broju slučajeva u primeni uslovnog odlaganja krivičnog gonjenja kao ključnog vida načela oportuniteta krivičnog gonjenja osumnjičenom naloženo da u smislu čl. 283. st. 1. tač. 1. ZKP „otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu”. Drugim rečima do odlaganja krivičnog gonjenja dolazi, po pravilu, samo uz nametanje obaveze da osumnjičeni u skladu sa tač. 2. st. 1. čl. 283. ZKP „na račun propisan za uplatu javnih prihoda uplati određeni novčani iznos, koji se koristi za humanitarne ili druge javne svrhe”.³⁹ S obzirom na takvu praksu, sasvim opravdano postavlja se pitanje kako zaštititi prava lica oštećenog krivičnim delom u primeni pojednostavljenih formi postupanja u krivičnim stvarima. Čini se sasvim opravdano zalaganje da rešenje treba tražiti u normiranju većeg stepena zaštite interesa lica oštećenog krivičnim delom u primeni pojednostavljenih formi postupanja u krivičnim stvarima, ali ne na način da ono može svojim zahtevom da blokira primenu ovog načina rešavanja krivične stvari. Npr. u slučaju odlaganja krivičnog gonjenja kao ključnog vida načela oportuniteta krivičnog gonjenja, rešenje treba tražiti u propisivanju da jedan od najmanje dva obavezna uslova pod kojima javni tužilac može odložiti krivično gonjenje treba da bude i obaveza da osumnjičeni otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili naknadi pričinjenu štetu. Ili, kada je reč o sporazumu o priznanju krivičnog dela, potrebno je predvideti obavezu javnog tužioca da u pregovaranju sa osumnjičenim o zaključenju sporazuma o priznanju krivičnog dela u slučajevima kada ovlašćeno lice nije postavilo imovinskopравни zahtev upozna oštećenog sa pravima vezanim za njegov imovinskopравни zahtev. Drugim rečima, da jedna od okolnosti koja mora da bude utvrđena od strane suda pre prihvatanja sporazuma o priznanju krivičnog dela bude i činjenica „da je ispunjen dogovoreni imovinskopравни zahtev ili je dato obezbeđenje za njegovo ispunjenje”.

3. **Druga krivičnoprocesna pitanja statusa oštećenog lica kao žrtve krivičnog dela**

Osim iznesenih, postoje i druga krivičnoprocesna pitanja statusa oštećenog lica kao žrtve krivičnog dela. Među njima poseban značaj imaju sledeća:

38 Vidi: Bugarski, T., *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i lica oštećena krivičnim delom*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

39 Vidi: Priručnik za primenu načela oportuniteta krivičnog gonjenja, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019.

1. Unapređenje položaja posebno osetljivih kategorija žrtava

Jedno od pitanja kojem Direktiva, sasvim opravdano, posvećuje posebnu pažnju jeste pitanje mera kojima treba da se unapredi položaj posebno osetljivih kategorija žrtava krivičnih dela – lica oštećenih krivičnim delom. U tom cilju, Direktiva npr. celo Poglavlje 4 posvećuje zaštiti žrtava s posebnim potrebama zaštite. Čl. 18. Direktive predviđa obavezu obezbeđivanja dostupnosti mera zaštite žrtava i članova njihovih porodica od sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, uključujući zaštitu od rizika emocionalne i psihološke štete te zaštitu dostojanstva žrtava tokom ispitivanja i svedočenja, a u slučaju da je to potrebno, takve mere uključuju i fizičku zaštitu žrtava i članova njihovih porodica u skladu sa relevantnim normama nacionalnog prava. Dalje, čl. 19. Direktive garantuje pravo na izbegavanje kontakta između žrtve i članova porodice žrtve sa okrivljenim u prostorijama u kojima se vodi krivični postupak, osim ako krivični postupak zahteva takav kontakt. U tom smislu, od država članica se zahteva da obezbede da nove sudske prostorije imaju odvojene čekao-nice za žrtve. Takođe, čl. 20. Direktive predviđa pravo na zaštitu žrtava tokom istrage, uključujući ispitivanje žrtve bez odlaganja, smanjenje broja ispitivanja žrtve na minimum i izbegavanje sekundarne viktimizacije, pravo da žrtvu prati zakonski zastupnik i osoba po izboru, kao i obavljanje medicinskih pregleda žrtve samo u meri neophodnoj za potrebe vođenja krivičnog postupka.

U kontekstu iznetih odredaba Direktive, pre svega treba istaći činjenicu da ZKP RS u okviru odredaba o zaštiti svedoka (budući da je oštećeni po pravilu u funkciji oštećenog kao svedoka) pruža tri modaliteta zaštite, i to kroz osnovnu procesnu zaštitu, potom kroz odredbe o posebno osetljivim svedocima i, kao poslednji nivo, kroz odredbe o zaštićenim svedocima.⁴⁰ Osim toga, relevantne su i odredbe Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku,⁴¹ kojim se uređuju uslovi i postupak za pružanje zaštite i pomoći učesnicima u krivičnom postupku i njima bliskim licima, koji su usled davanja iskaza ili obaveštenja značajnih za dokazivanje u krivičnom postupku izloženi opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu, što bi, po logici stvari, relativno često mogao biti slučaj, posebno kada se radi o krivičnim delima organizovanog kriminala. Zatim, tu su i odredbe Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika koje takođe normiraju ovu problematiku.⁴² S obzirom na to, može se zaključiti da su pozitivnopravne odredbe krivičnoprocesnog zakonodavstva Republike Srbije u najvećoj meri usklađene sa zahtevima Direktive, s tim da bi izvesne korekcije trebalo izvršiti u članu 98. ZKP koji i dalje ne zabranjuje postavljanje sugestivnih pitanja posebno osetljivom svedoku, što lako može dovesti do sekundarne viktimizacije i traumatizacije žrtve, naročito kada je reč o deci žrtvama.⁴³ Osim ovog, izvesni problemi postoje i u odredbama o određivanju statusa zaštićenog svedoka koji može inicirati lice na koje se mere odnose, kao i javni tužilac, dok ta mogućnost ne postoji za odbranu. Na kraju, kada je reč o ovoj problematici čini se da najveći problem

40 Vidi: Škulić, M., *Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela, Direktiva 2012/29/EU i drugi međunarodni standardi – stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

41 „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005.

42 Perić, O., *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, JP „Sl. glasnik“, Beograd, 2007, str. 128.

43 Vidi: Stevanović, I. – Vujić, N., *Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (Međunarodni pravni standardi i krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

u praksi trenutno predstavljaju dva segmenta koja se nalaze izvan procesne regulative. Prvi se odnosi na stručnost nosilaca pravosudnih funkcija i advokata za postupanje sa žrtvama, a drugi se odnosi na infrastrukturne preduslove za zaštitu žrtava tokom krivičnog postupka.

2. Stručna obuka službenih lica

Polazeći od iznetih, kao i drugih specifičnosti žrtve krivičnog dela – oštećenog kao posebnog i nadasve specifičnog subjekta krivičnog postupka, Direktiva, sasvim opravdano, potencira i stručnost službenih lica koja dolaze u kontakt sa „žrtvama” (policijski službenici, nosioci javnotužilačke funkcije, sudije, advokati) s ciljem podizanja njihove „svesti o potrebama žrtava i osposobljavanju za postupanje sa žrtvama na nepristrasan, uvažavajući i profesionalan način”. (Reč je o opštoj i specijalnoj obuci).⁴⁴ U vezi sa ovim standardom Direktive postavlja se pitanje kako i u kom obimu obezbediti zahtevani stepen stručne obuke navedenih subjekata za rad sa oštećenim kao žrtvom krivičnog dela. Da li uzor za primenu ovog standarda može da bude Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, koji predviđa načelo specijalizacije u radu sa maloletnim učiniocima krivičnih dela?⁴⁵ Imajući u vidu procenat krivičnih dela kod kojih se pojavljuje oštećeno lice, više je nego nesporno da se ovo pitanje ne može rešavati po načelu specijalizacije po uzoru na Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Ovo posebno u slučaju kada je reč opštoj obuci. Nju treba obezbediti putem opštih seminara i drugih stručnih skupova na kojima bi se isključivo raspravljalo o predmetnim pitanjima. Tako bi se otklonili ili umanjili preduslovi da izostanak znanja ili senzibiliteta službenih lica može da dovede do sekundarne viktimizacije ili traumatizacije tokom postupka. Nešto drugačiji pristup treba preduzeti u postupcima specijalne obuke, koju treba sprovesti samo za pojedine kategorije krivičnih dela (npr. krivična dela protiv polne slobode, nasilja u porodici) i koju treba realizovati preko Pravosudne akademije na način predviđen načelom specijalizacije iz Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Osim za tu kategoriju subjekata, specijalnu obuku, na inicirani način, treba predvideti i za subjekte koji vrše individualnu procenu oštećenog kao žrtve krivičnog dela radi utvrđivanja njegovih posebnih potreba, kao i za subjekte podrške i postupanja sa posebno ranjivim grupama oštećenih – žrtava krivičnih dela. Razlog tome je što dosledna primena procesnih garancija ove kategorije oštećenih – žrtava krivičnih dela u praksi neposredno zavisi od njihovog poznavanja i od strane subjekata njihove realizacije (sudija, javnih tužilaca, pripadnika sudske straže, advokata i policijskih službenika).⁴⁶

3. Saradnja i koordinacija službi

U cilju pružanja što adekvatnije pomoći licima oštećenim krivičnim delom – žrtvama krivičnog dela, neophodno je preduzeti i mere potrebne za uspostavljanje saradnje između država kako bi žrtve imale bolji pristup pravima koja su uspostavljena Direktivom i nacionalnim zakonodavstvom. Predmet saradnje treba da bude: razmena dobre prakse; konsultacije u vezi

44 Čl. 25. Direktive.

45 Vidi: Stevanović, I. – Vujić, N., *Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (Međunarodni pravni standardi i krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

46 U tom cilju, Akcionim planom za Poglavlje 23 već je planirana sveobuhvatna obuka navedenih subjekata na temu primene minimalnih standarda u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom žrtava u skladu sa čl. 25. Direktive 2012/29/EU (aktivnost 3.7.1.19).

sa pojedinačnim slučajevima i pomoć evropskim mrežama koje se bave pitanjima direktno povezanim sa pravima žrtava.

4. Uspostavljanje mreže službi podrške žrtvama krivičnih dela

Čl. 8–9. Direktive uspostavljena je obaveza obezbeđivanja pristupa žrtava službama za pomoć i podršku žrtvama. Ovaj korak u procesu usaglašavanja sa Direktivom je najzahtevniji u organizacionom i finansijskom smislu i kao takav treba da donese i najveću kvalitativnu razliku u odnosu na trenutno stanje. Kao takav, u Akcionom planu za Poglavlje 23 prepoznat je kroz uspostavljanje mreže službi na nivou cele zemlje za podršku žrtvama, svedocima i oštećenim u istrazi i svim fazama krivičnog postupka.

U kontekstu ovog zahteva, čl. 9. Direktive predviđeno je da službe podrške žrtvama treba žrtvi da obezbede: informacije, savete i podršku o pravima žrtava, uključujući i pristup nacionalnim mehanizmima za naknadu štete prouzrokovane krivičnim delima i njihov položaj u krivičnom postupku; pripremu za učešće u postupku; informacije o eventualno postojećim odgovarajućim specijalističkim službama za podršku ili direktno upućivanje na takve službe; emocionalnu i, ako je dostupna, psihološku pomoć; savete o finansijskim i praktičnim pitanjima koja proizlaze iz krivičnog dela, osim u slučaju kada ih već pružaju druge javne ili privatne službe; savete o riziku i sprečavanju sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde.

Kada je reč o ovom standardu Direktive, posebno je diskutabilan zahtev državi da žrtvama omogući pristup službama podrške i svim navedenim elementima podrške bez uslovljavanja prethodnim podnošenjem krivične prijave nadležnom organu. To bi u praksi značilo da se status žrtve i sa njim povezana prava stižu na osnovu samoprocene pojedinca i nevezano za odredbe ZKP. U tom smislu, ovo pravo se javlja kao neka vrsta paralelnog koloseka podrške, nezavisnog od prvog kontakta žrtve sa policijom, odnosno tužilaštvom i sticanjem statusa žrtve u procesnom smislu. Imajući to u vidu, od izuzetnog značaja je racionalno angažovanje resursa u ovom segmentu i njihovo ograničenje na dostupnost informacija putem flajera, veb stranica, medijskih informativnih sadržaja i pozivnih centara, dok bi za sve dalje korake, koji uključuju detaljnu procenu potreba žrtve i mehanizme podrške, bilo neophodno podnošenje krivične prijave.

Pored iznete primarne, opšte podrške, Direktiva u čl. 9. st. 2–3. zahteva od država da za žrtve koje su pretrpele znatnu štetu izvršenjem krivičnog dela obezbede sledeće vidove pomoći u slučaju kada ih već ne pružaju druge javne i privatne službe: utočišta ili bilo koji drugi prikladni privremeni smeštaj za žrtve kojima je potrebno sigurno mesto zbog neposrednog rizika sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde; ciljanu i integrisanu podršku za žrtve s posebnim potrebama, poput žrtava polnog nasilja, žrtava rodno baziranog nasilja i žrtava nasilja u bliskim odnosima, uključujući podršku i savetovanje nakon trauma. Na praktičnom polju, to bi značilo da se kako vrsta podrške i pomoći tako i činjenica da li je ona konkretnoj žrtvi već dostupna u nekoj od javnih ili privatnih službi utvrđuju prilikom procene potreba žrtve.

Osim iznetog, kada je reč o ovom standardu, od suštinskog značaja je da se prilikom uspostavljanja mreže podrška organizuje tako da je žrtvama dostupna na čitavoj teritoriji države, uz što veći stepen ujednačenosti kako u pogledu sadržine i kvaliteta usluga tako i u pogledu

geografske dostupnosti. Osim toga, neophodno je da sistem bude finansijski održiv i da podrazumeva maksimalno oslanjanje na već dostupne servise u javnom i NVO sektoru, na čemu i sama Direktiva insistira u više navrata stalnim podvlačenjem obaveze obezbeđivanja pomoći koja žrtvi već nije dostupna kroz postojeće servise.

5. Infrastruktura pravosudnih objekata

U domenu infrastrukturnih ulaganja u oblasti pravosuđa, potrebno je u procesu izgradnje i renoviranja pravosudnih objekata uzeti u obzir i zahteve u pogledu izbegavanja kontakta žrtve i oštećenog, izdvojiti dodatna sredstva za opremu potrebnu za učestalije ispitivanje osetljivih svedoka putem video-linka, ali i normativno urediti položaj mobilnih timova. S obzirom na činjenicu ne malog iznosa sredstava neophodnih za celovitu realizaciju ovog standarda, kao prvi korak u tom cilju treba obezbediti da se prilikom izgradnje i renoviranja pravosudnih objekata kao jedan od neophodnih elemenata plana rekonstrukcije ili izgradnje uzme u obzir upravo potreba zaštite žrtava. To važi i za nabavljanje opreme za ispitivanje putem video-linka, posebno kada je reč o deci žrtvama.

3.2. Materijalno krivično zakonodavstvo i međunarodni pravni standardi o krivičnopравnim instrumentima zaštite žrtava krivičnih dela

Pitanje žrtve krivičnog dela nije samo pitanje krivičnoprocesnog karaktera. Naprotiv. Ono je i jedno od neizostavnih pitanja materijalnog krivičnog prava. Najbolji primer ispravnosti ovakve jedne konstatacije jeste činjenica da nema skoro nijednog krivičnog zakonika – zakona koji u normiranju kako svojih opštih instituta tako i bića pojedinih krivičnih dela ne upotrebljava upravo termin „žrtva krivičnog dela”. U skladu sa tim, sasvim ispravnim stavom, i u Krivičnom zakoniku RS⁴⁷ na više mesta se upotrebljava termin „žrtva krivičnog dela”. Tako, na primer, odnos prema žrtvi krivičnog dela jedna je od okolnosti koja se odnosi na ličnost učinioca krivičnog dela kao na kriterijum za odmeravanje kazne. Ili, pojedina pitanja u vezi sa stavljanjem učinioca krivičnog dela pod zaštitni nadzor direktno su povezana sa njegovim odnosom prema žrtvi krivičnog dela. Dalje, pojedini, posebni oblici krivičnih dela zavise od odnosa učinioca prema žrtvi krivičnog dela i sl.⁴⁸

Ne ulazeći u analizu drugih slučajeva upotrebe termina žrtva krivičnog dela u Krivičnom zakoniku RS, a slično je i u ne malom broju drugih krivičnih zakona – zakonika⁴⁹, samo konstatacija da upotrebljavajući ovaj termin, za razliku od ZKP, Krivični zakonik RS nigde ne definiše pojam žrtve krivičnog dela. S obzirom na to, postavlja se, sasvim opravdano, pitanje šta se pod pojmom žrtva krivičnog dela u ovom zakonskom tekstu podrazumeva. Da li je

47 „Sl.glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

48 Vidi: Čirić, J., *Krivično zakonodavstvo Republike Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29/EU)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopравni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

49 Vidi: Jakulin, V., *Žrtva krivičnog dela i krivično zakonodavstvo Republike Slovenije (Pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mere za unapređene norme i prakse)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopравni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020; Lažetić, G., *Krivično zakonodavstvo Severne Makedonije i žrtva krivičnog dela (Norma, praksa i mere unapređenja)*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopравni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020; Burić, Z., *Žrtve kaznenih djela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske*, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopравni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

to lice oštećeno krivičnim delom? Da li je to pasivni subjekat krivičnog dela? Da li taj pojam treba shvatiti u kriminološkom ili nekom drugom smislu? Ako se tome doda i činjenica da s obzirom na neodređenost pojma žrtva u istom može da dođe do ne male razlike u rešavanju konkretnih krivičnih stvari, onda problem postaje još aktuelniji. Imajući sve to u vidu, u Krivičnom zakoniku, kada je reč o žrtvi krivičnog dela, neophodno je odrediti pojam žrtve u krivičnopravnom smislu, što se može učiniti na dva načina. Prvo, u delu u kojem se navode značenja izraza potrebno je navesti ovaj pojam. Drugo, u Krivičnom zakoniku, kada je reč o ovom pojmu, treba se pozvati na odredbe ZKP, što se čini opravdanim. U slučaju prihvatanja ove mogućnosti, trebalo bi, posmatrano sa aspekta Krivičnog zakonika RS, u njegovom čl. 112. dodati tač. 5a koja glasi: „*Pod žrtvom krivičnog dela podrazumeva se lice oštećeno krivičnim delom u smislu odgovarajućih odredaba ZKP RS.*” Uz to, čini se opravdanim i zalaganje da se u normiranju pojedinih kvalifikovanih oblika nekih krivičnih dela mora više voditi računa o kojoj žrtvi krivičnih dela se radi (slučaj npr. sa krivičnim delima protiv polne slobode). Međutim, to nije uslov usaglašavanja materijalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive. No, i pored toga čine se sasvim opravdana i ova zalaganja jer su i ona u kontekstu materije koju tretira Direktiva. Istina, ne direktno, već samo indirektno.

4. Zaključna razmatranja

Izvršena analiza stepena usaglašenosti krivičnog zakonodavstva (materijalnog, procesnog i izvršnog) država regiona sa standardima Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine pokazuje sledeće:

1. Većina država regiona još uvek nije usaglasila svoje krivično zakonodavstvo sa standardima Direktive. Imajući u vidu činjenicu da Direktiva sadrži opšteprihvaćene standarde, standarde univerzalnog karaktera kada je reč o žrtvi krivičnog dela kao nadasve specifičnom subjektu krivičnog postupka, neophodno je sa njom usaglasiti nacionalno krivično zakonodavstvo. I pored toga što se Direktiva odnosi na države članice EU, ona treba da bude nezaobilazna i za države koje to žele da postanu, i ne samo za njih već i za zakonodavstvo svake države budući da sadrži opšteprihvaćene standarde, standarde univerzalnog karaktera kada je reč o žrtvi krivičnog dela kao nadasve specifičnom subjektu krivičnog postupka.
2. U postupku usaglašavanja nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive posebnu pažnju treba posvetiti usaglašavanju krivičnog procesnog zakonodavstva sa standardima Direktive. I pored činjenice da su krivičnopравни instrumenti zaštite žrtava krivičnih dela sadržani u krivičnom zakonodavstvu uopšte – u krivičnom zakonodavstvu shvaćenom u širem smislu (materijalnom, procesnom i izvršnom), ipak je nesporna činjenica da je najveći broj standarda Direktive krivičnoprocesnog karaktera. Dva su razloga za to. Prvi je sadržan u činjenici da žrtva krivičnog dela svoja prava u vezi sa ovim svojim statusom može da ostvari samo u krivičnom postupku. Drugo, sam krivični postupak po svojoj prirodi je jedna neprijatnost za žrtvu krivičnog dela i kao takav ostavlja i dodatne negativne posledice na nju, a one treba da se smanje u što je moguće većem stepenu upravo normiranjem adekvatnih krivičnoprocesnih instrumenata i njihovom adekvatnom primenom što, mora se priznati, nije lako obezbediti.

-
3. Brojna su pitanja krivičnoprocesnog karaktera koja se moraju uzeti u obzir u procesu usaglašavanja sa standardima Direktive. Među njima poseban značaj imaju ona koja se odnose na: pojam i status ovog krivičnoprocesnog subjekta; pojam i status posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela; pravo na dobijanje informacija o pravima i statusu predmeta u okviru čega poseban akcenat treba staviti na opravdanost donošenja posebnog uputstva o pravima oštećenog – žrtve krivičnog dela; individualnu procenu oštećenog – žrtve radi utvrđivanja njegovih posebnih potreba i primene specifičnih mera zaštite u kontekstu čega treba posebno razmotriti pitanje opravdanosti donošenja posebnog podzakonskog akta u vezi sa tim pitanjem (Pravilnika o načinu sprovođenja postupka individualne procene žrtve radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite), sa konkretizacijom ne malog broja pitanja koja treba da čine njegovu sadržinu; pravo na besplatnu pravnu pomoć; pravo oštećenog u slučaju nepreduzimanja krivičnog gonjenja od strane javnog – državnog tužioca; pismeno prevođenje pismena na zahtev oštećenog lica, a na teret budžetskih sredstava; obaveštenje oštećenog o konačnom ishodu postupka i dostavljanje pravnosnažne sudske odluke; obaveštavanje o bekstvu okrivljenog – osuđenog; imovinskopравни zahtev oštećenog i sl.
 4. Kada je reč o krivičnom zakonu – zakoniku (o materijalnom krivičnom zakonodavstvu), ključno pitanje je određivanje pojma žrtve jer se time eliminiše mogućnost različitog postupanja u zavisnosti od shvatanja pojma žrtve krivičnog dela, što sada postoji kao mogućnost budući da većina zakonskih tekstova ovog karaktera ne sadrži određnje ovog pojma. Uz to, čini se opravdano i zalaganje da se u normiranju pojedinih kvalifikovanih oblika nekih krivičnih dela mora više voditi računa o kojoj žrtvi krivičnih dela se radi (slučaj npr. sa krivičnim delima protiv polne slobode).
 5. U cilju adekvatne primene implementiranih standarda Direktive u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu od strane službenih lica koja dolaze u kontakt sa oštećenim – žrtvama krivičnih dela (policijski službenici, nosioci javnotužilačke funkcije, sudije, advokati) i podizanja njihove svesti o potrebama posebnog pristupa žrtvi krivičnog dela, potrebno je za njih organizovati stručnu obuku (opštu i specijalnu). Razlog tome je i što dosledna primena procesnih garancija oštećenih – žrtava krivičnih dela u praksi neposredno zavisi i od njihovog poznavanja od strane subjekata njihove realizacije.
 6. U domenu infrastrukturnih ulaganja u oblasti pravosuđa, potrebno je u procesu izgradnje i renoviranja pravosudnih objekata uzeti u obzir i zahteve u pogledu izbegavanja kontakta žrtve i oštećenog; izdvojiti dodatna sredstva za opremu potrebnu za učestalije ispitivanje osetljivih svedoka putem video-linka, ali i normativno urediti položaj mobilnih timova. S obzirom na činjenicu ne malog iznosa sredstava neophodnih za celovitu realizaciju ovog standarda, kao prvi korak u tom cilju treba obezbediti da se prilikom izgradnje i renoviranja pravosudnih objekata, kao jedan od neophodnih elemenata plana rekonstrukcije ili izgradnje, uzme u obzir upravo potreba zaštite oštećenih – žrtava krivičnih dela. To isto važi i kada je reč o nabavljanju opreme za ispitivanje putem video-linka, posebno kada je reč o deci žrtvama.

Literatura

1. Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period od 2019. do 2025. god.
2. Akcioni plan za Poglavlje 23.
3. Bugarski, T., Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i lice oštećeno krivičnim delom, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
4. Bejatović, S., Kaznena politika i reforma krivičnog procesnog zakonodavstva Srbije, Zbor. „Kaznena politika kao instrumenat državne reakcije na kriminalitet”, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2017.
5. Bejatović, S., Oštećeni u krivičnom postupku, Beograd, 1993.
6. Bejatović, S., Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (Stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja) – Normativni aspekt, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2018.
7. Burić, Z., *Novi položaj žrtve u kaznenom postupku – u povodu obveze transportiranja odredaba direktive 2012/29/EU u hrvatski kaznenopravni sustav*. Zagreb, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 22, broj 2/2015.
8. Burić, Z., Žrtve kaznenih djela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
9. Ivičević-Karas, E., Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu – normativni okvir i praksa, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
10. Izveštaj o proceni potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima/žrtvama u krivičnopravnom sistemu Srbije, Beograd, 2015.
11. Jakulin, V., Žrtva krivičnog dela i krivično zakonodavstvo Republike Slovenije (Pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mere za unapređenje norme i prakse), Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
12. Kolaković-Bojović, M., Direktiva o žrtvama (2012/29/EU) i kazneno zakonodavstvo Republike Srbije, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite

(Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

13. Kiurski, J., Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2019.
14. Lažetić, G., Krivično zakonodavstvo Severne Makedonije i žrtva krivičnog dela (Norma, praksa i mere unapređenja), Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
15. Obretković, M., Nasilje u porodici i pravo deteta na zaštitu, Temida, br. 4/1998.
16. Preporuke za unapređenje mreže službi za pomoć i podršku oštećenima i žrtvama krivičnih dela i svedocima u krivičnim postupcima Republike Srbije, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2016.
17. Pivić, N., Žrtva krivičnog djela u svetlu Direktive 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo BiH – Normativnopravna rješenja s prijedlozima unapređenja norme i prakse, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
18. Perić, O., Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, JP „Sl. glasnik”, Beograd, 2007.
19. Priručnik za primenu načela oportuniteta krivičnog gonjenja, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019.
20. Radulović, D., Žrtve krivičnih dela i krivično zakonodavstvo Crne Gore (Pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mjere unapređenja), Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
21. Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela za period 2019–2025. god., radni tekst, Ministarstvo pravde, Beograd, jul 2019.
22. Ćirić, J., Krivično zakonodavstvo Republike Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29/EU), Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
23. Čvorović, D., Predistražni postupak i besplatna pravna pomoć, Zbor. „Besplatna pravna pomoć (Ratio legos, obim i uslovi primene)”, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Ministarstvo pravde Republike Srbije, Beograd, 2017.

-
24. Stevanović, I. – Vujić, N., Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (Međunarodni pravni standardi i krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije), Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
 25. Stevanović, I., Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Neophodni koraci za unapređenje sistema), Zbor. „Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (Međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)”, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2019.
 26. Simović, M. - Simović, M., Oštećeno lice i krivično procesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine (Međunarodni pravni standardi, norme, praksa i mere unapređenja), Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
 27. Tintor, J., Advokatura i zaštita žrtava i svedoka krivičnih dela, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
 28. Filipčič, K. (2008), *Položaj žrtava krivičnih dela u zakonodavstvu Republike Slovenije*. Pravna zaštita žrtava, Beograd: Temida, broj 1.
 29. Filipović, Lj. (2009), *Položaj oštećenog u krivičnom postupku*. Sarajevo: Pravo i pravda, godina VIII, broj 1.
 30. Škulić, M., Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela, Direktiva 2012/29/EU i drugi međunarodni standardi – stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja, Zbor. „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.
 31. Škulić, M., Normativna analiza položaja žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnopravnom sistemu Srbije: Aktuelno stanje, potrebe i mogućnosti promene, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2015.
 32. Škulić, M., Položaj žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnopravnim sistemima Srbije, Beograd, 2015.

Victim of Crime and Legal Instruments for Protection in Criminal Law (International Legal Standards, Regional Criminal Legislation, Application and Measures for Improvement of Protection)

Summary

The paper examines issues related to legal instruments for the protection of victims of crime in criminal law from the perspective of criminal law, criminology and sociology (international legal standards in the field) and the degree of their implementation in national criminal legislation of countries in the region (Serbia, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and North Macedonia). It also focuses on methods of their application and measures for improving them to achieve harmonisation of national criminal legislation of those countries with international legal standards and competent comparative criminal legislation governing those issues.

Issues addressed in the paper have been grouped into four categories based on their structure. The first category comprises general considerations of why it is necessary, from the perspective of criminal policy, to provide for international legal standards on legal instruments for the protection of crime victims in criminal law and implement them in national criminal (substantive, procedural and enforcement) legislation. The second one includes issues related to legal instruments for the protection of crime victims available in criminal proceedings. Among many issues of that type, there are some that stand out in particular, such as the concept of that particular participant in criminal proceedings (is it a victim, an injured party or both the victim and the injured party), their procedural position and how to ensure their individual assessment.

50 Professor at the Faculty of Law of Kragujevac and President of Serbian Association for Criminal Law and Practice.

Others include particularly vulnerable categories of crime victims and legal instruments for their protection in criminal law. The third set of issues centres on instruments for the protection of crime victims in substantive criminal legislation (in the criminal code – law), while the fourth one focuses on the matter under examination from the aspect of penology.

Those, as well as other issues addressed in the paper, have been examined from three aspects. First, there is the normative aspect of the matter under examination, presented from not only the aspect of international legal instruments, but also national criminal legislation of countries in the region and relevant comparative criminal legislation governing that issue. The second aspect is the practical implementation of legal instruments for the protection of victims of crime in criminal law, in which particular attention is paid to examining preconditions for attaining the desired level of adequacy of their implementation. Thirdly, there is the theoretical aspect of the matter under examination, entailing an expert and critical analysis of numerous theoretical conceptions of legal instruments for the protection of victims of crime in criminal law. Finally, the paper puts forward a number of recommendations de lege ferenda so that countries in the region could harmonise their criminal legislations with relevant international legal standards in the field and solutions found in competent comparative criminal legislation and apply those regulations in a proper manner.

Keywords: *victim, crime, injured party, particularly vulnerable categories, protection measures, criminal legislation, individual assessment, international legal standards, compensation of damage, court, prosecutor.*

Direktiva o žrtvama (2012/29/EU) i kazнено zakonodavstvo Republike Srbije

Rezime

Pristupni pregovori Republike Srbije sa EU godinama unazad predstavljaju ključni reformski okvir u brojnim segmentima države i društva, uključujući i kazнено zakonodavstvo. Sa manje ili više uspeha, zakonodavci su u više navrata odredbe materijalnog i procesnog zakonodavstva usklađivali sa zakonodavstvom EU. Donošenjem Direktive EU kojom se utvrđuju minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela i jačanju položaja žrtava u krivično-pravnom sistemu 2012. godine nastupila je obaveza da se sa njenim odredbama usklade nacionalna zakonodavstva država članica EU, ali i kandidata za članstvo u EU. Srbija je prve korake ka ispunjenju ove obaveze napravila 2016. godine usvajanjem Akcionog plana za Poglavlje 23, kojim je predvidela donošenje i sprovođenje sveobuhvatnog strateškog okvira kojim bi se detaljno regulisao proces usklađivanja sa odredbama Direktive. Iako uz izvesna kašnjenja, nacrt strateškog okvira je u jesen 2019. godine izrađen i upućen u proceduru koja prethodi usvajanju. Iako do usvajanja i dalje nije došlo, obim predloženih izmena u sferi kaznenog zakonodavstva, ali i neophodne izmene propisa koji uređuju organizaciju pravosuđa, zahtevaju naročitu pažnju naučne i stručne javnosti, kao i značajno zalaganje da do njih zaista i dođe, a da nakon toga predložena rešenja i zažive u praksi.

Ključne reči: prava žrtava, podrška žrtvama, standardi EU.

1 Dr Milica Kolaković-Bojović je naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, e-mail: kolakius@gmail.com

1. Unapređenje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji u kontekstu procesa pristupnih pregovora sa EU

Republika Srbija je 28. jula 2014. godine zvanično primila Izveštaj o skriningu za Pregovaračko poglavlje 23: Pravosuđe i osnovna prava.² Taj dokument predstavlja završni korak skrininga, odnosno analitičkog pregleda usklađenosti zakonodavstva Republike Srbije sa pravnim tekovinama i standardima Evropske unije sprovedenog u periodu koji je prethodio pripremi Izveštaja. Po proceni koju je Evropska komisija iznela u Izveštaju o skriningu, Srbija treba da sprovede mere neophodne radi uspostavljanja minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava i svedoka krivičnog dela u skladu sa Direktivom 2012/29/EU. Radi ispunjenja zadatka koje je EK postavila pred Republiku Srbiju, Akcionim planom za Poglavlje 23³, koji je Vlada Republike Srbije usvojila aprila 2016. godine, predviđen je čitav niz aktivnosti koje su usmerene kako na unapređenje položaja žrtava uopšte, bez obzira na vrstu krivičnog dela, tako i na unapređenje položaja pojedinih, posebno osetljivih kategorija žrtava. Budući da Akcioni plan predstavlja krovni strateški dokument koji uređuje širok spektar pitanja u oblasti reforme pravosuđa, borbe protiv korupcije i zaštite osnovnih prava, njegova priroda ne dozvoljava da se unapređenje položaja žrtava uredi do najsitnijih detalja samim ovim strateškim dokumentom. Imajući to u vidu, Akcionim planom je predviđeno usvajanje nacionalnog strateškog dokumenta koji će sveobuhvatno urediti proces usaglašavanja sa relevantnim standardima EU u oblasti prava žrtava, a prvenstveno sa Direktivom 2012/29/EU⁴ (u daljem tekstu: Direktiva o žrtvama, Direktiva).

Definišući prelazna merila kroz čiju ispunjenost će ocenjivati napredak koji je Srbija napravila u ovoj oblasti, EU je pozdravila nameru Srbije da oceni stepen usklađenosti svog zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU u pogledu prava žrtve i da nakon toga izvrši usklađivanje svog zakonodavstva, kao i da uspostavi mrežu usluga širom zemlje za pružanje podrške žrtvama, svedocima i oštećenima u svim fazama krivičnog postupka. Osim toga, EU je naglasila da Srbija treba da obezbedi pristup osnovnom nivou usluga podrške i da olakša upućivanje na organizacije za pružanje pomoći žrtvama od strane policije. EU je pozvala Srbiju da aktivno podstiče i prati primenu tih prava, kao i da organizuje dovoljan broj obuka u vezi sa njima.⁵

2. Ključni standardi koje postavlja Direktiva o žrtvama

Donošenje Direktive o žrtvama predstavlja ujedno i krunu višegodišnjeg nastojanja da se unapredi položaj žrtava u evropskom pravnom prostoru, ali i početnu poziciju da se, nakon što se minimalne garancije u oblasti podrške, pomoći i zaštite obezbede u svim nacionalnim pravnim sistemima, u narednim koracima ode dalje u unapređenju položaja pojedinih kategorija žrtava ili određenim segmentima podrške, pomoći i/ili zaštite.

2 Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23, dostupno na: http://seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf, pristupljeno 2. maja 2016. godine.

3 Akcioni plan za Poglavlje 23, dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023.pdf>, pristupljeno 1. juna 2016. godine.

4 Directive of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime (EU/2012/29).

5 European Union Common Negotiation Position for Chapter 23, available on: <https://mpravde.gov.rs/files/Ch23%20EU%20Common%20Position.pdf>, poslednji put pristupljeno 30. oktobra 2016. godine.

Osnovi za donošenje Direktive sadržani su u samom članu 82. stav 2. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije⁶, koji predviđa uspostavljanje minimuma pravila primenljivih u državama članicama u cilju omogućavanja uzajamnog priznavanja presuda i sudskih odluka, kao i policijske i pravosudne saradnje u krivičnim stvarima koje imaju prekogranične posledice, posebno u vezi sa pravima žrtava krivičnih dela. Ova odredba poslužila je kao polazna osnova da se na temeljima prethodno preduzetih koraka usvoji dokument kojim bi standardi koji su garantovani pojedinim kategorijama žrtava, kroz niz ranije usvojenih izvora⁷, sada bili objedinjeni i garantovani svim žrtvama krivičnih dela.

Da je Evropska unija posvećena zaštiti i uspostavljanju minimalnih standarda u vezi sa žrtvama kriminaliteta, postalo je jasno već početkom 21. veka, kada je Savet usvojio Okvirnu odluku 2001/220/PUP od 15. marta 2001. godine o položaju žrtava u krivičnom postupku. U okviru Stokholmskog programa – Otvorena i bezbedna Evropa *koja služi svojim građanima i štiti ih*, koji je Evropski savet usvojio na sastanku održanom 10. i 11. decembra 2009. godine, od Evropske komisije i država članica traženo je da ispituju načine kako da se poboljša zakonodavstvo i mere praktične podrške za zaštitu žrtava, sa posebnim osvrtom na podršku i priznavanje svih žrtava, uključujući i žrtve terorizma kao prioritet. Imajući to u vidu, u rezoluciji od 10. juna 2011. o mapi puta za jačanje prava i zaštite žrtava, posebno tokom krivičnog postupka (Budimpeštanska mapa puta), Savet je utvrdio da je neophodno na nivou Evropske unije preduzeti aktivnosti u cilju unapređenja prava, podrške i zaštite žrtava kriminaliteta. Odnosno, kako je u samoj Direktivi navedeno, cilj Direktive je revidiranje i dopuna načela postavljenih u Okvirnoj odluci 2001/220/PUP i preduzimanje značajnih koraka u pravcu podizanja nivoa zaštite žrtava širom Unije, posebno u okviru krivičnog postupka.

Ipak, sveobuhvatnost i uniformnost pristupa koji donosi Direktiva, kao i njena obavezujuća priroda, stvorili su preduslove da se ovo, nesumnjivo važno pitanje, tretira sa posebnom pažnjom, kako u državama članicama EU tako i u onim koje teže članstvu u evropskoj zajednici naroda. Direktiva kao jedan od osnovnih principa prepoznaje individualni pristup žrtvama i zaštitu od sekundarne viktimizacije. Zahteva se da prava garantovana ovim dokumentom ne budu uslovljena državljanstvom, prebivalištem ili boravištem žrtve. Iako su Direktivom garantovana prava svim žrtvama, kao posebno osetljive kategorije ovaj dokument prepoznaje decu, žrtve partnerskog, odnosno porodičnog nasilja, žrtve terorizma, lica sa invaliditetom i žrtve rodno baziranog nasilja. Prava koja su priznata žrtvi važe i za bliska lica preminule žrtve koje Direktiva podvodi pod ovaj pojam, prepuštajući nacionalnim zakonodavstvima da bliže odrede taj krug. Zahtevi u pogledu zaštite i podrške žrtvama uređeni su počev od prvog kontakta s državnim organima prilikom prijavljivanja dela, a Direktiva se posebno bavi sledećim pravima, odnosno potrebama žrtve: pravom na informisanje o toku postupka i statusu predmeta; pravom na pravni lek i dostupnim mehanizmima zaštite i podrške; pravom na prevođenje; pravom na podršku; pravom na kompenzaciju; pravom na pravni lek protiv odluke policije i javnog tužioca o izostanku krivičnog progona; merama procesne zaštite koje imaju za cilj sprečavanje sekundarne viktimizacije; obavezom sprovođenja posebnih obuka za policijske službenike, sudije i javne tužioce koji dolaze u kontakt sa žrtvama; potrebom obezbeđivanja preduslova za statističku evaluaciju primene Direktive iskazivanjem preciznih podataka o svim segmentima zaštite i podrške.⁸

6 Ugovor o funkcionisanju Evropske unije, dostupno na: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_eu.pdf, pristupljeno 20. marta 2020. godine.

7 Okvirna odluka 2001/220/PUP od 15. marta 2001. godine o položaju žrtava u krivičnom postupku; Stokholmski program – Otvorena i bezbedna Evropa koja služi svojim građanima i štiti ih, koji je Evropski savet usvojio na sastanku održanom 10. i 11. decembra 2009. godine.

8 Vidi više u: M. Kolaković-Bojović, *Usklađivanje krivičnog zakonodavstva Republike Srbije sa EU standardima u okviru Poglavlja 23, Krivično zakonodavstvo između prakse i propisa i usklađivanje sa evropskim standardima (ur. M. Simović), Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Ministarstvo pravde Republike Srpske, Banja Luka, 2017, 267–276.*

3. Novi strateški okvir za unapređenje položaja žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji

Ceneći značaj planiranih aktivnosti predviđenih Akcionim planom za Poglavlje 23, u okviru IPA 2016 programa EU je odobrila sredstva za sprovođenje Projekta podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji, koji u periodu 2018–2021. sprovodi Misija OEBS-a u Republici Srbiji.⁹ U okviru projektnih aktivnosti, između ostalog, obezbeđena je ekspertna podrška resornoj radnoj grupi zaduženoj za izradu Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji (u daljem tekstu: Strategija)¹⁰ i pratećeg akcionog plana.¹¹ Radna grupa osnovana rešenjem ministra pravde je u svoj sastav uključila predstavnike svih relevantnih institucija (Ministarstvo pravde, Visoki savet sudstva, Državno veće tužilaca, Vrhovni kasacioni sud, Republičko javno tužilaštvo, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja), kao i predstavnike organizacija civilnog društva¹² izabrane putem javnog poziva, uz podršku Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom. U periodu jul 2018. – jul 2019. godine, nakon brojnih sastanaka radne grupe i dva ciklusa javnih konsultacija, izrađen je finalni nacrt ovih strateških dokumenata i prosleđen Ministarstvu pravde.

Radnim tekstom je predviđeno šestogodišnje važenje Strategije (2019–2025), pri čemu bi njeno sprovođenje bilo konkretizovano kroz dva akciona plana sa trogodišnjim važenjem. Osnovni izvor za standarde EU na kome su zasnovani ciljevi ovih strateških dokumenata i planirane mere upravo je Direktiva o žrtvama.

Kao opšti cilj Strategije definisano je unapređenje položaja žrtava i svedoka u krivičnompravnom sistemu Republike Srbije u skladu sa standardima EU sadržanim u Direktivi 2012/29/EU.

Radi ostvarenja opšteg, postavljena su i tri posebna cilja:

- Poseban cilj 1: Uspostavljanje održive Nacionalne mreže službi podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji, uz očuvanje i kontinuirano unapređenje dostignutih standarda kvaliteta i dostupnosti usluga podrške.
- Poseban cilj 2: Unapređenje dostupnosti, kvaliteta i efikasnosti primene mera zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji, sa posebnom pažnjom na zaštiti posebno osetljivih kategorija žrtava i svedoka.
- Poseban cilj 3: Podizanje svesti žrtava i svedoka krivičnih dela o pravima koja im pripadaju u pravnom sistemu Republike Srbije, kao i kontinuirano informisanje opšte javnosti u ovoj oblasti.

Bliže sprovođenje reformskih koraka planirano je pomoću definisanja posebnih mera, pri čemu se svaka realizuje nizom aktivnosti sadržanih u predlogu Akcionog plana.

9 Vidi više na: <https://www.podrskazrtvama.rs/o-projektu.php>, pristupljeno 25. februara 2020. godine.

10 Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>, pristupljeno 25. februara 2020. godine.

11 Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>, pristupljeno 25. februara 2020. godine.

12 YUCOM, ASTRA i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

3.1. Izmene kaznenog zakonodavstva koje su predviđene Strategijom i Akcionim planom

Za predmet ove analize od ključnog značaja je mera 2.1., kojom je planirana Izmena normativnog okvira u oblasti kaznenog zakonodavstva u skladu sa odredbama Direktive 2012/29/EU. Taj proces bliže je planiran kroz aktivnosti u Akcionom planu kojima je predviđeno, najpre, formiranje i rad ekspertske grupe za izradu nacrtu neophodnih izmena kaznenog zakonodavstva i pratećih podzakonskih akata u delu koji se odnosi na usaglašavanje sa odredbama Direktive 2012/29/EU, kao i u pogledu i osnivanja i rada Nacionalne mreže službi podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji (aktivnost 2.1.1.). Osnovna ideja ove aktivnosti jeste adekvatna priprema konkretnih rešenja u pogledu osnovnih manjkavosti našeg kaznenog zakonodavstva koje je identifikovala radna grupa koja je radila na izradi Strategije i Akcionog plana. U tom smislu, Akcionim planom su predviđene izmene i dopune Krivičnog zakonika, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija i Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera.

Kada je reč o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika i Zakonika o krivičnom postupku, kao ključne tačke koje zahtevaju legislativnu intervenciju prepoznata su sledeća pitanja:

- usklađivanje sa definicijom žrtve iz Direktive 2012/29/EU¹³;
- pravo žrtava da prilikom izvođenja dokaznih radnji sa njima bude osoba od poverenja;
- zabrana unakrsnog ispitivanja i sugestibilnih pitanja kod ispitivanja posebno osetljivih žrtava i svedoka;
- unapređenje prava žrtava na dostavljanje relevantnih akata u krivičnom postupku;
- unapređenje prava žrtava na pravni lek u krivičnom postupku;
- obim, dostupnost i postupak korišćenja podataka iz upitnika o proceni individualnih potreba žrtve tokom krivičnog postupka;
- maloletno lice kao svedok i status posebno osetljivog svedoka;
- pitanje upotrebe video-linka;
- uslovi za isključenje javnosti sa glavnog pretresa;
- zaštita podataka o posebno osetljivim svedocima;
- upotreba jezika u krivičnom postupku;
- nadležnost i postupak obaveštavanja žrtve o puštanju okrivljenog iz pritvora.

U pogledu izmena i dopuna Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica kojim se relevantne odredbe ovog zakona usklađuju sa odredbama Direktive 2012/29/EU, kao naročito važna identifikovana su sledeća pitanja:

- obim primene prava na punomoćnika oštećenog;
- ograničenje broja ispitivanja maloletnog oštećenog;
- zabrana suočavanja maloletnog oštećenog koji je mlađi od 14 godina.

13 Ova izmena je predviđena i u Krivičnom zakoniku i u Zakoniku o krivičnom postupku, dok se ostale navedene izmene odnose samo na ZKP.

Tokom svog rada, radna grupa za izradu Strategije prepoznala je i činjenicu da nakon poslednjih izmena Krivičnog zakonika nisu usledile neophodne izmene Zakona o izmenama i dopunama Zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima (Marijin zakon), kojim bi se taj zakon uskladio sa Krivičnim zakonikom. Imajući u vidu njegov značaj u segmentu zaštite dece žrtava, Akcionim planom je predviđena i izmena ovog zakona.

Budući da Direktiva predviđa i obavezu obaveštavanja žrtve o činjenici da je učinilac ponovo na slobodi, Akcionim planom je predviđena izmena Zakona o izvršenju krivičnih sankcija i Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera u delu koji reguliše mehanizme obaveštavanja žrtve o puštanju osuđenog na slobodu. Preciznije, prepoznata je potreba da takvi mehanizmi budu uspostavljeni u praksi.

Imajući u vidu obim i broj planiranih izmena, jasno je da bi obrazlaganje svake od njih zahtevalo mnogo širu analizu nego što dozvoljava priroda ovog rada. Imajući to u vidu, u nastavku ćemo se usredsrediti na ona pitanja koja su izazvala najveću pažnju u naučnoj i stručnoj javnosti. Ovde pre svega mislimo na usaglašavanje Zakonika o krivičnom postupku sa pojmom žrtve u smislu definicije sadržane u Direktivi o žrtvama. Osim toga, od velikog značaja je i ostvarivanje prava na kompenzaciju, odnosno ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku. Podjednako važno je i pitanje izmene propisa koji uređuju organizaciju pravosuđa u Republici Srbiji, budući da bez njihove kompatibilnosti sa izmenjenim kaznenim zakonodavstvom položaj žrtava ne može biti suštinski unapređen. Isto važi i kada je reč o obukama za pripadnike policije, nosioce pravosudnih funkcija, pružaoce podrške i pomoći i advokate, čija senzibilizacija za postupanje sa žrtvama, u skladu sa odredbama Direktive, predstavlja ključni preduslov za buduću doslednu i efikasnu primenu izmenjenog kaznenog zakonodavstva u praksi.

1.1. Pojam žrtve

Jedno od pitanja koje je, u pogledu usaglašavanja našeg kaznenog zakonodavstva sa odredbama Direktive o žrtvama, privuklo veliku pažnju, jeste odnos pojmova „žrtva” koji koristi Direktiva¹⁴ i „oštećeni” koji poznaje naš Zakonik o krivičnom postupku. Kako se u javnosti, poput manire, počelo ponavljati pitanje zašto naše zakonodavstvo ne prepoznaje žrtvu, neophodno je sagledati odnos pojmova „žrtva” i „oštećeni” u samoj Direktivi i važećem Zakoniku o krivičnom postupku.

Član 2. Direktive prepoznaje dve kategorije žrtava krivičnih dela, a kriterijum njihovog razlikovanja je činjenica da li je izvršenjem krivičnog dela žrtva - pasivni subjekat krivičnog dela izgubila život ili ne. U slučajevima kada izvršenjem krivičnog dela nije došlo do gubitka života žrtve krivičnog dela, pod tim pojmom se podrazumeva „fizičko lice koje je pretrpelo povredu, uključujući fizičku, psihičku ili emotivnu povredu, ili materijalnu štetu koja je direktno prouzrokovana krivičnim delom”. U ovom slučaju reč je o žrtvi u užem smislu. Nasuprot tome, u slučaju kada je izvršenjem krivičnog dela direktno prouzrokovana smrt žrtve (pasivnog subjekta krivičnog dela), žrtvom se smatraju članovi porodice lica čija je smrt direktna posledica krivičnog dela i koji su pretrpeli povredu ili štetu kao posledicu smrti tog lica (žrtva krivičnog dela u

14 *Isporadično Krivični zakonik.*

širem smislu). Uz to, preciziran je i krug lica kao članova porodice. To su: supružnik, lica koja žive sa žrtvom u intimnoj, stabilnoj i kontinuiranoj zajednici u okviru zajedničkog domaćinstva, srodnik po direktnoj liniji, braća i sestre i lica o kojima se žrtva stara.

Kada je reč o pojmu oštećenog, u našem ZKP-u jasno je da i naš zakonodavac poznaje dve kategorije oštećenih lica i da je kriterijum njihovog razlikovanja identičan kriterijumu razlikovanja dve kategorije žrtava krivičnih dela u smislu člana 2. Direktive. Tako se oštećenim u užem smislu, prema članu 2. tač. 11. ZKP, smatra fizičko ili pravno lice čije je lično i imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. Osim toga, određujući krug pravnih sledbenika oštećenog, član 57. ZKP definiše da ako oštećeni umre u toku roka za davanje izjave o preduzimanju krivičnog gonjenja ili za podnošenje predloga za krivično gonjenje, odnosno u toku postupka, njegov bračni drug, lice sa kojim živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici života, deca, roditelji, usvojenici, usvojitelji, braća, sestre i zakonski zastupnik mogu u roku od tri meseca posle njegove smrti dati izjavu da preuzimaju gonjenje ili podneti predlog, odnosno dati izjavu da ostaju pri predlogu.

Imajući pethodno navedeno u vidu, jasno je da je pojam oštećenog po ZKP-u širi od pojma žrtve koji sadrži Direktiva budući da obuhvata i pravna lica. U tom smislu, postavlja se pitanje kako postupiti u kontekstu usaglašavanja sa odredbama Direktive.

Predlog koji se učestalo čuje u javnosti jeste potpuno napuštanje termina oštećeni i prihvatanje termina žrtva krivičnog dela, što bi, pored ostalog, imalo za posledicu i potpuni raskid sa našom pravnom tradicijom u vezi sa ovim pitanjem, ali i sveobuhvatnu intervenciju u ZKP-u koja bi podrazumevala paralelnu egzistenciju pojmova „žrtva” i „oštećeni” ne bi li se osigurala distinkcija između položaja fizičkih i pravnih lica. Istini za volju, uvođenje ovog pojma doprinelo bi ostvarivanju prava žrtve da bude prepoznata kao takva u kontekstu nematerijalnih reparacija, ali bi na legislativnom nivou, ali i u praksi, dovelo do nekonzistentnosti i neujednačene prakse budući da bi „privikavanje” u praksi na tu promenu zahtevalo dug vremenski period.

Imajući sve navedeno u vidu, čini se najadekvatnijom intervencija samo u članu 11. ZKP, u kojem bi bilo predviđeno da se u slučaju kada je izvršenjem krivičnog dela oštećeno samo fizičko lice, taj pojam treba tumačiti u skladu sa članom 2. Direktive.¹⁵

1.2. Pravo žrtve na kompenzaciju

Jedno od pitanja u vezi sa kojim postoji apsolutno saglasje naučne i stručne javnosti jeste potreba da se u što kraćem roku preduzmu mere koje bi u praksi olakšale ostvarivanje prava žrtve krivičnog dela na kompenzaciju. Naime, članom 16. Direktive predviđena je obaveza države da obezbedi žrtvama ostvarivanje prava na nadoknadu štete od počinioca tokom krivičnog postupka, u razumnom roku, osim u slučajevima u kojima nacionalno zakonodavstvo predviđa drugu vrstu postupaka za donošenje takve odluke. Važno je napomenuti da je i pored nesumnjivo jasnog sadržaja ove odredbe, u javnom diskursu i dalje prisutna izvesna doza dezinformacija ili poluinformacija, mahom prouzrokovanih nedovoljnim poznavanjem sadržine same Direktive u sadejstvu sa željom da se o svemu i uvek u javnosti kritički nastupa.

15 Vidi više u: Bejatović, S. (2018), *Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja) – Normativni aspekt*.

U tom smislu, dve najčešće zastupane pogrešne teze odnose se na potrebu izmene ZKP-a u delu koji se odnosi na odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu, dok je druga u vezi sa obavezom uspostavljanja svojevrsnog fonda za obeštećenje žrtava krivičnih dela.

Kada je reč o potrebi za izmenom ZKP-a, sasvim je jasno da odredba člana 258. ovog zakona predviđa upravo ono što se članom 16. Direktive i zahteva, određujući da će, u presudi kojom okrivljenog oglašava krivim ili rešenju o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja, sud ovlašćenom licu dosuditi imovinskopravni zahtev u celini ili delimično, a za višak uputiti na parnični postupak.¹⁶ Ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje, sud će ovlašćeno lice uputiti da imovinskopravni zahtev u celini može da ostvaruje u parničnom postupku. Dakle, odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu u krivičnom postupku je, u skladu sa zakonom, pravilo.

U praksi je ipak situacija sasvim drugačija, pa odluka o imovinskopravnom zahtevu u krivičnom postupku predstavlja pravu retkost, pri čemu je obrazloženje suda uvek isto – takva odluka bi zahtevala prikupljanje dodatnih dokaza, čime bi se dodatno odugovlačio krivični postupak. Ipak, ono što se u ovom kontekstu konstantno zanemaruje, jeste obaveza iz člana 256. ZKP-a koja predviđa da će organ postupka saslušati okrivljenog o činjenicama u vezi sa imovinskopравnim zahtevom i proveriti okolnosti koje su od važnosti za njegovo utvrđivanje. Organ postupka je dužan da prikupi dokaze za odlučivanje o zahtevu i pre nego što je on podnet.¹⁷ Dakle, ovo je obaveza javnog tužioca još u fazi istrage i nema potrebe da se prikupljanje ovih dokaza prolongira za kasnije faze postupka i time postane uzrok potencijalnog odugovlačenja postupka, odnosno razlog za upućivanje oštećenog da imovinskopравni zahtev ostvari u parničnom postupku. Ipak, i u primeni navedene odredbe člana 256, kao „sigurnosni izlaz“ koristi se stav 2. istog člana, koji kaže da ako bi se prikupljanjem dokaza i proverom okolnosti o imovinskopравnom zahtevu znatno odugovlačio postupak, organ postupka će se ograničiti na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano.

Budući da je radna grupa koja je radila na Strategiji prepoznala da ne postoji problem na zakonodavnom, već na nivou prakse, nije predviđena izmena navedenih odredaba ZKP-a, već se pristupilo izradi i usvajanju Smernica za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku¹⁸ (mera 1.5), koje je Vrhovni kasacioni sud usvojio u novembru 2019. godine. Time su sudijama „krivičarima“ pružene konkretne smernice, bazirane na iskustvima njihovih kolega koji svakodnevno odlučuju o odštetnim zahtevima u parničnom postupku, sa ciljem da im se olakša donošenje odluke o imovinskopравnom zahtevu već u krivičnom postupku. Ovo je samo prva u nizu planiranih mera čiji je cilj unapređenje prakse u ovoj oblasti budući da se započelo i sa sprovođenjem obuka za primenu smernica, ali i da je planirano da Vrhovni kasacioni sud prati njihovu primenu i o tome izveštava na godišnjem nivou.

16 *Ako se imovinskopравni zahtev odnosi na povraćaj stvari, a sud ustanovi da stvar pripada oštećenom i da se nalazi kod okrivljenog, ili kod nekog od učesnika u krivičnom delu, ili kod lica kome su je oni dali na čuvanje, odrediće u presudi ili rešenju iz stava 4. ovog člana da se stvar preda oštećenom. Ako se imovinskopравni zahtev odnosi na poništaj određenog pravnog posla, a sud nađe da je zahtev osnovan, izreći će u presudi ili rešenju iz stava 4. ovog člana potpun ili delimični poništaj tog pravnog posla, s posledicama koje iz toga proističu, ne dirajući u prava trećih lica (član 258. st. 2–3. ZKP).*

17 *Istovremeno, član 257. predviđa mogućnost primene odredaba Zakona o izvršenju i obezbeđenju u smislu određivanja privremenih mera obezbeđenja imovinskopравnog zahteva nastalog usled izvršenja krivičnog dela ili protivpravnog dela koje je u Zakonu određeno kao krivično delo. Ako oštećeni ima zahtev prema trećem licu zbog toga što se kod njega nalaze stvari pribavljene krivičnim delom ili protivpravnim delom koje je u Zakonu određeno kao krivično delo ili zbog toga što je ono usled tog dela došlo do imovinske koristi, sud može u krivičnom postupku odrediti privremene mere obezbeđenja i prema trećem licu.*

18 *Vrhovni kasacioni sud, Smernice za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku, dostupno na: <https://www.osce.org/sr/mission-to-serbia/437726>, pristupljeno 20.3.2020. godine.*

Imajući u vidu i učestalu nemotivisanost žrtava da istaknu i opredele imovinskopравни zahtev, ali i činjenicu da retko imaju stručnu pomoć advokata, Akcionim planom je predviđena i izrada uniformnog obrasca u čijem bi popunjavanju u svrhu isticanja i opredeljivanja imovinskopravnog zahteva pomoć pružali zaposleni u službama pomoći i podrške žrtvama i svedocima. Ipak, čini se da u ovom nizu i dalje nedostaje još jedna karika, a to je unapređenje uloge javnog tužilaštva, što bi se moglo postići prenošenjem jednog značajnog dela Smernica koji se bavi pitanjem prikupljanja dokaza koji su od značaja za donošenje odluke o imovinskopravnom zahtevu u obavezujuće uputstvo koje bi doneo republički javni tužilac.

Kada je reč o drugoj pomenutoj zabludi ili dezinformaciji koja cirkuliše u javnom diskursu i neretko se pominje čak i kao centralna obaveza koja proističe iz Direktive o žrtvama, a koja se odnosi na obaveze uspostavljanja fonda za kompenzaciju žrtvama, važno je napomenuti da ta obaveza Direktivom nije predviđena. To ne znači da ova obaveza nema uporište u drugim izvorima međunarodnih standarda, ali je činjenica da, što zbog činjenice da ih Republika Srbija i dalje nije ratifikovala¹⁹ ili da je stavila rezervu na relevantne članove tih instrumenata²⁰ koji ovu obavezu predviđaju, ova obaveza i dalje predstavlja budućnost, a ne sadašnjost. To svakako ne umanjuje važnost činjenice da je potrebno da se iznađu mehanizmi pomoću kojih će se žrtvama obezbediti obeštećenje kada ne mogu da ga dobiju od učinioca, ili kada je on nepoznat. Čini se da bi ispravan pristup bio raditi na uspostavljanju ove vrste fonda paralelno sa intenzivnim radom na promeni negativne prakse u vezi sa donošenjem odluke o imovinskopravnom zahtevu u krivičnom postupku.

1.3. Izmene pravosudno-organizacionog zakonodavstva

Imajući u vidu da je za efikasnu i doslednu primenu kaznenog zakonodavstva od ključnog značaja organizacija i funkcionisanje institucionalnih mehanizama putem kojih se to kazneno zakonodavstvo primenjuje, Strategijom i Akcionim planom je predviđena izmena postojećih i donošenje novih zakona, podzakonskih i internih akata u pravosuđu.

Tako je u aktivnosti 1.1.1 iz Akcionog plana predviđeno formiranje ekspertske grupe za izradu modela neophodnih izmena pravosudnih zakona i pratećih podzakonskih akata u delu koji se odnosi na osnivanje i rad Nacionalne mreže službi podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji i njihovo dostavljanje resornim radnim grupama Ministarstva pravde koje rade na izmenama pravosudnih zakona u skladu sa Nacrtom ustavnih amandmana.

Rad ove ekspertske grupe trebalo bi da rezultira predlozima u pogledu neophodnih zakona, i to prvenstveno Zakona o uređenju sudova, Zakona o javnom tužilaštvu i Zakona o ministarstvima, koji bi trebalo da prepoznaju osnivanje i rad službi za pomoć i podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji.

Pored izmena pomenutih zakona, Strategija i Akcioni plan predvideli su izmenu i donošenje čitavog niza podzakonskih i internih akata koji bi trebalo da omogućе postupanje sa žrtvama u okviru sistema policije i pravosuđa u skladu sa odredbama Direktive i izmenjenog kaznenog zakonodavstva. U tom smislu, od velike važnosti su planirane izmene Sudskog poslovnika i

19 *European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Strasbourg, 24.XI.1983.*

20 *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, dostupno na: <https://rm.coe.int/168046031c>, pristupljeno 20.3.2020. godine.*

Pravilnika o upravi u javnim tužilaštvima. Budući da Strategija donosi novu organizaciju i podelu poslova u pogledu podrške i pomoći žrtvama i svedocima, Akcionim planom je predviđeno da se kroz posebne pravilnike i uputstva urede sledeća pitanja:

- standardi kvaliteta i odgovornosti pružalaca podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela;
- postupanje sa žrtvama i svedocima krivičnih dela;
- sistematizacija radnih mesta u sudovima, javnim tužilaštvima i policiji;
- koordinacija rada službi podrške i pomoći;
- standardizacija rada postojećih službi pri Posebnom odeljenju za organizovani kriminal i Odeljenju za ratne zločine Višeg suda u Beogradu i Tužilaštvu za ratne zločine radi uključenja u Nacionalnu mrežu;
- uključivanje službi podrške žrtvama i svedocima osnovanih pri organizacijama civilnog društva u Nacionalnu mrežu službi podrške;
- Nadzor nad radom službi podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela u okviru Nacionalne mreže.

1.4. Obaveza specijalizacije i senzibilizacije u oblasti prava žrtava i primena kaznenog zakonodavstva u Srbiji

Jedno od ključnih pitanja regulisanih Direktivom jeste i obaveza država članica EU da u svom institucionalnom poretku uspostave sistem obuka u oblasti prava žrtava. Preciznije, par. 61. Direktive predviđa da svi predstavnici institucija koji dolaze u kontakt sa žrtvama treba da imaju pristup i da dobiju odgovarajuću početnu i stalnu obuku na nivou koji odgovara njihovom kontaktu sa žrtvama, čime bi se omogućilo da prepoznaju žrtve i njihove potrebe i da postupaju sa njima sa poštovanjem, senzibilisano, profesionalno i bez diskriminacije. Lica koja mogu biti uključena u individualnu procenu potreba žrtava, ili njihovu zaštitu, ili definisanje zaštitnih mera, treba da dobijaju specijalizovanu obuku o tome kako da sprovedu procenu. Države članice treba da obezbede takvu obuku i za policijske službenike i sudsko osoblje. Na isti način obuka treba da bude promovisana i među advokatima, tužiocima i sudijama, kao i među pružaocima podrške žrtvama i službama u oblasti restorativne pravde. Ovaj zahtev treba da obuhvati i obuke za specijalizovane vrste podrške na koju se žrtve upućuju ili specijalizovanu obuku fokusiranu na žrtve sa posebnim potrebama ili posebnu psihološku podršku. Tamo gde postoji takva potreba, obuke treba da uvažavaju i rodno zasnovan pristup. Aktivnosti država članica treba da budu praćene adekvatnim smernicama, preporukama i razmenom dobre prakse u skladu sa Budimpeštanskom mapom puta²¹.

Osim navedenog, Direktiva u članu 25. stav 1. predviđa da su Države članice u obavezi da svi predstavnici institucija koji mogu doći u kontakt sa žrtvama, poput policijskih službenika i sudskog osoblja, dobiju osnovnu i specijalizovanu obuku koja odgovara nivou njihovog kontakta sa žrtvama, čime bi se unapredila njihova svest o potrebama žrtava i omogućilo da postupaju sa žrtvama nepristrasno, sa poštovanjem i profesionalno.

21 *Resolution of the Council of 10 June 2011 on a Roadmap for strengthening the rights and protection of victims, in particular in criminal proceedings 2011/C 187/01, available at: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32011G0628\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32011G0628(01)), poslednji put pristupljeno 18. marta 2020. godine.*

Stavom 2. istog člana Direktive predviđeno je da, bez predrasuda u odnosu na sudsku nezavisnost i razlike u organizaciji pravosudnih sistema u okviru Evropske unije, države članice treba da zahtevaju od onih koji su nadležni za obuku sudija i tužilaca koji učestvuju u krivičnim postupcima da im obezbede osnovnu i specijalizovanu obuku, čime bi bila unapređena njihova svest o potrebama žrtava.

Stavom 3. istog člana Direktive predviđeno je da, uz dužno poštovanje nezavisnosti ove pravne profesije, države članice treba da preporučuje sprovođenje obuka advokata, kao i da im obezbede osnovnu i specijalizovanu obuku, čime bi bila unapređena njihova svest o potrebama žrtava.

Stavom 4. Direktive predviđeno je da države članice putem javnih servisa ili finansiranjem organizacija koje pružaju podršku žrtvama ohrabre one inicijative koje su usmerene na omogućavanje onima koji pružaju podršku žrtvama i službama restorativne pravde da dobiju adekvatnu obuku na nivou koji odgovara njihovom kontaktu sa žrtvama i koji uvažava profesionalne standarde, čime se obezbeđuje da su te usluge pružene nepristrasno, sa poštovanjem i profesionalno.

Stavom 5. Direktive predviđeno je da, u skladu sa njihovim dužnostima, prirodom kontakta sa žrtvama, obuka treba da omogući pružaocima da prepoznaju žrtve i da postupaju sa njima s poštovanjem, profesionalno i bez diskriminacije.

Imajući sve prethodno navedeno u vidu, ali i obim planiranih izmena kaznenog zakonodavstva, jasno je da je neophodan preduslov za promenu prakse u pogledu postupanja sa žrtvama sprovođenje sveobuhvatnih obuka u ovoj oblasti. U tom smislu, u okviru sveobuhvatnog pristupa unapređenju položaja žrtava i svedoka krivičnih dela, značajno mesto u Strategiji i Akcionom planu pripada i uspostavljanju sistema obuka u ovoj oblasti.

Predlogom Akcionog plana (mera 1.4: Jačanje stručnih kapaciteta u oblasti ostvarivanja prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji) predviđena je izrada programa obuka i njihovog sprovođenja za nekoliko ciljnih grupa:

- pružaoci (primarne i specijalizovane) podrške,
- pravosuđe (sudije i zamenici javnih tužilaca, advokati),
- policijski službenici,
- pravosudna straža.

Osim navedenih grupa čije su buke predviđene u prve tri godine sprovođenja Strategije, Akcionim planom je predviđeno da će na kraju perioda obuhvaćenog Akcionim planom biti organizovan sastanak čiji je cilj prepoznavanje potreba za obukama u oblasti prosvete i sistema zdravstvene zaštite, sa fokusom na školske psihologe, pedijatre i lekare hitne medicinske pomoći.

Budući da su najpre predizborne aktivnosti, a potom i uvođenje vanrednog stanja zaustavili usvajanje novog strateškog okvira, kao i da će izmena normativnog okvira zahtevati određeni vremenski period, čini se da bi upravo sprovođenje obuka trebalo da bude prvi korak ka promeni prakse u postupanju sa žrtvama, a upravo izložena sveobuhvatnost obuka koja je zahtevana samom Direktivom govori o tome da i EU ovaj aspekt unapređenja položaja žrtava prepoznaje kao ključni. To se potvrdilo i tokom do sada organizovanih obuka budući da su one pokazale značajne razlike u praksi u vezi sa primenom istih procesnih instituta, kao i tumačenja

garancija iz Direktive u praksi. Ipak, nekonzistentnost prakse i postupanja sa žrtvama značajno otežavaju njihov položaj i obesmišljavaju zakonske garancije budući da žrtve ne mogu sa sigurnošću predvideti kakav tretman će imati u toku krivičnog postupka, što je ponovo u suprotnosti sa zahtevima Direktive, koja insistira na podizanju svesti žrtava o pravima koja im pripadaju.

KORACI KOJI PREDSTOJE

Neuobičajen i pomalo nesrećan splet okolnosti pratio je prethodnih meseci Strategiju i Akcioni plan i time sprečio njihovo usvajanje i početak primene u rokovima kada je to bilo planirano. Nema sumnje da bi ova tema odmah nakon normalizacije situacije u zemlji trebalo da bude vraćena na agendu prioriteta, kako legislativnih tako i institucionalnih. Tim pre što su brojni nedostaci, prvenstveno Zakonika o krivičnom postupku, ali i drugih segmenata kaznenog zakonodavstva uočeni godinama unazad. Ipak, ne treba zanemariti ni činjenicu da se i u postojećem normativnom okviru, uz njegovu adekvatniju implementaciju i unapređenu senzibilizaciju nosilaca pravosudnih funkcija i pripadnika policije, može napraviti vidljiv pomak u pogledu zaštite i podrške žrtvama krivičnih dela u Srbiji.

U tom smislu, od velikog značaja je održavanje partnerskog odnosa između svih relevantnih aktera, bilo da su iz policije, pravosuđa, sektora socijalne zaštite, organizacija civilnog društva, medija ili akademske zajednice, budući da svaki od ovih sektora nosi svoj deo odgovornosti i ima važnu ulogu kako u procesu pripreme i izmene relevantnih propisa tako i u primeni i promociji novih zakonskih rešenja u praksi.

Literatura

1. Akcioni plan za Poglavlje 23, dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023.pdf>, pristupljeno 1. juna 2016. godine.
2. Bejatović, S., (2018) Direktiva 2012/29/EU i krivičnozakonodavstvo Srbije (stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja) - Normativni aspect.
3. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, dostupno na: <https://rm.coe.int/168046031c>, pristupljeno 20.3.2020. godine.
4. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Strasbourg, 24. XI 1983.
5. European Union Common Negotiation Position for Chapter 23, available on: <http://mpravde.gov.rs/files/Ch23%20EU%20Common%20Position.pdf>, last accessed on October 30th 2016.
6. EU Directive of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime on the strengthening of the position of victims of crime (EU/2012/29).
7. Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23, dostupno na: http://seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf, pristupljeno 2. maja 2016. godine.
8. Kolaković-Bojović, M., (2016), *Usklađivanje krivičnog zakonodavstva Republike Srbije sa EU standardima u okviru Poglavlja 23, Krivično zakonodavstvo između prakse i propisa i usklađivanje sa evropskim standardima* (ur. M. Simović), Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Ministarstvo pravde Republike Srpske, Banja Luka, 2017, 267–276.
9. Resolution of the Council of 10 June 2011 on a Roadmap for strengthening the rights and protection of victims, in particular in criminal proceedings 2011/C 187/01, available at: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32011G0628\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32011G0628(01)), poslednji put pristupljeno 18. marta 2020. godine.
10. Ugovor o funkcionisanju EU, dostupno na: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_eu.pdf, pristupljeno 20.3.2020. godine.
11. Vrhovni kasacioni sud, Smernica za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku, dostupno na: <https://www.osce.org/sr/mission-to-serbia/437726>, pristupljeno 20.3.2020. godine.

Victims' Rights Directive (2012/29/EU) and Criminal Legislation of the Republic of Serbia

Summary

Over the last years, accession negotiations between the Republic of Serbia and the EU have provided a key framework for reforms undertaken in many segments of the state and society, including criminal legislation. Legislators have harmonised, with variable success, the provisions of substantive and procedural legislation with the Community acquis on many occasions. An obligation arose from the adoption of the EU Directive establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime and strengthening the position of victims in the criminal justice system in 2012 to harmonise the legislation of both EU member states and candidate countries with the provisions of the Directive. Serbia took first steps towards fulfilling that obligation in 2016, by adopting the Action Plan for Chapter 23, which provided for the adoption and implementation of a comprehensive strategic framework that would govern in detail the process of harmonisation with the provisions of the Directive. Despite certain delays, a draft strategic framework was prepared and presented for adoption in a relevant procedure in autumn 2019. Although its adoption has not yet taken place, the scope of proposed amendments in the domain of criminal legislation as well as necessary amendments to regulations governing the organisation of the judiciary require close attention of scholars and experts, who also need to make great efforts to aid in the passing of those amendments and then in putting the recommended solutions in practice.

Keywords: *victims' rights, victim support, EU standards.*

22 Milica Kolaković-Bojović, PhD is a research fellow with the Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade, email: kolakius@gmail.com

Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela (direktiva 2012/29 EU) i drugi međunarodnopravni standardi – stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja

Rezime

U tekstu se analizira položaj oštećenog krivičnim delom i žrtve krivičnog dela u krivičnopravnom sistemu Srbije, kako uopšte tako i posebno u odnosu na osnovne zahteve određenih međunarodnopravnih izvora, a pre svega onih sadržanih u Direktivi EU 2012/29, koja ipak predstavlja tzv. meko pravo. Pod krivičnopravnim sistemom se sa stanovišta teme ovog rada podrazumevaju osnovni elementi krivičnog procesnog i krivičnog materijalnog prava, a u određenoj meri i neki mehanizmi krivičnog izvršnog prava.

Analiza sadrži dva osnovna aspekta: 1) razmatranje osnovnih pozitivnopravnih mehanizama koji se odnose na položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije; te 2) izlaganje određenih predloga u smislu neophodnosti daljeg i kompletnijeg usaglašavanja krivičnopravnog sistema Srbije i u toj oblasti sa važećim pravnim standardima Evropske unije, a koji će primarno biti utemeljeni kako na principima opšte humanosti, koji nalažu da se maksimalno poboljša položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu, tako i u formalnom pogledu.

Ključne reči: oštećeni, žrtva krivičnog dela, krivično pravo, krivični postupak, Krivični zakonik, Zakonik o krivičnom postupku, međunarodni standardi, Direktiva EU 2012/29.

¹ Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i sudija Ustavnog suda.

1. Uvodna razmatranja

Tradicionalno se prilikom ocene „demokratičnosti” konkretnog krivičnog procesnog sistema, njegovog liberalnog koncepta i sl. dominantno pažnja poklanja procenjivanju koji se obim u krivičnom postupku daje okrivljenom, a pre svega kako se okrivljeni „štiti” pretpostavkom nevinosti i koliko su efikasna prava koja spadaju u korpus Ustavom garantovanog prava na odbranu okrivljenog. To je, naravno, od ogromnog značaja, ali je takođe izuzetno važno da prava koja ima okrivljeni u krivičnom postupku ne „bace duboku senku” na položaj oštećenog u krivičnom postupku. To znači da i oštećeni, a posebno žrtva krivičnog dela, ako se pod žrtvom podrazumeva pasivni subjekt krivičnog dela, moraju imati visok nivo prava u krivičnom postupku što, naravno, ni na koji način ne treba da bude u koliziji sa neophodnošću da okrivljeni u krivičnom postupku na efikasan način ostvaruje pravo na odbranu.

Krivičnoprocesni sistem Srbije, nastao na tradiciji krivičnog procesnog prava nekadašnje Jugoslavije, iako prilično radikalno izmenjen Zakonikom o krivičnom postupku iz 2011/2013. godine, tradicionalno poznaje termin „oštećeni”, koji, praktično zbog svoje širine, „pokriva” pojam žrtve u širem smislu, a sam oštećeni ima brojne funkcije u krivičnom postupku.

Važeći Zakonik o krivičnom postupku je drastično limitirao mogućnost oštećenog da postane supsidijarni tužilac, što se argumentovano može kritikovati, kao značajno odstupanje od ranije krivičnoprocesne tradicije, bez obzira na to što inače nijedan međunarodi izvor prava ne propisuje obavezu pravnog sistema da ima široku mogućnost za supsidijarnu tužbu, već naprotiv, mnoge države takvu mogućnost praktično uopšte i ne poznaju kada se radi o krivičnim delima za koja se goni po službenoj dužnosti.

2. Krivičnoprocesna zaštita žrtve krivičnog dela u načelnom smislu

U načelnom smislu se samo sa određenim stepenom „rezerve” može govoriti o zaštiti žrtve krivičnog dela u bilo kojem aktuelnom krivičnom postupku. Naime, sve dok se krivični postupak pravnosnažno ne okonča odlukom koja podrazumeva da je utvrđeno da je izvršeno krivično delo koje je bilo predmet konkretnog krivičnog postupka, na okrivljenog se odnosi pretpostavka nevinosti, koja praktično i činjenicu da je uopšte učinjeno krivično delo najčešće stavlja u domen određene „verovatnoće”, pa je i stoga, načelno teško govoriti o žrtvi krivičnog dela u samom krivičnom postupku.²

Naravno, u praksi je često sasvim očigledno, ne samo u životnom smislu već i sa pravnog stanovišta, da postoji konkretna žrtva krivičnog dela, a može biti još uvek neizvesno da li će

² *Ta odluka je po pravilu i najčešće – pravnosnažna osuđujuća presuda, ali postoje i druge odluke kojima se utvrđuje da je učinjeno krivično delo, kao što je to rešenje kojim se maloletniku izriče vaspitna mera u postupku prema maloletnicima. Neke pravnosnažne sudske odluke uopšte ne podrazumevaju da postoji učinilac krivičnog dela iako svakako postoji (može postojati) žrtva. To je slučaj sa rešenjem kojim se neuračunljivom učiniocu izriče odgovarajuća mera bezbednosti jer je u stanju neuračunljivosti učinio delo koje je protivpravno i zakonom propisano kao krivično delo, a koje nije krivično delo u konkretnom slučaju jer je njegov učinilac delovao bez krivice. Čak i neke odluke javnog tužioca mogu podrazumevati da, iako se odlukom (rešenjem) javnog tužioca ne konstatuje da je učinjeno krivično delo (krivična prijava se odbacuje), ipak postoji žrtva krivičnog dela. To može biti slučaj kada javni tužilac, postupajući prema načelu oportuniteta krivičnog gonjenja (bilo bezuslovno, bilo uslovljeno), odbacuje krivičnu prijavu, a to je posebno upadljivo kada se, na primer, radi o delu koje je protivpravno i zakonom propisano kao krivično delo, a koje je učinilo dete, tj. lice koje u vreme izvršenja takvog dela nije imalo navršanih 14 godina života. Tada, takođe, postoji „samo” delo koje je protivpravno i zakonom propisano kao krivično delo, ali kako ga je učinilo lice koje je apsolutno nesposobno da snosi krivicu, ne radi se o krivičnom delu, iako, naravno, i tada po pravilu postoji žrtva takvog dela (protivpravno i zakonom propisanog kao krivičnog).*

se u krivičnom postupku dokazati da je okrivljeni učinio konkretno krivično delo i sl., ali to ne utiče na načelan stav da ono što je tek predmet krivičnog postupka, tj. pre svega, sve činjenice sadržane u optužnom aktu, do odgovarajućeg pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka, predstavlja tek određenu hipotezu u pogledu koje, kada je reč o supstratu sadržanom u optužbi, teret dokazivanja snosi ovlašćeni tužilac.

3. Osnovni elementi restorativnog pravosuđa

Kod nas se uobičajeno poslednjih decenija govori o „restorativnoj pravdi”, što predstavlja jedan prilično bukvalan, odnosno, čini se, ne sasvim adekvatan prevod termina na engleskom jeziku – *restorative justice*. Čini se da je ovde pre u pitanju restorativno pravosuđe nego restorativna pravda, ali terminologija ovde svakako nije od suštinskog značaja.

Naime, engleska reč *justice* ima više značenja, a dva su osnovna: 1) pravda, ili „pravičnost”/„pravednost” i 2) pravosuđe.

U kontekstu označavanja tipa ili modela postupka o kojem je reč, radi se o drugom značenju ove engleske reči, pa se stoga i ceo ovaj model može označiti kao model restorativnog pravosuđa, čija je suština da se u njemu, u okviru krivičnog postupka, stvaraju uslovi za maksimalno zadovoljenje interesa oštećenog/žrtve krivičnog dela.

Svoju najpotpuniju afirmaciju je model restorativnog pravosuđa u nekim zapadnoevropskim državama, primarno doživeo u postupku prema maloletnicima.³ Model restorativnog pravosuđa se zasniva na u suštini racionalnoj, ali često isuviše idealizovanoj koncepciji po kojoj je, u svakom krivičnom postupku, a naročito u postupku koji se vodi prema maloletnom učiniocu krivičnog dela, uvek posebno prioritarno pitanje rešavanje konflikta između učinioca i žrtve krivičnog dela, i to na način koji je primarno vansudskog karaktera, odnosno svodi se na rešavanje tog primarnog konflikta na način koji nije „klasičan” sa stanovišta uobičajenih pravila krivičnog postupka.

Cilj modela restorativnog pravosuđa je da učinilac bude *socijalno reintegrisan* primenom mera koje podrazumevaju odgovarajuće učešće u postupku sledećih osnovnih subjekata: 1) žrtve krivičnog dela, 2) samog učinioca, kao i 3) šire društvene zajednice. U zemljama koje primenjuju ovaj model, odnosno čiji pravni sistemi sadrže jake elemente modela restorativnog pravosuđa i koje smatraju posebno značajnim takav tzv. restorativni pristup, od posebne su važnosti određene specifične aktivnosti poput medijacije, odnosno odgovarajućeg posredovanja između učinioca krivičnog dela i žrtve, realizovanje tzv. porodičnih konferencija, kao i drugih pristupa koji uključuju i podrazumevaju jačanje veze između članova lokalne zajednice.^{4 5} Prema jednoj relativno skorašnjoj podeli vrsta pravosuđa prema ciljevima i intencijama, postoje tri tipa pravosuđa: 1) retributivno pravosuđe, koje je utemeljeno na kazni, 2) distributivno pravosuđe, koje se bazira na terapijskom delovanju na učinioca krivičnog dela/dela koje je protivpravno i zakonom propisano kao krivično delo, te 3) restorativno pravosuđe, koje se temelji na restituciji, koja podrazumeva i odgovarajući odnos između žrtve i učinioca

3 M. Škuljić, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet i „Službeni glasnik”, Beograd, 2011, str. 133.

4 Prema citiranim autorima, tu je vrlo karakterističan primer Novog Zelanda.

5 M. Kavadinu i J. Dignan, *Razumevanje kriminala i socijalne politike*, London, 2013, str. 206–207.

krivičnog dela. U stvari, ova tri tipa ili modela se međusobno ne isključuju, već oni u savremenom krivičnopravnom sistemu, po pravilu, postoje paralelno, a nekada se i kombinuju. Tako je u većini krivičnih zakonodavstava, pa i u Srbiji, kazna još uvek (bar prema onome što je propisano u KZ-u) osnovna krivična sankcija (retributivno pravosuđe), ali pored toga, za neuračunljive učinioce postoje krivične sankcije/mere koje su terapeutskeg karaktera, kao što su to kod nas mere bezbednosti (distributivno pravosuđe), što se nekada može i kombinovati sa kaznom/drugim krivičnim sankcijama. Zatim, kada oštećeni u krivičnom postupku ostvari imovinskopravni zahtev (što je u praksi ipak relativno retko jer se okrivljeni najčešće upućuje na parnični postupak), tada se ispoljava restorativno pravosuđe, koje ipak realno više dominira kada je reč o nekim obavezama koje su restorativnog karaktera, a koje se osumnjičenom određuju kao uslov u okviru uslovljenog načela oportuniteta krivičnog gonjenja, a slično je i sa nekim vaspitnim naložima kada se radi o postupku prema maloletnicima.⁶

Načelna ideja restorativnog modela je da se, uvek kada je to objektivno moguće, postigne odgovarajuće *pomirenje* između maloletnog učinioca krivičnog dela i žrtve tog krivičnog dela, što se smatra značajnim kako na opštem socijalnom nivou, radi postizanja stabilnosti i reda u društvu tako i na posebnom mikrosocijalnom nivou, u cilju rešavanja porodičnih konflikata ili sukoba između vršnjaka u manjim sredinama i sl., čime se teži eliminisanju ili minimiziranju opasnosti od budućih konflikata između istih lica, kada se uloge učinioca i žrtve mogu i promeniti, odnosno cilj je da se na taj način smanji mogućnost za sukobe u okviru iste porodice ili druge manje socijalne zajednice.

4. Opseg ustavnopravne zaštite građana i prava oštećenog u krivičnom postupku

Za našu državu je momentom prijema u Savet Evrope izuzetno važna za pravni sistem uopšte, a posebno za krivični postupak u konkretnoj primeni, postala Evropska konvencija o ljudskim pravima, ali ne samo njen normativni sadržaj, koji je ipak relativno sumaran, već u određenoj meri i aktuelna, odnosno već stvorena, kao i buduća praksa Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na određene pravne standarde utvrđene u EKLJP. Inače, standardi propisani u EKLJP su tzv. minimalni standardi, što znači da svaka država koju ova konvencija obavezuje, može imati i znatno više standarde od onih iz konvencije, kao što je to, na primer, u vezi sa našim krivičnoprocesnim zakonodavstvom, slučaj sa članom 7. stav 2. ZKP, kojim se omogućava da u sudovima na čijem području žive pripadnici nacionalnih manjina u službenoj upotrebi u krivičnom postupku budu i njihovi jezici i pisma, u skladu sa zakonom. Osim toga, kada je reč o zaštiti ljudskih prava uopšte, ukupni ekonomski nivo određene države koju EKLJP obavezuje, politički i drugi uslovi u kojima deluje njen pravni sistem, ne predstavljaju valjan razlog da se u njoj primenjuju niži standardi nego u državama u kojima su takvi opšti uslovi na višem nivou, jer u oblasti poštovanja i zaštite ljudskih prava važi princip „prilagođavanja brzine⁷ konvoja, ne najsporijem – već najbržem brodu”.⁸

6 Ovo je tako u formalnom smislu, jer je svako krivično delo u KZ-u zaprečeno kaznom, ali u strukturi krivičnih sankcija koje se aktuelno izriču kazna, naravno, ne dominira, niti bi u savremenom krivičnom pravu i u normalnim okolnostima trebalo da dominira.

7 U daljem tekstu: EKLJP.

8 Tako, na primer, bez obzira na to što u nekoj zemlji možda nema dovoljno sredstava da se škole ili, čak, bolnice na odgovarajući način greju, ili što je dobar deo stanovništva znatno osiromašen i ne može sebi da priušti dovoljno kvalitetnu hranu, nadležni organi su dužni da u okviru pravnog sistema ispoštuju odgovarajuće standarde koji se odnose na grejanje i ishranu u ustanovama u kojima se izvršavaju krivične sankcije.

Evropska konvencija o ljudskim pravima je svakako najvažniji međunarodnopravni akt koji je donet u okvirima Saveta Evrope, ona važi kao prva pravno obavezujuća međunarodna kodifikacija o ljudskim pravima, a u njoj su, uključujući i 13 dopunjujućih protokola, utvrđene važne i, takođe sa krivičnoprocesnog stanovišta, veoma značajne garancije, koje su za Evropu propisane kao minimalni krivičnoprocesni standardi. Sa stanovišta krivičnog materijalnog i procesnog prava, EKLP sadrži sledeće važne garancije:

- zabrana mučenja (član 3),
- pravo na slobodu i bezbednost ličnosti (član 5),
- pravo na pravičan krivični postupak (član 6.I),
- pretpostavka nevinosti (član 6.II),
- pravo na saslušanje bez odlaganja o prirodi i osnovama optužbe (član 6.III (a)),
- pravo na odbranu (član 6.III (c)),
- pravo na suočavanje sa svedocima koji terete okrivljenog (član 6.III (d)),
- načelo zakonitosti – *nulla poena sine lege*⁹ (član 7), kao i
- potpuna zabrana smrtne kazne (6. i 13. protokol).

Čitav niz ljudskih prava i sloboda proklamovanih i garantovanih Ustavom Srbije jesu ili mogu biti od značaja i sa stanovišta njihove zaštite u krivičnom postupku i uopšte u krivičnopravnom smislu. To se odnosi na ustavne norme, koje utvrđuju zabranu diskriminacije (član 21. Ustava Srbije), pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti (član 23. Ustava Srbije), pravo na život (član 24. Ustava Srbije), nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (član 25. Ustava Srbije), pravo na slobodu i bezbednost (član 27. Ustava Srbije), postupanje s licem lišenim slobode (član 28. Ustava Srbije), dopunska prava u slučaju lišenja slobode bez odluke suda (član 29. Ustava Srbije), pritvor (član 30. Ustava Srbije), trajanje pritvora (član 31. Ustava Srbije), pravo na pravično suđenje (član 32. Ustava Srbije), posebna prava okrivljenog (član 33. Ustava Srbije), pravna sigurnost u kaznenom pravu (član 34. Ustava Srbije), pravo na rehabilitaciju i naknadu štete (član 35. Ustava Srbije), pravo na jednaku zaštitu prava i na pravno sredstvo (član 36. Ustava Srbije), sloboda kretanja (član 39. Ustava Srbije), nepovredivost stana (član 40. Ustava Srbije), tajnost pisama i drugih sredstava opštenja (član 41. Ustava Srbije) itd. Čitav niz ustavnih prava i sloboda je ili neposredno povezan sa krivičnopravnom materijom ili može u određenoj situaciji imati i odgovarajuću krivičnopravnu komponentu.

Od posebnog značaja u praksi Ustavnog suda Srbije su sledeće norme Ustava na kojima se primarno i zasniva najveći broj ustavnih žalbi:

- Ustavne norme koje garantuju *pravo na slobodu i bezbednost*, utvrđeno u članu 27. Ustava Srbije, prema kojem svako ima pravo na ličnu slobodu i bezbednost, lišenje slobode dopušteno je samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom, pri čemu se lice koje je lišeno slobode od strane državnog organa odmah, na jeziku koji razume, obaveštava o razlozima lišenja slobode, o optužbi koja mu se stavlja na teret, kao i o svojim pravima. Osim toga, lice lišeno slobode ima pravo da bez odlaganja o svom lišenju slobode obavesti lice po svom izboru, a svako ko je lišen slobode ima pravo žalbe sudu, koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja slobode i da naredi puštanje na

9 H. Satzger, *Međunarodni i evropski krivični zakon, Nomos, Baden-Baden, 2005, str. 142.*

slobodu ako je lišenje slobode bilo nezakonito. Kaznu koja obuhvata lišenje slobode može izreći samo sud.

- Odredbe Ustava koje se odnose na *opšta pravila određivanja pritvora* (član 30), shodno kojima lice za koje postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo može biti pritvoreno samo na osnovu odluke suda ako je pritvaranje neophodno radi vođenja krivičnog postupka. Ako nije saslušano prilikom donošenja odluke o pritvoru ili ako odluka o pritvoru nije izvršena neposredno po donošenju, pritvoreno lice mora u roku od 48 časova od lišenja slobode da bude izvedeno pred nadležni sud, koji potom ponovo odlučuje o pritvoru. Pismeno i obrazloženo rešenje suda o pritvoru uručuje se pritvoreniku najkasnije 12 časova od pritvaranja. Odluku o žalbi na pritvor sud donosi i dostavlja pritvoreniku u roku od 48 časova.
- Odredbe ustava koje se odnose na *trajanje pritvora* (član 31), prema kojima trajanje pritvora sud svodi na najkraće neophodno vreme, imajući u vidu razloge pritvora, a pritvor određen odlukom prvostepenog suda traje u istrazi najduže tri meseca, dok ga viši sud može, u skladu sa zakonom, produžiti na još tri meseca. Ako do isteka ovog vremena ne bude podignuta optužnica, okrivljeni se pušta na slobodu. Posle podizanja optužnice trajanje pritvora sud svodi na najkraće neophodno vreme, u skladu sa zakonom. Pritvorenik se pušta da se brani sa slobode čim prestanu razlozi zbog kojih je pritvor bio određen.
- Ustavne norme koje garantuju *pravo na pravnu sigurnost u kaznenom pravu*, što se odnosi na sledeće aspekte:

- 1) načelo zakonitosti (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) – niko se ne može oglasiti krivim za delo koje, pre nego što je učinjeno, zakonom ili drugim propisom zasnovanim na zakonu nije bilo predviđeno kao kažnjivo, niti mu se može izreći kazna koja za to delo nije bila predviđena, a kazne se određuju prema propisu koji je važio u vreme kad je delo učinjeno, izuzev kad je kasniji propis povoljniji za učinioca. Krivična dela i krivične sankcije određuju se zakonom;¹⁰
- 2) *pretpostavka nevinosti* – svako se smatra nevinim za krivično delo dok se njegova krivica ne utvrdi pravnosnažnom odlukom suda;
- 3) načelo *ne bis in idem* i propisani izuzeci od tog načela koji važe samo u korist okrivljenog – niko ne može biti gonjen ni kažnjen za krivično delo za koje je pravnosnažnom presudom oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravnosnažno odbijena ili postupak pravnosnažno obustavljen, niti sudska odluka može biti izmenjena na štetu okrivljenog u postupku po

10 Načelo zakonitosti je, istorijski posmatrano, „poteklo još iz ustava nekih američkih država (Virđžinija i Merilend, 1776), kao i iz austrijskog Krivičnog zakonika Jozefa II od 1787; bilo je sadržano u francuskoj Deklaraciji o ljudskim i građanskim pravima i nizu drugih nacionalnih akata, da bi danas postalo međunarodno priznato, a pri tom su njegovi koreni u nacionalnim zakonodavstvima vezani za sledeće faktore: 1) uticaj političkog liberalizma, čiji jedan od osnovnih postulata predstavlja načelo zakonitosti, koje je brana političkom i pravnom apsolutizmu; 2) demokratija i podela vlasti – to načelo i posebno u njemu sadržana zabrana retroaktivnog dejstva krivičnopravnih normi su važan segment podele vlasti, koja u osnovi počiva na idejama Monteskeja; 3) generalna prevencija – smatra se u duhu učenja Fojerbaha da je načelo zakonitosti važan elemenat opšte prevencije, kao jedna vrsta unapred poznate pretnje za slučaj izvršenja krivičnog dela; 4) princip krivice je takođe povezan sa načelom zakonitosti, jer se ne može govoriti o nečijoj krivici, ukoliko krivično delo kao takvo nije bilo propisano pre njegovog izvršenja“ C. Roxin, *Krivični zakon – opšti deo, zapremina I, osnove I, Struktura teorije kriminala, treće izdanje*, „C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung“ Minhen, 1997, 98–99. Načelo zakonitosti u krivičnom pravu, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, broj 1/2010, Beograd, 2010, str. 66–128.

vanrednom pravnom leku. Istim zabranama podleže vođenje postupka za neko drugo kažnjivo delo, a samo izuzetno, ponavljanje postupka je dopušteno u skladu s kaznenim propisima ako se otkriju dokazi o novim činjenicama koje su, da su bile poznate u vreme suđenja, mogle bitno da utiču na njegov ishod ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla uticati na njegov ishod.

Ni Ustav, niti međunarodnopravni izvori, niti bilo koji drugi relevantan izvor prava, što je logično, ne garantuje oštećenom ishod krivičnog postupka koji se vodi protiv okrivljenog, niti obaveznost krivičnog gonjenja onda kada je oštećeni podneo krivičnu prijavu.

Prema ustaljenoj praksi Ustavnog suda Srbije, ustavne žalbe oštećenih koje se podnose protiv rešenja javnog tužioca kojim je odbačena krivična prijava se stoga odbacuju. S druge strane, i oštećeni koji je podneo imovinskopravni zahtev, kao i inače oštećeni u krivičnom postupku, ima pravo na suđenje u razumnom roku, tako da Ustavni sud o takvim ustavnim žalbama odlučuje meritorno i može ih, u zavisnosti od konkretnih okolnosti, usvojiti ili odbiti.

5. Deklaracija UN o osnovnim principima pravde/pravosuđa za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći

Kada je reč o zaštiti oštećenih u krivičnom postupku, odnosno zaštiti žrtava krivičnih dela uopšte, u pravnom sistemu veliki načelni značaj ima Deklaracija o osnovnim principima pravde/pravosuđa za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći, koja je usvojena Rezolucijom Generalne skupštine UN 40/34 od 29. novembra 1985. Njome se na jedan ipak, u osnovi, deklarativan način, zahteva da države u svoje pravne sisteme unesu pravila, kojima će žrtve krivičnih dela i žrtve zloupotrebe moći dobiti određena prava, kao što su:

- 1) definisanje žrtve na širok način, koji u osnovi odgovara onome što je sadašnja definicija oštećenog u srpskom ZKP-u;
- 2) omogućavanje da žrtva ima pristup pravosuđu i *fair* tretman u krivičnom postupku;
- 3) davanje žrtvi prava na restituciju;
- 4) davanje žrtvi prava na kompenzaciju;
- 5) omogućavanje da žrtva ima pravnu pomoć u krivičnom postupku.

6. Uvodna razmatranja o mogućem uticaju Direktive EU 2012/29 na krivičnopravni/krivičnoprocesni sistem Srbije

Direktivom Parlamenta i Saveta EU 2012/29 od 25. oktobra 2012. godine o uspostavljanju minimalnih standarda prava i zaštite žrtava krivičnih dela za države članice EU utvrđen je niz obaveza koje se odnose na poboljšanje položaja žrtava krivičnih dela u krivičnom postupku. Deo tih pravila se svodi ne elemente tzv. restorativnog pravosuđa.¹¹

Još uvek su prisutne prilično velike razlike u odnosu na ovo pitanje između pojedinih krivičnopravnih sistema država članica EU i već sad se može konstatovati da je do predviđenog roka (član 27. stav 1. Direktive), a to je bio 16. oktobar 2015. godine, veoma mali broj država članica EU uspeo da u potpunosti uskladi svoje zakonodavstvo sa zahtevima Direktive. Doduše, taj rok je donekle „instruktivnog” karaktera, jer je u samoj Direktivi (član 28) propisano da će od 16. oktobra 2017. godine države članice imati dužnost da Komisiju obaveste o preduzetim merama, te da će od tog datuma, svake tri godine, morati da podnose nove izveštaje o „napretku” u implementaciji pravila iz Direktive.

Pravila sadržana u direktivama EU pripadaju tzv. „mekom evropskom pravu” kada je reč o pravnom prostoru van same EU, ali se iz u suštini političkih razloga i od država kandidata za članstvo u EU očekuje da u doglednom periodu, te u skladu sa konkretnim akcionim planovima, svoje zakonodavstvo usklade sa takvim pravilima. To se odnosi i na Srbiju, čiji pravni sistem, kao što je to i inače prilično karakteristično za države koje baštine krivičnopravnu/krivičnoprocesnu tradiciju nekadašnje SFRJ, i inače ispoljava tendenciju da ukazuje značajnu pažnju interesima zaštite oštećenih krivičnim delima. Direktiva EU 2012/29 je po definiciji „viktimološki” usmerena, što znači da se prema svom sadržaju uglavnom tiče jednog od suštinskih segmenata, odnosno zadataka viktimologije, koji se odnosi na „stvaranje sistema mera za redukovanje primarne i sekundarne viktimizacije”.^{12 13 14 15}

6.1. Terminološko ili suštinsko pitanje – žrtva krivičnog dela ili oštećeni krivičnim delom ili i jedan i drugi termin

Naše krivično procesno pravo tradicionalno, poput većine drugih država u kontinentalnoj Evropi, koristi termin oštećeni. Oštećeni je fizičko ili pravno lice čije je neko lično ili imovinsko pravo izvršenjem krivičnog dela povređeno ili ugroženo. To je veoma široka definicija, koja je znatno šira od uobičajenog pojma žrtve u kriminološkom i delom krivičnopravnom smislu, odnosno od pasivnog subjekta u smislu krivičnog materijalnog prava.

11 Više o tome: M. Škulić, *Nacionalni izveštaj – Srbija*, u: F. Dünkel, J. Grzwa-Holten, P. Horsfield (Ed.), *I, Posredovanje u posredovanju u krivičnim pitanjima – preduzimanje pravnih pitanja u vezi sa implementacijom strategija i ishoda u 36 evropskih zemalja*, Vol. 2, zapremina 50/2, Forum Verlagsgesellschaft, Spisi na krivični zakon, maloletno kriminalno pravo i kriminologiju, Greifswald, 2015, 803–804.

12 Više o tome: M. Fletcher and R. Löff with B. Gilmore, *EU Criminal Law and Justice*, “Elgar European Law”, Cheltenham UK, 2008, str. 58–59.

13 Reč je o tzv. sekundarnim (derivativnim) izvorima prava EU, kojima pripadaju akti koja su propisani članom 288. Ugovora o funkcionisanju EU.

14 Pod viktimološkim pristupom ili uopšte „viktimologijom” se, veoma sumarno objašnjeno, podrazumeva „proučavanje žrtava krivičnih dela, kao grupe koja je u prošlosti bila zanemarivana od strane sistema krivičnog pravosuđa”. Više o tome: F. E. Hagan, *Uvod u kriminologiju – teorije, metode i kriminalno ponašanje*, 6. izdanje, „Mudre publikacije”, 1000 Oaks, 2008, str. 215.

15 Više o cilju i osnovnim zadacima viktimologije: Đ. Ignjatović i B. Simeunović-Patić, *Viktimologija – opšti deo*, edicija Crimen, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015, str. 20.

Oštećeni se može pojaviti u nekoliko osnovnih procesnih svojstava, koja se mogu i kombinovati, pa je tako, na primer, oštećeni kao mogući tužilac po pravilu i svedok, a može podneti i imovinskopravni zahtev i slično. Oštećeni može da u krivičnom postupku ostvaruje sledeće procesne uloge: 1) mogući (potencijalni) tužilac u krivičnom postupku za delo koje se goni *ex officio* i u pogledu kojega ga primarno krivično goni javni tužilac; 2) supsidijarni tužilac u krivičnom postupku za krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti; 3) oštećeni sa predlogom za krivično gonjenje u pogledu posebne kategorije krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti i predlogu; 4) privatni tužilac u postupku za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi; 5) lice koje je podnelo imovinskopravni zahtev i 6) svedok.

Iz ovoga proizlazi da je termin *oštećeni* znatno **širi** od izraza *žrtva* krivičnog dela. Kada se zakonom ustanovljava zaštita oštećenog u krivičnom postupku, to znači da se štiti *širi/prošireni krug lica* u odnosu na ona koja pripadaju isključivo žrtvama krivičnog dela, odnosno pasivnim subjektima krivičnog dela, kada je reč o klasičnoj krivičnopravnoj terminologiji.

Kao što će to biti detaljnije objašnjeno u daljem tekstu, pozitivnopravni termin *oštećeni* u osnovi odgovara široko definisanom pojmu *žrtve* u Direktivi EU 2012/29, s tim da se u odgovarajućim odredbama ZKP-a može dodatno precizirati kada se radi o oštećenom koji je u isto vreme i *pasivni subjekt* krivičnog dela, odnosno žrtva u užem smislu.

To isto, odnosno prethodna konstatacija važi i u pogledu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (budući Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku), i to onda kada je oštećeni maloletno lice, a nije u isto vreme i žrtva krivičnog dela. Na primer, maloletno lice je bilo svedok nekog krivičnog dela sa elementima nasilja učinjenog na štetu nekog njemu bliskog lica, koje je izvršenjem tog dela lišeno života, pa je tada to maloletno lice oštećeno takvim krivičnim delom iako nije i njegova žrtva.¹⁶

Kada bi zakonodavac posebnim pravilima, a pre svega u cilju sprečavanja sekundarne viktimizacije, štiti samo žrtvu, a ne i oštećenog, koji ima šire značenje, on bi, u stvari, samo, a često i nepotrebno, *sužavao procesnu zaštitu*, a kada je reč o prethodnom primeru, tada ne bi bila moguća posebna zaštita oštećenog. Doduše, takvo lice bi se moglo zaštititi ako bi pripadalo kategoriji posebno osetljivog svedoka jer bi ono istovremeno bilo kako oštećeni tako i svedok, ali to ne bi bilo moguće onda kada bi ono bilo samo oštećeno, a ne i svedok, što je realno moguće i u praksi se dešava. Zakonodavstva koja posebno uvode pojam *žrtve* u svoje krivično procesno pravo (kao što je to nedavni slučaj Hrvatske), u stvari, samo nepotrebno smanjuju nivo zaštite određenih kategorija lica, jer je pojam žrtve znatno uži od pojma oštećenog.

S druge strane, moguća je i određena kombinacija pojma oštećeni i žrtva (što će biti detaljnije razrađeno u daljem tekstu), ali samo ako se, u stvari, želi određeno racionalno *sužavanje prava oštećenog* tako što bi se uvela određena posebna pravila koja bi se odnosila samo na određene kategorije oštećenih koji su istovremeno i žrtve, odnosno pasivni subjekti određenih krivičnih dela, kada bi se mogla koristiti formulacija – „oštećeni koji je i žrtva krivičnog dela” ili „oštećeni prema kojem je krivično delo učinjeno”.

16 Više o tome: M. Škulić, *Bitne karakteristike maloletničkog krivičnog prava i osnovne specifičnosti Nacrta Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku*, Bilten Vrhovnog kasacionog suda, broj 2/2015, Vrhovni kasacioni sud i „Intermex” Beograd, 2015, str. 161–172.

6.2. Pojam oštećenog u važećem Zakoniku o krivičnom postupku Srbije

Oštećeni je fizičko ili pravno lice čije je neko lično ili imovinsko pravo izvršenjem krivičnog dela povređeno ili ugroženo.

Oštećeni se može pojaviti u nekoliko osnovnih procesnih svojstava koja se mogu i kombinovati, pa je tako, na primer, oštećeni kao mogući tužilac po pravilu i svedok, a može podneti i imovinskopravni zahtev i slično.¹⁷

6.3. Osnovne moguće procesne uloge oštećenog u krivičnom postupku sa stanovišta važećeg krivičnog procesnog prava Republike Srbije

Oštećeni može da u krivičnom postupku ostvaruje sledeće procesne uloge:

- 1) mogući (potencijalni) tužilac u krivičnom postupku za delo koje se goni *ex officio* i u pogledu kojeg primarno krivično goni javni tužilac;
- 2) supsidijarni tužilac u krivičnom postupku za krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti;
- 3) oštećeni sa predlogom za krivično gonjenje u pogledu posebne kategorije krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti i predlogu;¹⁸
- 4) privatni tužilac u postupku za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi;
- 5) lice koje je podnelo imovinskopravni zahtev i
- 6) svedok.

6.4. Moguće modifikacije u Zakoniku o krivičnom postupku u cilju poboljšane zaštite oštećenog/žrtve

Kada je reč o Zakoniku o krivičnom postupku, koji je nesumnjivo ključni zakon u oblasti zaštite oštećenog/žrtve, kao osnovno nameće se sledeće:¹⁹

- Potrebno je otkloniti određene elemente adverzijalnog krivičnog postupka, koji načelno loše utiču na položaj oštećenog krivičnim delom, a naročito određenih kategorija oštećenih, kao što su deca i uopšte maloletna lica, što je već

17 Više o tome: M. Škulić, *Krivično procesno pravo, Deseto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2019, str. 110–111.*

18 U teoriji se ističe da je ovakva oštećena kategorija učesnika krivičnog postupka, za razliku od oštećenog kao supsidijarnog tužioca ili privatnog tužioca, koji se smatraju krivičnoprocesnim subjektima i imaju status stranke u krivičnom postupku. Više o tome: V. Đurđić, *Krivično procesno pravo – Opšti deo, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, 2014, str. 170.*

19 M. Škulić, *Položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29, tematska monografija „Kaznena reakcija u Srbiji“; VI deo, edicija Crimen, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, str. 40–80. Predlozi de lege ferenda smislu sadržani u ovom radu iz 2016. godine se izlažu i u ovom radu.*

delimično objašnjeno u prethodnom tekstu, a pre svega se odnosi na eliminisanje određenih anomalija sistema osnovnog i unakrsnog ispitivanja svedoka, kada se radi o posebno osetljivim svedocima (pri čemu je, naravno, poseban značaj oštećenih, odnosno žrtava krivičnih dela), te kada su pitanju deca i uopšte maloletna lica kao svedoci.

- Neophodno je, odnosno korisno (jer to još uvek nije formalna obaveza Srbije, koja nije član EU, već samo „država kandidat”) u naš krivičnoprocesni sistem uneti određene relevantne elemente iz Direktive Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine (2012/29/EU) o *uspostavljanju minimalnih standarda prava, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela*.

U načelnim odredbama Direktive EU 2012/29 o *uspostavljanju minimalnih standarda prava, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela* navodi se nekoliko uglavnom sasvim deklarativno formulisanih ciljeva minimalnih standarda, pri čemu su od posebnog značaja sledeće formulacije koje se odnose na:

- 1) krivično delo određeno u smislu Direktive i
- 2) određena krajnje načelno definisana opšta prava žrtava krivičnih dela.

Krivično delo u smislu Direktive predstavlja nedopušteno delo protiv društva, kao i povredu pojedinačnih prava žrtava.

Ova definicija, odnosno određenje krivičnog dela je funkcionalno usmereno na cilj Direktive, odnosno povezivanje shvatanja suštine krivičnog dela sa potrebom zaštite žrtava krivičnih dela, te nije krivičnopravnog karaktera i ima krajnje načelnu prirodu, pa stoga, u osnovi, ne zahteva bilo kakve promene u pozitivnom srpskom krivičnopravnom sistemu.

Direktiva načelno, u svom početnom delu, ukazuje na odgovarajući *ratio legis* poboljšanja položaja žrtava krivičnih dela, te posebno navodi niz *antidiskriminatornih pravila* koja su načelnog karaktera.

U Direktivi se zahteva da bi žrtve krivičnih dela trebalo priznati i prema njima postupati s poštovanjem, na osećajan i profesionalan način, bez diskriminacije bilo koje vrste utemeljene na bilo kojoj osnovi poput rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porekla, genetskih obeležja, jezika, religije ili uverenja, političkog ili nekog drugog uverenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, uzrasta, pola, polnog izražavanja, polnog identiteta, seksualnog usmerenja, boravišnog statusa ili zdravlja.

U svim kontaktima s nadležnim organom koji postupa u okviru krivičnog postupka i svim službama koje dolaze u kontakt sa žrtvama, poput službi za podršku žrtvama ili službi za naknadu štete, trebalo bi uzeti u obzir ličnu situaciju i neposredne potrebe žrtve, uzrast, pol, moguću invalidnost i zrelost žrtava krivičnih dela, pri tome potpuno poštujući njihovu telesnu, umnu i moralnu nepovredivost.

Žrtve krivičnih dela trebalo bi zaštititi od sekundarne i ponovljene viktimizacije, od zastrašivanja i odmazde, one bi trebale da dobiju odgovarajuću podršku u cilju olakšavanja oporavka, a trebalo bi im omogućiti i efikasan pristup pravosuđu.

7. ARGUMENTI ZA OCENU POLOŽAJA OŠTEĆENOG U KRIVIČNOPROCESNOM SISTEMU SRBIJE I PREDLOZI U *DE LEGE FERENDA* SMISLU

U pozitivnom krivičnompravnom sistemu Srbije je položaj žrtve krivičnog dela, ako se ona shvati sa stanovišta definicije žrtve u Direktivi EU 2012/29, prilično dobro regulisan (u mnogim aspektima oštećeni ima znatno više prava, naročito kao subjekt krivičnog postupka, nego što se to zahteva minimalnim pravilima iz Direktive EU 2012/29), a određenim odredbama je moguće ili je potrebno precizirati određena prava žrtava krivičnih dela, te usaglasiti u potpunosti naš krivičnopравни sistem sa pravilima sadržanim u Direktivi EU 2012/29, s tim da, naravno, formalno posmatrano, Srbija u tom pogledu nije u istoj situaciji kao države koje su već članice EU.

Veliki broj pravila sadržanih u Direktivi, a naročito ona koja se odnose na prava žrtve u krivičnom postupku, odnosno u vezi sa krivičnim postupkom, već je suštinski sadržan u našem krivičnoprocесnom sistemu kada se radi o oštećenom, što je primarno posledica i određene krivičnoprocесne tradicije Srbije, kao i drugih zemalja nastalih na teritoriji nekadašnje SFRJ.

Naime, činjenica je da je ceo pokret restorativnog pravosuđa izvorno i nastao u državama čiji su krivičnoprocесni sistemi čisto adverzijalnog karaktera, poput, na primer, SAD i Velike Britanije, tj. Engleske i Velsa, a koji su žrtvama davali sasvim minimalna prava u krivičnom postupku i njihovu ulogu uglavnom svodili/svođe na svedočenje onda kada su za to ispunjeni potrebni procesni i faktički uslovi.

Iako je novi krivičnoprocесni sistem Srbije takođe značajno adverzijalizovan i bitno, tj. u suštinskom smislu, odstupa od nekada uobičajenog mešovitog modela krivičnog postupka (tzv. kontinentalnoevropski krivični postupak) i bez obzira na to što su Zakonikom o krivičnom postupku Srbije iz 2011. godine prava oštećenog (naročito u pogledu mogućnosti da postane oštećeni kao tužilac, tj. da stekne svojstvo supsidijarnog tužioca) bitno sužena u odnosu na prethodno važeći ZKP, kao i decenijama postojeći prethodni model krivičnog postupka, oštećeni i sada prema pravilima pozitivnog srpskog Zakonika o krivičnom postupku raspolaže nizom značajnih procesnih prava, od kojih je veliki broj sadržan i u Direktivi EU 2012/29.

Ako se želi prihvatanje svih važnih procesnih mehanizama iz Direktive EU 2012/29, a koji sada nisu uopšte ili nisu striktno propisani odredbama pozitivnog prava Srbije, potrebno je, odnosno moguće, uneti određene izmene i dopune u Zakonik o krivičnom postupku, kao i delimično u Zakon o izvršenju krivičnih sankcija.

Takođe, ukoliko bi se bitno menjala definicija oštećenog u Zakoniku o krivičnom postupku (što se u ovom izveštaju objašnjava kao jedna od mogućih alternativa/opcija), tada bi bile potrebne i određene modifikacije nekih drugih zakona u kojima se spominje oštećeni, poput Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, kao i Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, odnosno budućeg Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku.

Kada je reč o Zakoniku o krivičnom postupku, a delom i drugim zakonima ovog karaktera, neophodno je, pre svega, obratiti pažnju na sledeća osnovna pitanja:

POJAM ŽRTVE

Kao što je objašnjeno u prethodnom tekstu, definicija oštećenog sadržana u Zakoniku o krivičnom postupku u osnovi i suštinski odgovara pojmu žrtve kako je on definisan u Direktivi EU 2012/29, a ona je čak u određenoj meri i šira od definicije u Direktivi.

Nije formalno neophodno izraz žrtva unositi u ZKP, niti u bilo koji drugi srpski zakon, niti je potrebno davati definiciju žrtve, jer to ni sama Direktiva EU 2012/29 ne zahteva, s obzirom na to da se u Direktivi i objašnjava (kao što je to i inače tipično i za druge slične akte, bez obzira na to da li pripadaju tzv. mekom ili tvrdom međunarodnom/evropskom pravu) da u njoj sadržane definicije važe za potrebe samog tog akta, ali one ne moraju biti prihvaćene bukvalno, niti u terminološkom smislu, već je pre svega potrebno subjektu koji suštinski odgovara definiciji žrtve sadržanoj u Direktivi obezbediti određena minimalna prava.

Dakle, određene izmene su i kada se radi o pojmu žrtve ipak neophodne, a u daljem tekstu će se dati predlog mogućih/potrebnih izmena i dopuna, što će se ponekad (s obzirom na radni karakter ovog materijala, ali i radi omogućavanja da zakonodavac raspolaže sa više opcija), izložiti u obliku određenih alternativa.

To znači da je, kada je reč o srpskom ZKP-u, potrebno precizirati određena prava koja već sada ima oštećeni, kao i dati oštećenom neka dopunska prava koja on sada nema (od kojih neka zahtevaju i određene intervencije u ZIKS-u), a takođe je u odnosu na neke situacije potrebno odrediti da određena prava ne pripadaju oštećenima generalno, već samo određenim specifičnim kategorijama oštećenih.

7.1.1. Moguća dopuna sadašnje definicije oštećenog u ZKP-u, uz uzimanje u obzir pojma (definicije) žrtve u članu 2. Direktive

Prema odredbi člana 2. tačka 11. ZKP-a, „oštećeni” je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo.

Moguće je ovu odredbu dopuniti na odgovarajući način tako što bi se uzeli u obzir određeni elementi sadržani u Direktivi EU 2012/29:

7.1.1.1. Prva alternativa

Oštećeni je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo, a kada je oštećeni lišen života usled učinjenog krivičnog dela, prava i dužnosti oštećenog u krivičnom postupku ostvaruju njegov bračni drug, lice koje je sa oštećenim u trajnoj životnoj zajednici, ili sa oštećenim živi u zajedničkom domaćinstvu, srodnici po krvi u pravoj liniji, braća i sestre oštećenog, kao i lica koja su zavisna od oštećenog.

7.1.1.2. Druga alternativa

Oštećeni je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo, a kada je oštećeni žrtva krivičnog dela usled čega je lišen života, prava i dužnosti oštećenog u krivičnom postupku ostvaruju njegov bračni drug, lice koje je sa žrtvom živelo u trajnoj životnoj zajednici, ili u zajedničkom domaćinstvu, srodnici po krvi u pravoj liniji, braća i sestre žrtve, kao i lica koja su zavisna od žrtve.

U drugoj alternativni se koristi izraz „žrtva krivičnog dela” u smislu neposredne žrtve koja je usled učinjenog krivičnog dela izgubila život.

7.1.1.3. Treća alternativa

Zakonodavac može i da se opredeli da u celom ZKP-u umesto termina oštećeni koristi izraz žrtva, na prethodno objašnjen način, tako što bi se koristila jedna od sledećih formulacija:

7.1.1.3.1. Prva formulacija koja je nešto bliža našem pozitivnom krivičnoprocesnom pravu i dosadašnjoj tradiciji, a u isto vreme suštinski odgovara i definiciji iz Direktive

Žrtva je fizičko lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo, a kada je oštećeni žrtva krivičnog dela usled čega je lišen života, prava i dužnosti oštećenog u krivičnom postupku ostvaruju njegov bračni drug, lice koje je sa žrtvom živelo u trajnoj životnoj zajednici, ili u zajedničkom domaćinstvu, srodnici po krvi u pravoj liniji, braća i sestre žrtve, kao i lica koja su zavisna od žrtve.

7.1.1.3.2. Druga formulacija koja predstavlja definiciju sadržanu u samoj Direktivi

Žrtva je fizičko lice koje je pretrpelo štetu, uključujući telesnu, duhovnu ili emocionalnu štetu ili ekonomski gubitak koji je neposredno prouzrokovan krivičnim delom, kao i članovi porodice lica čija je smrt neposredno prouzrokovana krivičnim delom i koji su pretrpeli štetu kao posledicu smrti tog lica.

Članovi porodice su bračni drug, lice koje živi sa neposrednom žrtvom u trajnoj životnoj zajednici, u zajedničkom domaćinstvu te na stabilnoj i stalnoj osnovi, kao i srodnici u pravoj liniji, braća i sestre te druga lica, koja su zavisna od neposredne žrtve.

IAKO TREĆA ALTERNATIVA (A POSEBNO NJENA DRUGA FORMULACIJA), po logici stvari, najpotpunije ukazuje na usaglašavanje sa Direktivom, čini se da kako iz određenih suštinskih tako i konkretnih pravnotehničkih razloga ona ipak nije sasvim adekvatno rešenje.

I

Suštinski, pa i u smislu terminološke tradicije, naučnih stavova, kao i nekog uobičajenog pogleda na ovo pitanje, pod žrtvom se u našem sistemu primarno shvata lice prema kojem je krivično delo neposredno učinjeno, a to je ono lice koje je pasivni subjekt krivičnog dela u krivičnopravnom smislu. Ako je to lice u životu, onda je ono istovremeno i oštećeni, što znači da ima, odnosno može imati određeni skup prava pre svega, ali i neke dužnosti u krivičnom postupku, a ako je usled krivičnog dela izgubilo život, onda su određena njemu bliska lica oštećena krivičnim delom.

Bilo bi stoga poprilično neuobičajeno da se sada pojam oštećenog prosto zameni pojmom žrtva, pri čemu bi žrtva postojala u užem (neposredna žrtva, lice prema kojem je krivično delo učinjeno) i širem smislu (posredna žrtva, tj. lice koje je blisko neposrednoj žrtvi, koja je usled krivičnog dela izgubila život) i to bi svakako zahtevalo i određeno prilagođavanje prakse, koja je i inače suočena sa velikim brojem promena dosadašnjih uobičajenih zakonskih rešenja.

II

U *pravnotehničkom smislu* bi zamena termina oštećeni terminom *žrtva* (što je moguće, kako je to prethodno objašnjeno u jednoj od alternativa) zahtevala puno intervencija pre svega u tekstu Zakonika o krivičnom postupku, što je uvek skopčano sa velikim praktičnim problemima, tim pre što su i inače neophodne i druge, suštinski važnije intervencije u tekstu Zakonika o krivičnom postupku.

7.2. Pravo na informisanje žrtve o pravima koja ima od prvog kontakta s nadležnim organom i konkretizovanje informacija koje žrtva treba da dobije (član 6. Direktive)

Ovo pravo koje ima veliki značaj u Direktivi je u velikoj meri već sadržano u pozitivnom ZKP-u, ali ne u potpunosti i ne na dovoljno sistematičan način, pa bi najjednostavnije i u isto vreme najefikasnije bilo da se uvede poseban formalni obrazac, koji bi sadržavao jednostavnim jezikom objašnjene sve relevantne informacije o pravima kojima oštećeni/žrtva raspolažu u krivičnom postupku.

Oštećeni bi od prvog kontakta sa nadležnim organom, što bi najčešće bila policija u predistražnom postupku, dobijao sve relevantne informacije tako što bi mu se uručivala kratka brošura čiji bi se sadržaj uređivao podzakonskim aktom.

Moguće su sledeće nove odredbe u Zakoniku o krivičnom postupku:

Nova odredba (član 280. stav 4. ZKP)

Kada je krivičnu prijavu podneo oštećeni, javni tužilac će oštećenom dostaviti pisano uputstvo kojim se objašnjava koja prava i dužnosti oštećeni ima u krivičnom postupku, čiji se sadržaj detaljnije uređuje aktom ministra nadležnog za poslove pravosuđa.

Nova odredba u sklopu člana 50. ZKP-a (ili kao poseban član), u kojoj se navode prava koja ima oštećeni u krivičnom postupku

Oštećeni ima pravo da od organa postupka dobije pisano uputstvo kojim se objašnjava koja prava i dužnosti oštećeni ima u krivičnom postupku, čiji se sadržaj detaljnije uređuje aktom ministra nadležnog za poslove pravosuđa.

Sadržaj pisanog uputstva bi u obe ove situacije (tj. nezavisno od faze krivičnog postupka u kojem bi se ono davalo) bio isti, a određivao bi se podzakonskim aktom, koji donosi ministar nadležan za pravosuđe.

Uputstvo bi se svodilo na nabranje i kratko objašnjavanje svih prava koja oštećeni ima u krivičnom postupku, kao i određenih dužnosti, naročito kada je oštećeni i svedok. To bi bilo objašnjeno na način koji bi bio razumljiv i pravnom laiku.

S obzirom na to da bi to uputstvo u praksi oštećenom najčešće (pre)davao javni tužilac, moglo bi se urediti i da se njegov sadržaj reguliše obaveznim opštim uputstvom republičkog javnog tužioca. Ovo ipak ne bi bilo sasvim adekvatno jer ne treba zaboraviti da je, bez obzira na to što je on i državni organ koji, na primer, u istrazi koju vodi mora postupati nepristrasno, te sa jednakom pažnjom ispitati kako činjenice koje terete okrivljenog tako i one činjenice koje mu idu u korist, javni tužilac je ipak samo jedna od *stranaka* u krivičnom postupku.

Stoga, načelno, te radi eliminisanja mogućih prigovora odbrane u odnosu na načelo pravičnog vođenja krivičnog postupka, a posebno njegovog aspekta koji se odnosi na „jednakost oružja stranaka”, a ne i zbog nekakve apriorne „sumnje” u nepristrasnost javnih tužilaca, treba izbegavati situacije koje bi se potencijalno mogle tumačiti kao nedopušteni upliv stranke koja krivično goni na lica koja su svedoci, odnosno mogla bi da budu svedoci u krivičnom postupku, a to su, po pravilu, neposredne žrtve krivičnog dela, a nekada i oštećeni kada se radi o žrtvi u širem smislu.

Uputstvo bi sadržavalo sledeće osnovne informacije:

- 1) skup svih prava i dužnosti koje oštećeni/žrtva imaju u skladu sa pravilima Zakonika o krivičnom postupku, odnosno drugih zakona, kada se radi o maloletnim licima ili učesnicima postupka koji su u programu zaštite;
 - tu su, pre svega, sva prava koja oštećeni ima u skladu sa pravilima Zakonika o krivičnom postupku i drugih relevantnih zakona (što je već navedeno i

objašnjeno u prethodnom tekstu), koja bi se u uputstvu navela prikladnim jezikom, a sa stanovišta Direktive, tu je posebno značajno pitanje načina podnošenja krivične prijave, troškova postupka, omogućavanja prevođenja, te problematika procesne i faktičke zaštite svedoka.

2) skup posebnih prava koje bi oštećeni/žrtva trebalo da imaju u skladu sa Direktivom (član 3).

To su sledeća prava:

- osnovne informacije o pristupu medicinskoj pomoći, specijalističkoj podršci, što obuhvata i psihološku pomoć, kao i informacije o mogućnostima nužnog smeštaja ako je on neophodan oštećenom;
- obaveštenja o mogućnostima za dobijanje zaštite i uslovima pod kojima se ona može dobiti;
- informacije o uslovima i mogućnostima dobijanja besplatne pravne pomoći;
- obaveštenje o načinima dobijanja naknade štete zbog učinjenog krivičnog dela i službama koje se bave tim pitanjem (to obaveštenje, u stvari, pripada prethodnom korpusu procesnih prava, tj. odnosi se na mogućnost ostvarenja imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku, ali je ono i šireg značaja ako se ima u vidu i mogućnost formiranja fonda za obeštećenje žrtava, čemu bi u budućnosti trebalo težiti);
- informacija o mogućnosti prevođenja ukoliko oštećeni/žrtva ne govore ili ne razumeju jezik postupka;
- davanje potrebnih podataka koji oštećenom omogućavaju uvid u njegov predmet.

7.3. Obaveštavanje žrtve o bekstvu okrivljenog/osuđenog uz definisanje i određenog izuzetka shodno pravilima Direktive

7.3.1. Prva alternativa

Načelna odredba u ZKP-u

Član ...

Oštećeni prema kojem je učinjeno krivično delo protiv polne slobode ili drugo krivično delo čije je obeležje prinuda ili zlostavljanje, a koji to zahteva, ima pravo da bude obavešten o bekstvu okrivljenog koji je zadržan u predistražnom postupku ili kojem je određen pritvor, kao i o bekstvu osuđenog prema kojem je izvršavana zavodska krivična sankcija.

Ako je oštećeni maloletno lice, zahtev iz stava 1. ovog člana organu postupka podnosi zakonski zastupnik oštećenog ili organ starateljstva.

Izuzetno, organ postupka će odbiti zahtev oštećenog iz stava 1. ovog člana kada oceni da bi u suprotnom nastupila neposredna opasnost po život ili telo okrivljenog, odnosno osuđenog, ili njima bliskih lica.

Konkretna odredba u ZKP-u u odnosu na prvostepenu osuđujuću presudu

Član ...

Ako je optuženom koji je oglašen krivim za krivično delo protiv polne slobode ili drugo krivično delo čije je obeležje prinuda ili zlostavljanje izrečena kazna zatvora, predsednik veća ili sudija pojedinac će na zahtev oštećenog, kao i po službenoj dužnosti kada i bez takvog zahteva oceni da je to potrebno radi zaštite oštećenog prema kojem je krivično delo učinjeno, u izreci presude odrediti da oštećeni bude obavešten o puštanju na slobodu osuđenog.

Izuzetno u odnosu na pravilo iz stava 1. ovog člana, zahtev oštećenog će biti odbijen kada se oceni da bi u suprotnom nastupila neposredna opasnost po život ili telo osuđenog ili njemu bliskih lica.

7.3.2. Druga alternativa

Načelna odredba u ZKP-u

Član ...

Oštećeni prema kojem je učinjeno krivično delo protiv polne slobode ili drugo krivično delo sa elementima nasilja, a koji to zahteva, ima pravo da bude obavešten o bekstvu okrivljenog koji je zadržan u predistražnom postupku ili kojem je određen pritvor, kao i o bekstvu osuđenog prema kojem je izvršavana krivična sankcija.

Ako je oštećeni maloletno lice, zahtev iz stava 1. ovog člana organu postupka podnosi zakonski zastupnik oštećenog ili organ starateljstva.

Izuzetno, organ postupka će odbiti zahtev oštećenog iz stava 1. ovog člana kada oceni da bi, u suprotnom, nastupila neposredna opasnost po život ili telo okrivljenog, odnosno osuđenog.

Konkretna odredba u ZKP-u u odnosu na prvostepenu osuđujuću presudu

Član ...

Ako je optuženom koji je oglašen krivim za krivično delo protiv polne slobode ili drugo krivično delo sa elementima nasilja izrečena kazna zatvora, predsednik veća ili sudija pojedinac će na zahtev oštećenog, kao i po službenoj dužnosti kada i bez takvog zahteva oceni da je to potrebno radi zaštite oštećenog prema kojem je krivično delo učinjeno, u izreci presude odrediti da oštećeni bude obavešten o puštanju na slobodu osuđenog.

Izuzetno u odnosu na pravilo iz stava 1. ovog člana, zahtev oštećenog će biti odbijen kada se oceni da bi, u suprotnom, nastupila neposredna opasnost po život ili telo osuđenog.

...

Jedina razlika između prve i druge alternative je što se u prvoj koriste krivičnopravni termini koji su u krivičnopravnom smislu terminološki korektniji, a to je „krivično delo čije je obeležje prinuda ili zlostavljanje”. Naime, zlostavljanje je jasan termin i postoje i krivična

dela čija je radnja izvršenja *zlostavljanje*, a prinuda može biti u obliku sile ili pretnje, što je nesporno u krivičnom pravu.

U drugoj alternativni se umesto izraza „krivično delo čije je obeležje prinuda ili zlostavljanje” koristi termin „krivično delo sa elementima nasilja”, što, u stvari, nije idealno u krivično-pravnom terminološkom smislu, ali je postalo sasvim uobičajeno, jer postoje krivična dela kod kojih je nasilje već i u naslovu, poput nasilja u porodici, a slična formulacija je sadržana i u jednom od razloga za određivanje pritvora.

7.3.3. Potrebne/moguće promene u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija

Ako bi se u Zakonik o krivičnom postupku, na prethodno objašnjen način (prihvatanjem neke od izloženih pravnotehničkih alternativa), uvrstilo pravo oštećenog/žrtve da budu obavješteni o bekstvu okrivljenog iz pritvora, odnosno puštanju na slobodu, potrebno je uneti određene izmene i u Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, u kojem bi, takođe, trebalo propisati i pravo oštećenog da u određenim slučajevima, tj. pod određenim uslovima bude obavješten o bekstvu osuđenog iz zavoda u kojem je izdržavao krivičnu sankciju čiji se sadržaj svodi na lišenje slobode.

Član ...

Kada je u izreci pravnosnažne presude ili druge odluke suda koja odgovara presudi određeno da oštećeni bude obavješten o puštanju na slobodu osuđenog, kao i ako je osuđeni za krivično delo protiv polne slobode ili drugo krivično delo čije je obeležje prinuda ili zlostavljanje (alternativa: drugo krivično delo sa elementima nasilja) pobjegao iz kazneno-popravnog zavoda, odnosno druge ustanove u kojoj je izvršavana mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana, kao i lečenja u toku izvršenja kazne zatvora, oštećeni se bez odlaganja obavestava o tome.

Izuzetno, oštećeni neće biti obavješten u skladu sa stavom 1. ovog člana kada se oceni da bi u suprotnom nastupila neposredna opasnost po život ili telo osuđenog.

7.4. Načelna i konkretna zaštita žrtve/oštećenog od sekundarne i ponovljene viktimizacije

Kako Zakonik o krivičnom postupku (pravila o zaštiti svedoka) tako posebno i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (koji bi mogao biti i budući Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku) sadrže u osnovi adekvatne norme kojima se sprečava/minimizira sekundarna/ponovljena viktimizacija.

Ipak je potrebno otkloniti određene nedostatke i nejasnoće u Zakoniku o krivičnom postupku koje se odnose na određene probleme koji proizlaze iz sistema stranačkog (osnovnog i unakrsnog) ispitivanja svedoka na glavnom pretresu.

Greška je u Zakoniku o krivičnom postupku što nije isključio mogućnost da se prilikom unakrsnog ispitivanja posebno osetljivih svedoka postavljaju sugestivna pitanja, koja su, prema opštem zakonskom pravilu, moguća kada se radi o unakrsnom ispitivanju svedoka na glavnom pretresu.

Prema odredbi člana 98. stav 3. ZKP, kad svedok završi svoj iskaz, a potrebno je da se njegov iskaz proveri, dopuni ili razjasni, postaviće mu se pitanja koja moraju biti jasna, određena i razumljiva, ne smeju sadržati obmanu, niti se zasnivati na pretpostavci da je izjavio nešto što nije izjavio, i *ne smeju predstavljati navođenje na odgovor osim ako se radi o unakrsnom ispitivanju na glavnom pretresu*. Na taj način je omogućeno da se tokom unakrsnog ispitivanja svedoka na glavnom pretresu postavljaju i sugestivna pitanja koja, inače, nisu dozvoljena kada se ova dokazna radnja sprovedi u istrazi ili, eventualno, u predistražnom postupku.

Ne samo što zakonodavac suštinski greši što bezuslovno omogućava postavljanje sugestivnih pitanja, baš uvek kada se radi o unakrsnom ispitivanju svedoka na glavnom pretresu, dakle i onda kada su u pitanju posebno osetljivi svedoci, pa čak i maloletna lica, a naročito deca, već bi iz zakonske formulacije skoro mogao da proizađe zaključak da bi tokom unakrsnog ispitivanja na glavnom pretresu bilo moguće postavljati svedoku i obmanjujuća, pa čak i neodređena i nerazumljiva pitanja. Naravno, to nije bila intencija zakonodavca i takvo bi tumačenje ipak bilo preterano, ali nije sporno da je konkretna odredba Zakonika nejasna i pravnotehnički veoma loše formulisana.

Sugestivna pitanja su u odnosu na posebno osetljive svedoke izuzetno opasna i lako mogu dovesti do njihove naknadne traumatizacije, te se ispoljiti kao vid sekundarne viktimizacije. Po logici stvari, posebno osetljivi svedoci će u daleko najvećem broju slučajeva biti oni svedoci i, po pravilu, oštećeni koje je za svedočenje predložio javni tužilac, koji bi ih tada na glavnom pretresu i ispitivao „osnovno”, a onda bi se okrivljenom i braniocu dala prilika za *unakrsno ispitivanje*, pri čemu bi mogli da svedoku i oštećenom postavljaju i sugestivna pitanja. To je veoma loše zakonsko rešenje, a naročito kada se radi o maloletnim licima, kada mogu biti u pitanju i deca u krivičnopravnom smislu (lica koja nisu navršila četrnaest godina), pa čak i deca koja su sasvim mala, poput predškolske dece, pri čemu se može raditi i o krivičnim delima koja su izuzetno „malignog karaktera”, prema prirodi psiholoških i drugih posledica koje prouzrokuju u odnosu na oštećene.

Pored toga, notorna je činjenica da su maloletna lica uopšte, a posebno sasvim mala deca, odnosno uopšte lica koja su izuzetno mlada, veoma osetljiva na sugestivne uticaje, tako da mogućnost postavljanja sugestivnih pitanja ovim kategorijama svedoka ne samo što takve svedoke, a naročito kada su u isto vreme i oštećeni krivičnim delom, u izuzetno visokom stepenu dodatno traumatizuje i izlaže sekundarnoj viktimizaciji već i dodatno utiče na dokazni kredibilitet njihovog iskaza.

Time što je u ZKP-u, u delu koji se odnosi na zaštitu svedoka, uređeno da se posebno osetljivim svedocima pitanja mogu postavljati samo preko organa postupka koji će se prema njima odnositi sa posebnom pažnjom, nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice krivičnog postupka po ličnost, telesno i duševno stanje svedoka (član 104. stav 1. ZKP), problem sa mogućnošću postavljanja sugestivnih pitanja nije u potpunosti rešen, jer iz zakonske formulacije proizlazi da se *pitanja postavljaju preko organa postupka*, ali pitanja formuliše stranka koja ispituje, što znači da bi ta pitanja mogla biti i sugestivna, jer se ona dopuštaju kada se radi o unakrsnom ispitivanju.

To znači da je potrebno u zakonskom tekstu *potpuno zabraniti mogućnost postavljanja sugestivnih pitanja* u odnosu na *dve kategorije svedoka*:

- 1) maloletna lica uopšte, dakle i inače, ne samo kada su maloletna lica žrtve krivičnog dela, odnosno oštećeni krivičnim delom, te
- 2) oštećenog prema kojem je učinjeno krivično delo protiv polne slobode ili drugo krivično delo čije je obeležje prinuda ili zlostavljanje (alternativa: krivično delo sa elementima nasilja).

8. ZAKLJUČAK

Pozitivno krivičnoprocesno pravo Srbije još uvek poklanja prilično visok nivo pažnje položaju oštećenog u krivičnom postupku i afirmaciji njegovih interesa u krivičnoj proceduri iako su prava oštećenog nepotrebno sužena u pogledu mogućnosti da postane supsidijarni tužilac, što je suprotno i našoj krivičnoprocesnoj tradiciji, ali pri tom treba imati u vidu da u mnogim državama čak i nema mogućnosti da oštećeni uopšte i postane ovlašćeni (supsidijarni) tužilac, niti je takav zahtev sadržan u bilo kojem međunarodnom izvoru prava, „evropskim standardima” i sl.

Pojam oštećenog u ZKP-u je veoma široko formulisan i takva širina omogućava da se jedan veoma širok krug lica koja su bilo neposredno bilo posredno „pogođena” izvršenim krivičnim delom efikasno zaštititi i u krivičnom postupku, pa stoga uopšte nema potrebe da se posebno uvodi termin „žrtva” u krivičnom postupku, koji bi obuhvatio lice koje je pasivni subjekt krivičnog dela, jer ako bi se samo ta kategorija oštećenih posebno štitila, to bi onda značilo da se druge kategorije oštećenih više ne mogu štititi na takav način, a to bi praktično značilo sužavanje prava te kategorije lica, što bi bilo veoma loše, naročito kada se radi o oštećenima koji spadaju u tzv. ranjive kategorije, kao što su maloletna lica, trudnice, lica sa posebnim potrebama i sl.

Kada se razmatra problematika restorativnog pravosuđa i odgovarajući standardi koji ukazuju na potrebu poboljšanja položaja žrtve/oštećenog, ponekad se *gubi iz vida* da je ceo koncept restorativnog pravosuđa, a potom i iz njega izvedeni drugi standardi u odnosu na zaštitu žrtve krivičnog dela, ponikao u anglosaksonskoj doktrini i u uslovima klasičnog adverzijalnog krivičnog postupka, koji tradicionalno žrtvu posmatra **skoro isključivo kao svedoka**, tako da se pravilima postupka nikakva posebna prava žrtvi u samom krivičnom postupku uopšte i ne daju.

Kako je suština adverzijalnog tipa postupka u „dokaznom dvoboju” stranaka pred dokazno pasivnim sudom (porotom koju treba „impresionirati” i sudijom profesionalcem koji se fokusira samo na stvaranje uslova za *fair* postupak i poštovanje procesnih pravila), apsolutno je nezamislivo da dokaze u takvom postupku izvodi bilo ko drugi osim samih stranaka, tako da žrtva u tom tipu krivičnog postupka može biti jedino i isključivo svedok.

U klasičnom adverzijalnom krivičnom postupku je potpuno nezamislivo da žrtva, na primer, sama postavlja pitanja drugim svedocima, predlaže dokaze, ostvaruje procesnu inicijativu, podnosi imovinskopравни zahtev i sl., što je, inače, oduvek bilo moguće kada je reč o oštećenom u Srbiji, odnosno u nekadašnjoj Jugoslaviji.

Čak i kada je u uslovima klasičnog sistema stranačkog ispitivanja svedoka u adverzijalnim krivičnim postupcima (osnovno/unakrsno/dopunsko) položaj žrtve kao svedoka često veoma neprijatan, odbrana nastoji da je diskredituje tokom unakrsnog ispitivanja, izvede iz takta i sl. Tako je tek u relativno skorije vreme uvedeno pravilo u većini država SAD da se na suđenju svedok koji je žrtva silovanja ne sme ispitivati o njegovoj seksualnoj prošlosti. Ranije je to bilo sasvim uobičajeno, te se u praksi često svodilo na „suđenje žrtvi” u okviru suđenja okrivljenom.

Po definiciji, izuzetno agresivan tip stranačkog ispitivanja, kao što je unakrsno ispitivanje svedoka, vremenom je dovelo do uvođenja mehanizama njegovog ublažavanja u vidu unošenja određenih pravila u te klasične adverzijalne krivične postupke, čiji je cilj bio zaštita posebno ranjivih kategorija svedoka/žrtava kao što su deca, trudnice i sl.

Međutim, ovde treba svakako imati u vidu da u klasičnom adverzijalnom postupku žrtva nikada u samom postupku nije imala bilo kakvu drugu ulogu osim što je bila/mogla biti svedok. Ona nije imala pravo da u krivičnom postupku ostvaruje imovinskopравни zahtev niti da sama predlaže dokaze, odnosno ostvaruje bilo kakvu procesnu inicijativu.

Eventualnu naknadu štete je žrtva u tradicionalnim adverzijalnim krivičnim postupcima mogla ostvarivati jedino u klasičnoj parnici tokom trajanja krivičnog postupka ili nakon što se on završi, ali ovde treba imati u vidu **ključnu činjenicu** da je u većini država koje pripadaju anglosaksonskom pravnom svetu, u kojem su posebno tipične SAD, vođenje parničnog postupka izuzetno skupo, žrtva mora sama da ga finansira plaćanjem advokata, a pri tom u tim državama u parničnom postupku uopšte ne postoji pravilo da stranka koja je izgubila spor snosi troškove i suprotne stranke, već uvek i isključivo svaka stranka snosi sopstvene troškove. To je bio osnovni razlog za razvoj „pokreta medijacije” u tim državama, jer je tamo vođenje parničnog postupka za većinu prosečnih građana toliko skupo da oni u startu odustaju od njegovog započinjanja. To je konačno i dovelo do toga da su u nekim državama nastali posebni fondovi za obeštećenje žrtava krivičnih dela, oficijelna kompenzaciju i sl., što je, naravno, samo po sebi, svakako dobro, ali je činjenica da danas nema države koja uvek i apsolutno obeštećuje žrtve krivičnih dela. Zato je osnovna ideja da se određenim merama učini ono što je realno moguće i na tom planu.

Kao što je prethodno već objašnjeno, oštećeni u krivičnom postupku Srbije, a tako je i u većini kontinentalnoevropskih krivičnoprocesnih sistema, nije samo svedok, već on ostvaruje čitav niz procesnih funkcija. Iako u praksi ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku nije idealno, takvo pravo oduvek postoji i ima svoj smisao isto kao što je, potom, eventualno kasnije, vođenje parničnog postupka za oštećenog neuporedivo jednostavnije u Srbiji nego, na primer, u SAD i u većini država koje pripadaju anglosaksonskom pravnom svetu. To je dobra „zaostavština” još našeg ranijeg višedecenijskog krivičnog postupka, pa te tekovine našeg krivičnog procesnog sistema, ali i pravnog sistema uopšte, treba dosledno čuvati i dalje razvijati.

Prethodno detaljno objašnjenim sugestijama i predlozima u *de lege ferenda* smislu moguće je

relativno jednostavno, krivičnopravni/krivičnoprocesni sistem Srbije uskladiti sa zahtevima iz relevantne Direktive 2012/29/EU, što bi bilo važno i iz načelnih razloga jer su, inače, kako Srbija tako i nekadašnja Jugoslavija svojim zakonskim rešenjima tradicionalno poklanjale značajnu pažnju zaštiti i afirmaciji položaja oštećenog u krivičnom postupku.

Serbian Criminal Procedure Legislation and Victim of Crime (Directive 2012/29/EU) and Other International Legal Standards – Degree of Harmonisation, Experiences in Application and Improvement Measures

Summary

The text comprises an analysis of the position of the person harmed by a criminal offence and a victim of crime in the Serbian criminal justice system, both in general and in relation to fundamental requirements laid down in specific sources of international law, primarily those contained in the Directive 2012/29/EU, which, however, represents an example of the so-called soft law. From the perspective of this paper's topic, a system of criminal justice entails basic elements of criminal procedure and criminal substantive law, and to a certain extent, some mechanisms of criminal enforcement law as well.

The analysis includes two main aspects. Firstly, it comprises an examination of fundamental legal mechanisms in effect related to the position of the victim/injured party in the criminal justice system in Serbia. This is followed by a presentation of specific recommendations in that regard, grounded primarily in the principles of general humanity and thus requiring improving as much as possible the position of the victim/injured party in the criminal justice system. Recommendations are based on the necessity for further and more complete harmonisation of the Serbian criminal justice system with EU legal standards in force in that area as well.

Keywords: *injured party, victim of crime, criminal law, criminal proceedings, Criminal Code, Criminal Procedure Code, international standards, Directive 2012/29/EU.*

20 Full professor at the Faculty of Law, University of Belgrade and a Constitutional Court Judge.

Krivično zakonodavstvo Republike Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29/EU)

Rezime

Tri su grupe pitanja koje čine predmet analize u radu. Prva je posvećena autorovom viđenju značaja Direktive 2012/29/EU; kriminalno-političkim razlozima njenog donošenja i analizi njenih, po stavu autora, ključnih standarda (slučaj npr. sa odredbama Direktive koje se odnose na posebno osetljive kategorije lica oštećenih krivičnim delom – žrtve krivičnog dela). Druga grupa pitanja u vezi je sa autorovim viđenjem stepena usaglašenosti odredaba Direktive koje se odnose na materijalno krivično pravo uopšte a time i na materijalno krivično zakonodavstvo Srbije. Ključno pitanje ovog dela analizirane problematike je pitanje pojma „žrtva krivičnog dela” u materijalnom krivičnom zakonodavstvu i shvatanja ovakvog jednog termina u materijalnom krivičnom zakonodavstvu. Treća, najaktuelnija grupa pitanja, jesu pitanja krivičnoprocesnog karaktera. Reč je o stručno-kritičkoj analizi usklađenosti pozitivnog krivičnog procesnog zakonodavstva Republike Srbije sa krivičnoprocesnim standardima Direktive. Osim navedenih, autor u ovom delu rada analizira i neka druga pitanja statusa oštećenog lica koja ne zahtevaju usklađivanje sa Direktivom a koja po stavu autora takođe treba uzeti u obzir u predstojećim zakonodavnim intervencijama u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Srbije (pre svega Zakoniku o krivičnom postuku).

Ključne reči: Direktiva, žrtva, oštećeni, krivično delo, krivično zakonodavstvo, usaglašavanje, standard, deca, krivični postupak, posebno osetljive kategorije, sud, tužilac.

1 Sudija Ustavnog suda Srbije.

U teoriji se smatra da interesovanje za ono što se danas ustaljeno naziva „viktimologija” počinje 1941, kada je poznati kriminolog Hans fon Hentig objavio članak „Zapažanja o interakciji između učinioca i žrtve”. U početku se isticala uloga žrtve u jednom kriminalnom događaju, u smislu koliko je žrtva sama „kriva”, koliko je sama doprinela jednom krivičnom događaju, odnosno iskazivala se namera za pružanje odbrane učinioca, tj. pomoći učiniocu tako što bi se deo krivice prebacio na žrtvu. Tek kasnije je došlo do promene koncepta „krivice žrtve”.² U međuvremenu su saznanja o važnosti žrtve sa aspekta ostvarivanja kriminalno-političkih ciljeva postala toliko opšteprihvaćena da se praktično razvija jedna nova viktimalna politika, nasuprot dosadašnjoj (dotadašnjoj) kriminalnoj politici orijentisanj ka učiniocu.³

Tako se klatno, tj. fokus naučnog i društvenog interesovanja pomerio sa učinioca jednog krivičnog dela i brige za njegovu dobrobit na žrtvu krivičnog dela i brigu za njenu dobrobit. To je i logično i razumljivo jer, u krajnjoj liniji, čitav sistem krivičnog prava predstavlja po prirodi stvari sistem kojim se štite prava žrtava krivičnih dela, dok se krivičnoprocesnim pravom štite učinioci krivičnih dela i njihova ljudska prava.⁴ Kada propisuje krivično delo ubistva, na primer, zakonodavac i društvo time štite potencijalne žrtve tog dela. Isto je i sa telesnim povredama, silovanjima, krađama i sa bilo kojim drugim krivičnim delom. Radi se o poznatoj zaštitnoj funkciji krivičnog prava kao takvog,⁵ jer kada se društvo štiti od kriminala, time ono u stvari štiti sve stvarne i potencijalne žrtve kriminala.

Može se, naravno, reći da kada klatno ode isuviše u jednu stranu, to onda može imati značajne kontraefekte. Na primer, preterana zaštita interesa žrtve po prirodi stvari podrazumeva veću represiju, odnosno strožu kaznenu politiku zakonodavca (i sudova). Može se dakle reći da tamo gde su kazne previše stroge, tamo su žrtve na neki način zaštićenije i obrnuto, a to opet može biti tumačeno i u smislu izvesnih viktimoloških zloupotreba,⁶ kada se u stvari patnje i stradanja žrtve tako prezentuju, potenciraju i koriste da one dovode do preterane strogosti politike kažnjavanja. Ako stalno insistirate na patnjama i stradanjima žrtve, vi time, na indirektan, ali ponekad i direktan način, kao da kažete da učinioca takvih patnji i stradanja treba kazniti što je moguće strože.

Bilo kako bilo, tek žrtve i interesi zaštite žrtava krivičnih dela dospeli su u centar interesovanja najšire kriminološke, ali i pravne javnosti, te su i mnogi međunarodni pravni dokumenti doneseni sa ciljem zaštite žrtava različitih krivičnih dela. U tom smislu, ovde treba posebno imati u vidu Direktivu Evropskog Parlamenta i Saveta broj 2012/29/EU, od 25. oktobra 2012, koja se odnosi na uspostavljanje minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela. Direktive su u principu zakonodavni akti kojima se utvrđuje cilj koji sve države EU moraju ostvariti.⁷ Međutim, svaka država samostalno odlučuje o načinu na koji će taj cilj ostvariti, odnosno o načinu na koji će jedan opšti dokument kao što je direktiva biti implementiran u domaće nacionalno pravo. To drugim rečima znači da je (svaka) direktiva kao takva u osnovi ipak samo jedan opšti pravno-politički akt kojim se vrši tek samo opšte, načelno usme-

2 Miomira Kostić, *Viktimologija – savremeni naučni pogled na kriminalitet i njegovu žrtvu*; „Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu”, br. 53/2009, str. 166–167.

3 Oliver Bačanić, *Krivičnopravna zaštita žrtava krivičnog dela u Republici Makedoniji*, „Temida” br. 1(mart)/2008, str. 26.

4 Franjo Bačić, *Krivično pravo i opšta deklaracija o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, te Međunarodni pakt o socijalno-ekonomskim i kulturnim pravima*, „Arhiv za pravne i društvene nauke”, br. 4/1968.

5 Zoran Stojanović, *Generalna prevencija i zaštitna funkcija krivičnog prava*, „Anali Pravnog fakulteta u Beogradu”, u čast akademika profesora Milana Milutinovića, br. 1–2/1994.

6 Jovan Čirić, *Viktimološke zloupotrebe*, „Pravni život”, br. 9/2010, str. 17–32.

7 Vidi o tome: Jelena Čeranić-Perišić, *Pravo Evropske unije u funkciji razvoja evropskih integracija*, u zborniku „Pravo u funkciji razvoja društva”, ur. D. Mirović, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Kosovska Mitrovica 2019, str. 409–424.

ravanje zakonodavca u kojem pravcu treba da deluje, donosi zakone, da bi se postigao jedan opšti, načelni cilj. U tom smislu, u ovoj Direktivi 2012/29/EU, tačnije u njenoj „preambuli”, posebno se ističe nekoliko najvažnijih principa koje ovde izdvajamo:

- Unija se zalaže za zaštitu žrtava krivičnih dela i uspostavljanje minimalnih standarda s tim u vezi, pa je Savet EU doneo Okvirnu odluku 2001/220 od 15. III 2001. o položaju žrtava.
- Krivično delo predstavlja nedopušteno delo protiv društva, kao i pojedinačnih prava žrtava. Stoga bi žrtve krivičnih dela trebalo prepoznati i prema njima postupati s poštovanjem, na osećajan i profesionalan način, a bez diskriminacije.
- Države članice bi trebalo da preduzmu potrebne mere radi osiguranja da prava određena u ovoj direktivi ne budu uslovljena boravišnim statusom žrtve na njihovom području, ili državljanstvom, ili nacionalnošću žrtve.
- Prava određena u ovoj direktivi ne dovode u pitanje prava učinilaca krivičnih dela.⁸
- Ova se direktiva primenjuje u odnosu na krivična dela učinjena u Uniji i na krivične postupke koji se vode u Uniji.
- U primeni ove direktive prvenstveno se moraju uzimati u obzir interesi dece.
- U primeni ove direktive države članice bi trebalo da osiguraju da žrtve s invaliditetom mogu u potpunosti koristiti prava određena u ovoj direktivi.
- Žrtve terorizma zaslužuju posebnu pažnju, podršku i zaštitu zbog prirode krivičnog dela koje je nad njima učinjeno.
- Osobu bi trebalo smatrati žrtvom bez obzira na to da li je učinilac identifikovan, ili je uhapšen, ili je protiv učinioca pokrenut krivični postupak, ili je osuđen, te bez obzira na porodični odnos između njih. Moguće je da članovima porodice žrtava takođe bude naneta šteta kao posledica krivičnog dela. Članovima porodice osobe čija je smrt direktno uzrokovana krivičnim delom posebno može biti naneta šteta kao posledica krivičnog dela. Članovi porodice koji su indirektno žrtve krivičnog dela takođe bi trebalo da ostvare korist od zaštite po osnovu ove direktive.
- Informacije o naknadi troškova trebalo bi pružiti od trenutka prvog kontakta sa nadležnim telom, na primer u letku u kojem se navode osnovni uslovi za takvu naknadu troškova.

Nakon što su u preambuli Direktive određeni osnovni programski ciljevi, kaže se u članu 1. Direktive: „Države članice osiguravaju da se žrtve priznaju kao žrtve i da se prema njima postupa s poštovanjem, na osećajan, primeren, stručan i nediskriminatorski način u svim kontaktima za podršku žrtvama i službama za popravlanje štete...” „Države članice osiguravaju da se pri primeni ove direktive u slučaju kada je žrtva dete prvenstveno uzimaju u obzir interesi deteta, a primenjuju se od slučaja do slučaja. Mora prevladati pristup prilagođen detetu, pri čemu se uzima u obzir detetova dob, zrelost, stavovi, potrebe i brige...”

Član 2: „Pod žrtvom se podrazumeva fizičko lice koje je pretrpelo štetu, uključujući telesnu, umnu ili emocionalnu štetu ili ekonomski gubitak koji je direktno uzrokovao krivičnim delom”

8 Suštinski, međutim, u realnosti to baš i ne mora da bude tako jer, kao što smo već govorili, kada preterano insistirate na pravima žrtve, vi dovodite u pitanje prava učinioca. Na primer, za jednu žrtvu/oštećenog bi možda najidealnije bilo da njen/njegov identitet ostane do kraja nepoznat okrivljenom i njegovom braniocu, ali to bi u znatnoj meri onemogućilo okrivljenog da se adekvatno brani.

zatim „članovi porodice lica čija je smrt direktna posledica krivičnog dela i koji su pretrpeli štetu kao posledicu smrti te osobe”. „Članovi porodice su bračni drug, lice koje živi sa žrtvom u čvrstoj životnoj zajednici, u zajedničkom domaćinstvu, te na stabilnoj i stalnoj osnovi, rođaci u pravoj liniji, braća i sestre, te lica zavisna od žrtve”. „Dete znači svako lice mlađe od 18 godina”. „Popravljanje štete znači postupak u kojem se žrtvi i učiniocu omogućuje, ako dobrovoljno na to pristanu, aktivno sudelovanje u rešavanju pitanja koja proizlaze iz krivičnog dela”.

U članu 3. navodi se sledeće: „Države članice preduzimaju odgovarajuće mere za pomoć žrtvama da razumeju, odnosno da njih drugi razumeju od prvog kontakta i tokom celog postupka. Države članice omogućavaju da se komunikacija sa žrtvama odvija jednostavnim i dostupnim jezikom u usmenom ili pisanom obliku. Ako to nije u suprotnosti s interesima žrtve ili ako time ne bi bio ugrožen tok postupka, države članice dopuštaju žrtvama da ih pri prvom kontaktu s nadležnim telom prati osoba koju žrtva sama odabere ako je zbog uticaja krivičnog dela žrtvi potrebna pomoć da razume ili da nju razumeju.”

Član 4: „Države članice osiguravaju žrtvama sledeće vrste pomoći: pre svega, informacije o pristupu medicinskoj pomoći, uključujući i psihološku pomoć; postupci za podnošenje prijave za krivična dela i položaj žrtava u takvim postupcima; kako i pod kojim uslovima mogu dobiti zaštitu, zaštitne mere; kako i pod kojim uslovima mogu dobiti pravne savete i pravnu pomoć, kao i svaku drugu vrstu saveta; kako i pod kojim uslovima mogu dobiti naknadu štete;⁹ kako i pod kojim uslovima mogu dobiti usmeno i pismeno prevođenje; koji su im postupci za podnošenje prijave dostupni u slučaju u kojem njihova prava ne poštuje nadležno telo koje deluje u okviru krivičnog postupka; kontakti podaci za komunikaciju o njihovom predmetu; dostupne službe za popravljanje štete; kako i pod kojim uslovima se mogu nadoknaditi troškovi nastali kao posledica njihovog učestvovanja u krivičnom postupku.”

U Direktivi se takođe navodi i da (član 5) „države članice osiguravaju da žrtve dobiju pisanu potvrdu o formalnoj prijavi koju su podneli nadležnom telu države navodeći osnovne elemente krivičnog dela; države članice će obezbediti podnošenje prijave na jeziku koji žrtve razumeju, odnosno na jeziku sa kojeg dobijaju potrebnu jezičku pomoć; besplatno prevođenje njihove prijave”.

Žrtva ima pravo na dobijanje informacija o svom predmetu, što je predviđeno u članu 6. To se odnosi na svaku odluku o „nepokretanju ili okončanju istrage ili o nepreduzimanju krivičnog gonjenja protiv učinioca, kao i o vremenu i mestu održavanja postupka, te prirodi optužbi protiv učinioca”. Takođe, žrtva treba da dobije informaciju o svakoj konačnoj presudi, kao i informacije kojima se omogućuje saznanje o stanju postupka, osim ako u izuzetnim okolnostima takva obaveštenja mogu štetno uticati na pravilno rešavanje predmeta.¹⁰ Informacije treba da sadrže i obrazloženje ili sažetak obrazloženja odluke, osim u slučaju odluke koju

⁹ Još je 1938. na Kubi bio donesen krivični zakonik u kojem je bila izgrađena i razrađena ideja o formiranju javnih (državnih) fondova iz kojih bi se vršila naknada štete žrtvama krivičnih dela. Taj zakon nije imao nekih većih ni praktičnih ni teorijskih uticaja na razvoj ideje o naknadi štete žrtvama krivičnih dela (Oliver Bačanović, *Fond za obeštećenje žrtava krivičnih dela*, u zborniku radova „Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja – III deo”, priredio Đorđe Ignjatović, Beograd, 2009, str. 371). Ideja o tome da je država na neki način odgovorna za to što je žrtva kriminala doživela to što je doživela razvijala se nakon Drugog svetskog rata, kada se u mnogim zapadnim (razvijenim) državama pristupilo formiranju javnih fondova iz kojih bi se žrtvama krivičnih dela nadoknađivala šteta pričinjena krivičnim delom (Nataša Mrvić-Petrović, *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Beograd, 2001, str. 61–62). Treba, međutim, biti realan pa reći da je tako nešto kada je reč o Srbiji ipak više u sferi utopije, pre svega zbog ekonomske situacije i bogatstva, odnosno siromaštva same srpske države. Ono što, međutim, piše u Direktivi nije obaveza, nego je samo predviđeno kao mogućnost za one države i društva koja to sebi u ekonomskom smislu mogu da dozvole.

¹⁰ Svaka zakonska formulacija koja glasi: „osim ako...” protivurečna je sama sebi i u stvari omogućava da dotična odredba nikada i ne bude primenjena, jer tada izuzetak postaje pravilo.

donosi porota, ili kada je reč o odluci čije je obrazloženje poverljivo. Države članice takođe osiguravaju da se žrtvama pruži informacija o puštanju na slobodu ili o bekstvu osobe koja je bila zadržana, protiv koje je vođen krivični postupak, ili koja je osuđena za krivično delo.¹¹

Direktiva u članu 7. govori o pravu na usmeno i pismeno prevođenje, a u članu 8. se govori o tome da žrtve imaju pravo na besplatan pristup službama za podršku žrtvama, koje deluju u interesu žrtava i koje poštuju načelo poverljivosti. To uključuje i prava članova porodice na besplatan pristup takvim službama. Države članice olakšavaju upućivanje žrtava od strane nadležnog tela koje je primilo prijavu, a takođe preduzimaju mere za uspostavljanje ne samo opštih službi za pomoć i podršku žrtvama već i besplatnih specijalističkih službi za podršku. Pri tome, te službe, opšte ili specijalizovane, za podršku žrtvama mogu se uspostaviti kao javne ili kao nevladine organizacije i mogu se organizovati na profesionalnoj ili dobrotvornoj osnovi. Pri svemu tome, države članice moraju osigurati da pristup tim službama ne bude uslovljen time da li je žrtva nadležnom telu podnela formalnu prijavu za krivično delo.

U članu 9. ove direktive navodi se u čemu se sve sastoji podrška koju pružaju službe za podršku, pa se tu kaže da one treba da daju informacije, savete i podršku o pravima žrtava, uključujući tu i pravo pristupa nacionalnim telima i šemama za naknadu štete prouzrokovane krivičnim delom;¹² informacije o eventualno postojećim specijalističkim službama za podršku i direktno upućivanje na takve službe; emocionalnu i, ako je potrebno, psihološku pomoć i podršku; savete o finansijskim i praktičnim pitanjima koja proizlaze iz krivičnog dela; te savete o riziku i sprečavanju sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde. Specijalističke službe za podršku pružaju utočišta ili bilo koji drugi prikladni privremeni smeštaj za žrtve kojima je potrebno sigurno mesto zbog neposrednog rizika od sekundarne i ponovljene viktimizacije, a takođe tu je i ciljana i integrisana podrška za žrtve sa posebnim potrebama, poput žrtava seksualnog nasilja, žrtava rodno uslovljenog nasilja i žrtava nasilja u bliskim odnosima.

Pravo na saslušanje propisano je u članu 10. Direktive, pa se tu kaže da „Države članice obezbeđuju da žrtve mogu biti saslušane tokom krivičnog postupka i da mogu pružiti dokaze. Kada treba saslušati dete kao žrtvu, uzimaju se na odgovarajući način detetova dob i zrelost”. U stavu 2. tog člana navodi se da se pravila postupka prema kojima se žrtve mogu saslušavati utvrđuju nacionalnim pravom.¹³

Član 11. Direktive govori o pravima žrtve u slučaju da nadležni organ ne preduzme krivično gonjenje. Države članice moraju osigurati da žrtve imaju pravo na preispitivanje odluke o nepreduzimanju mera krivičnog gonjenja, s tim što se pravila postupka za preispitivanje takvih odluka određuju nacionalnim pravom.¹⁴ U tom članu se navodi i da „države članice osiguravaju da bar žrtve teških krivičnih dela imaju pravo na preispitivanje odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja”. Takođe, države članice su u obavezi da osiguraju da se žrtve bez ikakvog odlaganja obaveste o informacijama koje bi im mogle pomoći prilikom odlučivanja o tome da li će zatražiti preispitivanje odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja. Kada odluku o nepreduzimanju gonjenja donese neko najviše telo čiju odluku nije moguće preispitivati od strane nekog drugog tela, može se obezbediti da to isto telo još jedanput preispita odluku o

11 *Ovim je nesumnjivo važna i korisna informacija koja bi trebalo da bude opšteprihvaćena i u našem pravu: obavestiti žrtvu/oštećenog da je onaj kojeg je prijavila pušten na slobodu, odnosno da je pobegao.*

12 *Ovo se odnosi na ona društva i države u kojima je predviđena mogućnost državnog obeštećenja žrtava krivičnih dela iz javnih fondova, a o čemu smo govorili u fusnoti broj 8.*

13 *Ovo ipak govori o primatu nacionalnog prava nad ovom direktivom.*

14 *I ovde se radi o primatu nacionalnog prava.*

negonjenju. Sve ovo se ne odnosi odluku državnog tužioca ako takva odluka ima za posledicu vansudsku nagodbu u meri u kojoj je takva mogućnost predviđena nacionalnom pravom.

„Države članice”, kaže se u članu 12, „preduzimaju mere za zaštitu žrtava od sekundarne i ponovljene viktimizacije”. „Službe za popravljanje štete koriste se samo ako su u interesu žrtve.” Takođe, službe se koriste samo uz slobodan pristanak žrtve, koji se zasniva na informacijama, a koji uvek, u svakom trenutku, može biti povučen. Pre pristanka žrtvi se daju potpune i nepri-strasne informacije.

Član 13. govori o pravu na pravnu pomoć, a to znači da države članice osiguravaju žrtvama pristup pravnoj pomoći ako one (žrtve) imaju status stranaka u krivičnom postupku. Uslovi pod kojima žrtva može steći status stranke u postupku određuju se nacionalnim pravom.

„Države članice nude žrtvama koje učestvuju u krivičnom postupku mogućnost naknade troškova nastalih na osnovu njihovog aktivnog učešća u krivičnom postupku”, navodi se u članu 14. Direktive.

Važno je i ono što o čemu se govori u članu 16: „Države članice propagiraju mere kojima se učinioci podstiču na pružanje odgovarajuće nadoknade štete žrtvama.”

Posebno je značajno ono što piše u članu 18: „Ne dovodeći u pitanje pravo na odbranu, države članice osiguravaju dostupnost mera za zaštitu žrtava i članova njihovih porodica od sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, uključujući zaštitu od rizika od emocionalne i psihološke štete, te zaštitu dostojanstva žrtava tokom ispitivanja i svedočenja. To uključuje i mere fizičke zaštite žrtava i njihovih porodica.”

U članu 19, koji nosi naslov „Pravo na izbegavanje kontakta između žrtve i učinioca”, kaže se i sledeće: „Države članice osiguravaju da nove sudske prostorije imaju odvojene čekaonice za žrtve.”

„Ne dovodeći u pitanje prava na odbranu, države članice tokom istrage u krivičnom postupku osiguravaju da se saslušanja žrtava sprovode bez neopravdanog odlaganja; da se broj saslušanja žrtava zadrži na najmanjoj meri; da žrtve prate njihovi zakonski zastupnici i osoba koju odaberu, osim ako je donesena obrazložena odluka; da se medicinske pretrage zadrže na najmanjoj mogućoj meri, samo ako su krajnje neophodne.”

Ovo je suština odredbe iz člana 20.

U članu 21. se kaže da „radi zaštite privatnosti, lične nepovredivosti žrtava i osnovnih podataka o žrtvama, poštujući slobodu izražavanja i informisanja, te slobodu i pluralizam medija, države članice podstiču medije na preduzimanje samoregulatornih mera”¹⁵

Radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite mora se sprovesti pojedinačna procena žrtava, navodi se u članu 22, a to podrazumeva lične karakteristike žrtve, vrstu ili prirodu krivičnog dela. Za potrebe ove direktive se uzima da deca imaju posebne potrebe zaštite i da ona (deca) kao žrtve podležu pojedinačnoj proceni u svakom konkretnom slučaju.

15 U Srbiji je stanje možda i najgore upravo u ovoj oblasti. Naime zaštita identiteta, prava i interesa žrtava/oštećenog najviše se krši kada je reč o delovanju novina, tabloida, te se upravo kroz medijska izveštavanja u najozbiljnijoj meri krše prava i pre svega privatnost žrtve. Najsvežiji primer za to je slučaj tzv. Malčanskog berberina i njegove žrtve, male devojičice.

Ne dovodeći u pitanje prava odbrane, posebno se regulišu prava žrtava s posebnim potrebama, a to znači da se saslušanje sprovodi u prostorijama određenim ili prilagođenim za tu svrhu; saslušanje žrtve sprovode stručnjaci koji su za to osposobljeni; žrtvu uvek saslušava ista osoba, osim ako je to protivno dobrom pravosuđu; sva saslušanja žrtava seksualnog nasilja, rodnog nasilja, ili nasilja u bliskim odnosima, osim ako ih sprovode državni tužilac ili sudija, sprovodi osoba istog pola kao i žrtva ako žrtva to želi, pod uslovom da se time ne ugrozi tok krivičnog postupka. Žrtvama sa posebnim potrebama (deca, žrtve seksualnog nasilja i sl.) treba obezbediti izbegavanje vizuelnog kontakta između žrtve i učinioca; zatim, treba preduzeti mere kojima se obezbeđuje saslušanje žrtve u sudnici bez njene prisutnosti, posebno korišćenjem odgovarajućih komunikacijskih tehnologija, mere izbegavanja nepotrebnog ispitivanja o privatnom životu žrtve koje nije povezano s krivičnim delom, kao i mere koje omogućavaju saslušanje bez prisustva javnosti.

Ako je žrtva dete, svi razgovori u krivičnom postupku mogu se audio-vizuelno snimati i takvi snimljeni razgovori mogu se upotrebiti kao dokaz u krivičnom postupku; nadležna tela imenuju posebnog zastupnika za decu kao žrtve kada je prema nacionalnom pravu nosiocima roditeljskih prava zabranjeno zastupanje deteta kao žrtve zbog sukoba interesa između roditelja i žrtve; kada dete kao žrtva ima pravo na advokata, ono ima pravo na pravni savet i zastupanje u svoje ime u postupku u kojem postoji ili bi mogao postojati sukob interesa između deteta kao žrtve i roditelja (član 24).

Član 25. govori o kontinuiranom osposobljavanju i o edukaciji policijskih službenika i sudskog osoblja, a što podrazumeva opšte i specijalističko osposobljavanje, dok član 26. govori o saradnji i koordinaciji službi, što obuhvata razmenu najbolje prakse, konsultovanje u pojedinačnim predmetima, pomoć evropskim mrežama koje rade na pitanjima koja su direktno povezana s pravima žrtava. Na kraju, u članovima od 27. do 32. su završne odredbe ove direktive.

U srpskom pravnom sistemu se ne upotrebljava termin žrtva. Treba, naime, reći da je pojam žrtve pre svega kriminološko-viktimološki pojam, te da se u (srpskim) zakonima on uglavnom ne koristi. Naime, kada je reč o položaju žrtve u srpskom krivičnom (materijalnom i procesnom) pravu, treba reći najpre to da srpski zakonodavac uglavnom ne upotrebljava termin „žrtva”, već ili termin „oštećeni” ili termin „svedok”, s tim što se „svedok” odnosi na primer i na onu situaciju kada je jedan maloletnik svedok ubistva nekog njemu bliskog lica, pa je tada dotični maloletnik ujedno i oštećeni, iako nije direktna žrtva dotičnog krivičnog dela. Tako se može zaključiti da je pojam „oštećeni” ipak širi od pojma „žrtva”.¹⁶ S druge strane, oštećeni, naročito kada se pojavljuje kao mogući tužilac, po pravilu je ujedno i svedok,¹⁷ tako da sve odredbe o svedocima i njihovoj zaštiti koje se pojavljuju u srpskom ZKP-u u stvari se odnose i na zaštitu oštećenog, tj. žrtve u kriminološko-viktimološkom smislu te reči.

Imajući sve to u vidu, kada se govori o položaju žrtve u srpskom krivičnom (procesnom) pravu, govori se prevashodno o položaju oštećenog, te pažnju pre svega zaslužuje ono što stoji u glavi V ZKP-a: „Oštećeni, oštećeni kao tužilac i privatni tužilac”. Tu se u članu 50. govori o pravima oštećenog, pa se kaže:

16 Milan Škulić, *Položaj žrtve/oštećenog u krivičnompravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29, u zborniku radova „Kaznena reakcija u Srbiji”, VI deo, priredio Đorđe Ignjatović, Beograd, 2016, str. 42.*

17 Milan Škulić, *op. cit.*, str. 43.

„Oštećeni ima pravo da:

- 1) podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje;
- 2) ukaže na činjenice i da predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja;
- 3) angažuje punomoćnika iz reda advokata;
- 4) razmatra spise i razgleda predmete koji služe kao dokaz;
- 5) bude obavešten o odbacivanju krivične prijave ili o odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja;
- 6) podnese prigovor protiv odluke javnog tužioca da ne preduzme ili da odustane od krivičnog gonjenja;
- 7) bude poučen o mogućnosti da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužbu;
- 8) prisustvuje pripremnom ročištu;
- 9) prisustvuje glavnom pretresu i učestvuje u izvođenju dokaza;
- 10) podnese žalbu protiv odluke o troškovima krivičnog postupka i dosuđenom imovinskom pravnom zahtevu;
- 11) bude obavešten o ishodu postupka i da mu se dostavi pravnosnažna presuda;
- 12) preduzima druge radnje kada je to određeno ovim zakonom.

Oštećenom se može uskratiti pravo da razmatra spise i razgleda predmete dok ne bude ispitan kao svedok.

Javni tužilac i sud upoznaće oštećenog sa pravima navedenim u stavu 1. ovog člana”.

Na sve to nadovezuje se i ono što piše u članu 51. ZKP-a, „Prigovor oštećenog”:

„Ako javni tužilac za krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, odbaci krivičnu prijavu, obustavi istragu ili odustane od krivičnog gonjenja do potvrđivanja optužnice, dužan je da u roku od osam dana o tome obavesti oštećenog i da ga pouči da može da podnese prigovor neposredno višem javnom tužiocu.

Oštećeni ima pravo da podnese prigovor u roku od osam dana od dana kada je primio obaveštenje i pouku iz stava 1. ovog člana. Ako oštećeni nije obavešten, može da podnese prigovor u roku od tri meseca kada je javni tužilac odbacio prijavu, obustavio istragu ili odustao od krivičnog gonjenja.

Neposredno viši javni tužilac će u roku od 15 dana od dana prigovora iz stava 2. ovog člana odbiti ili usvojiti prigovor rešenjem protiv kojeg nije dozvoljena žalba ni prigovor. Rešenjem kojim usvaja prigovor, javni tužilac će izdati obavezno uputstvo nadležnom javnom tužiocu da preduzme, odnosno nastavi krivično gonjenje.”

Prigovor koji stoji na raspolaganju oštećenom u praksi najčešće nije nešto što je mnogo delotvorno, jer je teško zamisliti praktičnu situaciju da viši javni tužilac usvoji prigovor oštećenog i da izda obavezno uputstvo nadležnom javnom tužiocu da on preduzme, odnosno nastavi krivično gonjenje. Razlog tome je što viši javni tužilac ipak ne poznaje dovoljno dobro činjeničnu situaciju u jednom konkretnom slučaju onako dobro kao što je poznaje nadležni javni tužilac koji je prijavu odbacio. Drugačija je situacija kada optužnicu ipak sud potvrdi, pa onda javni tužilac ipak odustane od daljeg gonjenja. Ako nakon toga što optužnica bude potvrđena javni tužilac ipak odustane od optužnice i daljeg krivičnog gonjenja, tada oštećeni može nastaviti krivično gonjenje umesto tužioca koji je odustao. Treba u tom smislu reći da sadašnji ZKP sužava prava oštećenog u odnosu na prava koja je on imao po ranijem ZKP-u, kada je mogao da se i u prethodnim fazama krivičnog postupka, pre potvrđivanja optužnice (na primer, nakon toga što javni tužilac odbaci krivičnu prijavu) pojavi kao supsidijarni tužilac.¹⁸ Na osnovu svega bi se moglo zaključiti da naš zakonodavac o pravima i interesima žrtava/oštećenih danas ipak vodi manje računa nego što je to bilo nekada, a što bi delovalo prilično apsurdno s obzirom na veliku pažnju koja se danas posvećuje žrtvama krivičnih dela, a pogotovu u smislu odredaba ove direktive EU o kojoj mi ovde sve vreme govorimo. Međutim, zbog čega je to tako? Čini se, pre svega, zato da bi se postigla procesna ekonomija, da bi se krivično pravosuđe rasteretilo brojnih, često i sasvim besmislenih krivičnih prijava i optuženja koja dolaze od strane onih građana koji su nezadovoljni svim i svačim i koji sebe uvek vide kao „žrtve” svega i svačega, kao „oštećene”. Uostalom, broj ustavnih žalbi kojima je u svom radu zasut Ustavni sud ukazuje na kverulantski mentalitet građana, običnih ljudi, koji su uvek spremni da se tužakaju i žale na sve i svašta i da isto tako tuže sve i svakoga.¹⁹ Verovatno je to bio osnovni razlog zbog čega se u novom ZKP-u pristupilo ograničavanju prava oštećenog da se on pojavljuje kao supsidijarni tužilac. Oštećeni, dakle, može postati supsidijarni tužilac, ali tek onda kada je javni tužilac odustao od gonjenja, a nakon što je optužnica bila potvrđena. Ipak, teško je zamisliti u praksi tu situaciju: da javni tužilac sprovede relativno sveobuhvatne istražne radnje, prikupi odgovarajuće dokaze, podigne optužnicu koju sud potvrdi, pa da onda nakon toga ipak, iz nekih samo njemu znanih razloga, odustane. Važno je ipak imati u vidu odredbe člana 52. ZKP-a – „Preuzimanje krivičnog gonjenja od strane oštećenog”:

„Ako nakon potvrđivanja optužnice javni tužilac izjavi da odustaje od optužbe, sud će pitati oštećenog da li hoće da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužbu. Ako oštećeni nije prisutan, sud će ga u roku od osam dana obavestiti o odustanku javnog tužioca od optužbe i poučiti da može da se izjasni da li hoće da preuzme gonjenje i zastupa optužbu.

Oštećeni je dužan da se odmah ili u roku od osam dana od dana kada je primio obaveštenje i pouku iz stava 1. ovog člana izjasni da li hoće da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužbu, a ako nije obavešten – u roku od tri meseca od dana kada je javni tužilac izjavio da odustaje od optužbe.

18 Milan Škulić, *op. cit.*, str. 45.

19 Jovan Čirić, *Jedan pogled iz Ustavnog suda – život je nešto drugo, u zborniku radova: „Kaznena reakcija u Srbiji IX”, Beograd, 2019, str. 190–206.*

Ako oštećeni izjavi da preuzima krivično gonjenje, sud će nastaviti, odnosno odrediti glavni pretres. U slučaju da se oštećeni ne izjasni u roku iz stava 2. ovog člana ili izjavi da ne želi da preuzme krivično gonjenje, sud donosi rešenje o obustavi postupka, odnosno presudu kojom se optužba odbija.

Ako oštećeni nije prisutan na pripremnom ročištu ili glavnom pretresu, a uredno je pozvan, ili mu se poziv nije mogao uručiti zbog neprijavlivanja sudu promene adrese prebivališta ili boravišta, smatraće se da neće da nastavi gonjenje i sud će doneti rešenje o obustavi postupka, odnosno presudu kojom se optužba odbija.”

Član 53 – „Predlog za krivično gonjenje“:

„Za krivična dela za koja se goni po predlogu oštećenog, predlog se podnosi nadležnom javnom tužiocu.

Predlog za krivično gonjenje podnosi se u roku od tri meseca od dana kada je oštećeni saznao za krivično delo i osumnjičenog.

Ako je oštećeni podneo krivičnu prijavu ili predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku, smatraće se da je time podneo i predlog za krivično gonjenje.

Blagovremeno podneta privatna tužba smatraće se blagovremeno podnetim predlogom oštećenog, ako se u toku postupka utvrdi da se radi o krivičnom delu za koje se goni po predlogu za krivično gonjenje.

Ako je krivičnim delom oštećeno više lica, gonjenje će se preduzeti, odnosno nastaviti po predlogu bilo kog oštećenog.”

Ova odredba člana člana 53. ZKP-a direktno se nadovezuje na odredbu člana 6. stav 2. ZKP-a, u kojoj se navodi: „Za pojedina krivična dela, kada je to propisano zakonom, javni tužilac može preduzeti krivično gonjenje samo na osnovu predloga oštećenog”. Ovde je reč o odstupanju od načela legaliteta, odnosno o supsidijarnoj ulozi tužioca u odnosu na dispoziciju oštećenog. Uprkos interesu društvene zaštite i generalne prevencije, mogu na strani oštećenog postojati neki jaki lični razlozi i interpersonalni odnosi koji su za širu zajednicu podjednako važni i koji na neki način sprečavaju javno tužilaštvo da ne pitajući oštećenog, bez njegove saglasnosti pokrene krivično gonjenje. To, na primer, može biti krivično delo „neovlašćenog otkrivanja tajne”, ili pak „sprečavanje javnog skupa”, ili pak „polno uznemiravanje”, itd.²⁰ U tom smislu, za oštećenog (žrtvu) pokretanje krivičnog postupka može biti svojevrsno uznemiravanje kojeg on želi da bude pošteđen, a pri tome ipak nisu u pitanju tako teška krivična dela za koja tužilaštvo uvek treba da pokreće postupak iz nekih opštedruštvenih interesa, interesa kriminalne politike. Ovime, ovom odredbom, na svoj način se štite interesi žrtava, oštećenih, a isto tako se omogućava da javna optužba ne deluje po svaku cenu u pogledu krivičnih dela kod kojih javni interes nije izražen u znatnoj meri, te se time rasterećuje i krivično pravosuđe.²¹ Tako se u suštini pokazuje da interesi ubrzavanja postupka i rasterećenja pravosuđa ponekad imaju izvesnu prevagu nad interesima zaštite prava oštećenog/žrtve.

20 Goran Ilić, Miodrag Majić, Slobodan Beljanski, Aleksandar Trešnjev, *Komentar Zakonika o krivičnom postupku (prema stanju zakonodavstva od 13. XI 2018)*, Beograd, 2018, str. 99.

21 Milan Škulić, *op. cit.*, str. 48.

U članu 54. regulisano je pitanje „odustanka od predloga za krivično gonjenje”, i kaže se: „Oštećeni može odustati od predloga za krivično gonjenje svojom izjavom datom javnom tužilaštvu, odnosno sudu pred kojim se vodi krivični postupak, najkasnije do završetka glavnog pretresa. U tom slučaju on gubi pravo da ponovo podnese predlog.” Ova odredba se sasvim logično i direktno nadovezuje na odredbu iz stava 2. člana 6, odnosno na odredbu iz člana 53. ZKP-a.²² Jer, ako je javnom tužiocu za gonjenje nekih krivičnih dela neophodna svojevrсна saglasnost oštećenog u vidu njegovog predloga, zbog čega onda oštećeni ne bi imao pravo da „povuče” tu saglasnost, odnosno da odustane od predloga.

U članu 55. propisane su „dužnosti okrivljenog”, a član 56. govori o „zakonskom zastupniku oštećenog”:

„Ako je oštećeni maloletnik ili lice koje je potpuno lišeno poslovne sposobnosti, njegov zakonski zastupnik je ovlašćen da daje sve izjave i da preduzima sve radnje na koje je po ovom zakonu ovlašćen oštećeni. Zakonski zastupnik može svoja prava da vrši preko punomoćnika.”

Članom 57. ZKP-a regulisano je pitanje „pravnog sledbenika oštećenog”.

Član 58 – „Prava oštećenog kao tužioca”: „Oštećeni kao tužilac ima prava da:

- 1) zastupa optužbu, u skladu sa odredbama ovog zakonika;
- 2) podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje;
- 3) angažuje punomoćnika iz reda advokata;
- 4) zahteva postavljanje punomoćnika;
- 5) preduzima druge radnje, kada je to određeno ovim zakonikom.”

Pored prava iz stava 1. ovog člana, oštećeni kao tužilac ima prava koja pripadaju javnom tužiocu, osim onih koja javni tužilac ima kao državni organ.”

„Postavljeni punomoćnik” (član 59):

„Oštećenom kao tužiocu, kada se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora u trajanju preko pet godina, može se na njegov zahtev, postaviti punomoćnik ako je to u interesu postupka i ako oštećeni kao tužilac, prema svom imovnom stanju, ne može snositi troškove zastupanja.

O zahtevu iz stava 1. ovog člana odlučuje predsednik pretresnog veća ili sudija pojedinac, a punomoćnika rešenjem postavlja predsednik suda iz reda advokata po redosledu sa spiska advokata koji sudu dostavlja nadležna advokatska komora za određivanje branilaca po službenoj dužnosti.”

22 Goran Ilić, op. cit., str. 251.

„Prestanak svojstva oštećenog kao tužioca” regulisan je članom 60, a članom 61. „odustanak od optužbe”, dok je u članu 62. određeno da „u postupku koji se vodi po optužbi oštećenog kao tužioca, javni tužilac ima pravo da do završetka glavnog pretresa, preuzme krivično gonjenje i zastupanje optužbe”.

Posebna tema koja ovde zavređuje našu pažnju jeste i tema zaštite svedoka i zaštićenih svedoka. U tom smislu, važno je ono što se navodi u ZKP-u a u vezi sa zaštitom svedoka – čl. 102, 103, 104, 105. Meru posebne zaštite kojom se okrivljenom uskraćuju podaci o istovetnosti zaštićenog svedoka sud može izuzetno odrediti ako nakon uzimanja izjava od svedoka i javnog tužioca utvrdi da su kumulativno ispunjena dva uslova: da su život, zdravlje ili sloboda svedoka ili njemu bliskog lica u toj meri ugroženi da to opravdava ograničenje prava na odbranu, kao i da je potrebno da je reč o svedoku koji je prema oceni suda verodostojan. Međutim, pravo na odbranu suštinski podrazumeva da subjekti u funkciji odbrane znaju identitet svedoka, jer samo tako oni mogu da pobijaju njegov kredibilitet, a sa druge strane, ukoliko odbrana ne zna identitet svedoka, onda je teško realizovati unakrsno ispitivanje.²³

Čl. 102. stav 5: „Javni tužilac ili sud može zahtevati da policija preduzme mere zaštite oštećenog, ili svedoka u skladu sa zakonom.” Reč je o merama vanprocesne zaštite u užem smislu reči koje se preduzimaju u skladu sa odredbama posebnog zakona koji uređuje policijsko postupanje.²⁴

Makar samo uzgred, ovde se moramo osvrnuti i na Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku od 5. oktobra 2005. Tim zakonom organizovane su Komisija za sprovođenje programa zaštite (sudski organ) – čl. 7. tog zakona i Jedinica za zaštitu (organ MUP-a) – čl. 12. Određeno je i u čemu se sastoje mere zaštite (čl. 14), a to su fizička zaštita ličnosti i imovine; promena prebivališta ili premeštaj u drugu zavodsku ustanovu; prikrivanja identiteta i podataka o vlasništvu i promena identiteta. Posebno je regulisano i pitanje međunarodne saradnje (čl. 39) koje se sastoji ili u upućivanju naših građana u inostranstvo ili u prijemu stranih građana u Srbiju.

Važno je i ono što je navedeno u članu 103. – „Posebno osetljivi svedok”, stav 1:

„Svedoku koji je s obzirom na uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja, posebno osetljiv, organ postupka može po službenoj dužnosti, na zahtev stranaka ili samog svedoka, odrediti status posebno osetljivog svedoka.”²⁵

Član 104. ZKP-a – „Pravila o ispitivanju posebno osetljivog svedoka”:

„Posebno osetljivom svedoku, pitanja se mogu postavljati samo preko organa postupka, koji će se prema njemu odnositi sa posebnom pažnjom, nastojeći da se izbegnu štetne posledice krivičnog postupka po ličnost, telesno i duševno stanje svedoka. Ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, o čemu odlučuje organ postupka.

23 Milan Škulić, op. cit., str. 53.

24 Goran Ilić, op. cit., str. 368.

25 Osnovni uslov za primenu mera procesne zaštite jeste da maloletno lice ima svojstvo oštećenog u tom krivičnom postupku. Reč je o posebnim dokaznim pravilima za saslušanje oštećenih maloletnih lica, čiji je ratio legis u sprečavanju njihove sekundarne viktimizacije. (Goran Ilić, op. cit., str. 368).

Ako organ postupka odluči da se posebno osetljivi svedok ispita upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok nalazi.

Posebno osetljivi svedok može se ispitati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno u ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osetljivih lica. U tom slučaju organ postupka može odrediti da se primene mere iz stava 2. ovog člana.

Posebno osetljivi svedok ne može biti suočen sa okrivljenim, osim ako to sam okrivljeni zahteva, a organ postupka to dozvoli.

Protiv rešenja iz st. 1 do 3. ovog člana nije dozvoljena posebna žalba.”

Zakonodavac dalje, u članovima 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, posebno govori o „zaštićenom svedoku”, „merama posebne zaštite”, „pokretanju postupka za određivanje statusa zaštićenog svedoka”, „odlučivanju o određivanju statusa zaštićenog svedoka”, „ispitivanju zaštićenog svedoka”, „čuvanju podataka o zaštićenom svedoku”, „dužnosti obaveštavanja o merama posebne zaštite” i „shodnoj primeni odredaba o zaštićenom svedoku”. Zakonodavac, govoreći o shodnoj primeni odredaba o zaštićenom svedoku, govori o prikrivenom isledniku, veštaku, stručnom savetniku i stručnom licu. On ni tu, kao ni u drugim odredbama, uistinu ne pominje žrtvu krivičnog dela, niti pak oštećenog, ali je jasno, s obzirom na to da se podaci o jednom događaju u najvećoj meri mogu dobiti od žrtve, odnosno da je žrtva ta koja je u isto vreme i svedok, jasno je da se sve što se kaže o svedoku, posebno osetljivom svedoku, zaštićenom svedoku itd., odnosi i na žrtvu, naročito u situacijama kada se žrtva pojavljuje kao svedok. Ne bi bilo logično da se sve ove odredbe mogu odnositi na primer na veštaka ili stručnog savetnika, a ne i na oštećenog, tj. na žrtvu. Ipak, ostaje pitanje zbog čega zakonodavac nije direktno pomenuo oštećenog, tj. žrtvu. To bi, čini se, ipak bilo logično i neophodno po svakom osnovu.

Treba na kraju, kada poredimo naše zakonodavstvo i Direktivu, reći da su prava žrtve o kojima govori Direktiva suštinski sadržana u našem krivičnoprocesnom sistemu, što nije slučaj u državama čisto adverzijalnog karaktera, kao što su SAD i Velika Britanija, gde su žrtve bile svedene na nivo svedoka.²⁶ Ipak, treba reći i to da je prema sada važećem ZKP-u položaj žrtve/oštećenog na neki način nepovoljniji nego što je bio ranije, kada je od samog početka jednog postupka, a ne samo nakon potvrđivanja optužnice, oštećeni mogao da nastupa kao supsidijarni tužilac. Oštećeni kao supsidijarni tužilac ranije je mogao već odmah na početku, kada javni tužilac odbaci krivičnu prijavu, da nastupi kao supsidijarni tužilac. Moglo bi se, dakle, reći da je u tom smislu položaj oštećenog ipak nepovoljniji nego što je bio nekada, bar kada je u pitanju oštećeni kao supsidijarni tužilac, dok se, kada je reč o drugim stvarima, može reći da su odredbe iz Direktive, na ovaj ili onaj način, sadržane u srpskom krivično-procesnom zakonodavstvu.²⁷ Ali, razlozi celishodnosti i procesne ekonomije su odlučujuće uticali na to da se krivično gonjenje prebaci sa pojedinca žrtve/oštećenog na državni organ, na javno tužilaštvo.

Stvar koja eventualno može izazvati nedoumice po pitanju zaštite prava oštećenog/žrtve u našem sistemu jeste načelo oportuniteta koje je uvedeno u naš pravni sistem, a koje se poslednjih godina veoma učestalo primenjuje. Oportunitet je predviđen u stavu 3. člana 6. ZKP-a, u kojem se kaže da javni tužilac (izuzetno) „može odlučiti da odloži, ili ne preduzme kri-

26 Milan Škulić, *op. cit.*, str. 69–70.

27 *Ibidem.*

vično gonjenje, pod uslovima propisanim ovim zakonom”. Ti uslovi su detaljnije objašnjeni i obrazloženi u članu 283. ZKP-a, no kada se govori o poziciji oštećenog/žrtve u krivičnom postupku, treba reći da to odlaganje, taj oportunitet, koji je predviđen za krivična dela za koja je propisana kazna do pet godina zatvora, ili novčana kazna, u stvari oštećenog lišava prava da podnese prigovor.²⁸ Ovde se uglavnom radi o lakim krivičnim delima, kod kojih je posledica relativno neznatna, a učinilac je iskazao stvarno kajanje i spremnost da nadoknadi štetu. Ipak, principijelno, tu se postavlja pitanje da li je i koliko oštećeni ovakvim zakonskim rešenjem dodatno oštećen, jer uprkos tome što se radi o lakom krivičnom delu, oštećeni možda ipak nije spreman da učiniocu „oprosti” na način na koji to po načelu oportuniteta čini javni tužilac. Ali se ovde očigledno radi o društvenom interesu višeg nivoa, a to je interes da se jedan predmet što brže i što lakše završi, te da krivično pravosuđe bude što rasterećenije. Taj interes je prisutan i u mnogim drugim segmentima krivičnog postupka, a tu pre svega mislimo na „sporazum o priznanju krivičnog dela”, gde se taj sporazum sastavlja, odnosno dogovora samo između učinioca i javnog tužioca, a oštećeni/žrtva ostaje izvan svega, njegova prava bivaju zanemarena. Sve je to nauštrb prava oštećenog/žrtve. S druge strane, oštećeni/žrtva uvek se nalazi na suprotnoj strani od one na kojoj se nalazi učinilac jednog dela kojem se sudi. Praktično, to znači da ako se u jednom postupku prava oštećenog/žrtve mnogo poštuju, da će se prava okrivljenog poštovati manje i obrnuto. Na kraju se može reći ono što smo konstatovali i na samom početku, da kada klatno interesovanja ode previše na stranu žrtve, onda se zanemaruju prava učinioca. Trebalo bi u svakom slučaju da klatno uvek bude negde na sredini.

28 Goran Ilić, *op. cit.*, str. 99.

Criminal Legislation of the Republic of Serbia and Victim of Crime (Directive 2012/29/EU)

Summary

The subject matter analysed in the paper comprises three sets of issues. The first one focuses on the author's view on the relevance of the Directive 2012/29/EU, reasons for its adoption found in criminal policy and an analysis of, in the author's opinion, its key standards. This applies, for instance, to the provisions of the Directive pertaining to particularly vulnerable categories of persons harmed by a criminal offence – victims of crime. The second set of issues is related how the author views the degree of harmonisation with the provisions of the Directive applicable to substantive criminal law in general and thus to Serbia's substantive criminal legislation. The central point in question in that regard is the issue of the concept of "victim of crime" in substantive criminal legislation and understanding of that term in substantive criminal legislation. Issues related to criminal procedure comprise the third, most topical set of issues. They are concerned with an expert and critical analysis of harmonisation of criminal procedure legislation in effect in the Republic of Serbian with the standards of criminal procedure set out in the Directive. In addition, in that part of the paper, the author analyses some other issues concerning the status of the injured party that do not require harmonisation with the Directive, but which, in the author's opinion, should be taken into consideration when making legislative interventions in the criminal procedure legislation of the Republic of Serbia in the future (first and foremost, the Criminal Procedure Code).

Keywords: Directive, victim, injured party, crime, criminal legislation, harmonisation, standard, children, criminal proceedings, particularly vulnerable categories, court, prosecutor.

29 Judge of the Constitutional Court of Serbia.

Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (međunarodni pravni standardi i krivično procesno zakonodavstvo Srbije)

Rezime

Direktivom 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine uspostavljaju se minimalni standardi u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom za žrtve krivičnih dela. Autorka u svom radu ističe da Direktiva posebnu pažnju usmerava na zaštitu žrtava sa specifičnim potrebama zaštite utvrđenim na osnovu individualne procene u svakom konkretnom slučaju. Navedene odredbe posebno su sadržane u čl. 22, 23. i 24. poglavlja 4. ovoga dokumenta, a među njima posebne mere i pravila namenjena su podršci i zaštiti deci žrtvama i svedocima krivičnih dela. Imajući navedeno u vidu, osnovni cilj rada je da ukaže na neophodnost uključivanja uspostavljenih međunarodnih standarda u nacionalni zakonodavni okvir Republike Srbije, kao i na neophodnost stvaranja uslova za njihovu punu primenu u praksi.

Ključne reči: Direktiva, deca žrtve, zaštita žrtava sa specifičnim potrebama zaštite, sistem unapređenja.

1 Viši naučni saradnik i direktorka Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.

2 Direktor Pravosudne akademije.

1. Uvodne napomene

Direktivom 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine (u daljem tekstu: Direktiva) uspostavljaju se minimalni standardi u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom za žrtve krivičnih dela i zamenjuje se Okvirna odluka Saveta 2001/220/PUP (SL L 315 od 14.11.2012). Ovaj dokument odnosi se prevashodno na države članice Evropske unije, ali je od ogromnog značaja i za sve zemlje koje se nalaze u procesu pristupanja Evropskoj uniji. U tom smislu jedan od segmenata Akcionog plana za Poglavlje 23 u procesu pristupanja Srbije Evropskoj uniji je i usklađivanje njenog zakonodavstva sa standardima Direktive. Takođe, Evropska komisija je pozvala Srbiju i da aktivno podstiče i prati primenu ovih prava, kao i da organizuje dovoljan broj obuka u vezi sa tim.³

Direktivom se zahteva da sve žrtve krivičnih dela treba priznati i prema njima postupati s poštovanjem, na osećajan i profesionalan način, bez diskriminacije bilo koje vrste utemeljene na bilo kojoj osnovi poput rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porekla, genetskih obeležja, jezika, religije ili uverenja, političkog ili nekog drugog uverenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, uzrasta, pola, polnog izražavanja, polnog identiteta, seksualnog usmerenja, boravišnog statusa ili zdravlja. U svim kontaktima s nadležnim organom koje postupa u okviru krivičnog postupka i svim službama koje dolaze u kontakt sa žrtvama, poput službi za podršku žrtvama ili službi za naknadu štete, trebalo bi uzeti u obzir ličnu situaciju i neposredne potrebe žrtve, uzrast, pol, moguću invalidnost i zrelost žrtava krivičnih dela, pri tome potpuno poštujući njihovu telesnu, umnu i moralnu nepovredivost. Žrtve krivičnih dela trebalo bi zaštititi od sekundarne viktimizacije, od zastrašivanja i odmazde, one bi trebalo da dobiju odgovarajuću podršku u cilju olakšavanja oporavka, te bi im trebalo omogućiti efikasan pristup pravosuđu. U slučaju da je dete žrtva, sve aktivnosti moraju biti preduzimane u njegovom najboljem interesu koji će biti procenjivan u svakom pojedinačnom slučaju. Navedeno predstavlja osnovne ciljeve donošenja ovakvog dokumenta a radi unapređenja i zaštite prava svih žrtava i svedoka u krivičnom postupku (Opšte odredbe, čl. 1. Direktive)

Direktiva posebnu pažnju usmerava na zaštitu žrtava sa specifičnim potrebama zaštite utvrđenim na osnovu individualne procene u svakom konkretnom slučaju. Navedene odredbe posebno su sadržane u čl. 22, 23. i 24. poglavlja 4. ovoga dokumenta, a među njima posebne mere i pravila namenjena su podršci i zaštiti deci žrtvama i svedocima krivičnih dela. Imajući navedeno u vidu, osnovni cilj ovog rada je da ukaže na neophodnost uključivanja uspostavljenih standarda u nacionalni zakonodavni okvir i na njihovu punu implementaciju u praksi. U tom smislu, u ovom radu dat je prikaz sadašnjeg stanja i mera koje se preduzimaju da bi se ono u praksi unapredilo.

2. Pravo na zaštitu žrtava sa specifičnim potrebama zaštite

Žrtva sa specifičnim potrebama zaštite tokom krivičnog postupka predstavlja osobu kojoj su na osnovu individualne procene neophodne posebne mere zaštite. Primena tih mera podrazumeva: 1) uzimanje izjave od žrtava u prostorijama koje su osmišljene za tu namenu; 2) uzimanje izjave od strane obučених stručnjaka; 3) mogućnost da izjavu uzme jedna osoba istog

³ European Union Common Negotiation Position for Chapter 23, available on: <http://mpravde.gov.rs/files/Ch23%20EU%20Common%20Position.pdf>.

polu kao žrtva, posebno kod žrtava seksualnog nasilja, rodnog nasilja i nasilja u intimnim partnerskim odnosima, osim ukoliko uzimanje izjave nije obavljeno od strane samog tužioca ili sudije; 4) korišćenje audio-vizuelne mogućnosti uzimanja iskaza; 5) korišćenje mogućnosti da žrtva bude ispitana u posebnoj prostoriji, a ne u sudnici; 6) izbegavanje nepotrebnog ispitivanja koje se odnosi na žrtvin privatni život i 7) omogućavanje održavanja rasprave bez prisustva javnosti (čl. 23. Direktive).

Deca žrtve u toku krivičnog postupka prema Direktivi imaju posebna garantovana prava. U smislu člana 24. Direktive, nalaže se državama članicama da osiguraju da tokom istrage razgovor sa decom žrtvama bude audio-vizuelno snimljen tako da se može koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. U skladu sa nacionalnim krivičnim pravom, države članice treba da postave specijalnog punomoćnika detetu žrtvi krivičnog dela u slučaju kada su nosioci roditeljske odgovornosti onemogućeni da zastupaju decu žrtve zbog sukoba interesa, kao i u slučajevima kada dete nije u pratnji porodice ili je odvojeno od nje. U slučajevima kada dete žrtva ima pravo na advokata, ono ima pravo na pravni savet i zastupanje, u svoje ime, u postupcima u kojima postoji ili može postojati sukob interesa između deteta žrtve i nosilaca roditeljske odgovornosti. Kada postoji neizvesnost u pogledu starosti žrtve, a postoje razlozi koji ukazuju na to da je žrtva dete, žrtva će se za svrhe ove direktive smatrati detetom.

U Republici Srbiji u pozitivnom krivičnom procesnom pravu zaštita oštećenog⁴ ostvaruje se, pre svega, određenim procesnim mehanizmima koji se odnose na zaštitu svedoka, jer oštećeni, a praktično uvek kada je i žrtva, odnosno pasivni subjekt u krivičnom pravu, jeste u isto vreme i svedok. Posebna pravila postoje u skladu sa Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnom pravnoj zaštiti maloletnih lica u odnosu na zaštitu maloletnih oštećenih.⁵

U skladu sa Zakonikom o krivičnom postupku⁶ propisana su pravila kojima se obezbeđuje zaštita svedoka, koja postoji u *tri oblika*:

- 1) osnovna zaštita svih svedoka;
- 2) zaštita posebno osetljivih svedoka;
- 3) davanje statusa zaštićenog svedoka.

3. Zaštita posebno osetljivih svedoka i davanje statusa zaštićenog svedoka

3.1. Zaštita posebno osetljivih svedoka

Status posebno osetljivog svedoka organ postupka može po službenoj dužnosti ili na zahtev stranaka, odnosno samog svedoka, odrediti svedoku koji je posebno osetljiv s obzirom na neku od sledećih opciono propisanih okolnosti: 1) uzrast, 2) životno iskustvo, 3) način života, 4) pol, 5) zdravstveno stanje, 6) priroda, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno 7) druge okolnosti slučaja (u skladu sa čl. 98. ZKP-a).

4 Zakonik o krivičnom postupku ne koristi pojam žrtva, već pojam oštećeni, podrazumevajući pod tim pojmom „fizičko ili pravno lice čije je neko lično ili imovinsko pravo izvršenjem krivičnog dela povređeno ili ugroženo“

5 Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnom pravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS“, br. 85/05.

6 Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni glasnik RS“, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 i 55/14.

Rešenje o određivanju statusa posebno osetljivog svedoka donosi: a) javni tužilac, b) predsednik veća ili c) sudija pojedinac. Protiv rešenja kojim je usvojen ili odbijen zahtev da se svedoku odredi status posebno osetljivog svedoka nije dozvoljena posebna žalba. Zaštita posebno osetljivog svedoka postiže se postavljanjem punomoćnika ili posebnim načinom ispitivanja, kojim se izbegava „sekundarna viktimizacija”, odnosno druge štetne posledice krivičnog postupka u odnosu na svedoka.

Ako smatra da je to potrebno radi zaštite interesa posebno osetljivog svedoka, organ postupka donosi rešenje o postavljanju punomoćnika svedoku, a javni tužilac ili predsednik suda postavljaju punomoćnika po redosledu sa spiska advokata koji sudu dostavlja nadležna advokatska komora za određivanje branilaca po službenoj dužnosti.

Posebno osetljivom svedoku pitanja se mogu postavljati samo preko organa postupka, koji će se prema njemu odnositi sa posebnom pažnjom nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice krivičnog postupka po ličnost, telesno i duševno stanje svedoka. Ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, o čemu odlučuje organ postupka. Ako organ postupka odluči da se posebno osetljivi svedok ispita upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok nalazi.

Posebno osetljivi svedok može se ispitati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno u ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osetljivih lica, a u takvom slučaju organ postupka može odrediti da se koriste tehnička sredstva za prenos slike i zvuka, odnosno ispitivanje obavi uz pomoć psihologa ili drugog stručnog lica.

Posebno osetljivi svedok ne može biti suočen sa okrivljenim, osim ako nisu kumulativno ispunjena dva uslova: 1) potrebno je da sam okrivljeni zahteva suočenje, te 2) neophodno je da organ postupka dozvoli suočenje vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane.

U Zakoniku o krivičnom postupku zakonodavac nije isključio mogućnost da se prilikom unakrsnog ispitivanja posebno osetljivih svedoka postavljaju sugestivna pitanja, koja su prema opštem zakonskom pravilu moguća kada se radi o unakrsnom ispitivanju svedoka na glavnom pretresu.

Sugestivna pitanja su u odnosu na posebno osetljive svedoke izuzetno opasna i lako mogu dovesti do njihove naknadne traumatizacije, te se ispoljiti kao vid sekundarne viktimizacije. U tom smislu, mogućnost postavljanja sugestibilnih pitanja posebno osetljivom svedoku u toku unakrsnog ispitivanja, jer navedeno nije nigde izričito zabranjeno, mišljenja smo, predstavlja najveći propust zakonodavca i u prvim narednim izmenama procesnog zakonodavstva trebalo bi da bude otklonjena.

Važno je ukazati i na to da je Evropski sud za ljudska prava u nekim svojim odlukama zaključio da posebne interese u krivičnom postupku imaju određene kategorije svedoka koji su u isto vreme i žrtve krivičnih dela, a koji usled određenih vrsta krivičnih dela učinjenih na njihovu štetu, ali i drugih okolnosti, poput pola, uzrasta, načina života i sl., pripadaju kategoriji tzv. posebno osetljivih „ranjivih” svedoka. To se naročito odnosi na decu koja su žrtve seksualnih krivičnih dela ili nasilja u porodici. Prema stavu suda, kod ove kategorije svedoka postoji visok stepen rizika od „sekundarne viktimizacije”, pa je sud smatrao da bi takva lica naročito ozbiljno bila traumatizovana suočavanjem sa okrivljenim tokom suđenja,

zbog čega je opravdano preduzimanje određenih mera kojima se štitila kako intimna sfera ove vrste svedoka i žrtava, tj. oštećenih krivičnim delima, tako i njihov psihički status koji bi mogao biti ozbiljno ugrožen ili povređen ako bi se ta lica neposredno pojavila na suđenju. Takođe, Evropski sud za ljudska prava posebnu pažnju posvećuje i „mogućnosti” korišćenja iskaza koje je svedok dao u ranijim fazama krivičnog postupka, pre svega u istrazi. Naime, sud je u nekim svojim odlukama (*Windisch*,⁷ *Unterpertinger*,⁸ *Saidi*,⁹ *Rachdad*,¹⁰) zaključio da korišćenje iskaza iz ranijih stadijuma krivičnog postupka, a bez neposrednog ispitivanja svedoka na glavnom pretresu pred sudom koji treba meritorno da odluči o predmetu krivičnog postupka, načelno nije isključeno, ali da je to moguće samo pod određenim restriktivnim uslovima.¹¹ Prema mišljenju suda, od suštinske je važnosti da je reč o svedoku koji iz objektivnih razloga ne može da bude prisutan na suđenju, bilo stoga što ga nije moguće pronaći, tj. zato što se ne zna gde boravi, bilo zato što više nije u životu, ili se radi o nekom drugom objektivno ozbiljnom i legitimnom razlogu za neprisustvovanje svedoka glavnom pretresu. Takođe je bitno da je odbrana u prethodnim fazama postupka, u okviru kojih je takav svedok dao svoj iskaz, imala priliku da ga ispita, te da pored toga službeni akteri krivičnog postupka, kao i uopšte, organi državne vlasti, ne snose odgovornost što je takav svedok u konkretnom slučaju odsutan (videti šire: Škulić, M. (2015), str. 19–22).

3.2. Zaštićeni svedoci

Za razliku od posebno osetljivih svedoka, koji se na neki način štite „od krivičnog postupka”, odnosno od određenih štetnih posledica koje bi mogle da nastupe bilo usled određenih procesnih efekata, zaštićeni svedoci se štite u odnosu na moguće štetne posledice koje bi po njih ili njima bliska lica mogle da nastupe zbog toga što su kao svedoci dali odgovarajući iskaz. Tu je, pre svega, reč o mogućoj osveti ili odmazdi samog okrivljenog koji je „pogođen” takvim svedočenjem, ili okrivljenom bliskih lica, odnosno lica koja se sa njim nalaze u određenoj vezi, a takva opasnost nekada može da potiče i od „mogućih” okrivljenih, tj. lica koja smatraju da bi ih iskaz svedoka mogao teretiti. Moguće je da određeni svedok istovremeno pripada kako kategoriji posebno osetljivog svedoka, tako i kategoriji zaštićenog svedoka (Škulić, M. (2014), str. 53–54).

Sud može rešenjem o određivanju statusa zaštićenog svedoka odobriti jednu ili više mera posebne zaštite ako postoje okolnosti koje ukazuju na to da bi svedok davanjem iskaza ili odgovorom na pojedina pitanja sebe ili sebi bliska lica izložio opasnosti po život, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima. Mere posebne zaštite obuhvataju ispitivanje zaštićenog svedoka pod uslovima i na način koji obezbeđuju da se njegova istovetnost ne otkrije javnosti, a izuzetno ni okrivljenom i njegovom braniocu, u skladu sa pravilima Zakonika o krivičnom postupku. Mere posebne zaštite kojima se obezbeđuje da se istovetnost zaštićenog svedoka ne otkrije javnosti su: 1) isključenje javnosti sa glavnog pretresa i 2) zabrana objavljivanja podataka o istovetnosti svedoka.

7 *Case of Windisch v. Austria* (Application no. 12489/86), presuda od 27. septembra 1990. godine.

8 *Case of Unterpertinger v. Austria* (Application no. 9120/80), presuda od 24. novembra 1986. godine.

9 *Case of Saidi v. France* (Application no. 14647/89), presuda od 20. septembra 1993. godine.

10 *Case of Rachdad v. France* (Application no. 71846/01), presuda od 13. novembra 2003. godine, konačna 13. februara 2004. godine.

11 Videti šire: Škulić, M. (2011), „Postupak u kome se pojavljuje oštećeno maloletno lice” u: *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i „Službeni glasnik”, str. 348–366.

Meru posebne zaštite kojom se otkrivljenom i njegovom braniocu uskraćuju podaci o istovetnosti zaštićenog svedoka sud može izuzetno odrediti ako nakon uzimanja izjava od svedoka i javnog tužioca utvrdi da su kumulativno ispunjeni sledeći uslovi:

- 1) neophodno je da su život, zdravlje ili sloboda svedoka ili njemu bliskog lica u toj meri ugroženi da to opravdava ograničenje prava na odbranu, te
- 2) potrebno je da se radi o svedoku koji je prema oceni suda verodostojan.

Pravo na odbranu suštinski podrazumeva da subjekti u funkciji odbrane znaju identitet svedoka, odnosno da sa njim budu upoznati u određenom procesnom momentu, jer samo tako mogu i da budu u prilici da na efikasan način pobijaju njegov kredibilitet, te uopšte ostvaruju svoja procesna prava tokom realizovanja dokazne radnje ispitivanja svedoka. To je još važnije u novom sistemu ispitivanja svedoka, koji je prevashodno stranačkog karaktera. U tom pogledu naš Zakonik o krivičnom postupku propisuje samo jedan izuzetak, a to je ispitivanje prikrivenog islednika kao svedoka.

3.2.1. Davanje statusa zaštićenog svedoka

Sud može odrediti status zaštićenog svedoka na sopstvenu inicijativu, tj. po službenoj dužnosti, ili na zahtev javnog tužioca ili samog svedoka. Iako je logično da će u najvećem broju slučajeva stranka u funkciji optužbe, a to je ovlašćeni tužilac, i to pre svega javni tužilac, zahtevati određivanje statusa zaštićenog svedoka, to bi nekada mogli da zahtevaju i otkrivljeni, kao i njegov branilac.

Stoga je „zakonodavac pogrešio”, po mišljenju profesora Škulića, „što nije dao pravo predlaganja davanja statusa zaštićenog svedoka i subjektima u funkciji odbrane čime je u Zakoniku o krivičnom postupku prekršen važan aspekt načela pravičnog krivičnog postupka, a to je jednakost oružja” (Škulić, M. (2015), str. 15).

Zahtev za davanje statusa zaštićenog svedoka sadrži sledeće elemente: 1) lične podatke o svedoku, 2) podatke o krivičnom delu o kome se svedok ispituje, odnosno u pogledu kojeg bi trebalo da bude ispitan, 3) činjenice i dokaze koji ukazuju na to da u slučaju svedočenja postoji opasnost po život, telo, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima svedoka ili njemu bliskih lica, kao i 4) opis okolnosti na koje se svedočenje odnosi. Zahtev se podnosi u zapečaćenom omotu na kome je naznačeno „zaštita svedoka – strogo poverljivo” i predaje se u toku istrage sudiji za prethodni postupak, a nakon potvrđivanja optužnice predsedniku veća.

4. Posebna zaštita maloletnih lica od sekundarne viktimizacije

Na nivou međunarodnih standarda posebno se insistira na potrebi ustanovljavanja posebnih mera zaštite i pomoći deci, odnosno definisanju odredaba koje promovišu neophodnost uspostavljanja nacionalne i međunarodne saradnje u prevenciji i suzbijanju nasilja nad decom (Stevanović, I. (2014), str. 33). Važan korak predstavlja i uvođenje postavljenih standarda u normativni okvir Republike Srbije ratifikacijom *Fakultativnog protokola uz Konven-*

ciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji (u daljem tekstu: *Protokol*)¹² i *Konvenciju Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja*¹³, kao i izmenama i dopunama relevantnog krivičnog procesnog okvira u skladu sa ratifikovanim konvencijama.

Osim ratifikovanih međunarodnih ugovora, i „meko pravo” poput *Smernica o pravosudnim pitanjima koja se odnose na decu žrtve i decu svedoke krivičnih dela* predstavlja državama važan putokaz u kom pravcu treba razvijati normativni okvir u posmatranoj oblasti.¹⁴ U duhu *Smernica o pravosudnim pitanjima koja se odnose na decu žrtve i decu svedoke krivičnih dela*, sa decom treba postupati na brižljiv način uzimajući u obzir njihovu ličnu situaciju, neposredne potrebe, starost, pol, invaliditet i nivo zrelosti, uz potpuno poštovanje njihovog fizičkog, mentalnog i moralnog integriteta (*pravo na poštovanje dostojanstva*). Drugo, deca žrtve i svedoci treba da imaju pristup pravdi bez diskriminacije po osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porekla, imovine, invaliditeta ili drugog statusa (*pravo na zaštitu od diskriminacije*). Treće, deca žrtve i svedoci, njihovi roditelji ili staratelji i punomoćnici, od prvog kontakta sa sudskim procesom, kao i tokom njegovog trajanja, treba da budu adekvatno i bez odlaganja informisani inter alia o: (A) dostupnosti zdravstvene, psihološke, socijalne i druge relevantne usluge podrške, (B) ulozi dece žrtava i svedoka u postupku, vremenu, mestu, kao i načinu svedočenja, (C) toku i svim odlukama u vezi sa krivičnim postupkom, (D) mogućnostima za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom ili parničnom postupku (*pravo na informisanje*). Četvrto, potrebno je obezbediti da deca žrtve i svedoci mogu slobodno i u skladu sa svojim uzrastom izražavati poglede i zabrinutost u vezi sa njihovim učešćem u sudskom postupku (*pravo na izražavanje mišljenja*). Peto, stručnjaci treba da razviju i sprovedu mere za pružanje podrške deci žrtvama i svedocima u cilju olakšava davanja iskaza i razumevanja faza krivičnog postupka (*pravo na stručnu podršku*). Šesto, deca žrtve i svedoci treba da uživaju pravo na privatnost (*pravo na poštovanje privatnosti*). Sedmo, stručnjaci treba da vode računa o osetljivosti dece žrtava i svedoka obavljajući razgovore sa njima u prostorijama specijalno namenjenim za ispitivanje dece, kao i prilagođavanjem odvijanja sudskog postupka njihovim potrebama putem pravljene pauze tokom svedočenja deteta, zakazivanja rasprava u vreme koje odgovara uzrastu i zrelosti deteta, kao i odgovarajućeg sistema obaveštavanja između nadležnih organa kako bi se osiguralo da dete dolazi u sud samo onda kada je to neophodno. Takođe, potrebno je smanjiti broj razgovora i saslušanja dece žrtava i svedoka na najmanju moguću meru kako bi se izbegao nepotrebni kontakt sa drugim učesnicima u postupku. Uz to, preporuka je da se deca žrtve i svedoci zaštite od unakrsnog ispitivanja od strane odbrane (*pravo na zaštitu dece tokom sudskog postupka*). Osmo, u slučaju opasnosti od ugrožavanja bezbednosti deteta žrtve ili svedoka treba preduzeti odgovarajuće mere zaštite od takvog rizika pre, tokom i nakon okončanja sudskog postupka. Takve zaštitne mere mogu uključivati: (A) izbegavanje direktnog kontakta između dece žrtava odnosno svedoka i okrivljenog; (B) određivanje pritvora u predistražnom postupku, izricanje zabrane napuštanja stana ili drugog oblika lišenja slobode; (C) zaštitu dece žrtava i svedoka od strane policije (*pravo na zaštitu bezbednosti*). Deveto, stručnjaci treba da razviju i implementiraju sveobuhvatne i posebno prilagođene strategije i

12 *Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*, „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 22/02.

13 *Zakon o potvrđivanju Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja*, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br. 1/2010.

14 *Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Annex, Odeljak V–XIV, ECOSOC Resolution 2005/20*, <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>, 23.7.2017.

intervencije u slučajevima kada postoji rizik od sekundarne viktimizacije dece žrtava. Prilikom razrade strategija treba da se uzme u obzir priroda viktimizacije, kućno ili zlostavljanje u institucionalnom okruženju, seksualna eksploatacija, trgovina ljudima (*pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije*). Konačno, deca žrtve treba da imaju pristup reparaciji kako bi se postiglo potpuno obeštećenje, reintegracija i oporavak. Reparacija može uključivati naknadu štete od strane okrivljenog, pomoć iz programa kompenzacije žrtava kojima upravlja država ili naknadu štete u parničnim postupcima (*pravo na reparaciju*).

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: ZMUKD) sadrži u osnovi adekvatne norme kojima se umanjuju posledice sekundarne viktimizacije maloletnih lica oštećenih kada se saslušavaju kao svedoci. Međutim, i u ovoj oblasti neophodna su usaglašavanja, prevashodno sa odredbama *Zakonika o krivičnom postupku* u vezi sa tužilačkom istragom, kao i određena preciznija rešenja koja se odnose na upotrebu audio-video linka, izričitu zabranu suočavanja i nemogućnost unakrsnog ispitivanja i postavljanje sugestibilnih pitanja maloletnim licima.

Inače, kada se vodi postupak za krivična dela učinjena na štetu maloletnih lica, prema oštećenom se mora odnositi vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj (minimiziranje sekundarne viktimizacije). Stoga će se saslušanje maloletnih lica obaviti uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica. Ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je oštećeno nekim krivičnim delom navedenim u ZMUKD, saslušanje se može sprovesti najviše dva puta, a izuzetno i više puta ako je to neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka. U slučaju da se maloletno lice saslušava više od dva puta, sudija je dužan da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti i razvoju maloletnog lica.

Ako s obzirom na osobenosti krivičnog dela i svojstva ličnosti maloletnog lica oceni da je to potrebno, sudija će narediti da se maloletno lice saslušava upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, a saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka u prostoriji u kojoj se svedok nalazi, tako da mu stranke i lica koja na to imaju pravo pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica. Maloletna lica kao svedoci - oštećeni mogu se saslušati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno ovlašćenoj ustanovi - organizaciji stručno osposobljenoj za ispitivanje maloletnih lica. Kada je maloletno lice saslušano na neki od prethodno navedenih načina, na glavnom pretresu će se uvek pročitati zapisnik o njegovom iskazu, odnosno pustiti snimak saslušanja (čl. 152. ZMUKD). Ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je usled prirode krivičnog dela, posledica ili drugih okolnosti posebno osetljivo, odnosno nalazi se u posebno teškom duševnom stanju, zabranjeno je vršiti suočenje između njega i okrivljenog (čl. 153. ZMUKD). Ako prepoznavanje okrivljenog vrši oštećeno maloletno lice, sud će postupati posebno obazrivo, a takvo prepoznavanje će se u svim fazama postupka vršiti na način koji u potpunosti onemogućava da okrivljeni vidi to lice (član 155 ZMUKD).

Najveći problem u praksi predstavlja činjenica da iako Zakonik o krivičnom postupku načelno zabranjuje postavljanje pitanja svedoku koja predstavljaju navođenje na odgovor (sugestibilna pitanja), to je dozvoljeno ako se radi o unakrsnom ispitivanju na glavnom pretresu (čl. 98. ZKP), čime nije isključena mogućnost unakrsnog ispitivanja i posebno osetljivog svedoka, uključujući i situaciju kada je taj svedok maloletno lice. Po mišljenju pojedinih teoretičara to je propust, koji ne otklanja ni odredba člana 104. stav 1. ZKP koja propisuje da se posebno osetljivim svedocima pitanja postavljaju preko organa postupka budući da pitanja formuliše stranka koja

ispituje, što bi značilo da ona mogu biti i sugestivne prirode. Stoga oni izlaz iz ove situacije vide u potpunju zabrani postavljanja sugestivnih pitanja maloletnim licima.¹⁵

Takođe, mišljenja smo da iako zakonodavac načelno isključuje suočenje između oštećenog maloletnog lica koje pripada kategoriji posebno osetljivih lica i okrivljenog, u praksi takva norma se ne poštuje u svakom konkretnom slučaju. *Ratio legis* ove odredbe temelji se na činjenici da je suočenje po definiciji vrlo tenziona procesna radnja, čija suština i jeste u izazivanju odgovarajućeg „konflikta” između dva davaoca suprotnih iskaza da bi se na temelju toga ili jedan od davalaca iskaza nagao da odstupi od lažnog iskaza ili da bi se tako omogućilo sudiji da bolje stekne sopstvenu neposrednu impresiju o dokaznom kredibilitetu i uopšte o verodostojnosti pojedinih međusobno suprotstavljenih iskaza. S druge strane, u praksi suočenje vrlo retko dovodi do odstupanja u odnosu na već dati iskaz, tj. ono se ne smatra efikasnom radnjom. „Stoga, suočenje, kao radnja koja je istovremeno izuzetno tenziona i načelno je konfliktnog karaktera, a nije dovoljno efikasna u praksi, po pravilu ne treba ni sprovesti u postupku za krivična dela kojima je oštećeno maloletno lice, a ono je formalno i zabranjeno kada je maloletno lice u posebno teškom stanju, tj. spada u kategoriju tzv. posebno ranjivih lica” (videti šire: Škulić, M. (2015), str. 22–26). Mišljenja smo da navedeno treba onemogućiti ustanovljavanjem izričite zabrane suočavanja sa maloletnim lice za sva krivična dela propisana članom 150. ZMUKD.

Neophodno je izmeniti i odredbe koje se odnose na punomoćnika koga maloletni oštećeni mora imati od prvog saslušanja okrivljenog. U slučaju da maloletno lice nema punomoćnika, njega će rešenjem iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnogpravnje zaštite maloletnih lica postaviti predsednik suda, a troškovi takvog zastupanja padaju na teret budžetskih sredstava suda. Iako to u Zakonu nije striktno naglašeno, reč je samo o krivičnim postupcima u kojima se i inače primenjuju posebna pravila zaštite maloletnih oštećenih. Prema sadašnjim rešenju punomoćnika postavlja predsednik suda, što nije u duhu novog Zakonika o krivičnom postupku i činjenice da je njime uvedena tužilačka istraga. U tom smislu mišljenja smo da treba propisati da „organ postupka” postavlja punomoćnika u slučaju da maloletno lice nema punomoćnika.

5. Jačanje kapaciteta državnih institucija i pružalaca podrške žrtvama i svedocima sa specifičnim potrebama zaštite

Nastojanja da se učine pomaci na normativnom planu, kao i da se uspostavi mreža službi za podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela čiji bi se rad zasnivao na tri ključna principa: a) dostupnost usluga podrške; b) maksimalno iskorišćenje postojećih resursa; i c) održivost funkcionisanja i kvaliteta mreže službi podrške, godinama unazad bio je prevashodno zasnovan na različitim vidovima bilateralne projektnje podrške, pa su i rezultati najčešće bili oročeni samim trajanjem projekta i nisu doneli sistemsko rešenje, niti stratešku viziju koraka koje Republika Srbija planira da preduzme (Kolaković-Bojović, M. (2016), str. 355–365).

¹⁵ Škulić, M. (2016), „Položaj žrtve/oštećenog u krivičnompravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29”, u: *Kaznena reakcija u Srbiji VI deo*, (ur. Ignjatović, E.), edicija *Crimen*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 77–78; Škulić, M., (2014), „Zaštita dece/maloletnih lica kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku”, u: *Nevena Vučković-Šahović i dr., Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela*, Beograd: International Management Group - IMG, str. 43–63; Bejatović, S., *Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja)*, Misija OEBS-a u Srbiji, str. 21, septembar 2018.

Kontekst pristupnih pregovora sa EU odigrao je značajnu ulogu, jer ne samo da je rezultirao strateškim pristupom ovoj materiji i temeljnijim i sveobuhvatnijim analitičkim procesima¹⁶ kao preduslovom za prikupljanje podataka već je omogućio i sinhronizaciju planiranja projektna podrške i budžetskih izdvajanja za planirane reforme, a time i postizanje, nadamo se, održivih rešenja u periodu koji nam sledi.

Imajući navedeno u vidu, Akcionim planom za Poglavlje 23 predviđene su npr. mere posvećene deci kao posebno osetljivim kategorijama žrtava u cilju unapređenja njihove zaštite u krivičnom postupku i umanjenja posledica sekundarne viktimizacije. S tim u vezi planirano je definisanje praktičnih smernica za saslušanje dece, zasnovanih na primerima dobre prakse zemalja EU, i obezbeđenje uslova za jednoobraznu primenu mera zaštite u cilju zaštite dece žrtava/svedoka u krivičnom postupku od sekundarne viktimizacije (aktivnost 3.6.2.15). Takođe, planirano je i sprovođenje kontinuiranih obuka i informativnih sesija o zaštiti dece žrtava/svedoka u krivičnom postupku za policijske službenike, javne tužioce, zamenike javnih tužilaca, sudije i zaposlene u centrima za socijalni rad, kao i distribucija edukativnog materijala u cilju izbegavanja sekundarne viktimizacije (aktivnost 3.6.2.16.). Akcioni plan podršku ovoj kategoriji žrtava stavlja i u kontekst opšteg režima podrške uvođenjem posttraumatskog savetovanja i podrške za decu žrtve/svedoke u krivičnom postupku u okviru usluga za podršku porodici koje se pružaju u okviru službe za podršku i zaštitu žrtava, uspostavljene u četiri rezidencijalne ustanove u transformaciji (aktivnost 3.6.2.21). Pored ovih konkretnih aktivnosti, insistira se na strateškom pristupu zaštiti dece od nasilja kroz analizu postignutih rezultata i identifikaciju prepreka u sprovođenju Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja 2008–2015, kao i izradu novog višegodišnjeg strateškog okvira za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (aktivnosti 3.6.2.23–3.6.2.25). Dodatno, predviđeno je i unapređenje postojećeg Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u cilju usklađivanja sa najboljim praksama EU, kao i posebnih protokola koji se odnose na: postupanje pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja; zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja; postupanje policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja; sistem zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja; zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (3.6.2.26–3.6.2.27).

Najveći deo navedenih aktivnosti je već realizovan u okviru projekta „Unapređenje prava deteta kroz jačanje sistema pravosuđa i socijalne zaštite u Srbiji”, koji je finansiran od strane Evropske unije i realizovan u partnerstvu sa Ministarstvom pravde, Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Unicefom tokom 2015. i 2016. godine. Ceo proces bio je praćen definisanjem, publikovanjem i distribucijom *Smernica za zaštitu dece u krivičnim postupcima* (Stevanović, I. (2016), str. 599).

16 Analiza prava žrtava i usluga u Srbiji i njihova usklađenost sa Direktivom 2012/29/EU, Svetska banka, Multidonatorski poverenički fond za podršku sektoru pravosuđa u Srbiji, avgust 2016; Veteinen, S. (2015), Izveštaj o proceni potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima/žrtvama u krivičnompravnom sistemu Srbije, Misija OEBS-a u Srbiji.

Veliki značaj održanih infosesija ogledao se i u mogućnosti da učesnicima budu predstavljene i tada osnovane *jedini*ce za podršku deci žrtvama/svedocima u krivičnim postupcima s ciljem pružanja podrške posebno ranjivim grupama dece i njihovim porodicama, koje nažalost više nisu u funkciji jer je njihovo postojanje bilo ograničeno trajanjem samog projekta.¹⁷

Godine 2018. u Srbiji je započeta i realizacija projekta „Podrška žrtvama i svedocima u Srbiji”. Realizaciju projekta finansira Evropska unija, a sprovodi Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, kao partner odabran od strane Ministarstva pravde Republike Srbije. Osnovni cilj ovog projekta je da doprinese vladavini prava i jačanju pravosudnog sistema Republike Srbije radi unapređenja zaštite prava žrtava i svedoka u krivičnom postupku u Republici Srbiji. S tim u vezi, ključne komponente projekta su:

- unapređenje strateškog i zakonodavnog okvira izradom Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela (za period od 2019. do 2025. godine) sa Akcionim planom za sprovođenje Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period od 2019 do 2022. godine, zatim uspostavljanje koordinacionog tela za praćenje ovih strateških dokumenata i rad na izmenama i usaglašavanju pravnih propisa u cilju ostvarivanja prava žrtava i svedoka;
- jačanje kapaciteta državnih institucija i pružalaca podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela kroz kreiranje i sprovođenje različitih obuka i izradu priručnika, kao i širenje mreže institucija i organizacija koje žrtvama i svedocima pružaju podršku;
- izrada registra pružalaca usluga, razvoj sveobuhvatnog sistema za upravljanje bazama podataka i vođenje predmeta za sve pružaoce usluge i formiranje pozivnog centra;
- jačanje kapaciteta svesti šire javnosti o postojanju, važnosti i ulozi službi za podršku žrtvama u Srbiji, kao i edukacija volontera u ovoj oblasti, a sve sa ciljem stvaranja održivog sistema (Stevanović, I. (2019), str. 166–167).

6. Zaključne napomene

Unapređenje strateškog i zakonodavnog okvira je od posebnog značaja za zaštitu žrtava sa specifičnim potrebama zaštite tokom krivičnog postupka, odnosno zaštitu dece žrtava. Od pojmovnog usaglašavanja koje je neophodno na nivou zakonskih rešenja do unapređenja, odnosno davanja statusa posebno osetljivih svedoka deci žrtvama i žrtvama sa specifičnim potrebama, zabrane postavljanja sugestibilnih pitanja ovim posebno osetljivim svedocima, odnosno suočavanja kada se radi o deci žrtvama, sve to predstavlja neophodne korake na normativnom planu kako bi u praksi bili stvoreni uslovi za unapređenje sistema zaštite. Izvesne izmene iziskuju i rešenja koja se odnose na odredbe o određivanju statusa zaštićenog svedoka koji može inicirati lice na koje se mere odnose, kao i javni tužilac, dok ta mogućnost ne postoji za odbranu.

17 Videti šire: Stevanović, I. (2016), „Reforma maloletničkog pravosuđa u svetlu procesa pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, u: *Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo* (Poglavlje 23 – norma, praksa i mere harmonizacije), Zlatibor, septembar 2016, LVI redovno godišnje savetovanje Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 596–597.

Osim normativnih usaglašavanja, neophodno je unaprediti, odnosno obezbediti posebna stručna znanja nosiocima pravosudnih funkcija i advokatima za postupanje sa žrtvama sa specifičnim potrebama, odnosno decom žrtvama. Na ovom mestu želimo da ukažemo i na značaj donetih *Smernica za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku*, koje su donesene od strane Vrhovnog kasacionog suda 2019. godine. Navedeni dokument predstavlja odličnu alatku sudijama u krivičnim postupcima u smislu pružanja mogućnosti žrtvama za ostvarivanje imovinsko-pravnog zahteva u krivičnom postupku, tj. odlučivanja o njemu u krivičnom postupku za žrtve teških krivičnih dela.¹⁸ Drugi segment unapređenja odnosi se na značajne infrastrukturne zahvate i zahteva značajne izdatke u pogledu rekonstrukcije zgrada sudova i javnih tužilaštava, a prevashodno s ciljem stvaranja uslova za uspostavljanje audio-video linka između „sobe za žrtve” i sudnice, odnosno stvaranja tehničkih mogućnosti u zgradi tužilaštva i sudova da ne dođe do kontakta između žrtve i optuženog u službenim prostorijama, a sve sa ciljem garantovanja bezbednosti i osećaja sigurnosti prevashodno kod dece žrtava i žrtava koje imaju potrebu za specifičnom zaštitom.

18 *Smernice za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku*, Vrhovni kasacioni sud Republike Srbije, avgust 2019. godine.

Literatura

1. *Analiza prava žrtava i usluga u Srbiji i njihova usklađenost sa Direktivom 2012/29/EU, Svetska banka, Multidonatorski poverenički fond za podršku sektoru pravosuđa u Srbiji, avgust 2016.*
2. Bejatović, S., *Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja)*, Misija OEBS-a u Srbiji, septembar 2018. (dostupno na sajtu www.podrskazrtvama.rs).
3. Bentham, J., (1996), "Of the principle of utility", in: *An Introduction to the principles of morals and legislation*.
4. Kolaković-Bojović, M., (2016), *Victims and witnesses support in the context of the accession negotiations with EU*, in *European Integration: Justice, Freedom and Security* (Police Academy, Hanns Seidel Stiftung, Tara-Belgrade).
5. Škulić, M., (1999), „Krivično procesni položaj dece – žrtava nasilja”, *Temida*, br. 3–4, godina 2.
6. Škulić, M., (2011), „Postupak u kome se pojavljuje oštećeno maloletno lice” u: *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i „Službeni glasnik”.
7. Škulić, M., (2015), *Položaj žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnompravnom sistemu Srbije*, Beograd.
8. Škulić, M., *Normativna analiza položaja žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnompravnom sistemu Srbije: aktuelno stanje, potrebe i moguće promene*, Misija OEBS-a u Srbiji, decembar 2015. (dostupno na sajtu www.podrskazrtvama.rs).
9. Škulić, M., (2014), „Zaštita dece/maloletnih lica kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku”, u: Nevena Vučković-Šahović i dr., *Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela*, Beograd: International Management Group - IMG.
10. Škulić, M., (2016), „Položaj žrtve/oštećenog u krivičnompravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29”, u: *Kaznena reakcija u Srbiji VI deo*, (ur. Ignjatović, Đ.), *edicija Crimen*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
11. Stevanović, I., (2014), „Krivičnompravni sistem i zaštita maloletnih lica (nacionalni normativni aspekt)”, u: Nevena Vučković-Šahović i dr., *Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela*, Beograd: International Management Group - IMG.
12. Stevanović, I., (2016), „Reforma maloletničkog pravosuđa u svetlu procesa pridruživanja Srbije Evropskoj uniji”, u: *Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (Poglavlje 23 – norma, praksa i mere harmonizacije)*, Zlatibor, septembar 2016, LVI redovno godišnje savetovanje Srpskog udruženja za krivičnompravnu teoru i praksu.

-
13. Stevanović, I., (2019), „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite”, u: Bejatović, S. (ur.) *Izмене u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodno pravni standardi i stanje u Srbiji)*, LIX redovno godišnje savetovanje Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, Zlatibor, str. 156–169.
 14. Veteinen, S., (2015), *Izveštaj o proceni potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima/žrtvama u krivičnopravnom sistemu Srbije, Misija OEBS-a u Srbiji*.

Odabrani instrumenti

1. Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. Godine kojom se uspostavljaju minimalni standardi u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom za žrtve krivičnih dela i zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2001/220/PUP (SL L 315 od 14.11.2012.)
2. European Union Common Negotiation Position for Chapter 23, available on: <http://mpravde.gov.rs/files/Ch23%20EU%20Common%20Position.pdf>.
3. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Annex, Odeljak V–XIV, ECOSOC Resolution 2005/20, <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>, 23.7.2017.
4. *Smernice za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku*, Vrhovni kasacioni sud Republike Srbije, avgust 2019. godine.
5. Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 22/02.
6. Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br. 1/2010.
7. Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni glasnik RS”, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 i 55/14.
8. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/05.

Juveniles and Other Particularly Vulnerable Categories of Crime Victims (International Legal Standards and Serbian Criminal Procedure Legislation)

Summary

Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishes minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime. In this paper, the author emphasises that the Directive pays special attention to the protection of victims with specific protection needs determined based on an individual assessment carried out on a case-by-case basis. Relevant provisions are contained in particular in Articles 22, 23 and 24 of Directive's Chapter 4, including special measures and rules intended to ensure support and protection of child victims and witnesses of crime. In view of that, the main purpose of the paper is to point out that it is necessary to incorporate established international standards into the national legislative framework of the Republic of Serbia and create conditions for their full implementation in practice.

Keywords: *Directive, child victims, protection of victims with specific protection needs, improvement system.*

¹⁹ Senior Research Fellow and Director of the Institute of Criminological and Sociological Research.

²⁰ Director of Judicial Academy.

Žrtva krivičnog dela i krivično zakonodavstvo Republike Slovenije (pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mere za unapređenje norme i prakse)

Rezime

Autor razrađuje prava žrtava krivičnih dela u zakonima Republike Slovenije posle usvajanja Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. Nalazi da je žrtva krivičnog dela u krivičnom postupku duže vreme bila prilično zapostavljena. Sva pažnja bila je usmerena na optuženog i njegova prava. U poslednje vreme dolazi se do saznanja da su važne i žrtve, a ne samo učinioci krivičnih dela. Zato su Evropski parlament i Savet doneli Direktivu kojom su želeli popraviti položaj žrtve krivičnog dela u svim državama članicama.

Na temelju pomenute direktive zakoni Republike Slovenije usvojili su brojna nova prava za žrtve krivičnih dela. Autor, doduše, sumnja da će nova stečena prava žrtava krivičnih dela bitno izmeniti njihov položaj u krivičnim postupcima nabolje, ali ih ocenjuje pozitivno jer pozivaju na podizanje svesti o činjenici da se u krivičnim postupcima osim optuženih pojavljuju i žrtve, čija prava i interesi moraju da budu zaštićeni.

Ključne reči: Direktiva, Slovenija, žrtva krivičnog dela, oštećeni, prava žrtve krivičnih dela, krivični postupak.

1 Redovni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Ljubljani, Slovenija.

1. Uvod

Žrtva krivičnog dela bila je dosta dugo zanemarena učesnica krivičnog postupka. Celokupna pažnja bila je usmerena prema okrivljenom i njegovim pravima. Upoređivanjem prava okrivljenog (učinioca krivičnog dela) i žrtve u krivičnom postupku primećujemo da su prava okrivljenih mnogo brojnija od prava žrtve. Nesrazmernost između jednih i drugih prava tako je velika da je, po mišljenju autora, prekršeno načelo jednakosti pred zakonom koju jemči član 14. Ustava Republike Slovenije², a takođe je kršeno i načelo jednake zaštite prava koju garantuje član 22. Ustava.³ Uočljivo privilegovanje učinioca krivičnih dela na račun žrtava krivičnih dela govori o tome da su u krivičnim postupcima prava žrtve potpuno zanemarena na račun prava i interesa optuženih (učinioca krivičnih dela). Postavlja se pitanje zašto je Zakon o krivičnom postupku prilagođen samo učiniocima krivičnih dela (znači onima koji krše zakon), a ne i žrtvama.

Uvođenje uvek novih, alternativnih krivičnih sankcija opravdano jača kod žrtava utisak da su izigrane i da ostaju bez odgovarajuće zaštite jer učinioci nisu pravedno kažnjeni. Ta činjenica budi ozbiljnu sumnju u pravednost i pravnu državu, koje su temelji svakog demokratskog društvenog uređenja.

U novije vreme dolazimo do saznanja da su važne i žrtve, a ne samo učinioci krivičnih dela. Krivično delo može pogoditi svakog od nas. U Evropskoj uniji svake godine strada više miliona ljudi koji postaju žrtve krivičnih dela. Po podacima Eurostata, svake godine je počinjeno 30 miliona krivičnih dela čije žrtve mogu biti ljudi ili imovina, a veliki broj krivičnih dela nikada nije ni prijavljen. Krivično delo često nanosi štetu većem broju lica, ne samo jednom, a indirektno stradaju i svi oni koji su žrtvama bliski. Prema ovim podacima ocenjujemo da se svake godine broj neposrednih žrtava krivičnih dela može popeti i na 75 miliona lica.

Ovi brojevi ukazuju na to koliko je važno garantovati da će se usvojiti odgovarajuće i efikasne mere u vezi sa pravima žrtava krivičnih dela ili saobraćajnih nesreća kako u njihovim državama tako i na putovanjima i prilikom boravka u inostranstvu. To je prekogranični, pa i unutrašnji problem koji zahteva da se nešto poduzme na nivou Evropske unije.

Evropska unija već je usvojila mere za veća prava žrtava u krivičnim postupcima, tako da većina država članica garantuje izvestan nivo zaštite i pomoći žrtvama. No uloz i potrebama žrtve u krivičnim postupcima generalno se još uvek ne posvećuje dovoljno pažnje, a i obim prava koja su garantovana žrtvama u različitim državama Evropske unije još uvek se prilično razlikuje.

Komisija Evropske unije utvrđuje uočljivu vezu između prava žrtava i sprečavanja krivičnih dela. Zato je Komisija već niz godina aktivna na području sprečavanja krivičnih dela i nasilja, kao i na području jačanja sigurnosti u saobraćaju. Prevencija je izuzetno važna, kako za kratkoročno tako i za srednjoročno smanjivanje broja krivičnih dela i nesreća, a takođe i za izmenjen odnos prema krivičnim delima ili bezobzirnom ponašanju, što jedino može jemčiti pozitivne, dugoročne i trajne rezultate. Komisija naglašava da je potrebno upotrebiti minimalne standarde u svim državama članicama. Danas je u većini država članica žrtvama krivičnih dela

2 U Sloveniji su svakom licu zagarantovana jednaka ljudska prava i osnovne slobode bez obzira na narodnost, rasu, pol, jezik, veru, političko ili neko drugo uverenje, materijalno stanje, rođenje, obrazovanje, društveni položaj ili bilo koju drugu ličnu okolnost.

3 Svakom licu je zajemčena jednaka zaštita njegovih prava u postupku pred sudom i pred drugim državnim organima, organima lokalnih zajednica i nosiocima javnih ovlašćenja koji odlučuju o njegovim pravima, dužnostima ili pravnim interesima.

zagarantovan određen nivo zaštite i pomoći. Ali, uloga i potrebe žrtava u krivičnim postupcima nacionalnih pravosudnih sistema još uvek nisu u celini uređene. Postizanjem izvesnog minimalnog stepena garancija i standarda, koji su u primeni u svim državama članicama, saradnja u pravosuđu biće lakša, kvalitet rada bolji, a i poverenje ljudi u sam pojam „pravda” biće veće. Komisija naglašava poštovanje osnovnih prava. Odgovarajuće pretresanje žrtava u skladu je s mnogim osnovnim pravima koja priznaju Povelja Evropske unije o osnovnim pravima i Evropska konvencija o ljudskim pravima.⁴ Zato se mora zajemčiti stvarno priznavanje i poštovanje prava žrtava, naročito njihovog ljudskog dostojanstva, privatnog i porodičnog života i imovine, a ujedno zagarantovati i osnovna prava drugih, na primer, okrivljenih. Mere Evropske unije povisiće standarde osnovnih prava svih učesnika u krivičnom postupku – žrtvama, okrivljenima ili pritvorenicima, a uz to će biti zagarantovano da se ta prava neće bez potrebe i nesrazmerno ograničavati.

Komisija utvrđuje da zadovoljavanje potreba žrtava doprinosi smanjenju ukupnih troškova krivičnih dela. Jačanje prava žrtava pozitivno utiče na pojedinačne žrtve i na društvo u celini. Zadovoljavanje potreba žrtava u fazama pre krivičnog postupka i tokom krivičnog postupka, kao i po njegovom završetku može u velikoj meri smanjiti ukupne troškove krivičnih dela. To uključuje opredmećene troškove u privredi, zdravstvenom sektoru i u krivičnom pravosuđu, a takođe i neopredmećene troškove kao što su bol, patnja i pogoršanje kvaliteta života žrtve. Žrtve, kojima su zagarantovani poštovanje, pomoć i zaštita, brže će se oporaviti i fizički i emocionalno, što će im omogućiti da se brže uključe u normalan život. Time će se smanjiti gubitak prihoda, izostajanje s posla i dalje zdravstveno zbrinjavanje. Žrtve koje su na odgovarajući način tretirane verovatno će aktivnije saradivati u postupcima, što će povećati mogućnost za uspešno krivično gonjenje i izricanje presude, a rezultat toga biće manje ponavljanja kršenja i nekažnjivanja.

Komisija smatra da je žrtvama krivičnih dela potrebno posvetiti posebnu pažnju. Na osnovu mišljenja Komisije, žrtvama su potrebni:

- priznanje i poštovanje,
- zaštita,
- podrška,
- dostup do pravne zaštite,
- odšteta i uspostavljanje stanja kakvo je bilo pre izvršenog krivičnog dela (ako je to po prirodi stvari moguće).

Naročita pažnja pripada posebnim kategorijama žrtava. Tu mislimo na žrtve terorizma, žrtve saobraćajnih nesreća i naročito osetljive žrtve. Kategoriji osetljivih žrtava pripadaju deca, invalidna lica, žrtve seksualnog nasilja i trgovine ljudima. Te žrtve mogu biti osetljive i iz nekih drugih razloga, povezanih sa njihovim ličnim karakteristikama (npr. visok stepen straha i nevolje, opasnost od zastrašivanja ili ponavljajućeg nasilja, ili lične socijalne i ekonomske okolnosti koje žrtvi otežavaju suočenje s posledicama krivičnog dela ili razumevanje sudskog postupka) i/ili zbog vrste i karakteristike krivičnog dela (npr. terorizam, organizovani kriminalitet, kri-

4 Osnovna prava su: pravo na ljudsko dostojanstvo, pravo na život, pravo na lični integritet, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, pravo na zaštitu ličnih podataka, pravo na imovinu, pravo na slobodu kretanja i boravljenja, pravo na jednakost pred zakonom, pravo deteta i starijih, pravo na uključenost invalida i pravo na efikasno pravno sredstvo.

vična dela na temelju predrasuda ili nasilja koje je zasnovano na polu). Žrtve organizovanog kriminaliteta su, na primer, posebno izložene zastrašivanju i ponavljajućem nasilju od strane učinilaca, pa su za te žrtve potrebne posebne zaštitne mere.⁵

Sloveniju kao članicu Evropske unije obavezuju odredbe Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. kojom se uspostavljaju minimalni standardi u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom žrtava krivičnih dela i kojom se zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2001/220/PUP. U nastavku predstavljamo odredbe te direktive, a zatim i prava žrtava krivičnih dela prema zakonima Republike Slovenije.

2. Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. kojom se uspostavljaju minimalni standardi u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom žrtava krivičnih dela i kojom se zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2001/220/PUP⁶

Direktiva sadrži dosta obimnu preambulu i trideset i dva člana. Nekoliko konstatacija preambule zaslužuje našu posebnu pažnju. Evropski parlament i Svet izjavljaju da je obaveza Unije da zaštiti žrtve krivičnih dela i odredi minimalne standarde na tom području. Krivično delo je nedopustiva radnja protiv društva i kršenje individualnih prava žrtve. Zato se mora voditi računa o žrtvama kao takvima i odnositi se prema njima s poštovanjem, obzirno i stručno, bez bilo kakve diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su: rasa, boja kože, etničko ili socijalno poreklo, genetske karakteristike, jezik, vera ili ubeđenje, političko ili neko drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinsko stanje, rođenje, invalidnost, starost, pol, polno izražavanje, polni identitet, polna usmerenost, status u vezi sa boravkom ili zdravstveno stanje. Žrtve krivičnih dela moraju se zaštititi od sekundarne i ponovne viktimizacije, od zastrašivanja i osvete, morala bi im se nuditi odgovarajuća pomoć da bi im se omogućio oporavak, a morale bi dobiti i dovoljno mogućnosti za pravnu zaštitu.

Prava određena ovom direktivom ne zadiru u prava učinioca. Termin „učinilac” označava lice koje je bilo osuđeno za krivično delo. Prema Direktivi odnosi se i na osumnjičeno ili optuženo lice pre priznanja krivice ili pre presude i ne zadiru u pretpostavku nevinosti.

Lice se mora tretirati kao žrtva bez obzira na to da li je učinilac otkriven, uhvaćen, krivično gonjen ili osuđen i bez obzira na rodbinske veze između njih. Članovi porodice takođe mogu biti oštećeni krivičnim delom. Ti članovi porodice su indirektno žrtve krivičnog dela, te bi zato, u skladu s Direktivom, i njima pripadalo pravo na zaštitu.

Pravo ne može biti zadovoljeno ako se žrtvama ne omogući odgovarajuće objašnjenje okolnosti krivičnog dela, a mora im se garantovati i mogućnost da predstave svoje dokaze na način koji je razumljiv nadležnim organima. Važno je da se prema žrtvi ophodi s poštovanjem i da joj se omogući ostvarivanje njenih prava. Žrtvi treba omogućiti besplatno prevođenje na saslušanje, kao i aktivnu saradnju na sudskom pretresu u skladu s njenom ulogom u odgovarajućem sistemu krivičnog pravosuđa.

5 *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnom odboru in odboru regij, Krepitev pravic žrtev v EU* / * KOM/2011/0274 konč. */ s. 1–4. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TX1/?uri=CELEX:52011DC0274>.

6 *Službeni list Evropske unije* L 315/57.

Najosetljivija lica ili pojedinci u situacijama u kojima su izloženi posebno visokom riziku od viktimizacije, na primer lica koja su žrtve ponavljajućeg nasilja u odnosima sa bližnjima, lica koja su žrtve na osnovu pola, ili lica koja su žrtve drugih krivičnih radnji u državi članici, a koja nije država njihovog državljanstva odnosno boravišta, morala bi dobiti posebnu podršku i pravnu zaštitu. Specijalistička podrška morala bi se zasnovati na potpunom i usmerenom pristupu u kojem bi se uzelo u obzir posebne potrebe žrtve, težina štete prozrokovane krivičnim delom i odnos između žrtve, učinioca, dece i njihove šire socijalne sredine.

Opasnost od ponovne i sekundarne viktimizacije, zastrašivanja i osвете od strane učinioca ili zbog saradnje u krivičnom postupku morala bi se ograničiti usklađenim vođenjem postupka, u kojem se žrtvi obraća s poštovanjem i u kojem je žrtvi omogućeno uspostavljanje poverenja u organe.

Žrtvama za koje se utvrdi da su ranjive zbog mogućnosti sekundarne i ponovne viktimizacije, zastrašivanja i osвете trebalo bi ponuditi odgovarajuće mere zaštite za vreme trajanja krivičnog postupka.⁷

Direktiva sadrži, kao što je već rečeno, šest glava i trideset i dva člana. U prvoj glavi nalaze se opšte odredbe. Prvi član opredeljuje cilj Direktive, a taj je – garancija da će se žrtvama krivičnih dela obezbediti odgovarajuće informacije, podrška, zaštita i saradnja u krivičnom postupku.

Države članice moraju garantovati da se žrtvama priznaje status žrtve i da se prema njima ophodi s poštovanjem, obazrivo, po meri, stručno i nediskriminatorski u svim kontaktima u okviru nuđenja pomoći ili usluga restorativne pravde, ili u kontaktima sa svim nadležnim organima koji deluju u okviru krivičnog postupka. Prava žrtve određena Direktivom vrše se nediskriminatorski i u odnosu na boravišni status žrtve.

Države članice prema Direktivi garantuju da se u slučaju kada je žrtva dete, prvenstveno uzima u obzir ono što je najbolje za decu, a to se prosuđuje za svaki pojedinačni slučaj posebno. Mora da prevlađuje pristup prilagođen deci, u kojem se na odgovarajući način pažnja obraća na uzrast deteta i nivo njegove zrelosti, njegove poglede, potrebe i brigu za dete. Dete i nosilac roditeljske odgovornosti ili drugi pravni zastupnik, ako ga dete ima, obavešteni su o svim merama ili pravima koji su usmereni ka detetu.

U drugom članu su definisani pojedini pojmovi. Za potrebe Direktive pojam „žrtva” označava:

- (i) fizičko lice kome je krivičnim delom naneta šteta, uključujući fizičku, psihičku i emocionalnu štetu ili ekonomski gubitak;
- (ii) članove porodice lica čija je smrt neposredno prouzrokovana krivičnim delom i kojima je nanesena šteta smrću tog lica. Pojam „članovi porodice” označava supružnika, lice koje živi sa žrtvom u stalnom intimnom odnosu, u zajedničkom domaćinstvu na stabilnoj i trajnoj osnovi, rodbinu prvoga reda, braću, sestre i lica koja žrtva izdržava, u zavisnosti od toga kako je to određeno nacionalnim pravom.

7 Uvodne izjave iz preambule.

Druga glava direktive uređuje garancije o davanju informacija i nudi pomoć žrtvama. Žrtvama pripadaju sledeća prava:

- pravo na razumevanje i da ih razumeju (član 3);
- pravo na sve potrebne informacije od prvog kontakta s nadležnim organima (član 4);
- pravo na informacije o stvari (član 6);
- pravo na tumačenje i prevođenje (član 7);
- pravo na dostupnost usluga pomoći žrtvama (član 8);
- pravo na podršku u okviru usluga podrške žrtvama (član 9).

Peti član uređuje prava žrtve u trenutku prijavljivanja krivičnog dela. Države članice garantuju da će se žrtvama koje žele da prijave krivično delo, a ne razumeju ili ne govore jezik nadležnog organa omogućiti prijava na jeziku koji im je razumljiv ili im se jemči potrebna jezička pomoć.

Treća glava uređuje saradnju žrtve u krivičnom postupku. U toj glavi navedena su sledeća prava žrtava:

- pravo na saslušanje (član 10);
- prava u slučaju da se gonjenje ne sprovede (član 11);
- pravo na mere zaštite u okviru službi za restorativnu pravdu (član 12);
- pravo na izmirenje troškova (član 14);
- pravo na vraćanje imovine (član 15).

Trinaesti član uređuje pravo na pravnu pomoć. Države članice moraju jemčiti žrtvama dostupnost pravne pomoći u slučaju da steknu status stranke u krivičnom postupku. Uslovi ili pravila postupka pod kojima se ostvaruje pravo žrtve na pravnu pomoć uređuju se nacionalnim pravom.

Šesnaesti član uređuje pravo na odluku o plaćanju odštete, koja je naložena učiniocu u okviru krivičnog postupka. Države članice moraju u krivičnom postupku jemčiti žrtvama pravo da u razumnom roku dobiju odluku o odšteti, koju plaća učinilac, osim ako nacionalnim pravom nije uređeno da se takva odluka donosi u nekom drugom pravnom postupku. Države članice podstiču mere kojima bi se učinoci naveli da pruže odgovarajuću odштetu žrtvama.

U sedamnaestom članu su uređena prava žrtava koje borave u drugoj državi članici.

Četvrta glava uređuje zaštitu i priznavanje prava žrtava s posebnim potrebama na zaštitu. U toj glavi su uređena sledeća prava:

- pravo na zaštitu (član 18);
- pravo na izbegavanje kontakata između žrtve i učinioca (član 19);
- pravo na zaštitu za vreme krivičnog postupka (član 20);
- pravo na zaštitu privatnosti (član 21).

Dvadeset i drugi član uređuje individualnu ocenu žrtve kako bi se utvrdile posebne potrebe za zaštitom. Dvadeset i treći član utvrđuje pravo na zaštitu žrtve s posebnim potrebama u

krivičnom postupku. Dvadeset i četvrti član uređuje pravo na zaštitu dece žrtava u krivičnom postupku.

U petoj i šestoj glavi Direktive nalaze se druge i konačne odredbe. U skladu s dvadeset i sedmim članom, države članice moraju uskladiti svoja zakonodavstva s odredbama Direktive od 16. novembra 2015. Uprkos tome, Republika Slovenija donela je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o krivičnom postupku, kojim je implementirala odredbe Direktive tek u aprilu 2019. godine.

3. Prava žrtava krivičnih dela prema zakonima Republike Slovenije

U Republici Sloveniji prava žrtava krivičnih dela uređuju sledeći zakoni:

- Zakon o krivičnom postupku (dalje ZKP),⁸
- Zakon o socijalnoj zaštiti,⁹
- Zakon o sprečavanju nasilja u porodici,¹⁰
- Zakon o izvršavanju krivičnih sankcija (ZIKS),¹¹
- Zakon o zaštiti svedoka,¹²
- Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći,¹³
- Zakon o odšteti žrtvama krivičnih dela.¹⁴

Žrtve krivičnih dela pregledno upoznaje s njihovim pravima brošura „Prava žrtava krivičnih dela”, izdata u okviru Ministarstva za pravosuđe i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Slovenije.¹⁵

Prema prethodno navedenim zakonima, prava žrtava krivičnih dela su sledeća:

- pravo na posebno brižno i obazrivo ophođenje kada je to potrebno zbog ranljivosti žrtve, na primer, zbog starosti, zdravlja, nemoći ili neke druge slične okolnosti (član 18.a ZKP);
- pravo na upotrebu maternjeg jezika odnosno jezika koji žrtva razume (član 8. ZKP);
- u pretkrivičnom i krivičnom postupku žrtve imaju pravo na prisutnost lica koje oštećeni sam izabere, osim ako bi to bilo u suprotnosti s interesima

8 Zakon o kazenskem postopku, Neuradno prečiščeno besedilo NPB 14 z dne 15.5.2019, dostupno na spletnim stranama Državnog zbora Republike Slovenije.

9 Zakon o socialnem varstvu, Neuradno prečiščeno besedilo NPB 11 z dne 20.5.2019, dostupno na spletnim stranama Državnog zbora Republike Slovenije.

10 Zakon o preprečevanju nasilja v družini, Neuradno prečiščeno besedilo NPB 2 z dne 16.10.2018, dostupno na spletnim stranama Državnog zbora Republike Slovenije.

11 Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, Neuradno prečiščeno besedilo NPB 6 z dne 12.3.2018, dostupno na spletnim stranama Državnog zbora Republike Slovenije.

12 Zakon o zaščiti prič, Neuradno prečiščeno besedilo NPB 3 z dne 11.5.2018, dostupno na spletnim stranama Državnog zbora Republike Slovenije.

13 Zakon o brezplačni pravni pomoči, Neuradno prečiščeno besedilo 4 z dne 15.4.2015, dostupno na spletnim stranama Državnog zbora Republike Slovenije.

14 Zakon o odškodnini žrtvam kaznivih dejanj, Neuradno prečiščeno besedilo NPB 1 z dne 5.11.2010, dostupno na spletnim stranama Državnog zbora Republike Slovenije.

15 Pravice žrtev kaznivih dejanj (zloženka), Ministrstvo za pravosodje in Ministrstvo za notranje zadeve, Policija, Ljubljana, 2019.

uspešnog sprovođenja prekrivičnog ili krivičnog postupka ili s koristima žrtve (član 65. stav 4. ZKP);

- pravo oštećenog da ga u postupku zastupa ovlašćeno lice; maloletne žrtve određenih krivičnih dela mora pratiti ovlašćeno lice, i to sve vreme od uvođenja krivičnog postupka; ako maloletnik sam ne odabere ovlašćeno lice, određuje mu ga sud po službenoj dužnosti između advokata (član 65. ZKP);
- pravo na besplatnu zdravstvenu, psihološku ili neku drugu pomoć i podršku koju nude centri za socijalni rad i druge organizacije (prva alineja prvog stava člana 65.a ZKP i prvi stav člana 14.a Zakona o socijalnoj zaštiti);
- pravo oštećenog da bude upoznat s mogućnošću dobijanja pomoći i s merama prema Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici (druga alineja prvog stava člana 65.a ZKP);
- pravo oštećenog da ne dolazi u nepoželjan kontakt s osumnjičenim ili optuženim, osim ako je taj kontakt neophodan za uspešno sprovođenje prekrivičnog ili krivičnog postupka (peti stav člana 65. ZKP);
- pravo oštećenog da zbog garantovanja njegove lične bezbednosti može biti obavешten o puštanju ili bekstvu osumnjičenog odnosno optuženog iz pritvora ili kućnog pritvora (četvrti stav člana 65.a ZKP);
- pravo oštećenog da zahteva da ga obaveste o izlasku, puštanju ili bekstvu zatvorenika (član 30.b ZIKS);
- pravo oštećenog na mere zaštite i druge mere koje garantuju ličnu bezbednost prema ZKP i Zakonu o zaštiti svedoka; to pravo obuhvata:
- snimanje saslušanja svedoka (oštećenog), mlađeg od 15 godina (1. stav člana 84. ZKP);
- prikupljanje obavешtenja (pred policijom) koje obavlja isto lice odnosno lice istog pola (član 148.b ZKP);
- saslušanje uz pomoć stručnjaka u prilagođenim prostorijama (5. i 6. stav člana 240. ZKP);
- zaštitu ličnih podataka svedoka i saslušanje uz korišćenje tehničkih sredstava, na primer zaštitnog zida (član 240. ZKP);
- saslušanje putem videokonferencije (1. stav člana 244.a ZKP);
- isključenje javnosti na glavnom pretresu (član 295. ZKP);
- pravo oštećenog na to da prava iz petog stava člana 65. i šestog stava člana 240. ZKP mora poštovati i veštak prilikom pregleda odnosno razgovora radi pripreme mišljenja (čl. 264. i 264.a ZKP);
- pravo oštećenog da mu se prilikom prijavljivanja krivičnog dela uruči potvrda odnosno izvod iz zapisnika o prijavljivanju krivičnog dela (član 147.a ZKP);
- pravo oštećenog da bude upoznat s razvojem događaja u njegovom slučaju i o odlukama u prekrivičnom odnosno krivičnom postupku (treći stav člana 65.a ZKP);
- pravo oštećenog da bude upoznat s podacima lica za kontakt kod nadležnog organa s kojim može komunicirati o svom predmetu (osma alineja 1. stava člana 65.a ZKP);
- pravo oštećenog da u krivičnom postupku upozorava na činjenice i predlaže dokaze, da ima uvid u spise i da ih sme kopirati (član 59. ZKP);

- pravo oštećenog na izražavanje mišljena u vezi s nameravanim odbacivanjem krivične prijave za krivično delo za koje je zakonom propisana kazna zatvora duža od osam godina (4. stav člana 161. ZKP);
- pravo oštećenog da može preduzeti gonjenje ako to propusti ili ne započne javni tužilac (član 60. i 2. stav člana 63. ZKP);
- pravo oštećenog na podnošenje predloga za utvrđivanje imovinskopravnog zahteva (čl. 100. do 111. ZKP);
- pravo oštećenog na besplatnu pravnu pomoć u skladu s odredbama Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći);
- pravo oštećenog da bude upoznat s načinom i uslovima za uspostavljanje prava na odštetu žrtvama nasilnih krivičnih dela s umišljajem po Zakonu o odšteti žrtvama krivičnih dela;
- pravo oštećenog na isplatu i vraćanje troškova krivičnog postupka (član 92, četvrti stav člana 96. i član 97. ZKP);
- pravo oštećenog da se žali na presudu (četvrti stav člana 367. ZKP).¹⁶

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o krivičnom postupku – ZKP-N¹⁷ pravo oštećenog na žalbu prilično je prošireno jer se po toj noveli oštećeni može žaliti i na presudu kojom je sud odbacio optužbu ili je okrivljenog oslobodio optužbe (ranije oštećeni nije imao to pravo). Ali, još uvek je ograničeno pravo na žalbu na presudu kojom sud optuženog smatra krivim. Takvu presudu oštećeni sme osporavati samo ako se radi o odluci o imovinskopravnom zahtevu, objavljivanju pravnosnažne presude i odluci o troškovima.¹⁸

4. Zaključak

Gorkič piše da su izmene i dopune ZKP (novela ZKP-N) koje se odnose na položaj oštećenog duboko zadrle u odnose između procesnih subjekata. Položaj oštećenog se tom novelom poboljšao na svim područjima što se tiče informisanja, zaštite i učestvovanja u krivičnom postupku. Jačanje položaja oštećenog je najvećim delom rezultat usvajanja Direktive 2012/29/EU o pravima žrtava i delimično izvršavanja odredbe Ustavnog suda Republike Slovenije od 2017. godine. Novo uređenje obelodanjuje konflikt između oštećenog i osumnjičenog odnosno optuženog. Oštećeno lice, kao učesnik u krivičnom postupku, stavlja se rame uz rame sa državnim tužiocem i deluje kao učesnik protiv optuženog. Novelom ZKP oštećeni je dobio alat kojim može uticati na rezultat postupka u pravcu manje povoljnog za optuženog. Izmenjen položaj oštećenog, kako smatra Gorkič, u osnovi menja dosadašnje odnose između procesnih subjekata. Novim uređenjem položaja žrtve postaje jasno da se krivični postupak ne vodi samo u javnom interesu, nego i u interesu oštećenog. Oštećeni implementira svoja prava u krivičnom postupku ne samo radi moralnog zadovoljenja nego i zbog realizacije imovinskopravnih interesa na koje rezultat krivičnog postupka može odlučujuće uticati.¹⁹

¹⁶ *Pravice žrtev kaznivih dejanj (zloženka) op. cit.*

¹⁷ *Uradni list Republike Slovenije št. 22/19.*

¹⁸ *4. stav člana 367. ZKP: Oštećeni sme osporavati presudu kojom je sud odbacio optužbu (član 357), oslobodio optuženog optužbe (član 358), a presudu kojom je sud optuženog proglasio krivim sme opovrgnuti samo u vezi sa odlukom o imovinskopravnom zahtevu (7. tačka prvog stava člana 359), objavljivanjem pravnosnažne presude i odlukom o troškovima. Ako je državni tužilac preuzeo gonjenje od oštećenog kao tužioca (drugi stav člana 63), oštećeni se sme žaliti iz svih razloga iz kojih se sme opovrgavati presuda (član 370).*

¹⁹ *Gorkič P., v.: Plesec P. – Gorkič P., Zakon o kazenskem postopku (ZKP), neuradno prečiščeno besedilo, Uvodna pojasnila k noveli ZKP-N in stvarno kazalo, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2019, s. 12–13.*

Mada se slažem sa stavovima kolege Gorkiča, ipak mislim da prava žrtve krivičnih dela koja su usvojena u slovenačko pravo Direktivom 2012/29/EU neće bitno popraviti položaj žrtava u sudskim postupcima.

Mora se uzeti u obzir da se izvesna prava oštećenih (žrtava) međusobno isključuju. Ako se oštećeni odluči na aktivniju saradnju u krivičnom postupku, povećava se i rizik za njegovu sekundarnu viktimizaciju, osvetu ili zastrašivanje. Ukratko, u takvom slučaju prilično se smanjuje zaštita od negativnih efekata krivičnog postupka.

Mada je pravo oštećenih na žalbu na sudske odluke prilično prošireno, još uvek je vrlo ograničeno njihovo pravo na uticanje na presudu kojom sud prepoznaje optuženog kao krivog. Takvu presudu oštećeni sme osporavati samo u vezi sa odlukom o imovinskopravnom zahtevu, objavljivanjem pravnosnažne presude i odlukom o troškovima. U slučaju da je optuženom izrečena izuzetno blaga kazna, ili čak alternativna krivična sankcija (vikend-zatvor, kućni zatvor, društvenokoristan rad), oštećeni nema pravo da se žali na izrečenu krivičnu sankciju. Takvo stanje stvara kod oštećenog utisak da je izigran i da ostaje bez odgovarajuće pravne zaštite jer učinilac nije bio pravedno kažnjen. To kod žrtava i u široj javnosti stvara ozbiljnu sumnju u pravednost i pravnu državu, što je temelj svakog demokratsko uređenog društva.

U krivičnom postupku oštećeni ima pravo na imovinskopravni zahtev. Poznato je da sudovi u krivičnim postupcima veoma retko odlučuju o imovinskopravnom zahtevu. Po pravilu, oštećenog upute na parnicu (građanski postupak), što je vezano sa dugotrajnim sudskim postupcima, pa i troškovima. Ako oštećeni u parničnom postupku čak i uspe, često mu se ne vraćaju troškovi parničnog postupka, jer učinioci najčešće nemaju nikakvu imovinu. To se dešava i u slučajevima kada je potrebno ustanoviti visinu prouzrokovane štete zbog pravilne pravne kvalifikacije krivičnog dela. Pozitivan učinak imala bi zakonska odredba po kojoj krivični sud mora odlučiti o krivičnopravnom zahtevu osim ako je to u vezi sa nesrazmernim teškoćama i nesrazmernim produženjem krivičnog postupka. Potrebno je misliti i na to da je nekim oštećenim licima više stalo do toga da im se šteta nadoknadi nego da se učinilac kazni.

Sumnjam da će prava žrtava krivičnih dela koja su usvojena u slovenačkom pravu na osnovu Direktive 2012/29/EU bitno popraviti položaj žrtve u krivičnom postupku, ali ih i pored toga ocenjujem kao pozitivna jer bude saznanje da u krivičnim postupcima osim optuženih nastupaju i žrtve, čija prava i interese je potrebno zaštititi.

Victim of Crime and Criminal Legislation of the Republic of Slovenia (Legislative Solutions in Effect, Experiences in Application and Measures for Improving Regulations and Practice)

Summary

The author elaborates on the rights of victims of crime as regulated in the laws of the Republic of Slovenia following the adoption of the Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012. The author finds that the victim of crime was rather neglected in criminal procedure for a considerable amount of time. All the attention was directed at the defendant and their rights. In recent times, awareness has been raised of the fact that not only do offenders matter, but also do victims. Therefore, the European Parliament and the Council adopted the Victims' Rights Directive with a view to improving the position of the victim of crime in all member states.

Based on that Directive, the laws of the Republic of Slovenia established a number of new rights for victims of crime. The author, however, expresses doubt that those new rights granted to crime victims will change their position in criminal proceedings for the better to a large extent. Nevertheless, the author evaluates those rights positively as they call for awareness of the fact that in addition to defendants, victims also participate in criminal proceedings and their rights and interests must be safeguarded.

Keywords: *Directive, Slovenia, victim of crime, injured party, rights of crime victims, criminal proceedings.*

20 Full professor at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia.

Posebno ranjive kategorije žrtava krivičnih dela i slovenačko krivično zakonodavstvo – teorija, norma i praksa²

Apstrakt

U ovom članku naglašava se Dvorkinova spoznaja da svaki pravni sistem zavisi od konkretne (pravne) teorije koja se nalazi u njegovoj osnovi. Pokazuje se da u Sloveniji vlada jedna posebna teorija kažnjavanja koja izobličava funkcionisanje kaznenog sistema i uzrokuje dva glavna nedostatka. S jedne strane, dolazi do nastanka slepe mrlje osetljivosti za žrtve krivičnih dela, dok se s druge strane prekomerna (pravna, etička, ljudska) osetljivost akumulira na pogrešnom mestu. Kao alternativa, predlaže se primena nekih pojmova iz klasične teorije i filozofije prava i pokazuje se da ona može predstavljati valjan i dosledan oslonac kaznenog sistema. Na taj način garantuje se istovetna senzibilnost kada je u pitanju kršenje prava svih ljudi.

Ključne reči: žrtva, kazna, učinilac, krivično delo, opšta volja, praksa, kaznena politika, G.V.F. Hegel, Ž.Ž. Ruso.

1 Vanredni profesor, naučni savetnik, Institut za pravo, Naučno-istraživački centar, Kopar, Slovenija.

2 Ovaj članak rezultat je rada na sledećim istraživačkim projektima koje finansira Agencija za istraživanja Slovenije (ARRS): J5-9342 i J5-1790.

1. Uvodne napomene

Slovenačka kaznena politika rezultat je posebne teorije koja je dominirala decenijama. Njeno glavno obeležje je napuštanje moralnog aspekta krivičnog dela, uključujući i tradicionalne kategorije poput slobodnog delovanja, autonomije subjekta, intencionalnosti volje, zle posledice, itd. Nasuprot tome, kriminalitet je tumačen kao sociološki fenomen, kao ispoljavanje patologije društva, nepravednih odnosa u njemu. Ukratko rečeno, smatran je normalnom reakcijom na nenormalno društvo. Taj pristup bio je u skladu sa stanovištem o pomirenju društvenih protivrečnosti, koje bi trebalo da otkloni potrebu za regulisanjem društva instrumentima prinude, tj. državom i zakonom.

Iz te perspektive ne postoje učinilac i žrtva u pravom smislu tih reči jer su oboje žrtve takozvane „socijalne patologije”.³ Međutim, među njima i dalje postoji bitna razlika. Žrtva krivičnog dela je žrtva samo u sekundarnom pogledu, dok je izvorna žrtva zapravo učinilac jer predstavlja tačku u kojoj socijalna patologija izbija na površinu. Zapravo, život učinioca doveden je do ivice, a ta okolnost nagnala ga je da potone u patološko ponašanje. Iz tog razloga učinilac se takođe nalazi u središtu pažnje vladajuće teorije kažnjavanja u Sloveniji. Pitanje o tome šta predstavlja „pravednu” kaznu odnosi se isključivo na učinioca: sankcija treba da bude „blaga”, mora mu dati „drugu šansu” da započne život, mora doprineti njegovoj „resocijalizaciji”, itd.

Nekoliko je posledica takvog pristupa, a mi se ovde koncentrišemo samo na dve. S jedne strane, on dovodi do nastanka *slepe mrlje osetljivosti* za žrtve krivičnih dela. S druge strane, posebna briga za učinioca predstavlja u stvari njegovu zloupotrebu, degradiranje ljudskog bića i njegovo svođenje na *etički objekat*.

2. Slepa mrlja osetljivosti za žrtve

Zapanjujuća tolerancija prema nasilju razvila se u Sloveniji. Poslednjih godina dogodilo se nekoliko krivičnih dela koja su izvršena na tako užasan način da je potrebno preispitati svest čitave nacije. No, iznenađujuće je da te tragedije nisu imale nikakvog odjeka u medijima niti u sferi javnog mnjenja, ili je taj odjek bio zanemarljiv. Takođe, kazne koje su dosuđene učinicima bile su u nekim slučajevima apsurdno blage. Za takvu apatiju moguće objašnjenje leži u tome da u današnjem vremenu, kada je reč o kršenju prava, samo takozvane „ranjive društvene kategorije” privlače pažnju javnosti. Na stranu apsolutna neprihvatljivost takvog stava, apatija prema nasilju ne može se objasniti na taj način.

Među najgnusnijim krivičnim delima nalazi se nekoliko koja su izvršena protiv male dece, uzrasta između jedne i tri godine. Pre dve godine održano je suđenje majci i njenom partneru koji je podvrgao dete mlađe od dve godine užasnom fizičkom zlostavljanju.⁴ Na svu sreću, nasilje nije dovelo do smrtnog ishoda, za razliku od drugog slučaja koji se dogodio dve

³ „Socijalna patologija” je naslov najuticajnije publikacije koja je oblikovala pristup kriminalitetu u Sloveniji.

⁴ Iz članka objavljenog u listu *Delo*: „Očuh je i fizički nasrtao na devojčicu, zgrabivši je više puta za vrat i prisilivši je da sedi u stolici tri sata. Morala je da zuri u zid, a kažnjavao ju je nekoliko puta na dan, zbog čega je imala modrice po celom telu. Rekao joj je da ga ne gleda u oči, da ga ne zove tata; kada bi zaplakala, stavljao ju je na krevet, položio jastuk preko nje, a zatim sedeo na njoj sve dok ne prestane da plače. Tukao ju je kada bi ušla u krevet.” (<https://www.delo.si/novice/crna-kronika/medtem-ko-je-ocim-grdo-ravnal-z-dekljico-je-mati-mirno-gledala-84841.html>)

godine ranije. Zapanjujuća je, međutim, bila kazna koja je dosuđena jer je sud izrekao samo simboličnu uslovnu kaznu uprkos činjenici da se ni majka ni očuh nisu udostojili da se pojave na glavnom pretresu. Ni taj predmet nije bio u žiži interesovanja medija. Štaviše, nijedna organizacija (ni vladina ni nevladina) koja se bavi zaštitom ljudskih prava nije pokazala interesovanje za zlostavljanje tog deteta.

Da bi se shvatile sve okolnosti tog slučaja, potrebno je pomenuti još jedan sličan slučaj. Samo dve godine ranije, 2016, dogodilo se zlostavljanje deteta sa smrtnim ishodom. Sloveniju je potresla smrt jedne dvogodišnjakinje, nazvane „devočica iz Jesenica”. Uzrok smrti bile su brojne povrede koje su joj naneli majka i očuh. Iz lekarskog izveštaja videlo se da je dugo vremena trpela fizičko nasilje. Štaviše, povrede nisu ukazivale samo na impulsivne akte nasilja (slomljene kosti, modrice, itd.), nego i na namerno mučenje (opekotine, šavovi ušiveni iglom, objekti u crevima, itd.). Iako je priča došla u žižu interesovanja medija, i u tom slučaju izostala je reakcija vladinih i nevladinih organizacija, koje su inače pune entuzijazma u pogledu zaštite ljudskih prava.

Činjenica da samo dve godine kasnije sličan slučaj zlostavljanja malog deteta (tj. arhetipa „ranjive i bespomoćne društvene grupe”), koji se na svu sreću nije završio smrću devočice, a zaključen je besramnom uslovnom kaznom, nije privukao nikakvo interesovanje javnosti niti NVO – ta činjenica svedoči o neshvatljivoj toleranciji prema nasilju u slovenačkom društvu. Čini se da bez fatalnog ishoda naš krivični sistem nije sposoban da ozbiljno reaguje na kršenje osnovnih prava, čak ni u slučaju najranjivijih žrtava. Takvi slučajevi završavaju gde i najveći broj slovenačkih krivičnih predmeta: među statističkim podacima o preko 80% uslovnih osuda.

Mora se istaći da ogroman broj uslovnih osuda nije (isključivo) rezultat neprincipijelne politike kojom se nastoji ostvariti efikasnost i smanjenje troškova sudskih postupaka na svaki mogući način. Kako je prethodno navedeno, to je ishod teorije koja stvara (pravnu, etičku, ljudsku) osetljivost na pogrešnom mestu. I dok je žrtva kompletno isključena iz diskursa, dominantna teorija usmerena je na učinioca na mnogo nivoa: na deprivaciju njegovih socijalnih potreba, na njegovo dostojanstvo, dobrobit, lični razvoj, ispunjenost, itd. To je jedino mesto gde se postavlja pitanje pravde u krivičnom sistemu. Navedeni stav ilustruje sledeća misao D. Petroveca, jednog od najvatrenijih zagovornika tog pristupa, koji poziva da se osuđenim licima obezbedi „*ono što nedostaje postojećim sistemima i teorijama: ljubav, kreativnost, sopstveni identitet, vrednosti, samoostvarenje, sazrevanje, razvoj, spontanost, smeh.*”⁵

Nameće se pitanje kako objasniti okolnost da, s jedne strane, žrtva čak i najtežih krivičnih dela tako teško postaje predmet pravne i etičke osetljivosti, dok je, s druge strane, briga za dobrobit učinioca uključena u teoriju,⁶ instituciju i nastavne planove i programe fakulteta na tako mnogo nivoa.

5 D. Petrovec: *Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja*, str. 30.

6 „Potpuno drugačiji pristup delinkventima gaji druga grana psihologije koja se naziva humanistička psihologija. Ona odbacuje sve metode zasnovane na hijerarhijskom autokratskom stavu prema ljudima uopšte i delinkventima (i pacijentima) posebno” (*Ibidem*, str. 29).

3. Naivni liberalizam i dve greške

Jedan deo filozofije prava gaji jednostran pristup glavnim načelima liberalne demokratije. Taj nedostatak postaje najočigledniji u načinu na koji se prikazuju ljudska prava, a utemeljen je na pretpostavci da je država glavni izvor njihovog kršenja: manje države, više ljudskih prava (i obratno). Iako je takvo shvatanje, zbog iskustava s totalitarnim režimima XX veka, u izvesnoj meri razumljivo, ono previđa osnovna učenja filozofije prava. Dovoljno je pomenuti pojam „prirodnog stanja” T. Hobsa: povlačenje države nije garancija slobode u društvu, naprotiv.

Polazište demokratske kulture jeste prihvatanje *ambivalentne* uloge države u pogledu prava njenih građana. Država, naravno, može povrediti prava pojedinca, čak i uništiti nečiji život. Ali, s druge strane, država je jedini subjekat koji je sposoban i vlastan da štiti ljudska prava. U pravosuđu, takvo shvatanje poznato je pod nazivom „horizontalno dejstvo” ljudskih prava. U tom pogledu, najilustrativnija je presuda u predmetu *Lüth* („Lüth-Urteil”), kada je Savezni ustavni sud Nemačke upotrebio izraz „uticaj zračenja” (*Ausstrahlungswirkung der Grundrechte = uticaj osnovnih prava*) da opiše dužnosti države da štiti pravo pojedinca od drugih pojedinaca.

Nažalost, ta ambivalentnost države nije prihvaćena u ogromnom delu pravnih teorija. Mnogi uticajni mislioci današnjeg vremena nastavljaju da se oslanjaju na Marksov koncept države tvrdeći da već samo postojanje države predstavlja konstelaciju fundamentalne nepravde. Ne samo da su konkretni režimi, propisi, zakoni i slično nepravedni, država kao takva neizbežno počiva, prema tim misliocima, na radikalnom isključenju pojedinih grupa. M. Fuko, slično kao i Agamben, naglašava da „mi” uvek konstituišemo sebe „isključivanjem drugih: kriminalaca, luda, itd.”⁷ S. Žižek, takođe, piše o postojanju „društvenih grupa koje su bez određenog mesta u ‚privatnom’ poretku društvene hijerarhije; i iz tog razloga, odmah predstavljaju univerzalnost”.⁸ Takođe, A. Badiju skreće pažnju na one „koji prebivaju, upravo ovde, izvan (lažnog) jedinstvenog sveta, proterani u ‚drugi’ svet”,⁹ zbog čega zauzimaju „strateški položaj”.¹⁰

U tradicionalnom marksizmu proletarijat je predstavljao tu isključenu društvenu grupu, dok danas isključeni predstavljaju različite društvene grupe. Jedna od tih grupa, kojoj je posvećeno mnogo pažnje, jesu „kriminalci”, tj. osuđenici. Taj pristup – ovde ga nazivamo *naivni liberalizam* – izbegava celo polje složenih fenomena i predstavlja primer opasnog pojednostavljenja. „Dobro” i „zlo” razdvajaju se kao ulje i voda: država je određena kao paradigmatični kršilac prava, dok su isključeni – između ostalih i zatvorenici – određeni kao paradigmatična žrtva.

Posledice takvog pojednostavljenja dvostruke su. Na prvom mestu, stvara se slepa mrlja osetljivosti na povredu temeljnih prava. Unutar nje, uočava se zapanjujući stepen tolerancije prema nasilju, usmerenom čak i prema najranjivijim grupama, kao što smo pokazali u prethodnom odeljku. Bilo je takođe slučajeva da je žrtva prinuđena da napusti zemlju kako bi spasila sopstveni život jer joj država nije pružila sigurnost. Porodice su bile prisiljene na

7 M. Foucault, *Življenje in prakse svobode*, str. 138/M. Fuko, *Život i praksa slobode*, str. 138.

8 S. Žižek, *Najprej kot tragedija*, str. 96/S. Žižek, *Prvo kao tragedija*, str. 96.

9 A. Badiou, *Ime česa je Sarkosy*, str. 16/A. Badiju, *Čega je Sarkozy ime*, str. 16.

10 *Ibidem*, str. 42.

preseljenje zbog nezaustavljivog nasilja suseda, itd. Iako su o mnogim od tih incidenata izveštavali mediji, državni organi koji zbog nesavesnog postupanja nisu zaštitili najosnovnija prava tih građana nisu snosili nikakve posledice, ni pravne niti političke. To je prvi rezultat naivnog viđenja liberalizma. Postoji, međutim, i njegova druga strana, čije su posledice još ozbiljnije.

Ako je dovedeno u pitanje pravo nekoga ko pripada *isključenoj* društvenoj grupi, onda čak i najmanje verovatna povreda izaziva neuralgičnu – etičku i pravnu – reakciju. Godine 2018. zbio se u Sloveniji slučaj jednog sirijskog migranta kojeg je trebalo po osnovu pravnosnažne presude izručiti Hrvatskoj. Njegovi prijatelji i NVO ometali su ekstradiciju fizičkom blokadom, uključili su se i mediji, a slučaj je eskalirao do te mere da je nekoliko dana pažnja javnosti bila usmerena samo na to pitanje. Sve veća kriza primorala je čak i vladu da uznemireno traži ma kakvo zakonsko rešenje samo kako bi izbegla odluku suda i pokazala svoju „humanost“.

To je primer preosetljivosti u situaciji u koju je uključena grupa koja se tretira kao žrtva samog postojanja države. Čini se, na prvi pogled, da je problem u neravnomerno raspoređenoj osetljivosti: ovde „dodati“ malo, tamo „oduzeti“ malo, i ravnoteža bi bila uspostavljena. Nažalost, to nije *kvantitativni* problem koji bi se mogao rešiti preraspodelom postojeće zakonske i etičke pažnje. Reč je o *kvalitativnom* problemu, neuralgična osetljivost je naličje slepe mrlje, i stoga samo još jedan neodgovarajući pristup. Jedan nedostatak ne može se popraviti drugim.

Velika osetljivost prema tim društvenim grupama predstavlja u stvari njihovu zloupotrebu. Prema pripadnicima tih grupa ne postupa se kao prema slobodnim subjektima, nego se oni svode na objekte. Dakle, njihovo svojstvo (tj. položaj, interesovanja, sposobnosti, volja, itd.) nametnuo im je subjekat vodeći se doktrinom naivnog liberalizma. Istinski etičan i pravni odnos može da bude samo odnos između subjekta i (drugog) subjekta. A takav odnos je uvek složen i ambivalentan. Tu kompleksnost dobro ilustruje Dvorkinov pojam „teškog predmeta“. On nas podseća da svako presuđivanje u svojoj suštini referiše na teoretsko¹¹ pre nego na empirijsko neslaganje, što zahteva složen pristup njegovom rešavanju. Svi ti problemi mogu se izbeći ako se prema čoveku odnosi kao prema etičkom objektu. U tom slučaju, nema ambivalentnosti niti ima presuđivanja, subjekat susreće u objektu samo sadržaj koji *mu je nametnuo*. Dakle, on je zapravo u odnosu sa samim sobom (više o tome u nastavku).

Manjkavost takvog pristupa može se demonstrirati aparatom koji je stvorio G.V.F. Hegel. U *Fenomenologiji duha*, Hegel analizira strategiju subjekta za priznanjem kroz svoj odnos prema predmetima. Ako samosvest postupa prema drugoj samosvesti kao prema predmetu, ona onda zaista „predstavlja sebi izvesnost same sebe kao pravu izvesnost“.¹² Ali, ta izvesnost potvrđuje se „na predmetan način“¹³ i takva potvrda je manjkava i dovodi do aporija. *Sine qua non* svakog dostojanstvenog stava prema drugima jeste saznanje da „samosvest postiže svoje zadovoljenje jedino u nekoj drugoj samosvesti“.¹⁴ Taj uslov može, međutim, ispuniti samo čovek, subjekat koji „je po sebi on ono što je negativno, i za ono što je drugo on mora da bude ono što on jeste“.¹⁵

11 R. Dworkin: *Law's Empire*, str. 101/R. Dvorkin: *Carstvo prava*, str. 101.

12 G.W.F. Hegel: *The Phenomenology of Spirit*, str. 101/prevod dat prema G.V.F. Hegel, *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1979, prevodilac Nikola M. Popović, str. 120.

13 *Ibidem*.

14 *Ibidem*.

15 *Ibidem*.

4. Upotreba etičkog objekta

Upravo suprotno, transformacija autonomnih subjekata u pasivni objekat karakteristična je za vladajuću slovenačku kriminologiju. Kako je već navedeno, prema M. Fukou, svako društvo konstituise se „isključivanjem drugih: kriminalaca, luda, itd.”¹⁶ L. Bavcon, jedan od najuticajnijih profesora krivičnog prava u Sloveniji, polazeći od te pretpostavke, zagovara da se sankcija ne sme shvatiti kao kazna jer poreklo krivičnog dela nije zla volja nego nepravedno društvo – tj. „isključenje” nekih konkretnih grupa. Dakle, nakon prepoznavanja „stvarnih uzroka”¹⁷ krivičnog dela, zadatak sankcije može biti jedino „dezalijencija čoveka”.¹⁸

Iako se taj pristup, tj. zamena odmazde brigom i pomoći, na prvi pogled može učiniti kao čovečan stav, on u svojoj srži ponižava autonomni subjekt. Uklanjanje teoretske zainteresovanosti iz delovanja učinioca, traganje za „stvarnim uzrocima” njegovih dela jeste *eo ipso* transformacija odrasle osobe u neslobodan entitet. U slabu, poraženu jedinku, nesposobnu da deluje na način na koji je ogromna većina sposobna da deluje. Taj pristup nije ništa više do prisilni i nametnuti pravni *caritas*: paternistička snishodljivost prema odrasloj osobi kojoj su potrebni saosećanje i pomoć. To je transformacija odrasle osobe u etički objekat.

Naravno, moguće je da čovek u dubokoj egzistencijalnoj krizi sklizne u vrtlog krivičnog sistema, usled čega njegov život bude potpuno razoren. U tom slučaju, kada je takva osoba u zatvoru, treba da joj bude dostupna pomoć psihologa, andragoga i slično. No, u današnjem vremenu, najopasnija kriminalna aktivnost postoji u obliku kriminaliteta belog okovratnika i organizovanog kriminaliteta. Lica koja učestvuju u takvim kriminalnim aktivnostima veoma su prilagođena društvenim normama i – u tehničkom smislu – izuzetno su propulzivna. Ako im krivično-pravni sistem izrekne kaznu, mogu prihvatiti potragu za „stvarnim uzrocima” svog delovanja iz oportunističkih razloga, očekujući blaži ishod. Ali paternistički pravni *caritas*, koji pokušava da im omogući da iskuse „*ljubav, kreativnost, sopstveni identitet, vrednosti, samoostvarenje, sazrevanje, razvoj, spontanost, smeh*”¹⁹ sigurno predstavlja za te ljude nešto odbojno ili, u najmanju ruku, zabavno.

Poslednjih godina, status „isključene” društvene grupe proširen je i na migrante, što povlači ozbiljne posledice kada je reč o efikasnosti krivičnog sistema. I u tom slučaju autonomni čovek transformisan je u etički objekat, a to svojstvo nametnuto mu je spolja. Na primer, na vrhuncu migrantske krize 2015. godine, migranti su u nekim nemačkim gradovima dočekivani s plišanim medveđićima u rukama kao da se radi o traumatizovanoj deci koja se moraju utešiti roditeljskim gestom. Tim stavom njih je, u stvari, iskoristio zapadni moral, njegovo nepomirljivo osećanje krivice koje tera na pokazivanje sopstvene „humanosti”, „tolerancije”, „inkluzivnosti” – bez obzira na cenu. Sa stanovišta subjekta, prihvatanje migranata bilo je neizbežno uspešno: stav subjekta prema objektu koji dobija svoje svojstvo od subjekta predstavlja zapravo tautološki stav.

Ponižavajuće prihvatanje migranata kao da su u pitanju deca samo je vrh ledenog brega. Objektivizacija migranata ima ozbiljne konsekvence na njihovu sposobnost da funkcionišu kao članovi društva. Zbog insistiranja na svojstvu koje im je nametnuto, tj. da su žrtve (rata,

16 M. Foucault, *Življenje in prakse svobode*, str. 138/M. Fuko, *Život i praksa slobode*, str. 138.

17 L. Bavcon: *Socialna patologija*, str. 57.

18 *Ibidem*, str. 59.

19 D. Petrovec: *Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja*, str. 30.

siromaštva, nepravde, klimatskih promena, itd.) i zato nesposobne za slobodno delovanje, te konsekvence moguće je otkriti na nekoliko nivoa: od njihove sposobnosti da se zaposle do krivične odgovornosti. Kada je reč o potonjem, najpoznatiji incident dogodio se u Kelnu, u novogodišnjoj noći 2016. godine, kada su učinjena brojna krivična dela protiv polne slobode žena. Incident je u velikoj meri prouzrokovala pasivnost policije koja je čak pokušala i da zataška ta krivična dela dan ili dva.

Potpuno zaprepašćenje izazvalo je nastojanje intelektualaca širom Evrope da u narednim danima održe viđenje migranata kao osoba koje – kao arhetipske žrtve – nisu sposobne za slobodno delovanje. Dr I. Pribac, profesor na Fakultetu umetnosti u Ljubljani, objavio je 6.1.2016. godine sledeći uticajni tvit: „*Ti si mladić koji odjednom ima nadohvat ruke ono što je ponekad video na televiziji i u snovima. Šta ćeš uraditi pod okriljem mraka ili skriven u gomili?*”

Na prvi pogled, takvo se gledište može učiniti kao poziv na pravično prosuđivanje tog incidenta uzimajući u obzir i nezavidan položaj migranata, odnosno pokušaj da se spreči da bes javnosti bude usmeren protiv njih. Ali, taj stav, uprkos eventualnim dobrim namerama, u svojoj srži predstavlja transformaciju slobodnog subjekta u pasivni objekat. Lišavajući ih autonomije, prema odraslim muškarcima odnosi se kao prema objektima s posebnim obeležjima (kao mladim ljudima koji gledaju televiziju), koji samo reaguju na okolinu (mrak i gomilu), nesposobni da se nose s nadražajima iz te okoline. To je samo još jedan primer tautološke manifestacije neksenofobičnosti, tolerancije i slično, koje se realizuju na račun migranata.

5. Povratak teoriji

Postalo je očigledno da manjkava teorija donosi manjkav stav prema obema društvenim grupama. Etička i pravna senzibilnost prema 1) „isključenima”, zasnovana na naivnom liberalizmu, u svojoj srži predstavlja njihovu zloupotrebu, dok je ostavljanje 2) ostalih pojedinaca u slepoj mrlji pravne osetljivosti takođe zloupotreba. Pravni sistem ne može postojati odvojeno od društva, vladajuće teorije neizbežno ulaze u pravni diskurs i utiču na njegovo funkcionisanje. R. Dvorkin upozorava da su u pravnim tekstovima zapisani samo *pojmovi*, koji se moraju tumačiti kroz *koncepciju*, tj. teoriju. K. Bitner rezimira, „*razlikovanje pojmova i koncepcija pomaže Dvorkinu da opiše tumačenje kao postupak razvoja neke koncepcije za konkretni pojam*”.²⁰ Dakle, rehabilitacija pravilnog funkcionisanja zakona u demokratskoj kulturi, na temelju *univerzalnih* ljudskih prava, može se postići samo vraćanjem valjanosti i doslednoj teoriji. To je jedini način da se instituti krivičnog prava pokažu u „*najboljem svetlu*”.²¹ Drugačije rečeno, najosnovniji pojam krivičnog prava, počevši od samog fenomena kazne, mora biti temeljno preispitan.

Prema naivnom liberalizmu, problem slobode društva shvata se samo kao problem koji se odnosi na ograničenje državne vlasti. Država se posmatra kao entitet čiji je cilj isključivo usmeren na ličnu korist pripadnika vladajuće klase. Savremeni autori samo ponavljaju, na

20 C. Bittner: *Recht als interpretative Praxis*, str. 26/K. Bitner: *Pravo kao interpretativna praksa*, str. 26.

21 R. Dworkin: *Law's Empire*, str. 139/R. Dvorkin: *Carstvo prava*, str. 193.

drugačiji način, jednu istu misao, koju je lakonski izrazio Marks: „*Same vaše ideje jesu proizvod buržoaskih odnosa proizvodnje i svojine, kao što je vaše pravo samo u zakon pretvorena volja vaše klase, volja čiji je sadržaj dat u materijalnim uslovima života vaše klase*”.²² *Facit*: naivni liberalizam u modernoj demokratskoj državi nesposoban je da primeti emancipaciju opšte Volje (*volente general*), pravila koja idu u prilog svima. Država se shvata kao, da ponovimo Žižekovu frazu, „*privatni poredak društvene hijerarhije*”, koji donosi korist svom stvaraocu.²³

Na neki način, ironično je što teorija kažnjavanja, zasnovana na naivnom liberalizmu, pravi istu grešku kao ono što kritikuje: zloupotrebljava javna ovlašćenja kao *privatno* pitanje. Prema onome kako sama sebe razume, ta teorija nastoji da ublaži sistemsko nasilje konstitutivnog isključivanja na kojem se zasniva svaka država. Dakle, zagovara da se prema „kriminalcima” (kao paradigmatškoj grupi „isključenih”) odnosi humano, prilazeći im sa saosećanjem i nudeći im pomoć umesto okrutnosti i kazne. Na taj način, međutim, ta teorija ponavlja postupak kojim se prema organima javne vlasti odnosi kao prema prilici za vršenje arbitrarne volje. Posmatra mandat za sprovođenje krivičnog gonjenja za izvršena krivična dela kao pravo koje se može ostvariti na svaki mogući način. Kada se takav pristup uvreži, arbitarnost na polju kažnjavanja postaje potpuno otvorena: od slepe mrlje osetljivosti do etičke upotrebe posebnih društvenih grupa. Objasnimo to podrobnije.

Prema Dž. Loku, čovek u svom prirodnom stanju ima dve vrste vlasti: „*Prva je da učini sve što misli da je potrebno za očuvanje sebe i drugih u granicama koje je postavio prirodni zakon: (...) Druga vrsta vlasti koju ima čovek u prirodnom stanju jeste da kažnjava učinioce krivičnih dela čijim izvršenjem se krši taj (prirodni, napomena R.S.) zakon*.”²⁴ Glavna karakteristika svih društvenih poredaka, od arhaičnih do savremenih, jeste da se „vlast da kažnjava” koju ima pojedinac prenosi na organe javne vlasti – iz dva razloga. Lok upozorava da bi ostavljanjem te vlasti u rukama žrtve njeno vršenje bilo kontaminirano pristrasnošću i zato bi bila sprovedena na nepravičan način (*Nemo iudex in causa sua*). Postoji, međutim, još jedan razlog za prenošenje vršenja te vlasti na javne organe koji u vreme kada je Lok pisao svoja dela još nije bio koncipiran u teoriji. Naime, samo organ javne vlasti može izreći kaznu u ime *opšte volje*, i na taj način kazna poprima karakteristike retalijacije a ne osvete.

Hegel je autor koji na najtemeljniji način elaborira na temu mehanizma kazne. On pokazuje da kazna u formi osvete nikada ne može ostvariti svoju svrhu, tj. ukinuti (*aufheben*) nepravdu (*das Unrecht*). Dakle, osveta je ništa više do još jedno krivično delo (*povreda*): „*Ukidanje zločinstva u ovoj je sferi neposrednosti prava, prije svega, osveta, pravedna po sadržaju ukoliko je odmazda. No po obliku ona je postupak subjektivne volje, koja može svoju beskonačnost staviti u svaku učinjenu povredu, pa je njena pravednost stoga uopće slučajna, kao što je ona za druge također samo kao posebna. Osveta time što je ona pozitivni postupak jedne posebne volje postaje jedna nova povreda: ona kao ovo protivurjeđe zapada u progres u beskonačno i prenosi se s pokoljenja na pokoljenje u bezgranično*.”²⁵

22 K. Marx, F. Engels: *The Communist Manifesto*, Appleton Century Croft, New York, str. 86/prevod dat prema K. Маркс, Ф. Енгелс: *Комунистички манифест*, издање „Борбе”, Библиотека марксизма-лењинизма, 1945. Предео Моша Пијаде.

23 S. Žižek: *Najprej kot tragedija*, str. 96/S. Žižek: *Prvo kao tragedija*, str. 96.

24 J. Locke: *Two Treatises on Government*, New York: Appleton Century Crofts 1937, §128/Dž. Lok: *Dve rasprave o vladi*.

25 G.W.F. Hegel: *Elements of the Philosophy of Right*, Cambridge University Press 1991, § 102/prevod dat prema G.W.F. Hegel: *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Svetlost, Sarajevo, 1989, preveo Danko Grlić, str. 182.

Preuzimanjem „vlasti da kažnjava” iz ruku pojedinca, međutim, izvršena je samo polovina zadatka. Mora se još odgovoriti na pitanje kako treba postupati prema toj „vlasti” kada se nađe u domenu organa javne vlasti. To je klizav teren na kojem naivni liberalizam čini krucijalnu grešku, postupajući na način protiv kojeg pokušava da se bori. On pretpostavlja da jednom kada se vlast da kažnjava nađe u rukama organa vlasti, oni mogu da rade šta im je volja: mogu da ju pretvore u pravni *caritas* i pruže zatvorenicima sve, od „ljubavi” i „kreativnosti” do „spontanosti” i „smeha”; mogu ublažiti kaznu „mladiću u mračnoj gomili” i izreći mu uslovnu osudu, itd. Naivni liberalizam odnosi se prema vlasti da kažnjava kao prema *svojini* organa vlasti. A potonje se – prema načelu *Dominium est ius utendi et abutendi re sua* – slobodno može koristiti proizvoljno.

To je, naravno, potpuno pogrešno shvatanje, koje sledi iz pogrešnog teorijskog poimanja zakona i države. Svako vršenje javne vlasti mora uvek biti vršenje *opšte volje*, a nikada *izbora* (lat.: *arbitrium*, nem. *die Willkür*). Ž.Ž. Ruso objašnjava poreklo opšte volje na sledeći način: „Svaki od nas unosi u zajednicu svoju ličnost i celu svoju snagu pod vrhovnom upravom opšte volje; i još svakoga člana smatramo kao nerazdvojan deo celine.’ Samim tim ugovornim aktom stvara se istog trenutka, namesto posebne ličnosti svakog ugovarača, jedno moralno i kolektivno telo, sastavljeno od toliko članova koliko njegova skupština ima glasova, i koje od samog tog akta dobija svoje jedinstvo, svoje zajedničko ja, svoj život i svoju volju.”²⁶

Kada je „vlast da kažnjava” uzeta iz ruku pojedinca, vršenje te vlasti nije *bianco mandate*, prilika da se postupi proizvoljno. Mora se sprovesti u ime „moralnog i kolektivnog tela” koje ima „svoj život i svoju volju”. Ta volja je – za razliku od domena privatnog, gde je individuum stvaralac, ali i izvršilac volje – opšta volja. Ona se može jedino pažljivo vršiti; nikada, međutim, ne sme se stvarati ni ukloniti, niti se sme njome manipulirati, itd. Njena suština ne leži u (partikularnim) interesima i njihovom izrazu, već u (inherentno) „ispravnom” i „pogrešnom”. Bez te distinkcije, nemoguće je shvatiti liberalnu demokratiju, ljudska prava, ali i kaznu. Okolnost da je vlast da kažnjava data organima vlasti, a ne stavljena u ruke žrtve, ne sme se tumačiti na uprošćen način. U suprotnom, kazna bi se izrodila u dva pravca: u osvetu autoritarnog suverena ili u priliku za podsticanje ideologija naivnog liberalizma.

Kada se kazna shvati kroz pojam opšte volje, postaje očigledno da je u njenom središtu žrtva²⁷ krivičnog dela. Žrtva nije neposredni izvršilac kažnjavanja, ali stavljanjem na mesto „posebne ličnosti svakog ugovarača, jedno moralno i kolektivno telo, sastavljeno od toliko članova koliko njegova skupština ima glasova”, žrtva ostaje nezamenljivi deo telosa (krivičnog) zakona. Mada nevidljiva – nema (gotovo) nikakvu ulogu u postupku – žrtva je fundament celokupnog kaznenog sistema, poput crne rupe koja određuje pravac kretanja svih nebeskih tela oko sebe. To saznanje predstavlja sam temelj kazne u demokratskoj kulturi.

26 J.J. Rousseau: *The Social Contract*, Jonathan Bennett 2017, str. 7/prevod dat prema Ž.Ž. Ruso: *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd, 1993, preveli T. Marković, R. Stojanović, M. Vuković, str. 36.

27 Pod žrtvom se ovde podrazumeva idealni zaštitni objekat – pasivni subjekat. U slučaju nekih delikata, to nije čovek, nego pravni subjekat ili država, međutim struktura krivičnog postupka ostaje ista.

6. Zaključak

Demokratska kultura temelji se na *univerzalnim* ljudskim pravima. Kada se govori o ljudskim pravima, najčešće u prvi plan izbijaju odredbe o slobodi, jednakosti, dostojanstvu, solidarnosti i slično. Ali, postoji jedna reč koja se nikada neće pomenuti zajedno s njima, iako je ona *sine qua non* ideje o ljudskim pravima kao takvim. Radi se o prvoj reči iz prvog člana *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*, reči „*sva*“: „*Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.*”²⁸ Ako se neka od garantija ljudskih prava ne odnosi na „*sva ljudska bića*“, onda se ne radi o diskursu ljudskih prava, nego o nekoj drugoj vrsti diskursa (socijalnoj politici, interesima posebnih društvenih grupa itd.).

Dakle, kazneni sistem mora, budući da počiva na demokratskim načelima, internalizovati dve spoznaje. Kao prvo, *raison d'être* kaznenog sistema jeste vraćanje povređenog dostojanstva žrtvi. Ta okolnost određuje kako *postojanje* tako i *suštinu* krivičnog postupka. Nema postupka bez žrtve, a kada postupak otpočne, nadležni krivični organi moraju sprovesti opštu volju, a ne arbitrarnu intenciju neke ideologije. I kao drugo, budući da se u opštoj volji prepoznaje „*svaki član kao nerazdvojan deo celine*“, kazneni sistem mora izgraditi *istovetnu senzibilnost* za kršenje prava „*svih ljudskih bića*“.

28 *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, član 1.

Literatura

1. Badiou: *Ime česa je Sarkozy?*, Založba Sophia, Ljubljana 2008.
2. L. Bavcon: *Narava socialnopatoloških pojavov; Družbeno reagiranje zoper socialnopatološke pojave*, in: L. Bavcon et al. (ur.): *Socialna patologija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969.
3. Bittner: *Recht als interpretative Praxis*, Duncker&Humblot, Berlin 1988.
4. R. Dworkin: *Law's Empire*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2000.
5. M. Foucault: *Življenje in prakse svobode*, Založba ZRC, Ljubljana 2007.
6. G.W.F. Hegel: *Elements of The Philosophy of Rights*, Cambridge University Press, 1991.
7. G.W.F. Hegel: *The Phenomenology of Spirit*, Cambridge University Press 2018.
8. J. Locke: *Two Treatises on Government*, New York: Appleton Century Crofts 1937.
9. K. Marx, F. Engels, *The Communist Manifesto*, Appleton Century Croft, New York.
10. Petrovec: *Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja*, Studia humanitatis, Ljubljana 1998.
11. J.J. Rousseau: *The Social Contract*, Jonathan Bennett 2017.
12. S. Žižek: *Najprej kot tragedija, nato kot farsa*, Analecta, Ljubljana 2010.
13. *Universal declaration on human rights*, <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (24.2.2020).

The Victim and the Blind Spot of Legal Sensitivity³⁰

Summary

In this article Dworkin's cognition is stressed out, that every legal system depends upon concrete (legal) theory laying in its background. It is demonstrated that in Slovenia the specific theory of punishment is dominant, which deform the functioning of penal system, producing two main defects. On one hand, the blind spot of sensitivity for the victims of crimes is developed, on the other hand, excessive (legal, ethical, human) sensitivity is accumulated in the wrong place. As the alternative, the application of some concepts from classical theory and philosophy of law is suggested, whereby its capability to sound and consistent support of penal system is demonstrated. As result, equal sensibility for violation of the rights of all human being is guaranteed.

Keywords: *victim, punishment, general will, G. W. F. Hegel, J. J. Rousseau.*

29 Associate Professor, Scientific Counselor, *Legal Institute at Science and Research Centre – Koper*, Slovenia.

30 This article is the result of the work on following research-projects, financed by *Slovenian Research Agency (ARRS)*: J5-9342 and J5-1790.

Žrtve kaznenih djela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske

Rezime

Predmet analize u radu su pitanja pravnog statusa žrtve kaznenog djela u kaznenom zakonodavstvu Hrvatske. Nakon uvodnih napomena u kojima je ukazano na razloge neophodnosti regulisanja statusa žrtve u kaznenom zakonodavstvu uopšte, a time i u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu, autor u radu daje prikaz regulisanja statusa žrtve kaznenog djela u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Hrvatske na osnovu dva zakonska teksta ovog karaktera. To su ZKP/08 i ZKP/17. Osnovni zaključak izvršene analize položaja žrtve u ova dva zakonska teksta je znatno poboljšanje procesnog položaja žrtve u ZKP/17 u odnosu na ZKP/08, a što je postignuto inkorporiranjem odredaba Direktive o žrtvama kaznenih djela (Direktiva 2012/29/EU) u hrvatski pravni poredak (slučaj npr. sa uvođenjem postupka pojedinačne procjene žrtve u ZKP/17).

Osim analize problematike povezane sa statusom žrtve u kaznenim postupcima, autor se u radu bavi i analizom pitanja pravnog položaja žrtava izvan kaznenog postupka. Osnovni zaključak analize ovog aspekta predmetne problematike jeste da je prepoznavanje posebnih prava i interesa žrtava „izvan kaznenog postupka dovelo do trećeg značajnog procesa za položaj žrtava kaznenih djela u Hrvatskoj”.

Na kraju rada data su zaključna razmatranja u kojima autor predstavlja svoje viđenje stepena usaglašenosti hrvatskog kaznenog zakonodavstva sa međunarodnim pravnim standardima o žrtvi kaznenog djela, a pre svega sa standardima Direktive 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012.

Ključne riječi: žrtva, kazneno djelo, ZKP, Hrvatska, Direktiva 2012/29/EU, kazneni postupak.

1 Docent na Katedri za kazneno procesno pravo na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

1. Uvod

U hrvatskom pravnom sustavu danas postoji već cijeli niz zakona i podzakonskih propisa koji uređuju položaj i prava žrtava kaznenih djela. Ako današnje stanje usporedimo sa situacijom od prije petnaestak godina, dolazimo do zaključka da se radi o velikoj promjeni, te da su žrtve kaznenih djela od položaja sporadično dotaknutog subjekta pravnog sustava prešle put do punopravnog pravnog subjekta priznavanju čijih legitimnih interesa pravni poredak posvećuje veliku pažnju. Ako promotrimo pravni poredak u cjelini, uviđamo da su se promjene koje se odnose na žrtve dogodile u nekoliko sljedećih područja: 1. jačanje zaštite žrtava u kaznenom postupku, 2. prepoznavanje pravnog položaja žrtava izvan kaznenog postupka i 3. izgradnja sustava podrške žrtvama kaznenih djela. U nastavku će ukratko biti izložena osnovna obilježja svake od ovih promjena.

2. Promjene u pravnom položaju žrtava u kaznenom postupku

2.1. Pravni položaj žrtve u ZKP/97

Sve do donošenja Zakona o kaznenom postupku iz 2008. godine (dalje u tekstu: ZKP/08)² pojam žrtve bio je u središnjem hrvatskom zakonu koji uređuje kazneni postupak nepoznat. Međutim, na temelju te činjenice bilo bi pogrešno zaključiti da se kazneni postupak uopće nije bavio žrtvom kaznenog djela. Dapače. Ranije procesno zakonodavstvo poznavalo je institut oštećenika i upravo su kroz taj institut žrtvi kaznenog djela bila osigurana neka izuzetno važna i snažna procesna prava. Da se kod instituta oštećenika radi zapravo o žrtvi kaznenog djela, vidljivo je iz definicije tog pojma koja je bila sadržana u čl. 170. st. 5. Zakona o kaznenom postupku iz 1997. godine (dalje u tekstu: ZKP/97),³ koja je oštećenika definirala kao osobu čije je kakvo osobno ili imovinsko pravo kaznenim djelom povrijeđeno ili ugroženo. Dakle, oštećenik nije bio nitko drugi nego žrtva kaznenog djela.⁴ Oštećeniku su, a time i žrtvi, bila zajamčena vrlo široka procesna prava, počevši od činjenice da je oštećenik imao pravo, ukoliko državni odvjetnik ne pokrene kazneni postupak ili od njega odustane, sam preuzeti ulogu ovlaštenog tužitelja u kaznenom postupku, i to preko relativno širokih prava sudjelovanja u kaznenom postupku u situacijama kada je u ulozi ovlaštenog tužitelja nastupao državni odvjetnik do prava na naknadu štete prouzročene kaznenim djelom u kaznenom postupku.⁵

Osim kroz ulogu oštećenika, koja je žrtvi omogućavala aktivno sudjelovanje u kaznenom postupku u svrhu promicanja vlastitih procesnih interesa, ZKP/97 omogućavao je, iako ne neposredno, i određene mjere zaštite žrtava kaznenih djela od sekundarne viktimizacije povezane s njihovim sudjelovanjem u kaznenom postupku. Radilo se o mjerama koje nisu

2 Istraživanje koje je u Hrvatskoj provedeno prije nekoliko godina, a koje se bavilo načelnim pitanjima pravnog položaja žrtava, u svrhu analize njihova normativnog položaja u obzir je uzelo 25 zakona, podzakonskih propisa i strateških dokumenata koji se u Hrvatskoj bave tematikom žrtava. V. Burić, Zoran; Lučić, Branka, *Pravni i institucionalni aspekti položaja žrtve kaznenog djela u RH*, str. 3, dostupno na http://www.zupsudvu.hr/radovi/pravni_i_institucionalni_aspekti_polozaja_zrtve_kaznenih_djela_u_RH.pdf (pristupljeno 25. ožujka 2020).

3 *Narodne novine*, br. 152/08.

4 *Narodne novine*, br. 110/97, 27/98, 58/99, 112/99, 58/02, 143/02, 62/03, 115/06.

5 U istom smislu, v. Tomašević, Goran; Pajčić, Matko, *Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2(2008), str. 819.

bile primarno usmjerene na žrtve kaznenih djela, već na ranjive kategorije svjedoka. Ako se žrtva kaznenog djela, što je pravilo, u postupku pojavljivala u ulozi svjedoka i ako je pripadala nekoj od kategorija ranjivih svjedoka, pravni joj je poredak omogućavao određene mjere zaštite od sekundarne viktimizacije. Vidimo, dakle, da usprkos činjenici da ZKP/97 nije izričito poznao pojam žrtve, to ne znači da žrtva prije ZKP/08 nije imala nikakvih prava u kaznenom postupku.

2.2. Pravni položaj žrtve u ZKP/08

Kao što je već prethodno kazano, ZKP/08 uveo je u hrvatsko kazneno procesno zakonodavstvo pojam žrtve. Taj je zakon u svom čl. 202. st. 10. žrtvu definirao kao osobu koja zbog počinjenja kaznenog djela trpi fizičke i duševne posljedice, imovinsku štetu ili bitnu povredu temeljnih prava i sloboda. Ako ovu definiciju žrtve usporedimo s definicijom oštećenika iz ZKP/97 (v. *supra* 2.1), vidimo da među njima ne postoji neka bitna razlika. To samo po sebi nije problematično, ali postaje zbunjujuće nakon što uvidimo da je ZKP/08, pored uvođenja instituta žrtve, zadržao i institut oštećenika, a bez da je ta dva instituta jasno pojmovno razdvojio.⁶ Da do takvog razdvajanja nije došlo, vidljivo je iz definicije oštećenika iz čl. 202. st. 11. ZKP/08, prema kojoj je oštećenik osim žrtve i druga osoba čije je kakvo osobno ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo kaznenim djelom, a sudjeluje u svojstvu oštećenika u kaznenom postupku. Tako je uvođenjem pojma žrtve u ZKP/08 uvedena i dugogodišnja konfuzija u normativnom i praktičnom aspektu oko odgovora na pitanje tko je žrtva, a tko oštećenik i koja je razlika između ovih dvaju pojmova, koja je donekle, barem na teorijskoj i normativnoj razini, razriješana izmjenama i dopunama ZKP/08 iz 2017. godine, a o kojima će kasnije biti više riječi.

Osim što je uveo pojam žrtve, ZKP/08 uveo je i posebna prava za žrtve kaznenih djela. Različitim kategorijama žrtava priznat je različiti krug prava. Najmanja skupina prava odnosila se na sve žrtve kaznenih djela, a najveća na žrtve kaznenih djela protiv spolne slobode. Uvedena prava moguće je ugrubo podijeliti u dvije skupine: 1. izvanpostupovna prava žrtava kaznenih djela i 2. zaštitna prava povezana sa sudjelovanjem žrtava u kaznenom postupku.

Prva skupina prava nema veze sa sudjelovanjem žrtava u kaznenom postupku, dapače, neka od njih, pa i ono najvažnije, pravo na pristup službama za pomoć žrtvama kaznenih djela, neovisna su o tome je li kazneno djelo uopće prijavljeno. Činjenici da su ta prava žrtvama priznata u zakonu koji uređuje kazneni postupak mogu se opravdano uputiti kritike. Bilo bi, naime, bolje da postoji poseban zakon kojim se uređuju prava žrtava kaznenih djela, a da se u kaznenom procesnom zakonodavstvu dodatno razrađuju samo ona prava koja su povezana sa sudjelovanjem žrtava u kaznenom postupku.

Već smo ranije istaknuli da je i ZKP/97, iako ne neposredno, omogućavao određene mjere postupovne zaštite za žrtve kaznenih djela, i to ako se u postupku pojavljuju u ulozi ranjivih svjedoka. ZKP/08, pored toga, uvodi cijeli niz mjera postupovne zaštite za žrtve, čiji je smisao da se žrtve zaštiti od sekundarne viktimizacije. Posebne mjere postupovne zaštite uvedene su za žrtve kaznenih djela za koja je propisana kazna zatvora od pet ili više godina (čl. 43. st. 2.),

6 *Detaljnije v. kod Tomašević/Pajčić, op. cit., str. 832–838.*

za djecu žrtve kaznenih djela (čl. 44.), te za žrtve kaznenih djela protiv spolne slobode (čl. 45.). Neke od tih mjera postupovne zaštite su: pravo na opunomoćenika na teret proračunskih sredstava, pravo na tajnost osobnih podataka ili pravo na isključenje javnosti.

Pored mjera izvanpostupovne i postupovne zaštite, za žrtve je zadržana i mogućnost da aktivno sudjeluju u kaznenom postupku kroz preuzimanje uloge oštećenika.

Prve značajne promjene u tekstu ZKP/08, koje se odnose na žrtve kaznenih djela, učinjene su u izmjenama i dopunama iz 2013. godine (dalje u tekstu: ZKP/13). Tim je izmjenama i dopunama u najvećoj mjeri implementirana odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske kojom je značajan broj odredbi (više od 40!) iz ZKP/08 proglašen neustavnim. Potreba izmjene odredaba prethodnog postupka, u svrhu dovođenja odredbi ZKP/08 u sklad s Ustavom, iskorištena je i kako bi se u taj dio postupka ugradili mehanizmi kojima bi se zaštitilo pravo žrtava kaznenih djela na učinkovitu istragu.⁷ Problem neučinkovitosti istrage, osobito u kontekstu čl. 2. i 3. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, višekratno je u odnosu na hrvatski kazneni postupak detektiran u odlukama Europskog suda za ljudska prava. Imajući u vidu da je temeljni zahtjev žrtava kaznenih djela koji upućuju pravnom poretku da kazneno djelo čije su žrtve bude učinkovito, temeljito, objektivno, promptno i neovisno istraženo te njegov počinitelj kažnjen u skladu sa zakonom, u tekst ZKP/08 ugrađeni su postupovni mehanizmi koji omogućuju ostvarenje tog legitimnog zahtjeva žrtve.

2.3. Pravni položaj žrtve u ZKP/17

Nakon donošenja ZKP/08, najopsežnije promjene povezane sa položajem žrtava u hrvatskom kaznenom postupku učinjene su Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku iz 2017. godine (dalje u tekstu: ZKP/17).⁸ Tim su amandmanima u hrvatski pravni poredak transponirane odredbe Direktive o žrtvama kaznenih djela.⁹ Prije nego se upustimo u prikaz i analizu promjena koje su u vezi s pravnim položajem žrtava uvedene odredbama ZKP/17, ukratko ćemo se osvrnuti na Direktivu i njezine temeljne karakteristike.

Direktiva je instrument prava Europske unije kojim se nastoji na sveobuhvatan način urediti pravni položaj žrtava kaznenih djela, što znači da se njezine odredbe odnose općenito na položaj žrtava u pravnom sustavu, a ne samo na pitanja koja su povezana sa sudjelovanjem žrtava u kaznenom postupku. Ona nije prvi takav instrument prava Europske unije. Naime, već je 2001. godine usvojena Okvirna odluka o položaju žrtava u kaznenom postupku¹⁰, koja je također imala za cilj na sveobuhvatan način urediti prava žrtava kaznenih djela.¹¹ Odredbama Direktive zamijenjene su odredbe Okvirne odluke. Osim Direktive, u pravu Europske unije postoji i niz drugih legislativnih akata koji se bave pojedinim pitanjima pravnog polo-

7 Burić, Zoran, *Novi položaj žrtve u kaznenom postupku – u povodu obveze transportiranja odredaba Direktive 2012/29/EU u hrvatski kaznenopravni sustav*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2015), str. 396–397.

8 V. detaljniji kod Đurđević, Zlata, *Rekonstrukcija, judicijalizacija, konstitucionalizacija, europeizacija hrvatskog kaznenog postupka V. novelom ZKP/08: Prvi dio*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2013), str. 331–333.

9 Narodne novine, br. 70/17.

10 Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP, Službeni list Europske unije, L 315/57, 14. 11. 2012.

11 Okvirna odluka Vijeća od 15. ožujka 2001. o položaju žrtava u kaznenom postupku, Službeni list Europske unije, L 82/1, 22. 3. 2001.

žaja žrtava ili jamče posebna prava pojedinim kategorijama žrtava.¹² Cilj odredaba Direktive jest da se njihovim transponiranjem u nacionalne pravne sustave država članica Europske unije uspostave zajednički minimalni standardi u odnosu na pravni položaj žrtava. Ti ciljevi nisu na odgovarajući način ostvareni odredbama Okvirne odluke, zato je i došlo do njezine zamjene Direktivom. U skladu s odredbama Direktive, prava žrtava podijeljena su u tri skupine: pružanje informacija i potpore, sudjelovanje u kaznenim postupcima, zaštita žrtava i priznavanja žrtava s posebnim potrebama zaštite. Često se kao najvažniji doseg Direktive ističe uvođenje obveznog postupka pojedinačne procjene svake žrtve kaznenog djela, o čemu će kasnije u radu biti više riječi.

Odredbe Direktive u hrvatski su pravni sustav primarno transponirane kroz ZKP/17. Transponiranje odredaba Direktive dovelo je do brojnih promjena u tekstu ZKP-a. Sve učinjene promjene mogu se ugrubo grupirati u tri skupine: uvođenje nove definicije žrtve i provođenje jasnog i dosljednog razlikovanja pojmova žrtve i oštećenika, širenje prava žrtava kaznenih djela, te uvođenje postupka pojedinačne procjene za sve žrtve kaznenih djela.

Pojam žrtve danas je definiran u čl. 202. st. 11. ZKP-a. Prema toj definiciji, žrtva je fizička osoba koja je pretrpjela fizičke i duševne posljedice, imovinsku štetu ili bitnu povredu temeljnih prava i sloboda koji su izravna posljedica kaznenog djela. Ako tu definiciju usporedimo s onom iz ZKP/08 (v. *supra* 2.2.), uviđamo veliku sličnost, ali i razlike utoliko što je pojam žrtve ograničen samo na fizičke osobe i što je istaknuto da šteta prouzročena žrtvi treba biti izravna posljedica kaznenog djela. Novost u definiciji žrtve je i uvođenje kategorije posrednih žrtava u pojam žrtve. Tako se sukladno istoj zakonskoj odredbi žrtvama smatraju i određeni srodnici i bliske osobe one osobe čija je smrt nastupila kao izravna posljedica kaznenog djela. Ranije je istaknuto da je uvođenjem pojma žrtve u ZKP/08 i istodobnim zadržavanjem pojma oštećenika, a bez provođenja jasnog razlikovanja između tih dvaju pojmova, uvedena konfuzija na normativnoj i praktičnoj razini. ZKP/17 uvodi kriterije za jasno i dosljedno razlikovanje tih dvaju pojmova, i to tako što preuzimanje uloge oštećenika povezuje sa stjecanjem aktivnih procesnih prava za žrtvu kaznenog djela.¹³ Naime, uz pojam žrtve primarno su povezana prava izvanpostupovne i postupovne zaštite. Međutim, osim tih prava, žrtva može, ali i ne mora, imati interesa i više od onoga što je nužno za sudjelovanje u kaznenom postupku u svrhu promicanja vlastitih procesnih interesa. Primjerice, žrtva može željeti sudjelovati u određenim postupovnim radnjama, stavljati dokazne prijedloge državnom odvjetniku u prethodnom postupku, sudjelovati na raspravi i slično. Ako to želi, može preuzeti ulogu oštećenika u kaznenom postupku. Međutim, postoje i žrtve koje to neće željeti, odnosno koje će u kaznenom postupku imati interesa sudjelovati samo u mjeri u kojoj je to nužno (u ulozi svjedoka). Takve žrtve neće preuzeti ulogu oštećenika u kaznenom postupku.

Odredbama ZKP/17 značajno su proširena prava žrtava, i to kako prava svih žrtava tako i prava pojedinih posebno istaknutih kategorija žrtava. U odnosu na prava svih žrtava, dotadašnji katalog, koji je sadržavao samo tri prava, proširen je na dvanaest prava. Ovdje primjerice samo spominjemo neka nova prava za sve žrtve kaznenih djela: pravo na pratnju osobe od povjerenja prilikom poduzimanja radnji u kojima sudjeluje, pravo da se medicinski zahvati prema žrtvi poduzimaju u najmanjoj mjeri i samo ako su nužni za potrebe kazne-

12 *Detaljnije od odredbama Okvirne odluke v. Burić, Zoran, Položaj žrtve u hrvatskom i makedonskom kaznenom procesnom pravu kroz prizmu Okvirne odluke o položaju žrtava u kaznenom postupku, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 2(2011), str. 497–499.*

13 *Za pregled tih instrumenata, v. Burić, op. cit. (bilj. 6), str. 386–389.*

nog postupka, te pravo da, na njezin zahtjev, bez neopravdane odgode, bude obaviještena o ukidanju istražnog zatvora, bijegu okrivljenika i otpuštanju osuđenika s izdržavanja kazne zatvora, te mjerama koje su poduzete radi njezine zaštite.

Posljednja velika novost koju je ZKP/17 uveo u vezi sa položajem žrtava jest uvođenje postupka pojedinačne procjene. Provođenje toga postupka obvezno je za sve žrtve kaznenih djela, a njegov je cilj identificirati postoje li i koje su posebne potrebe zaštite pojedine žrtve kaznenog djela te, ako su takve potrebe identificirane, prilagodba postupanja tijela kaznenog postupka, u mjeri u kojoj je to moguće, posebnim potrebama žrtve. Temelj za provođenje takve procjene jesu osobne karakteristike žrtve, ali i vrsta i narav kaznenog djela i okolnosti njegova počinjenja. Prema žrtvi u odnosu na koju su utvrđene posebne potrebe zaštite mogu se primijeniti sljedeće mjere: da prije ispitivanja razgovara sa savjetnikom, i to na teret proračunskih sredstava; da je u policiji ili državnom odvjetništvu ispituje osoba istog spola te da ju, ako je to moguće, u slučaju ponovnog ispitivanja ispituje ta ista osoba; uskrata odgovora na pitanja koja nisu u vezi s kaznenim djelom, a odnose se na strogo osobni život žrtve; ispitivanje putem audio-video uređaja; tajnost osobnih podataka, te isključenje javnosti s rasprave (čl. 44. st. 5. ZKP).¹⁴

3. Prepoznavanje pravnog položaja žrtava izvan kaznenog postupka

Osim što je u posljednjih petnaestak godina došlo do značajnog jačanja pravnog položaja žrtve unutar kaznenog postupka, isto je razdoblje obilježeno i prepoznavanjem pravnog položaja žrtve izvan kaznenog postupka. Ta dva procesa vremenski koincidiraju i sadržajno su povezana. Naime, i prepoznavanje pravnog položaja žrtve izvan kaznenog postupka na normativnoj je razini započeto kroz odredbe ZKP/08. No, prije no što se upustimo u analizu tog pravca razvoja pravnog položaja žrtve, dužni smo obrazložiti što uopće smatramo prepoznavanjem pravnog položaja žrtve izvan kaznenog postupka. To prije svega znači pravno prepoznavanje činjenice viktimizacije, odnosno priznanje od strane pravnog poretka da osoba prema kojoj je kazneno djelo počinjeno ima određene specifične potrebe i interese i da je potrebno izgraditi društvene mehanizme radi zadovoljenja tih potreba i interesa. Pri tom je njihova bitna karakteristika da se ne radi o potrebama i interesima koji su vezani uz kazneni postupak, već su o njemu neovisni. Dapače, neovisni su o tome, barem u određenim situacijama, je li kazneno djelo uopće prijavljeno ili se na drugi način saznalo da je takvo djelo počinjeno.

U odnosu na pojedina prava, prepoznavanje pravnog položaja žrtve izvan kaznenog postupka primarno se u Hrvatskoj dogodilo kroz jamčenje triju o kaznenom postupku neovisnih prava za žrtve kaznenih djela: prava na pristup službama za potporu žrtvama kaznenih djela, pravo na zaštitu od zastrašivanja i odmazde te prava na novčanu naknadu iz sredstava državnog proračuna.

Pravo na pristup službama za potporu žrtvama kaznenih djela, koje je sada zajamčeno čl. 43. st. 1. toč. 1. ZKP-a, uneseno je u tekst ZKP-a transponiranjem čl. 8. Direktive. Prema Direktivi, to pravo mora biti besplatno za žrtvu i mora postojati prije, za vrijeme i određeno razdoblje nakon kaznenog postupka te ne smije biti ovisno o tome je li žrtva podnijela kaznenu prijavu ili ne. Blisko povezano s tim pravom je i pravo zajamčeno čl. 43. st. 1. toč. 2. ZKP-a, prema kojem žrtve imaju pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć tijela, organiza-

14 Burić, *op. cit.* (bilj. 6), str. 397–398.

cije ili ustanove za pomoć žrtvama kaznenih djela. Ova prava, koja su u određenoj mjeri bila priznata već u tekstu ZKP/08,¹⁵ dovela su, uz druge čimbenike, do razvoja sustava za podršku žrtvama kaznenih djela, o čijem će nastanku i ustroju biti više riječi u 4. poglavlju ovoga rada.

Pravo na zaštitu od zastrašivanja i odmazde novo je pravo koje je u katalog prava žrtava iz čl. 43. ZKP-a uneseno njegovim izmjenama i dopunama iz 2017. godine. Unošenjem ove odredbe u tekst ZKP-a transponiran je čl. 18. Direktive, prema kojem su države članice dužne uspostaviti mjere kojima se žrtve i članovi njihovih obitelji zaštićuju od sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde. Svrha je takvih mjera da se, u slučaju vjerojatnosti postojanja rizika za život, tjelesni i duševni integritet, osobnu slobodu, sigurnost ili seksualni integritet osobe, ugroženoj osobi pruži zaštita.¹⁶

Žrtva kaznenog djela nasilja počinjenog s namjerom ima pravo na novčanu naknadu iz sredstava državnog proračuna u skladu sa čl. 43. st. 3. ZKP-a. Ostvarivanje tog prava uređeno je posebnim zakonom, Zakonom o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela.¹⁷ Tim zakonom omogućeno je određenim kategorijama žrtava da ostvare naknadu štete prouzročene kaznenim djelom iz sredstava državnog proračuna neovisno o tome je li počinitelj kaznenog djela poznat, niti je li za to kazneno djelo pokrenut kazneni postupak. Dovoljno je da je kazneno djelo evidentirano ili prijavljeno policiji ili državnom odvjetništvu.¹⁸

4. Izgradnja sustava podrške žrtvama kaznenih djela

Paralelno s procesom normativnog priznavanja posebnih prava žrtve u kaznenom postupku i izvan njega teкао je proces izgradnje sustava podrške žrtvama kaznenih djela. Prije petnaestak godina takav sustav nije postojao. Podrška žrtvama kaznenih djela pružana je primarno kroz djelatnost nevladinih organizacija koje su se u Hrvatskoj bavile pružanjem podrške pojedinim kategorijama žrtava kaznenih djela, prije svega ženama, a kasnije i žrtvama rata. Osim nevladinih organizacija, žrtve su određene oblike podrške mogle ostvarivati i kroz javne institucije zdravstvenog, socijalnog i obrazovnog sustava. Ali sva ta djelatnost nevladinih organizacija i različitih javnih tijela nije imala obilježja uređene djelatnosti umrežene u okvire racionalno organiziranog sustava. Jednostavno, nije postojala svijest o tome da žrtve kaznenih djela čine dovoljno relevantnu društvenu skupinu za koju bi briga o njenim potrebama zahtijevala organizaciju jednog posebnog društvenog sustava koji bi se bavio tim potrebama.

Prvi znakovi izgradnje takvog sustava u Hrvatskoj povezani su sa učinkovitim progonom ratnih zločina i potrebu da se žrtvama i svjedocima tih kaznenih djela, čija je spremnost da se pojave pred sudom i iznesu svoja saznanja o kaznenopravno relevantnim događajima bila nužna da se počinitelji takvih djela kazne i pruži adekvatna procesna i izvanprocesna zaštita. Uslijed toga su na županijskim sudovima, na kojima su vođeni postupci za ta kaznena

15 *U odnosu na prva iskustva u vezi sa primjenom ovih odredaba u praksi upućuje se na Ivičević Karas, Elizabeta; Burić, Zoran; Filipović, Hrvoje, Prva iskustva policijskih službenika u provođenju pojedinačne procjene žrtava kaznenih djela, Policija i sigurnost 4(2019), str. 468–489.*

16 *U skladu sa čl. 43. st. 1. toč. 1. tog zakona, žrtva je imala pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu tijela, organizacije ili ustanove za pomoć žrtvama kaznenih djela.*

17 *DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, European Commission, DG Justice, December 2013, str. 39.*

18 *Narodne novine, br. 80/08, 27/11.*

djela, osnivani odjeli za podršku žrtvama i svjedocima kaznenih djela. Djelatnost tih odjela stavljena je pod nadzor Ministarstva pravosuđa. Takvi odjeli danas postoje na sedam županijskih sudova u Hrvatskoj. Dakle, ne postoje na ostatku županijskih sudova, niti na općinskim sudovima, koji također imaju nadležnost za postupanje u kaznenim predmetima. Kroz djelatnost odjela uspostavljan je javni sustav podrške žrtvama kaznenih djela. Međutim, jedan od osnovnih nedostataka tog sustava jest njegova prostorna nedostupnost na cijelom području Republike Hrvatske. Kako bi se osigurala dostupnost javne usluge podrške za sve žrtve kaznenih djela neovisno o tome gdje se na području Republike Hrvatske nalaze, Ministarstvo pravosuđa je 2018. godine pokrenulo projekt Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela. Tim se projektom nevladine organizacije koje djeluju na područjima na kojima ne postoje odjeli za podršku žrtvama i svjedocima kaznenih djela uključuju u javni sustav podrške žrtvama kaznenih djela.¹⁹ Kroz djelovanje mreže uspostavljen je tako javni sustav podrške za sve žrtve kaznenih djela na području Republike Hrvatske, a taj sustav rezultat je zajedničkog djelovanja državnih tijela i nevladinih organizacija.

5. Zaključak

Posebne potrebe i interesi žrtava kaznenih djela danas su prepoznati u zakonodavstvu Republike Hrvatske. Radi se o sasvim novom procesu koji se odvija u posljednjih petnaestak godina. Danas su posebne potrebe i interesi žrtava kaznenih djela prepoznati ne samo u kontekstu kaznenog postupka i kaznenog pravosuđa općenito već i u širem društvenom kontekstu. U odnosu na kazneni postupak i kazneno pravosuđe, recentno je razdoblje obilježeno ne samo izričitim prepoznavanjem žrtve kao posebnog procesnog sudionika i priznavanjem posebnog kruga procesnih prava žrtvama, već i postupnim jačanjem njezinoga položaja i prava. Istodobno s jačanjem položaja žrtve u kaznenom postupku dogodio se i proces zakonodavnog prepoznavanja potreba i interesa žrtve i izvan kaznenog postupka. Na razvoj tog zakonodavstva odlučujuće je utjecalo shvaćanje da žrtvi treba prepoznati određena prava i pružiti određene usluge već na temelju same činjenice viktimizacije, neovisno o tome dolazi li uopće u vezi s tim događajem do aktivacije tijela kaznenog pravosuđa. Prepoznavanje posebnih prava i interesa žrtava izvan kaznenog postupka dovelo je do trećeg značajnog procesa za položaj žrtava kaznenih djela u Hrvatskoj, a to je izgradnja sustava podrške za žrtve kaznenih djela. Danas s puno prava možemo govoriti o postojanju sustava podrške za žrtve kaznenih djela koji postoji na čitavom teritoriju Republike Hrvatske. Radi se o javnom sustavu koji svojim zajedničkim djelovanjem čine državne institucije i nevladine organizacije.

¹⁹ Više o projektu v. na <https://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/mreza-podrske-i-suradnje-za-zrtve-i-svjedoke-kaznenih-djela/19859> (pristupljeno 26. ožujka 2020.).

Victims of Crime and Croatian Criminal Legislation

Summary

The paper examines issues related to the legal status of the victim of crime in Croatian criminal legislation. Introductory remarks outlining reasons why it is necessary to provide for the status of victim in criminal legislation in general and thus in Croatian criminal legislation are followed by the author's overview of how the status of victim of crime is governed in Croatian criminal procedure law in two pieces of legislation of that type. Those are the Criminal Procedure Code of 2008 (CPC/08) and the Criminal Procedure Code of 2017 (CPC/17). The main conclusion to which an analysis of the victim's position in those two codes has led is that the procedural position of the victim was significantly improved in the CPC/17 in comparison to the CPC/08, which was achieved by incorporating the provisions of the Victims' Rights Directive (Directive 2012/29/EU) into the Croatian legal order. An example of that is the introduction of the procedure for individual assessment of the victim into the CPC/17.

In addition to analysing issues related to the status of victim in criminal proceedings, in this paper, the author also examines issues concerning the legal position of victims outside criminal proceedings. The main conclusion arising from the examination of that aspect of the subject matter is that identifying victims' special rights and interests "outside criminal proceedings has led to the third process relevant to the position of victims of crime in Croatia."

Concluding considerations are presented at the end of the paper, in which the author expounds his view of the degree of harmonisation of Croatian criminal legislation with international legal standards on victims of crime, in the first place with standards contained in the Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012.

Keywords: *victim, crime, CPC, Croatia, Directive 2012/29/EU, criminal proceedings.*

20 Assistant professor at the Department of Criminal Procedure Law, Faculty of Law, University of Zagreb.

Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu – normativni okvir i praksa

Rezime

Predmet analize u radu je utjecaj europskog prava na unapređenje pravnog položaja žrtve, posebno ranjivih skupina žrtava, na hrvatsko kazneno, prije svega kaznenoproceno zakonodavstvo, a u središtu interesa jest način na koji hrvatsko kaznenoproceno pravo jamči dodatna prava, odnosno posebne mjere zaštite ranjivim žrtvama, kako onima koje zakon unaprijed definira ranjivima zbog njihovih posebnih svojstava ili naravi kaznenog djela, tako i onima čija se ranjivost utvrđuje na temelju pojedinačne procjene žrtve kao novog kaznenoprocenog instituta. Predmetna problematika u radu je analizirana kroz četiri grupe pitanja i zaključna razmatranja koja su data na kraju teksta. Prvu grupu pitanja čine uvodne napomene u kojima se analizira vremenski period u kojem se u hrvatskom kaznenom procesnom pravu poklanja veća – posebna pažnja procesnoj zaštiti prava žrtava kao posebnih procesnih subjekata i razlozi takvog pristupa hrvatskog zakonodavca ovoj problematici. Dva su ključna rezultata razmatranja ove problematike. Prvo, da se u hrvatskom kaznenom procesnom pravu žrtvi kao posebnom procesnom subjektu daleko veća – posebna pažnja poklanja tek od 2009. god., stupanjem na snagu novog Zakona o kaznenom postupku, koji je nakon osam zakonodavnih novela i danas na snazi. Drugo, ključni uticaj na proširenu zaštitu ljudskih prava, a time i prava žrtava kaznenih djela, u hrvatskom kaznenom procesnom pravu imala su odgovarajuća međunarodna i evropska pravna akta donesena sa ciljem adekvatnije zaštite ove kategorije subjekata kaznenog postupka (prije svega Direktive 2011/93/EU).

Druga grupa pitanja u radu posvećena je stručno-kritičkoj, teoretskoj, normativnoj i praktič-

1 Redovita profesorica na Katedri za kazneno procesno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

noj problematici unapređenja pravnog položaja ranjivih žrtava pod utjecajem europskog prava (posebnih prava ranjivih žrtava prava, djece žrtava, žrtava kaznenih djela protiv spolne slobode i kaznenog djela trgovanja ljudima i žrtava nasilja u obitelji). Treća grupa tiče se analize kaznenoprocесne problematike žrtve u odnosu na koje su na temelju pojedinačne procjene utvrđene posebne potrebe zaštite – prije svega pojedinačne procjene žrtve kao novog kaznenoprocесnog instituta.

Ključne riječi: žrtva, europski standardi, kazneni postupak, Hrvatska, djeca, individualna procjena, obitelj, kaznena djela.

1. Uvodne napomene

U hrvatskom kaznenom procesnom pravu žrtva kao poseban procesni subjekt prisutna je tek od 2009. godine, kada je na snagu stupio novi Zakon o kaznenom postupku, koji je nakon osam zakonodavnih novela i danas na snazi. No, i do tada je žrtva bila relevantan subjekt kaznenih znanosti kao središnja figura interesa viktimologije.² I dok se smatralo da je „habitualno zanemarena u cijelom kaznenom postupku”,³ žrtva je u hrvatskom kaznenom procesnom pravu tradicionalno imala ulogu oštećenika i svjedoka. Kao oštećenik, žrtva je imala značajna procesna prava, poput prava da aktivno sudjeluje u kaznenom postupku, napose u dokaznom postupku, primjerice kroz predlaganje dokaza i sudjelovanje u njihovom izvođenju na raspravi, te iznošenjem završnog govora.⁴ Pomažući državnom odvjetniku u obnašanju procesne funkcije kaznenog progona, oštećenik je imao ulogu tzv. „nuzgrednog tužitelja”.⁵ Kao oštećenik, žrtva se mogla naći i u ulozi supsidijarnog tužitelja, podnositelja imovinskopravnog zahtjeva, podnositelja prijedloga za progon, ili pak u ulozi privatnog tužitelja,⁶ uz moguću kumulaciju pojedinih navedenih uloga.⁷

Osim u ulozi oštećenika, žrtva je imala i važnu ulogu svjedoka kao izvora saznanja o činjenicama koje se utvrđuju u kaznenom postupku. U kaznenom procesnom pravu velika se važnost tradicionalno pridavala upravo toj njezinoj ulozi, koja je doprinosila učinkovitosti kaznenog postupka. Pri tome su posebno osjetljivi svjedoci, ili ranjivi svjedoci, bilo zbog svojih posebnih osobnih svojstava bilo zbog prirode kaznenog djela, uslijed nedovoljno obzirnog postupanja pri ispitivanju od strane policije ili suda, redovito prolazili tzv. postupovnu traumatizaciju.⁸ Naime, potrebe zaštite posebno ranjivih žrtava dugo su vremena bile u drugom planu.⁹

No, snažan razvoj na području zaštite ljudskih prava, pa tako i prava žrtava kaznenih djela, na međunarodnom i europskom planu, uvjetovao je jačanje pravnog položaja žrtava i u

2 Vidjeti Cvitanović, Leo, u: Horvatić, Željko, Derenčinović, Davor, Cvitanović, Leo, *Kazneno pravo – Opći dio I, Kazneno pravo i kazneni zakon*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 46.

3 Šeparović, Zvonimir; Turković, Ksenija, *Žrtve zločina u Hrvatskoj, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(1997)*, str. 542.

4 Vidjeti Bayer, Vladimir, *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavlja, Knjiga I. Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1995*, str. 80.

5 Krapac, Davor, *Kazneno procesno pravo – Prva knjiga: Institucije, Narodne novine, Zagreb, 2015*, str. 257–258.

6 Burić, Zoran, *Položaj žrtve u hrvatskom i makedonskom kaznenom procesnom pravu kroz prizmu Okvirne odluke o položaju žrtava u kaznenom postupku, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 2(2011)*, str. 495.

7 Tomašević, Goran; Pajić, Matko, *Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2008)*, str. 832.

8 Pajić, Matko, *Ugroženi svjedoci u kaznenom postupku, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2006*, str. 119.

9 Moslavac, Bruno, *Zaštita žrtava prema konvenciji Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 1(2008)*, str. 144.

hrvatskom pravu, što je podrazumijevalo proklamiranje čitavog niza prava žrtava u kaznenom postupku. Pojedina zajamčena prava ujedno predstavljaju mjere procesne zaštite žrtve, napose tijekom ispitivanja u svojstvu svjedoka, a zakonodavstvo predviđa i mjere izvanprocesne zaštite žrtve, njenog života, te tjelesnog i duševnog integriteta. Navedene zaštitne mjere osnažuju i pravni položaj žrtve kao svjedoka u kaznenom postupku. Jedino svjedok kojemu je osigurana odgovarajuća zaštita u kaznenom postupku i izvan kaznenog postupka moći će iskazivati slobodno i bez straha, istinito i potpuno, što će doprinijeti pravilnom i potpunom utvrđenju činjeničnog stanja. U tom smislu, mjere procesne i izvanprocesne zaštite koje se pružaju žrtvama, posebno kada u postupku sudjeluju kao svjedoci, posredno služe i jačanju učinkovitosti kaznenog postupka.

U ovome se radu razmatra utjecaj europskog prava na unapređenje pravnog položaja žrtve, posebno ranjivih skupina žrtava. U središtu interesa jest način na koji hrvatsko kazneno procesno pravo jamči dodatna prava, odnosno posebne mjere zaštite ranjivim žrtvama, kako onima koje zakon unaprijed definira ranjivima zbog njihovih posebnih svojstava ili naravi kaznenog djela tako i onima čija se ranjivost utvrđuje na temelju pojedinačne procjene žrtve, novog kaznenoprocenog instituta.

2. Unapređenje pravnog položaja ranjivih žrtava pod utjecajem europskog prava

Trend snažnog jačanja pravnog položaja žrtve prisutan je u hrvatskom pravu posljednjih deset godina, od donošenja novog Zakona o kaznenom postupku¹⁰ (dalje: ZKP) 2008. godine, a posebno je uvjetovan pristupanjem Republike Hrvatske najprije Vijeću Europe, a potom i Europskoj uniji. Naime, snažan utjecaj na unapređenje pravnog položaja žrtve imala je praksa Europskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP), koja je izgradila koncept pozitivnih obveza iz članaka 2, 3, 4. i 8. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: EKLJP), a koje državama nalažu da uspostave učinkovitu zaštitu prava žrtava,¹¹ uključujući pravo na učinkovitu istragu teških kaznenih djela.¹² Istovremeno, na razini Europske unije, snažna inicijativa rezultirala je donošenjem nekoliko direktiva koje reguliraju materiju prava žrtava u razdoblju dok je Republika Hrvatska još vodila pregovore o pristupanju. Stoga su u izvornu verziju teksta novog ZKP-a iz 2008. godine implementirane u velikoj mjeri odredbe Okvirne odluke Vijeća 2002/220/PUP o položaju žrtava u kaznenom postupku,¹³ a vodilo se računa i o nizu preporuka Vijeća Europe.¹⁴ Zakonodavnim novelama koje su uslijedile, u hrvatski ZKP transponirane su i odredbe Direktive 2011/36/EU o prevenciji i borbi protiv trgovanja ljudima i zaštiti žrtava trgovanja ljudima,¹⁵ te odredbe Direktive 2011/93/EU o borbi protiv seksualne zloporabe i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije¹⁶ neposredno prije pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji 1. srpnja 2013. godine.¹⁷ Tako je u trenutku

10 Zakon o kaznenom postupku, *Narodne novine* 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19.

11 Pavišić, Berislav, *Novi hrvatski zakon o kaznenom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2(2008), str. 534.

12 Vidjeti Đurđević, Zlata, *Rekonstrukcija, judicijalizacija, konstitucionalizacija, europeizacija hrvatskog kaznenog postupka V. novelom ZKP/08: prvi dio, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2(2013), str. 340.

13 Pavišić, op. cit. u bilj. 10, str. 533.

14 Vidjeti *ibid.*

15 Direktiva 2011/36/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 5. travnja 2011. o prevenciji i borbi protiv trgovanja ljudima i zaštiti žrtava trgovanja ljudima, *Sl. list L* 101, 15.4.2011.

16 Direktiva 2011/93/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 13. prosinca 2011. o borbi protiv seksualne zloporabe i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije, *Sl. list L* 335, 17.12.2011.

17 Zakon o izmjeni i dopunama Zakona o kaznenom postupku, *Narodne novine* 56/13.

transponiranja Direktive 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela¹⁸ (dalje: Direktiva o žrtvama) 2017. godine,¹⁹ kao krovne direktive u području zaštite prava žrtava, hrvatski ZKP već predviđao određena prava za svaku žrtvu, ali i niz dodatnih prava zajamčenih pojedinim skupinama žrtava koje se unaprijed smatraju ranjivima bilo zbog prirode ili vrste kaznenog djela, bilo zbog nekih posebnih osobina žrtve. Valja dodati i to da je na razini Europske unije, osim navedenih, usvojen još niz drugih pravnih instrumenata koji uređuju prava žrtava kaznenih djela,²⁰ koji nemaju kaznenoprocесne pravne sadržaje, nego se odnose na druga pravna područja, pa stoga nisu implementirani u ZKP.

Transponiranjem Direktive o žrtvama dodatno je i znatno unaprijeđen pravni položaj žrtava općenito, kao i posebnih kategorija ranjivih žrtava. No, zasigurno je jedna od najvećih tekovina institut pojedinačne procjene žrtve, u kojemu se konkretizira zahtjev za individualiziranim pristupom svakoj žrtvi, uz uvažavanje njezinih specifičnih potreba za zaštitom, kojim zahtjevom odiše cijela Direktiva o žrtvama.

3. Posebna prava ranjivih žrtava

3.1. Prava zajamčena svim žrtvama

U hrvatskom kaznenom postupku žrtve uživaju cijeli niz prava, koja su popisana u katalogu čl. 43. st. 1. ZKP-a. Katalog sadrži prava koja konkretiziraju pravo žrtava na informiranje, na potporu, na sudjelovanje u postupcima, te na zaštitu. Neka od proklamiranih prava moguće je svrstati u više skupina, pa u tom smislu treba razmatrati i prikazanu sistematizaciju kako slijedi.

Tako se pravo na informiranje o tijeku postupka jamči kroz pravo žrtve da bude obaviještena o odbacivanju kaznene prijave ili odustajanju državnog odvjetnika od kaznenog progona, pravo na obavijest od strane državnog odvjetnika o poduzetim radnjama i mogućnosti podnošenja pritužbe višem državnom odvjetniku, pravo da, na njezin zahtjev, žrtva bude obaviještena o ukidanju istražnog zatvora, bijegu okrivljenika i otpuštanju osuđenika iz zatvora te mjerama poduzetim u cilju njezine zaštite, te pravo na obavijest o svakoj odluci o pravomoćnom okončanju kaznenog postupka.

Pravo na potporu obuhvaća pravo žrtava na pristup službama za potporu žrtvama kaznenih djela, te pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu tijela, organizacija ili ustanova za pomoć žrtvama kaznenih djela. U Republici Hrvatskoj sustav podrške žrtvama kaznenih djela obuhvaća državna tijela, od kojih posebno treba istaknuti odjele za podršku žrtvama i svjedocima ustrojene na sedam županijskih sudova, te nevladine organizacije naročito angažirane u pružanju pomoći žrtvama ratnih sukoba, žrtvama spolnog i obiteljskog nasilja, žrtvama trgovine ljudima te djeci žrtvama.²¹

18 Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP (Sl. list L 315, 14.11.2012.).

19 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku, Narodne novine 70/17.

20 Vidjeti Burić, Zoran, Novi položaj žrtve u kaznenom postupku – u povodu obveze transponiranja odredaba Direktive 2012/29/EU u hrvatski kaznenopravni sustav, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2015), str. 387–388.

21 Vidjeti VICATIS – Pregled postojećeg sustava za podršku žrtvama – Republika Hrvatska, Hrvatski pravni centar, str. 8, dostupno na: <https://www.hpc.hr/wp-content/uploads/2018/07/Pregled-postojeceg-sustava-za-podrsku-zrtvama-u-RH.pdf> (18.3.2020.)

Pravo na zaštitu konkretizira se kroz pravo svake žrtve na zaštitu od zastrašivanja i odmazde, pravo na zaštitu dostojanstva kada se ispituje kao svjedok, pravo žrtve da bude saslušana bez neopravdane odgode te da se daljnja saslušanja provode samo u mjeri u kojoj je to nužno za potrebe kaznenog postupka, pravo na pratnju osobe od povjerenja pri poduzimanju radnji u kojima žrtva sudjeluje, te pravo da se medicinski zahvati prema njoj poduzimaju u najmanjoj mjeri i ako su krajnje nužni za potrebe kaznenog postupka. Riječ je o pravima koje su ujedno i važne mjere zaštite od sekundarne i svake ponovljene viktimizacije.²²

Pravo na sudjelovanje u postupcima obuhvaća pravo žrtve da podnese prijedlog za progon i privatnu tužbu, da sudjeluje u postupku u svojstvu oštećenika, da bude obaviještena o odbacivanju kaznene prijave ili odustajanju državnog odvjetnika od kaznenog progona te da preuzme kazneni progon, te pravo na obavijest od državnog odvjetnika o poduzetim radnjama i mogućnosti podnošenja pritužbe višem državnom odvjetniku. Pri tome valja istaknuti da u ulozi oštećenika žrtva može ostvarivati i niz drugih značajnih procesnih prava koja joj omogućuju aktivno sudjelovanje u postupku (čl. 51. st. 1. ZKP).

Popis prava zajamčenih u čl. 43. st. 1. ZKP-a nije iscrpan, pa tako žrtve imaju i druga prava propisana ZKP-om ili drugim zakonima. Uz navedena prava, žrtva kaznenog djela za koje je propisana kazna zatvora teža od pet godina, ako trpi teže posljedice, ima pravo na stručnu pomoć savjetnika na teret proračunskih sredstava pri podnošenju imovinskopravnog zahtjeva (čl. 43. st. 2. ZKP). Žrtva kaznenog djela počinjenog s namjerom ima pravo i na novčanu naknadu iz državnog proračuna (čl. 43. st. 3. ZKP).

Potrebno je istaknuti izuzetnu važnost pravovremenog i razumljivog informiranja žrtve o njezinim pravima. Samo žrtva koja je upoznata sa svojim pravima i koja ih razumije može se tim pravima učinkovito koristiti. Zato ZKP propisuje obvezu svih procesnih tijela da pri poduzimanju prve radnje u kojoj sudjeluje žrtva žrtvu, na njoj razumljiv način, obavijeste o pravima, te da se uvjere da je žrtva danu obavijest i razumjela (čl. 43. st. 4. i 5. ZKP). Posebno je važno da ta obveza uključuje i obavijest o pravu da sudjeluje u postupku kao oštećenik, kao i pouku o značenju sudjelovanja žrtve u postupku kao oštećenika (čl. 43. st. 6. ZKP).

3.2. Prava djece žrtava

Dijete, kao osoba koja nije navršila osamnaest godina života (čl. 202. st. 37. ZKP), u kaznenom se postupku može naći u ulozi žrtve, što nerijetko znači da će se ispitati u svojstvu svjedoka. Tako i hrvatski ZKP predviđa skupinu prava koja su zajamčena djeci kao žrtvama, te skupinu specifičnih prava koja se odnose na ispitivanje djeteta kao svjedoka. U odnosu na djecu žrtve, temeljno načelo koje je bilo polazište i hrvatskom zakonodavcu jest načelo najboljeg interesa djeteta, prema kojemu sve odluke u vezi sa djetetom trebaju ići za time da osiguraju dobrobit djeteta i u situaciji kada dijete treba saslušati kao svjedoka u kaznenom postupku.²³ Djeca, kao posebno ranjiva kategorija žrtava, uz prava koja uživaju sve žrtve, imaju i dodatna prava, poput prava na opunomoćenika na teret proračunskih sredstava, prava na tajnost osobnih podataka i prava na isključenje javnosti (čl. 44. st. 1. ZKP). Uz to, zakon predviđa i neka dodatna jamstva

²² Burić, *op. cit.* u bilj. 19, str. 401.

²³ Tako Hrabar, Dubravka; Kocijan-Hercigonja, Dubravka, *Dijete – žrtva i svjedok u kaznenom postupku*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 1(2000), str. 224.

zaštite najboljeg interesa djeteta. Tako se, primjerice, ne može kao svjedok ispitati dijete koje, s obzirom na dob i duševnu razvijenost, nije sposobno shvatiti povlasticu nesvjedočenja koju zakon daje određenim osobama s obzirom na njihovu blisku srodničku povezanost s okrivljenikom ili specifičnu profesiju kojom se bave (čl. 285. st. 4. ZKP).²⁴ Uz to, dijete se ne može prisilno dovesti na ispitivanje niti se mogu primijeniti ikakve sankcije ukoliko ono odbije iskazivati, čime se također uvažava najbolji interes djeteta,²⁵ te se tom interesu daje prednost pred interesom učinkovitog vođenja kaznenog postupka.

Najbolji interes djeteta, između ostalog, zahtjeva da kazneni postupak (pred sudom) bude manje formaliziran,²⁶ odnosno fleksibilniji u odnosu na zaštitu interesa djeteta. Navedeno je posebno značajno kada je riječ o ispitivanju djeteta kao svjedoka budući da brojna istraživanja pokazuju da je svjedočenje za djecu potencijalno iznimno neugodno i traumatizirajuće iskustvo.²⁷ Stoga ZKP propisuje obvezatan poseban način ispitivanja. Sukladno odredbama čl. 292. st. 1. ZKP-a, dijete se u pravilu ispituje samo jedanput, te nikada na raspravi, radi izbjegavanja sekundarne i svake daljnje viktimizacije.

Sukladno čl. 292. st. 1. ZKP, ispitivanje djeteta koje još nije navršilo četrnaest godina života, kao i djeteta žrtve nekog od kaznenih djela iz kataloga kaznenih djela na štetu djece i mladeži koje još nije navršilo šesnaest godina (prema čl. 115. st. 2. Zakona o sudovima za mladež (dalje: ZSM)),²⁸ uvijek provodi sudac istrage. Dijete se uvijek ispituje bez prisutnosti suca i stranaka, u posebnoj prostoriji, uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe, na način da stranke mogu postavljati pitanja tek po odobrenju suca, a putem stručne osobe. Ispitivanju prisustvuje djetetov roditelj ili skrbnik, pod uvjetom da to nije protivno interesima postupka ili djeteta. Ispitivanje se snima audio-video uređajem, a snimka se prilaže zapisniku, te se može reproducirati na raspravi. Ako se tijekom postupka, pa i na raspravi, pokaže potreba za ponovnim ispitivanjem djeteta, ono se može ispitati samo na opisani način.

O načinu na koji će se provesti ispitivanje djeteta koje je navršilo četrnaest godina (ili šesnaest godina sukladno spomenutom čl. 115. st. 2. ZSM), no još nije navršilo osamnaest godina života, odlučuje sudac istrage. Naime, sukladno čl. 292. st. 2. ZKP-a, ispitivanje može provesti sudac istrage tako da on ispita dijete, posebno obzirno ako je dijete oštećeno kaznenim djelom, a može odlučiti i da se ispitivanje provede na način na koji se ispituju mlađa djeca. Okolnost da način ispitivanja djece ni u zakonu niti u praksi nije ujednačen, odnosno okolnost da se djeca iznad četrnaest, odnosno šesnaest godina mogu ispitivati pred sucem istrage, predmet je kritika koje predlažu da se sva djeca ispituju na jednak način, uz uporabu audio-video uređaja i bez prisutnosti suca i stranaka.²⁹

24 Ipak, zakon propisuje da se u tom slučaju saznanja dobivena od djeteta putem stručnih osoba, rođaka ili drugih osoba koje su bile u kontaktu s djetetom mogu koristiti kao dokaz (čl. 285. st. 4. ZKP), premda praksa ispitivanja svjedoka po čuvenju umjesto djeteta može biti sporna. Vidjeti Stipišić, Ljiljana, *Procesni aspekti ispitivanja djece žrtava i recentna sudska praksa u svjetlu Direktive 2012/29/EU*, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu 2(2018), str. 560–561.

25 Ibid., str. 526.

26 Hrabar; Kocijan-Hercigonja, op. cit. u bilj. 22, str. 224.

27 Pajičić, op. cit. u bilj. 7, str. 121–122.

28 Zakon o sudovima za mladež, Narodne novine 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19.

29 Vidjeti *Recommendations for improving the referral of victims of crime to the adequate support*, Project "Targeted Early Victim Needs Assessment and Support" implemented by Croatian Law Centre in cooperation with Ministry of Justice of the Republic of Croatia and Office for Human Rights and Rights of National Minorities of Government of Republic of Croatia, Hrvatski pravni centar, str. 3, dostupno na: <http://www.hpc.hr/wp-content/uploads/2016/01/Recommendations-for-improving-the-referral-of-victims-of-crime-ENG.pdf> (19.3.2020).

Premda, dakako, nije dvojbeno da pravni sustav mora učinkovito štiti najbolji interes djeteta, pa i onda kada se ispituje kao svjedok, opisani poseban način ispitivanja djece predstavlja ograničenje okrivljenikovog konfrontacijskog prava kao jednog od minimalnih prava obrane. Stoga je jako važan izbalansirani pristup, koji će omogućiti pomirenje oba navedena legitimna interesa. Republika Hrvatska je u predmetu Kovač osuđena pred Europskom sudom za ljudska prava jer okrivljenik kojega se teretilo za kazneno djelo bludnih radnji nad djetetom nije ni u jednoj fazi postupka imao priliku postaviti pitanja oštećenici kao svjedokinji, izravno ili neizravno posredstvom suda, a zapisnik o ispitivanju oštećenice od strane istražnog suca bio je odlučan za donošenje osuđujuće presude, što je dovelo do povrede prava na pravično suđenje iz čl. 6. st. 1. EKLJP zajedno s povredom prava na ispitivanje svjedoka optužbe iz čl. 6. st. 3. t. d) EKLJP.³⁰ Navedena povreda povlači mogućnost zahtijevanja obnove postupka, što u konačnici znači novo suđenje i, gledano iz perspektive zaštite interesa djeteta, izvrgavanje djeteta kao ranjivog svjedoka ponovnom ispitivanju, te u konačnici neizvjesnosti ishoda postupka. Novija istraživanja sudske prakse pokazuju da su i u tom području učinjeni znatni koraci u smjeru uravnoteženja učinkovite zaštite interesa djece i pravičnosti postupka,³¹ na što se već upozoravalo u domaćoj literaturi.³²

3.3. Žrtve kaznenih djela protiv spolne slobode i kaznenog djela trgovanja ljudima

Žrtve kaznenih djela protiv spolne slobode i kaznenog djela trgovanja ljudima predstavljaju posebnu kategoriju ranjivih žrtava. Obje skupine smatraju se ranjivima ne zbog posebnih osobina ili osobnih svojstava žrtve, nego zbog naravi i težine kaznenog djela.³³ U odnosu na kazneno djelo silovanja, a i u odnosu na druga kaznena djela protiv spolne slobode, ranjivost žrtve proizlazi iz izuzetno traumatizirajućih učinaka tog izuzetno teškog kaznenog djela, a traumatizacija se može znatno produbiti suočavanjem žrtve s počiniteljem tijekom postupka.³⁴ Stoga zaštita žrtava neminovno podrazumijeva mjere procesne zaštite, napose tijekom svjedočenja.

Hrvatski zakonodavac jednaka dodatna prava i mjere procesne zaštite kao za žrtve kaznenih djela protiv spolne slobode propisuje i za žrtve trgovanja ljudima. Riječ je također o teškom kaznenom djelu s elementima nasilja, koje pogađa temeljna prava žrtava i kod kojeg je sasvim realna opasnost dodatne, sekundarne traumatizacije žrtava tijekom kaznenog postupka.³⁵

Stoga žrtva kaznenih djela protiv spolne slobode, kao i žrtva kaznenog djela trgovanja ljudima, uživa dodatna prava sukladno čl. 44. st. 4. ZKP-a: pravo da prije ispitivanja razgovara sa savjetnikom na teret proračunskih sredstava, pravo na opunomoćenika na teret proračunskih sredstava, pravo da je u policiji i u državnom odvjetništvu ispituje osoba istog spola te da je, ako je to moguće, u slučaju ponovnog ispitivanja ispituje ta ista osoba, pravo da uskrati odgovor na pitanja koja nisu u vezi s kaznenim djelom, a koja se odnose na strogo osobni život žrtve, pravo zahtijevati da bude ispitana putem audio-video uređaja, pravo na tajnost osobnih podataka te

30 *ESLJP, Kovač protiv Hrvatske, 503/05, 12. srpnja 2007, § 33. Vidjeti Stipišić, op. cit. u bilj. 23, str. 563.*

31 *Vidjeti ibid., str. 560–561, 571.*

32 *Vidjeti Ivičević Karas, Elizabeta, Munivrana Vajda, Maja, Kazneno pravo i djeca, u: Prava djece, Multidisciplinarni pristup (Hrabar, Dubravka, ur.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 164–165.*

33 *Vidjeti Pajčić, op. cit. u bilj. 7, str. 129.*

34 *Ibid., str. 129–130.*

35 *Vidjeti Moslavac, op. cit. u bilj. 8, str. 155.*

pravo zahtijevati isključenje javnosti s rasprave. Osim prva dva navedena prava, ostala za cilj imaju minimaliziranje sekundarne viktimizacije prilikom ispitivanja žrtve.³⁶

Žrtve kaznenih djela protiv spolne slobode i kaznenog djela trgovanja ljudima na njihov se zahtjev ispituju kao svjedoci bez prisustva stranaka, a to se ispitivanje snima audio-video uređajem i snimka se prilaže zapisniku. Premda je riječ o posebnom načinu ispitivanja kao mjeri procesne zaštite svjedoka, ta je mjera ujedno koncipirana kao pravo žrtve, tako da je u potpunosti na dispoziciji žrtve, odnosno svjedoka. Ako žrtva zatraži, ispitivanje se mora provesti na opisani način.

I ovdje valja istaknuti važnost balansiranja interesa zaštite žrtve kaznenog djela i interesa obrane. Republika Hrvatska je pred Europskom sudom za ljudska prava osuđena u predmetu Lučić, u kojemu se osuđujuća presuda okrivljeniku, optuženom za kazneno djelo silovanja, u odlučujućoj mjeri temeljila na iskazu oštećenice danom pred istražnim sucem.³⁷ Pri tome okrivljenik niti u jednoj fazi postupka nije imao prilike svjedokinji postaviti pitanja, izravno ili posredstvom suda, uslijed čega je došlo do povrede prava na pravično suđenje iz čl. 6. st. 1. i čl. 6. st. 3. t. d) EKLP.³⁸

3.4. Žrtve nasilja u obitelji

Žrtve nasilja u obitelji zasigurno predstavljaju ranjivu skupinu uslijed osobne povezanosti žrtve s počiniteljem, moguće ekonomske ovisnosti žrtve o počinitelju, moguće ranije izloženosti žrtve nasilju i slično.³⁹ No, ZKP žrtve nasilja u obitelji ne određuje kao posebnu kategoriju ranjivih žrtava, nego žrtve nasilja u obitelji uživaju sva prava zajamčena svim žrtvama, odnosno pojedinim kategorijama ranjivih žrtava, ako se mogu svrstati u tu kategoriju, ukoliko je žrtva primjerice dijete ili žrtva nekog kaznenog djela protiv spolne slobode, ili je pak ranjivost utvrđena na temelju pojedinačne procjene. Ipak, osim prava zajamčenih ZKP-om, žrtve nasilja u obitelji uživaju dodatna prava zajamčena posebnim zakonom – Zakonom o zaštiti od nasilja u obitelji (ZZNO),⁴⁰ koji se primjenjuje i u kaznenom i u prekršajnom postupku. Među pravima zajamčenima u čl. 6. stavak 1. ZZNO, uz prava zajamčena svim žrtvama kaznenih djela u čl. 43. st. 1. ZKP-a nalaze se i dodatna prava: pravo žrtve da na vlastiti zahtjev, bez odgode, bude obaviještena o ukidanju zadržavanja ili bijegu okrivljenika te stavljanju izvan snage odluke o izricanju zaštitnih mjera i ukidanju mjera opreza ili otpuštanju osuđenika s izdržavanja kazne zatvora, pravo na tajnost podataka čijim odavanjem bi se mogla ugroziti sigurnost žrtve i sigurnost njoj bliskih osoba, te isključenje javnosti u postupku pred sudom, pravo na opunomoćenika u postupku, pravo žrtve da je u policiji ispituje osoba istog spola, pravo na izbjegavanje kontakta s počiniteljem prije i tijekom postupka osim kad prekršajni postupak zahtjeva takav kontakt, pravo na privremeni smještaj u odgovarajuću ustanovu, te pravo na policijsku zaštitu i osiguranje neometanog uzimanja osobnih stvari prilikom napu-

36 *De Hoyos Sancho, Montserrat, The procedural treatment of especially vulnerable victims in current and recently proposed normative instruments in the European Union, in: Guarantees and Rights of the Especially Vulnerable Victim in the Legal Framework of the European Union (De Hoyos Sancho, Montserrat, ed.), Tirant Lo Blanch, Valencia, 2013, str. 63.*

37 *ESLP, Lučić protiv Hrvatske, 5699/11, 27. veljače 2014, § 84, 87.*

38 *Ibid., § 88.*

39 *Vidjeti Ivičević Karas, Elizabeta; Burić, Zoran; Filipović, Hrvoje, Prva iskustva policijskih službenika u provođenju pojedinačne procjene žrtava kaznenih djela, Policija i sigurnost 4(2019), str. 478.*

40 *Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine 70/17, 126/19.*

štanja zajedničkog kućanstva. Prvenstveno je riječ o pravima koja služe zaštiti žrtve od sekundarne viktimizacije prilikom formalnog i neformalnog ispitivanja.

U pružanju potpore te djelotvorne psihološke i druge stručne pomoći veliku ulogu imaju spomenuti odjeli za podršku žrtvama i svjedocima ustanovljeni pri županijskim sudovima (*supra* 3.1.), a koji žrtvama pružaju emocionalnu podršku, praktične informacije te informacije o pravima žrtava i svjedoka.⁴¹ Posebno važan segment sustava podrške žrtava su nevladine organizacije specijalizirane upravo za rad sa žrtvama nasilja u obitelji.⁴² Istraživanje provedeno 2018. godine pokazalo je da žrtve nasilja u obitelji podršku koju im pružaju nevladine organizacije smatraju prilično potpunom i vrlo značajnom, pa je u tom smislu važno ojačati suradnju nevladinog sektora s javnim službama za podršku žrtvama,⁴³ što je posebno važno u provedenju postupka pojedinačne procjene žrtve (vidjeti *infra* 4.1.).

4. Žrtve u odnosu na koje su na temelju pojedinačne procjene utvrđene posebne potrebe zaštite

4.1. Pojedinačna procjena žrtve kao novi kaznenoprocесni institut

Individualizirani pristup svakoj žrtvi, koji je institucionaliziran kroz postupak pojedinačne procjene, jedna je od najznačajnijih tekovina Direktive o žrtvama.⁴⁴ Odredbe o pojedinačnoj procjeni žrtve transponirane su i u hrvatski ZKP u odredbi novog članka 43.a, a donesen je i Pravilnik o načinu provođenja pojedinačne procjene žrtve.⁴⁵ Pojedinačna procjena žrtve služi tome da tijela kaznenog postupka već u najranijim fazama detektiraju žrtve koje su ranjive, iz bilo kojeg razloga, i koje zbog toga trebaju posebne mjere zaštite i onda kada ne ulaze u pojedinu unaprijed zakonom određenu kategoriju ranjivih žrtava. Premda se pojedinačna procjena provodi u odnosu na svaku žrtvu, zakonodavac je posebno istaknuo žrtve terorizma, organiziranog kriminala, trgovanja ljudima, rodno uvjetovanog nasilja, nasilja u bliskim odnosima, spolnog nasilja i spolnog iskorištavanja, žrtve zločina iz mržnje te žrtve s invalidnošću (čl. 43.a st. 3. ZKP). Naime, premda su neke od navedenih skupina žrtava već od ranije zakonom dodatno zaštićene kroz izričito propisana dodatna prava (*supra* 3.2.–3.4.), zakonodavac je naglasio da se pojedinačna procjena provodi i u odnosu na *ex lege* ranjive žrtve, koje onda mogu dobiti i dodatnu zaštitu kao rezultat pojedinačne procjene. Svaka žrtva, pa i unutar pojedine ranjive kategorije žrtava, ima svoje specifične potrebe i interese, koji ne ovise samo o počinjenom djelu, nego i o sasvim osobnim karakteristikama žrtve.⁴⁶ Dakle, prava zajamčena ranjivim kategorijama žrtava i dalje vrijede i ne ovise o rezultatu pojedinačne procjene. Pojedinačna procjena može rezultirati samo dodatnim pravima, maksimalno prilagođenima individualnim potrebama konkretne žrtve.

41 Odjeli su ustanovljeni pri županijskim sudovima u Zagrebu, Rijeci, Splitu, Osijeku, Vukovaru, Sisku i Zadru. Vidjeti VICATIS – Unapređenje sustava podrške iz perspektive žrtava kaznenih djela, Istraživačko izvješće – Hrvatska, Hrvatski pravni centar, str. 26, dostupno na: <https://www.hpc.hr/wp-content/uploads/2018/02/Istra%C5%BEiva%C4%BDko-izvje%C5%A1%C4%87e-1.pdf> (20.3.2020).

42 *Ibid.*, str. 27.

43 *Ibid.*, str. 31.

44 Burić, *op. cit.* u bilji, 19, str. 404.

45 Pravilnik o načinu provođenja pojedinačne procjene žrtve, Narodne novine 106/17.

46 Vidjeti Hilf, Marianne Johanna, *Neue Maßstäbe durch die EU-RL über Mindeststandards für die Rechte, die Unterstützung und den Schutz von Opfern von Straftaten?*, u: Sautner, Lyane; Jesionek, Ude (Hrsg.), *Opferrechte in Europäischer, rechtsvergleichender und österreichischer Perspektive*, Studien Verlag, 2017, str. 23.

Pojedinačnu procjenu žrtve, sukladno čl. 43.a ZKP-a i Pravilniku, provode sva tijela prethodnog i kaznenog postupka, dakle policija, državno odvjetništvo i sud, a vezana je uz radnju (formalnog i neformalnog) ispitivanja žrtve. Naime, pojedinačnu procjenu žrtve provodi procesno tijelo prije ispitivanja budući da se pojedinačna procjena provodi uz sudjelovanje žrtve i uzimajući u obzir njezine želje (čl. 43.a st. 4. ZKP), što dakako podrazumijeva razgovaranje sa žrtvom.⁴⁷ Glavna svrha pojedinačne procjene jest utvrđenje postoji li potreba za primjenom posebnih mjera zaštite u odnosu na konkretnu žrtvu, te ako postoji, da se utvrdi koje je mjere zaštite potrebno primijeniti (čl. 43.a st. 1. ZKP), s time da se potreba posebnih mjera zaštite uvijek pretpostavlja u odnosu na djecu (čl. 43.a st. 1. ZKP). Premda ZKP primjerice navodi mjere procesne zaštite (poseban način ispitivanja, uporabu komunikacijskih tehnologija radi izbjegavanja vizualnog kontakta s počiniteljem, čl. 43.a st. 1. ZKP), osim mjera procesne zaštite mogu se primijeniti i mjere policijske zaštite (primjerice tjelesna zaštita, tehnička zaštita ili smještanje osobe u sigurno sklonište, sukladno policijskom zakonodavstvu), a i mjere izvanprocesne zaštite koje su uređene u posebnom zakonu.⁴⁸ Uz to, i mjere opreza u širem smislu (uključujući uhićenje, mjere opreza i istražni zatvor) mogu biti učinkovite mjere zaštite žrtve.⁴⁹ Pri tome svako procesno tijelo određuje posebne mjere zaštite u okviru svojih nadležnosti, uz razmatranje i uzimanje u obzir mjera i preporuka drugih tijela.⁵⁰

Ono što posebno treba istaknuti jest da novi institut pojedinačne procjene žrtve izričito predviđa i traži suradnju procesnih tijela s tijelima, organizacijama ili ustanovama za pomoć i podršku žrtvama kaznenih djela, uključujući i nevladine organizacije koje, kao što je istaknuto, imaju vrlo važnu ulogu u pružanju podrške napose posebno ranjivim žrtvama (čl. 43.a st. 1. ZKP i čl. 3. st. 2. Pravilnika). Mišljenja i preporuke koje pri tome dobiju procesna tijela svakako moraju razmotriti, dok je odluka o konkretnim mjerama dakako i dalje u njihovoj nadležnosti. To je posebno važno naglasiti u odnosu na one posebne mjere zaštite koje predstavljaju ograničenje temeljnih prava okrivljenika, kao što je primjerice isključenje javnosti s rasprave ili poseban način ispitivanja uz ograničenje okrivljenikovog konfrontacijskog prava, o kojima stoga odluku može donijeti jedino sud, pažljivo balansirajući interese zaštite žrtve i interese obrane.⁵¹

4.2. Dodatna prava

Na temelju pojedinačne procjene utvrđuje se jesu li potrebne posebne mjere za zaštitu određene žrtve s obzirom na predviđeni rizik sekundarne i daljnje viktimizacije,⁵² a ta se procjena vrši tijekom cijelog postupka jer se i potrebe žrtve mogu mijenjati. Na temelju pojedinačne procjene žrtve, tijelo koje procjenu provodi može utvrditi primjenu sljedećih mjera procesne zaštite, koje ujedno predstavljaju i prava žrtve, te ih ZKP tako i koncipira. Riječ je o sljedećim pravima iz čl. 44. st. 5. ZKP-a: pravo žrtve da prije ispitivanja razgovara sa savjetnikom na teret proračunskih sredstava, pravo žrtve da je u policiji i u državnom odvjetništvu ispituje osoba istog spola te da je, ako je to moguće, u slučaju ponovnog ispitivanja ispituje ta ista osoba, pravo

47 Ivičević Karas; Burić; Filipović, op. cit. u bilj. 39, str. 471.

48 Zakon o zaštiti svjedoka, Narodne novine 163/03, 18/11, 73/17. Ibid., str. 474.

49 Ibid., str. 475.

50 Ibid., str. 475.

51 Ibid., str. 476.

52 Bruckmüller, Karin, Unterlerchner, Barbara, Schutz- und Schonungsrechte für Opfer – insbesondere durch die neue individuelle Begutachtung, u: Sautner, Lyane, Jesionek, Ude (Hrsg.), Opferrechte in Europäischer, rechtsvergleichender und österreichischer Perspektive, Studien Verlag, 2017, str. 201.

žrtve na uskratru odgovora na pitanja koja nisu u vezi s kaznenim djelom, a koja se odnose na strogo osobni život žrtve, pravo žrtve da na zahtjev bude ispitana putem audio-video uređaja, pravo na tajnost osobnih podataka te pravo žrtve da zahtijeva isključenje javnosti s rasprave. Hoće li žrtva steći navedena prava ovisi, dakle, o rezultatima pojedinačne procjene. Ako žrtva pojedino od navedenih prava ostvaruje temeljem činjenice da ulazi u neku od zakonom definiranih ranjivih skupina žrtava, onda ostvarivanje tog prava ne ovisi o pojedinačnoj procjeni, kao što je objašnjeno (*supra* 4.1.).

Opisani koncept, prema kojemu posebne mjere zaštite žrtve istovremeno predstavljaju prava žrtava, usvojen još donošenjem novog ZKP-a 2008. godine, a sličan koncept sadrži i Direktiva, može biti zbunjujući jer o mjerama zaštite odlučuje procesno tijelo na temelju rezultata pojedinačne procjene, što nije slučaj kada je žrtvi zajamčeno određeno pravo.⁵³ Na taj problem ukazalo je i nedavno provedeno istraživanje prakse policijskog postupanja pri provođenju pojedinačne procjene žrtve. Naime, policijski službenici su u obrasce o provedenoj pojedinačnoj procjeni kao mjere zaštite upisivali i prava koja žrtve, prema vlastitom očitovanju, žele koristiti,⁵⁴ pa čak i kada navedena prava ne predstavljaju ujedno i mjere zaštite. Dakle, na praksi je da pokuša otkloniti nedoumice koje proizlaze iz opisanog zakonskog koncepta, a ako praksa u tome ne uspije, za očekivati je nove intervencije u normativnom okviru.

5. Zaključak

U hrvatskom kaznenom procesnom pravu pravni položaj žrtve znatno je ojačan zahvaljujući implementaciji brojnih međunarodnih i europskih dokumenata od kojih kao najznačajniji valja istaknuti Direktivu o žrtvama. Ranjive kategorije žrtava uživaju čitav niz dodatnih prava, od kojih su neka ujedno i posebne mjere zaštite. Potonja se odnose prvenstveno na ispitivanje ranjivih žrtava kao svjedoka u kaznenom postupku, i iznimno su značajna imajući u vidu da su brojna istraživanja ukazala na veliki rizik sekundarne i ponovljene viktimizacije ranjivih žrtava upravo tijekom njihovog ispitivanja u svojstvu svjedoka.

Za unapređenje pravnog položaja ranjivih žrtava posebno je značajan novi institut pojedinačne procjene žrtve, koji omogućuje najprije detektiranje ranjivosti pojedine žrtve, a onda i primjenu optimalnih posebnih mjera zaštite. Pojedinačna procjena obvezuje sva procesna tijela na individualiziran pristup svakoj žrtvi i na uzajamnu suradnju, kao i na suradnju s drugim tijelima, ustanovama i organizacijama specijaliziranim za pružanje pomoći i podrške žrtvama kaznenih djela, a sve u cilju optimalne zaštite svake pojedinačne žrtve. Time je unaprijeđen pravni položaj svih žrtava, pa tako i onih posebno ranjivih, budući da novi mehanizam pojedinačne procjene predstavlja nadogradnju ranije postojećeg okvira njihove procesne i izvanprocesne zaštite.

53 Ivičević Karas; Burić; Filipović, *op. cit.* u bilj. 39, str. 473.

54 Vidjeti *ibid.*, str. 481, 485, 487.

Literatura:

1. Bayer, Vladimir, Kazneno procesno pravo – odabrana poglavlja, Knjiga I. Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1995.
2. Bruckmüller, Karin; Unterlerchner, Barbara, Schutz- und Schonungsrechte für Opfer – insbesondere durch die neue individuelle Begutachtung, u: Sautner, Lyane; Jesionek, Ude (Hrsg.), Opferrechte in Europäischer, rechtsvergleichender und österreichischer Perspektive, Studien Verlag, 2017, str. 193–213.
3. Burić, Zoran, Novi položaj žrtve u kaznenom postupku – u povodu obveze transponiranja odredaba Direktive 2012/29/EU u hrvatski kaznenopravni sustav, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2015), str. 383–410.
4. Burić, Zoran, Položaj žrtve u hrvatskom i makedonskom kaznenom procesnom pravu kroz prizmu Okvirne odluke o položaju žrtava u kaznenom postupku, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 2(2011), str. 491–517.
5. Cvitanović, Leo, u: Horvatić, Željko, Derenčinović, Davor, Cvitanović, Leo, Kazneno pravo – Opći dio I, Kazneno pravo i kazneni zakon, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
6. De Hoyos Sancho, Montserrat, The procedural treatment of especially vulnerable victims in current and recently proposed normative instruments in the European Union, in: Guarantees and Rights of the Especially Vulnerable Victim in the Legal Framework of the European Union (De Hoyos Sancho, Montserrat, ed.), Tirant Lo Blanch, Valencia, 2013, 47–70.
7. Đurđević, Zlata, Rekonstrukcija, judicijalizacija, konstitucionalizacija, europeizacija hrvatskog kaznenog postupka V. novelom ZKP/08: prvi dio, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2013), str. 315–362.
8. Hilf, Marianne Johanna, Neue Maßstäbe durch die EU-RL über Mindeststandards für die Rechte, die Unterstützung und den Schutz von Opfern von Straftaten?, u: Sautner, Lyane; Jesionek, Ude (Hrsg.), Opferrechte in Europäischer, rechtsvergleichender und österreichischer Perspektive, Studien Verlag, 2017, str. 13–40.
9. Hrabar, Dubravka; Kocijan-Hercigonja, Dubravka, Dijete – žrtva i svjedok u kaznenom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 1(2000), str. 221–230.
10. Ivičević Karas, Elizabeta; Burić, Zoran; Filipović, Hrvoje, Prva iskustva policijskih službenika u provođenju pojedinačne procjene žrtava kaznenih djela, Policija i sigurnost 4(2019), str. 468–489.

-
11. Ivičević Karas, Elizabeta; Munivrana Vajda, Maja, Kazneno pravo i djeca, u: Prava djece, Multidisciplinarni pristup (Hrabar, Dubravka, ur.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 147–171.
 12. Krapac, Davor, Kazneno procesno pravo – Prva knjiga: Institucije, Narodne novine, Zagreb, 2015.
 13. Moslavac, Bruno, Zaštita žrtava prema konvenciji Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 1(2008), str. 143–175.
 14. Pajčić, Matko, Ugroženi svjedoci u kaznenom postupku, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2006.
 15. Pavišić, Berislav, Novi hrvatski zakon o kaznenom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2008), str. 489–602.
 16. Stipišić, Ljiljana, Procesni aspekti ispitivanja djece žrtava i recentna sudska praksa u svjetlu Direktive 2012/29/EU, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu 2(2018), str. 547–574.
 17. Šeparović, Zvonimir; Turković, Ksenija, Žrtve zločina u Hrvatskoj, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(1997), str. 541–565.
 18. Tomašević, Goran; Pajčić, Matko, Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2(2008), str. 817–857.

Particularly Vulnerable Categories of Crime Victims in Croatian Criminal Procedure Law – Normative Framework and Practice

Summary

This paper examines how European law has influenced Croatian criminal legislation, primarily criminal procedure law with regard to the enhancement of the legal position of victims, particularly vulnerable groups of victims. The focus of interest is the manner in which Croatian criminal procedure legislation guarantees additional rights or special protection measures to vulnerable victims, both to those defined as vulnerable under the law on account of their personal characteristics or due to the nature of the crime and to those whose vulnerability is determined on the grounds of an individual assessment of the victim as a new institute of criminal procedure law. The subject matter of the paper has been analysed using four sets of issues and concluding considerations presented at the end. The first set comprises introductory remarks containing an analysis of the time period during which procedural protection of the rights of victims as specific participants in the proceedings has been receiving more – special attention in Croatian criminal procedure legislation and reasons why the Croatian legislator adopted such an approach to this particular subject matter. Examination of that subject matter has yielded two crucial results. Firstly, far more – special attention has been devoted to the victim as a specific participant in the proceedings in Croatian procedural law since 2009, when the new Criminal Procedure Code came into force. That code is still in effect after being amended on eight separate occasions. Secondly, relevant international and European legal instruments adopted for the purpose of affording more protection to that category of participants in criminal proceedings (Directive 2012/29/EU, in the first place) had key influence on expanding the scope of protection of human rights and thus the rights of victims of crime under Croatian criminal procedure legislation.

The second set of issues addressed in the paper is devoted to expert and critical, theoretical, nor-

55 Full professor at the Department of Criminal Procedure Law, Faculty of Law, University of Zagreb.

mative and practical subject matter related to enhancing the legal position of vulnerable victims under the influence of European law (special rights of vulnerable victims, rights of child victims, victims of sex crimes and the criminal offence of human trafficking and victims of domestic violence). The third set is concerned with an analysis of the issues of criminal procedure concerning the victim in relation to whom special protection needs have been determined through an individual assessment – primarily, an individual assessment of the victim as a new institute of criminal procedure.

Keywords: *victim, European standards, criminal procedure, Croatia, children, individual assessment, family, crimes.*

Žrtva krivičnog djela u svjetlu Direktive 2012/29/EU i krivičnog zakonodavstva BiH (normativnopravna rješenja s prijedlozima unapređenja norme i prakse)

Rezime

*Krivično zakonodavstvo evropskih zemalja, pod utjecajem razvoja međunarodnog prava, najprije se razvijalo u kontekstu poboljšanja minimalnih procesnih prava osumnjičene odnosno optužene osobe, a u posljednje vrijeme sve više pažnje posvećuje se poboljšanju položaja žrtve krivičnog djela u krivičnom postupku. Temeljna funkcija krivičnog postupka jeste, svakako, rasvjetljivanje krivičnog djela, kažnjavanje počinitelja uz poštovanje garancija pravičnog postupka. No, u tom lancu ne smije se nikako zanemariti položaj žrtve i njena prava u okviru krivičnog postupka. Sve više krivičnih zakonodavstava u okviru evropskokontinentalnog pravnog kruga zagovara tendenciju razvoja i širenja korpusa prava žrtava i obazriv odnos organa krivičnog gonjenja prema žrtvama kao osjetljivoj kategoriji. S tim u vezi, države koje pretenđuju na status države članice Evropske unije nastoje uskladiti svoje zakonodavstvo sa *acquis communautaire* u oblasti prava žrtava u krivičnom postupku. U tom pogledu, rad analizira položaj žrtve u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine kroz analizu relevantne legislative. Potom, autor daje analizu Direktive Evropske unije 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda, prava, podrške i zaštite žrtava zločina.² Centralno pitanje jeste usklađenost domaćeg zakonodavstva sa zahtjevima iz pomenute Direktive 2012/29/EU. U zaključku autor nudi određene prijedloge de lege ferenda u cilju usklađivanja domaćeg krivičnog zakonodavstva sa navedenom Direktivom.*

¹ Vanredni profesor na Katedri za krivično pravo, Pravni fakultet, Univerzitet u Zenici.

² Evropski parlament i Vijeće Evropske unije, Direktiva 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda, prava, podrške i zaštite žrtava zločina, Službeni list Evropske unije, L 315/57; eng. Directive 2012/29/EU of the European parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime.

Ključne riječi: *žrtva krivičnog djela, položaj i zaštita žrtve u krivičnom postupku, krivično zakonodavstvo, Direktiva EU 2012/29.*

1. Uvodne napomene

Sve veći zahtjevi međunarodnog prava na polju poboljšanja položaja žrtve u krivičnom postupku rezultirali su širenjem korpusa prava žrtve i dinamičnim razvojem njenog položaja tokom krivičnog postupka. Međutim, čini se da Bosna i Hercegovina zaostaje za ovim savremenim trendovima međunarodnog prava budući da žrtva u domaćem krivičnom zakonodavstvu ima marginalan položaj. Prvi dio rada daje teorijsku analizu pojmova *žrtva* i *oštećeni*, kao pojmova kojima operiraju međunarodno pravo i domaća pravna legislativa. U okviru prvog dijela daje se također prikaz položaja oštećenog u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, apostrofirajući nedostatke domaće krivične legislative. Drugi dio rada analizira dostignuća međunarodnog i evropskog prava na polju položaja žrtve u krivičnom postupku. Centralni dio rada jeste analiza usklađenosti domaćeg krivičnog zakonodavstva sa zahtjevima Direktive 2012/29/EU. Završni dio rada čine zaključci u pogledu predmeta istraživanja.

2. Žrtva versus oštećeni

Sa viktimološkog stanovišta, žrtva u širem smislu je svaka osoba, fizička ili pravna, kojoj je posredno ili neposredno neko dobro ili pravo krivičnim djelom ugroženo, povrijeđeno ili uništeno.³ Žrtva krivičnog djela u užem (pravnom) smislu jest „*svaka ona fizička osoba, kojoj je neko dobro ili pravo krivičnim djelom izravno ugroženo, povrijeđeno ili uništeno.*”⁴ Pozitivno krivično procesno zakonodavstvo ne pominje pojam žrtve, nego samo pojam oštećenog.⁵ Pojam oštećenog sa aspekta krivičnoprocesnog zakonodavstva označava osobu čije je kakvo lično ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo krivičnim djelom.⁶ Prema ovoj zakonskoj definiciji, oštećeni postoji kako u slučaju povrede prava tako i u slučaju ugrožavanja prava učinjenim krivičnim djelom. Pravo koje može biti povrijeđeno ili ugroženo krivičnim djelom je lično ili imovinsko.⁷

Definiranje pojmova oštećenog i žrtve nema istovjetno rješenje među evropskim zemljama. Pojmovi žrtva i oštećeni u pozitivnom pravu i pravnoj literaturi u bitnim crtama imaju isto značenje, ali je pri tom potrebno naglasiti da pojam žrtva ima više materijalnopравни i kriminološki karakter, dok je pojam oštećeni više procesnopravne prirode. Pojam žrtve je mnogoznačan i širok. Ovdje se govori o osobama koje trpe od nekog zla, čije je dobro povrijeđeno ili ugroženo. Pojam oštećenog u procesnom smislu se razlikuje od pojma žrtve u krivičnopravnom smislu, koji se obično naziva pasivnim subjektom krivičnog djela. Ipak, u krivičnom postupku susrećemo oštećene koji nisu istovremeno i pasivni subjekti krivičnog djela.

3 Z. Šeperović, *Viktimologija – studije o žrtvama*, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985, 40.

4 *Ibid.*, 99.

5 *U principu, pojam „žrtva” je materijalnopravne i kriminološke prirode, dok je pojam „oštećeni” procesnopravne prirode.* Vidi: W. Kai-Yuan, *Die Rechtsstellung des Verbrechensopfers im staatlichen Strafverfahren am Beispiel der Nebenklage*, Frankfurt am Main (u.a.), Lang, 2007, 7.

6 Čl. 20. tač. h) *Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine*, (Službeni glasnik BiH, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13, 65/18) (u daljnjem tekstu: ZKP BiH).

7 *Lična prava se odnose na život, tijelo, fizički i psihički integritet ličnosti, ugled, čast, dostojanstvo, a imovinska prava podrazumijevaju građansko i privredno pravo.*

S druge strane, postoje i pasivni subjekti koji su oštećeni u krivičnompravnom smislu, ali se ne pojavljuju u krivičnom postupku (npr. kod krivičnog djela ubistva).⁸

Pozitivno krivično pravo određuje pojam oštećenog kao žrtve krivičnog djela. U tom pogledu oštećeni može biti fizička i pravna osoba. Nadalje, pojam oštećenog se može odrediti slijedeći tri elementa: (a) pravo kao objekt ugrožavanja ili povrede, (b) zakonska obilježja krivičnog djela i (c) konkretno počinjenje krivičnog djela.⁹

Sa aspekta njegova položaja u krivičnom postupku, oštećeni može biti učesnik u krivičnom postupku – tada govorimo o oštećenom u užem smislu. Pored toga, oštećeni također može imati položaj samostalnog, sporednog subjekta krivičnog postupka. Na koncu, oštećeni može uživati položaj supsidijarnog tužitelja u krivičnom postupku u onim situacijama kada javni tužitelj nema osnova da pokrene *ex officio* krivični postupak.

3. Pravni položaj oštećenog u domaćem krivičnoprocesnom zakonodavstvu

Reforma krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini provedena je 2003. godine i imala je za cilj usklađivanje domaćeg krivičnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima o ljudskim pravima, kao i prihvatanje iskustava drugih zemalja u borbi protiv savremenih oblika kriminaliteta. Ovom reformom željelo se kroz novine koje su uvedene u naše krivično procesno zakonodavstvo, a koje se ogledaju, prije svega, u prenošenju istrage u nadležnost tužioca, jačanju akuzatorskih elemenata, uvođenju skraćenih oblika krivičnog postupka, učiniti postupak spremnijim da odgovori izazovima sadašnjeg vremena i savremenim oblicima kriminaliteta.¹⁰ Na taj način intencija zakonodavca je bila efikasno riješiti krivičnu stvar uz poštovanje procedure koja garantuje pravičan postupak prema osumnjičenom, odnosno optuženom.¹¹

Međutim, s druge strane, zakonodavac je u znatnoj mjeri zanemario interese oštećenog i na taj način marginalizirao njegov položaj u krivičnom postupku, iako su u posljednjoj deceniji krivičnoprocesna zakonodavstva mnogih zemalja pokazala jačanje prava žrtve u okviru krivičnog postupka. Sve više je zastupljeno mišljenje da aktivno učešće oštećenog u krivičnom postupku osigurava ne samo njegovo pravo na moralnu satisfakciju i naknadu štete prouzrokovane krivičnim djelom, nego da ima i javnopravni značaj budući da on može dati krupan doprinos pravilnom i potpunom utvrđivanju činjeničnog stanja, efikasnosti krivičnog postupka i slično.¹² Pa ipak, utvrđivanje istine u krivičnom postupku u BiH nije jedan od primarnih ciljeva i zadataka krivičnog postupka, što implicitno ostavlja otvoreno pitanje da li je uopće cilj krivičnog postupka u BiH zadovoljenje interesa žrtve krivičnog djela.

Položaj oštećenog u Zakonu o krivičnom postupku BiH najbliži je određenju pozicije žrtve krivičnog postupka koja je potpuno isključena iz krivičnog postupka.¹³ Prema ZKP BiH, ošte-

8 S. Bejatović, *Krivičnoprocesni položaj oštećenog*, *Pravni život*, 9, 1993, 448.

9 M. Grubač, *Krivično procesno pravo*, Beograd, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2006, 191.

10 *Posljednja izmjena i dopuna krivičnog postupka desila se 2018. godine i odnosi se na odredbe o posebnim istražnim radnjama te imunitetu svjedoka.*

11 Lj. Filipović, *Položaj oštećenog u krivičnom postupku*, *Pravo i pravda*, VIII, Sarajevo, 2009, 295.

12 S. Bejatović, 1993.

13 *Sličan model zastupljen je u engleskom pravu, gdje je krivični postupak zamišljen kao spor dvije ravnopravne stranke u postupku, pri čemu je uloga žrtve ograničena na ulogu svjedoka koji nema utjecaja na krivično gonjenje osumnjičenog.*

ćeni je samo sporedni krivičnoprocesni subjekt. Načelo oficijelnosti u krivičnom postupku BiH ne poznaje izuzetak u vidu ovlaštenja oštećenog za krivično gonjenje po privatnoj tužbi.¹⁴ Oštećeni, dakle, ima pravo samo da prijavi krivično djelo, koje pravo zapravo pripada svakom građaninu. Dodatno, organi krivičnog gonjenja imaju dužnost obavijestiti oštećenog o odluci o nesprovođenju istrage, na koju oštećeni ima pravo pritužbe uredu tužioca u roku od osam dana.¹⁵

Pozitivan iskorak u pogledu prava žrtve krivičnog djela učinjen je sa Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.¹⁶ Ovaj zakon posvećuje posebnu pažnju žrtvi samo ukoliko ona ima svojstvo svjedoka u krivičnom postupku. Njime se pruža mogućnost zaštite lične sigurnosti žrtava krivičnih djela i sigurnosti njihove porodice, ali pod uslovom da su oni istovremeno i svjedoci.

4. Prava žrtve u međunarodnom i evropskom pravu

Inspirisano razvojem ljudskih prava, međunarodno pravo je najprije poticalo tendencije razvoja minimalnih procesnih prava osumnjičene, odnosno optužene osobe kao garanta za poštovanje pravičnosti krivičnog postupka. Zahtjev pravičnog, odnosno fer postupka je dugo bio u žiži interesovanja međunarodnog prava, pa je razvoj položaja osumnjičene, odnosno optužene osobe u krivičnom postupku konstantno išao uzlaznom putanjom. U tom pogledu, žrtvama krivičnih djela međunarodno pravo nije posvetilo značajniju pažnju.

U posljednje dvije decenije međunarodna zajednica postavlja kao imperativ progresivan razvoj položaja žrtve u krivičnom postupku. U tom kontekstu, Ujedinjene nacije su 1985. godine usvojile Deklaraciju o temeljnim pravima žrtava krivičnih djela i zloupotrebe moći,¹⁷ koja je kao *soft law* imala za cilj poticanje poboljšanja položaja žrtve u krivičnim postupcima nacionalnih zakonodavstava. Ovaj proces se nastavlja, pa 1992. godine Ujedinjene nacije usvajaju Deklaraciju o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka,¹⁸ a 2005. godine Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija usvaja Osnovne principe i smjernice o pravu na pravni lijek i obeštećenje žrtava teških kršenja ljudskih prava i ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava.¹⁹

U okviru Vijeća Evrope, još 1983. godine, donešena je Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih djela,²⁰ a potom je uslijedio niz preporuka Vijeća Evrope, i to Preporuka ministarskog komiteta Vijeća Evrope iz 1987. godine R (87) 21²¹ i Preporuka ministarskog komiteta iz 2006. godine R (06) 8.²² Navedene preporuke bave se položajem i pravima žrtve u krivičnom postupku, sa posebnim apostrofiranjem sprječavanja viktimizacije. Jedan od najvažnijih pravnih akata Vijeća Evrope, Evropska konvencija o ljudskim pravima

14 Član 16. ZKP BiH: Krivični postupak se može pokrenuti i provesti samo po zahtjevu tužitelja.

15 Član 216. stav 4. ZKP BiH.

16 Ovaj zakon je nametnut od strane Visokog predstavnika, a usvojen u Predstavničkom domu 2003. godine. Objavljen je u Službenom glasniku BiH 3/03, 21/03, 61/04 i 55/05.

17 General Assembly, UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power (29 November 1985 – A/RES/40/34).

18 General Assembly, UN Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance (18 December 1992 – A/RES/47/133).

19 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (16 December 2005).

20 Vijeće Evrope, usvojeno 24.12.1983. godine, No. 116.

21 Ministarski komitet Vijeća Evrope, usvojeno 17.10.1987. godine.

22 Ministarski komitet Vijeća Evrope, usvojeno 14.06.2006. godine.

i osnovnim slobodama²³, ne sadrži eksplicitne odredbe o pravima žrtava, međutim Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je to pitanje ispitivao u velikom broju slučajeva u kojima su se aplikanti žalili da im je država povrijedila pravo na život jer nije provela efikasnu istragu o smrti ili nestanku članova njihovih porodica. U tom kontekstu, ESLJP je utvrdio da države imaju pozitivnu obavezu procesnog karaktera u okviru prava na život, a to je da provedu djelotvornu istragu u slučajevima smrti ili nestanka osoba pod upitnim okolnostima.²⁴

Politika Evropske unije u oblasti krivičnog zakonodavstva posebnu pažnju poklanja poboljšanju položaja žrtve u krivičnom postupku. Prvi *hard law* dokument na ovom polju jeste Okvirna odluka Evropske unije o položaju žrtve u krivičnom postupku,²⁵ koja uređuje ne samo položaj žrtve u krivičnom pravosuđu nego i položaj žrtve pred drugim organima javne vlasti u vezi sa počinjenim krivičnim djelom. Progresivan razvoj politike zaštite žrtve u krivičnom pravosuđu Evropska unija nastavlja i nakon Okvirne odluke, te 2012. godine donosi Direktivu 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava zločina (u daljem tekstu: Direktiva), koja obavezuje države članice Evropske unije da do 2015. godine implementiraju odredbe Direktive u svoje nacionalno zakonodavstvo.²⁶ Direktiva utvrđuje minimalna prava žrtve u krivičnom postupku, stavljajući snažan akcenat na zaštitu žrtve od sekundarne viktimizacije.

4.1. Usklađenost Direktive i Zakona o krivičnom postupku BiH

4.1.1. Pravo na pružanje informacija i potpore

Prvi odjeljak Direktive sadrži set minimalnih procesnih prava žrtve koja se odnose na informiranje o krivičnom postupku i pružanje potpore žrtvama tokom i nakon krivičnog postupka.

4.1.1.1. Pravo na služenje maternjim jezikom

Da bi uopće mogla da komunicira sa pravosuđem, žrtva mora da uživa pravo komunikacije na jeziku koji razumije, posebno uzimajući u obzir lične karakteristike žrtve, uključujući postojanje nekog oblika invalidnosti. U tom pogledu, član 3. Direktive nameće obavezu državama članicama EU da poduzmu mjere u cilju omogućavanja komunikacije žrtve sa krivičnim zakonodavstvom, odnosno omogućavanja komunikacije na jeziku koji žrtva razumije. Konkretnije, u članu 7. Direktive razrađeno je pravo komunikacije žrtve na njenom jeziku, pa u tom kontekstu Direktiva obavezuje države članice da uredi svoje krivično zakonodavstvo na način da se omogući žrtvama besplatno prevođenje u skladu sa njihovim položajem

23 *Vijeće Evrope, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, ETS 5.*

24 *Vidi presude Kaya protiv Turske, br. 22729/93, presuda od 19.02.1998. godine; Mustafa Tunç i Fecire Tunç protiv Turske, br. no. 24014/05, presuda od 14.05.2025. godine.*

25 *Vijeće Evropske unije, Okvirna odluka Evropske unije o položaju žrtve u krivičnom postupku, 2001/202/PUP (Službeni list Evropske unije, L 082/1).*

26 *U cilju olakšanja transpozicije Direktive u nacionalno zakonodavstvo, Evropska komisija izdala je Smjernice kao dokument koji pobliže interpretira odredbe Direktive. Vidi DG Justice Guidance document related to the transposition and implementation of the Directive 2012/29/EU (last visited 6 August 2015).*

u krivičnom postupku. Ovdje je zanimljivo istaći da Direktiva u ovom pogledu određuje minimalni opseg informacija za koje se mora osigurati prevođenje, navodeći ih kao bitne informacije.²⁷

Na tom tragu, žrtve imaju pravo podnijeti zahtjev da se određena informacija odnosno dokument smatra bitnim, a ukoliko nadležni organ odbije zahtjev za usmeno ili pismeno prevođenje, žrtva ima pravo na pravni lijek protiv takve odluke, u skladu sa članom 7. stav 7. Direktive.

ZKP BiH u članu 8. normira pitanje komunikacije subjekata krivičnog postupka i krivičnog pravosuđa. U tom pogledu, „*stranke, svjedoci i ostali učesnici u postupku*” imaju pravo da se služe svojim maternjim jezikom ili jezikom koji razumiju. ZKP BiH, u stavu 2. ovog člana, stvara obavezu pravosudnom tijelu da osigura usmeno i pismeno prevođenje onom subjektu krivičnog postupka koji ne razumije jezik na kome se provodi predmetni postupak. Iako član 8. *explicitite* ne spominje oštećenog, zaključak da se i na njega odnosi ovo pravo izvlačimo iz formulacije „*ostali učesnici u postupku*”, kojima pripadaju oštećena lica.

Smatramo bitnim napomenuti da ZKP BiH, za razliku od Direktive, ne navodi koje se informacije imaju prevesti, niti koje su informacije bitne za određenog subjekta. Umjesto toga, ZKP BiH generalnom formulacijom navodi da će se osigurati „*usmeno prevođenje onoga što on, odnosno drugi iznose, kao i isprava i drugog pisanog dokaznog materijala*”, što upućuje na zaključak da ZKP BiH u ovom pogledu ide korak dalje od zahtjeva postavljenih u Direktivi. Nadalje, odredba člana 186. stav 5. ZKP BiH propisuje da se navedeni troškovi prevođenja na „*jezik stranke, svjedoka ili drugih lica koja učestvuju u krivičnom postupku*” neće naplaćivati od osoba koje su dužne naknaditi troškove krivičnog postupka.

U pogledu odbijanja zahtjeva oštećene osobe za prevođenje u toku krivičnog postupka, Direktiva predviđa postojanje pravnog lijeka na odluku nadležnog organa kojom se odbija takvo prevođenje, dok ZKP BiH sličnu situaciju predviđa kao bitnu povredu odredaba krivičnog postupka, normirajući da ona postoji „*ako je optuženom, braniocu, ili oštećenom protivno njegovom zahtjevu, uskraćeno da na glavnom pretresu upotrebljava svoj jezik i da na svom jeziku prati tok glavnog pretresa...*”²⁸

Dakle, ukoliko je oštećenoj osobi tokom glavnog pretresa onemogućeno da upotrebljava svoj jezik, takva povreda, kao bitna povreda odredaba krivičnog postupka, predstavlja žalbeni osnov. Ovdje se postavljaju dva otvorena pitanja – prvo, ukoliko se oštećenom zaista onemogućiti upotreba njegovog maternjeg jezika na glavnom pretresu, na koji način on može da se žali na ovu odluku ukoliko uzmemo u obzir da oštećeni može pobijati presudu samo zbog odluke suda o troškovima krivičnog postupka i odluke o imovinskopravnom zahtjevu, i drugo, da li postoji pravni lijek za istovjetne situacije iz istražnog postupka ili postupka optuživanja budući da situacija iz člana 297. stav 1. tačka c) obuhvata samo radnje na glavnom pretresu a ne i radnje u toku istražnog postupka i postupka optuživanja.

27 Član 7. Direktive: „... Ostvarivanje njihovih prava u kaznenom postupku na jeziku koji razumiju, u mjeri u kojoj se takve informacije čine dostupnim žrtvama. Prijevodi takvih informacija uključuju barem svaku odluku kojom se okončava kazneni postupak za kazneno djelo koje je pretrpjela žrtva te na zahtjev žrtve obrazloženje ili sažetak obrazloženja takve odluke, osim u slučaju odluke porote ili u slučaju odluke čije je obrazloženje povjerljivo, u kojim se slučajevima nacionalnim pravom ne predviđa davanje obrazloženja.”

28 Član 297. stav 1. tačka c) ZKP BiH.

Uzimajući u obzir navedeno, možemo zaključiti da ZKP BiH djelimično ispunjava zahtjeve Direktive u pogledu komunikacije oštećenog sa krivičnim pravosuđem: ZKP BiH daje pravo oštećenom da se služi jezikom koji razumije i da mu se prevedu, usmeno i pismeno, sve radnje i akti u postupku; s druge strane, ne predviđa mehanizam odnosno pravni lijek u slučaju da nadležni organ odbije zahtjev oštećenog za prevođenje.

4.1.1.2. Pravo na informacije

Direktiva u članovima 4, 5, i 6. propisuje obavezu državama članicama za pružanje minimalnih informacija žrtvama od momenta prvog kontakta žrtve sa krivičnim pravosuđem. Direktiva kategoriše navedene informacije na informacije koje se imaju pružiti bez da ih žrtva zahtijeva i informacije koje se pružaju žrtvi na njen zahtjev. S obzirom na materiju, predmetne informacije obuhvataju informacije o podršci koju žrtva može dobiti nakon podnošenja prijave krivičnog djela (psihološka, specijalistička, pravna, medicinska pomoć), informacije o položaju žrtve u krivičnom postupku, informacije o toku krivičnog postupka i stanju predmeta, informacije o pravima žrtve u krivičnom postupku, informacije o odlukama u postupku, informacije o prisustvu osumnjičenog u toku krivičnog postupka (da li je u pritvoru ili se brani sa slobode), pa u tom kontekstu i informacije o zaštiti žrtve u slučaju puštanja na slobodu osumnjičene osobe.²⁹ Cilj navedenih informacija jeste podizanje svijesti o pravima žrtve te poboljšanje položaja žrtve i sprječavanje sekundarne viktimizacije.

Prilikom podnošenja prijave o krivičnom djelu, Direktiva nameće obavezu državama članicama da izdaju pismenu potvrdu žrtvi o podnesenoj prijavi. Nakon podnošenja prijave, žrtva bi trebala da dobije informacije o odluci o nepokretanju ili okončanju istrage, informacije o stanju krivičnog postupka, o konačnim odlukama, te prethodno navedene informacije o slobodi osumnjičenog tokom vođenja krivičnog postupka, te informacije o vremenu i mjestu žrtvinog pojavljivanja pred krivičnim pravosuđem.

ZKP BiH ne propisuje obavezu izdavanja pismene potvrde o prijavi krivičnog djela. U kontekstu same istrage po prijavi oštećenog, ZKP BiH propisuje dužnost organa gonjenja da informišu oštećenog o odluci o nesprovođenju istrage u roku od 7 dana od donošenja iste, na koju oštećeni ima pravo žalbe u roku od 8 dana uredu tužioca. Nadalje, ZKP BiH ne propisuje dužnost organa gonjenja da oštećenom, nakon podnošenja prijave, pruže informacije o daljem toku postupka i informacije o njegovim pravima u toku postupka, što ukazuje na nekompatibilnost ZKP BiH i zahtjeva iz člana 4. Direktive. Ovdje je bitno napomenuti da jednu takvu obavezu propisuje Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, koji nalaže organima gonjenja da su *ex officio* dužni poučiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženog svjedoka o mjerama zaštite.

29 Članovi 4, 5, i 6. Direktive.

Nadalje, ZKP BiH propisuje obavezu poučavanja oštećenog o pravu podnošenja prijedloga za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva, ali ova pouka se daje samo onom oštećenom koji je ujedno i svjedok u postupku, a ne svakom oštećenom.³⁰ ZKP BiH ne propisuje ni obavezu organa gonjenja da oštećenog pozovu da označi svoj imovinskopravni zahtjev niti da ga pouče o obavezi predlaganja dokaza u vezi svog imovinskopravnog zahtjeva.³¹

Kada je riječ o sporazumu o priznanju krivnje, oštećeni ima pravo na informacije o tome da je sporazum prihvaćen, i pod kojim uslovima, te pravo na informaciju o odbacivanju sporazuma.³² Međutim, to je informacija o konačnom ishodu pregovaranja o krivnji, dakle, oštećeni nema pravo da bude obavješten o samom postupku pregovaranja niti organi gonjenja imaju obavezu traženja izjašnjenja oštećenog. Dodatno, tužitelj ima obavezu pružiti mogućnost oštećenom da se izjasni o imovinskopravnom zahtjevu.³³

U pogledu prisustvovanja oštećenog glavnom pretresu, sud ima obavezu da pozove onog oštećenog koji ima svojstvo svjedoka. Zakon ne propisuje *expressis verbis* dužnost suda da na glavni pretres pozove oštećenog koji nema svojstvo svjedoka, ali se ova dužnost *implicito* može izvući iz odredbi koje propisuju obaveznu pouku oštećenom da prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva može podnijeti do kraja glavnog pretresa, kao i iz odredbe koje oštećenom daje pravo na završnu riječ.³⁴

Kada je riječ o obustavi krivičnog postupka i povlačenju optužnice, ZKP BiH daje pravo oštećenom da bude informisan o navedenim odlukama, a protiv ovakvog rješenja žalba je dopuštena, jer osobe čija su prava povrijeđena uvijek imaju pravo podnijeti žalbu kada zakonom nije izričito navedeno da žalba nije dopuštena.³⁵ Nadalje, kad je u pitanju informiranje oštećenog o radnjama u krivičnom postupku, ZKP BiH propisuje pravo oštećenog da prisustvuje istražnim radnjama.

Komparirajući zahtjeve iz Direktive i prava iz ZKP BiH u pogledu informacija koje se imaju dati oštećenom, zaključujemo da ZKP BiH ne ispunjava zahtjeve Direktive u pogledu: informisanja žrtve o zaštiti i podršci koju ima dobiti; u pogledu izdavanja pismene potvrde o prijavljivanju krivičnog djela; te da djelimično ispunjava zahtjeve u pogledu informiranja žrtve o odlukama i stanju krivičnog postupka.

4.1.1.3. Pravo na podršku

Direktiva predviđa obavezu državama članicama da, kroz svoje institucionalne kapacitete, osiguraju besplatan pristup službama koje trebaju pružiti psihološku i medicinsku podršku žrtvama krivičnih djela, uz poštovanje načela povjerljivosti i zaštite od sekundarne viktimizacije.

Na polju podrške oštećenom, ZKP BiH ne zadovoljava ni minimalne standarde budući da ne predviđa posebne službe za podršku oštećenom. Izuzetak predstavlja Odjel za podršku

30 Član 231. stav 6. tačka e) ZKP BiH.

31 Član 209. stav 3. ZKP BiH.

32 Član 231. stav 9. ZKP BiH.

33 Član 231. stav 6. tačka e) ZKP BiH.

34 Član 288. stav 1. ZKP BiH.

35 Član 24. 7. ZKP BiH.

svjedocima pred Sudom BiH, ali ovaj odjel ne pruža podršku oštećenim osobama koje nisu svjedoci u krivičnom postupku. U pogledu entitetske krivične legislativne, policijske agencije ne raspolažu odjelima za podršku žrtvama. Izuzetak u tom pogledu jeste Policija Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, koja ima uspostavljen Odjel za podršku svjedocima pri Policiji Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

4.1.2. Pravo na učešće u krivičnom postupku

Poglavlje 3. Direktive propisuje korpus prava koje države članice trebaju pružiti žrtvama krivičnog djela tokom njihovog učešća u krivičnom postupku, a to su: pravo na saslušanje i pružanje dokaza, pravo na preispitivanje odluke o nesprovođenju istrage, pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije, pravno na pravnu pomoć, pravo na naknadu štete i troškova, te prava žrtava koja imaju boravište u drugoj državi članici.³⁶

Pravo na saslušanje i predlaganje dokaza Direktiva ne normira kao obavezu nego kao mogućnost koju žrtva može iskoristiti. ZKP BiH predviđa saslušanje oštećenog kao svjedoka kako u istrazi tako i na glavnom pretresu. U tom pogledu, ZKP BiH propisuje da će se oštećeni pozvati kao svjedok ukoliko „postoji vjerovatnoća da će svojim iskazom moći dati obavijesti o krivičnom djelu, počiniocu i o drugim važnim okolnostima”³⁷, te u tim okolnostima na njega se primjenjuju odredbe ZKP-a koje važe za svjedoke. Kada oštećeni nema status svjedoka u krivičnom postupku, ZKP BiH mu daje pravo da se izjasni o imovinskopravnom zahtjevu i da predloži dokaze u vezi istog.³⁸

Nadalje, Direktiva propisuje država članicama obavezu da osiguraju žrtvama pristup pravnoj pomoći ukoliko žrtve imaju status stranke u krivičnom postupku. Kao što smo prethodno elaborirali, oštećeni u krivičnom postupku u BiH nema status stranke, stoga ni pitanje pravne pomoći oštećenom nije predviđeno ZKP BiH, niti je ovo pravo *explicite* predviđeno Zakonom o pružanju besplatne pravne pomoći BiH.³⁹ ZKP BiH, također, *explicite* ne pominje ni pravo oštećenog na punomoćnika, mada se ovo pravo može izvući iz odredbe člana 242. stav 3. i 4. ZKP BiH prema kojoj je punomoćnik oštećenog obavezan da se pokorava mjerama suda, kao i iz odredbe člana 185. stav 2. tačka i) prema kojoj troškovi krivičnog postupka obuhvataju nužne izdatke oštećenog i njegovog zakonskog zastupnika.

U pogledu troškova krivičnog postupka, nastalih kao posljedica učestvovanja oštećenog u krivičnom postupku, Direktiva u članu 14. propisuje pravo na naknadu troškova žrtvama koje aktivno učestvuju u krivičnom postupku. Ovo pravo Direktiva ne uslovljava statusom žrtve kao stranke u krivičnom postupku. ZKP BiH propisuje da u troškove krivičnog postupka spadaju i „nužni izdaci oštećenog i njegovog zakonskog zastupnika.”⁴⁰ Ove troškove će snositi optuženi u slučaju osuđujuće presude. U slučaju obustave krivičnog postupka, oslo-

36 Poglavlje 3. Direktive.

37 Član 81. ZKP BiH

38 Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći BiH (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 83/16).

39 Član 15. Zakona o pružanju besplatne pravne pomoći BiH taksativno navodi krug osoba koje imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć, a to su: a) osoba koja prima socijalnu pomoć; b) dijete u skladu s Konvencijom o pravima djeteta; c) osoba kojoj je oduzeta poslovna sposobnost i duševno oboljela osoba; uživatelj mirovine koja je niža od prosječne plate ostvarene na razini Bosne i Hercegovine; e) osoba koja je nezaposlena i nema drugih redovitih primanja i prihoda; f) žrtva nasilja u obitelji ili nasilja na temelju spola; g) tražitelj azila, osoba pod supsidijarnom ili privremenom zaštitom, osoba u postupku protjerivanja, apatrid i žrtva trgovine ljudima.”

40 Član 182. stav 2. tačka i) ZKP BiH.

bađajuće ili odbijajuće presude, oštećeni snosi navedene troškove. Nagradu i nužne izdatke punomoćnika snosi oštećeni, bez obzira na to ko je po odluci suda dužan da plati troškove krivičnog postupka.

Kada je riječ o naknadi štete žrtvi, Direktiva propisuje da žrtva ima pravo kako na imovinu koja može biti vraćena tako i na naknadu štete od strane počinitelja krivičnog djela. Ovo pravo predviđeno je ZKP-om BiH, u vidu prava na imovinskopравни zahtjev oštećenog, i to kao prava na naknadu štete, poništenja pravnog posla ili vraćanja imovine.⁴¹

U pogledu preispitivanja odluke o nesprovođenju istrage, Direktiva nalaže državama članicama obavezu uspostavljanja pravila o preispitivanju odluke nadležnog organa o nesprovođenju krivičnog postupka. Ovo pravo predviđeno je ZKP BiH, i nudi mogućnost oštećenom podonošenje prigovora protiv odluke o nesprovođenju istrage, koji prigovor razmatra Ured tužitelja u roku od 8 dana. U tom pogledu možemo konstatovati kompatibilnost ZKP BiH sa Direktivom.

U okviru trećeg poglavlja Direktive, propisana su prava žrtava na zaštitne mjere u okviru službi za popravljavanje štete, odnosno pravo žrtve da učestvuje u postupcima mirenja i priznanju krivice. Direktiva nameće obavezu državama članicama da u okviru navedenih postupaka omoguće poštovanje interesa žrtve a naročito da poduzmu mjere kojima se sprječava sekundarna viktimizacije žrtava. ZKP BiH u ovom pogledu nije kompatibilan sa zahtjevima iz Direktive, budući da žrtvi ne dodjeljuje aktivnu ulogu u postupcima priznavanja krivice niti u postupku sklapanja sporazuma o priznanju krivice. U skladu sa članom 231. stav 9. oštećeni ima pravo da bude obaviješten o činjenici da je sporazum o priznanju krivnje prihvaćen ili odbačen, te o uslovima pod kojima je isti prihvaćen. To je, dakle, obavijest o ishodu postupka a ne obavijest o samom postupku pregovaranja. Tužitelj nema obavezu da traži izjašnjenje oštećenog u pogledu sporazuma, samo je dužan da provjeri da li je oštećenom dana mogućnost da se izjasni o imovinskopравnom zahtjevu.

4.1.3. Pravo na zaštitu žrtava i pravo na priznanje žrtava sa posebnim potrebama zaštite

Direktiva posebnu pažnju u zasebnom Odjeljku posvećuje općoj zaštiti žrtava – kako fizičkoj tako i psihičkoj i emocionalnoj zaštiti, naročito zaštiti od sekundarne viktimizacije te zastrašivanja i odmazde tokom ispitivanja i svjedočenja. U tom pogledu, Odjeljak 4. Direktive se naročito fokusira na pravo na izbjegavanje kontakta žrtve i počinitelja,⁴² pravo na zaštitu žrtve tokom istrage, pri čemu Direktiva fokus stavlja na pravo na saslušanje u razumnom roku, minimalan broj saslušanja žrtve kao i odgovarajuću pratnju žrtve te pravo na privatnost žrtve. Zanimljiva je činjenica da Direktiva predviđa obavezu državama na pojedinačnu procjenu žrtava (s obzirom na težinu krivičnog djela te na specifične karakteristike žrtve) te propisuje pravo na zaštitu žrtava sa posebnim potrebama zaštite, u koju kategoriju spadaju i djeca.

Kada je u pitanju istraga, ZKP BiH ne propisuje mjere zaštite koje se trebaju primijeniti na oštećenog. Pravo na punomoćnika, kojeg Direktiva spominje, bi se moglo izvući iz gore

41 Član 193. stav 2. ZKP BiH.

42 Osim ukoliko krivični postupak ne zahtjeva suočavanje optuženog i žrtve. Pogledaj član 19. Direktive.

pomenute odredbe člana 24. stav 3. i 4., međutim neminovna je činjenica da ZKP BiH *expli- cite* ne pominje mjere zaštite žrtve koje su predviđene članom 12. Direktive.

Kada je u pitanju pravo na privatnost i izbjegavanje kontakta oštećenog i počinitelja, ZKP BiH u članu 86. stav 6. predviđa mogućnost saslušanja svjedoka putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, kada su za takvo ispitivanje ispunjeni uvjeti s obzirom na „*životnu dob, tjelesno i duševno stanje ili druge opravdane interese*.”⁴³ Ova odredba bi se mogla tumačiti u svjetlu člana 19. Direktive, odnosno kao pravna osnova za mogućnost izbjegavanja kontakta počinitelja i žrtve kada za to postoje „*opravdani interesi*”. U pogledu privatnosti oštećenog, član 86. stav 5. zabranjuje ispitivanje oštećenog o „*njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela*”, a ukoliko je ipak ispitan o navedenom na takvom iskazu ne može se zasni- vati sudska odluka. U pogledu ove odredbe postoji izuzetak, koji dopušta da se u postupku može koristiti „*dokaz da sperma, medicinska dokumentacija o povredama ili drugi materijalni dokazi potiču od druge osobe, a ne od optuženog*.”⁴⁴ Nadalje, kad su u pitanju krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićene međunarodnim pravom, pristanak žrtve „*se ne može upotrijebiti u prilog odbrane optuženog*.”⁴⁵

Zaštita privatnosti oštećenog je, također, predviđena ZKP-om BiH, i to odredbom člana 235. koja daje mogućnost sudu da *ex officio* ili po prijedlogu stranaka i branitelja, isključi javnost za cio glavni pretres ili jedan njegov dio kada je to, između ostalog⁴⁶, u interesu zaštite osobnog ili intimnog života oštećenog.

Posebna odredba Direktive posvećena je individualnoj procjeni žrtve, koja se vrši s obzirom na težinu krivičnog djela ili individualne karakteristike žrtve. S obzirom na to, Direktiva nalaže posebno obazriv odnos prema posebnim kategorijama žrtava, u koje između ostalog spadaju i maloljetnici. Individualnu procjenu žrtve ZKP BiH ne poznaje. Kao posebnu kategoriju ZKP poznaje *zaštićene svjedoke*, u koje spadaju svjedoci pod prijetnjom i ugroženi svjedoci.⁴⁷ Međutim, ovdje je riječ o kategoriji svjedoka koja ne mora nužno podrazumijevati i žrtvu. Za ispitivanje ove kategorije svjedoka važe posebna pravila kao što su: a) zaštićenog svjedoka ispituje vijeće od trojice sudija, bez prisustva stranaka i branitelja, po općim pravilima o saslušanju svjedoka uz određene iznimke; b) na glavnom pretresu se čita zapisnik o saslušanju zaštićenog svjedoka; c) sud može dozvoliti postavljanje dodatnih pitanja zaštićenom svjedoku.

U pogledu maloljetnika kao oštećenog, ZKP BiH predviđa obazrivo postupanje „*da saslušanje ne bi štetno utjecalo na psihičko stanje maloljetnika*.”⁴⁸ a saslušanje maloljetne osobe izvršit će se uz pomoć pedagoga ili druge stručne osobe. Također, na nivou entiteta kao i Brčko Distrikta BiH postoji Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom

43 Član 86. stav 6. ZKP BiH.

44 Član 264. stav 2. ZKP BiH.

45 Član 264. stav 3. ZKP BiH.

46 Od otvaranja zasjedanja pa do završetka glavnog pretresa sudija, odnosno vijeće može u svako doba, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka i branitelja, ali uvijek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za cio glavni pretres ili jedan njegov dio, ako je to u interesu državne sigurnosti ili ako je to potrebno radi čuvanja državne, vojne, službene ili važne poslovne tajne, čuvanja javnog reda, zaštite morala u demokratskom društvu, osobnog i intimnog života optuženog ili oštećenog ili zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka.

47 Svjedok pod prijetnjom u smislu ovog zakona koji uživa određene mjere zaštite, smatra se onaj svjedok čija je lična sigurnost ili sigurnost njegove porodice dovedena u opasnost zbog njegovog učešća u postupku, kao rezultat prijetnji, zastrašivanja ili sličnih radnji koje su vezane za njegovo svjedočenje, ili svjedok koji smatra da postoji razumna osnova za bojazan da bi takva opasnost vjerovatno proistekla kao posljedica njegovog svjedočenja.

48 Član 86. stav 4. ZKP BiH.

postupku⁴⁹, koji propisuje posebne mjere zaštite kada su u pitanju djeca i maloljetnici kao žrtve krivičnih djela, te u tom pogledu ispunjava kompatibilnost sa Direktivom.

Posljednje poglavlje Direktive propisuje obaveze državama članicama u pogledu osposobljavanja djelatnika koji dolaze u kontakt sa žrtvama krivičnih djela. Direktiva pod država članica zahtjeva opće i specijalističko osposobljavanje djelatnika do „razine prikladne za njihov kontakt sa žrtvama“. Pored toga, Direktiva propisuje i obavezu tužitelja, branitelja, sudija i službenih lica u službama za podršku žrtvama.

5. Zaključak

Položaj oštećenog u krivičnoprocesnom zakonodavstvu BiH, kako na nivou BiH tako i na nivou entiteta i Brčko Distrikta BiH, je krajnje marginaliziran. Posljednjom reformom iz 2003. godine zakonodavac je zanemario ulogu oštećenog u krivičnom postupku. Uzimajući u obzir mjere koje Direktiva nameće državama članicama, ZKP BiH iziskuje *de lege ferenda* izmjene i dopune kako bi bio kompatibilan sa zahtjevima iz Direktive.

U tom pogledu, neophodno je propisati ZKP-om obavezu izdavanja (dostavljanja) pismene potvrde oštećenoj osobi o prijavljenom krivičnom djelu. Nadalje, ovlaštena službena lica koja zaprimi prijavu krivičnog djela od oštećenog, morala bi istoga poučiti o njegovim pravima u krivičnom postupku, o toku krivičnog postupka nakon njegove prijave, o mjerama njegove zaštite i svim drugim pravima koja kao oštećeni uživa u krivičnom postupku.

Kada je u pitanju podrška žrtvama, domaće krivičnoprocesno zakonodavstvo i praksa se ne mogu pohvaliti mjerama zaštite žrtava niti postojanjem institucionalnih kapaciteta za podršku žrtvama. U jednom istraživanju UNDP o položaju žrtava u krivičnom postupku, došlo se do zaključka da policijska obuka o zaštiti žrtava nije adekvatna, te da policijski službenici zaštitu žrtava ne doživljavaju kao svoju osnovnu dužnost. Pored toga, policijske agencije nemaju odjele za podršku žrtvama, uz izuzetke kao što je Odjel za zaštitu svjedoka pri Sudu BiH i Odjel pri Policiji Brčko Distrikta. Dakle, *de lege ferenda* bi se legislativno trebale decidno propisati mjere zaštite oštećenih osoba, počevši od obuke ovlaštenih policijskih službenika pa do postojanja institucionalnih kapaciteta za podršku oštećenim osobama. Također, ZKP BiH bi *de lege ferenda* trebao dati aktivnu ulogu oštećenom u postupcima priznanja krivice osumnjičene osobe i u postupku sklapanja sporazuma o priznanju krivice.

Generalno, izmjene i dopune ZKP BiH trebaju ići u pravcu davanja aktivne uloge oštećenoj osobi u krivičnom postupku, potom u formiranju institucionalnih kapaciteta za opću zaštitu žrtava, a naročita pažnja mora biti posvećena obuci ovlaštenih službenih lica, tužitelja, branitelja i sudija u oblasti zaštite žrtava i sprječavanju njihove sekundarne viktimizacije.

49 Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službene novine Federacije BiH“, broj 7/14, 29.1.2014.); Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Sl. glasnik RS“, br. 13/2010 i 61/2013); Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Brčko Distrikta („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 44/2011).

Lista izvora i literature

I KNJIGE I ČLANCI:

1. Lj. Filipović, *Položaj oštećenog u krivičnom postupku*, Pravo i pravda, VIII, Sarajevo, 2009., 295.
2. M. Grubač, *Krivično procesno pravo*, Beograd, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2006, 191.
3. S. Bejatović, *Krivičnoprocesni položaj oštećenog*, Pravni život, 9, 1995, 448.
4. W. Kai-Yuan, *Die Rechtsstellung des Verbrechensofners im staatlichen Strafverfahren am Beispiel der Nebenklage*, Frankfurt am Main (u.a.), Lang, 2007.
5. Z. Šeperović, *Viktimologija – studije o žrtvama*, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985.

II PRAVNI AKTI:

1. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (16 December 2005).
2. Evropski parlament i Vijeće Evropske unije, Direktiva 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda, prava, podrške i zaštite žrtava zločina (Službeni list Evropske unije, L 315/57).
3. General Assembly, UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power (29 November 1985, A/RES/40/34).
4. General Assembly, UN Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance (18 December 1992 A/RES/47/133).
5. Guidance document related to the transposition and implementation of the Directive 2012/29/EU.
6. Preporuka Ministarskog komiteta Vijeća Evrope iz 2006. godine R (06).
7. Preporuka Ministarskog komiteta Vijeća Evrope iz 1987. godine R (87).
8. Vijeće Evrope, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, ETS 5.
9. Vijeće Evropske unije, Okvirna odluka Evropske unije o položaju žrtve u krivičnom postupku, 2001/202/PUP (Službeni list Evropske unije, L 082/1).

-
10. Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći BiH (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 83/16).
 11. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službene novine Federacije BiH”, broj 7/14, 29.1.2014.).
 12. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni glasnik RS”, br. 13/2010 i 61/2013).
 13. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Brčko Distrikt („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH”, br. 44/2011).
 14. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka („Službeni glasnik BiH”, br. 3/03, 21/03, 61/04 i 55/05).
 15. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, („Službeni glasnik BiH”, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13, 65/18).

Victim of Crime in the Light of Directive 2012/29/EU and Criminal Legislation of Bosnia and Herzegovina (Regulatory Solutions with Recommendations for Improving Regulations and Practice)

Summary

*Influenced by the development of international law, criminal legislation of European countries first developed in the context of improving minimum procedural rights of the suspect and accused person, whereas recently, more and more attention has been devoted to improving the position of the victim of crime in criminal proceedings. The crucial function of criminal proceedings is certainly to clear up a criminal offence and punish the offender, while ensuring compliance with the guarantees of a fair trial. Nevertheless, what must not be neglected in that chain is the position of the victim and their rights in criminal proceedings. An increasing number of criminal legislations belonging to the European civil law tradition have been advocating in favour of developing and extending the body of rights afforded to victims and ensuring considerate treatment of victims as a vulnerable category by prosecution authorities. As a result, countries aspiring to join the EU have been working on harmonising their legislation with the *acquis communautaire* concerning victims' rights in criminal proceedings. In that regard, the paper examines victim's position in the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina by means of analysing relevant pieces of legislation. The author, then, provides an analysis of the Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime.⁵¹ The critical point at issue is harmonisation of the national legislation with the requirements laid down in*

50 Associate professor at the Department of Criminal Law, Faculty of Law, University of Zenica.

51 Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, Official Journal of the European Union L 315/57.

the Directive 2012/29/EU. In the conclusion, the author puts forward specific de lege ferenda recommendations for the purpose of harmonising national criminal legislation with the Directive.

Keywords: *victim of crime, position and protection of victim in criminal proceedings, criminal legislation, Directive 2012/29/EU.*

Oštećeno lice i krivično procesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine (međunarodni pravni standardi, norme, praksa i mjere unapređenja)

Rezime

Tematsku koncepciju rada čine pravna pitanja u vezi sa položajem oštećenog lica u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. Rad počinje prikazom pojma oštećenog u Zakonu o krivičnom postupku BiH – on ima položaj sporednog procesnog subjekta, sa izvjesnim ovlašćenjima u krivičnom postupku, osim prava procesnog raspolaganja. Predmetno istraživanje ujedno ima za cilj naglasiti specifičnost pravnih rješenja koja se odnose na oštećenog kao svjedoka u krivičnom postupku, te izvršiti pravnu analizu pojedinih aspekata međunarodnih standarda koji se odnose na žrtve. Posebna pozornost posvećuje se razmatranju modaliteta implementacije rješenja evropske pravne stečevine koja se odnosi na oštećenog u pravnom poretku BiH, i to u kontekstu odluka Evropskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

Jasno ističući da svjedoci pod prijetnjom i ugroženi svjedoci imaju bolju zaštitu nego ostali svjedoci u krivičnom postupku u BiH, ali i da je ta zaštita uslovljena njihovim pristankom ili obaveznim svjedočenjem, autori naglašavaju da to predstavlja svojevrsnu sekundarnu viktimizaciju žrtava. Iznoseći prijedloge de lege ferenda, autori zagovaraju donošenje posebnih zakona u Bosni i Hercegovini kojim bi se regulisala pitanja zaštite žrtava i naknade štete za žrtve krivičnih djela. To podrazumijeva i odgovarajuće izmjene i dopune nekih od važećih zakona.

1 Sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni član Evropske akademije nauka i umjetnosti i inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka.
2 Sekretar u Ombudsmanu za djecu Republike Srpske i vanredni profesor na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog univerziteta „Apeiron” u Banjoj Luci.

U zaključku se iznosi završna ocjena da bi noveliranje važećih zakona trebalo da ide u dva pravca. Prvo, ukoliko oštećeni istakne imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku, sud treba da o njemu odluči (u cjelini ili djelimično). Dosadašnji najčešće korišćen razlog za upućivanje oštećenog na parnični postupak (odugovlačenje krivičnog postupka), trebalo bi primjenjivati samo izuzetno. Razlog tome je što se u parnici oštećeni nerijetko izlaže riziku ponovne viktimizacije, a pravo na kompenzaciju, po pravilu, ostaje nedostupno. Drugo, BiH treba da osnuje fond za žrtve koji bi obezbijedio novčana sredstva za kompenzaciju, posebno za žrtve krivičnih djela sa elementima nasilja. Sredstva za fond bi se obezbijedila iz oduzete imovine proistekle iz krivičnih djela, primjenom tužilačkog oportuniteta, naplaćenih kazni itd. Ideja osnivanja fonda za žrtve povlači za sobom donošenje posebnog zakona, ali i formiranje tijela (nacionalnog odbora za zaštitu žrtava) koje će prema zakonom propisanoj proceduri odlučivati o dodjeljivanju naknade za žrtve.

Ključne riječi: oštećeni, krivični postupak, međunarodni standardi, naknada štete, Bosna i Hercegovina.

1. Pojam oštećenog

Pojam oštećenog određen je u članu 20. tačka h) Zakona o krivičnom postupku BiH (ZKPBih)³. To je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo. Oštećeni nije samo lice čije je lično i imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo, već on ima i značajnu ulogu u krivičnom postupku, često i kao svjedok u dokaznom postupku, jer je u nekim slučajevima najbolje i najneposrednije upoznat sa situacijom, kako onom koja je prethodila izvršavanju krivičnog djela tako i onom kada je došlo do njegovog izvršenja. Ovo pravo ne mora biti imovinsko, nego može biti i lično (časť, ugled, brak, očinstvo i sl.) i ne mora biti povrijeđeno, već je dovoljno samo da je ugroženo. Pojam oštećenog nije u vezi sa pravom na ulaganje imovinskopravnog zahtjeva kao ni isticanje tog zahtjeva u toku krivičnog postupka. Oštećeni može biti i lice koje nije pretrpjelo nikakvu štetu u građanskopravnom smislu, pa mu ne pripada imovinskopravni zahtjev⁴. Ako je oštećeni takvu štetu pretrpio izvršenjem krivičnog djela, nebitno je da li je imovinskopravni zahtjev postavio. Ukoliko imovinskopravni zahtjev postoji, bez značaja je da li je on postavljen u krivičnom ili u parničnom postupku (Mrvić-Petrović, 2001, 247–277).

Međutim, ovo pravo nije obuhvaćeno zaštitom iz člana 6. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija)⁵. Apelacija Ustavnom sudu BiH je *ratione materiae* inkompatibilna sa Ustavom BiH ukoliko se apelant žali na donošenje sudske odluke u razumnom roku u postupku u kojem apelant učestvuje u svojstvu oštećenog, a ne optuženog⁶.

3 „Službeni glasnik BiH”, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13 i 65/18. Istu odredbu, kao i druge odredbe koje se odnose na oštećenog, sadrže i Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH”, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13 i 59/14), Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 53/12, 91/17 i 66/18) i Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH – prečišćeni tekst („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH”, br. 34/13, 27/14 i 3/19).

4 Vidjeti Brnetić, D. (2009), Analiza normativnog uređenja pravnog statusa žrtava i svjedoka u reformiranom kaznenom postupku i otvorenost građana na suradnju s policijom. Zagreb: Policija i sigurnost, god. 18, (4), 488–510.

5 Odluka Ustavnog suda BiH broj AP-12/02 od 19. aprila 2004. godine, str. 21, 22. i 23, objavljena u „Službenom glasniku BiH”, broj 40/04.

6 Odluka Ustavnog suda BiH broj AP 688/04 od 17. februara 2005. godine, stav 10.

Krivično procesno zakonodavstvo u BiH oštećenog skoro sasvim isključuje iz aktivnog učestvovanja u postupku, svodeći ga gotovo isključivo na položaj svjedoka⁷. Istovremeno, oštećenom se daju određena dodatna prava, koja, u pravilu, imaju funkciju pomaganja krivičnom gonjenju i omogućavanja oštećenom da izrazi svoje interese⁸.

Pojam oštećenog u krivičnoprocesnom i u krivičnopravnom smislu se razlikuje, jer je krivičnoprocesni pojam oštećenog širi (Nikolić-Ristanović, 2000, 13–61). Krivično procesno pravo priznaje status oštećenog širokom krugu lica koja u velikom broju slučajeva nisu pasivni subjekti krivičnog djela. Krivično pravo poznaje pojam oštećenog kao žrtve krivičnog djela. Žrtva je pasivni subjekat krivičnog djela⁹.

Oštećeni može biti pravno i fizičko lice, ali se najčešće pod pojmom oštećenog podrazumijevaju fizička lica¹⁰. Pitanje koje lice to može biti nekada se daje u samom krivičnom zakonu, gdje se pojam oštećenog podudara sa gramatičkim objektom krivičnog djela. Tako, na primjer, oštećeni je i lice prema kome neko neovlašćeno učini fotografski, filmski ili drugi snimak (član 189. stav 1. Krivičnog zakona Federacije BiH¹¹ i član 156. stav 1. Krivičnog zakonika Republike Srpske¹²) itd. Međutim, u nekim slučajevima oštećeni se ne može svesti na objekat krivičnog djela. Kod krivičnog djela ubistva oštećeni su lica koja je poginuli izdržavao ili redovno pomagao, pa su mogli zahtijevati izdržavanje od poginulog (član 194. Zakona o obligacionim odnosima¹³), kao i članovi uže porodice optuženog (bračni drug, djeca, roditelji, braća i sestre) koji su trpjeli duševne bolove (član 201. Zakona o obligacionim odnosima).

2. Prava i dužnosti oštećenog

U krivičnom postupku u BiH oštećeni je učesnik postupka, sa jednom određenom situacijom, tačno predviđenom zakonom, koja ga čini nekom vrstom uzgrednog tužioca (Vasiljević, 1981, 182). U literaturi nailazimo i na pokušaje da se odrede neka načela kojih se treba pridržavati kad je riječ o određivanju granica aktivnog učestvovanja oštećenog u krivičnom postupku (Rieß, 1984, 89). Prvenstveno, mogućnosti odbrane osumnjičenog, odnosno optuženog ne bi smjele biti, barem ne znatnije, oslabljene pravnim položajem oštećenog krivičnim djelom¹⁴. Isto tako, ne smije se previše odustati od obaveze obuhvatnog razjašnjenja stvari, tj. tačnog utvrđivanja činjeničnog stanja iz obzira prema oštećenom¹⁵.

7 Vidjeti Čirić, J. (2009), *Tužioc i žrtve*. Beograd: Institut za uporedno pravo.

8 *Englesko pravo najdosljednije sledi model isključenja žrtve krivičnog djela iz formalnog krivičnog postupka. To je posljedica koncepta krivičnog postupka zamišljenog kao spor ravnopravnih stranaka, pri čemu za žrtvu, kad nije u ulozi tužioca, nema mjesta. Prema švajcarskom krivičnom procesnom pravu, žrtva ima pravo izbora: može se potpuno povući iz postupka ili preuzeti odgovornu aktivnu ulogu u postupku.* Vidjeti Tomašević, G., Pajić, M. (2008), *Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 15, (2), 817–857.

9 Vidjeti: *Ljudska prava pred sudovima u Srbiji*. Beograd: Centar za antiratnu akciju Fonda za otvoreno društvo Srbija, 50–52.

10 Vidjeti: Krapac, D., Lončarević, D. (1985), *Oštećenik kao tužitelj u krivičnom postupku*. Zagreb: Pravni fakultet, i Kraus, B. (1982), *Oštećeni u krivičnom postupku sa posebnim osvrtom na ostvarenje imovinskog zahtjeva u adhezionom postupku*. Beograd: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, (4), 511–529.

11 „Službene novine Federacije BiH“, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17.

12 „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/17 i 104/18.

13 „Službeni list SFRJ“, br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89 i „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 17/93, 3/96, 39/03 i 74/04.

14 Carić, A. (2000), *Učinioci i žrtve – odgovornost i pravednost u krivičnom postupku*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 37, 279–293.

15 Vidjeti: Belooof, D. E. (1999), *Third Model of Criminal Proces: The Victim Participation Model*, Utah Law Review, 289–330.

U prava¹⁶ i dužnosti oštećenog spadaju:

- kažnjavanje novčanom kaznom zbog uvrede suda (član 150);
- čitanje zapisnika (član 154. stav 1);
- dostavljanje ovjerenog prepisa odluke kojom je odlučeno o imovinskopравnom zahtjevu (član 183);
- postavljanje imovinskopравnog zahtjeva (čl. 193–212);
- u slučaju nepostupanja tužioca po prijavi o izvršenom krivičnom djelu, sticanje prava na ulaganje pritužbe uredu tužioca (član 216. stav 4);
- obavještanje o tome kad tužilac obustavi istragu i tada ima pravo iz člana 216, tj. ulaganje pritužbe uredu tužioca (član 224. stav 3);
- da ga sud obavijesti o rezultatima pregovaranja o krivici (član 231. stav 9);
- obavještanje o povlačenju optužnice (član 232. stav 2);
- prisustvovanje na glavnom pretresu¹⁷, s tim da se, ukoliko se isključi javnost, to ne odnosi na oštećenog (član 236. stav 1);
- ukoliko je prisutan, da podnese imovinskopравni zahtjev na glavnom pretresu (član 258. stav 4);
- da se obavijesti o vremenu i mjestu ispitivanja svjedoka van sudnice i izvođenju rekonstrukcije (član 272. stav 3);
- da ga, nakon završetka dokaznog postupka na glavnom pretresu, pozovu sudija, odnosno predsjednik vijeća, radi davanja završne riječi, i to poslije tužioca (član 277. stav 2);
- da ga po objavljivanju presude sudija, odnosno predsjednik vijeća, pouče o pravu na žalbu, kao i o pravu na odgovor na žalbu (član 288. stav 1);
- da mu se dostavi ovjereni prepis presude (član 289. stav 3);
- da po završenom pretresu i donesenoj presudi ima pravo žalbe protiv presude (član 293. stav 4), i to samo na odluku o troškovima krivičnog postupka i o imovinskopравnom zahtjevu, a ne i po drugim osnovima¹⁸;
- da ga tužilac obavijesti da nije cjelishodno pokrenuti postupak prema maloljetniku (član 352. stav 4);
- da bude pozvan na saslušanje radi utvrđivanja činjenica koje se odnose na pozivanje uslovne osude (član 400. stav 2. ZKPBiH).

Osim toga, pojam oštećeni se povezuje uz institut izuzeća (član 29. tačka b) ZKPBiH), troškove krivičnog postupka (član 185. stav 1. tačka i) ZKPBiH), ustupanje krivičnog gonjenja stranoj državi (član 83. stav 6. Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima¹⁹), pretpostavku za izručenje (član 34. tačka f) Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima), prava nasljednika na naknadu štete neopravdano osuđenom i neosnovano lišenom slobode (član 435. ZKPBiH) itd²⁰.

16 O pravima oštećenog u krivičnom postupku detaljnije, vidjeti: Pivić, N. (2009), *Procesnopravni položaj oštećenog u krivičnom postupku*, magistrarski rad, Zenica: Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, 95–121, i Filipović, Lj. (2009), *Položaj oštećenog u krivičnom postupku*. Sarajevo: Pravo i pravda, (1).

17 Nalaz i mišljenje nadležnog ljekara koji pored dijagnoze sadrži i anamnezu – navode oštećenog o događaju u kojem je zadobio povredu, bez obzira na to što je oštećeni na glavnom pretresu odbio svjedočenje, zakonit je dokaz (Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci, broj 72 OK 001287/09 Kžk. 2 od 12. oktobra 2010. godine).

18 Tvrdnje da su sudovi bili pristrasni u suđenju, te da su sudili u korist oštećenog treba da imaju čvrsto uporište u sprovedenim dokazima i da budu nesumnjivo utvrđene u dokaznom postupku (Odluka Ustavnog suda BiH, broj AP 978/04 od 17. februara 2005. godine).

19 „Službeni glasnik BiH“, br. 53/09 i 58/13.

20 Šire Mujkanović, Z. (2005), *Oštećeni kao subjekt krivičnog postupka*. Sarajevo: Pravo i pravda, (1), 255–287.

3. Oštećeni kao svjedok

Pored prava i dužnosti koji se odnose na sve svjedoke, pa i oštećenog, postoje neka pravila koja važe samo za oštećenog. Riječ je ili o posebnim kategorijama oštećenih ili o određenim krivičnim djelima. U ZKPBiH postoje četiri takva slučaja:

- (1) Kada se sasluša maloljetno lice, a naročito ako je oštećeno krivičnim djelom, postupa se obazrivo kako saslušanje ne bi štetno uticalo na psihičko stanje maloljetnika. S tim u vezi, ako je potrebno, saslušanje maloljetnog lica izvršiće se uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica²¹ (član 86. stav 4).
- (2) Tokom saslušanja svjedoka, oštećenog krivičnim djelom, nije dopušteno ispitivati ga o njegovom ranijem seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela, a ako je takvo ispitivanje obavljeno – na takvom iskazu ne može se zasnivati sudska odluka²² (član 86. stav 5).
- (3) Na glavnom pretresu oštećenog krivičnim djelom nije dopušteno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela koje je predmet postupka. Nijedan dokaz koji se iznosi da bi pokazao ranije seksualno iskustvo, ponašanje ili seksualnu orijentaciju oštećenog neće biti prihvatljiv²³ (član 264. stav 1). Od ovog pravila postoji i izuzetak, koji se odnosi na određeni dokazni materijal, odnosno porijeklo određenih tragova. Naime, izuzetno u odnosu na ovu zabranu ispitivanja ranijeg seksualnog života oštećene strane, može se u postupku koristiti dokaz da sperma, medicinska dokumentacija o povredama ili drugi materijalni dokazi potiču od drugog lica, a ne od optuženog (član 264. stav 2).
- (4) U slučaju kada se radi o krivičnim djelima protiv čovječnosti i vrijednostima zaštićenim međunarodnim pravom, pristanak žrtve²⁴ se ne može upotrijebiti u prilog odbrane optuženog²⁵ (član 264. stav 3). Kada su u pitanju dokazi koji se odnose na raniji seksualni život i seksualno ponašanje oštećene strane i njene seksualne predispozicije, te dokazivanje krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, a u vezi s eventualnim pristankom žrtve, prije prihvatanja dokaza koji su s tim povezani, obaviće se odgovarajuće saslušanje iz koga je isključena javnost (član 264. stav 4). Uz to, zahtjev, prateća

21 Saslušanje maloljetnih lica, naročito kada su oštećena krivičnim djelom, vrši se u skladu sa odredbama člana 86. stav 4. ZKPBd, a to znači uz pomoć stručnog lica (pedagoga ili psihologa) koje će u prvom redu obezbijediti da se pri saslušanju maloljetnika postupa obazrivo, a potom i da u pogledu njihovog psihofizičkog profila iznose svoje stručno mišljenje. To stručno mišljenje može biti dato i u vidu vještačenja, s tim što se takav nalaz i mišljenje ne mogu baviti istinitošću iskaza svjedoka, nego isključivo njihovom sposobnošću da shvate značaj onoga o čemu svjedoče, s obzirom na uzrast i stepen psihofizičke razvijenosti maloljetnih svjedoka (Presuda Apelacionog suda Brčko Distrikta BiH, broj 96 0 K 027458 13 Kž 2 od 27. marta 2014. godine).

22 Iako zakoni o krivičnom postupku koji se primjenjuju u BiH izričito zabranjuju ispitivanje žrtve o njenom seksualnom životu prije počinjenog krivičnog djela, i dalje su u sudnicama takva pitanja prisutna, posebno od strane odbrane, obično s ciljem da se žrtva prikaže kao nemoralna. Sa istim ciljem se postavljaju i pitanja ili izvode dokazi o kasnijem seksualnom životu žrtve (nakon izvršenog krivičnog djela), koja zakonom nisu izričito zabranjena, ali su irelevantna, pa u sudnicama ne bi trebala biti dopuštena.

23 Preteča ove zabrane je američko savežno zakonodavstvo sedamdesetih godina prošlog vijeka. Opširnije Damaška, M. (2009). *Prigovori jednoj preširokoj dokaznoj zabrani*, Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 16, (2), 845–855.

24 Pristanak podrazumijeva uzajamnost, jednaku moć (odlučivanja), potpuni izostanak prinude, prijetnje ili bilo kakve nejasnoće. Kad su prisutni rodni stereotipi, može se lako desiti da se seksualni napad posmatra kao vješto zavodjenje, a počinjavanje žrtve kao seksualno uživanje. Nerijetko se smatra da se pristanak podrazumijeva ili da je trajan, a ponekad se u predmetima seksualnog nasilja nastoji prikazati da se iz prethodnih žrtvinih radnji vidi da je ona na seksualni čin pristala.

25 U nekim slučajevima dešava se da se tokom suđenja pravi razlika između žrtava koje su „uzorne“ i onih koje to nisu ili su takve u „manjoj mjeri“. To je posljedica stereotipa o „pravoj žrtvi silovanja“ koji podrazumijeva da žrtva nema nikakav prethodni odnos sa počiniocem, čestita je i njeno ponašanje je uzorno, a pri tome pokazuje vidljive i primjerene izraze trauma i otvorena je za pružanje pomoći. Ukoliko žrtva odstupa od tog stereotipa, posljedica može biti nekažnjavanje ili blaže kažnjavanje počinioca.

dokumentacija i zapisnik sa saslušanja čuvaju se zapečaćeni u posebnom omotu, osim ako sud ne odredi drukčije (član 264. stav 5).

4. Međunarodni standardi

Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti²⁶ definiše pojam žrtve i najznačajnija prava koja joj pripadaju. Prema tom dokumentu, pojam žrtve obuhvata sva lica koja su pojedinačno ili kolektivno pretrpjela štetu, a prije svega: 1) napad na fizički integritet, 2) napad na mentalni integritet, 3) moralnu patnju, 4) materijalni gubitak ili 5) grubi napad na osnovna prava žrtava, zbog činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnih zakona države članice, uključujući i one zakone koji zabranjuju zloupotrebu vlasti. Deklaracija polazi od stanovišta da se svako može smatrati žrtvom, bez obzira na to da li je učinilac krivičnog djela identifikovan, da li je uhapšen, da li se protiv njega vodi sudski postupak ili je proglašen krivim i bez obzira na stepen njegovog srodstva sa žrtvom, što znači da prava žrtava ili obaveze države prema žrtvama ne smiju biti uslovljavani učestvom žrtava u progonu ili procesuiranju zločinaca ili uslovljavano i dovedeno u vezu sa podizanjem optužnice ili izricanjem presude. Termin žrtva obuhvata i blisku porodicu i lica koja žrtva direktno izdržava i koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama koje su se našle u nevolji ili sprečavajući da dođe do žrtava (član A st. 1. i 2. Deklaracije). To su, prema viktimologiji, primarne i sekundarne žrtve, te ih tako i zakonodavac mora prepoznati i definisati, ali im i omogućiti uživanje prava na koja se i Bosna i Hercegovina obavezala kroz usvajanje međunarodnih (i evropskih) pravnih okvira i standarda u vezi sa pomoći, podrškom i zaštitom žrtava.

Uporedo sa definisanjem žrtve, međunarodni dokumenti određuju i skup osnovnih prava koja se garantuju žrtvama, a među njima i pravo na pristup pravdi i fer postupanje koje podrazumijeva: 1) preduzimanje mjera za smanjivanje neprijatnosti, 2) zaštitu privatnosti žrtve i 3) zaštitu žrtve i njene porodice od zastrašivanja i odmazde (član A stav 6. Deklaracije). Deklaracija garantuje i nameće obavezu državam da žrtvama omoguće uživanje i prava: 1) na naknadu štete, 2) na kompenzaciju od strane države, 3) na korišćenje pravnih mehanizama, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvima, u svrhu brze i efikasne reparacije posljedica stradanja koje su pretrpele (Bassiouni, 2006, 203–279).

Komitet ministara Savjeta Evrope donio je više preporuka koje se odnose na žrtvu krivičnog djela: 1) Preporuku o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka R(85)11, 2) Preporuku o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije R(87)21, 3) Preporuku o zastrašivanju svjedoka i pravu odbrane R(97)13 i 4) Preporuku o pomoći žrtvama zločina R(2006)8²⁷.

Preporuka broj R(85)11 Odbora ministara Savjeta Evrope o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka zahtijeva od vlada zemalja članica reviziju njihovih zakonodavstava i prakse u skladu s određenim smjernicama. Ovdje su naglašeni zahtjevi koji imaju veliki značaj u odnosu na organizaciju prekrivičnog postupka. Na nivou policije trebalo bi da: policijski službenici budu edukovani da postupaju sa žrtvama na saosjećajan, konstruktivan i umirujući

26 UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/34 od 1985. godine (www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm).

27 Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama – urednice Vesna Nikolić-Ristanović, Sanja Čopić, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, 2011, 359.

način; policija obavijesti žrtvu o njenim pravima i položaju u postupku; žrtva može da dobije informacije o rezultatu policijske istrage; policija u bilo kojem izvještaju organima krivičnog gonjenja da što jasniji i potpuniji iskaz o povredama i gubicima koje je žrtva pretrpjela. U odnosu na krivično gonjenje, ne bi trebalo da se diskreciona odluka da li krivično goniti učinio donosi bez dužnog razmatranja pitanja naknade štete za žrtvu, uključujući bilo kakav ozbiljniji napor koji u tom smislu preduzima učinilac; trebalo bi da žrtva bude obaviještena o bilo kojoj konačnoj odluci vezanoj uz krivično gonjenje, osim ukoliko da do znanja da ne želi da dobije tu informaciju; trebalo bi da žrtva ima pravo da zatraži da nadležni organ preispita bilo koju odluku o odustajanju od krivičnog gonjenja ili pravo da pokrene privatni postupak u slučaju da javni tužilac donese takvu odluku.

Preporuka Savjeta Evrope broj R(87)21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije, koja je u vrijeme kada je nastala imala za cilj da nadopuni Evropsku konvenciju o naknadi štete žrtvama nasilja, kao i Preporuku o položaju žrtava u postupku, kasnije je obnovljena i ažurirana Preporukom Rec(2006)8 o pomoći žrtvama zločina, koju je Odbor ministara usvojio 14. juna 2006. godine i koja je zamijenila Preporuku iz 1987. godine. Nova preporuka se, između ostalog, bavi sljedećim temama: ciljevi i načela pomoći žrtvama; nužnost zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije; konkretna uloga javnih službi, uključujući organe krivičnog pravosuđa; obaveze policije i drugih organa da identifikuju potrebe žrtava, osiguraju odgovarajuće informacije, zaštitu i dostupnost pomoći; konkretna uloga nevladinih organizacija i specijalizovanih centara; minimalni standardi djelovanja takvih organizacija za pomoć žrtvama; nužnost pružanja detaljnih informacija čim žrtva dođe u kontakt s policijom ili agencijama krivičnog pravosuđa ili sa centrima za zdravstvo ili socijalni rad; sadržaj tih informacija; odšteta i osiguranje za žrtve; zaštita fizičkog i psihološkog integriteta žrtava; zaštita od ponovne viktimizacije; obuka, posebno policije i pravosudnog osoblja, i potreba za nacionalnom i međunarodnom koordinacijom pomoći žrtvama.

Jedan od tih mehanizma je sprečavanje i borba protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici pod nazivom Istanbulska konvencija²⁸. Naime, nakon niza preporuka Savjeta Evrope o zabrani diskriminacije na osnovu pola i zaštiti od nasilja, koje su imale za cilj postavljanje zajedničkih ciljeva i minimuma zajedničkih standarda za države članice, ali nisu imale pravno obavezujući efekat, Istanbulska konvencija predstavlja prvi pravno obavezujući akt Savjeta Evrope u oblasti sprečavanja i borbe protiv nasilja nad ženama. Po svojoj prirodi, ovaj akt ne mora biti direktno primjenjiv u državama potpisnicama, ali zahtijeva posebno prilagođavanje zakonskih i institucionalnih okvira država potpisnica radi njene uspješne implementacije. Istanbulska konvencija zahtijeva zaštitu žena i devojaka od svih oblika nasilja, sprečavanje nasilja, krivično gonjenje i eliminisanje nasilja u porodici i posebno svih drugih vrsta nasilja nad ženama (član 1). Takođe, upućuje države da daju kompenzaciju žrtvama porodičnog nasilja. Specifično, Konvencija propisuje „obavezu država da dodijeli odgovarajuću državnu naknadu onima koji su zadobili ozbiljne telesne povrede, odnosno onima kojima je narušeno zdravlje do te mjere da stepen povreda nije pokriven iz drugih izvora, kao što je učinilac, osiguranje, odnosno državno zdravstveno i socijalno davanje. To neće spriječiti podnosiocima da zahtijevaju povraćaj naknade od učinioaca, dokle god se vodi računa o bezbjednosti žrtve” (član 30. stav 1). Ista-

28 *Savjet Evrope, Konvencija o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, usvojena je 11. maja 2011. godine u Istanbulu (<https://www.coe.int/fr/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e34>). BiH je 7. novembra 2013. godine postala šesta zemlja članica Savjeta Evrope koja je ratifikovala ovu konvenciju („Službeni glasnik BiH”, broj 15/13). Ovim se BiH obavezala na preduzimanje zakonodavnih i drugih mjera radi osiguranja pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava nasilja, te kažnjavanje počinitelaca nasilja.*

nbulska konvencija prepoznaje da su žene i djeca podložni većem riziku od rodno zasnovanog nasilja, uključujući porodično nasilje.

Prvi značajniji rezultat djelovanja Evropske unije na području afirmisanja prava žrtava krivičnih djela bila je Okvirna odluka Savjeta 2001/220/PUP od 15. marta 2001. godine o položaju žrtava u krivičnom postupku (Okvirna odluka)²⁹. U trenutku donošenja Okvirna je odluka predstavljala prvi pravno obavezujući instrument usvojen na međunarodnom nivou koji na sveobuhvatan način uređuje prava žrtava u krivičnom postupku. Primarni cilj Okvirne odluke bilo je poboljšanje položaja žrtve u krivičnom postupku na cijeloj teritoriji Evropske unije. U svrhu ostvarenja tog cilja, Okvirna je odluka predviđjela harmonizaciju nekih temeljnih prava žrtava zajamčenih u nacionalnim krivičnopravnim poredcima država članica³⁰.

Nakon Okvirne odluke slijedilo je usvajanje niza drugih pravnih instrumenata koji uređuju prava žrtava krivičnih djela, te je na taj način u pravu Evropske unije kreiran sveobuhvatni pravni režim za žrtve krivičnih djela. Taj pravni režim danas čine i: Direktiva Savjeta 2004/80/EZ od 29. aprila 2004. o naknadi štete žrtvama krivičnih djela³¹, Okvirna odluka Savjeta 2002/475/PUP od 13. juna 2002. o suzbijanju terorizma³², Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Savjeta od 13. decembra 2011. o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije, te o zamjeni Okvirne odluke Savjeta 2004/68/PUP³³, Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Savjeta od 5. aprila 2011. o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti njegovih žrtava³⁴, te o zamjeni Okvirne odluke Savjeta 2002/629/PUP³⁵, Direktiva 2011/99/EU Evropskog parlamenta i Savjeta od 13. decembra 2011. o Evropskom nalogu za zaštitu³⁶, te Uredba (EU) broj 606/2013 Evropskog parlamenta i Savjeta od 12. juna 2013. godine o uzajamnom priznavanju zaštitnih mjera u građanskim stvarima³⁷.

Članovima 8. i 9. Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Savjeta od 25. oktobra 2012. godine o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava krivičnih djela regulisana su brojna prava žrtava koja treba osigurati država³⁸. Mjere procesne zaštite obuhvataju mjere opreza prema okrivljenom kroz zabranu približavanja određenoj osobi, zabranu uspostavljanja ili održavanja veze sa određenom osobom, zabranu uhođenja ili uznemiravanja žrtve ili druge osobe i udaljenje iz doma. Međutim, prava žrtve konkurišu nekim od temeljnih prava okrivljenog, što zahtijeva pažljivo balansiranje između prava okrivljenog na odbranu

29 SL L 82, od 22. marta 2001. godine.

30 Vidjeti: Burić, Z. (2015), *Novi položaj žrtve u kaznenom postupku – u povodu obveze transportiranja odredaba Direktive 2012/29/EU u hrvatski kaznenopravni sustav*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 22, (2), 383–410.

31 SL L 261, od 6. avgusta 2004. godine. Direktiva prepoznaje da zbog različitih razloga žrtve često ne mogu ostvariti naknadu od počinioca, uključujući njihov nedostatak fondova i sredstava da kompenzuju žrtvu, ali i u slučajevima kada se učinilac ne može identifikovati (član 10). Direktiva se takođe poziva na međunarodna krivična dela kao što je terorizam (član 4) i slučajeve između granica (član 7). Prema Direktivi, države članice osiguravaju da svim potencijalnim podnosiocima zahteva za naknadu budu dostupne informacije o mogućnostima podnošenja zahteva za naknadu.

32 SL L 164, od 22. juna 2002. Ova je odluka izmijenjena Okvirnom odlukom Savjeta 2008/919/PUP od 28. novembra 2008. godine o izmjeni Okvirne odluke 2002/475/PUP o suzbijanju terorizma (SL L 330, od 9. decembra 2008. godine), ali ta izmjena ne sadrži odredbe relevantne za žrtve krivičnih djela u vezi sa terorizmom.

33 SL L 335, od 17. decembra 2011. godine.

34 Direktiva zahtijeva sprečavanje i borbu protiv trgovine ljudima, kao i zaštitu prava žrtava ove trgovine (član 4). Između ostalog, Direktiva podstiče države članice da osiguraju da je žrtvama trgovine ljudima dostupna kompenzacija (član 12. stav 2). Ističe da će „države članice osigurati da žrtve trgovine ljudima imaju pristup postojećim šemama kompenzacije žrtvama krivičnih djela sa elementima nasilja koja su učinjena sa umišljajem“ (član 17).

35 SL L 101, od 15. aprila 2011. godine.

36 SL L 338, od 21. decembra 2011. godine.

37 SL L 181, od 29. juna 2013. godine.

38 Međutim, pravnu pomoć, izbjegavanje sekundarne viktimizacije, te ostala prava i potporu žrtvama država ne može osigurati bez uključivanja drugih subjekata, primjera radi, nevladinih organizacija.

i prava žrtve na zaštitu. U tom kontekstu, postavlja se vrlo važno pitanje ostvarivanja prava okrivljenog, posebno u pogledu rezultata individualne procjene potrebe žrtve. Direktiva nalaže provođenje pojedinačne procjene žrtava radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite i uslovljava primjenu mjera posebne zaštite žrtve radi postizanja ravnoteže između prava žrtve na zaštitu i prava okrivljenog na odbranu. Član 22. ove direktive obavezuje države članice Evropske unije na provedbu individualne procjene, uključujući žrtve koje trpe značajnu štetu zbog okrutnosti zločina. Među posebno osjetljivim grupama krivičnih djela u svjetlu Direktive treba imati u vidu žrtve terorizma, organizovanog kriminala, trgovine ljudima i migrante³⁹.

5. Naknada štete žrtvama krivičnog djela

Pravo na naknadu štete predstavlja jedno od najvažnijih prava žrtava krivičnih djela⁴⁰. Kompenzacija, šteta, restitucija i reparacija često se koriste za pozivanje na iste ili veoma slične koncepte, odnosno naknadu nekom licu za gubitak, nanošenje povrede, ili štete, ili zla, posebno odgovarajućim plaćanjem, ali to zahtijeva mnogo više jer nije riječ o sinonimima i istim potrebama žrtava, već o posebnim pravima kojima je garant država⁴¹.

Izraz kompenzacija znači cjelokupan koncept plaćanja naknade nekom licu, bez obzira na izvor plaćanja, ili korišćene mehanizme, ili tipove gubitaka koje treba nadoknaditi. Šteta nanijeta žrtvi izvršenjem krivičnog djela može biti materijalna i nematerijalna. Materijalna šteta se odnosi na finansijske ili novčane gubitke, kao što su medicinski, bolnički i pogrebni troškovi, gubitak budućih zarada i povlastica povezani sa zaposlenima neisplaćene plate, kao i troškovi za štetu nanесenu imovini. Definicija i obim materijalne štete u nacionalnom zakonodavstvu regulisani su zakonom i razlikuju se od zemlje do zemlje. Neki mehanizmi kompenzacije omogućavaju da se podnese tužba za naknadu svih oblika materijalne štete, dok se u drugim zemljama to ograničava samo na određene kategorije. Nematerijalna, moralna šteta odnosi se na svaki drugi nefinansijski ili nenovčani gubitak, npr. duševnu patnju, gubitak ugleda ili časti, bol i patnju, neugodnosti, gubitak životne radosti, gubitak društvenog života i gubitak partnera – prijatelja.

Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti sadrži odredbe kojima se žrtvama garantuje pravo da budu informisane o naknadi štete i o mehanizmu ostvarivanja tog prava. Pravosudni i administrativni sistem mora se organizovati na način da se omogući žrtvama reparacija posljedica krivičnog djela kroz postupak koji je korektan, brz, jeftin i prihvatljiv za žrtvu. Adekvatnost sudskog i administrativnog postupka potrebama žrtve osigurava se ispunjenjem sljedećih uslova (član A stav 6. Deklaracije): 1) upoznavanjem žrtve sa ulogom i svrhom postupka koji joj stoje na raspolaganju, tokom postupka i stanjem u njihovom predmetu; 2) dopuštanjem da u postupku žrtva iznese svoje stavove i interese; 3) osiguravanjem adekvatne pravne pomoći žrtvama tokom postupka; 4) preduzimanjem mjera kojima se na minimum svode neugodnosti kojima je žrtva izložena

39 Borovec, Burazer (2007). *Zaštita žrtava kaznenih djela*. Zagreb: Policija i sigurnost, 16, broj 1–2, 67–87.

40 Mrvić Petrović, N. (2002). *Ostvarivanje prava na naknadu štete prouzrokovane porodičnim nasiljem*, Niš: Pravom protiv nasilja u porodici, 111.

41 Osim toga, krivični zakoni koji se primjenjuju u BiH definišu opšta pravila o odmjeravanju kazne, vodeći računa i o interesima oštećenog („sud će učiniocu krivičnog djela odmjeriti kaznu... uzimajući u obzir... naročito njegov odnos prema žrtvi krivičnog djela...“, „sud može odrediti da se učinilac stavi pod zaštitni nadzor, ako se, s obzirom... na njegov odnos prema žrtvi krivičnog djela...“, „zaštitni nadzor može obuhvatiti jednu ili više od sljedećih obaveza: ... otklanjanje ili ublažavanje štete prčinjene krivičnim djelom, a naročito izmirenje sa žrtvom učinjenog krivičnog djela“, „pri odlučivanju da li će izreći sudsku opomenu sud će... posebno uzeti u obzir... naročito njegov odnos prema oštećenom...“ i sl.).

tokom postupka, da se zaštiti njihova intimnost, te da se, kada je to potrebno, osigura zaštita žrtava, njihovih porodica i svjedoka koji svjedoče njima u prilog od zastrašivanja i osvete; 5) izbjegavanjem odugovlačenja postupka dosuđivanjem restitucije i izvršavanju odluka i naredbi vezanih za naknadu štete. Posebno se naglašava da kada je to u interesu žrtve, treba koristiti vansudske mehanizme rješavanja sporova, kao npr. posredovanje, arbitražu i uobičajene načine rješavanja sporova (član A stav 7. Deklaracije).

Pitanjem kompenzacije žrtava krivičnih djela bavi se nekoliko drugih značajnih međunarodnih dokumenta: 1) Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (ICC), 2) Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama nasilja, 3) Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunski Protokol za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, 4) Konvencije Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima.

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda⁴² ustanovljava obavezu Suda da uspostavi principe koji se odnose na reparaciju žrtava, uključujući restituciju, kompenzaciju i rehabilitaciju. Sud je ovlašćen da osuđenom licu naloži da naknadi štetu žrtvi, uključujući i povraćaj u pređašnje stanje (restituciju), kompenzaciju i rehabilitaciju. Kada nađe za shodno, Sud će naložiti da se šteta naknadi iz Fonda (*Trust Fund*), koji je pod jurisdikcijom Međunarodnog krivičnog suda i osnovan radi dobrobiti žrtava krivičnih djela i njihovih porodica. Sredstva za finansiranje Fonda mogu se prikupljati od naplaćenih kazni i zaloga (jemstva), koji se naredbom Suda transferišu u Fond.

U okviru akcija Savjeta Evrope, u pogledu zaštite prava žrtava kriminaliteta, donesena je i Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama nasilja⁴³. Konvencija nalaže državama da obezbijede kompenzaciju žrtvi krivičnog djela, ukoliko su drugi izvori nedostupni za potpunu kompenzaciju. Kompenzacija se garantuje žrtvama koje su pretrpele teške tjelesne povrede ili pogoršanje zdravlja koje se može direktno pripisati umišljajno učinjenom nasilnom krivičnom djelu i izdržavanim članovima porodice žrtve koja je umrla usljed takvog krivičnog djela. U pomenutim slučajevima kompenzacija će biti određena i kada učinilac krivičnog djela ne može biti gonjen ili kažnjen (član 2). Kompenzacijom se vrši nadoknada: 1) izgubljenih zarada, 2) bolničkih i medicinskih troškova, 3) troškova sahrane, 4) kao i gubitka izdržavanja u korist izdržavanih članova porodice (član 4). Konvencija predviđa i nekoliko slučajeva u kojima se kompenzacija može smanjiti ili odbiti. Tu spadaju finansijsko stanje podnosioca molbe ili njegovo, odnosno ponašanje žrtve prije, tokom i poslije učinjenog krivičnog djela ili u vezi sa povredom ili smrću. Kompenzacija se može smanjiti ili odbiti i zbog činjenice da su podnosilac molbe za kompenzaciju ili žrtva uključeni u organizovani kriminal, ili pripadaju organizaciji koja uključuje vršenje nasilnih krivičnih djela, ili ukoliko bi naknada ili puna naknada bile suprotne osjećaju pravičnosti ili javnom poretku (čl. 7. i 8).

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, sa dopunskim protokolima⁴⁴, veliku pažnju poklanja razvijanju adekvatnih krivičnoprocesnih, ali i fak-

42 *Rome Statute of the International Criminal Court – usvojen na Diplomatskoj konferenciji u Rimu, u Italiji, 17. jula 1998, stupio na snagu 1. jula 2002. godine. Zaključno sa novembrom 2019. godine, 123 države je ratifikovalo ovaj statut.*

43 *European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Strazbur, 1983, https://rm.coe.int/1680079751_15/13. Otvorena je za potpisivanje 24. novembra 1983, a stupila na snagu 1. februara 1988. godine. Uprkos tome što je nisu potpisale neke članice Savjeta Evrope (među njima ni BiH), a takođe ni sve države Evropske unije, Konvencija je imala praktični cilj – da se razvije međusobna saradnja između država članica i omogući isplata naknade štete žrtvama nasilja ako, zbog izvršenog krivičnog djela, pretrpe teške tjelesne povrede, oštećenje zdravlja ili smrt u drugoj državi članici.*

44 *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its protocols, usvojena 2000. godine.*

tičkih mehanizama zaštite svjedoka u krivičnom postupku, naročito kada je u pitanju žrtva krivičnog djela, i to putem uspostavljanja odgovarajućih postupaka radi obezbjeđenja prava na naknadu štete i restituciju žrtvama krivičnih djela koja su obuhvaćena ovom konvencijom. Mehanizmi radi ostvarenja mogućnosti kompenzacije žrtava kriminala su sredstva od konfiskovane dobiti ili imovine od kriminala (član 14. stav 2).

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom⁴⁵ (Palermo protokol), garantuje pružanje pomoći i zaštitu žrtava trgovine ljudima, ali i obavezuje države potpisnice da obezbijede da njihov pravni sistem sadrži mjere koje žrtvama trgovine ljudima pružaju mogućnost dobijanja nadoknade na ime pretrpljene štete (član 6. stav 6)⁴⁶.

Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima⁴⁷ (Varšava, 16. maj 2005) žrtvama trgovine ljudima garantuje pravo na: 1) pristup informacijama o relevantnom sudskom i upravnom postupku na jeziku koji žrtva razumije, 2) pravni savjet i besplatnu pravnu pomoć⁴⁸, 3) odštetu od izvršilaca krivičnih djela, a predviđena je i odšteta preko fonda za obeštećenje žrtava, mjera ili programa za socijalnu pomoć i socijalnu integraciju žrtava (član 15). Finansiranje ovog fonda i programa vrši se sredstvima prikupljenim od novčanih kazni i zaplijenjenih sredstava, ili od prihoda iz krivičnih djela, ili imovine čija vrijednost odgovara takvim prihodima (član 15. stav 4. i član 23. Konvencije).

6. Praksa Evropskog suda za ljudska prava

Jedan od prvih predmeta u kojima je Evropski sud za ljudska prava⁴⁹ raspravljao o pravu oštećenog u svjetlu člana 6. stav 1. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁵⁰ bio je *Moreira de Azevedo protiv Portugalije*⁵¹. U ovom slučaju se oštećeni u svojstvu pomoćnika („assistente”) pridružio javnom tužiocu u krivičnom progonu, a do određenog procesnog trenutka nije podnio imovinskopravni zahtjev (već je zatražio da se o tome kasnije odluči u parnici). Za razliku od Evropske komisije za ljudska prava koja je smatrala da ishod postupka nije bio od odlučujućeg značaja za ostvarenje građanskih prava oštećenog⁵², Evropski sud je zauzeo drukčiji stav. Činjenice konkretnog slučaja ukazivale su na to da postoji spor koji se odnosio na utvrđivanje određenog prava, pa je ishod postupka bio odlučujući za to. Pridružujući se krivičnom progonu, oštećeni je ispoljio interes ne samo za osudu optuženog već i za novčanu naknadu pretrpljene štete. U tom smislu je došlo do prekoračenja razumnog roka i povrede člana 6. stav 1. Evropske konvencije.

45 *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children. Protokol je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 2000. godine, a stupio je na snagu 25. decembra 2003. godine. Do februara 2018. godine Protokol je ratifikovalo 173 država.*

46 *Zakone o pravu na novčanu naknadu žrtvama krivičnih djela imaju npr. Hrvatska, Njemačka, Bugarska i Španija. U Rumuniji postoji poseban zakon o zaštiti žrtava krivičnih djela itd.*

47 *Varšava, 16. maj 2005. godine. The Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings (<https://rm.coe.int/168064899d>).*

48 *U pojedinim državama članicama Evropske unije postoje određena ograničenja za pružanje besplatne pravne pomoći, pa ona može zavistiti od imovnog stanja (npr. Bugarska, Estonija, Francuska, Poljska i Rumunija). Besplatni pravni savjet moguć je za žrtve pojedinih krivičnih djela, uključujući seksualne delikte i trgovinu ljudima.*

49 *U daljem tekstu: Evropski sud.*

50 *U daljem tekstu: Evropska konvencija.*

51 *Od 23. oktobra 1990. godine, st. 46, 66. i 67.*

52 *Takav zaključak je izveden iz odredbe portugalskog zakona koja je obavezivala sud da u slučaju osude ex officio dosudi naknadu štete. Vidjeti: Manuel Moreira de Azevedo protiv Portugalije, 10. jul 1989. godine, st. 95–97.*

Žrtve seksualnog nasilja zavređuju posebnu pažnju u pogledu podrške i zaštite svjedoka. Prema Evropskom sudu, te žrtve imaju veći interes za privatnost zbog stigme koja prati njihove povrede⁵³. Svjedočenje za njih može da bude izuzetno teško, posebno kada se, protiv svoje volje, moraju da suoče s optuženim, rizikujući tako retraumatizaciju u mnogim slučajevima⁵⁴.

U strazburškoj praksi su ipak ostale određene nedoumice u vezi s mogućnošću oštećenog da uživa jemstva sadržana u članu 6. stav 1. Evropske konvencije. Zbog toga je Evropski sud, u okviru Velikog vijeća, donio odluku u predmetu *Perez protiv Francuske*⁵⁵ sa namjerom da okonča postojeću nesigurnost. Novi pristup se ogledao u tome što za Sud nije bilo nikakve sumnje da tužba sa ustanovljenjem građanske stranke u francuskom pravu predstavlja građansku tužbu usmjerenu na naknadu štete pričinjene krivičnim djelom. Ona ne gubi takav karakter ni zbog toga što oštećeni nije u određenom trenutku postavio zahtjev za naknadu štete s obzirom na to da to može da učini do meritornog okončanja postupka. Štaviše, čak i kada se u određenom krivičnom postupku odlučuje samo o osnovanosti krivične optužbe, za primjenu člana 6. stav 1. Evropske konvencije na oštećenog je od odlučujućeg značaja da li je građanska komponenta usko povezana s krivičnim postupkom⁵⁶.

6.1. Škorjanec v. Croatia (no. 25536/14)⁵⁷

Podnositeljka predstavke je Maja Škorjanec, hrvatska državljanka. Ona se žalila na nedostatak efikasnog procesnog odgovora hrvatskih vlasti u odnosu na rasno motivisani čin nasilja protiv nje.

U junu 2013. godine podnositeljka predstavke je šetala sa svojim partnerom na pijaci u Zagrebu. Dva muškarca su uputila razne rasne uvrede njenom partneru, na osnovu njegovog romskog porijekla. Zatim su ga „ganjali”, uhvatili i pretukli. Podnositeljka predstavke je tvrdila da su je, kada je došla u pomoć svom partneru, gurnuli na pod, te da se udarila u glavu.

Napadači su procesuirani i osuđeni po optužbi za ozbiljne prijetnje protiv partnera podnositeljke predstavke i nanošenje tjelesnih povreda povezanih sa elementom zločina iz mržnje. Međutim, muškarci nisu optuženi za izvršenje rasno motivisanog zločina protiv podnositeljke predstavke. Par je podnio krivičnu prijavu u kojoj je podnositeljka predstavke tvrdila da je i ona bila žrtva zločina iz mržnje. Međutim, Opštinsko državno odvjetništvo u Zagrebu je prijavu odbacilo uz obrazloženje da nije bilo nikakvih naznaka da su muškarci napali podnositeljku predstavke zbog mržnje prema Romima, jer ona nije romskog porijekla.

Pozivajući se na član 3. (zabrana nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja), član 8. (pravo na privatni i porodični život) i 14. (zabrana diskriminacije) Evropske konvencije, podnositeljka predstavke se žalila da napadači nisu bili procesuirani za zločin iz mržnje protiv nje. Tvrdila

53 Vidjeti: *Evropski sud, Bocos-Cuesta protiv Kraljevine Holandije, od 10. novembra 2005. godine, stav 69. i Accardi i drugi protiv Italije, od 20. januara 2005. godine, stav 1.*

54 Relevantni dokumenti su, između ostalih, *Rezolucija Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope 1212 (2000) o silovanju u oružanom sukobu; Preporuka Savjeta Evrope 1325 (1997) o trgovini ženama i prinudnoj prostituciji i Preporuka Savjeta Evrope Rec(2002)5 o zaštiti žena od nasilja, te Deklaracija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja nad ženama.*

55 *Od 12. februara 2004. godine, st. 56, 62, 63, 67. i 70.*

56 *Riječ je o formulaciji koju je Sud koristio u više svojih odluka (Torri protiv Italije, 1. jul 1997, stav 21. i Calvelli i Ciglio protiv Italije, 17. januar 2002, stav 62).*

57 *Od 13. juna 2017. godine, <https://strasbourgobservers.com/2017/06/13/skorjanec-v-croatia-victims-of-racist-hate-crime-by-association-protected-by-echr/>.*

je da su domaće pravo i praksa manjkavi, jer ne pružaju zaštitu od diskriminatornog nasilja za pojedince koji su bili žrtve zbog njihove veze s drugom osobom.

Evropski sud je utvrdio da hrvatsko zakonodavstvo pruža dovoljan stepen zaštite u ovakvim predmetima budući da Krivični zakon Hrvatske predviđa tjelesnu ozljedu počinjenu iz mržnje kao kvalifikovani (teži) oblik krivičnog djela tjelesne ozljede. Međutim, Sud je utvrdio da su hrvatska tijela krivičnog progona koncentrisala istragu zločina iz mržnje na napad na partnera podnositeljke predstavke. Propustili su ispitati jesu li napadači i podnositeljku predstavke percipirali kao Romkinju, kao i moguću povezanost između njene partnerske veze sa Š.Š. i rasno motivisanog napada na njih. Sud je naglasio kako je to, zajedno s činjenicom da su domaća tijela ustrajala na tome da je bitno da sama podnositeljka predstavke nije romskog porijekla, dovelo do manjkave istrage i ocjene njenog slučaja. Utvrđena je povreda člana 3. u vezi sa članom 14. Evropske konvencije.

6.2. Lozovyye v. Russia (no. 4587/09)⁵⁸

Podnosioci predstavke su Andrey i Tamara Lozovyye, muž i žena. Slučaj se ticao njihove pritužbe da ih vlasti nisu obavijestile da je njihov sin ubijen u Sankt Peterburgu 1. decembra 2005. godine. Oni su saznali da je krivični postupak pokrenut protiv ubice njihovog sina, te su kontaktirali istražioca koji je bio zadužen za taj slučaj u februaru 2006. godine. Njihov je sin u međuvremenu bio pokopan kao „netražen” (*unclaimed*). Nekoliko sedmica kasnije im je bilo dopušteno ekshumirati ostatke njihovog sina i prevesti ih u Belomorsk, gdje je izvršen pokop.

Podnosioci predstavke su pokrenuli postupak za naknadu materijalne i nematerijalne štete koja je proizašla iz propusta istražioca da ih odmah obavijesti o smrti njihovog sina. Njihov zahtjev je odbijen.

Evropski sud je ispitao prigovore roditelja o propustu vlasti da ih uredno obavijeste o smrti sina prema članu 8. Evropske konvencije. Sud je utvrdio da istražilac nadležan za slučaj ubistva i policija nisu iskoristili telefonske zapise i službene dokumente žrtve koji su ih lako mogli dovesti da roditelja žrtve. Sin podnosilaca predstavke je čak bio pokopan i dobio je status žrtve u krivičnom predmetu prije nego što je potraga za njegovom rodbinom zapravo službeno završena. Sud je stoga zaključio da vlasti nisu učinile ono što bi se moglo razumno očekivati od njih kako bi pronašli roditelje i obavijestili ih o smrti njihovog sina. Utvrđena je povreda člana 8. Evropske konvencije.

6.3. E.B. v. Romania (no. 49089/10)⁵⁹

Podnositeljka predstavke je E.B., rumunska državljanka. Predmet se odnosio na njenu pritužbu da navod o silovanju nije pravilno istražen.

58 Od 24. aprila 2018. godine, <https://www.bing.com/search?q=Lozovyye+v.+Russia+&form=EDG SPH&mkt=en-us&httpsmsn=1&msnews=1&plvar=0&refig=64c60826a89c40cabd6c9d30f5d121f6>.

59 Od 19. marta 2019. godine, <https://strasbourgobservers.com/category/cases/e-b-v-romania/>.

E.B. navodi da je u maju 2008. godine, dok je išla kući, sreća čovjeka koji joj je tada bio nepoznat, ali koji je kasnije identifikovan kao T.F.S. Zaprijetio joj je nožem i potom je silovao. Sljedećeg dana otišla je u lokalnu policiju i podnijela krivičnu prijavu. Policija je ispitala T.F.S. koji je negirao silovanje i rekao da je imao dobrovoljni polni odnos s podnositeljkom predstavke.

U januaru 2009. godine Tužilaštvo Okružnog suda u Târnăveni odlučilo je da neće pokrenuti krivični postupak jer u radnjama T.F.S. nema elemenata krivičnog djela. Međutim, u maju te godine Okružni sud je vratio predmet Tužilaštvu i naložio preduzimanje različitih istražnih radnji.

Tužilaštvo se žalilo na tu odluku u oktobru 2009. godine, a u februaru 2011. godine Okružni sud u Mureșu prihvatio je žalbu i odbio žalbu podnositeljke predstavke s konačnim učinkom. Sud je utvrdio, između ostalog, da forenzički izvještaj o podnositeljkini predstavke nije potvrdio njenu tvrdnju jer nije imala nikakve povrede specifične za silovanje u području genitalija, a za modrice na rukama nije se moglo tačno utvrditi kada su nastale. Suočavanje između podnositeljke predstavke i T.F.S. smatrao je nepotrebnim.

Pozivajući se na član 3, član 6. stav 1. i član 13. Evropske konvencije, podnositeljka predstavke je prigovorila da rumunske vlasti nisu pravilno istražile njenu tvrdnju o silovanju, te da su prekršile svoju dužnost pružanja učinkovite pravne zaštite od seksualnog zlostavljanja. Vlasti je takođe nisu zaštitile kao žrtvu zločina.

Evropski sud je odlučio da razmatra predmetnu aplikaciju u sklopu čl. 3. i 8. Evropske konvencije. Utvrdio je da vlasti nisu provele odgovarajuću istragu i da su pretjerano naglasile činjenicu da se nije opirala svom navodnom napadaču. Zbog male intelektualne nesposobnosti, njen je slučaj zahtijevao istragu koja je zavisila od konteksta, ali je nije bilo. Pristup nadležnih tijela potkopao je prava podnositeljke predstavke kao žrtve nasilja, uskratilo je domaćem zakonu svrhu djelotvornog kažnjavanja i krivičnog progona seksualnih prestupa. Evropski sud je izrazio sumnju u sistem koji je uspostavila rumunska država u okviru svojih međunarodnih obaveza. Utvrđena je povreda čl. 3. i 8. Evropske konvencije.

6.4. Irina Smirnova v. Ukraine (no. 1870/05)⁶⁰

Ovaj se predmet odnosio na sistemsko zlostavljanje koje je protiv podnositeljke predstavke vršila kriminalna grupa, te na navodni propust ukrajinskih vlasti da spriječe to zlostavljanje. Evropski sud je presudio da je došlo do povrede člana 3. Konvencije. Posebno je napomenuto da je kombinacija ponovljenih i promišljenih verbalnih napada, kojima je podnositeljka predstavke bila izložena, i incidenata fizičkog nasilja od strane grupe muškaraca protiv jedne starije žene – dostigla prag težine potreban kako bi došla u obim člana 3. Evropske konvencije i dovela do nastanka pozitivne obaveze države da pokrene zaštitni zakonodavni i upravni okvir. Iako su glavni počinioci krivično gonjeni i osuđeni na značajne zatvorske kazne, ipak je ukrajinskim vlastima trebalo 12 godina da riješe taj predmet. S obzirom na predugačke odgode pokretanja i provođenja krivičnog postupka, Sud je utvrdio da Ukrajina nije ispunila svoju pozitivnu obavezu na osnovu člana 3. Evropske konvencije.

60 Od 13. oktobra 2016. godine, <https://swarb.co.uk/irina-smirnova-v-ukraine-echr-13-oct-2016/>.

6.5. Ebcin v. Turkey (19506/05)⁶¹

Podnositeljku predstavke, po zanimanju učiteljicu, na putu do posla na ulici su napale dvije osobe, bacivši joj kiselinu u lice. Nije mogla raditi godinu i po dana, a tri godine je išla na terapiju. Još uvijek pati od teških tjelesnih posljedica. Posebno je navela da vlasti nisu ispunile svoju obvezu da zaštite njenu sigurnost i brzo kazne njene napadače. Evropski sud je presudio da je došlo do povrede čl. 3. i 8. Evropske konvencije u njihovom procesnom aspektu, utvrdivši da u upravnim i krivičnim postupcima nije pružena odgovarajuća zaštita od ozbiljnog čina nasilja.

6.6. Rantsev v. Cyprus and Russia (no. 25965/04)⁶²

Podnosilac predstavke bio je otac mlade žene koja je umrla na Kipru gdje je otišla raditi u martu 2001. godine. Prigovorio je da kiparska policija nije učinila sve što je bilo moguće kako bi zaštitila njegovu kćer od trgovine ljudima dok je bila živa i kaznila osobe odgovorne za njenu smrt. Takođe je prigovorio propustu ruskih vlasti da istraže trgovinu njegovom kćerkom i njenu smrt, te da preduzmu korake kako bi je zaštitile od rizika trgovine.

Evropski sud je napomenuo da se trgovina ljudima, kao i ropstvo, po svojoj prirodi i cilju iskorištavanja, temelji na ostvarivanju moći koja proizlazi iz prava vlasništva. U trgovanju ljudima s ljudskim bićima se postupa kao s robom koja se može kupiti i prodati, te prisiliti na rad; ona podrazumijeva strogi nadzor aktivnosti žrtava, čija su kretanja obično ograničena i uključuje nasilje i prijetnje žrtvama.

Sud je presudio da je samo trgovanje ljudima zabranjeno članom 4. (zabrana ropstva i prisilnog rada) Evropske konvencije. Zaključio je da je Kipar povredio pozitivne obaveze na osnovu člana 4. Konvencije po dva osnova. Prvo, zbog propusta u uspostavljanju odgovarajućeg pravnog i upravnog okvira za borbu protiv trgovine ljudima koja je posljedica postojećeg viznog režima umjetnika. Drugo, zbog propusta policije da preduzme operativne mjere kako bi zaštitila kćerku podnosioca predstavke od trgovanja ljudima unatoč okolnostima koje su izazvale osnovanu sumnju da je mogla biti žrtva trgovine.

Sud je presudio da je i Rusija povredila član 4. Konvencije zbog propusta da istraži kako i gdje je kći podnosioca predstavke bila vrbovana i, posebno, da preduzme korake kako bi utvrdila identitet osoba koje su sudjelovale u njenom vrbovanju ili utvrdila metode vrbovanja. Sud je nadalje presudio da je Kipar povredio člana 2. Konvencije zbog propusta kiparskih vlasti da učinkovito istraže smrt kćerke podnosioca predstavke.

61 Od 1. februara 2011. godine, https://issuu.com/plannederland/docs/protecting_children_from_harmful_pr/48.

62 Od 7. januara 2010. godine, https://ec.europa.eu/anti-trafficking/legislation-and-case-law-case-law/rantsev-v-cyprus-and-russia-application-no-2596504_en.

Ovaj se predmet odnosio na istragu austrijskih vlasti o navodima u vezi s trgovinom ljudima. Podnositeljke predstavke, dvije filipinske državljanke, koje su otišle raditi kao domaćice ili *au pairs* u Ujedinjene Arapske Emirate, navele su da su im njihovi poslodavci oduzeli pasoše i iskorištavali ih. Tvrdile su da se takvo postupanje nastavilo tokom kratkog boravka u Beču, gdje su ih poslodavci odveli i odakle su naposljetku uspjele pobjeći. Nakon što su podnositeljke predstavke podnijele krivičnu prijavu protiv svojih poslodavaca u Austriji, vlasti su utvrdile da nemaju nadležnost nad djelima koja su počinjena u inostranstvu, te su odlučile obustaviti istragu u odnosu na događaje u Austriji.

Podnositeljke predstavke su tvrdile su bile podvrgnute prinudnom radu i trgovini ljudima, te da austrijske vlasti nisu provele učinkovitu i iscrpnu istragu njihovih navoda. Posebno su tvrdile da se događaji u Austriji nisu mogli posmatrati izolovano, te da su austrijske vlasti prema međunarodnom pravu bile dužne istražiti i one događaje koji su se dogodili u inostranstvu.

Utvrdivši da su austrijske vlasti ispunile svoju dužnost pružanja zaštite podnositeljka predstavke kao (mogućim) žrtvama trgovanja ljudima, Evropski sud je presudio da nije došlo do povrede člana 4. (zabrana prinudnog rada) ni do povrede člana 3. (zabrana nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja) Konvencije. Posebno je napomenuto da nije postojala nikakva obaveza na osnovu Konvencije da se provede istraga zapošljavanja podnositeljki predstavke na Filipinima ili njihovo navodno iskorištavanje u Ujedinjenim Arapskim Emiratima s obzirom na to da, na osnovu člana 4. Konvencije, države nisu dužne osigurati univerzalnu nadležnost nad krivičnim djelima povezanim s trgovanjem ljudima koja su počinjena u inostranstvu.

U vezi s događajima u Austriji, Evropski sud je zaključio da su vlasti preduzele sve korake koji su se mogli razumno očekivati u toj situaciji. Podnositeljke predstavke, koje je zastupalo nevladino udruženje koje finansira država, ispitali su posebno obučeni policijski službenici, dobile su boravišne i radne dozvole radi regulisanja njihovog boravka u Austriji, te je zabranjeno otkrivanje njihovih ličnih podataka. Štaviše, istraga navoda podnositeljki predstavke o njihovom boravku u Beču bila je dovoljna, a ocjena vlasti bila je razumna s obzirom na činjenično stanje predmeta i dostupne dokaze. Bilo kakvi daljnji koraci u tom predmetu – kao što je suočavanje poslodavaca podnositeljki predstavke – ne bi imali razumne izgleda za uspjeh, budući da između Austrije i Ujedinjenih Arapskih Emirata ne postoji sporazum o pružanju pravne pomoći i da su se podnositeljke predstavke obratile policiji otprilike godinu dana nakon predmetnih događaja.

63 Od 17. januara 2017. godine, <https://strasbourgeoiservers.com/2017/02/07/j-and-others-v-austria-and-the-strengthening-of-states-obligation-to-identify-victims-of-human-trafficking/>.

7. Praksa Ustavnog suda Bosne i Hercegovine

Pravima oštećenog u krivičnom postupku Ustavni sud Bosne i Hercegovine⁶⁴ se bavio, prije svega, u kontekstu čl. 2, 3. i 6. Evropske konvencije.

Član 2. Evropske konvencije predstavlja jednu od osnovnih vrijednosti demokratskih društava. Prema ustaljenoj sudskoj praksi, „prva rečenica člana 2. stav 1. nalaže državi ne samo da ne uzrokuje smrt na namjeran ili nezakonit način, nego i da preduzme mjere neophodne za zaštitu života osoba u okviru svoje jurisdikcije”⁶⁵. S ciljem djelotvornog osiguranja uživanja prava koje garantuju čl. 2–4 Evropske konvencije, sudska praksa Evropskog suda je usaglasila proceduralne zahtjeve, a najčešći je zahtjev za provođenje istrage kao dijela šire obaveze uspostavljanja djelotvornog sudskog sistema. Nametanje ovakve obaveze ima za cilj da omogućiti gonjenje ili pokretanje sudskih postupaka koji su naloženi u slučaju kršenja Evropske konvencije. Međutim, to ne znači da ova obaveza važi samo za slučajeve kada se događaji mogu pripisati državnim vlastima, već se ona primjenjuje i u slučajevima kada se smatra da povreda prava iz čl. 2. ili 3. Evropske konvencije potiče od pojedinca⁶⁶. Cilj ove istrage je osiguranje djelotvorne zaštite prema odredbama domaćeg zakona i „u onim slučajevima u kojima su upleteni državni organi, predviđanje njihove odgovornosti” za činjenice koje su u njihovoj nadležnosti⁶⁷.

Član 2. Evropske konvencije postavlja zahtjev prema kojem su nadležna tijela u slučaju nasilne smrti dužna provesti službenu djelotvornu istragu čija forma i sadržaji zavise od okolnosti konkretnog slučaja. Prema stavu Evropskog suda, da bi se istraga mogla smatrati djelotvornom u smislu člana 2. Evropske konvencije, mora prvenstveno biti „odgovarajuća”, odnosno tokom istrage moraju biti utvrđene sve relevantne činjenice, te kada je to moguće, istraga mora dovesti do identifikacije počinitelaca i njihovog kažnjavanja. Nadalje, nadležne vlasti moraju poduzeti sve razumne mjere putem kojih će pribaviti i osigurati dokaze u predmetnom slučaju. Zaključci istrage moraju biti utemeljeni na nezavisnoj, objektivnoj i temeljnoj analizi predmeta. Nadležna tijela koja provode istragu moraju biti nezavisna od ostalih osoba koje bi mogle, na bilo koji način, biti povezane sa predmetom, i to ne samo u hijerarhijskom nego i u praktičnom smislu. Istraga mora biti provedena ažurno i pravovremeno. Istraga mora biti dostupna porodici žrtve u onoj mjeri u kojoj je to potrebno za zaštitu njihovih prava. Štaviše, u određenim okolnostima istraga mora biti podvrgnuta i „oku javnosti”. Stoga će Ustavni sud u okolnostima konkretnog predmeta, a polazeći od apelantovih navoda, ispitati da li su zadovoljeni standardi iz istrage, uzimajući u obzir okolnosti konkretnog slučaja.

Prva rečenica člana 2. stav 1. Evropske konvencije nalaže državi ne samo da se suzdrži od namjernog ili nezakonitog oduzimanja života već, takođe, da preduzme odgovarajuće korake da zaštiti život onih pod njenom jurisdikcijom⁶⁸. Ti principi primjenjuju se i na oblast javnog zdravstva⁶⁹. Pozitivna obaveza u smislu člana 2. stav 1. Evropske konvencije zahtijeva da država

64 U daljem tekstu: Ustavni sud.

65 Vidjeti: Evropski sud, *I.C.B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, presuda od 9. juna 1998. godine, stav 36.

66 Vidjeti: Evropski sud, *M.C. protiv Bugarske*, presuda od 4. decembra 2003. godine, stav 151.

67 Vidjeti: Evropski sud, *Mastromatteo protiv Italije*, presuda od 24. oktobra 2002. godine, stav 89. i *Nachova i dr. protiv Bugarske*, presuda od 26. februara 2004. godine, stav 110.

68 Vidjeti: Evropski sud, *L.C.B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 9. juni 1998. godine, stav 36, *Izvjешtaji 1998-III i Vo protiv Francuske*, presuda od 8. jula 2004. godine, stav 88.

69 Vidjeti: Evropski sud, *inter alia*, *Powell protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec)*, aplikacija broj 45305/99, *ECHR 2000-V i Calvelli i Ciglio*, [GC], predstava broj 32967/96, stav 51, *ECHR 2002-I*, stav 48.

uspostavi odgovarajući regulacioni sistem koji će zahtijevati da bolnice, bilo javne ili privatne, preduzmu odgovarajuće korake da život pacijenta bude zaštićen. Ovo je zasnovano na potrebi da se život pacijenta, koliko je god to moguće, zaštiti od ozbiljnih konsekvenci koje mogu nastati u vezi s medicinskom intervencijom⁷⁰. Ali, kada je država uspostavila odgovarajuće mjere da bi obezbijedila visok profesionalni standard među zdravstvenim radnicima i zaštitila živote pacijenta, ne može se prihvatiti da su pitanja, kao što su greška u procjeni zdravstvenog radnika ili nepažljiva koordinacija između zdravstvenih radnika u tretmanu određenog pacijenta, dovoljni sami po sebi da pozovu državu na odgovornost u smislu pozitivne obaveze da zaštiti život⁷¹.

Ustavni sud, takođe, podsjeća da pozitivna obaveza u smislu člana 2. Evropske konvencije javnoj vlasti nameće obavezu da u svakom slučaju uspostavi djelotvoran i nezavisan pravosudni sistem putem koga će uzrok smrti pojedinca pod odgovornošću zdravstvenih radnika moći biti utvrđen bilo da rade u javnom ili privatnom sektoru i, kao što može biti slučaj, osigurana odgovornost za njihove radnje⁷². U ovom kontekstu implicitan je zahtjev ažurnosti i razumne ekspeditivnosti. Brzo ispitivanje ovakvih slučajeva je važno za bezbjednost korisnika svih zdravstvenih usluga⁷³. Obaveza države u smislu člana 2. Evropske konvencije neće biti zadovoljena ako dostupna zaštita prema domaćem pravu postoji samo u teoriji: prije svega, ona mora biti efektivna u praksi, što zahtijeva brzo ispitivanje slučaja bez nepotrebnih odgađanja⁷⁴.

Nadalje, iako Konvencija kao takva ne garantuje pravo na pokretanje krivičnog postupka protiv trećih strana, Evropski sud je u više navrata naglasio da efektivni pravosudni sistem u smislu člana 2. Evropske konvencije može, te u određenim okolnostima mora, uključivati pribjegavanje krivičnom pravu⁷⁵. Međutim, ukoliko povreda prava na život ili lični integritet nije namjerno uzrokovana, pozitivna obaveza da se uspostavi efektivan pravosudni sistem, nametnuta članom 2, nužno ne zahtijeva krivičnopravni lijek u svakom slučaju. U specifičnoj oblasti medicinske nepažnje obaveza takođe može biti zadovoljena, na primjer, ako pravni sistem žrtvama dozvoljava pravni lijek pred građanskim sudom, sam ili u vezi s pravnim lijekom pred krivičnim sudom, koji omogućava da bilo koja odgovornost ljekara u pitanju bude utvrđena i bilo koje obeštećenje, kao što je naknada štete i objavljivanje presude, bude dobijeno⁷⁶. Osim toga, u slučaju kada postoji više domaćih lijekova, lice u pitanju je ovlašćeno da između njih izabere onaj koji najviše odgovara njegovima žalbama. Drugim riječima, kada je iskorišćen jedan pravni lijek, korišćenje drugih pravnih lijekova, koji su u suštini isti, nije potrebno⁷⁷.

Član 3. Evropske konvencije utvrđuje da niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju. Pitanje da li je postupak nehuman mora da bude procijenjeno prema okolnostima predmeta i preovlađujućim stanovištima. Postupak mora da dostigne minimalni nivo ozbiljnosti da bi potpadao pod obim člana 3. Evropske konvencije.

70 Vidjeti: *Evropski sud, Codarcea protiv Rumunije, predstavka broj 31675/04, stav 104, 2. jun 2009. godine.*

71 Vidjeti: *Evropski sud, Erikson protiv Italije, (dec.), predstavka broj 37900/97, 26. oktobar 1999. godine i Powell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, citiran.*

72 Vidjeti: *Calvelli i Ciglio, citiran, stav 49.*

73 Vidjeti: *Evropski sud, Byrzykowski protiv Poljske, predstavka broj 11562/05, stav 117, 27. jun 2006. godine.*

74 Vidjeti: *Šilih protiv Slovenije [GC], predstavka broj 71463/01, stav 195, 9. april 2009. godine.*

75 Vidjeti: *Calvelli i Ciglio, citiran, stav 50.*

76 *Ibid, stav 51.*

77 Vidjeti: *Evropski sud, Bajić protiv Hrvatske, predstavka broj 41108/10, stav 74, 13. novembar 2012. godine.*

Na osnovu primjenjive sudske prakse, posebni faktori koji su razmatrani u vezi sa apelanom koji tvrdi da postoji povreda člana 3. Evropske konvencije za nehumano postupanje su: dimenzije i karakter emotivnog stresa izazvanog kod člana porodice koji je drugačiji od onoga koji bi bio neizbježan za sve rođake žrtava ozbiljnog kršenja ljudskih prava, mjera do koje je član porodice bio svjedok događaja povodom kog je došlo do kršenja ljudskih prava, ukupan kontekst ovog događaja i uključenost člana porodice u postupak koji slijedi nakon događaja. U pogledu ponašanja organa vlasti, posebni faktori koji se uzimaju u obzir su ponašanje organa vlasti nakon relevantnog događaja i mjera do koje je proveden postupak o događaju⁷⁸.

U vezi s tim, Ustavni sud prvenstveno ukazuje na to da član 3. Evropske konvencije štiti neke od najosnovnijih vrijednosti demokratskog društva. To je jedno od „apsolutnih prava” Evropske konvencije, od čijeg poštovanja države nikada ne mogu odstupati, čak ni u vrijeme rata. U pogledu procesnih jemstava državi koje nameće član 3. Evropske konvencije, zabrana mučenja i nehumanog postupanja nameće državi obavezu da djelotvorno istraži sve tvrdnje o takvom postupanju i da, prema potrebi, krivično goni navodne počinioce. Ta odgovornost je dio pozitivnih obaveza države prema Evropskoj konvenciji, odnosno obaveze državnih vlasti da preduzmu korake ili mjere da bi zaštitile prava pojedinaca prema Evropskoj konvenciji. Osnov za takvo nametanje može se naći u članu 1. Evropske konvencije, kojim se od visokih strana ugovornica zahtijeva da svakom u svojoj nadležnosti jemče prava i slobode određene u Evropskoj konvenciji. Pozitivne obaveze se takođe zasnivaju na principu da prava prema Evropskoj konvenciji moraju biti praktična i djelotvorna, a ne teoretska i iluzorna. Evropski sud je u mnogim slučajevima utvrdio procesnu povredu člana 3. Evropske konvencije iako nije bilo moguće dokazati da je zaista došlo do lošeg postupanja⁷⁹.

Ustavni sud je u svojoj Odluci broj AP-143/04 od 23. septembra 2005. godine ukazao na značaj koji se daje članu 3. Evropske konvencije, kao i na sistem međunarodne zaštite ljudskih prava. Ukazano je na to da je član 3. dat u apsolutnim i nekvalifikujućim terminima. Naglašeno je da, nasuprot čl. 8–11. Evropske konvencije, koji u drugom stavu sadrže restriktivnu klauzulu, član 3. ne sadrži drugi stav kojim bi se odredile okolnosti koje dozvoljavaju ograničenje ovog prava. Shodno tome, zaključeno je da u pogledu ove odredbe nema nikakvog prostora za ograničenja data zakonom. Neuslovljenost člana 3, takođe, znači da, u smislu Evropske konvencije ili međunarodnog prava, nikad ne može da postoji opravdanost djela koja krše ovaj član.

Osim toga, član 3. Evropske konvencije sadrži i materijalne aspekte, kao i one proceduralne prirode, poput obaveze da se istraže navodi o torturi i nekim drugim oblicima nehumanog postupanja. Član 3. Evropske konvencije može biti jednako prekršen namjernim maltretiranjem, kao i nehatom ili propustom da se preduzmu konkretne radnje ili pruže odgovarajući standardi zaštite. Takođe, član 3. Evropske konvencije nameće i negativne i pozitivne obaveze, što znači obavezu da se suzdrži od određene vrste postupanja, kao i obavezu da se preduzmu pozitivne radnje kako bi se pojedincima obezbijedila njihova prava i kako bi se zaštitili od zabranjenog postupanja.

Zabrana torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja nije sadržana samo u Evropskoj konvenciji, već predstavlja i dio međunarodnog običajnog prava i smatra se za *ius cogens* (prinudno pravo). Veliki broj međunarodnih normi je usvojen s ciljem borbe protiv

78 Vidjeti: *Presuda Evropskog suda, Gakici protiv Turske, od 10. maja 2001. godine, Odluke i izvještaji 2001. IV, stav 156, i odluka Doma za ljudska prava BiH, predmet broj CH/99/2150, Unković protiv Federacije Bosne i Hercegovine, od 10. maja 2002. godine, st. 111–119.*

79 Vidjeti: *Evropski sud, Kmetty protiv Mađarske, presuda od 16. decembra 2003. godine, st. 38–43.*

torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, na primjer, od člana 5. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine („Niko neće biti podvrgnut torturi ili okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju”) do Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda iz 1998. godine, kojim se tortura, kao široko rasprostranjen i sistematski napad na civile, proglašava zločinom protiv čovječnosti. Osim Evropske konvencije, većina država članica Savjeta Evrope je istovremeno i strana u sljedećim međunarodnim sporazumima kojima se zabranjuje tortura: četiri ženevske konvencije iz 1949. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima UN iz 1966. godine (koji članom 7. reguliše da: „Niko neće biti podvrgnut torturi ili okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju”), Konvencija protiv torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja UN (CAT) iz 1984. godine i Evropska konvencija o sprečavanju torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja iz 1987. godine.

Ustavni sud podsjeća da Evropski sud tumači čl. 2. i 3. Evropske konvencije uzimajući, pri tome, u obzir da se radi o osnovnim pravima, kao članove koji sadrže procesnu obavezu sprovođenja djelotvorne istrage o navodnim povredama materijalnog aspekta tih odredbi⁸⁰. Nadalje, u području nemara ljekara, procesna obaveza na osnovu člana 2. tumačena je na način da državi nameće obavezu da uspostavi djelotvoran sudski sistem za utvrđivanje kako uzroka smrti pojedinca, za šta odgovaraju zdravstveni radnici, tako i odgovornost drugih lica⁸¹. Nadalje, Evropski sud konzistentno ispituje pitanje procesnih obaveza na osnovu člana 2. Evropske konvencije odvojeno od pitanja poštovanja obaveze materijalnog aspekta člana 2. i, u odgovarajućim slučajevima, utvrdio je zasebnu povredu člana 2. po tom osnovu⁸². Takođe, prema stavu Evropskog suda, procesna obaveza sprovođenja djelotvorne istrage na osnovu člana 2. prerasla je u zasebnu i samostalnu obavezu. Iako je pokreću radnje koje se tiču materijalnih aspekata člana 2, istraga može dovesti do utvrđivanja zasebne i nezavisne „povrede”⁸³.

Prema jezičkom značenju, član 6. Evropske konvencije (na koji se apelanti često pozivaju u apelacijama Ustavnom sudu BiH) u krivičnim postupcima garantuje pravo na zaštitu samo nekome protiv koga se „utvrđuje [...] osnovanost bilo kakve krivične optužbe”. Naime, samo takvo lice može se smatrati „žrtvom” u smislu člana 6. Evropske konvencije. Prema tome, suprotno tumačenju člana 6. Evropske konvencije, prema kojem bi se pravo na pravičan postupak garantovalo i nekome ko traži utvrđivanje osnovanosti krivične optužbe protiv drugog lica, prevazilazilo bi okvire tumačenja člana 6. Evropske konvencije⁸⁴. Iz navedenog proizlazi da pravo na pravično suđenje iz člana 6. stav 1. Evropske konvencije ne obuhvata pravo na pokretanje istrage i krivičnog postupka protiv trećih lica. Budući da član II/3e) Ustava Bosne i Hercegovine, u ovom slučaju, ne pruža širi obim zaštite od onog u članu 6. Evropske konvencije, slijedi da će navodi apelacije u vezi sa povredom prava na pravično suđenje biti inkompatibilni *ratione materiae* sa Ustavom Bosne i Hercegovine.

80 Vidjeti: Evropski sud, *Šilih protiv Slovenije*, presuda od 9. aprila 2009. godine, stav 145, s daljijim referencama na relevantnu praksu Evropskog suda.

81 Vidjeti: *Calvelli i Ciglio protiv Italije* [GC], citiran, stav 51.

82 Vidjeti: Evropski sud, *Kaya protiv Turske*, od 19. februara 1998. godine, st. 74–78. i 86–92, Reports 1998-I; *McKerr protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, predstavka broj 28883/95, st. 116–61, ECHR 2001-III; *Scavuzzo-Hager i drugi protiv Švajcarske*, predstavka broj 41773/98, st. 53–69. i 80–86, od 7. februara 2006. i *Ramsahai i drugi protiv Holandije* [GC], predstavka broj 52391/99, st. 286–289. i 323–357, ECHR 2007.

83 Vidjeti: citiranu *Šilih*, stav 159.

84 Vidjeti: odluke Ustavnog suda, broj AP-19/02 od 17. marta 2004. godine i broj AP 408/04 od 18. januara 2005. godine.

-
- (1) Tako je u *predmetu broj AP-12/02*⁸⁵ od 19. aprila 2004. godine Ustavni sud zaključio da je povrijeđeno pravo apelantkinje da ne bude izložena nehumanom postupku u periodu od nastanka saobraćajne nezgode u kojoj je smrtno stradao njen suprug do okončanja krivičnog postupka koji se vodio protiv lica okrivljenog za nastanak te nezgode. Ustavni sud uočava da je, iako nakon dugog vremena od pet godina od nastanka saobraćajne nezgode, kao i odlaganja i proceduralnih zapreka, okončana krivična istraga i podignuta optužnica protiv lica okrivljenog za nezgodu. Međutim, krivični postupak pred sudom još nije okončan i još nije održan glavni pretres iako je u tri navrata bio zakazan i odgođen zbog nedolaska optuženog, a posljednje gotovo pune dvije godine sud nije preduzimao nikakve radnje u postupku.

Ustavni sud uzima u obzir činjenicu da je istraga okončana, ali ne može da se zanemari činjenica da je optužnica podignuta tek pet godina nakon saobraćajne nezgode. Sadašnji razlozi odgađanja opravdavaju se time da se okrivljeni nije odazvao pozivu suda. Ustavni sud ne nalazi nikakvo prihvatljivo opravdanje za ovakvo postupanje suda u tako važnom postupku, posebno s obzirom na sve okolnosti događaja i to da je poznato lice koje je upravljalo vozilom kritične prilike, da je izvršen uviđaj nezgode, da postoje svjedoci od kojih su uzete izjave neposredno nakon nezgode i da je izvršena obdukcija nastradalog u nezgodi. U toku cijelog ovog perioda apelantkinja je patila, sa jedne strane, od stresa zbog pogibije supruga, a sa druge zbog izostanka istine o događaju i utvrđivanja odgovornosti i kažnjavanja odgovornog lica. Ustavni sud nalazi da nema razumnog opravdanja za ovu duševnu patnju apelantkinje koja i dalje traje.

- (2) U *odluci AP-1638/17*⁸⁶ od 17. januara 2018. godine Ustavni sud, ne ulazeći u pitanje opravdanosti donošenja naredbe o obustavljanju istrage i pritužbi na tu naredbu, zaključuje da postoji kršenje prava iz člana II/3b) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 3. Evropske konvencije jer nadležno tužilaštvo u predmetu koji se tiče istrage smrti bliskih srodnika apelantkinja ni nakon šest godina nije odlučilo o pritužbama apelantkinja protiv naredbe o obustavljanju istrage u tom predmetu, a pri tome nije ponudilo niti jedan razlog koji bi se mogao smatrati razumnim i opravdanim za dugo trajanje konkretnog postupka. Što se tiče nezavisnosti istrage, Ustavni sud primjećuje da navodi apelantkinja da istraga u ovom predmetu nije objektivna i nepristrasna zbog toga što su kao osumnjičeni po komandnoj odgovornosti bili označeni visoki funkcioneri u Bosni i Hercegovini više upućuju na generalno nezadovoljstvo radom Tužilaštva BiH u vezi sa sprovođenjem istrage, samog načina rada i odnosa prema apelantkinjama i predmetu, pa se Ustavni sud nije bavio tim pitanjem.
- (3) U *odluci AP-1057/19*⁸⁷ od 25. juna 2019. godine Ustavni sud zaključuje da postoji povreda prava na život iz člana II/3a) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 2. Evropske konvencije zbog propusta javne vlasti da postupi u skladu sa zahtjevom ažurnosti i razumne ekspeditivnosti, te neophodne marljivosti i sveobuhvatnosti u provođenju istrage povodom ubistva apelantovog brata. Sud smatra da argumenti Tužilaštva da su u konkretnom predmetu tokom istrage preduzimate brojne istražne radnje, da su saslušani mnogobrojni svjedoci i da su vršena poligrafska ispitivanja, te da sve navedeno nije dovelo do rezultata u otkrivanju počinioca krivičnog djela ubistva, ne mogu se otkloniti zahtjevi ažurnosti i ekspeditivnosti

85 http://www.ustavisud.ba/dokumenti/_bs/ap-12-02-17667.pdf.

86 http://www.ustavisud.ba/dokumenti/_bs/AP-1638-17-1110958.pdf.

87 <http://www.ustavisud.ba/dokumenti/AP-1057-19-1195345.pdf>.

koji se u ovakvim predmetima zahtijevaju i ne mogu biti opravdanje za 25-godišnje trajanje istrage koja, u konačnici, ne rezultira identifikacijom počinioca krivičnog djela. Naročito treba imati u vidu da je upravo zbog neadekvatnosti preduzetih radnji predmetna istraga obustavljena, jer je nastupila relativna zastarjelost krivičnog gonjenja.

- (4) U *AP-1107/06*⁸⁸ od 27. februara 2008. godine Ustavni sud zaključuje da činjenica da nadležne vlasti nisu pokrenule službenu istragu o nestanku i nasilnoj smrti člana porodice apelantata tokom rata u Bosni i Hercegovini, odnosno da apelanti nisu o tome dobili nikakve informacije, dovoljna je Ustavnom sudu da zaključi da je povrijeđeno pravo apelantata na život i zabranu nehumanog postupanja iz člana II/3a) i b) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 2. Evropske konvencije, odnosno člana 1. Protokola broj 6 uz Evropsku konvenciju i člana 3. Evropske konvencije. Evidentno je da je u konkretnom slučaju javna vlast propustila da preduzme zakonom propisane mjere, bilo da nadležno pravno lice obavijesti i pozove nadležne istražne organe da prisustvuju mrtvozorničkom pregledu tijela srodnika apelantata koji je stradao nasilnom smrću bilo da nadležni istražni organi registruju takvu eventualnu obavijest, pristupe pregledu i preduzmu odgovarajuće mjere i istražne radnje.

U konkretnom slučaju Ustavni sud smatra da navodi iz apelacije otvaraju mogućnost da se krši zabrana nehumanog postupanja iz člana 3. Evropske konvencije. S tim u vezi, Ustavni sud napominje da nehumano postupanje jeste ono koje kod žrtve stvara osjećanje straha, snažnog nemira i inferiornosti, koje može da žrtvu ponizi ili degraduje. Prilikom razmatranja da li je kažnjavanje ili postupanje bilo „nehumano” u okviru značenja iz člana 3. Evropske konvencije, mora da se vodi računa o tome da li je cilj bio poniziti i degradirati lice koje je u pitanju i da li je ono što je posljedica negativno uticalo na njegovu ili njenu ličnost na način koji je nespojiv sa članom 3. Evropske konvencije. Međutim, nepostojanje takvog cilja ne može da isključi nalaze o kršenju člana 3. Evropske konvencije⁸⁹.

- (5) U *odluci AP-1045/04*⁹⁰ od 17. novembra 2005. godine Ustavni sud zaključuje da je povrijeđen član II/3a) Ustava Bosne i Hercegovine i član 2. Evropske konvencije, jer su državni organi propustili da preduzmu neophodne mjere kojima bi zadovoljili pozitivnu obavezu zaštite života apelantove kćerke. Ustavni sud smatra da je nadležni javni tužilac, čak i u nedostatku formalne krivične prijave, imao saznanja o predmetnom događaju i obavezu da iskoristi svoja ovlašćenja da pronade i krivično goni počinioca u slučaju nezakonitog lišavanja života. Ustavni sud, dalje, primjećuje očigledan problem u komunikaciji nadležnih državnih organa, a na apelantovu štetu. Apelant u konkretnom predmetu nije dobio nikakvo zvanično obavještenje da javni tužilac nije preduzeo krivično gonjenje, te da može da se koristi svojim pravima prema članu 60. ranije važećeg Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske, tj. da preduzme ili nastavi krivično gonjenje. U konkretnom predmetu Ustavni sud zapaža da su policijski organi i istražni sudija preduzeli određene mjere da bi otkrili krivično djelo i počinioca. Međutim, nadležno tužilaštvo, koje je ovlašćeno i dužno da odluči da li ima osnova da se preduzme krivično gonjenje, nije podrobno ispitalo prikupljene činjenice.

88 http://www.ustavnisud.ba/dokumenti/_bs/AP-1107-06-168131.pdf.

89 Vidjeti: Evropski sud, *Ranninen protiv Finske*, presuda od 16. decembra 1997. godine.

90 http://www.ustavnisud.ba/dokumenti/_bs/ap-1045-04-49303.pdf.

Ustavni sud, dalje, zaključuje da nije povrijeđeno apelantovo pravo na imovinu, jer nema konstituisano relevantno imovinsko pravo u smislu člana II/3k) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 1. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju. Uz to, nije povrijeđeno pravo na zabranu diskriminacije iz člana II/4 Ustava Bosne i Hercegovine i člana 14. Evropske konvencije, jer apelant nije potkrijepio relevantnim dokazima navode o diskriminaciji, niti Ustav Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija garantuju pravo na pravično suđenje licu koje zahtijeva podizanje krivične optužbe protiv drugog lica.

- (6) U *AP-2098/17*⁹¹ od 17. jula 2019. godine konstatovano je da nema povrede apelantovog prava iz člana II/3b) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 3. Evropske konvencije jer je Tužilaštvo BiH preduzelo i preduzima odgovarajuće aktivnosti s ciljem da rasvijetli okolnosti događaja u vezi s dešavanjima u kojima je apelantova majka odvedena i kasnije, kako apelant navodi, ubijena. Time Tužilaštvo BiH suštinski ispunjava svoju obavezu u skladu s pozitivnopravnim propisima. S druge strane, činjenica da predmetni postupak još uvijek nije rezultirao donošenjem adekvatne tužilačke odluke, posmatrana u svjetlu iznesenog i navoda Tužilaštva BiH da se radi o kompleksnom i složenom predmetu, i pored činjenice o dužini trajanja istrage, u ovom trenutku nije mogla uticati na drugačije odlučenje.

Ustavni sud shvata želju svih koji su ostali bez svojih bližnjih da se počinioci pronađu i kazne, a što je u konačnici i nastojanje svake države koja počiva na demokratskim principima i teži vladavini prava. S druge strane, i pored radnji koje je Tužilaštvo preduzelo i preduzima, predmetni postupak još uvijek nije rezultirao donošenjem adekvatne tužilačke odluke, a predmet je u nadležnost Tužilaštva BiH preuzet 2005. godine. Ipak, i u ranijim odlukama Ustavni sud je ukazao na to da su tokom rata na teritoriji Bosne i Hercegovine učinjena teška i masovna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, što je za posljedicu imalo gubitak života mnogih ljudi, veliki broj lica se vodilo i još uvijek vodi kao nestalo, kao i druge povrede osnovnih ljudskih prava i sloboda, te je pred nadležnim organima velik i složen zadatak da sve te događaje rasvijetle, istraže i procesuiraju. Ustavni sud primjećuje da protek vremena, kako je i Tužilaštvo BiH navelo, sam od sebe utiče na djelotvornost istrage, ali ipak, posmatrano u cjelini, u zemlji koja je ozbiljno pogođena ratnim dešavanjima i pored zabrinutosti Ustavnog suda što istrage dugo traju, a veliki broj predmeta je u radu pred Tužilaštvom BiH, Ustavni sud smatra da su apelantovi navodi o kršenju prava iz člana II/3b) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 3. Evropske konvencije neosnovani.

- (7) U *AP-4770/15*⁹² od 12. maja 2016. godine Ustavni sud zaključuje da nema kršenja prava na život i prava na zabranu mučenja i nehumanog postupanja iz člana II/3a) i b) Ustava Bosne i Hercegovine i čl. 2. i 3. Evropske konvencije u situaciji kada nadležno Kantonalno tužilaštvo preduzima istražne radnje na rasvjetljavanju okolnosti tragičnog događaja u kojem je oštećena smrtno stradala i kada istražne radnje koje provodi ovo tužilaštvo u okolnostima sofisticiranog postupka još uvijek nisu rezultirale tužilačkom odlukom, pri čemu apelanti, osim svojih tvrdnji, ničim nisu dokazali da su postojali bilo kakvi proceduralni propusti nadležnih organa.

91 <http://www.ustavisud.ba/dokumenti/AP-2098-17-1195596.pdf>

92 <http://www.ustavisud.ba/dokumenti/AP-4770-15-1035911.pdf>

(8) U *AP-3950/15*⁹³ od 3. februara 2016. godine Ustavni sud smatra da ne postoji kršenje člana II/3a) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 2. Evropske konvencije jer u preduzetim radnjama u istrazi nije našao propust nadležnog tužilaštva da vodi i nadzire istragu u konkretnom slučaju, da otkrije počinioca i pripremi sudski postupak koji je u toku, kao i da apelantu pruži dovoljno informacija radi zaštite njegovih prava koja su ispitana, te smatra da je provedena istraga bila potpuna i djelotvorna. Ustavni sud naročito ukazuje na to da apelanti nisu ponudili relevantne argumente koji bi opravdali njihove tvrdnje da je na bilo koji način došlo do povrede ustavnih prava na koja su se pozvali osim što su nezadovoljni rezultatom postupaka u kojima su donesene osporene odluke.

(9) U *AP-547/15*⁹⁴ od 7. septembra 2017. godine Ustavni sud smatra da je u istraživanju smrti kćerke apelantkinje zbog navodne ljekarske greške izostao pravovremen i adekvatan odgovor u skladu s pozitivnom obavezom iz člana 2. Evropske konvencije. Ustavni sud zaključuje da postoji povreda prava na život iz člana II/3a) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 2. Evropske konvencije zbog propusta javne vlasti da postupi u skladu sa zahtjevom ažurnosti i razumne ekspeditivnosti, te neophodne marljivosti i sveobuhvatnosti u sprovođenju istrage smrti kćerke apelantkinje. Ustavni sud zapaža da se ne može zaključiti da je u konkretnom slučaju Okružno tužilaštvo, u skladu sa ovlašćenjima koja ima, propustilo preduzimati radnje u svrhu sprovođenja istrage u konkretnom predmetu. Međutim, način na koji je vođena istraga, prije svega, dugi periodi zastoja u istrazi kada nisu preduzimane bilo kakve radnje, kao i činjenica da je istraga trajala 19 godina, govore u prilog zaključku da Okružno tužilaštvo nije postupalo u skladu s neophodnom marljivošću i sveobuhvatnošću kako se to zahtijeva kada su u pitanju krivični predmeti u skladu sa članom 2. Evropske konvencije. U tom smislu, razlozi Okružnog tužilaštva da je istraga u ovom predmetu trajala dugo zbog činjenice da se u radu na predmetu promijenilo više tužilaca ne mogu otkloniti zahtjev ažurnosti i razumne ekspeditivnosti koja se u ovakvim predmetima zahtijeva i oni ne mogu biti opravdanje za trajanje istrage od 19 godina.

8. Umjesto zaključka

Oštećeni je pasivni „objekat” krivičnog djela i u BiH mu je djelimično uskraćeno pravo na pristup sudu. Na određeni način je marginalizovan i činjenicom da je izjednačen sa svim ostalim građanima koji nisu žrtve krivičnih djela i imaju zakonom propisanu obavezu da prijave izvršenje krivičnog djela nadležnim organima. Osim toga, oštećeni nije dovoljno informisan o pravima koja ima u krivičnom postupku, što je svojevrsni vid njegove sekundarne viktimizacije. Uz to, i u slučajevima kada se obavještava o svojim pravima, to je uslovljeno saradnjom oštećenog sa tužiocem ili pristankom na svjedočenje. Zatim, istrage često traju predugo, a oštećeni ostaje nezaštićen najčešće sve do podizanja optužnice i sl.

Međunarodni standardi, međutim, državama sugerišu, između ostalog, da ustanove šeme obeštećenja za žrtve krivičnih djela učinjenih na njihovoj teritoriji, nezavisno od nacionalnosti žrtve. Naknada štete treba da bude isplaćena bez nepotrebnog odlaganja, u pravičnom i odgovarajućem iznosu, i obezbijedena za tretman i rehabilitaciju usljed pretrpljenih fizičkih i psihičkih

93 http://www.ustavnisud.ba/dokumenti/_bs/AP-3950-16-1061022.pdf

94 <http://www.ustavnisud.ba/dokumenti/AP-547-15-1093514.pdf>

povreda. Države bi trebalo da razmotre i mogućnost kompenzacije za izgubljene prihode, sredstva za osobe koje je usmrćeno lice izdržavalo i troškove sahrane, kao i na naknadu štete za pretrpljene bolove i duševnu patnju usljed imovinskih krivičnih djela. Preporuke sugerišu i da kompenzacija, odnosno usluge i mjere predviđene za žrtve nasilničkog kriminaliteta ne treba da zavise od toga da li je učinilac krivičnog djela identifikovan, uhapšen, gonjen ili osuđen.

U tom kontekstu, u BiH bi trebalo donijeti i posebne zakone o zaštiti žrtava krivičnih djela i naknadi štete za žrtve tih djela. Prijedlog mjera *de lege ferenda* podrazumijeva odgovarajuće izmjene i dopune i važećih zakona o: krivičnom postupku i krivičnih zakona; oduzimanju imovine proistekle krivičnim djelom; izvršenju i obezbjeđenju; pomilovanju; izvršenju krivičnih sankcija; zaštiti od nasilja u porodici i polnoj ravnopravnosti. To uključuje i osnivanje odgovarajuće digitalne baze podataka i mehanizam praćenja za nadgledanje slučajeva kompenzacije, kao i da programi obuke o zaštiti žrtava (moduli) budu integralni dio aktivnosti centara za edukaciju sudija i tužilaca u BiH. Ti moduli treba da sadrže specifične informacije o programu kompenzacije za žrtve i neophodne procedure, čime bi se osigurala i održiva i sistematska podjela informacija za sudije, tužioce i advokate.

LITERATURA

1. Adžajlić-Dedović, A. (2016), *Secondary victimization – protection of victims*, Proceedings from the international scientific and professional victimological conference “Ambassadors of peace in Bosnia and Herzegovina”, Sarajevo.
2. Adžajlić-Dedović, A. (2011), *Viktimologija [Victimology]*, Sarajevo.
3. Adžajlić-Dedović, A., & Topić, Ž. (2016), *Žrtva – svjedok: pomoć, podrška i zaštita [Victim – witness: Assistance, support and protection]*, Beograd: Bezbednost [Security], vol. 58, broj 2.
4. Bassiouni, M.C. (2006), *International Recognition of Victims’ Rights*, *Human Rights Law Review*, Volume 6, Issue 2.
5. Bejtović, N. (2015), *Transitional justice in Bosnia and Herzegovina: Examining the effects of post-conflict statebuilding, transnational justice and reconciliation*, Ontario.
6. Borovec, B. (2007), *Zaštita žrtava kaznenih djela*, Zagreb: Policija i sigurnost, godina 16, broj 1–2.
7. Burić, Z. (2015), *Novi položaj žrtve u kaznenom postupku – u povodu obveze transportiranja odredaba Direktive 2012/29/EU u hrvatski kaznenopravni sustav*, Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 22, broj 2.
8. Filipčič, K. (2008), *Položaj žrtava krivičnih dela u zakonodavstvu Republike Slovenije*, Pravna zaštita žrtava, Beograd: Temida, broj 1.
9. Filipović, Lj. (2009), *Položaj oštećenog u krivičnom postupku*, Sarajevo: Pravo i pravda, godina VIII, broj 1.
10. Gavrić, T. (2017), *Victimization study on fear of victimization: Case study of Banja Luka*, Sarajevo.
11. Gracin, D., & Butorac, K. (2017), *Rights, status and support to the criminal offenses’ victims in modern European criminal law and practice, in terms of adopting the Directive 2012/29/EU* in: A. Adžajlić-Dedović (ed.), Proceedings from international scientific and professional victimological conferences entitled “Ambassadors of Peace in Bosnia and Herzegovina”, Sarajevo.
12. Groenhuijsen, M. (2015), *Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa*, Beograd: Temida, broj 1.
13. Gurda, V., & Tulumović, M. (2016), *Imovinskopravni zahtjev oštećenog u zakonodavstvu i sudskoj praksi u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Tuzla: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli, godina II, No 2.
14. Hunčec, S. (2017), *Asistencija žrtvama trgovine ljudima kroz prizmu državnog referalnog mehanizma u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Kriminalističke teme.

-
15. Kirchhoff, G. (2013), Presentation: *Theoretical victimology. Lecture to the 29th postgraduate course in victimology*, Dubrovnik (www.gerdkirchhoff.de/upload/dokumente/Theoretical).
 16. Letschert, R., & Rijken, C. (2013), *Rights of Victims of Crime: Tensions between an Integrated Approach and a Limited Legal Basis for Harmonisation*, New Journal of European Criminal Law, 3.
 17. Mannelqvist, R. (2007), *Compensation for Victims in Public Legislation and as a Civil Right*, Scandivian Studies in Law, Vol. 50.
 18. Marshall, S.E. (2004), *Victims of Crime: Their Station and Its Duties*, Critical Review of International Social and Political Philosophy 7:2.
 19. Mrvić-Petrović, N. (2001), *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo.
 20. Nikolić-Ristanović, V. (2012), *Victimology and victim support in Serbia: A descriptive review*, Newsletter of the European Society of Criminology. Criminology in Europe, 13.
 21. Petrović, B. (2002), *The national strategy for drug related problems: The case of Bosnia and Herzegovina*, in: G. Meško, B. Dobovšek, M. Jager & D. Petrovec (eds.), *Challenges of Slovenian criminology. Conference proceedings: Abstracts*. Ljubljana.
 22. Pleić, M. (2012), *Adhezijsko rješavanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku*, Rijeka: Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 33, no 2.
 23. *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama* (urednice Vesna Nikolić-Ristanović, Sanja Čopić), Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
 24. Ramljak, A., & Simović, M.N. (2006), *Viktimologija*, Banja Luka: Fakultet pravnih nauka.
 25. Rieß, P. (1984), *Die Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren, Gutachten, Verhandlungen zum 55*, München: deutschen Juristentag.
 26. Rašić, M., & Veber, S. (2013), *Usporedba hrvatskog zakonodavstva o zaštiti žrtava i svjedoka kaznenih djela s Direktivom 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda, prava, podrške i zaštite žrtava zločina*, Zagreb: Policija i sigurnost, godina 22, broj 3.
 27. Rizvo, S., Hunček, S., Arula, B., Osmanagić, E., Fazlović, F., Dizdarević, E., & Oručević, A. (2015), *Vodič za multidisciplinarnu saradnju u procesu rehabilitacije, resocijalizacije, reintegracije i repatrijacije žrtava trgovine ljudima u BiH* (<http://www.aso.cijacijaxy.org/predstavljamo-vodic-za-multidisciplinarnu-saradnju-uprocesu-rehabilitacije-resocijalizacije-rein>).
 28. Ramljak, A., & Simović, M. N. (2006), *Viktimologija*, Banja Luka: Fakultet pravnih nauka.
 29. Ramljak, A., & Simović, M. N. (2011), *Viktimologija*, Bihać: Pravni fakultet.

-
30. Simović, M. N., & Simović, V. M. (2018), *Krivično procesno pravo, II*, Istočno Sarajevo: Pravni fakultet.
 31. Simović, M. N., & Simović, V. M. (2019), *Krivično procesno pravo, uvod i opšti dio*, Bihać: Pravni fakultet.
 32. Simović, M. N. (2001), *Constitutional court of the RS freedom of spirit and freedom of communication from the European convention on the protection of human rights and their applications in the legal system of the RS*, Practice of the Constitutional court of Bosnia and Herzegovina of entities courts and courts Brčko district, Sarajevo: Ustavni sud BiH.
 33. Simović, M. N., & Simović, M. M. (2018), *Legal frame for criminal proceedings against juveniles in the Federation of Bosnia and Herzegovina*, *Sociology Study*, 8.
 34. Simović, M., & Simović, V. (2013), *Term and the meaning of the principle of legality in criminal law*, International scientific conference "Public and private aspects of necessary legislative reforms in BIH. How far can we go?", Tuzla.
 35. Simović, M. N., & Šikman, M. (2018), *Efficiency of criminal proceedings – Between expectations and reality*, *Journal of Criminology and Criminal Law* 1.
 36. Simović, M. N., Simović, M. V., & Simović, M. M. (2019), *Protection of witnesses in criminal proceedings before the Court of Bosnia and Herzegovina*; the International Scientific Conference entitled "Harmonization of legal regulations with the *acquis communautaire* of the European Union – Situation in Bosnia and Herzegovina and the experiences of others", Banja Luka.
 37. Šago, D., Pleić, M. (2012), *Adhezijsko rješavanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku*, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 33, no 2.
 38. Šarić, K. (2015), *Sexual abuse – Victimization study*, Sarajevo.
 39. Topić, Ž. (2012), *Special investigative actions and protection of victims of human trafficking in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo.
 40. Velić, I., & Velić, L. (2017), *Damage and damage compensation – Damage compensation in criminal proceedings*, in: A. Adžajlić-Dedović (ed.), *Proceedings from international scientific and professional victimological conferences entitled "Ambassadors of Peace in Bosnia and Herzegovina"*, Sarajevo.
 41. Zvekić, U. (1998), *Criminal victimisation in countries in transition*, Rome: United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, No. 61.

Injured Party and Criminal Procedure Legislation of Bosnia and Herzegovina (International Legal Standards, Regulations, Practice and Improvement Measures)

Summary

Thematic conception of the paper comprises legal issues related to the position of the injured party in criminal proceedings in Bosnia and Herzegovina. The paper begins with an outline of the concept of injured party in the B&H Criminal Procedure Code, who has the position of a secondary participant with certain powers in criminal proceedings, except for powers to influence the initiation or outcome of the proceedings. The aim of the study is twofold. It is to highlight the specificities of legislative solutions related to the injured party as a witness in criminal proceedings and conduct a legal analysis of individual aspects of international standards on victims. Special attention is paid to examining the modes of implementing solutions found in the European acquis concerning the injured party in the legal order of B&H, specifically in the context of the decisions rendered by the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina.

While emphasising clearly that witnesses under threat and vulnerable witnesses are afforded better protection than other witnesses in criminal proceedings in B&H, granted such protection is dependent on their consent and mandatory testimony, the authors stress that it constitutes a certain type of secondary victimisation. By making their de lege ferenda recommendations, the

95 Judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina and full professor at the Faculty of Law, University of Banja Luka, full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, full member of the European Academy of Sciences and Arts and foreign member of the Russian Academy of Natural Sciences.

96 Secretary of the Children's Ombudsman of Republika Srpska and associate professor at the Faculty of Law Sciences, "Apeiron" Pan-European University, Banja Luka.

authors urge for passing special laws in Bosnia and Herzegovina to regulate the issues of victim protection and compensation. That would also entail making appropriate amendments to some of the laws currently in force.

The conclusion presents a final assessment, stating that revisions of laws currently in effect should take two directions. Firstly, if the injured party files a compensation claim in criminal proceedings, the court should adjudicate on the claim (in full or in part). The most common reason for referring the injured party to pursue their claim in civil litigation in the past (that it would prolong criminal proceedings) should be cited only exceptionally. The reason for that is that in civil proceedings, injured parties are often exposed to the risk of repeat victimisation and cannot, as a rule, access their right to compensation. Secondly, B&H should set up a fund for victims to ensure monetary resources for their compensation, in particular for victims of violent crimes. Ways of securing resources for the fund would be the proceeds of crime seized by authorities, application of prosecutorial discretion, fines levied, etc. The idea of setting up a victim compensation fund entails passing a special law as well as establishing an authority (national victim protection committee) to decide on compensation awards to victims under a procedure stipulated by law.

Keywords: injured party, criminal proceedings, international standards, compensation, Bosnia and Herzegovina.

Žrtve krivičnih djela i krivično zakonodavstvo Crne Gore (pozitivno-pravna rešenja, iskustva u primjeni i mjere unapređenja)

Rezime

Problem zaštite žrtava krivičnih djela nalazi se u sferi ljudskih prava, jer humanost i demokratičnost jednog društva ne cijeni se samo po tome kako su zaštićena prava okrivljenog, nego i prava žrtve (oštećenog) u krivičnom postupku. To je doprinijelo da se zadnjih decenija prošlog i početkom ovog vijeka i teorija krivičnog procesnog prava, pa i nacionalna zakonodavstva sve više bave položajem žrtava krivičnih djela. Tome je doprinijelo i to što je u okviru Evropske unije i Savjeta Evrope doneseno više preporuka i direktiva kojima se nastoji da se pronađu mehanizmi za zaštitu i unapređenje položaja žrtava krivičnih djela. U radu se analizira položaj žrtve (oštećenog) kao subjekta krivičnog postupka u svjetlu Zakonika o krivičnom postupku i drugog (dopunskog) zakonodavstva u Crnoj Gori i ukazuje na to koje bi korake trebalo preduzeti u cilju poboljšanja položaja žrtava, posebno njihove zaštite. Glavni cilj ovog rada je da se ukaže na to u kojoj mjeri su odredbe pomenutog zakonodavstva u saglasnosti sa međunarodnim pravnim dokumentima, posebno sa Direktivom 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Savjeta, od 25. 10. 2012. g. o uspostavljanju minimalnih standarda u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta, odnosno šta učiniti da navedeno zakonodavstvo bude u saglasnosti sa pomenutom direktivom. Pošto naše krivičnoprocesno zakonodavstvo ne poznaje termin „žrtva”, nego „oštećeni”, u radu se koristi ovaj drugi termin, ali se objašnjava i razlika između ova dva pojma. Prikazuje se položaj oštećenog kao glavnog krivičnoprocesnog subjekta (oštećeni kao supsidijarni i kao privatni tužilac) i kao sporednog subjekta u krivičnom postupku. Položaj oštećenog kao glavnog krivičnoprocesnog subjekta u dobroj mjeri je u saglasnosti sa naprijed navedenom direktivom. Međutim, kad je riječ o oštećenom kao sporednom subjektu u krivičnom postupku, onda je tu situacija nešto drugačija i u radu su dati predlozi šta treba

1 Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore, Podgorica.

na normativnom planu učiniti da i u tom segmentu naše zakonodavstvo bude usaglašeno sa ovom direktivom. U radu se posebno ukazuje na to koliko su promjena koncepta istrage, kao i uvođenje nekih novih instituta (oportunitet krivičnog gonjenja, sporazum o priznanju krivice) uticali na promjenu položaja oštećenog u krivičnom postupku.

Ključne riječi: *žrtva, krivično djelo, krivično zakonodavstvo, postupak, Direktiva EU 2012/29.*

1. Uvodne napomene

U dosadašnjoj reformi krivičnog zakonodavstva ili, preciznije rečeno, krivičnoprocesnog zakonodavstva, naročito se vodilo računa o poboljšanju položaja okrivljenog u krivičnom postupku i u tom pogledu su se proširivale njegove procesne garancije, što, sa stanovišta humanizacije postupka u sklopu sveukupnih društvenih odnosa, treba podržati. Ali, u težnji za što većom humanizacijom krivičnog postupka proširenjem procesnih garancija okrivljenog, ne smijemo pri tome zaboraviti onu drugu stranu, tj. žrtvu krivičnog djela (oštećenog) kako se proširenjem procesnih garancija okrivljenom ne bi žrtvovala lica koja su oštećena krivičnim djelom. Čini nam se da je „favorizovanje” položaja okrivljenog koje je bilo evidentno u reformama krivičnopravne procedure imalo uticaja i na teoriju, koja je, sve do zadnjih decenija, više pažnje posvećivala položaju okrivljenog nego položaju žrtve (oštećenog) u krivičnom postupku. Međutim, poslednjih decenija i krivičnopravna teorija se sve više okreće istraživanju položaja žrtve u krivičnom postupku. Sve je više zastupljeno stanovište da aktivno učešće žrtve (oštećenog) u krivičnom postupku osigurava ne samo njegovo pravo na moralnu satisfakciju i naknadu štete prouzrokovane krivičnim djelom, nego da ima i javno-pravni značaj budući da ona može dati krupan doprinos pravilnom i potpunom utvrđivanju činjeničnog stanja, efikasnosti krivičnog postupka i slično.²

Većem interesovanju krivičnopravne teorije za položaj žrtve u krivičnom postupku poslednjih decenija doprinijelo je i to što je u okviru Savjeta Evrope i Evropske unije doneseno više preporuka i direktiva kojima se nastoji da se pronađu mehanizmi za zaštitu prava žrtava krivičnih djela. Tako je u okviru Savjeta Evrope u periodu od 1979. godine do 2011. godine usvojena 31 preporuka koja se odnosila na žrtve krivičnih djela.³ Od rezolucija Savjeta Evrope koje su se bavile zaštitom prava žrtava kriminaliteta izdvajamo: Rezoluciju (77) 27 o naknadi štete žrtvama zločina, kojom se, između ostalog, preporučuje osnivanje posebnih fondova iz kojih bi se nadoknađivala šteta žrtvama krivičnih djela nasilja ako tu naknadu nije moguće obezbijediti na drugi način. Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama nasilja iz javnih fondova iz 1983. godine (koja je stupila na snagu 1. februara 1988), koju nisu potpisale sve članice Savjeta Evrope, pa ni države Evropske unije, imala je kao praktični cilj da se na osnovu minimuma zajedničke pravne regulative razvije međunarodna saradnja između država članica i omogući isplata naknade štete žrtvama nasilja ako, zbog izvršenog krivičnog djela, pretrpe teške tjelesne povrede, oštećenje zdravlja ili smrt u drugoj državi članici. Preporuka (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka sugeriše državama članicama da u svojim nacionalnim zakonodavstvima uredi odnos organa krivičnog postupka prema žrtvi krivičnog djela, posebno o tome da je pouče o njenim pravima na naknadu štete, stručnoj pravnoj pomoći, da je obavijeste o razlozima nepokretanja, odnosno obustave krivičnog

2 S. Bejatović, Oštećeni u krivičnom postupku, Centar Marketing Slavija Press, Beograd, 1993, str. 34.

3 Vidjeti: M. Lindgren, V. Nikolić Ristanović, Crime Victims: International and Serbian Perspectives, Organization for Security and Cooperation in Europe, Mission to Serbia, Law Enforcement Department, Belgrade, 2011, 34.

postupka, da je zaštite od sekundarne viktimizacije i slično. Pravila sadržana u Preporuci (85) 11 praktično su usvojena i u kasnijim dokumentima Evropske unije koji se odnose na zaštitu prava žrtava.⁴ Preporukom (87) 21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije Savjet Evrope je skrenuo pažnju nacionalnim zakonodavstvima na neophodnost preduzimanja akcija na prevenciji viktimizacije i pomoći žrtvama. Na istom konceptu zasniva se i Preporuka (2006) 8 o pomoći žrtvama kriminaliteta, koja, osim onog što je istaknuto u prethodno navedenoj preporuci, posebno naglašava potrebu saradnje sa nevladinim organizacijama, osnivanje centara za podršku žrtvama, posebno žrtvama nasilja u porodici, žrtvama seksualnog nasilja i slično, uz poseban naglasak da država preuzme koordinaciju aktivnosti različitih subjekata uključenih u program pomoći i zaštite žrtava.

Početak ovog vijeka i Evropska unija se sve više posvećuje regulisanju pravne zaštite žrtava krivičnih djela. U tom smislu navodimo Okvirnu odluku Savjeta Evropske unije o položaju žrtava od 22.3.2001. godine, čiji je osnovni zadatak ujednačavanje krivičnoprocesnog zakonodavstva država članica i u segmentu zaštite prava žrtve. Shodno ovoj odluci, treba stvoriti normativnu osnovu koja će omogućiti da žrtva krivičnog djela na prvom mjestu bude obaviještena o pravu na procesnu i vanprocesnu zaštitu ukoliko u krivičnom postupku nastupa kao svjedok, da ima pravo na naknadu štete, besplatnu pravnu pomoć, da bude obaviještena o ishodu postupka, pa i žalbenog, kao i o puštanju na uslovni otpust okrivljenog, koje otpuštanje, između ostalog, treba da zavisi i od odnosa okrivljenog prema žrtvi krivičnog djela i slično.

Najvažnija odluka Evropske unije koja je donesena nešto više od deset godina nakon prethodno navedene Okvirne odluke jeste Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Savjeta od 25. oktobra 2012. godine, kojom se uspostavljaju minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta i u kojoj se detaljnije razrađuju postavke iz ranije Okvirne odluke. Ova direktiva se, prevashodno, odnosi na države članice Evropske unije, ali je značajna i za zemlje koje se nalaze na putu ka Evropskoj uniji. Crna Gora je ratifikovala ovu direktivu, pa je u okviru Akcionog plana za Poglavlje 23 u procesu pristupanja Evropskoj uniji planirano usklađivanje našeg zakonodavstva sa ovom direktivom. U tom smislu donesen je i Zakon o naknadi štete žrtvama krivičnih djela nasilja 2015. g. kojim se uređuju uslovi, način i postupak za ostvarivanje prava na naknadu štete, a naknada se priznaje za troškove zdravstvene zaštite, za izgublenu zaradu, zbog gubitka izdržavanja, za troškove sahrane i slično. Propisana je i obaveza informisanja žrtava o pravu na naknadu i o nadležnom organu kojem se mogu obratiti radi ostvarivanja tog prava. U informisanju žrtava učestvuju i saraduju: policija, državno tužilaštvo, sudovi i Ministarstvo pravde. Postupak za naknadu štete vodi Komisija za naknadu štete žrtvama krivičnih djela nasilja koju imenuje vlada Crne Gore. Zakon je stupio na snagu jula mjeseca 2015. godine, a primjenjivaće se danom pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

Osim toga, Crna Gora je 2011. godine donijela Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, koja se, između ostalih, pruža i žrtvama krivičnih djela nasilja u porodici ili u porodičnoj zajednici i trgovini ljudima.

Direktiva, osim uvodne 72 sentence, sadrži 32 člana raspoređena po poglavljima: prvo poglavlje naslovljeno kao opšte odredbe navodi ciljeve Direktive i daje definiciju žrtve, drugo

4 N. Mrvić Petrović, Zaštita prava žrtava i evropske integracije, u: Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (poglavlje 23 – norma praksa i mere harmonizacije), Zlatibor, 2016. g, str. 256.

poglavlje odnosi se na informacije i podršku, gdje se navodi koje sve informacije žrtva treba da dobije od organa krivičnog postupka i kakvu podršku i od kojih službi treba da ima. Treće poglavlje posvećeno je učešću žrtve u krivičnom postupku, gdje se na prvom mjestu ističe pravo da žrtva bude saslušana, zatim koja joj prava stoje na raspolaganju u slučaju nepreduzimanja ili odustanka od krivičnog gonjenja, kao i pravo na besplatnu pravnu pomoć, pravo na zaštitne mjere u okviru usluga restorativne pravde i slično. Četvrto poglavlje odnosi se na zaštitu žrtava i priznavanje žrtava sa potrebom specijalne zaštite, gdje se posebno naglašava izbjegavanje sekundarne i ponovne viktimizacije, očuvanje dostojanstva tokom ispitivanja i svjedočenja, izbjegavanje kontakta između žrtve i počinioca, pravo na zaštitu privatnosti, posebno na pravo na zaštitu djece – žrtava tokom krivičnog postupka i slično. Peto poglavlje, naslovljeno kao ostale odredbe, u središte pažnje stavlja specijalističku obuku policije, tužilaca i sudija u cilju podizanja svijesti ovih subjekata o potrebama žrtve, kao i saradnju i koordinaciju službi koje se staraju o položaju žrtava krivičnih djela.

Iako se naslov ovog rada odnosi na žrtve krivičnih djela i krivično zakonodavstvo Crne Gore, zanimljivo je da Zakonik o krivičnom postupku nigdje ne koristi termin „žrtva”, nego termin „oštećeni”, koji je širi od pojma žrtve jer pored žrtve (pasivnog subjekta) obuhvata i druga lica (fizička i pravna). Isto tako, i Krivični zakonik Crne Gore samo na nekoliko mjesta koristi termin žrtva, pri tome u pojmovniku (značenju izraza) ne definiše pojam žrtve. Tako u članu 42, u okviru opštih pravila o odmjeravanju kazne, između ostalog, cijenice se i odnos prema žrtvi krivičnog djela. Kod određivanja zaštitnog nadzora uz uslovnu osudu sud će cijeniti i odnos učinioca prema žrtvi krivičnog djela (čl. 60. st. 1. KZ). Isto tako, pri odlučivanju da li će učiniocu izreći sudsku opomenu, sud će, između ostalog, cijeniti njegov odnos prema žrtvi krivičnog djela (čl. 65. st. 4. KZ). U posebnom djelu Krivičnog zakonika termin žrtva koristi se kod krivičnog djela trgovine ljudima, pa se kaže da pristanak žrtve prema kojoj je ovo krivično djelo učinjeno jeste bez uticaja na postojanje ovog krivičnog djela (čl. 444. st. 9. KZ).

Shodno ovoj direktivi (čl. 2), pojam žrtva označava: a) fizičko lice koje je pretrpilo povredu, uključujući fizičku, psihičku ili emotivnu povredu, ili materijalnu štetu koja je direktno prouzrokovana krivičnim djelom, b) članove porodice osoba čija je smrt direktno prouzrokovana krivičnim djelom i koji su pretrpili povredu ili štetu kao posljedicu smrti te osobe. Pojam „članovi porodice” se odnosi na suprugu, osobu koja sa žrtvom živi u intimnoj, stabilnoj i kontinuiranoj zajednici u okviru zajedničkog domaćinstva, srodnike po pravoj liniji, braću, sestre i osobe za koje se žrtva starala.

Dosadašnju reformu krivičnog zakonodavstva pratila je tendencija širenja krivičnopravne zaštite žrtava krivičnih djela. Upravo radi širenja krivičnopravne zaštite, posljednje decenije i više bile su češće izmjene u posebnom djelu Krivičnog zakonika uvođenjem novih inkriminacija. U tom smislu, ako krivičnopravnu zaštitu žrtava krivičnih djela odredimo kao skup pravnih normi kojim se daje zakonski opis krivičnih djela kojima se ugrožava i povređuje život, tjelesni integritet, zdravlje, polna sloboda žrtava krivičnih djela, možemo konstatovati da moderna zakonodavstva sve više proširuju zonu inkriminacije povećavajući i diferencirajući sistem krivičnih djela.⁵

5 I. Stevanović, *Žrtva krivičnog djela i krivičnopravni instrumenti zaštite (neophodni koraci za unapređenje sistema)*, u: *Izmjene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*, Zlatibor, 2019, str. 158.

Osim što ne određuje pojam žrtve, krivično materijalno zakonodavstvo Crne Gore je u saglasju sa pomenutim međunarodnim aktima, pa i prethodno citiranom Direktivom, tako da ćemo se u ovom radu osvrnuti na položaj žrtve (oštećenog) u krivičnom postupku u svjetlu novog Zakonika o krivičnom postupku, kao i na posebnu zaštitu maloljetnih lica oštećenih krivičnim djelom u svjetlu Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku.

2. O pojmu oštećenog

Napomenuli smo već da Zakonik o krivičnom postupku ni na jednom mjestu ne koristi termin „žrtva” krivičnog djela, nego koristi pojam „oštećeni”, pa ćemo mi u nastavku izlaganja koristiti termin oštećeni kojemu je ZKP odredio i značenje. U tom smislu, u članu 22. st. 5 oštećeni se određuje kao lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo. Dakle, da bi neko lice imalo subjektivitet oštećenog, nužno je da je krivično djelo učinjeno⁶ i da je tim djelom došlo do povrede ili ugrožavanja nekog ličnog ili imovinskog prava, neovisno da li iz tog proističe pravo na imovinskopravni zahtjev i da li se on ostvaruje u krivičnom postupku. I krivičnoprocesna zakonodavstva u zemljama regiona na isti način određuju pojam oštećenog i to je procesni termin, kojeg, kako smo vidjeli ne poznaju međunarodni dokumenti, nego koriste pojam žrtva, pa je nužno da navedemo sličnosti i razlike između ova dva pojma. Pojam žrtve je uži od pojma oštećenog jer dok je žrtva lice koje trpi psihičke i fizičke bolove ili joj je nanijeta imovinska šteta, ili su neka od njenih osnovnih prava i sloboda bitno povrijeđena ili ugrožena krivičnim djelom, oštećeni može da bude kako žrtva, tako i svako drugo lice čije je lično ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo, a koje aktivno učestvuje u krivičnom postupku.⁷ Oštećeni kao krivičnoprocesni pojam često nije identičan sa pojmom žrtve, odnosno pasivnim subjektom u krivičnom materijalnom pravu, kao, na primjer, oštećeni krivičnim djelom krađe, krivičnim djelom teške tjelesne povrede i slično, ali ako kod pasivnog subjekta krivičnog djela nastupi smrtna posljedica, tada su oštećena lica ona lica koja su bliska pasivnom subjektu i oni mogu da budu aktivni učesnici u krivičnom postupku.⁸ Navedena zakonska definicija oštećenog nije potpuna jer ne podrazumijeva mogućnost da i pravno lice može da bude oštećeno. Tako bi potpunija definicija pojma oštećenog mogla da glasi da je to fizičko ili pravno lice čije je neko lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom posredno ili neposredno povrijeđeno ili ugroženo.⁹

Oštećeni se u krivičnom postupku može pojaviti kao glavni krivičnoprocesni subjekt (kao supsidijarni i kao privatni tužilac) i kao sporedni krivičnoprocesni subjekt.

6 Koristimo termin „učinjeno” jer termin „izvršeno” koji koriste neki autori može da nas navede na pogrešan zaključak da kod krivičnih djela koja su ostala u pokušaju nema oštećenog.

7 T. Lukić, Oštećeno lice kao subjekt krivičnog postupka, u: *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva (normativni i praktični aspekt)*, Zlatibor, 2012. godine, str. 188.

8 M. Škulić, *Krivično procesno pravo*, treće izdanje, Beograd, 2011, str. 111.

9 Z. Jekić i R. Danić, *Krivično procesno pravo*, Beograd, 2004, str. 86.

3. Oštećeni kao supsidijarni tužilac

Oštećeni kao supsidijarni tužilac javlja se u krivičnom postupku ako državni tužilac ne preduzme krivično gonjenje ili od već započetog odustane, a za krivična djela za koja se goni po službenoj dužnosti. Državni tužilac, vezan načelom legaliteta i oficijalnosti dužan je da preduzme krivično gonjenje ako postoji osnovana sumnja da je učinjeno krivično djelo za koje se goni po službenoj dužnosti. U ocjeni pravnih i stvarnih uslova za pokretanje krivičnog postupka državni tužilac može pogriješiti te, iako vezan pomenutim načelima, u slučajevima kada je to potrebno, ne preduzeti krivično gonjenje ili u toku postupka odustati od već započetog gonjenja. Izostavljanje aktivnosti državnog tužioca do koje nije došlo usljed njegove ocjene da ona nije potrebna, ili iz nekih nezakonitih motiva, pogađa kako javni (društveni) interes tako i interes oštećenog budući da on ne može ostvariti svoj imovinskopравни zahtjev u krivičnom postupku, čije je ostvarivanje dosta puta efikasnije i cjelishodnije u ovom postupku. Time se otežava ostvarivanje ovog zahtjeva u parničnom postupku, a osim toga oštećeni se lišava prava da u postupku po javnoj tužbi sem društvenog interesa bude ostvaren i njegov interes. U ovakvim slučajevima da učinilac krivičnog djela za koje se goni po službenoj dužnosti ne bi ostao negonjen, odnosno da bi se zadovoljili i društveni interesi, a i interesi pojedinca (oštećenog), potrebno je bilo pronaći odgovarajuća korektivna rješenja. To se moglo postići posebnom kontrolom vršenja funkcije krivičnog gonjenja od strane državnog tužioca ili pak pružanjem mogućnosti oštećenom da, pod određenim uslovima, preuzme krivično gonjenje. Naš zakonodavac je kao korektiv nezakonitog i nepravilnog rada državnog tužioca predvidio mogućnost da se oštećeni može pojaviti u krivičnom postupku u svojstvu ovlašćenog tužioca (supsidijarnog tužioca) umjesto državnog tužioca i obavljati funkciju krivičnog gonjenja i u ličnom i u društvenom interesu.¹⁰

Postojanje supsidijarne optužbe opravdava pravom priznati interes oštećenog da učinilac krivičnog djela bude kažnjen, koji je različit od oštećenikovog građanskopravnog interesa za naknadu štete pričinjene krivičnim djelom. Kod krivičnih djela za koja se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti interes oštećenog da se učinilac kazni je, na izvjestan način, ugrađen u društveni interes i posebno se ne izdvaja, te se uzima da će interes oštećenog biti zadovoljen samom aktivnošću državnog tužioca. Međutim, ova pretpostavka o nepostojanju oštećenikovog interesa za gonjenjem stoji samo dotle dokle gonjenje vrši državni tužilac, a čim se od gonjenja odustane, ili se ono ne započne, oživljava oštećenikovo pravo gonjenja koje je bilo apsorbovano u pravu gonjenja državnog tužioca dok je on gonjenje vršio.¹¹

U ulozi oštećenog kao supsidijarnog tužioca može da se pojavi i fizičko i pravno lice, mada je u teoriji bilo mišljenja da je institut oštećenog kao tužioca ustanovljen kao korektiv – dopuna zaštite u prvom redu prava i interesa građana – pojedinaca koji su oštećeni, ugroženi ili su im pak povrijeđena prava izvršenjem krivičnog djela, te u tom smislu nema potrebe, kako ističu ovi autori, da se i pravnim licima omogućava da se pojave u svojstvu oštećenog kao tužioca.¹² Međutim, bez obzira na drugačija mišljenja, pravnom licu se mora dati subjektivitet oštećenog kao tužioca, pogotovo što je državno tužilaštvo konstituisano na principu monokratskog uređenja, te je veća mogućnost da odlučujući kao pojedinac i pogriješi u ocjeni stvarnih i pravnih uslova za gonjenje.

10 V. Đurić, *Krivično procesno pravo*, Opšti deo, Niš, 2014, str. 171; S. Bejatović, *Krivično procesno pravo*, Beograd, 2019, str. 190.

11 V. Bayer, *Krivično procesno pravo*, Knjiga prva, Zagreb, 1980, str. 176.

12 V. Šoškić, *Privatni tužilac i oštećeni kao tužilac*, Glasnik AKV, br. 11, 1960, str. 22.

Kao što smo već naveli, institut oštećenog kao tužioca u krivičnoprocesna zakonodavstva uveden je da bude korektiv eventualnog nepravilnog i nezakonitog rada državnog tužioca, ali se postavlja pitanje da li prelaskom sa sudske na tužilačku istragu taj institut gubi na značaju, odnosno kako ga u novim uslovima postaviti i u kojim sve procesnim situacijama oštećeni može da dođe na mjesto državnog tužioca. Za razliku od nekih zakonodavstava¹³, koja su prelaskom sa sudske na tužilačku istragu iz procesnog zakonodavstva izostavila institut supsidijarnog tužioca (a danas imamo predlog da se on ponovo vrati u zakonodavstvo¹⁴), naš zakonodavac ga je zadržao iako kritičari zakonskog rešenja¹⁵ sumnjaju u uspjeh supsidijarne optužbe. U tom smislu u ZKP (čl. 59) je propisano kad državni tužilac nađe da nema osnova da preduzme krivično gonjenje za krivično djelo za koje se goni po službenoj dužnosti ili da nema osnova da preduzme gonjenje protiv nekog od prijavljenih saučesnika dužan je da, u roku od osam dana, o tome obavijesti oštećenog, uputi ga da može sam preduzeti gonjenje i dostavi mu rešenje o odbacivanju krivične prijave. Na isti način postupiće državni tužilac kad donese naredbu o obustavi istrage i sud kad donese rešenje o obustavi postupka zbog odustanka državnog tužioca od optužbe. Oštećeni ima pravo da preduzme, odnosno nastavi gonjenje u roku od 30 dana od dana kad je primio obavještenje o odbačaju krivične prijave, odnosno obustavi istrage ili postupka. Ovakvo stanje zakonodavstva bilo je i prije donošenja ZKP. Sada je ustanovljena mogućnost da oštećeni u roku od osam dana od prijema obavještenja o odbačaju krivične prijave neposredno višem državnom tužiocu podnese pritužbu kojom zahtijeva preispitivanje rešenja o odbacivanju krivične prijave. Neposredno više državno tužilaštvo će o ovom postupanju po pritužbi obavijestiti oštećenog u roku od 30 dana od dana podnošenja pritužbe. Obzirom na hijerarhijsko ustrojstvo državnog tužilaštva nerealno je očekivati da će ova novina uticati na poboljšanje položaja oštećenog u krivičnom postupku. Ako je državni tužilac odustao od optužnice, oštećeni može, preduzimajući gonjenje, ostati pri podignutoj optužnici ili podići novu. Oštećeni koji nije obaviješten da državni tužilac nije preduzeo gonjenje ili da je odustao od gonjenja može svoju izjavu da preduzima ili nastavlja postupak pred nadležnim sudom u roku od šest mjeseci od dana kad je doneseno rešenje o obustavi postupka. Obavještenje državnog tužioca, odnosno suda da oštećeni može preduzeti gonjenje sadrži i pouku koje radnje može preduzeti radi ostvarivanja ovog prava. Ako oštećeni kao tužilac umre u toku roka za preduzimanje gonjenja ili u toku postupka, njegov bračni drug, lice sa kojim živi u vanbračnoj zajednici, djeca, roditelji, usvojenici, usvojitelji, braća i sestre mogu u roku od tri mjeseca od dana smrti preduzeti gonjenje, odnosno dati izjavu da postupak nastavlja.

Kada je istraga bila sudska, oštećenom su, kada je preduzimaao ili nastavljao gonjenje u slučajevima kada državni tužilac ne preduzme gonjenje ili od njega odustane, stajale na raspolaganju različite mogućnosti obzirom na stadij, odnosno fazu krivičnog postupka u kojoj umjesto državnog tužioca nastupa oštećeni kao tužilac. U tužilačkom konceptu istrage te mogućnosti su redukovane. Kao što je u sudskom konceptu istrage postojala mogućnost da oštećeni čak zahtijeva sprovođenje istrage, u tužilačkom konceptu istrage razumljivo je da oštećeni to ne može zahtijevati od državnog tužioca. Zato je u ZKP propisano da kada oštećeni preuzima gonjenje od državnog tužioca nakon odbačaja krivične prijave ili obustave istrage, on to čini

13 Vidjeti zakone o krivičnom/kaznenom postupku u BiH, Službeni glasnik BiH br. 3/03, Federacije BiH, Službene novine F BiH, br. 35/03, Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 50/63, Distrikta Brčko, Službeni glasnik Distrikta Brčko, br. 10/03.

14 M. Govedarica, Oštećeni u krivičnom postupku Republike Srpske (opravdanost vraćanja oštećenog kao tužioca u krivičnom postupku BiH) u: Kaznena politika i prevencija kriminaliteta, Trebinje, 2019, str. 355–369.

15 M. Grubač, Zapažanja o Nacrtu Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore iz marta 2008. g. Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku, br. 1, 2008, str. 261.

podizanjem neposredne optužnice. Ali je zakonodavac predvidio mogućnost da oštećeni ako procijeni da mu kvalitetet i kvantitet dokaza kojim raspolaže ne daje izgleda da će neposrednom optužnicom uspjeti zatraži od sudije za istragu da on sprovede potrebne dokazne radnje. Ako se sudija za istragu ne složi sa tim predlogom, oštećeni će zatražiti da o tome odluči vijeće iz člana 24. st. 7. ZKP.¹⁶ Ratio legis ovakve mogućnosti se temelji na razlozima pravičnosti, jer kada zakonodavac već daje mogućnost oštećenom da stekne svojstvo supsidijarnog tužioca, onda mu mora dati i određene mogućnosti pribavljanja dokaza koji su mu potrebni za podizanje optužnice.¹⁷ Uključivanje sudije za istragu opravdano je i radi toga što preuzimanjem gonjenja od državnog tužioca on nastavlja „misiju” koju ima državni tužilac, a ne samo svoju. Jer, oštećeni kao supsidijarni tužilac primarno zastupa javnopravni interes koji je on imao i dok je državni tužilac vršio svoju funkciju i tada je taj interes bio ugrađen u opšti (javni) interes za gonjenjem, ali kada državni tužilac ne započne gonjenje ili od njega odustane, onda se oštećeni pojavljuje da taj javnopravni interes zastupa.

Za razliku od rešenja u našem ZKP, prema Zakoniku o krivičnom postupku Srbije oštećeni može da dođe na mjesto državnog (javnog) tužioca tek nakon potvrđivanja optužnice. Ovakvo zakonsko rešenje izazvalo je podijeljena mišljenja. Po nekima ovakvo rešenje ima višestruko opravdanje¹⁸ i u saglasnosti je sa položajem oštećenog jer on, za razliku od javnog tužioca nema iza sebe policiju i druge ovlašćene službe koje su nužne za sprovođenje istrage i pomažu mu u radu.¹⁹ Uz to, preuzimanje gonjenja od strane oštećenog u istrazi ili nakon odbacivanja krivične prijave, ističe se u literaturi, pri ovakvim zakonskim rešenjima vodilo bi dugom trajanju postupka, neefikasnosti i neekonomičnosti, sa neizvjesnim ishodom.²⁰ Na drugoj strani postavlja se pitanje da li tužilački tip istrage nužno mora da vodi ka restrikciji prava oštećenog, a posebno prava oštećenog da preuzme gonjenje jer to može da bude problem sa stanovišta prakse Evropskog suda za ljudska prava, budući da to predstavlja ograničenje prava oštećenog na pristup sudu.²¹

Sve do potvrđivanja optužnice jedino pravno sredstvo zaštite interesa oštećenog da otpočne ili nastavi krivični postupak protiv učinioca krivičnog djela jeste prigovor neposredno višem javnom tužiocu. Međutim, u teoriji vlada mišljenje da se u praksi ne može očekivati neka značajna korist za oštećenog jer se ne može očekivati objektivno preispitivanje odluke nižeg javnog tužioca jer ovakva odluka kojom viši javni tužilac bude usvojio prigovor de facto će značiti njegovo priznanje da nije izvršio nadzor nad radom nižeg javnog tužioca, na šta ga obavezuje načelo hijerarhije, ili da je u tom nadzoru bilo popusta.²²

Ovakvo rešenje ovog pitanja u Zakoniku o krivičnom postupku Srbije slično je rešenju iz Zakona o krivičnom postupku Njemačke, s tom razlikom što se u slučaju odbacivanja krivične prijave ili obustave istrage, odnosno postupka, postupak ne završava kod nadređenog državnog tužioca u slučaju negativne odluke u odnosu na prigovor jer oštećeni u slučaju

16 O tome šire D. Radulović, Komentar Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore, Podgorica, 2009, str. 339.

17 M. Škuljić, Komentar Zakonika o krivičnom postupku, Podgorica, 2009, str. 835.

18 G. P. Ilić, B. Banović, Oštećeni kao supsidijarni tužilac u krivičnom postupku, u: Optuženje i drugi krivičnopravni instrumenti državne reakcije na kriminalitet, Zlatibor, 2014, str. 97.

19 G. P. Ilić, M. Majić, S. Beljanski, A. Trešnjev, Komentar Zakonika o krivičnom postupku, Službeni glasnik, 2013, str. 209.

20 D. Terzić, Položaj oštećenog u novom Zakoniku o krivičnom postupku, u: Nova rešenja u krivičnom procesnom zakonodavstvu – teorijski i praktični aspekt, Zlatibor, 2011, str. 155.

21 T. Radović, Oštećeno lice i Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. g. (iskustva primene i mere unapređenja), u: Organizacija pravosuđa i efikasnost sudske zaštite (evropski standardi i stanje u Srbiji – krivičnoprocesni aspekt), Zlatibor, 2018, str. 417.

22 V. Đurđić, op. cit., str. 172; S. Bejatović, op. cit., str. 190; S. Knežević, Krivično procesno pravo, Opšti deo, Niš 2015, str. 155; S. Brkić, op. cit. str. 198; N. Mrvić Petrović, op. cit., str. 259.

negativne odluke nadređenog državnog tužioca može da zahtijeva odluku suda. Time što predviđa sudsku kontrolu njemački zakon stvara uslove za objektivnije preispitivanje odluke tužilaštva. U postupku kontrole optužnice, koja je uređena na potpuno nov način gdje svaka optužnica ide na kontrolu i potvrđivanje sudu (predsjedniku vijeća ili vanpretresnom vijeću), stvorena je mogućnost da se i tada u postupak uključi sudija za istragu, što može da bude korisno i oštećenom, a i sudu. Naime, ako se u postupku kontrole optužnice oštećenog kao tužioca utvrdi da je potrebno bolje razjašnjavanje stanja stvari da bi se ispitala opravdanost optužnice oštećenog kao tužioca, sud će optužnicu dostaviti sudiji za istragu da u roku od dva mjeseca preduzme određene dokazne radnje. Što se tiče ostalih odredbi ZKP vezanih za oštećenog kao tužioca, značajna je ona koja se odnosi na objektivni rok predviđen u članu 59. ZKP za preduzimanje, odnosno nastavljanje gonjenja, koji je povećan na šest mjeseci. Istina da okrivljenog protiv kojeg je podnesena krivična prijava ne treba dugo držati u neizvjesnosti da li će biti gonjenja ili ne, ali se takođe ne može zamjeriti ni oštećenom što propusti rok, jer on može biti uvjeren da je postupak u toku, tim prije što kod građana nerijetko postoji mišljenje o sporosti postupka pred sudom. Postoje i drugi razlozi koji mogu oštećenog spriječiti da se blagovremeno interesuje za postupak. Ako državni tužilac na glavnom pretresu odustane od optužbe, oštećeni je dužan da se odmah na glavnom pretresu izjasni da li preuzima gonjenje. Ova odredba je i ranije kritikovana kao kruta²³ jer oštećeni, naročito ako nema punomoćnika, često nije u mogućnosti da se odmah očituje, obzirom na stanje dokaznog materijala, da li da nastavi gonjenje.

Da, na kraju ovog podnaslova, rezimiramo konstatacijom da oštećeni kao tužilac ima sva prava koja ima državni tužilac osim onih koja državnom tužiocu pripadaju kao državnom organu. On ima pravo da u svojstvu tužioca učestvuje na pripremnom ročištu za glavni pretres, da zastupa optužnicu na glavnom pretresu, da aktivno učestvuje u dokaznom postupku, da u završnoj riječi izvrši kritičku analizu svih dokaza izvedenih na glavnom pretresu, da izjavljuje pravne lijekove i aktivno učestvuje u postupku po pravnim lijekovima. I još, što je posebno važno, oštećeni kao supsidijarni tužilac ima pravo da bude obaviješten o svojim pravima. Ako sve to imamo u vidu, možemo zaključiti da je položaj oštećenog kao tužioca, u normativnom pogledu, u saglasnosti sa međunarodnim dokumentima o zaštiti žrtava krivičnih djela, pa i sa Direktivom 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Savjeta kojom se uspostavljaju minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta.

4. Oštećeni kao privatni tužilac

Oštećeni se u krivičnom postupku može pojaviti i u ulozi privatnog tužioca za određeni broj krivičnih djela za koja se goni po privatnoj tužbi. Kod ove grupe krivičnih djela, u prvom redu, povrijeđen je ili ugrožen neki interes neposredno oštećenog, pa od njegove volje zavisi kako pokretanje krivičnog postupka tako i njegova dalja sudbina. Ovakvo rešenje zakonodavca u pogledu krivičnog gonjenja za ova krivična djela nalazi svoje opravdanje i u činjenici da bi gonjenje za ova djela po službenoj dužnosti vrlo često predstavljalo veću štetu oštećenom od štete nanete izvršenjem samog djela.²⁴ S obzirom na to da od volje oštećenog zavisi da li će preduzeti krivično gonjenje ili ne, zaista je bitan njegov subjektivni osjećaj povodom

23 I. Ivanić, Diskriminirani položaj oštećenog kao tužioca u krivičnom postupku, Glasnik AKV, br. 8–9, 1974, str. 33.

24 V. Đurđić, op. cit., str. 173; S. Brkić, op. cit., str. 178.

učinjenog krivičnog djela²⁵. Za koja se krivična djela gonjenje preduzima po privatnoj tužbi predviđeno je u posebnom dijelu Krivičnog zakonika.

Privatna tužba se podnosi u roku od tri mjeseca od saznanja za krivično djelo i učinioca krivičnog djela (čl. 51. st. 1. ZKP). Korišćenje prava na privatnu tužbu je oročeno da bi neizvjesnost okrivljenog da li će biti gonjen i da li će se pokrenuti krivični postupak protiv njega bila svedena na određeno vrijeme. No, oštećenikovo pravo na privatnu tužbu koje je, s jedne strane vremenski ograničeno, znatno je prošireno na drugoj strani time što je određeno da to pravo poslije njegove smrti prelazi na njegovog bračnog druga, lice sa kojim živi u vanbračnoj zajednici, djecu, roditelje, usvojenike, usvojioce, braću i sestre. Kad je oštećeni podnio krivičnu prijavu, a u toku postupka se utvrdi da se radi o krivičnom djelu za koje se goni po privatnoj tužbi, prijava će se smatrati blagovremenom privatnom tužbom ako je podnesena u roku predviđenom za privatnu tužbu. Ovakvo rešenje predviđeno je radi toga da oštećeni zbog neznanja ne bi propustio zakonski rok za podnošenje privatne tužbe.

Kao privatni tužilac oštećeni ima određeni fond prava i dužnosti. Ima pravo da podnese privatnu tužbu i da je zastupa pred sudom, da stavlja predloge i podnosi dokaze za ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva, da na glavnom pretresu predlaže i izvodi dokaze, da ispituje svjedoke i vještake, da postavlja pitanja okrivljenom, da daje završnu riječ, da izjavljuje redovne pravne lijekove i zahtijev za ponavljanje krivičnog postupka kao vanredni pravni lijek. Radi ostvarivanja tih prava, oštećeni kao tužilac mora biti aktivan, jer nevršenjem prava i dužnosti može da izgubi svojstvo tužioca.

5. Oštećeni kao sporedni subjekat u krivičnom postupku

Oštećeni se u krivičnom postupku može pojaviti i kao sporedni krivičnoprocesni subjekt u postupku rasvjetljavanja i rešavanja krivičnih djela za koja se goni po službenoj dužnosti bez obzira na to da li je podnio imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku. On se u ovoj ulozi pojavljuje kao koristan „pomagač“ državnom tužiocu jer često poznaje sredinu u kojoj se krivično djelo dogodilo, odnose lica u toj sredini, a često je i u mogućnosti da iznađe dokaze i da na njih ukaže, pa se u krivičnom postupku može pojaviti i kao svjedok. Položaj oštećenog koji nije stranka u krivičnom postupku određen je fondom njegovih prava i dužnosti u odnosu na glavnu krivičnu stvar. Tako oštećeni u toku istrage ima pravo da ukaže na sve činjenice i predloži dokaze koji su od važnosti za krivičnu stvar i utvrđivanje svog imovinskopravnog zahtjeva (čl. 58. st. 1. ZKP). Ovdje se oštećeni pojavljuje kao koristan pomagač državnom tužiocu koji zbog poznavanja sredine gdje je krivično djelo izvršeno, kao i ličnih i uzajamnih odnosa lica, ima šire mogućnosti od državnog tužioca da iznađe i da ukaže na dokaze i da učini primjedbe na dokaze protivne strane, tako da svojom aktivnošću može znatno da doprinese uspješnom vođenju krivičnog postupka.²⁶ Organi krivičnog postupka u svakom slučaju treba da imaju na umu da oštećeni ima određena saznanja kako o djelu tako i o učiniocu jer je krivičnom djelu (događaju) bio prisutan, te mu treba dati više inicijative u iznošenju činjenica i predlaganju dokaza, odnosno njegov položaj bi, kako su neki davno isticali, trebalo približno da odgovara položaju stranke u krivičnom postupku.²⁷

25 E. Čorović, Postupak po privatnoj tužbi prema Zakoniku o krivičnom postupku Srbije iz 2011. g., Revija za kriminologiju i krivično pravo, br. 1, 2015, str. 114.

26 T. Vasiljević i M. Grubač, Komentar Zakonika o krivičnom postupku, Službeni glasnik, Beograd, 2003, str. 126.

27 M. Stefanović Zlatić, Položaj oštećenog u krivičnom postupku, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 1–2, 1962, str. 162.

Oštećenom kao supsidijarnom i privatnom tužiocu bez ograničenja je dozvoljeno da razmatraju spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz (za razliku od ranijeg rešenja kada im se to pravo moglo ograničiti kada to zahtijevaju posebni razlozi odbrane ili bezbjednosti zemlje). Međutim, oštećenom kao sporednom krivičnoprocesnom subjektu to pravo može da bude uskraćeno do donošenja naredbe o sprovođenju istrage ili dok ne bude saslušan kao svjedok. Ovo drugo radi toga da ne bi mogao da „modelira” svoj iskaz kao svjedok.

U član 58. st. 6. ZKP unesena je značajna novina koja je u saglasnosti sa Direktivom 2012/29/EU. Naime, kad se krivični postupak vodi za krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora preko tri godine, a oštećeni prema svom imovnom stanju ne može snositi troškove zastupanja, na njegov zahtjev mu se može postaviti punomoćnik ako je zastupanje oštećenog od strane punomoćnika u interesu pravičnosti. Uz to još ako je oštećeni maloljetno lice, sud će u toku cijelog krivičnog postupka po službenoj dužnosti cijeliti da li je potrebno da mu se postavi punomoćnik. Isto tako, u saglasnosti sa naprijed navedenom Direktivom je i odredba po kojoj oštećeni koji je žrtva krivičnog djela protiv polne slobode ima pravo da ga sasluša i postupak vodi sudija istog pola ako to omogućava kadrovski sastav suda (čl. 58. st. 5. ZKP). Uz to, oštećeni koji je žrtva krivičnog djela protiv polne slobode ima pravo da svjedoči u odvojenoj prostoriji pred sudijom i zapisničarem, a tužilac, okrivljeni i branilac da gledaju prenos iz druge prostorije uz mogućnost da postavljaju pitanja svjedoku, o čemu ga je sud dužan poučiti, što se zapisnički konstatuje (čl. 113. st. 5. ZKP).

Za razliku od ZKP Srbije, prema kojem izuzeće sudije može da traži oštećeni koji je nastupao u svojstvu tužioca, po ZKP Crne Gore izuzeće može da traži i oštećeni koji je u krivičnom postupku nastupao kao sporedni krivičnoprocesni subjekt. Da bi oštećeni mogao da koristi svoja prava trebalo bi mu omogućiti da prisustvuje preduzimanju određenih radnji. I to pitanje u odnosu na dosadašnje povoljnije je riješeno. U tom smislu ne samo oštećeni nego i njegov punomoćnik, pod jednakim uslovima kao i okrivljeni i njegov branilac, može da prisustvuje izvođenju dokaznih radnji kao što su uviđaj, rekonstrukcija, saslušanje svjedoka, saslušanje vještaka, pretresanje strana i slično, a državni tužilac je dužan da ga o tome na pogodan način obavijesti.

Novi instituti uvedeni novim ZKP-om – oportunitet krivičnog gonjenja i sporazum o priznanju krivice znatno utiču na položaj oštećenog u krivičnom postupku. Tako je u članu 272. propisano da državni tužilac može odložiti krivično gonjenje za krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora do pet godina (diverzija krivičnog postupka) ako osumnjičeni prihvati ispunjenje jedne ili više od sledećih obaveza: 1) da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog djela ili da naknadi pričinjenu štetu, 2) da ispuni dospjele obaveze izdržavanja, odnosno druge obaveze utvrđene pravosnažnom sudskom odlukom, 3) da plati određeni novčani iznos u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove, 4) da obavi određeni društveno korisni ili humanitarni rad. Dvije prvoimenovane obaveze se mogu odrediti nakon prethodno provedenog postupka poravnanja između osumnjičenog i oštećenog, a za druge dvije je potrebna saglasnost oštećenog. Dakle, u velikoj mjeri zavisi od oštećenog da li će se ovaj institut primjenjivati u praksi i koje obaveze će se najčešće određivati. Dosadašnja praksa je pokazala da se najčešće određuje prvonavedena obaveza.

Kad je riječ o sporazumu o priznanju krivice kao novom institutu u našem procesnom zakonodavstvu, zakonodavac je predvidio značajnu ulogu oštećenog u postupku sporazumijevanja. Tako, predmet sporazuma je kako riješiti imovinskopravni zahtjev (jedno od rešenja jeste da se uputi na parnicu), a uz to, sporazumom se okrivljeni može obavezati na ispunjenje obaveza

iz člana 272. st. 2. ZKP (obaveze kod odloženog gonjenja), a svaka od tih obaveza je, kako smo već vidjeli, u vezi sa oštećenim. Prema odredbi člana 302. st. 5, odlučujući o sporazumu koji su stranke zaključile, sud o održavanju ročišta obavještava oštećenog i njegovog punomoćnika, a u slučaju da se sporazum usvoji, oštećeni ima pravo da protiv takvog rešenja izjavi žalbu. Prilikom odlučivanja o sporazumu sud će, u skladu sa odredbama člana 302. st. 8, voditi računa i o tome da sporazumom nisu povrijeđena prava oštećenog.

Što se tiče glavnog krivičnog postupka, uveden je jedan značajan institut koji može da doprinese efikasnosti krivičnog postupka, odnosno predupređiti česta odlaganja glavnog pretresa, a to je pripremno ročište za glavni pretres. Svrha tog ročišta jeste utvrđivanje budućeg toka glavnog pretresa i planiranje koji će se dokazi, na koji način i u kom vremenu izvesti na glavnom pretresu. Na to ročište se pozivaju stranke, branilac, oštećeni, punomoćnik oštećenog, a po potrebi i vještaci i druga lica. Dakle, na tom ročištu i oštećeni i njegov punomoćnik mogu da stavljaju dokazne predloge.

U fazi glavnog pretresa oštećeni može predlagati dokaze, postavljati pitanja okrivljenom, svjedocima i vještacima, iznositi svoje primjedbe u pogledu njihovih iskaza i stavljati druge predloge (čl. 58. st. 2. ZKP). Osim stranaka i oštećeni ima pravo da i poslije zakazivanja glavnog pretresa traži da se na glavni pretres pozovu novi svjedoci ili vještaci ili pribave novi dokazi. Po završenom dokaznom postupku predsjednik sudskog vijeća pita, između ostalih, i oštećenog ima li kakvih predloga za dopunu dokaznog postupka. Dakle, zakonodavac je bio svjestan da davanje aktivne uloge oštećenom u krivičnom postupku ima velikog značaja za rasvjetljavanje i rešenje krivične stvari.

Oštećeni ima pravo da bude obaviješten i da može prisustvovati saslušanju svjedoka ili vještaka za koje je vjerovatno da se neće moći saslušati na glavnom pretresu ako je to, obzirom na hitnost postupka, moguće, kao i u onom slučaju kada se na glavnom pretresu odluči da se van pretresa sasluša svjedok ili vještak ili da se izvrši uviđaj ili rekonstrukcija. Oštećenom pripada pravo da odmah nakon riječi tužioca po završenom dokaznom postupku uzme riječ i da govori o činjenicama i dokazima iznijetim na glavnom pretresu, u okviru čega može da izvodi zaključke i u pogledu činjenica vezanih za djelo i učinioca. On ima interesa da naglasi sve pojedinosti koje potkrepljuju utvrđivanje krivične odgovornosti optuženog neovisno što je po istom pitanju govorio i državni tužilac jer ovaj može neka pitanja da zanemari, ili pak previdi, a značajna su za utvrđivanje odgovornosti učinioca.

U postupku pred osnovnim sudom prava oštećenog su nešto šira jer u odsustvu državnog tužioca oštećeni ima pravo da na glavnom pretresu zastupa optužbu u granicama optužnog predloga.

Prava oštećenog u postupku po žalbi do sada su bila dosta ograničena u odnosu na njegova prava u prvostepenom postupku. Ta ograničenja su se odnosila kako na situaciju kada on može izjaviti žalbu tako i na njegov položaj u postupku po već izjavljenoj žalbi od strane drugog subjekta. Tako, oštećeni koji ni u jednom trenutku nije bio stranka u krivičnom postupku mogao je pobijati prvostepenu presudu samo zbog odluke suda o troškovima krivičnog postupka. Novim ZKP-om uvedeno je novo pravo oštećenom da može izjaviti žalbu protiv oslobađajuće presude kada državni tužilac protiv takve presude ne izjavi žalbu, jer neizjavljivanje žalbe faktički znači odustajanje od krivičnog gonjenja, a odustankom državnog tužioca od

krivičnog gonjenja oštećeni ima pravo da isto preuzme.²⁸ Jeste da oslobađajuća presuda krivičnog suda ne veže sud u građanskoj parnici, te se imovinskopravnom zahtjevu može udovoljiti i pored oslobađajuće presude krivičnog suda, ali je u praksi otežano da sud u parnici olako pređe preko oslobađajuće presude.

U ZKP je predviđeno da državni tužilac može odustati od optužbe do završetka glavnog pretresa pred prvostepenim sudom, a pred višim samo u slučaju predviđenom u članu 396. st. 5. ZKP, i to, s obzirom na rezultat pretresa pred drugostepenim sudom, može u cjelini ili djelimično odustati od optužnice ili izmijeniti optužnicu u korist optuženog. U slučaju da je od optužnice odustao u cjelini, na njegovo mjesto može da dođe oštećeni. Interpretacijom ove odredbe može se zaključiti da državni tužilac može odustati od optužbe (gonjenja) samo ako se održava pretres pred žalbenim sudom, što znači da ako se o žalbi odlučuje na sjednici vijeća, državni tužilac ne može odustati od optužnice. To istovremeno znači i da se oštećeni nalazi u nepovoljnijem položaju ako se pred drugostepenim sudom o žalbi odlučuje na pretresu, nego kad se odlučuje na vijeću.

Kako tretirati situaciju kad je državni tužilac propustio da izjavi žalbu iako je bilo osnova za njeno izjavljivanje? U teoriji ima mišljenja da se neaktivnost državnog tužioca (propuštanje izjavljivanja žalbe i kad postoje očiti razlozi) samo po sebi može tumačiti kao odustanak od gonjenja, naročito kada okolnosti postupka na to ukazuju.²⁹

Naš zakonodavac nije, za razliku od zakonodavca u Srbiji, predvidio institut gonjenja po predlogu oštećenog, iako za to postoji realno opravdanje. Društvo ne može imati većeg interesa od oštećenog za gonjenjem ako ga nema oštećeni kad su u pitanju neka krivična djela gdje postupak zalazi u ličnu i intimnu sferu oštećenog ili gdje su oštećena ili ugrožena neka druga njegova lična prava i interesi, a pravni poredak i društveni interesi od toga ne trpe nikakvu štetu.

Oštećeni se u krivičnom postupku može pojaviti i kao podnosilac imovinskopravnog zahtjeva koji želi riješiti u krivičnom postupku. Do raspravljanja o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku doći će samo ako se time ne odugovlači krivični postupak, s tim da se prvenstveno izvode dokazi kojima se utvrđuju pravnorelevantne činjenice koje čine sadržinu krivične stvari, a činjenice koje se odnose na imovinskopravni zahtjev utvrđuju se samo ako njihovo utvrđivanje ne bi dovelo do odugovlačenja krivičnog postupka. Međutim, u praksi se krivični sudovi veoma rijetko upuštaju u raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu. Tako se u sudskoj praksi mogu naći presude u kojima sud, zbog potrebe pravne kvalifikacije djela, tačno utvrđuje vrijednost oduzetih pokretnih stvari ili visinu pričinjene štete, ali ipak ne dosuđuje imovinskopravni zahtjev u korist oštećenog, navodeći da podaci krivičnog postupka ne pružaju dovoljno osnova za potpuno ili djelimično presuđenje, a uz to bi se time izazvalo i odugovlačenje krivičnog postupka.³⁰ Na takav način oštećeni biva doveden u situaciju da, nakon obično dugih parnica, dobije naknadu štete. Šta se može učiniti da se položaj oštećenog sa imovinskopravnim zahtjevom poboljša, odnosno kako krivični sud „natjerati” da imovinskopravni zahtjev ne upućuje na parnicu i kad objektivno postoje uslovi da ga riješi u krivičnom postupku? Smatramo da bi se značajan korak mogao napraviti i bez izmjena ZKP u smislu da sudovi zaista adekvatno primjenjuju sadašnji ZKP, te da oštećenog upućuju na

28 O tome šire D. Radulović, Komentar Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore, Podgorica, 2009.

29 V. Rakić, Poređenje položaja oštećenog u krivičnom i položaja umješaka u parničnom postupku, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 6, 1977, str. 788.

30 N. Mrvić Petrović, op. cit., str. 260.

parnicu samo u slučajevima kada je očito da bi suđenje o imovinskopravnom zahtjevu zaista znatno odugovlačilo krivični postupak. Dalji korak od ovoga bio bi izmjena propisa u smislu davanja oštećenom kojeg je sud sa imovinskopравnim zahtjevom uputio na parnicu prava na izjavljivanje žalbe. Još odavno u literaturi je bilo predloga da se oštećenom omogući pravo žalbe na odluku o imovinskopравnom zahtjevu, čime bi primarni interes oštećenog da što prije dođe do izvršnog naslova bio u većoj mjeri zaštićen.³¹ Ovaj apel teorije prihvaćen je u ZKP Srbije, pa je oštećenom dato pravo da izjavi žalbu protiv odluke o dosuđenom imovinskopравnom zahtjevu, a ratio legis ove zakonske odredbe jeste da oštećenom pruži mogućnost da djelotvorno ostvari svoje pravo u krivičnom postupku.³² Stav je i Evropskog suda za ljudska prava da se od oštećenog ne može tražiti da, nakon isticanja imovinskopравnog zahtjeva u krivičnom postupku i protoka određenog vremena od spornog događaja, pred parničnim sudom zahtijeva naknadu štete,³³ te bi uskraćivanje mogućnosti oštećenom da izjavi žalbu protiv prvostepene sudske odluke kojom je odlučeno o imovinskopравnom zahtjevu predstavljalo povredu prava na pristup sudu (čl. 6. st. 1. EKLJP).

To što oštećeni nema pravo izjavljivanja žalbe na odluku o imovinskopравnom zahtjevu u literaturi se pravdalo činjenicom da se oštećeni nikad ne odbija sa zahtjevom, nego se, u najgorim slučajima, ako ništa drugo, on upućuje na parnicu. To što kod nas krivični sudovi rijetko u krivičnom postupku rešavaju imovinskopравni zahtjev i kad za to postoje uslovi, posljedica je, između ostalog, što je kod nas u praksi faktički izvršena specijalizacija sudija za suđenje u krivičnim i građanskim stvarima, tako da ovi prvi nerado rešavaju građanskopravne stvari.

Unapređenje položaja oštećenog ne leži samo u normama krivičnog postupka, nego i u preduzimanju drugih pravnih i vanpravnih mjera izvan postupka koje bi dovele do njegove pune rehabilitacije i omogućile efikasno i brzo ostvarivanje imovinskopравnog zahtjeva, kao što je, na primjer, obrazovanje određenih fondova iz kojih bi se isplaćivale naknade štete žrtvama krivičnih djela,³⁴ što bi bilo u skladu sa Direktivom 2012/29/EU. Ti fondovi bi se napajali iz različitih izvora, počev od oduzete imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, novčane kazne, sredstava pribavljenih primjenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja i slično, jer se često dešava da se i dosuđeni imovinskopравni zahtjev ne može realizovati jer okrivljeni nema imovinu.

Iz ovog kratkog prikaza odredbi ZKP koje se odnose na položaj oštećenog (žrtve) kao sporednog subjekta u krivičnom postupku, može se konstatovati da su te odredbe, u dobroj mjeri, saglasne sa Direktivom 2012/29/EU, što ne znači da ne treba i dalje nastaviti unapređenje njegovog položaja adekvatnom primjenom važećih odredbi ZKP, pa i dopunom istih. Možda prvo što bi trebalo učiniti jeste da se u pojmovniku (značenju izraza) napravi diferencijacija pojma žrtve od pojma oštećenog, jer postoje neka specifična prava koja, po prirodi, pripadaju žrtvi kao oštećenom licu, a ne i drugim oštećenim licima koja se mogu pojaviti u krivičnom postupku. Ne isključujući i druge moguće definicije, žrtvom bi se smatralo svako fizičko lice koje je pretrpilo izvjesne fizičke ili duševne bolove, određenu materijalnu ili emotivnu štetu, neposredno izvršenjem krivičnog djela, a pod oštećenim fizičko ili pravno lice koje nije žrtva krivičnog djela, ali čije je lično pravo povrijeđeno ili ugroženo krivičnim djelom.³⁵

31 P. Kobe, Povrntev škode kot predmet kazenskega postopka – adhezijski postopek, Zbornik Pravnog fakulteta u Ljubljani, 1978, str. 63.

32 G. P. Ilić i B. Banović, op. cit., str. 95.

33 ESLJP, Boris Stojanovski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, 6. maj 2010. g.

34 Vidjeti: M. Grubač, Odredbe o položaju osumnjičenog, okrivljenog i oštećenog u Predlogu Zakonika o krivičnom postupku, u: Osnovne karakteristike Predloga novog jugoslovenskog krivičnog zakonodavstva, Beograd, 2000, str. 126; T. Lukić, op. cit., str. 184; N. Mrvić Petrović, op. cit., str. 261.

35 T. Lukić, op. cit., str. 197.

Sa aspekta interesa oštećenog značajno je u ZKP unijeti sadržaj čl. 22. Direktive, koji se odnosi na način sprovođenja postupka pojedinačne procjene žrtve u cilju utvrđivanja njenih specifičnih potreba, kao i čl. 23. i 24. Direktive u kojima se naglašava pravo žrtve krivičnog djela na blagovremenu i individualnu procjenu u cilju utvrđivanja specifičnih potreba zaštite u toku postupka, a posebno radi sprečavanja sekundarne i ponovne viktimizacije.³⁶

Jasnije bi trebalo regulisati pravo oštećenog na dostavljanje akata (odluka) tužioca i suda, pravo na upotrebu pravnih lijekova i slično. Od značaja bi trebalo da bude obavezivanje državnih organa (tužioca i suda) na obavještanje oštećenog o ukidanju pritvora protiv okrivljenog, pogotovo ako je riječ o pritvoru koji je određen zbog bojazni da će učinilac dovršiti započeto krivično djelo, ponoviti krivično djelo ili učiniti krivično djelo kojim prijeti. O puštanju okrivljenog na uslovni otpust nužno je obavijestiti oštećenog, da ne govorimo koliko je značajno reagovanje oštećenog da li će se okrivljenom odobriti uslovni otpust. Dobro bi bilo, a to smo prethodno već napomenuli, da se formiraju posebni fondovi iz kojih bi se isplaćivala šteta oštećenom, posebno u slučajevima kada se dosuđeni imovinskopravni zahtjev ne može ostvariti jer okrivljeni nema sredstava.

6. Posebna zaštita maloljetnih lica

Donošenjem Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku 2011. godine Crna Gora se svrstala u ona zakonodavstva koja u jednom zakonu sintetišu sve krivičnopravne odredbe o maloljetnicima (materijalno, procesno i izvršno zakonodavstvo), koje su do sada bile disperzirane u Krivičnom zakoniku, Zakoniku o krivičnom postupku i Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija. U tom zakonu, glava četvrta (čl. 90. do 97) sadrži posebne odredbe o zaštiti maloljetnih lica oštećenih krivičnim djelom kao učesnika krivičnog postupka. Smisao pomenutih odredaba ovog zakona je u dodatnoj zaštiti psihičkog integriteta maloljetnih oštećenih lica, koja su zbog samog svog uzrasta posebno osjetljiva, kojima bi klasična procedura mogla da šteti, pogotovo kad su u pitanju neka krivična djela.³⁷ Ove norme su u skladu sa Direktivom 2012/29/EU i njima se, u osnovi, umanjuju posljedice sekundarne viktimizacije maloljetnih lica oštećenih krivičnim djelom kada se saslušavaju kao svjedoci.³⁸ Učesnici u krivičnom postupku, organi i ustanove od kojih se traže obavještenja, izvještaji ili mišljenja, dužni su da se staraju o zaštiti privatnosti maloljetnog lica, uključujući i zaštitu identiteta i podataka koji mogu otkriti identitet. Bilo koja informacija koja bi mogla ukazati na identitet maloljetnog lica koje je oštećeno krivičnim djelom ili je svjedok u postupku ne može biti objavljena bez izričite dozvole sudije, odnosno državnog tužioca koji postupa u predmetu.

36 O tome šire I. Stevanović, op. cit., str. 162–163.

37 S. Brkić, op.cit., str. 199.

38 I. Stevanović, op. cit., str. 163.

U krivičnom postupku u kojem je učesnik maloljetno lice oštećeno krivičnim djelom ili u kojem se maloljetno lice saslušaava kao svjedok, radnje, po pravilu, preduzimaju luca koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i pravila postupanja sa maloljetnim učiniocima krivičnih djela ili maloljetnim licima kao učesnicima u krivičnom postupku, vodeći računa o uzrastu, ličnim svojstvima, obrazovanju i prilikama u kojima živi maloljetno lice. Kad je u pitanju saslušanje maloljetnog lica, to, po pravilu, obavlja državni tužilac i sudija istog pola kao maloljetno lice. I saslušanje se vrši jedanput, a izuzetno se saslušanje može ponoviti ako za to postoje opravdani razlozi. Smisao ove odredbe je izbjegavanje ponovne viktimizacije maloljetnika. Ovo saslušanje se obavlja u prisustvu zakonskog zastupnika maloljetnog lica i, po pravilu, uz pomoć stručnih lica, ako to nije protivno interesima postupka ili maloljetnog lica. Saslušanje maloljetnog lica koje nije navršilo 14 godina (dijete) kao oštećenog ili svjedoka u postupku obavezno se vrši uz pomoć stručnog lica. Stranke i branilac ne mogu maloljetnom licu direktno postavljati pitanja, nego preko sudije, odnosno državnog tužioca. Ako se saslušanje maloljetnog lica vrši uz pomoć uređaja za audiovizuelno snimanje, snimak će se zapečatiti i priključiti zapisniku. Ako postoje opravdani razlozi, maloljetna lica kao svjedoci, odnosno oštećeni izuzetno se mogu saslušati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno zavodu ili ustanovi u kojoj borave, bez obzira na njihovu tehničku opremljenost.

Maloljetno lice koje nije navršilo 14 godina koje je oštećeno krivičnim djelom ili se saslušaava kao svjedok ne može se suočavati sa okrivljenim, kao ni ono koje je starije od 14 godina, a usljed prirode krivičnog djela, posljedica ili drugih okolnosti se nalazi u posebno teškom psihičkom stanju. Takođe, zbog izbjegavanja ponovne viktimizacije, nadležni organi koji preduzimaju radnje u postupku u kojem učestvuje maloljetno lice preduzeće potrebne mjere kako bi se u njihovim prostorijama izbjegao susret maloljetnog lica sa okrivljenim. Kad prepoznavanje osumnjičenog ili okrivljenog vrši maloljetno lice, organ koji vodi krivični postupak će postupiti posebno obazrivo, a takvo prepoznavanje će se u svim fazama postupka vršiti na način koji u potpunosti onemogućava da osumnjičeni, odnosno okrivljeni vidi maloljetno lice.

U odnosu na punoljetnog oštećenog znatno je prošireno pravo maloljetnog oštećenog na punomoćnika, čiji troškovi padaju na teret budžeta suda. U tom smislu, na predlog državnog tužioca, organa starateljstva ili po službenoj dužnosti sudija, odnosno predsjednik vijeća će maloljetnom licu, kad ocijeni da je to u interesu zaštite njegove ličnosti, u skladu sa zahtjevima pravičnosti, postaviti punomoćnika iz reda advokata koji su, po pravilu, stekli posebna znanja iz oblasti prava djeteta i o pravilima postupanja sa maloljetnim učiniocima krivičnih djela i maloljetnim licima kao učesnicima u krivičnom postupku.

7. Umjesto zaključka

Prethodno, govoreći o položaju oštećenog u svijetlu važećeg zakonodavstva, ukazali smo, između ostalog, šta bi trebalo učiniti da se njegov položaj, pogotovo kada se javlja u ulozi sporednog krivičnog postupka, popravi. Ako bismo na ovom mjestu postavili pitanje kako dalje unaprediti položaj građanina oštećenog krivičnim djelom, onda bismo ukratko mogli odgovoriti da rješenje poboljšanja položaja oštećenog u krivičnom postupku treba prvo tražiti u pravilnoj i doslednoj primjeni već postojećih odredbi ZKP, pa tek onda u izmjeni nekih odredbi. Jer, činjenica je da ni sve pogodnosti koje oštećeni ima u krivičnom postupku u dovoljnoj mjeri ne zaživljavaju u praksi, a to je štetno ne samo za interese oštećenog, nego

i za interese postupka, jer oštećeni svojim saznanjem može znatno da doprinese utvrđivanju istine u krivičnom postupku. Aktivnija uloga oštećenog u krivičnom postupku bila bi u skladu sa razvojnim tendencijama društva – države u kojima se ličnost čovjeka, njegova prava i slobode nalaze na prvom mjestu skale vrijednosti i zaštite.

Victims of Crime and Montenegrin Criminal Legislation (Legislative Solutions in Effect, Experiences in Application and Improvement Measures)

Summary

The issue of crime victims' protection falls into the realm of human rights, since society's humanity and democracy are not evaluated only based on how well protected are the rights of the defendant in criminal proceedings, but also the rights of the victim (injured party). As a result, during the last decades of the 20th century and at the beginning of the 21st century, the theory of criminal procedure law, and even national legislation, have been taking more and more interest in the position of crime victims. That process has been aided by the fact that a number of recommendations and directives were adopted within the EU and by the Council of Europe seeking to find mechanisms to protect and improve the position of crime victims. The paper analyses the position of the victim (injured party) as a participant in criminal proceedings in the light of the Criminal Procedure Code and other (secondary) legislation in Montenegro and proposes steps that should be taken to improve the position of victims, in particular protection afforded to them. The main purpose of the paper is to indicate the extent to which the provisions of that legislation have been harmonised with international legal documents, in particular Directive 2012/29/EU of the European parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, in other words, what should be done to achieve its harmonisation with the Directive. Since the term "injured party" is used in our criminal procedure legislation and not the term "victim", the former is used in the paper as well, and the difference between the two is explained. The paper elaborates on the position of the injured party as the main participant in criminal proceedings (injured party as subsidiary prosecutor and as private prosecutor) and as a secondary participant in criminal proceedings. When the injured party is

39 Full professor at the Faculty of Law, University of Montenegro, Podgorica.

the main participant in criminal proceedings, their position is in compliance with the Directive to a considerable extent. However, the situation is somewhat different with respect to the injured party as a secondary participant in criminal proceedings and recommendations are put forward in the paper about what action should be taken at the normative level to achieve harmonisation of our legislation with the Directive. It is particularly emphasised in the paper how changes in the concept of investigation and the introduction of new institutes (prosecutorial discretion, plea agreement) have led to a change in the position of the injured party in criminal proceedings.

Keywords: *victim, crime, criminal legislation, procedure, Directive 2012/29/EU.*

Krivično zakonodavstvo Severne Makedonije i žrtva krivičnoga dela (norma, praksa i mere unapređenja)

Rezime

Republika Severna Makedonija, kao država kandidat za članstvo u EU, dužna je da uzme u obzir usklađenost domaćeg zakonodavstva sa direktivama EU. Kada je reč o položaju žrtve, mora se priznati da makedonski zakonodavac nastoji da postavi minimalne standarde za odrasle žrtve, decu kao žrtve, kao i za zaštitu žrtava određenih vrsta krivičnih dela.

Struktura teksta sledi sadržaj Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012, kojom se utvrđuju minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminala i zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2001/220/PUP, što je, prema autoru, najprikladniji način identifikovanja usaglašenosti i odstupanja. Važno je istaći da Direktiva utvrđuje minimalna pravila i države članice su slobodne da prošire prava koja su utvrđena ovom direktivom kako bi se osigurao viši nivo zaštite. U primeni Direktive takođe je od presudne važnosti da najbolji interesi dece zahtevaju primarnu pažnju. Autor je u tekstu naglasio konceptualnu definiciju „žrtve” i restorativni pristup, aspekte koji se odnose na način na koji žrtva dobija relevantne informacije i podršku, procesni položaj žrtve kao učesnika u krivičnom postupku, zaštitu žrtve i položaj žrtve sa posebnim potrebama zaštite, posebnu obuku praktičara za postupanje sa žrtvama, kao i aspekte u vezi sa međuinstitucionalnom saradnjom i koordinacijom.

1 Redovni profesor Pravnog fakulteta „Justinijan prvi” – Skoplje, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij” Skoplje, gordana2206@gmail.com, predsednica Makedonskog udruženja za krivično pravo i kriminologiju (<http://www.maclc.mk/>).

Autor je identifikovao oblasti u kojima je potrebno izmeniti zakonodavstvo u svrhu transponovanja Direktive. Prema autoru, iako je mnogo lakše stvoriti zakonske izmene za obezbeđivanje neophodnih uslova za bolje postupanje, pomoć i podršku žrtvi, veoma je teško obezbediti institucionalne uslove za uspešnu primenu zakonodavnih mogućnosti.

Ključne reči: *žrtva, zaštita, podrška, ranjive žrtve, restorativna pravda, dečje žrtve, krivični postupak, obuka, saradnja i koordinacija.*

1. Uvodne napomene

Analiza položaja žrtve u krivičnompravnom sistemu jeste tendencija kojom se napušta tradicionalno shvatanje da je žrtva samo jedan od učesnika krivičnog postupka i da je dovoljno da ona ima mogućnost da prijavi krivično delo i ostvari svoj imovinski zahtev. Praksa pokazuje da se retko žrtva obeštećuje tokom krivičnog postupka, već se ona redovno upućuje na građansku parnicu nakon završetka krivičnog postupka. Mora se priznati da svest o položaju žrtve nije dovoljno razvijena, sveobuhvatna viktimološka istraživanja nisu sprovedena i ne postoje oficijalni podaci u odnosu na brojčano stanje i sociodemografske karakteristike žrtava. Podaci o žrtvama se mogu dobiti jedino preko aktivnosti nevladinih organizacija koji se bave pojedinim aspektima prava, potreba i interesa žrtava pojedinih oblika kriminaliteta.²

S obzirom na to da je Severna Makedonija članica Saveta Evrope od 1997. godine, makedonsko je zakonodavstvo dugi niz godina pod uticajem instrumenata Saveta Evrope koje je doneo Komitet ministara. Naime, podsticaj za viktimološka istraživanja sadržan je još u Preporuci (83)7 o učešću javnosti u kriminalnoj politici,³ a potreba da se zakonodavstvom osiguraju prava i zaštita žrtve kako bi se pojačalo njeno poverenje u krivičnopravni sistem i kako bi se žrtva ohrabrila da prijavljuje izvršena krivična dela naglašena je Preporukom R(85)11 o položaju žrtve u okviru krivičnog materijalnog i procesnog prava,⁴ a izuzetan uticaj imale su i Preporuke (87)21 i Rec(2006)8 o pomoći žrtve i prevenciji viktimizacije.⁵ Savet Evrope posebno ukazuje na to da je u okviru tzv. „Evrope sa sigurnom budućnošću” (*Future-proof Europe*) jedan od bitnijih elemenata pristup pravu i ostvarivanje prava deteta.⁶

Širenjem ideje o restorativnoj pravdi, kao jedan bitan aspekt krivičnog prava u celini, u poslednje dve decenije znatno je promenjen pristup prema položaju žrtve, njenoj procesnoj zaštiti, pomoći i podršci za žrtve i procesnim mogućnostima tokom postupka. Poseban akcenat je stavljen na smanjenje rizika od viktimizacije i minimiziranje negativnog uticaja kriminala, rizike od sekundarne viktimizacije i ponovljene viktimizacije. Žrtvu je potrebno zaštititi od zastrašivanja i odmazde, što se naročito odnosi na posebne kategorije žrtava kao što su deca, žrtve rodno zasnovanog nasilja i nasilja u bliskim porodičnim vezama.

2 Detaljnije o dostupnim viktimološkim istraživanjima, Г. Лажетик/А.Груевска – Дракулевски, Виктимологијата во Република Северна Македонија, МРКК, бр. 1–2/2019.

3 Recommendation no. R (83) 7 on participation of the public in crime policy, 23 June 1983.

4 Recommendation no. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure, 28 June 1985.

5 Recommendation No. R (87) 21 on assistance to victims and the prevention of victimisation, 17 September 1987; Recommendation Rec(2006)8 on assistance to crime victims, 14 June 2006.

6 Declaration by the Committee of Ministers on “Strengthening the rights of the child as the key to a ‘future-proof’ Europe”, adopted by the Committee of Ministers on 11 March 2020.

Republika Severna Makedonija kao zemlja sa statusom kandidata u obavezi je da vodi računa o usaglašenosti domaćeg zakonodavstva sa direktivama EU, koje je potrebno precizno transponovati. Kada je reč o položaju žrtve, mora se priznati da se makedonski zakonodavac trudi da postavi minimalne standarde u odnosu na punoletne žrtve, decu kao žrtve, kao i u odnosu na zaštitu žrtava pojedinih oblika krivičnih dela.⁷

Struktura rada, u stilu referentnih tabela, prati sadržaj Direktive 2012/29/EU Evropskog Parlamenta i Saveta o uspostavljanju minimalnih standarda u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminala⁸ (u daljem tekstu: Direktiva), što, po mišljenju autora rada, jeste najpregledniji način uočavanja usaglašenosti i diskrepance koje se mogu locirati u makedonskom zakonodavstvu, i to u odnosu na pojmovno opredeljenje „žrtve” i restorativni pristup, aspekte u vezi sa dobijanjem odgovarajućih informacija i podrškom žrtvi, procesni položaj žrtve kao učesnika krivičnog postupka, zaštitu žrtve i položaj žrtve sa posebnim potrebama zaštite, posebnu obuku praktičara za postupanje sa žrtvama i aspekte u vezi sa međuinstitucionalnom saradnjom i koordinacijom u okviru države i na međudržavnom nivou.

U tom kontekstu rad ima cilj da, prateći sadržaj Direktive, oceni da li je makedonsko krivično-procesno zakonodavstvo usaglašeno sa Direktivom i u odnosu na koje aspekte je neophodna njegova promena i dopunjavanje, pa da u tom pravcu ponudi zaključna razmatranja i predloge.

2. Pojmovno opredeljenje „žrtve” i restorativni pristup

Makedonsko krivično procesno zakonodavstvo nije sasvim usaglašeno s *pojmom žrtve* onako kako to Direktiva predviđa. Naime, prema Zakonu o krivičnom postupku (u daljem tekstu: ZKP), žrtva je svaka osoba koja je pretrpela štetu, uključujući fizičku ili psihičku povredu, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili drugu povredu, ili je doživela ugrožavanje prava i interesa kao posledicu krivičnog dela.⁹ U okviru pojma „žrtve” nisu obuhvaćeni članovi porodice žrtve. Mora se uzeti u obzir da i osim toga što Direktiva nabraja koje osobe treba smatrati članovima porodice (supružnik, osoba koja živi sa žrtvom u prisnom intimnom odnosu, u zajedničkom domaćinstvu na stabilnoj i kontinuiranoj osnovi, rodbina u pravoj liniji, braća i sestre i lica koje žrtva izdržava), ona ipak dozvoljava dva izuzetka: a) slobodu države da propiše određeni prioritet između različitih članova porodice, i b) mogućnost da domaće zakonodavstvo uvede različit obuhvat članova porodice žrtve na osnovu okolnosti slučaja.

Kada je reč o *detetu žrtvi*, prilikom primene Direktive države su u obavezi da vode računa o najboljim interesima deteta kao primarnom cilju koji treba ostvariti i procenjivati na individualnoj osnovi. To podrazumeva da treba uzeti u obzir uzrast deteta, njegovu zrelost, stavove i potrebe. Najbolji interes deteta podrazumeva postupanje i odlučivanje koje je primarno usmereno prema njegovoj zaštiti, vaspitanju, prevaspitanju, pravilnom rastu i razvoju i naročito efekte koje takvo

7 Detaljnije: V. Камбовски/Г. Лажетик/Л. Нанев/Б. Арифи/О. Кошевалиста/Ц. Саити, Коментар на Законот за правда за децата, УНИЦЕФ и СППМД, 2018.

8 Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

9 Закон за кривичната постапка, Службен весник на РСМ, бр. 150/2010, 198/2018. Definicija „žrtve” je u potpunosti preuzeta iz: UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, A/RES/40/34, 29.11.1985; Detaljnije: Г. Калаџиџев/Г. Лажетик/Л. Неделкова/М. Денковска/М. Тромбева/Г. Витларов/П. Јанкуловска/Д. Кадиев, Коментар на Законот за кривичната постапка, ОБСЕ, Скопје, 2018, стр. 92.

postupanje i odlučivanje ima prema detetu. Mora se priznati da se najbolji interes deteta mora oceniti kao pretežni interes u odnosu na sve druge materijalne i procesne odredbe.

Definicija deteta žrtve je usaglašena u domaćem zakonodavstvu (Krivičnim zakonikom – u daljem tekstu: KZ,¹⁰ ZKP i Zakonom o pravima dece – u daljem tekstu: ZPD¹¹) i u Direktivi s obzirom na to da se prihvata definicija sadržana u Konvenciji UN o pravima deteta prema kojoj je dete svaka osoba koja nije napunila 18 godina.¹²

Restorativna pravda, prema Direktivi, podrazumeva svaki postupak kojim se omogućava da se žrtvi i počinitelju, ako se oni dobrovoljno slože, aktivno pomogne u rešavanju pitanja koja su proizašla iz krivičnog dela uz pomoć nepristrasne treće strane. Restorativna je pravda novi koncept koji ima kratku legislativnu istoriju u Severnoj Makedoniji, ali se mora priznati da ga praksa ne prihvata onako kako se to očekivalo prilikom donošenja zakona.¹³

ZKP je 2010. godine uveo mogućnost sprovođenja postupka medijacije, ali u veoma ograničenom obliku – samo u toku mirovnog ročišta u okviru skraćenog postupka, koji se prema ZKP-u vodi za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (čl. 468) i samo za krivična dela koja se gone na osnovu privatne krivične tužbe.¹⁴ Upravo zbog tako uskog obuhvata postupak medijacije nema veće praktične implikacije.

Pre zakazivanja glavne rasprave o kaznenim delima iz nadležnosti sudije pojedinca za koja se krivično gonjenje zasniva na privatnoj tužbi, sudija pojedinac može pozvati privatnog tužioca i okrivljenika u svrhu razjašnjenja stvari, ako smatra da bi takvo postupanje bilo prikladno zbog bržeg završetka postupka, i uputiti ih na postupak medijacije. Zakonsko rešenje ne poznaje obavezni pokušaj da se stranke upute na medijaciju, već njihovo upućivanje zavisi od ubeđenosti sudije pojedinca da bi medijacija bila moguć način za brzo razrešenje nastale situacije povodom izvršenog krivičnog dela. Ako postoji saglasnost stranaka, sprovodi se postupak medijacije uz podsredstvo medijatora kojeg stranke same predlažu. Postupak medijacije može da se završi uspešno – potpisivanjem pismenog sporazuma u kojem mora biti naveden i rok za ispunjavanje dogovorenih obaveza, a kada sudija pojedinac primi dokaze da je obaveza ispunjena, donosi odluku o obustavi postupka; ili neuspešno – pismenom izjavom medijatora da nisu opravdani dalji pokušaji s ciljem postizanja uzajamno prihvatljivog rešenja; nakon isteka roka od 45 dana; povlačenjem stranaka u bilo kojem trenutku; ili kada medijator odluči da obustavi postupak ako smatra da je postignut sporazum koji je nezakonit ili nepodoban za izvršenje. Ako je medijacija uspešna, postupak se obustavlja, a ako nije, sprovodi se skraćeni sudski postupak.

10 Krivičen zakonik, Služben vesnik na PCM, бр. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015, 97/2017, 248/2018.

11 Služben vesnik na PCM, бр. 148/2013, 152/2019, 275/2019.

12 Convention on the Rights of the Child, UN General Assembly resolution 44/25, 20.11.1989, entry into force 02.09.1990, dostupna na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

13 Detaljnije o makedonskom zakonodavstvu i praksi: G. Lažetić-Bužarovska, Macedonia, in *Restorative justice and mediation in penal matters*, (F. Dünkel/J. G. Holten/P. Horsfield, Eds.), vol. 1, Forum Verlag Godesberg, 2015, str. 501–528.

14 Detaljnije: Г. Лажетик-Бузаровска/Г. Калаџиџев/Д. Илиќ/Б. Мисоски, Казнено процесно право – учебно помагало, Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, 2015; Г. Калаџиџев/Г. Лажетик/Л. Неделкова/ М. Денковска/М. Тромбева/Т. Витларов/П. Јанкуловска/Д. Кадиев, Коментар на Законот за кривичната постапка, ОБСЕ, Скопје, 2018, стр. 979.

Restorativna pravda u odnosu na decu prvi put je legislativno omogućena propisivanjem postupanja centra za socijalni rad s ciljem obeštećenja oštećenog i postupkom medijacije prema deci Zakonom o pravima maloletnika iz 2007. godine, a bez neke veće promene iste su odredbe zadržane i u važećem ZPD.¹⁵ S obzirom na to da ZPD sadrži odredbe u odnosu na decu pod rizikom (7–18 godina), postoji mogućnost da se oštećeni obešteti u postupku koji vodi centar za socijalni rad. Sprovođenje postupka obeštećenja zavisi od spremnosti stranaka da se dogovore oko visine nadoknade i njeno sprovođenje jeste mogućnost, a ne obaveza centra za socijalni rad.

Postoji i postupak medijacije prema detetu nakon prijave o preuzetoj radnji koja je zakonom propisana kao krivično delo kažnjivo zatvorom do pet godina. Te odredbe su u skladu s Preporukom Saveta Evrope o evropskim pravilima o mladim počiniteljima krivičnih dela kojima su odmerene sankcije i mere,¹⁶ gde se posebno naglašava značaj medijacije i, uopšte, restorativnih mera, kojima treba dati prioritet.¹⁷ Naime, nadležni javni tužilac može, uz prethodnu pismenu saglasnost deteta i njegovog zakonskog zastupnika, uputiti stranke na postupak medijacije. Ista ovakva mogućnost postoji i za sudije za decu koji, primenjujući princip celishodnosti, mogu odlučiti da prekinu postupak i upute stranke na postupak medijacije. Medijacija prema deci je isključena za dela protiv polne slobode i polnog morala, kao i za rodno zasnovano nasilje prema ženama u skladu sa međunarodnim ugovorima. Postupak medijacije završava se uspešno potpisivanjem pismenog sporazuma čiji predmet može biti nadoknada materijalne štete i moralna satisfakcija ili neuspešno, pod istim uslovima kao i kada je u pitanju medijacija prema ZKP. Javni tužilac ili sud potvrđuju potpisani pismeni sporazum rešenjem o obustavi postupka.

U praksi, sudije i javni tužioc i uopšte ne koriste ili nedovoljno koriste medijaciju kao mogućnost rešenja krivičnog događaja. Vrhovni sud RSM je u toku 2018. godine doneo i Program za primenu medijacije, ali je uprkos tome praktična primena izostala.¹⁸

Jedini podaci u vezi sa praktičnom primenom medijacije mogu se naći u godišnjim izveštajima Državnog saveta za prevenciju dečjeg prestupništva.¹⁹ Naime, sudovi su u 2015. godini uputili dvoje dece na medijaciju, a tokom perioda 2016–2018. godine nijedan slučaj dečje delinkvencije nije upućen na medijaciju. Kada je reč o tužiocima, skromni nominalni broj slučajeva dečje medijacije opada sa 15 tokom 2014. na osam tokom 2015, dva tokom 2016, nijedan slučaj u 2017. i tri slučaja tokom 2018. godine. Naime, umesto da se broj slučajeva povećava, on se znatno smanjuje.²⁰

15 Г. Лажетик-Бужаровска/Л. Нанев/О. Кошевалиска: Медијација во системот на малолетничката правда, Кавадарци, 2012.

16 Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008.

17 Detaljnije: В. Камбовски/Г. Лажетик/Л. Нанев/Б. Арифи/О. Кошевалиста/Ц. Саити, Коментар на Законот за правда за децата, УНИЦЕФ и СППМД, 2018, str. 227–230.

18 Програма за поддршка на медијацијата, ВСРСМ, 2018, dostupno na: <http://www.vsrn.mk>.

19 Државен совет за превенција на детско престапништво, <http://dspdp.com.mk/>.

20 Godišnji izveštaji Državnog saveta, <http://dspdp.com.mk/>.

3. Dobijanje odgovarajućih informacija i podrška žrtvi

Prema Direktivi, žrtva mora biti obavještena o svim svojim pravima na jednostavnom i dostupnom jeziku, u usmenom ili pismenom obliku, treba da joj se omogući da je prati osoba u koju ima poverenje prilikom prvih kontakata sa nadležnim organima, treba da ima pravo na usmeno i pisano prevođenje, kao i pravo na pristup službama za podršku žrtvama.

Makedonsko zakonodavstvo omogućava da žrtva koristi svoj jezik tokom postupka i ima pravo na besplatnu pomoć prevodioca ili tumača u slučaju kada ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi postupak. Nadležni organ koji vodi postupak (javni tužilac tokom prethodnog postupanja, sud tokom suđenja) dužan je da pouči žrtvu o tim njenim pravima. Ujedno, nadležni organ koji vodi postupak dužan je da osigura da se pisani materijal koji je značajan za tok postupka ili za odbranu okrivljenog prevede u pisanoj obliku.²¹

Uzimajući u obzir prava koja treba da ima žrtva prema Direktivi i o kojima treba da bude obavještena na odgovarajući način, nameće se zaključak da odredba člana 53. ZKP mora biti proširena s obzirom na to da ona sadrži samo tri prava za koja postoji obaveza policije, javnog tužioca i suda da o njima pouče žrtvu, a to su: pravo žrtve da učestvuje u krivičnom postupku kao oštećeni i da se pridruži krivičnom gonjenju ili da podnese imovinski zahtev za nadoknadu štete; pravo na posebnu brigu i pažnju organa i subjekata koji učestvuju u krivičnom postupku; pravo na efikasnu psihološku i drugu profesionalnu pomoć i podršku organa, institucija i organizacija za pomoć žrtvama. Prava žrtve se moraju proširiti kako bi obuhvatala i obavještenja o odbacivanju krivične prijave i odluci javnog tužioca da obustavi krivično gonjenje, obezbeđivanje zaštite od zastrašivanja i odmazde, mogućnost da žrtvu prati osoba od poverenja tokom postupka, zatim, ukoliko žrtva traži, da bude informisana o ukidanju pritvora ili drugim merama za obezbeđenje prisustva okrivljenog, ako je osuđeni pobjegao ili je pušten iz zatvora i sl.

Odredbe ZKP ne sadrže izričito pravo da žrtva bude obavještena o svojim pravima, već se to njeno pravo indirektno može izvesti iz načela postupanja s neukom strankom (čl. 14. ZKP). Naime, nadležni organ koji vodi postupak dužan je da neuku osobu koja učestvuje u postupku, koja bi zbog neukosti mogla da propusti neku procesnu radnju ili da ne iskoristi neko svoje pravo, pouči o njenim pravima i o procesnim posledicama zbog propuštene radnje. Pouka sadrži dva aspekta koji čine celinu: prvo, upoznavanje i bliže objašnjenje prava koja žrtva ima, sposobnost da preuzme mere, prisustvuje njihovom preduzimanju, kao i da predloži organu koji vodi postupak ili drugim državnim organima određene radnje u smislu pribavljanja spisa, isprava i dokumenata; i drugo, da žrtva bude upozorena na posledice nečinjenja odnosno nepreduzimanja procesnih radnji, što je posebno važno kako bi osoba bila svesna proceduralnih posledica ako preduzme ili ne preduzme određenu radnju.²²

Direktiva sadrži posebna prava u odnosu na žrtvu koja je prijavila krivično delo, koja nisu uopšte sadržana u ZKP. Naime, treba omogućiti žrtvi da podnese prijavu na svom jeziku u slučaju kada ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi postupak, ali potrebno je da žrtva

21 Г. Лажетик-Бужаровска/Г. Калајијев/Д. Илиќ/Б. Мисоски, Казнено процесно право – учебно помагало, Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, 2015; Г. Калајијев/Г. Лажетик/Л. Неделкова/М. Денковска/М. Тромбева/Т. Витларов/П. Јанкуловска/Д. Кадиев, Коментар на Законот за кривичната постапка, ОБСЕ, Скопје, 2018, стр. 56.

22 Г. Калајијев/Г. Лажетик/Л. Неделкова/М. Денковска/М. Тромбева/Т. Витларов/П. Јанкуловска/ Д. Кадиев, Коментар на Законот за кривичната постапка, ОБСЕ, Скопје, 2018, стр. 74–75.

koja je prijavila krivično delo dobije i pismenu potvrdu formalne prijave krivičnog dela, koju je potrebno besplatno prevesti na jezik koji razume žrtva.

ZKP omogućava (čl. 53. st. 3) da žrtva krivičnog dela za koje je propisana zatvorska kazna od najmanje četiri godine, koja je pretrpela ozbiljne psihofizičke posledice ili teže posledice krivičnog dela, u skladu s posebnim propisima, ima pravo da joj se na teret državnog budžeta obezbedi savetnik pre davanja izjave ili nakon podnošenja imovinskog zahteva.

Ujedno, žrtva krivičnog dela za koje je propisana zatvorska kazna od najmanje četiri godine, kada se materijalna šteta ne može nadoknaditi od osuđenog, ima pravo na nadoknadu materijalne i nematerijalne štete iz državnog fonda pod uslovima i na način propisanim posebnim zakonom.

Kada je reč o deci, ZPD sadrži posebnu glavu posvećenu pravima deteta kao žrtve i deteta kao svedoka. Bogata je lista prava koje ima dete žrtva (čl. 145): da bude tretirano s poštovanjem prema njegovom dostojanstvu; zaštićeno od svake diskriminacije; obavešteno o svojim pravima na jeziku razumljivom i prikladnom njegovom uzrastu i poštovanju prava na privatnost; da su roditelji/staratelji obavešteni o svim stvarima koje su u vezi sa delom i osumnjičenim, okrivljenim i osuđenim licem; da dete, tj. roditelj/staratelj učestvuje u krivičnom postupku u svojstvu oštećenog pristupanjem krivičnom gonjenju ili pokretanju zahteva za naknadu štete; pravo na posebnu zaštitu sigurnosti deteta i njegove porodice, brigu i pažnju organa i subjekata koji su uključeni u krivični postupak; pravo na posebnu zaštitu od sekundarne viktimizacije ili reviktimizacije i pravo na psihološku i drugu profesionalnu pomoć i podršku organa, institucija i organizacija za pomoć deci žrtvama krivičnih dela. Ipak, u kontekstu Direktive, prava deteta žrtve treba da se dopune isto kao i prava punoletne žrtve krivičnog dela u odnosu na obaveštavanje o bitnim procesnim odlukama tužilaštva i suda i u odnosu na to kada se dete javi kao prijavitelj krivičnog dela.

Praksa pokazuje da od strane državnih organa nisu stvoreni uslovi da bi se obezbedila efikasna psihološka i druga profesionalna pomoć i podrška žrtvama krivičnih dela. Službe za pomoć žrtvama u Severnoj Makedoniji su uglavnom u sklopu aktivnosti nevladinih organizacija. Među aktivnostima nevladinih organizacija postoje, na primer, SOS telefonska linija i Prihvatište za žrtve trgovine ljudima,²³ pružanje pravne pomoći žrtvama krivičnih dela,²⁴ pružanje pravne i psihološke pomoći žrtvama porodičnog nasilja²⁵ i osnivanje prvog Interventnog fonda za žene žrtve nasilja, koji nudi novčanu pomoć žrtvama nasilja.²⁶

Državni fond za novčanu pomoć žrtvama nasilja ne postoji u Republici Severnoj Makedoniji. Strategijom o reformi pravosuđa 2017–2022. godine predviđeno je da se zakonski uredi pitanje osnivanja posebnog državnog fonda za nadoknadu štete žrtvama.²⁷

23 U okviru aktivnosti nevladine organizacije Otvorena Porta, La Strada, <http://lastrada.org.mk/>.

24 Pravna podrška za ranjive žrtve nasilnih krivičnih dela dostupna na www.pristapdopravda.mk, a omogućena je projektom „Pravna podrška ugroženim žrtvama nasilnih krivičnih dela“, koji sprovodi Makedonsko udruženje mladih pravika (MYLA) u saradnji sa „SOS – Decje selo“, a finansirana je od strane Evropske unije preko makedonskog Ministarstva finansija – Sektora za centralno finansiranje i sklapanje ugovora.

25 Ova je pomoć dostupna žrtvama u okviru aktivnosti nevladine organizacije Udruženje za emancipaciju, solidarnost i jednakost žena (ESE), <http://www.esem.org.mk/>.

26 U okviru aktivnosti Nacionalne mreže protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – Glas protiv nasilja, koja obuhvata dvadeset nevladinih organizacija, pokrenuto je prvo prikupljanje sredstava za žene žrtve nasilja koje žele da napuste nasilno okruženje, <https://www.glasprotivnasilstvo.org.mk/>.

27 Tekst Strategije dostupan je na: https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Strategija%20i%20akciski%20plan_MK-web.pdf.

Implementacija Strategije doprinela je da se sredinom septembra 2019. godine inicira proces izrade Zakona o isplati novčane nadoknade žrtvama nasilnih krivičnih dela.²⁸ Svrha zakona je da se obezbedi finansijska nadoknada žrtvama nasilnih krivičnih dela kao podrška države za pretrpljenu patnju, a u skladu s načelom socijalne solidarnosti. Zakon takođe treba da omogućiti zaštitu od sekundarne viktimizacije. Planirano je da pojmom žrtva budu obuhvaćeni državljani Republike Severne Makedonije, strani državljani koji su u vreme izvršenja krivičnog dela boravili na teritoriji države, a na bazi reciprociteta ili međunarodnog ugovora ratifikovanog u skladu s Ustavom Republike Severne Makedonije, kao i apatridi i žrtve koji nisu registrovani u matičnoj evidenciji. Ukoliko je žrtva krivičnog dela (neposredna žrtva) izgubila život zbog krivičnog dela nasilja, pravo na nadoknadu ima indirektna ili posredna žrtva (osoba s kojom je neposredna žrtva bila u bračnom ili vanbračnom odnosu, ili je bila njeno dete ili roditelj). S obzirom na to da je tekst Zakona u fazi predloga, rano je upuštati se u detaljniju analizu mogućih rešenja.

Udruženja i pravne klinike mogu pružiti primarnu pravnu pomoć žrtvama porodičnog i rodno zasnovanog nasilja. Primarna pravna pomoć podrazumeva davanje opšte pravne informacije, opšteg pravnog saveta, pomoć u ispunjavanju zahteva za sekundarnu pravnu pomoć, pomoć u popunjavanju dokumenata i obrazaca koje izdaje administrativno telo u upravnom postupku socijalne zaštite i zaštite dečjih prava; penzijsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje; zaštitu žrtava rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici; postupak registracije u matičnoj knjizi rođenih; pribavljanje ličnih dokumenata i državljanstva, podnošenje žalbe Komisiji za zaštitu od diskriminacije i Kancelariji Ombudsmana, kao i zahteva za zaštitu sloboda i prava Ustavnom sudu Republike Severne Makedonije.

Udruženja i pravne klinike u sistemu besplatne pravne pomoći imaju pravo na naknadu za obavljenu pravnu pomoć.²⁹

Pravna se pomoć na osnovu besplatne pravne pomoći obezbeđuje i žrtvama trgovine ljudima u svim sudskim i upravnim postupcima.³⁰

Poseban način zaštite žrtava porodičnog nasilja obezbeđuje se Zakonom o prevenciji, sprečavanju i zaštiti od porodičnog nasilja, koji je donet 2014. godine.³¹ Prema tom zakonu žrtva ima pravo na pomoć, podršku i zaštitu od nasilja u porodici, pravo da bude informisana o svojim pravima, merama zaštite i postupcima za njihovo ostvarivanje, kao i o dostupnim uslugama pomoći i zaštite. S ciljem uklanjanja neposredne i ozbiljne opasnosti po život i telesni integritet žrtve i članova njene porodice, može se odrediti mera privremene zaštite – uklanjanje počinitelja iz kuće i zabrana približavanja domu na predlog Ministarstva unutrašnjih poslova, bez pristanka žrtve, koja može trajati između 10 i 30 dana.

Republika Severna Makedonija je 23.03.2018. godine ratifikovala Evropsku konvenciju o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulska konvencija),³²

28 Podaci dostupni na: <https://ener.gov.mk/Default.aspx?item=search> (stranica posećena 23.02.2020).

29 Закон за бесплатна правна помош, Службен весник на РСМ, бр. 101/2019.

30 Према чл. 8, Закон за бесплатна правна помош, Службен весник на РСМ, бр. 161/2009, 185/11, 27/14, 104/15.

31 Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, Службен весник на РСМ, бр. 138/2014, 33/2015, 150/2015. Оvim se zakonom propisuju obaveze za više ministarstava: za rad i socijalnu politiku, unutrašnje poslove, zdravlje, prosvetu i nauku i pravdu, ali i obaveze za jedinice lokalne samouprave, kao i za institucije koje obavljaju poslove u oblasti socijalne zaštite, zaštite dece, unutrašnjih poslova, zdravstva, zapošljavanja i obrazovanja i njihovu međusobnu koordinaciju i saradnju.

32 Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS No. 210, <https://rm.coe.int/168008482e>.

koja je stupila na snagu 01.07.2018. godine.³³ Povodom toga, usvojen je Akcioni plan za sprovođenje Konvencije u periodu 2018–2023. godine,³⁴ otvoreno je ukupno 12 specijalizovanih službi za žene žrtve nasilja u 7 planskih regiona na teritoriji države. Za sprovođenje Akcionog plana, Ministarstvo za rad i socijalnu politiku predložilo je novi zakon, koji će pružiti sveobuhvatni multidisciplinarni pristup i odgovor u suočavanju sa nasiljem nad ženama i nasiljem u porodici. Ovim se zakonom prvi put u nacionalnom zakonodavstvu utvrđuje da rodno zasnovano nasilje nad ženama predstavlja oblik diskriminacije prema ženama, a predviđaju se različite usluge žrtvama: psihosocijalna podrška i savetovanje, interventni smeštaj žena, zbrinjavanje žena i dece i sl. Zakon predviđa oblike privremenih mera za počinioca nasilja, s tom razlikom što će umesto Ministarstva unutrašnjih odnosa, predlog nadležnom sudu podnositi centar za socijalni rad.³⁵

4. Procesni položaj žrtve kao učesnika krivičnog postupka

Prema Direktivi (čl. 10), nacionalno zakonodavstvo treba da propiše proceduralna pravila za saslušanje žrtve i mogućnosti za podnošenje dokaza. ZKP propisuje (čl. 53) da žrtva krivičnog dela ima pravo na učešće u krivičnom postupku putem pridruživanja krivičnom gonjenju ili putem podnošenja imovinskog zahteva za nadoknadu štete. Prema čl. 64. ZKP, oštećeni ima pravo da u toku postupka iznosi bitne činjenice i predlaže dokaze koji su važni za utvrđivanje krivične odgovornosti i imovinskog zahteva. Žrtva se tokom postupka ispituje kao svedok, a propisan je specifičan način ispitivanja posebno ranjivih žrtava (čl. 232. ZKP).³⁶

U slučaju kada javni tužilac odluči da ne preduzme ili produži krivično gonjenje, ZKP predviđa pravna sredstva za oštećenog, što je usklađeno s članom 11. Direktive. Naime, zakonodavac je zaštitio interese oštećenog koji ima pravo na: žalbu na rešenje o odbacivanju krivične prijave u roku od osam dana, a viši javni tužilac, kao nadležan za odlučivanje, ima rok od 30 dana da potvrdi ožalbenu odluku ili može odlučiti da osnovni javni tužilac mora nastaviti sa postupkom; ili prigovor protiv naredbe za obustavu istražnog postupka u roku od osam dana, a viši javni tužilac, kao nadležan za odlučivanje, ima rok od 30 dana da potvrdi ožalbenu naredbu ili može odlučiti da osnovni javni tužilac mora nastaviti sa postupkom. Ujedno, žrtva ima pravo da podnese prigovor zbog nepravilnosti ili odugovlačenja istražnog postupka (čl. 301. ZKP). Iste se ove odredbe primenjuju i kada je reč o detetu žrtvi.

Makedonsko zakonodavstvo ne ispunjava uslove predviđene u čl. 12. Direktive s obzirom na to da restorativna pravda nije probila svoj put u okviru pravosuđa i uopšte ne postoje centri za pružanje restorativne usluge u odnosu na žrtve koje bi se upustile u restorativni proces.

Žrtvi je obezbeđena pravna pomoć punomoćnika u toku postupka kao jedno od osnovnih prava kada ona učestvuje u postupku kao oštećeni (čl. 57. ZKP), a nagrada i nužni troškovi punomoćnika spadaju u troškove krivičnog postupka koji se isplaćuju unapred iz budžeta organa koji vodi krivični postupak, a naknadno ih plaćaju osobe prema izrečenoj presudi (čl. 102. ZKP). Prema

33 https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=pD5xi9ix.

34 http://mtsp.gov.mk/pocetna-ns_article-nacionalniot-plan-za-sproveduvanje-na-konvencijata-za-spreccuvanje-i-borba-protiv-nasilstvoto-vrz-zen.nsp.x.

35 Predlog zakona objavljen je na: https://ener.gov.mk/Default.aspx?item=pub_regulation&subitem=view_reg_detail&itemid=55577 (posećeno 18.03.2020).

36 Detaljnije u podnaslovu 5 ovoga rada: Zaštita žrtve i položaj žrtve sa posebnim potrebama zaštite.

odredbi čl. 145. ZPD, tokom policijskog i krivičnog postupka dete žrtva ima pravo na pravnu pomoć advokata pre davanja izjave ili podnošenja imovinskog zahteva i pravnu pomoć punomoćnika prilikom davanja izjave i tokom krivičnog postupka. S obzirom na to da ZPD za sva pitanja koja nisu regulisana tim zakonom upućuje na odredbe ZKP, iste odredbe o nadoknadi procesnih troškova primenjuju se i kada se dete žrtva javlja kao oštećena osoba.

U odnosu na privremeno oduzu imovinu, prema žrtvi se primenjuju opšte odredbe ZKP koje predviđaju da će predmeti koji su privremeno oduzeti tokom krivičnog postupka biti vraćeni vlasniku ili držatelju tih predmeta ako se postupak obustavi (čl. 203), a ne postoje razlozi za njihovo obavezno oduzimanje prema odredbama KZ,³⁷ u slučaju kada krivični postupak nije rezultirao donošenjem osuđujuće presude (čl. 529).

Direktiva štiti i interese žrtve koja se nalaze u drugoj državi, a ne u onoj u kojoj se vodi postupak (čl. 17). Makedonski je zakonodavac odredbom čl. 225. ZKP omogućio da na zahtev stranaka nadležni organ koji vodi postupak može odlučiti da se ispitivanje svedoka snimi audio-vizuelnim sredstvima, a čl. 369. omogućava da svedok može biti saslušan i telefonskim ili videokonferencijskim putem kada je na teritoriji druge države. U tom smislu koriste se i odredbe Zakona o međunarodnoj saradnji u krivičnim stvarima.³⁸

5. Zaštita žrtve i položaj žrtve sa posebnim potrebama zaštite

Nacionalno zakonodavstvo omogućava zaštitu žrtve pojedinih težih krivičnih dela, mogućnost da žrtva dobije status zaštićenog svedoka, poseban način ispitivanja posebno ranjive žrtve, kao i posebnu zaštitu dece žrtava i dece svedoka.

U odnosu na član 23. Direktive, može se istaći da makedonsko zakonodavstvo predviđa posebna prava žrtava krivičnih dela protiv polne slobode i polnog morala, protiv čovečnosti i međunarodnog prava, a naime: konsultacije sa besplatnim savetnikom ili punomoćnikom pre ispitivanja kada žrtva učestvuje u postupku kao oštećena strana; da žrtvu u policiji i javnom tužilaštvu ispituje lice istog pola; da ne odgovara na pitanja u vezi sa svojim ličnim životom koja nisu povezana sa krivičnim delom; da zatraži ispitivanje putem audio-vizuelnih sredstava; kao i da zatraži da se u toku glavne rasprave isključi javnost. O ovim pravima žrtva treba da bude obavestena od strane suda, javnog tužioca ili policije najkasnije pre njenog prvog ispitivanja (čl. 55. ZKP).

Poseban način ispitivanja posebno ranjive žrtve (čl. 232. ZKP) moguće je sprovesti kada su kumulativno ispunjena dva uslova: a) subjektivan – okolnosti u vezi sa uzrastom deteta, priroda ili posledice krivičnog dela ako je dete žrtva trgovine ljudima, nasilja ili seksualnog zlostavljanja; i b) objektivan – da organ koji vodi postupak oceni da bi ispitivanje žrtve u prostorijama organa koji vodi postupak štetno delovalo na njeno mentalno ili fizičko zdravlje. U tom slučaju pitanja se žrtvi postavljaju samo preko organa koji vodi postupak, a ispitivanje se može sprovesti i uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili druge stručne osobe. Ispitivanje posebno ranjive žrtve može se sprovesti i putem tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, bez prisustva stranaka i drugih učesnika, u prostoriji gde se nalazi žrtva, tako da stranke, advokati i

37 Detaljnije: B. Камбовски, Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија, Второ изменето издадние, Скопје, 2015, стр. 602–605.

38 Закон за меѓународна соработка во кривичната материја, Службен весник на РСМ, бр. 124/2010.

osobe koje imaju pravo da postavljaju pitanja to rade preko organa koji vodi postupak ili preko psihologa, pedagoga, socijalnog radnika i drugih stručnih osoba.

ZKP izričito zabranjuje da se oštećeni ili svedok koji pripadaju kategoriji posebno ranjivih žrtava suočavaju sa okrivljenim. Suočavanje svedoka je u principu ograničeno na slučajeve kada svedok predlaže suočavanje.

Žrtve se kao svedoci mogu zaštititi u okviru sistema za vanprocesnu i procesnu zaštitu ugroženog svedoka prema odredbama ZKP i Zakona o zaštiti svedoka.³⁹ Procesna zaštita omogućava žrtvi koja je u svojstvu zaštićenog svedoka poseban način ispitivanja i učešća u postupku, što se može sastojati u prikriivanju identiteta ili ličnog izgleda ugroženog svedoka.⁴⁰ Prema Zakonu o zaštiti svedoka, moguće su posebne vanprocesne mere zaštite žrtve koja se javlja u procesnom svojstvu svedoka: držanje u tajnosti identiteta žrtve; lična zaštita; promena mesta boravka i promena identiteta. Osim promene identiteta, i druge mere se mogu odrediti kao hitne mere zaštite tokom krivičnog postupka.

Kada je reč o članu 24. Direktive, postoje posebne odredbe u vezi sa ispitivanjem deteta žrtve i deteta svedoka prema odredbama ZPD. Naime, ono ima pravo na posebne proceduralne garancije prilikom svedočenja i ispitivanja u svim fazama postupka, koja se mogu sastojati od nekih od sledećih mera: korišćenje ekrana kako dete ne bi ostvarilo vizuelni kontakt sa okrivljenim; prikriivanje identiteta ili izgleda deteta; korišćenje video-konferencije tokom davanja iskaza; uklanjanje odore i kape; isključivanje javnosti; video i audio-snimanje izjave ili iskaza deteta koji će se koristiti kao dokaz; uzimanje izjave uz posredovanje stručne osobe; upotreba posebnih tehničkih sredstava komunikacije i zaštita privatnosti deteta i njegove porodice (čl. 147. ZPD).

Ovakvu zaštitu sud je dužan da obezbedi kada je detetu žrtvi potrebna posebna nega i zaštita ili kad je u pitanju dete žrtva trgovine ljudima, nasilja ili seksualnog zlostavljanja, krivičnoga dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava ili drugih teških dela počinjenih nad decom za koja je zakonom utvrđena zatvorska kazna duža od četiri godine.

Zaštita omogućava da se dete ne poziva ponovo tokom postupka i ne uzima ponovo njegov iskaz, već se koristi prethodno snimljen iskaz. Ipak, u izuzetnim slučajevima, zakon omogućava, a prvenstveno s razlogom da odbrana ostvari svoja prava prema Evropskoj konvenciji za ljudska prava, da se dete žrtva može još jedanput ispitati u slučaju kada se pojave nove okolnosti koje nisu bile poznate kada je dete davalo prethodnu izjavu. Primena odredbe u vezi sa zaštitom deteta žrtve traži drugačiji pristup u postupanju svih relevantnih organa s obzirom na to da je ovaj koncept novina u odnosu na dosadašnje postupanje.⁴¹

U okviru zaštite deteta žrtve, izričita je odredba kojom suočavanje između dece žrtava i okrivljenog nije dozvoljeno u slučaju kada je u pitanju dete žrtva ili dete svedok krivičnih dela trgovine ljudima, nasilja ili seksualnog zlostavljanja, dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, kao i drugih dela propisanih zakonom koja po svojoj prirodi, posledicama ili drugim

39 Zakon za zaštitu na сведоците, Службен весник на РСМ, бр. 38/2005, 58/2005, 71/2018.

40 Чланови 229. и 230. ЗКП.

41 Прѝручници који могу помоћи практичарима из различитих надлежних органа за правилну примену наведених одредаба: Л. Нанев/Ј. Илиевски/Л. Јаковчевска, Процедуре за поступавање со дете – жртва, СППМД, Кавадарци, 2014; Г. Лажетик/Т. Кикерекова/С. Пајовиќ-Мишевска/Н. Петровска/М. Бошковска/В. Димитриевска, Прирачник за обуки за поступавање, третман и заштита на децата – жртви и сведоци на насилство во кривичната и граѓанската постапка, МЗМП, 2018.

okolnostima prouzrokuju da je dete posebno osetljivo, odnosno da je dete u posebno teškom mentalnom stanju (čl. 150. ZPD).

Kao što je to već i bilo pomenuto, posebne mere predviđaju isključenje javnosti kada je u pitanju žrtva. Prema ZPD javnost je uvek isključena. Prema odredbama ZKP, te odredbe su samo dopuna opšte odredbe o isključenju javnosti uvek kada je to potrebno zbog zaštite privatnog života okrivljenog, svedoka ili oštećenog. O isključenju javnosti u tim slučajevima odlučuje sudija pojedinac ili veće koje vodi glavnu raspravu donošenjem procesnog rešenja koje mora biti obrazloženo i javno objavljeno, a može se pobiti samo žalbom na presudu.

Zaštita privatnosti deteta žrtve i njegove porodice predstavlja posebnu meru procesne zaštite koju sud može odrediti kada oceni da je u konkretnom slučaju neophodna. Prema odredbama Sudskog delovnika (Sudskog poslovnika), svaka odluka nakon što je doneta i dostavljena strankama mora se anonimizirati i objaviti na internet-stranici suda u skladu s odredbama Zakona o upravljanju kretanja predmeta u sudovima.⁴² Međutim, prema čl. 130. st. 2. Sudskog delovnika, postoji ograničenje i u slučajevima kada je javnost isključena u skladu s Ustavom Republike Severne Makedonije, zakonom i ratifikovanim međunarodnim ugovorima, pa se tada odluke suda ne objavljuju na veb-stranici suda.

Kako bi se identitet deteta i njegove porodice zaštitili, postoji i dopunsko ograničenje kada je snimanje i fotografisanje u sudnici dopušteno. Naime, prema čl. 106. Sudskog delovnika, prilikom odlučivanja da li odobriti snimanje i fotografisanje u toku suđenja vodi se računa o interesu i poverenju javnosti, prirodi slučaja, privatnosti i bezbednosti učesnika. Međutim, snimanje i fotografisanje može se prekinuti ili ograničiti ako je javnost isključena u delu postupka ili samo u nekoj procesnoj radnji, tokom iskaza svedoka ili oštećenog na njegov zahtev ili kada sud sam odluči da snimanje ili fotografisanje treba prekinuti ili ograničiti zbog zaštite prava deteta.

Makedonsko zakonodavstvo treba dopuniti u odnosu na pojedinačnu procenu žrtava zbog utvrđivanja njihovih posebnih potreba za zaštitom, što je predviđeno članom 22. Direktive, s obzirom na to da ovakve odredbe uopšte ne postoje.

Kada je u pitanju položaj žrtve sa posebnim potrebama, važno je spomenuti da makedonsko zakonodavstvo predviđa klauzulu o nekažnjavanju žrtve trgovine ljudima. Posebna zaštita žrtve trgovine ljudima jeste predmet nekoliko relevantnih međunarodnih dokumenata.⁴³ Naime, neće se kazniti žrtva trgovine ljudima koja je bila prisiljena da izvrši krivično ili drugo kazneno delo dok je imala status žrtve, ili delo koje je u direktnoj vezi sa njenim položajem žrtve trgovine ljudima (čl. 418-a st. 7. KZ). Ista se zaštita predviđa i u odnosu na dete žrtvu trgovine ljudima (čl. 418-g st. 8. KZ). Intencija zakonodavca jeste da se žrtva ne može kazniti s obzirom na to da je status žrtve takav da kod žrtve ne postoji dobrovoljnost da izvrši krivično delo, već je dejstvovala pod prisilom trgovca ljudima. Na taj način se izbegava sekundarna viktimizacija žrtve koja, s obzirom na stanje u kojem se nalazila, nije bila u mogućnosti da se

42 Судски деловник, Службен весник на РСМ, бр. 66/2013; Закон за управување со движењето на предметите во судовите, Службен весник на РСМ, бр. 42/2020, који има три месеца *vacatio legis* i njegova primena počinje 24. maja 2020. godine.

43 Recommendation Rec(2006)8 on assistance to crime victims, 14 June 2006; Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA; Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating sexual abuse and sexual exploitation of children, and child pornography, replacing the Council Framework Decision 2004/68/JHA; Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

usprotivi trgovcu ljudima. Posebna klauzula o nekažnjavanju trebalo bi da doprinese zaštiti žrtve trgovine ljudima od bilo kakvih mera proceduralne prisile (lišavanja slobode, pritvaranja), pokretanja krivičnog postupka, podnošenja krivične prijave, izricanja sankcija i sl.⁴⁴

Žrtve trgovine ljudima koji su strani državljani i deca bez pratnje uživaju posebna prava i zaštitu prema Zakonu o strancima.⁴⁵ Naime, ako postoji osnov za sumnju da je stranac ili dete bez pratnje žrtva trgovine ljudima, a kako bi se izbegla sekundarna viktimizacija, ne smatra se da je ta osoba ilegalno ušla u zemlju i privremeni boravak odobrava joj se iz humanitarnih razloga iako ne ispunjava zakonske uslove. Posebna zaštita deteta bez pratnje podrazumeva i zabranu vraćanja deteta u matičnu državu ili u drugu državu koja pristaje da ga prihvati sve dok se u toj zemlji ne osiguraju odgovarajući uslovi za prihvatanje deteta. Povratak deteta nije dozvoljen ako je u suprotnosti s Konvencijom o pravima deteta, Konvencijom o zaštiti od mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili Konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

6. Potreba za posebnom obukom praktičara za postupanje sa žrtvama

Praktičari koji postupaju u okviru prava deteta moraju imati posebna saznanja, obuku, stručnost i veštine kako bi se omogućila pravilna praktična primena zakonskih rešenja. Članom 25. Direktive upotpunjuju se tzv. Pekinška pravila UN, prema kojima redovna obuka doprinosi održavanju potrebnog profesionalnog nivoa kompetencija svih osoba koje se bave dečjim pravima.⁴⁶

Obuke treba ponavljati tokom godine kako bi se razmenjivala posebna iskustva u pojedinim predmetima, kako bi se analizirala sudska praksa, kako bi se izbegla neujednačenost i opasnost da neko dete žrtva ili dete svedok ne dobije potrebnu zaštitu zbog nedovoljno iskustva i obučenosti odgovornih osoba iz različitih organa.

Prema odredbama ZPD, obavezu redovne godišnje obuke imaju članovi specijalizovanih odeljenja i stručnih timova za decu koji rade u centrima za socijalni rad, advokat u toku postupka kada se postupak vodi protiv deteta u sukobu sa zakonom ili u toku postupka kada je žrtva dete, službena lica iz Ministarstva unutrašnjih poslova, javni tužioci i sudije za decu.

Za sve navedene kategorije profesionalaca u okviru dečje pravde zakonski je uslov da najmanje pet dana tokom godine pohađaju specijalizovanu obuku o dečjim pravima u zemlji ili inostranstvu.

44 С. Китанов/Ј. Димишковска-Рајковска/Т. Темелкоска, Анализа за примената на начелото на неказнување на жртви на трговијата со луѓе во Република Македонија – меѓународни стандарди, домашно право и практика, ОБСЕ, Скопје, 2014; Препораки за политика и законодавство за делотворна примена на одредбата за неказнување на жртвите на трговија со луѓе, ОБСЕ/Канцеларија на специјалниот претставник и координатор за борба против трговија со луѓе, 2013; В. Камбовски/Т. Лажетиќ, Насоки за имплементација на начелото за неказнување на жртвата на трговија со луѓе и трговија со дете, ОБСЕ (во печат).

45 Закон за странци, Службен весник на РСМ, бр. 97/2018, 108/2019.

46 United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), adopted by General Assembly Resolution 40/33, 29.11.1985.

Prava deteta su jedina oblast u kojoj se traži određeno iskustvo u radu s decom i od porotnika. Republika Severna Makedonija prihvatila je specijalizovanu porotu samo u odnosu na postupke koji se sprovode prema odredbama ZPD. Sudski savet RSM vrši izbor porotnika i prema odredbama čl. 42 st. 3. Zakona o sudovima, prema kojima sudija porotnik za decu treba da bude osoba koja ima iskustvo u vaspitanju i obrazovanju mladih.⁴⁷

U okviru aktivnosti Akademije za sudije i javne tužioce prihvaćen je program za kontinuiranu edukaciju, prema kojem se posebno analizira ZPD sa aspekta sudija i javnih tužioca.⁴⁸

8. Međudržavna saradnja i koordinacija

Direktiva sadrži posebne odredbe (čl. 26) u vezi sa međudržavnom interinstitucionalnom saradnjom i koordinacijom s ciljem olakšavanja saradnje kako bi se prava žrtve i prema Direktivi i prema nacionalnim zakonodavstvima u potpunosti ostvarivala.

Ovaj se domen mora posebno razvijati naročito ako se uzmu u obzir primeri iz domaće prakse gde je potrebno potpisivanje posebnih protokola o saradnji i protokola o postupanju kako bi se jasno definisali koraci koje svaki organ treba da preduzme kako bi se prava žrtve ispoštovala i kako bi se obezbedila njena potpuna zaštita.

Praksa u Severnoj Makedoniji pokazuje da postoji jasna svest o potrebi interinstitucionalne saradnje. Naime, nije mali broj protokola o postupanju koji se izrađuju multisektorskim pristupom, u kojima se jasno definišu koraci svakog involviranog organa u okviru zaštite žrtve, kao što je, na primer, Zajednički protokol o postupanju u slučajevima zloupotrebe i zanemarivanja dece; Multisektorski protokol o postupanju s decom na ulici; Protokol o saradnji između nadležnih institucija u slučaju seksualne zloupotrebe dece i pedofilije i sl.

Kako bi se obezbedila pravilna primena odredaba u vezi sa postupanjem s detetom žrtvom, izrađeni su multisektorski priručnici sa aspekta sudija, tužilaca, policijskih službenika, praktičara iz oblasti socijalne zaštite, psihologije, pedagogije i psihijatrije, kao i pravnika, kojima se u velikoj meri pomaže u primeni ujednačene prakse, ali i pravilne i sveobuhvatnije zaštite žrtve od sekundarne viktimizacije.⁴⁹

Nacionalno koordinaciono telo za borbu protiv nasilja u porodici formirano je 2014. godine.⁵⁰ Reč je o multisektorskom telu kojim predsedava ministar rada i socijalne politike, a koje je sastavljeno od predstavnika relevantnih ministarstva (za rad i socijalnu politiku, unutrašnje poslove, zdravlje, pravosuđe, obrazovanje i nauku), Skupštine Republike Severne Makedonije, sudije osnovnog suda na predlog Sudskog saveta Republike Severne Makedonije, javnog tužioca na predlog Veća javnih tužilaca Republike Severne Makedonije, predstavnika Ombudsmana i dva predstavnika udruženja registrovanih za rad sa nasiljem u porodici. Nacionalno koordinaciono telo može po potrebi uključiti i druge institucije, poslovnu zajednicu, lokalnu samoupravu, akademske profesore, kulturne i naučne radnike, udruženja i medije. Poseban način postupanja centara za socijalni rad sa žrtvama porodičnog nasilja propisan je i podza-

47 Zakon za sudovite, Služben vesnik na PCM, br. 58/2006, 62/2006, 35/2008, 150/2010, 83/2018, 198/2018, 96/2019.

48 Detaljnije na <https://jpacademy.gov.mk/>.

49 Vidi navedene priručnike u fusnoti br. 41 u ovom radu.

50 Zakon za prevencija, sprečuvanje i zaštita od semejno nasilstvo, Služben vesnik na PCM, br. 138/2014, 33/2015, 150/2015.

konskim aktima, u kojima postoje detaljne odredbe u vezi sa obaveštavanjem punoletne žrtve i deteta žrtve o njihovim pravima i načinu na koji se ta prava mogu ostvariti.⁵¹

Kada je reč o zaštiti dece, postoje multisektorska tela kojima je cilj zaštita dece i aktuelizacija pitanja u vezi sa prevencijom dečje delinkvencije, kao primer dobre prakse ostvarivanja multisektorskog pristupa u zaštiti dece.

Naime, od 2018. godine postoji posebno Nacionalno koordinaciono telo za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (NKT), čija je svrha da nadzire i koordiniše sprovođenje aktivnosti s ciljem zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja i koje treba da omogući efikasno i koordinisano delovanje nadležnih organa i drugih relevantnih subjekata u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja. NKT-om predsedava ministar rada i socijalne politike, a sastavljen je od predstavnika Ministarstva rada i socijalne politike, unutrašnjih poslova, obrazovanja i nauke, zdravlja i pravosuđa, Univerzitetske klinike za psihijatriju, Instituta za mentalno zdravlje dece i mladih, Zavoda za socijalne delatnosti, Kancelarije UNICEF-a u Skoplju, Prve dečje ambasade u svetu Međaši, SOS-a dečje selo, Udruženja za zaštitu dečijih prava i Saveta za prevenciju maloletničkog prestupništva. Godišnji izveštaj koji priprema NKT dostavlja se Vladi Republike Severne Makedonije. Ovaj izveštaj pripremljen je na osnovu podataka prikupljenih o deci žrtvama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u sektorima obrazovanja, zdravstva, socijalnih pitanja i policije.⁵²

S ciljem poboljšanja mogućnosti za prevenciju dečje delinkvencije, od 2007. godine postoji Državni savet za prevenciju dečje delinkvencije, osnovan Zakonom o pravima maloletnika iz 2007⁵³, a njegov mandat je produžen i novim Zakonom o pravima dece iz 2013. godine.⁵⁴ Državni savet sastavljen je od 15 članova koje bira Skupština Republike Severne Makedonije. Sedam članova Saveta predlaže ministar pravosuđa, a oni su predstavnici Ministarstva rada i socijalne politike, obrazovanja i nauke, unutrašnjih poslova, javnog tužilaštva RSM, Vrhovnog suda RSM i Advokatske komore RSM. Osam članova bira se javnim konkursom iz reda istaknutih naučnih i stručnih radnika koji rade na zaštiti dece, od kojih je jedan predstavnik nevladinih organizacija za zaštitu dece.⁵⁵

Velika je uloga i doprinos Kancelarije UNICEF-a u Skoplju u podršci istraživanja, pravne analize, organizovanja međunarodnih konferencija, kojima je uloga žrtve, naročito deteta žrtve, glavni prioritet.⁵⁶ U kontekstu međuinstitucionalne saradnje vredi pomenuti Mapiranje institucija i građanskih organizacija koje pružaju usluge deci žrtvama nasilja i zloupotrebe,⁵⁷ kao i najnoviju Analizu o položaju žena i dece u Republici Severnoj Makedoniji.⁵⁸

51 Правилник за начинот на спроведувањето и следењето мерките за заштита на жртвата на семејно насилство преземени од Центарот за социјална работа и за начинот на следење на изречените привремени мерки за заштита, Службен весник на РСМ, бр. 17/2005.

52 <https://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2019/02/1-nkt-izvestaj-evropa-final-final-1.pdf>.

53 Закон за малолетничка правда, Службен весник на РМ, бр. 87/2007, 103/2008, 161/2008, 145/10, van snage nakon donošenja Zakona o pravima dece u 2013. godini.

54 Закон за правда за децата, Службен весник на РСМ, бр. 148/2013, 152/2019, 275/2019.

55 <http://dspdp.com.mk/>.

56 <https://www.unicef.org/northmacedonia/mk>.

57 Мапирање на институциите и организациите на граѓанското општество кои им пружаат услуги на деца жртви на насилство и злоупотреба, 2014,

https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3461/file/MK_Mapping_InstitutionsChildrenVictims_Report_MK.pdf.

58 Анализа на состојбата со жените и децата во Република Северна Македонија, 2020, https://www.unicef.org/northmacedonia/media/5291/file/Sitan%202019_MK.pdf.

Severna Makedonija je članica baze podataka TransMonEE (*Transformative Monitoring for Enhanced Equity*). To je program za praćenje položaja dece koja se suočavaju sa nejednakostima u ostvarivanju svojih prava utvrđenih Konvencijom o pravima deteta. Podaci o zemlji uključuju izračunate pokazatelje, podatke o svim varijablama koje nadgledaju i ažuriraju zemlje u okviru baze TransMonEE, bez obzira na to da li se oni nalaze u konačnoj TransMonEE bazi podataka, kao i podatke koji se direktno dobijaju iz drugih baza podataka.⁵⁹

9. Zaključna razmatranja

Nepobitna je činjenica da se položaj žrtve u okvirima krivičnog prava u znatnoj meri poboljšava u poslednje dve decenije. Međunarodni instrumenti o pravima, položaju i podršci žrtvama imaju veliki uticaj na nacionalno zakonodavstvo i doprinose da se izbalansira položaj žrtve u različitim državama.

Makedonsko procesno zakonodavstvo u odnosu na punoletne počiniocce krivičnih dela i u odnosu na decu u sukobu sa zakonom i decu koja su žrtve ili svedoci krivičnih dela mora biti dopunjeno kako bi se detaljnije transponovala Direktiva 2012/29 Evropske unije.

Neophodno je proširenje pojma žrtve kako bi pojam obuhvatio i članove njene porodice, ali zakonodavac mora da vodi računa o tome kako će napraviti prioritet među osobama koje se mogu javiti kao žrtve i utvrditi obuhvat u zavisnosti od okolnosti slučaja. Kako bi se poboljšala primena medijacije, neophodno je da zakonodavac omogući da se taj postupak u slučaju punoletnih počinitelaca sprovodi u odnosu na sva krivična dela za koja se vodi skraćeni postupak, a ne samo za ona krivična dela koja je ovlašćen da goni privatni tužilac. Potrebno je prihvatiti rešenje uvođenja obaveznog pokušaja medijacije i u postupcima protiv punoletnih počinitelaca i protiv dece u sukobu sa zakonom kako bi stranke imale mogućnost da budu informisane o postupku medijacije, bez obzira na lični stav nadležnog organa koji vodi postupak. Makedonsko zakonodavstvo ne ispunjava uslove predviđene u čl. 12. Direktive s obzirom na to da restorativna pravda nije probila svoj put u okviru pravosuđa i uopšte ne postoje centri za pružanje restorativne usluge u odnosu na žrtve koje bi se upustile u restorativni proces. Kako bi se poboljšala primena medijacije kod dece, a i kod punoletnih, potrebno je sprovođenje obuke i licenciranje medijatora za krivičnu oblast i posebno za oblast dece, s obzirom na to da se diverzione metode postupanja s decom veoma retko koriste u praksi.

Treba zakonski omogućiti žrtvi da podnese prijavu na svom jeziku u slučaju kada ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi postupak, ali potrebno je da žrtva koja je prijavila krivično delo dobije i pismenu potvrdu svoje formalne prijave krivičnog dela, koju treba besplatno prevesti na jezik koji razume žrtva.

Ujedno, prava žrtve se moraju proširiti kako bi obuhvatila i obaveštenja o odbacivanju krivične prijave, odluci javnog tužioca da obustavi krivično gonjenje, obezbeđivanje zaštite od zastrašivanja i odmazde, mogućnost da žrtvu tokom postupka prati osoba u koju ima poverenje, ukoliko žrtva traži da bude informisana o ukidanju pritvora ili druge mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog, ako je osuđeni pobegao ili je pušten iz zatvora i sl.

59 <http://transmonee.org/>.

Makedonsko krivičnoprocesno zakonodavstvo treba dopuniti u odnosu na pojedinačnu procenu žrtava zbog utvrđivanja njihovih posebnih potreba za zaštitom, predviđenih članom 22. Direktive, s obzirom na to da takve odredbe uopšte ne postoje. Prilikom individualne procene žrtve uzimaju se u obzir lične karakteristike žrtve, psihofizičko stanje, vid i priroda krivičnog dela i okolnosti pod kojima je krivično delo počinjeno. Posebnu pažnju treba posvetiti žrtvama koje su zbog ozbiljnosti krivičnog dela pretrpele ozbiljna psihofizička oštećenja, ili teške posledice krivičnog dela, ili čiji je odnos prema počinocu posebno ranjiv.

S obzirom na to da ne postoji državni fond za novčanu pomoć žrtvama, njega je potrebno što pre osnovati prema uslovima predloženog zakona koji je u proceduri donošenja.

Kada je reč o deci, makedonsko zakonodavstvo ne poznaje odredbu prema kojoj uvek kada se godine deteta žrtve ne mogu sa sigurnošću utvrditi, treba postupati prema pravilima *in dubio pro reo*, kada se za osobu smatra da je u pitanju dete žrtva i da može da koristi prava, zaštitu i podršku kao dete žrtva.

I dok je legislativno znatno lakše obezbediti potrebne uslove za bolji tretman, pomoć i podršku žrtvi, veoma je teško obezbediti institucionalne uslove da bi se zakoni uspešno primenjivali. Nije dovoljno samo propisati prava žrtve ako ona nema mogućnosti da ostvari ta prava, ako ne postoje službe koje pružaju pomoć, podršku, savetovanje, zbrinjavanje i slično. Jedan od zaključaka monitoringa implementacije Zakona o prevenciji, sprečavanju i zaštiti od porodičnog nasilja jeste i da je i pored toga što je zakon postavio pravne osnove za garantovanje efikasnije zaštite od nasilja u porodici, ocenjuje se da cilj nije ispunjen pošto nije došlo do značajne promene u sistemu zaštite, pružanju usluge žrtvama i međusobnoj saradnji i koordinaciji, a ni privremene mere nisu dale očekivane efekte.⁶⁰

Interinstitucionalnu saradnju treba uspostaviti i negovati kako bi se omogućilo maksimalno korišćenje dostupnih mera, usluga i podrške žrtvama.

Činjenica je da je u Severnoj Makedoniji doprinos nevladinog sektora ključan za neke aspekte pomoći i zaštite s obzirom na to da država nema potrebne resurse, da bi taj proces kada bi ga država sprovodila bio znatno duži, sporiji, opterećen nekim drugim institucionalnim preprekama koje nevladin sektor uspešnije prevazilazi. Kada su nevladine organizacije u pitanju, jedini je problem nedostatak održivih izvora finansiranja, što dodatno komplikuje status žrtve.

60 Неда Чаловска-Димовска, Извештај од мониторингот на спроведувањето на Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, Национална мрежа против насилство врз жените и семејно насилство – Глас против насилство, Скопје, Декември 2016.

Članci:

1. Г.Лажетиќ/А.Груевска – Дракулевски, Виктимологијата во Република Северна Македонија, МРКК, бр. 1–2/2019
2. В. Камбовски/Г.Лажетиќ/Л.Нанев/Б.Арифи/О.Кошевалиста/Ц.Саити, Коментар на Законот за правда за децата, УНИЦЕФ и СППМД, 2018
3. Г.Калајџиев/Г.Лажетиќ/Л.Неделкова/М.Денковска/М.Тромбева/Т.Витларов/П.Јанкуловска/Д. Кадиев, Коментар на Законот за кривичната постапка, ОБСЕ, Скопје, 2018
4. G.Lažetić-Bužarovska, Macedonia, in Restorative justice and mediation in penal matters, (F.Düinkel/J.G.Holten/P.Horsfield Eds.), vol. 1, Forum Verlag Godesberg, 2015, str. 501-528
1. Г.Лажетиќ-Бужаровска/Г.Калајџиев/Д.Илиќ/Б.Мисоски, Казнено процесно право – учебно помагало, Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, 2015
2. Г.Лажетиќ-Бужаровска/Л.Нанев/О.Кошевалиска: Медијација во системот на малолетничката правда, Кавадарци, 2012
3. В.Камбовски, Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија, Второ изменето издание, Скопје, 2015
4. Л.Нанев/Ј.Илиевски/Л.Јаковчевска, Процедури за постапување со дете – жртва, СППМД, Кавадарци, 2014
5. Г.Лажетиќ/Т.Кикерекова/С.Пајовиќ-Мишевска/Н.Петровска/М.Бошковска/В.Димитриевска, Прирачник за обуки за постапување, третман и заштита на децата – жртви и сведоци на насилство во кривичната и граѓанската постапка, МЗМП, 2018
6. С.Китанов/Ј.Димишковска-Рајковска/Т.Темелкоска, Анализа за примената на начелото на неказнување на жртви на трговијата со луѓе во Република Македонија – меѓународни стандарди, домашно право и практика, ОБСЕ, Скопје, 2014
7. Препораки за политика и законодавство за делотворна примена на одредбата за неказнување на жртвите на трговија со луѓе, ОБСЕ/Канцеларија на Специјалниот претставник и координатор за борба против трговија со луѓе, 2013
8. В.Камбовски/Г.Лажетиќ, Насоки за имплементациа на начелото за неказнување на жртвата на трговија со луѓе и трговија со дете, ОБСЕ (во печат).

61 Bibliografija je navedena prema redosledu citiranja.

-
9. Мапирање на институциите и организациите на граѓанското општество кои им пружаат услуги на деца жртви на насилство и злоупотреба, 2014
 10. Анализа на состојбата со жените и децата во Република Северна Македонија, УНИЦЕФ Скопје, 2020
 11. Неда Чаловска-Димовска, Извештај од мониторингот на спроведувањето на Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, Национална мрежа против насилство врз жените и семејно насилство – Глас против насилство, Скопје, Декември 2016

Zakoni i podzakonski akti:

1. Закон за кривичната постапка, Службен весник на РСМ, бр. 150/2010, 198/2018.
2. Кривичен законик, Службен весник на РСМ, бр. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015, 97/2017, 248/2018.
3. Закон за правда за децата, Службен весник на РСМ, бр. 148/2013, 152/2019, 275/2019.
4. Закон за бесплатна правна помош, Службен весник на РСМ, бр. 101/2019.
5. Закон за бесплатна правна помош, Службен весник на РСМ, бр. 161/2009, 185/2011, 27/2014, 104/2015.
6. Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, Службен весник на РСМ, бр. 138/2014, 33/2015, 150/2015.
7. Закон за меѓународна соработка во кривичната материја, Службен весник на РСМ, бр. 124/2010.
8. Закон за заштита на сведоците, Службен весник на РСМ, бр. 38/2005, 58/2005, 71/2018.
9. Судски деловник, Службен весник на РСМ, бр. 66/2013
10. Закон за управување со движењето на предметите во судовите, Службен весник на РСМ, бр. 42/2020
11. Закон за странци, Службен весник на РСМ, бр. 97/2018, 108/2019.
12. Закон за судовите, Службен весник на РСМ, бр. 58/2006, 62/2006, 35/2008, 150/2010, 83/2018, 198/2018, 96/2019.

-
13. Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, Службен весник на РСМ, бр. 138/2014, 33/2015, 150/2015.
 14. Правилник за начинот на спроведувањето и следењето мерките за заштита на жртвата на семејно насилство преземени од Центарот за социјална работа и за начинот на следење на изречените привремени мерки за заштита, Службен весник на РСМ, бр. 17/2005.

Međunarodni dokumenti:

1. Recommendation no. R (83) 7 on participation of the public in crime policy, 23 June 1983
2. Recommendation no. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure, 28 June 1985
3. Recommendation no. R (87) 21 on assistance to victims and the prevention of victimisation, 17 September 1987
4. Recommendation Rec(2006)8 on assistance to crime victims, 14 June 2006
5. Declaration by the Committee of Ministers on “strengthening the rights of the child as the key to a ‘future-proof’ Europe”, Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 2020
6. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA
7. UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, A/RES/40/34, 29.11.1985
8. Convention on the Rights of the Child, UN General Assembly resolution 44/25, 20.11.1989
9. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008
10. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS no. 210
11. Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA

-
12. Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating sexual abuse and sexual exploitation of children, and child pornography, replacing the Council Framework Decision 2004/68/JHA
 13. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (“The Beijing Rules”), adopted by General Assembly Resolution 40/33, 29.11.1985

Internet-stranice:

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

<http://www.vsrn.mk>

<http://dspdp.com.mk/>

<http://lastrada.org.mk/>

www.pristapdopravda.mk

<http://www.esem.org.mk/>

<https://www.glasprotivnasilstvo.org.mk/>

[https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Strategija %20i%20akciski%20 plan_MK-web.pdf](https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Strategija%20i%20akciski%20plan_MK-web.pdf)

<https://rm.coe.int/168008482e>

https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=pD5xi9ix

http://mtsp.gov.mk/pocetna-ns_article-nacionalniot-plan-za-sproveduvanje-na-konven-cijata-za-sprecuvanje-i-borba-protiv-nasilstvoto-vrz-zen.nspix

<https://jpacademy.gov.mk/>

<https://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2019/02/1-nkt-izvestaj-evropa-final-final-1.pdf>

<https://www.unicef.org/northmacedonia/mk>

https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3461/file/MK_MappingInstitutions-ChildrenVictims_Report_MK.pdf

https://www.unicef.org/northmacedonia/media/5291/file/Sitan%202019_MK.pdf

<http://transmonee.org/>

Criminal Legislation of North Macedonia and Victim of Crime (Regulations, Practice and Improvement Measures)

Summary

The Republic of North Macedonia, as a candidate country for EU membership, is obliged to consider harmonising its domestic legislation with EU directives. As regards the position of the victim, it must be acknowledged that the Macedonian legislator has been taking steps to set minimum standards for adult victims, child victims as well as the protection of victims of specific criminal offences.

The structure of this paper follows the content of the Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, which is, according to the author, the most appropriate way of identifying points of compliance and departure. It is important to stress that the Directive lays down minimum rules, while member states are free to extend the rights set out therein in order to provide a higher level of protection. In applying the Directive, it is decisive that children's best interests be of primary consideration. In the paper, the author emphasises the conceptual definition of "victim" and the restorative approach, aspects related to the manner in which the victim receives relevant information and support, victim's procedural position as a participant in criminal proceedings, protection of the victim and the position of a victim with special protection needs, specialist training provided to practitioners in dealing with victims, as well as aspects related to cooperation and coordination among institutions.

The author has identified areas where legislation needs to be amended in order to transpose the Directive. According to the author, although it is much easier to make legislative amendments to ensure the necessary conditions for better treatment of victims and enhanced victim support and

62 Full professor at Iustinianus Primus Faculty of Law, Skopje, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, gordana2206@gmail.com and President of the Association for Criminal Law and Criminology of Macedonia (<http://www.maclc.mk/>).

assistance, it is very difficult to provide institutional requirements for successful application of legislative dispositions.

Keywords: *victim, protection, support, vulnerable victims, restorative justice, child victims, criminal proceedings, training, cooperation and coordination.*

Mere zaštite ųrtava i svedoka krivičnih dela (međunarodni pravni standardi i krivično zakonodavstvo Republike Srbije)

Rezime

Nekoliko je grupa pitanja koja čine predmet stručno-kritičke, normativno-praktične analize problematike mera zaštite ųrtava i svedoka krivičnih dela. Prva grupa pitanja posvećena je opštim napomenama o predmetnoj problematici u okviru kojih je ukazano na pojam i značaj svedočenja i zakonske tekstove koji regulišu ovu problematiku na prostoru Republike Srbije. Druga i treća grupa pitanja posvećene su analizi dve kategorije svedoka. To su posebno osetljivi svedoci i zaštićeni svedoci. Među ne malim brojem pitanja ove kategorije svedoka posebno se ističu ona koja se odnose na njihov procesni položaj, kao i na autorovo viđenje mera za njegovo poboljšanje.

Pitanjima normi i njihove primene iz Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku u radu je posvećena posebna pažnja. U prilog tome najbolje govori činjenica da su u okviru ovog dela rada predmetna pitanja razmatrana ne samo sa aspekta ovog zakonskog teksta već i sa aspekta drugih zakonskih i podzakonskih akata, kao i međunarodnih pravnih akata koja za svoj predmet regulisanja imaju predmetnu problematiku. Uz to, u radu je posebna pažnja posvećena i analizi predmetnih pitanja kroz prizmu krivičnih postupaka za ratne zločine, što tekstu daje posebnu specifičnost.

1 Tužilac za ratne zločine Republike Srbije.
2 Zamenik tužioca za ratne zločine.
3 Sekretar Tužilaštva.
4 Tužilački pomoćnik.

Na kraju, tu su i pitanja prikaza ključnih osobnosti međunarodnih pravnih akata (univerzalnog i regionalnog karaktera), uključujući i akta međunarodnih krivičnih sudova po pitanju prava (statusnog položaja) žrtava i svedoka krivičnih dela u postupcima rasvetljenja i rešenja krivične stvari.

Ključne reči: *žrtva, svedok, krivično delo, krivična stvar, ratni zločini, međunarodna pravna akta, zakon, sud, javni tužilac.*

1. Opšte napomene

Jedna od najznačajnijih dokaznih radnji u krivičnom postupku je ispitivanje svedoka koje je regulisano odredbama Zakonika o krivičnom postupku. Prema ovom zakoniku, shodno čl. 91, svedok je lice za koje je verovatno da će dati obaveštenja o krivičnom delu, učiniocu ili o drugim činjenicama koje se utvrđuju u postupku. Istovremeno, ovlašćenje organa postupka da od žrtava krivičnih dela prikuplja ova obaveštenja proizlazi iz odredbe člana 92. stav 2. ZKP koja govori o tome da i oštećeno lice može biti ispitano kao svedok, a što je u konkretnom slučaju od značaja s obzirom na to da ZKP ne poznaje termin „žrtva”, već samo pojam oštećenog lica. U predmetima ratnih zločina koji su u nadležnosti Posebnog tužilaštva, svedočenja lica koja raspolazu ključnim saznanjima u vezi sa izvršenjem određenog krivičnog dela ratnog zločina, a osobito svedočenja žrtava, imaju posebnu vrednost, jer su materijalni dokazi značajnije dokazne snage o konkretnom ratnom zločinu uglavnom malobrojni ili se njima dokazuju činjenice koje su prethodile ili su nastupile nakon izvršenja dela. Uzrok tome su okolnosti koje po prirodi stvari prate izvršenje krivičnog dela ratnog zločina, ali i protok dugog vremenskog perioda između samog događaja i procesuiranja učinilaca, što nesumnjivo utiče na otežano pribavljanje materijalnih dokaza. Iz tog razloga svedoci su u ovim predmetima neprikosnovenno dokazno sredstvo, što je razlog više da se u što većoj meri osigura i obezbedi njihova zaštita primenom adekvatnih mera.

Mere zaštite svedoka i oštećenih, odnosno žrtava krivičnih dela na prvom mestu pružaju Zakonik o krivičnom postupku, koji konkretizuje način ispitivanja ovih lica i njihovu zaštitu u toku samog postupka, i Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, koji zaštitu pruža kako svedocima i žrtvama tako i ostalim učesnicima krivičnog postupka i ima širu primenu, a obuhvata period pre otpočinjanja krivičnog postupka, tokom postupka i nakon njegovog okončanja, dakle podrazumeva i vanprocesnu zaštitu. Osim toga, zaštitu svedoka i oštećenih obrađuju u manjem obimu i drugi zakoni, među kojima bismo pomenuli Zakon o organizaciji i nadležnosti u predmetima ratnih zločina i Krivični zakonik.

Zakonik o krivičnom postupku zaštitu svedocima pruža kroz odredbu čl. 102. kojom su propisane dužnosti organa postupka da u slučaju eventualnog napada na ličnost oštećenog ili svedoka adekvatno reaguje. Propisano je sankcionisanje uvrede, pretnje i svakog drugog napada na svedoka ili oštećenog, a sankcije koje mogu biti primenjene u odnosu na lica koja pred organom postupka vređaju oštećenog ili svedoka, prete mu ili ugrožavaju njegovu bezbednost, variraju od opomene do novčane kazne od 150.000 dinara. Ovde je bitno pomenuti i ovlašćenje javnog tužioca da preduzima krivično gonjenje u slučaju postojanja nasilja ili ozbiljne pretnje upućene oštećenom ili svedoku, kao i da zahteva od policije da preuzme mere zaštite oštećenog ili svedoka u skladu sa zakonom (stav 5).

Očigledno prepoznajući nedostatke u praktičnoj primeni navedenog stava iz člana 102. ZKP, Akcioni plan za Poglavlje 23 (aktivnost 1.4.4.1) nalaže analizu dosadašnje prakse u njegovoj primeni u pravcu sagledavanja postojećih potreba za izmenu člana i bolju zaštitu svedoka.

2. Posebno osetljiv svedok

Iako prethodni Zakonik o krivičnom postupku iz 2009. godine nije poznavao institut „posebno osetljivog svedoka”, važeći ZKP ovaj institut reguliše odredbama čl. 103. i 104. Odredbe čl. 103. ZKP bliže određuju kategorije lica koje mogu dobiti ovaj status, a odlike se mogu povezivati za uzrast svedoka, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje ili mogu biti povezane sa samim krivičnim delom u vezi sa kojim treba da svedoči, gde su od značaja za procenu dodeljivanja statusa priroda, način ili posledice krivičnog dela u vezi sa kojim svedoči. Ovlašćenje u pogledu donošenja odluke o dodeli ovog statusa ostavljena je na procenu organu postupka koji ceni opravdanost određivanja same mere zaštite. Pri tome, zakon dodeljivanje ovog statusa propisuje kao mogućnost, a ne kao obavezu organa postupka, što po našem mišljenju svakako ukazuje na potrebu da lice koje donosi procenu bude adekvatno stručno obučeno i iskusno u oblasti zaštite svedoka i žrtava. Osim organa postupka koji je ovlašćen da odredi status posebno osetljivog svedoka po službenoj dužnosti, inicijativu u tom pravcu imaju i stranke u postupku, kao i sam svedok.

Odluka o dodeli statusa posebno osetljivog svedoka može se doneti u različitim fazama krivičnog postupka s obzirom na to da odredba čl. 103. st. 2. ZKP propisuje da za donošenje te odluke mogu biti nadležni javni tužilac, predsednik veća ili sudija pojedinac.

Prema Zakoniku o krivičnom postupku, ispitivanje ovog svedoka prate brojne specifičnosti, a ogledaju se u mogućnosti postavljanja punomoćnika, posebnom načinu ispitivanja, prisustvu stručnih lica njihovom ispitivanju, ispitivanju van prostorija organa postupka, kao i mogućnosti da se okrivljenom uskrati pravo na suočenje sa svedokom.

Naime, čl. 103. ZKP ostavlja mogućnost da se interesi posebno osetljivog svedoka dodatno zaštite postavljanjem punomoćnika ovom svedoku. Punomoćnika mogu da postave javni tužilac ili predsednik suda sa spiska advokata. Međutim, neće se u svakom slučaju postavljati punomoćnik, već tek ukoliko organ postupak proceni da je to potrebno radi zaštite interesa posebno osetljivog svedoka.

Na poseban pristup ovoj kategoriji svedoka ukazuje i odredba člana 104. ZKP, u pogledu načina postavljanja pitanja, s obzirom na to da propisuje da se ispitivanje može obaviti isključivo preko organa postupka koji je dužan da se prema njemu odnosi sa posebnom pažnjom, nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice koje ispitivanje može imati po svedoka. Potpuno je realno očekivati da je svedok nesiguran, uznemiren, da ima tremu, ali i izražen strah pre ili tokom ispitivanja, osobito imajući u vidu da nemaju svi isti način percepcije događaja koji je predmet krivičnog postupka, da kod svedoka postoji unutrašnja dilema da li će preneti svoja saznanja na dovoljno razumljiv i ispravan način, da davanje iskaza podrazumeva vraćanje na događaje koji su u predmetima ratnih zločina uglavnom traumatični i za svedoke i za žrtve, osobito kada je reč o licima koja su mlađa, zdravstveno osetljiva, a naročito kada se radi o osobama ženskog pola koja treba da svedoče o krivičnom delu sa elementom seksualnog nasilja. Zakon u odredbi člana 104. predviđa mogućnost da se ispitivanje obavi uz pomoć

psihologa, socijalnog radnika i drugog stručnog lica, dakle od strane posebno obučениh lica, profesionalaca, o čemu odluku donosi organ postupka.

Posebnost ispitivanja ogleđa se i u pogledu mesta na kom se može obaviti ispitivanje, o čemu govori takođe odredba čl. 104. ZKP, pa i tu postoji izvesno odstupanje od uobičajenog ispitivanja, jer se ne odvija u prostorijama organa postupka. Ono je, dakle, moguće van tih prostorija i uz primenu tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, odnosno putem videokonferencijske veze, a bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok nalazi. U tom smislu, posebno osetljivom svedoku je omogućeno da iskaz da u svom stanu ili u drugoj prostoriji, odnosno u ovlašćenoj instituciji stručno osposobljenoj za ispitivanje posebno osetljivih lica.

I mogućnost suočavanja svedoka sa optuženim, čemu se često pristupa u krivičnom postupku, ovde je donekle ograničena i zakon je dozvoljava samo pod određenim uslovima. Shodno Zakoniku, posebno osetljiv svedok ne može biti suočen sa okrivljenim izuzev ukoliko to sam okrivljeni zahteva, ali i pored toga ne postoji obaveza, već je ostavljeno organu postupka da sam proceni i dozvoli suočenje, vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane.

Iako se iz navedenog može zaključiti da zakon kroz različite modalitete ispitivanja daje mogućnost da taj postupak protekne za svedoka sa što manje neprijatnosti, uloga organa koji vodi postupak je izuzetno značajna, jer upravo od njegove procene zavisi koju će od navedenih mera u svakom pojedinačnom slučaju primeniti, u kojim uslovima i na koji način će obaviti ispitivanje posebno osetljivog svedoka, naravno uz ispunjenje i drugih procesnih pretpostavki za takvo ispitivanje, a što podrazumeva da je neophodno da dobro proceni ličnost svedoka, odnosno oštećenog koga će ispitivati, koje mere će najviše doprineti njegovoj zaštiti i uz koje će pružiti najkvalitetniji iskaz.

Zbog načela neposrednosti, ispitivanje svedoka putem videokonferencijske veze je izuzetak, a praksa je pokazala da se ovaj vid ispitivanja najčešće koristi kada svedok, odnosno oštećeni žive u inostranstvu, što nije retkost u predmetima ratnih zločina, i zahtevaju da svedoče na taj način jer se plaše dolaska u sud iz razloga sopstvene bezbednosti. Ispitivanje putem videokonferencijske veze primenjuje se često u praksi jer je to nekada jedini način da svedok da iskaz. U tom slučaju, kada se suđenje odvija primenom ove mere, strankama se omogućava postavljanje pitanja i suočavanje sa svedokom, odnosno oštećenim, kao i predočavanje njihovih ranijih iskaza kada za tim postoji potreba.

Smatramo da je navedenim odredbama cilj da se određene, osetljive kategorije lica koja imaju svojstvo svedoka ili žrtve u što većoj meri zaštite, da se izbegne njihova dodatna traumatizacija pre i tokom svedočenja, što se, u krajnjoj liniji, odražava i na kvalitet njihovog iskaza kao dokaznog sredstva.

3. Zaštićeni svedok

Zakonska mera koja u donekle kompleksnijoj dimenziji omogućava zaštitu lica koje svedoči i njegovog identiteta jeste institut „zaštićenog svedoka”. Krivična dela ratnih zločina su u Krivičnom zakoniku svrstana u grupu dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, za koja su kako domaćim tako i međunarodnim pravom propisane najstrože

kazne. Iskustvo je pokazalo da svedoci u predmetima u kojima postupa Tužilaštvo za ratne zločine u velikom broju zahtevaju zaštitu u postupku, a što je potpuno očekivano i logično s obzirom na njihovu svest o predmetu svedočenja, ozbiljnost i težinu koju postupci u tim predmetima nose, čestu zainteresovanost javnosti za te postupke i zakonsku regulativu koja podrazumeva najstrože krivične sankcije za učinioce tih krivičnih dela. Upravo iz tog razloga, razumljivo je da kod ovih svedoka može postojati bojazan da im usled davanja iskaza mogu biti ugrožena osnovna ljudska prava kao što su život, zdravlje, sloboda i slično, a takva mogućnost postoji i u odnosu na njima bliska lica, pre svega u odnosu na članove najuže porodice. Praksa je pokazala da zaštitu najčešće traže žrtve krivičnog dela koje su same, ili njima bliska lica, pretrpele neki vid seksualnog nasilja, telesnog povređivanja, nečovečnog postupanja, mučenja, kao i oni koji su bili očevici najtežih zločina. Kod žrtava uvek postoji rizik od sekundarne viktimizacije i ponovne traumatizacije, zbog čega je neophodan ozbiljan i dubok pristup njihovom ispitivanju.

Zakonik o krivičnom postupku u svojim odredbama (od čl. 105. do čl. 112) detaljno uređuje ovaj institut. Odluka o određivanju statusa zaštićenog svedoka je u nadležnosti suda. U fazi istrage, odluku o određivanju statusa zaštićenog svedoka donosi sudija za prethodni postupak, a po potvrđivanju optužnice nadležnost se prenosi na veće.

Da bi neko lice dobilo status zaštićenog svedoka, neophodno je da sud, nakon uzimanja izjava od svedoka i javnog tužioca, utvrdi postojanje okolnosti koje ukazuju da bi svedok davanjem iskaza sebe ili sebi bliska lica izložio opasnosti po život, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima.

Odredbom čl. 106. ZKP propisane su mere posebne zaštite kojima se obezbeđuje da se istovetnost zaštićenog svedoka ne otkrije javnosti, a to su: isključenje javnosti sa glavnog pretresa i zabrana objavljivanja podataka o istovetnosti svedoka, koja se izuzetno određuje i u odnosu na okrivljenog ili njegovog branioca. Zakonodavac je predvideo da se čak i ovim licima mogu uskratiti podaci o istovetnosti zaštićenog svedoka ukoliko sud nakon uzimanja izjava od svedoka i branioca utvrdi da su život, zdravlje ili sloboda svedoka ili njemu bliskog lica u toj meri ugroženi da to opravdava ograničenje prava na odbranu i da je svedok verodostojan, s tim što postoji obaveza suda da ovu istovetnost otkrije najkasnije 15 dana pre početka glavnog pretresa okrivljenom i njegovom braniocu (član 106. ZKP) s obzirom na to da se zadire u jedno od osnovnih prava okrivljenog koje je garantovano Ustavom i Zakonikom o krivičnom postupku, a to je pravo na odbranu.

Jedan oblik zaštite svedocima i žrtvama daje se na glavnom pretresu, kroz odredbu čl. 363. st. 1. tač. 4. ZKP kojom je propisano da se javnost može isključiti radi zaštite privatnosti, a kod ispitivanja zaštićenog svedoka isključenje javnosti može biti i restriktivnije tako da ne obuhvata izuzetke propisane odredbom člana 364. stav 2. ZKP, kada se ne dozvoljava ni prisustvo pojedinih službenih lica, naučnih, stručnih i javnih radnika, niti bračnog druga optuženog, njegovih bliskih srodnika ili lica sa kojim optuženi živi u vanbračnoj ili drugoj trajnoj zajednici. Praksa u predmetima ratnih zločina je po tom pitanju različita. Sud je nekada tokom postupka u potpunosti isključivao javnost prilikom ispitivanja zaštićenih svedoka i pored primene drugih zaštitnih mera (primer – presuda Višeg suda u Beogradu, Odeljenje za ratne zločine K.Po2.br. 11/14 od 16.06.2015. godine, delimično preinačena presudom Apelacionog suda u Beogradu Kž1Po2 br. 5/15 od 28.03.2018. godine, koja je delimično preinačena presudom Kž.3 Po2 br. 1/18 od 13.02.2019. godine), a nekada je dozvoljavao prisustvo samo određenom krugu lica koja predstavljaju stručnu javnost, kao što su predstavnici OEBS-a, Fonda za humanitarno pravo, Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva, nalazeći da je to od

interesa za njihovu javnu delatnost (predmeti „Zvornik 1” i „Zvornik 2” – presude Okružnog suda u Beogradu, Veća za ratne zločine K.V. 5/05 od 12.06.2008. godine i Vrhovnog suda Srbije, KŽ1 Rz. 3/08 od 08.04.2009. godine i presude Višeg suda u Beogradu, Odeljenja za ratne zločine K.Po2.br. 28/10 od 22.11.2010. godine i Apelacionog suda u Beogradu KŽ1Po2.br. 6/11 od 03.10.2011. godine).

U praksi su najčešći razlozi koje svedoci ili žrtve navode kada zahtevaju mere zaštite razlozi lične sigurnosti i bezbednosti, kako njihove tako i njihovih porodica, činjenica da žive i dalje u istom mestu u kom se odigrao inkriminirani događaj, strah od osude javnosti i moguć povratak u mesto prebivališta. Sa druge strane, treba napomenuti da sud najčešće isključuje javnost u potpunosti kada svoje iskaze iznose lica koja su pretrpela neki vid seksualnog nasilja.

Iako je nadležnost u pogledu donošenja odluke u rukama suda, koji ima i mogućnost da po službenoj dužnosti odredi status zaštićenog svedoka, inicijativu u tom pravcu imaju i javni tužilac ili sam svedok. Član 107. ZKP detaljno propisuje podatke koje zahtev mora da sadrži, a odnose se na lične podatke o svedoku, podatke o krivičnom delu o kome se svedok ispituje, činjenice i dokaze koji ukazuju na to da u slučaju svedočenja postoji opasnost po život, telo, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima svedoka ili njemu bliskih lica i opis okolnosti na koje se svedočenje odnosi. Posebna procedura osigurava dodatno tajnost podataka, s obzirom na to da se zahtev podnosi u zapečaćenom omotu i predaje sudiji za prethodni postupak ukoliko se podnosi u toku istrage, odnosno predsedniku veća ako se podnosi nakon potvrđivanja optužnice.

U zavisnosti od faze krivičnog postupka u kojoj se odlučuje o određivanju statusa zaštićenog svedoka, odluku donosi ili sudija za prethodni postupak ili veće. S obzirom na to da podaci predstavljaju tajnu, prilikom donošenja odluke na glavnom pretresu obavezno je isključenje javnosti, bez izuzetaka propisanih čl. 364. stav 2. ZKP, što znači da na tom glavnom pretresu nije dozvoljeno ni prisustvo službenih lica, naučnih, stručnih i javnih radnika, bračnog druga optuženog i njegovih bliskih srodnika, te je faktički dozvoljeno samo prisustvo stranaka u postupku – javnog tužioca i optuženog, kao i njegovog branioca.

Elementi rešenja kojim se određuje status zaštićenog svedoka i trajanje mere određeni su u stavu 2. člana 108. Zakonika o krivičnom postupku, koji propisuje da se u rešenju kojim se određuje status zaštićenog svedoka navodi pseudonim zaštićenog svedoka, trajanje mere i način na koji će biti sprovedena. Zakonik taksativno nabraja načine na koje se sprovodi mera zaštite identiteta, i to mogu biti: izmena ili brisanje iz spisa podataka o istovetnosti svedoka, prikrivanje izgleda svedoka, ispitivanje iz posebne prostorije uz promenu glasa, ispitivanje putem tehničkih sredstava za prenos i promenu zvuka i slike.

Budući da zakon dozvoljava žalbu na ovo rešenje tek nakon što ono postane pravnosnažno, sud obaveštava stranke, branioca i svedoka o vremenu i mestu njegovog ispitivanja. Međutim, nije dozvoljeno pozivanje na uobičajeni način, već se u skladu sa čl. 109. ZKP donosi posebna naredba koja takođe predstavlja tajnu, a pomenuti subjekti se obaveštavaju na poverljiv način. Intencija zakonodavca očigledno je išla za tim da što uži krug lica, samo onoliko koliko je to saglasno zakonu neophodno, bude upoznat o ispitivanju zaštićenog svedoka i da i na taj način, pružajući određeni vid zaštite svedoku, a dodatni mehanizam zaštite identiteta svedoka ogleda se u obavezi suda da shodno čl. 109. stav 3. upozori sve prisutne na dužnost čuvanja tajnih podataka o zaštićenom svedoku i njemu bliskim licima, ali i o drugim okolnostima koje mogu dovesti do otkrivanja njihove istovetnosti, kao i da postupajući suprotno tome, čine krivično delo odavanja tajne, kao i u ovlašćenju suda da zabrani pitanja koja zahtevaju odgovor koji bi

mogao da otkrije identitet zaštićenog svedoka. Na zapisnik o ispitivanju svedok umesto svog potpisa stavlja pseudonim koji je dobio prilikom određivanja mera zaštite.

Shodno članu 110. ZKP, podaci o istovetnosti zaštićenog svedoka i njemu bliskih lica, kao i podaci o drugim okolnostima koje mogu dovesti do otkrivanja njihove istovetnosti, čuvaju se u zapečaćenom omotu na poseban način, kod sudije za prethodni postupak, a otvaraju se u posebnim uslovima, tek u postupku pred drugostepenim sudom koji odlučuje o pravnom leku protiv presude, s tim što postoji obaveza tog organa da naznači razlog, dan i čas otvaranja omota, kao i imena članova veća koji su upoznati sa podacima koji se čuvaju, kao i obaveza da omot u zapečaćenom stanju vrate sudiji za prethodni postupak.

Međutim, i pored postojanja svih navedenih mera koje bi trebalo da onemoguće otkrivanje identiteta zaštićenih svedoka, praksa je pokazala da i dalje postoji prostor za njihovo dodatno unapređenje i rigoroznije i doslednije sprovođenje zakonskih propisa od strane organa postupka.

4. Primena odredaba Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine

Jedna u nizu posebnosti u predmetima ratnih zločina za koje je nadležno Tužilaštvo za ratne zločine jeste primena Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine i postupanje u predmetima ustupljenim od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u skladu sa Statutom i Pravilima o postupku i dokazima (član 14a). Krivično gonjenje u tom slučaju se preduzima na osnovu činjenica i dokaza na kojima se zasnivala optužba pred MKSJ.

Čl. 14a navedenog Zakona je propisano da mere zaštite svedoka ili oštećenog i stepen poverljivosti dokaza određeni od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ostaju na snazi, a nadležni domaći sud u toj situaciji nema izvorno ovlašćenje da samostalno izmeni ili ukine ranije određenu meru zaštite, već to zavisi od odluke suda koji je meru i odredio, pa je u obavezi da shodno čl. 14a stav 5. pomenutog zakona za takvu odluku pribavi saglasnost Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. U najvećem broju slučajeva te mere su ostajale na snazi tokom čitavog postupka i nisu ni menjane ni ukidane, samo su menjani pseudonimi.

U prethodnom periodu određeni broj predmeta je ustupljen na postupanje Republici Srbiji, među kojima je bilo i predmeta u kojima su svedoci mere zaštite dobili pred Haškim tribunalom (predmet „Zvornik 1” i „Zvornik 2”). U navedenom predmetu Tužilaštvo za ratne zločine preuzelo je započeto krivično gonjenje na osnovu spisa koje je dostavio Haški tribunal. Ukoliko je u postupku koji se vodio pred tim sudom svedok ili oštećeni dobio određene mere zaštite, one su ostajale na snazi i pred sudom u Republici Srbiji. Zaštićeni svedoci su u tom slučaju pred istražnim sudijom ispitani pod pseudonimom koji im je dodeljen u Tribunalu, s tim što su pre glavnog pretresa na kojem su saslušavani podnosili usmeni zahtev za određivanje tog statusa, a u vezi sa njihovim predlogom sud je postupao shodno važećim odredbama domaćeg prava.

5. Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku

U cilju pružanja sveobuhvatne zaštite svedoka i žrtava, ali i drugih učesnika u krivičnom postupku, donet je Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, koji je stupio na snagu 01.01.2006. godine.⁵

Ovim zakonom se obezbeđuje pružanje zaštite i pomoći onim učesnicima u krivičnom postupku i njima bliskim licima koji su usled davanja iskaza ili obaveštenja značajnih za dokazivanje u krivičnom postupku izloženi opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu i imovinu, kako je to propisano članom 1. ovog zakona, a za zaštitu tih lica predviđeno je sprovođenje posebnog programa zaštite, koji podrazumeva skup mera koje se primenjuju u cilju zaštite života, zdravlja, fizičkog integriteta, slobode ili imovine zaštićenog lica (član 2) i koji se sprovodi pre, u toku i nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka, prema učesniku u krivičnom postupku i njemu bliskim licima.

Ovim zakonom određen je konkretan subjekat za sprovođenje mera zaštite, mere koje se mogu primeniti u okviru programa zaštite, nadležni organi za primenu tih mera i u čemu se mere konkretno sastoje.

Nadležnost za sprovođenje mera zaštite prema ovom zakonu pripada posebnoj komisiji koja je nadležna da odlučuje o uključenju, produženju, obustavi i prestanku programa zaštite. Odredbama čl. 7. do 9. propisan je način formiranja komisije, imenovanja njenih članova, period imenovanja i načini prestanka članstva u komisiji.

Saglasno čl. 7, komisija ima tri člana, a o potrebi da se obezbedi u najvećoj meri učešće profesionalnih lica govori to što u dva slučaja imenovanje pripada nosiocima najviših pravosudnih funkcija, s obzirom na to da prvog člana komisije imenuje predsednik Vrhovnog suda Srbije iz reda sudija Vrhovnog suda Srbije, dok drugog člana imenuje republički javni tužilac iz reda svojih zamenika. Osim njih, član komisije je i rukovodilac Jedinice za zaštitu, kao član po položaju. Osim toga, i zamenike članova biraju predsednik Vrhovnog kasacionog suda i republički javni tužilac, dok trećeg člana menja njegov zamenik (čl. 7. Zakona). Sva pomenuta lica, osim rukovodioca Jedinice za zaštitu i njegovog zamenika, imenuju se na period od 5 godina i postoji mogućnost njihovog ponovnog imenovanja na tu funkciju.

Svojstvo članova u komisiji u vezi je sa obavljanjem njihove funkcije s obzirom na to da ono prestaje prestankom dužnosti sudije Vrhovnog suda Srbije ili zamenika javnog tužioca, prestankom radnog odnosa rukovodioca Jedinice za zaštitu, odnosno njegovim raspoređivanjem na drugo radno mesto. Osim toga, članstvo u komisiji može prestati i na zahtev člana ili zamenika, zbog nepridržavanja propisa o sprovođenju programa zaštite i istekom vremena imenovanja. Jedini član kome svojstvo ne može prestati na sopstveni zahtev je rukovodilac Jedinice za zaštitu, odnosno njegov zamenik.

Da bi se mere zaštite u odnosu na određeno lice mogle primeniti, zakon zahteva posebnu težinu iskaza za konkretan krivični postupak, odnosno uslov da su izjave ili obaveštenja koja učesnici ili njima bliska lica daju značajni za dokazivanje u krivičnom postupku i da bi bez tog iskaza ili obaveštenja dokazivanje bilo znatno otežano ili nemoguće.

5 „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

Ovaj program nije predviđen kao mogućnost u svim krivičnim postupcima, već isključivo u onim koji za predmet imaju najteža krivična dela, odnosno dela koja mogu prouzrokovati ozbiljne posledice. Radi se o postupcima koji se vode povodom izvršenja krivičnih dela: 1) protiv ustavnog uređenja i bezbednosti, 2) protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom i 3) organizovanog kriminala.

Još jedan od uslova za pružanje zaštite po osnovu ovog zakona jeste i taj da bi davanjem iskaza učesnici u postupku bili izloženi opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu. Dakle, i ovim zakonom štite se elementarna, Ustavom proklamovana ljudska prava učesnika krivičnog postupka. Zakonikom je precizno definisan krug lica koja se smatraju učesnicima krivičnog postupka, i to su: osumnjičeni, okrivljeni, svedok saradnik, svedok, oštećeni, veštak i stručno lice, a ko će još uživati zaštitu donekle zavisi i od samog učesnika, s obzirom na to da je on ovlašćen da odredi lice za koje zahteva uključenje u program zaštite, s tim što je i ovde reč o licu koje mora biti blisko učesniku postupka.

Program zaštite sveobuhvatniji je i kompleksniji od zaštite koja se omogućava svedoku na osnovu Zakonika o krivičnom postupku i koja se odnosi na zaštitu tokom vođenja krivičnog postupka i ima, po prirodi stvari, svoje specifičnosti. Krug lica kojima se zaštita pruža je širi, kao i vremenski period u kome lica mogu da uživaju zaštitu budući da se ona sprovodi pre, u toku i nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka. Po nama, za samog učesnika posebno je značajna zaštita koja se sprovodi nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka, a faktički do osamostaljivanja učesnika i tek na taj način zaštita je kompletna. Postupajući zamenuci tužioca iniciraju različite procesne i vanprocesne mere zaštite svedoka uvek kad se za tim ukaže potreba, bilo da se radi o posebno osetljivom svedoku ili svedoku kome je zbog davanja iskaza ugrožena bezbednost (Tužilačka strategija za istragu i gonjenje ratnih zločina).

Mere zaštite iz programa obuhvataju: fizičku zaštitu ličnosti i imovine, promenu prebivališta ili premeštanje u drugu zavodsku ustanovu, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu i promenu identiteta. Moguće je kombinovati navedene mere, s tim što zakon primenu poslednje mere dozvoljava izuzetno i ograničava je isključivo na situacije kada se cilj programa zaštite ne može ostvariti drugom merom.

Osim navedenog, glava III ovog zakona detaljno propisuje program zaštite i osim mera zaštite koje se primenjuju, obuhvata i detaljno reguliše u čemu se sastoji svaka od propisanih mera zaštite, kao i ulogu Jedinice za zaštitu koja je nadležna za njihovo sprovođenje. U pitanju je organizaciona jedinica MUP-a čiji pripadnici obezbeđuju zaštićenom licu potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć (član 12. Zakona). Osim toga, ovim zakonom, između ostalog, propisani su organi koji su nadležni za podnošenje zahteva za uključenje učesnika u krivičnom postupku i bliskih lica u program zaštite, podaci koje zahtev za uključenje u program zaštite mora da sadrži, okolnosti i nadležne organe kada je u pitanju primena hitnih mera, kao i elemente koje mora da sadrži sporazum o programu zaštite, a posebne odredbe su posvećene produženju programa zaštite, kao i obustavi i prestanku ovog programa.

S obzirom na to da je Jedinica za zaštitu glavni nosilac sprovođenja programa zaštite, od kvaliteta zajedničkog delovanja sa tužilaštvom kao nosiocem istrage zavisice često i sam ishod svedočenja, a od čega, u krajnjoj liniji, može da zavisi i ishod određenog krivičnog postupka pred sudom.

Upravo iz tog razloga čvrstu saradnju između predstavnika ovih organa predviđaju osnovni strateški dokumenti doneti na osnovu Akcionog plana za Poglavlje 23 – Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina i Tužilačka strategija za istragu i gonjenje ratnih zločina. Kako bi se omogućio što profesionalniji pristup primeni Zakona o zaštiti učesnika u krivičnom postupku, zamenci tužioca radi efikasnog i kvalitetnog obavljanja svog dela posla u odnosu na svedoke i učesnike u postupku imaju potrebu da saznaju što više o radu Jedinice, problemima sa kojima se njeni pripadnici svakodnevno susreću, načinima na koje ih prevazilaze. Stoga je Tužilačkom strategijom i predviđeno da Tužilaštvo od Jedinice za zaštitu zatraži podršku u edukaciji zaposlenih koji stupaju ili za koje se može očekivati da će stupati u kontakt sa svedocima u programu zaštite, sa ciljem potpunog razumevanja pravnog i institucionalnog okvira zaštite učesnika u krivičnom postupku, kao i sticanje znanja i veština do nivoa osposobljenosti potrebne za rad u TRZ.

Takođe, i Nacionalna strategija sadrži poseban deo posvećen unapređenju te saradnje kroz potpisivanje protokola o saradnji, organizovanje zajedničkih obuka, formiranje zajedničkog strateškog tima radi definisanja smernica i pravaca postupanja u pitanjima od zajedničkog značaja, formiranje zajedničkih operativnih timova i periodično zajedničko organizovanje okruglih stolova radi razmene iskustava i unapređenja zajedničkog delovanja (cilj 3, aktivnost „Zaštita svedoka i žrtava“) i počev od 2016. godine pa do danas saradnja sa JZZ je veoma uspešna. Zajedničko prisustvo obukama i okruglim stolovima omogućava upravo licima koja primenjuju ovaj zakon i rade sa svedocima da razjasne pitanja koja se najčešće javljaju u njevoj primeni i razmena mišljenja u ovim prilikama dovodi do najboljeg pristupa ovom problemu u praksi.

Tužilaštvo za ratne zločine i MUP RS zaključili su dana 6. jula 2017. godine protokol o saradnji koji je donet sa ciljem delotvornog sprovođenja Zakona o zaštiti učesnika u krivičnom postupku, osobito hitnih mera i reguliše način postupanja i saradnje JZZ i TRZ prema učesniku u postupku, odnosno njemu bliskom licu. Konkretizovane su radnje koje u okviru svoje nadležnosti preduzima svaka od strana koja je sporazum zaključila.

Uvažavajući činjenicu da je reč o posebno osetljivoj temi i da je od značaja stručno usavršavanje radi što kvalitetnijeg pristupa, članom 6. Protokola je predviđeno učestvovanje u zajedničkim obukama pripadnika TRZ i JZZ na temu viktimizacije, obavljanja razgovora sa licima, izrade psihološkog profila i drugih značajnih aspekata zaštite i podrške učesnicima u postupku i treba pomenuti da su u okviru projekta WINPRO III predstavnici JZZ i TRZ zajedno pohađali obuke i seminare u ovoj oblasti.

Protokol o saradnji obuhvata i učešće Službe za informisanje i podršku oštećenima i svedocima formirane pri Tužilaštvu za ratne zločine. Ova služba formirana je nakon što je Republičko javno tužilaštvo dana 05.12.2016. godine donelo Opšte obavezno uputstvo o načinu postupanja Službe za informisanje i podršku oštećenima i svedocima u javnim tužilaštvima. Kapaciteti Službe pri TRZ-u su ojačani u septembru 2019. godine i ona trenutno broji 10 zaposlenih.

Na značaj pitanja zaštite svedoka i žrtava nedvosmisleno ukazuje činjenica da se u svim aktuelnim strategijama koje sprovodi Republika Srbija kroz nadležne institucije (Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina i Tužilačka strategija za istragu i gonjenje ratnih zločina, Akcioni plan za Poglavlje 23) ovoj temi posvećuje značajna pažnja, a reč je o strateškim dokumentima koji su od značaja za pristupanje Republike Srbije Evropskoj uniji.

Evropska unija je prepoznala potrebu da se standardi o zaštiti i podršci svedoka koji postoje u Republici Srbiji usklade sa standardima Evropske unije. U Zajedničkoj poziciji Evropske unije navodi se da se Srbija ohrabruje u procesu usaglašavanja podrške žrtvama i svedocima sa standardima EU i međunarodnim standardima, proširenju nadležnosti službe za zaštitu svedoka i podršku, uz podsećanje na pravne tekovine o pravima žrtava i u tom smislu unapređenje efikasnosti istrage i procesuiranja ratnih zločina posmatra se i kroz unapređenje sistema za zaštitu svedoka i podršku žrtvama.

Shodno tome, i Akcioni plan za Poglavlje 23 nalaže sprovođenje aktivnosti usmerenih na stvaranje i poboljšanje službi za podršku i pomoć svedocima i oštećenima na nacionalnom nivou, koje zahteva angažovanje predstavnika najvažnijih institucija kao što su Ministarstvo pravde, Visoki savet sudstva, Državno veće tužilaca, Republičko javno tužilaštvo (aktivnost 1.4.4.3). Kao jednu od aktivnosti iz pomenutog Akcionog plana treba pomenuti i aktivnost zapošljavanja psihologa u Tužilaštvu za ratne zločine koji će se baviti pružanjem pomoći žrtvama i svedocima.

Nacionalna strategija sadrži posebne odredbe za unapređenje zaštite svedoka i žrtava, a njeni ciljevi, između ostalog, odnose se na: unapređenje normativnog okvira za efikasno funkcionisanje sistema zaštite svedoka u postupcima ratnih zločina u Republici Srbiji, unapređenje institucionalnih kapaciteta za zaštitu svedoka u postupcima za ratne zločine od strane MUP-a RS, unapređen položaj svedoka i oštećenih tokom krivičnog postupka doslednom primenom mera procesne discipline i unapređenu saradnju državnih organa uključenih u sistem zaštite svedoka. Uz svaki od navedenih ciljeva predviđene su odgovarajuće aktivnosti, nosioci tih aktivnosti i rokovi njihovog sprovođenja.

S obzirom na to da je Tužilačka strategija doneta na osnovu smernica datih u Nacionalnoj strategiji, i ona sadrži odredbe u vezi sa podrškom svedocima i žrtvama, koje su najvećim delom posvećene sadašnjim i planiranim aktivnostima Službe za informisanje i podršku oštećenima i svedocima pri TRZ budući da zaštita svedoka i žrtava ne bi bila kompletna bez ozbiljnog pristupa pružanju podrške ovim licima od strane nadležnih službi.

Samo neki od načina za postizanje ovog cilja jeste jačanje kapaciteta organa koji se bave podrškom svedocima ratnih zločina tokom svih faza krivičnog postupka, i to Službe za pomoć i podršku, Tužilaštva za ratne zločine i Jedinice za zaštitu, kroz angažovanje stručnjaka za psihosocijalnu podršku i organizovanje stručnih obuka u oblasti prava žrtava, njihove zaštite i sprečavanja sekundarne viktimizacije.

Osim navedenim propisima i strategijama, zaštita svedoka se nalaže i Etičkim kodeksom donetim u cilju uspostavljanja standarda profesionalne etike nosilaca javnotužilačke funkcije koji treba da doprinesu jačanju vladavine prava i poverenja javnosti u vršenje javnotužilačke funkcije. Članom 6. Etičkog kodeksa javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 87/13) propisana je dužnost javnih tužilaca i njihovih zamenika da uvažavaju interese žrtava krivičnih dela i oštećenih u postupku i da im pruže odgovarajuću zaštitu u skladu sa zakonom.

Iako brojni propisi i strategije, kao što je vidljivo iz prethodno navedenog, regulišu pitanje zaštite i podrške svedoka i oštećenih, smatramo da je neophodno da se ovoj problematici pristupi i profesionalno i sa životnog stanovišta, od strane svih relevantnih subjekata koji su direktno ili indirektno u nju uključeni, kao i stručnih lica koja iz drugog ugla pristupaju ovom

problemu, jer će se tek sagledavanjem svih okolnosti pod kojima svedok ili žrtva daju iskaz i procenom njihove ličnosti koja će svakako biti najbolje obavljena od strane profesionalca, a najčešće je to psiholog, omogućiti pravilan pristup ovoj problematici i pronaći prava mera zaštite i podrške u svakom konkretnom slučaju, pre, tokom i po okončanju krivičnog postupka.

6. Mere zaštite žrtava i svedoka i međunarodni pravni standardi

Na nivou međunarodne zajednice (uopšte ili regionalno) doneseno je više međunarodnih pravnih akata kojima su normirane mere zaštite žrtava i svedoka, što samo po sebi govori ne samo o značaju već i univerzalnosti ove problematike. Među ne malim brojem akata ovog karaktera, posebno se ističu sledeća:

1. Deklaracija o osnovnim načelima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti Generalne skupštine Ujedinjenih nacija UN 40/34 od 29. novembra 1985. godine

Deklaracija u sekciji A čl. 1. žrtvu krivičnog dela definiše kao osobu koja je, samostalno ili kolektivno, pretrpela štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno narušavanje svojih osnovnih prava, usled činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje nekog od krivičnih zakona zemlje članice, uključujući i one zakone kojima se zloupotreba moći propisuje kao krivično delo. Osoba će se smatrati žrtvom bez obzira na to da li je počiniac krivičnog dela identifikovan, uhapšen, da li mu se sudi ili je osuđen i bez obzira na porodične odnose koji mogu postojati između počinioca i žrtve. Pojam „žrtva” takođe može obuhvatati i užu porodicu ili lica zavisna od neposrednih žrtava, kao i osobe koje su pretrpele štetu prilikom pokušaja da pomognu žrtvi u nevolji ili da spreče nanošenje štete trećem licu (član 2), i to bez obzira na njihovu rasnu pripadnost, pol, starosnu dob, jezik, veru, nacionalnost, političko ili drugo mišljenje, kulturološka ubeđenja i običaje, imovinsko stanje, rođenje i porodični status, etničko ili društveno poreklo, ili invaliditet (čl. 3. Deklaracije).

Čl. 4. Deklaracije propisuje da se prema žrtvama mora odnositi saosećajno i uz poštovanje njihovog dostojanstva, kao i da imaju pravo pristupa zakonskim mehanizmima, kao i pravo na brzo obeštećenje, u skladu sa odredbama nacionalnih zakona a za štetu koju su pretrpele, pa zatim u čl. 5. da se sudski i administrativni mehanizmi moraju uspostaviti i ojačati tamo gde je to neophodno kako bi se žrtvama omogućilo da budu obeštene putem formalnih ili neformalnih procedura koje su pravovremene, pravične, finansijski dostupne i pristupačne. Žrtve moraju biti obavestene o svom pravu da traže obeštećenje putem ovakvih mehanizama.

Član 6. reguliše sledeće konkretne mere koje se moraju preduzeti u cilju zaštite žrtve. To su:

- žrtva mora da bude obavestena o svojoj ulozi u postupku, o obimu, trajanju i napredovanju postupka, kao i o ishodu slučaja, naročito kada su u pitanju teška krivična dela i onda kada žrtve zahtevaju ovu vrstu informacija;
- žrtvi se mora omogućiti da iznese svoje gledište i stav i oni se moraju razmotriti tokom one faze postupka koja se odnosi na lične interese žrtve, a bez

predrasuda prema optuženom i u skladu sa sistemom nacionalnog krivičnog pravosuđa;

- žrtvi se mora omogućiti odgovarajuća pomoć tokom čitavog trajanja sudskog postupka;
- moraju se preduzeti mere kako bi se neprijatnosti po žrtve svele na najmanju moguću meru, zaštitila njihova privatnost, ukoliko je to neophodno, a one, kao i porodice žrtava i svedoci optužbe, zaštitile od zastrašivanja i odmazde;
- mora se izbeći nepotrebno odugovlačenje u privođenju postupka kraju, kao i izvršavanju odluka kojima se žrtvi priznaje pravo na naknadu štete.

Uz navedeno, tu su još tri grupe pitanja od posebnog značaja.

Prvo, čl. 12–13. regulišu nadoknadu žrtvama, i to u situacijama kada nadoknada ne može u potpunosti biti obezbeđena od prestupnika ili iz drugih izvora, da bi države onda same trebalo da nastoje da obezbede finansijsku nadoknadu za: a) žrtve koje su pretrpele značajne fizičke povrede ili narušavanje fizičkog ili mentalnog zdravlja kao posledicu teških krivičnih dela i b) porodice osoba, a naročito lica izdržavana od strane osoba koje su umrle ili pretrpele trajna fizička ili mentalna oštećenja usled viktimizacije.

Drugo, konkretna pomoć žrtvama je regulisana čl. 14–17, i to tako da bi: žrtve trebalo da dobiju neophodnu materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć kroz vladin, volonterski, lokalni sektor, kao i iz svog okruženja; žrtve trebalo obavestiti o raspoloživosti usluga zdravstvene i socijalne zaštite, kao i drugih relevantnih vrsta pomoći, dok im se takođe mora obezbediti i lak pristup njima; zaposleni u policiji, pravosuđu, zdravstvu i sektoru socijalne zaštite, kao i drugo profesionalno osoblje, trebalo da prođe obuku koja će ih učiniti osetljivim na potrebe žrtava, a moraju im se pružiti i smernice kako bi njihovo delovanje bilo svrsishodno i pravovremeno; prilikom pružanja usluga i pomoći žrtvama, treba posvetiti pažnju onima koje imaju posebne potrebe usled štete koja im je naneta ili zbog faktora koji su posebno navedeni u čl. 3. Deklaracije.

Treće, sekcija B Deklaracije izdvojeno reguliše i žrtve zloupotrebe moći.

2. Deklaracija Ujedinjenih nacija o kriminalitetu i pravosuđu (Beč, 2000. godina)

U čl. 27. Deklaracije potvrđuje se međunarodna posvećenost zaštiti svedoka rečima: „Odlučujemo da uvedemo, po potrebi, nacionalne, regionalne i međunarodne akcione planove za podršku žrtvama kriminaliteta, poput mehanizama za medijaciju i restorativnu pravdu, a 2002. godinu utvrđujemo kao ciljani datum do kog će države članice izvršiti pregled relevantne prakse, dodatno razviti usluge za podršku žrtvama i sprovesti kampanje kojima će podići nivo svesti o pravima žrtava, kao i razmotriti osnivanje fondova za žrtve, pored razvoja i sprovođenja politike zaštite svedoka.”

Tri su osobenosti ove konvencije kada je reč o predmetnoj problematici i predviđene su u čl. 24. i 25, a ogledaju se u sledećem.

Prvo, svaka država potpisnica će preduzeti odgovarajuće mere, u okviru svojih mogućnosti, kojima će pružiti delotvornu zaštitu od moguće odmazde ili zastrašivanja svedoka koji svedoče u krivičnim postupcima povodom krivičnih dela obuhvaćenih ovom konvencijom a, po potrebi, i njihovim rođacima i drugim njima bliskim licima.

Drugo, mere predviđene u stavu 1. ovog člana mogu da obuhvate, između ostalog, bez uticaja na pravo okrivljenog, uključujući i pravo na poštovanje zakona:

- (a) utvrđivanje procedure za fizičku zaštitu takvih lica, kao što je, u meri u kojoj je neophodno i izvodljivo, njihovo preseljenje i dozvola, tamo gde je potrebno, da informacije o njihovom identitetu i mestu gde se trenutno nalaze ne budu otkrivene ili otkrivanje takvih informacija bude ograničeno;
- (b) donošenje pravila o dokaznom postupku koja dozvoljavaju da svedočenje bude dato na način koji osigurava sigurnost svedoka, kao što je dozvoljavanje da svedočenje bude dato korišćenjem komunikacione tehnologije kao što su video-linkovi ili druga adekvatna sredstva.

Treće, mere pomoći žrtvama u cilju njihove zaštite su:

- Svaka država potpisnica će preduzimati odgovarajuće mere u okviru svojih mogućnosti radi pružanja pomoći i zaštite žrtvama krivičnih dela obuhvaćenih ovom konvencijom, naročito u slučajevima pretnji odmazdom ili zastrašivanja.
- Svaka država potpisnica će uspostaviti odgovarajući postupak da bi obezbedila pravo na korišćenje naknade i restituciju žrtvama krivičnih dela obuhvaćenih ovom konvencijom.
- Svaka država potpisnica će, shodno svom domaćem zakonodavstvu, omogućiti da stavovi i pitanja od interesa za žrtve budu izneti i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka protiv učinilaca na način koji neće uticati na pravo odbrane.

4. Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. god., kojom su uspostavljeni minimalni standardi za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela. Direktiva važi za sve države članice EU i zamenila je Okvirnu odluku Saveta 2001/220/PUP.⁶

5. Komitet ministara Saveta Evrope je u svojoj, što se tiče zaštite žrtava i svedoka, bogatoj pravnoj praksi, doneo veći broj preporuka ovog karaktera. Među njima se posebno izdvajaju sledeće:

- *Preporuka br. R(85)11* o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka iz 1985. godine, u koju su uključene smernice za zaštitu žrtava krivičnih dela i očuvanja njihovih interesa u svim fazama krivičnog postupka, i to: na nivou postupka pred policijom, na nivou postupka pred javnim tužiocem, prilikom ispitivanja svedoka-oštećenih tokom sudskog postupka, u toku postupka izvršenja kazne, u pogledu zaštite prava na privatnost, kao i u pogledu posebne zaštite žrtava (smernice A-G).
- *Preporuka br. R(87)21* o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije, koja se odnosi na pomoć i podršku žrtvama koje bi sprovodile državne službe i nevladine organizacije. Komitet ministara u 19 tačaka državama članicama preporučuje da u vezi sa pomoći žrtvama preduzme niz mera, dok u tački 4. preporučuje i konkretne smernice koje predstavljaju glavne oblike pomoći i podrške žrtvama, koje obuhvataju: ispunjenje neposrednih potreba žrtve, što uključuje i njenu potrebu za bezbednošću, pružanje medicinske, psihološke, socijalne i materijalne pomoći, davanje informacija o pravima žrtava i saveta za prevenciju dalje viktimizacije, pružanje pomoći tokom krivičnog postupka i pomaganje žrtvi da dobije adekvatnu reparaciju ili nadoknadu.
- *Preporuka br.(97)13* o zastrašivanju svedoka i pravima odbrane. Savet Evrope u ukupno 9 načela, između ostalog, preporučuje:

Načelo br. 1: Treba preduzeti neophodne zakonodavne i praktične mere kako bi se obezbedilo da svedoci daju iskaz slobodno i bez ikakvog zastrašivanja.

Načelo br. 3: Zastrašivanje svedoka i njima bliskih lica treba, u slučajevima u kojima je to neophodno, da bude kažnjivo, bilo kao zasebno krivično delo ili kao deo optužnice kroz nezakonito upućivanje pretnji.

Načelo br. 4: Pod obavezom čuvanja tajnosti, svedoke treba podstaći da prijave nadležnim organima sve bitne informacije u vezi sa krivičnim delima, kao i da kasnije pristanu da svedoče na sudu.

Načelo br. 7: Zaposleni u sistemu krivičnog pravosuđa treba da prođu odgovarajuće obuke i dobiju smernice o načinima rešavanja predmeta u kojima svedocima mogu biti potrebne mere zaštite.

6 Videti: Bejatović, S., *Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (Stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašenosti – Normativni aspekt)*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2018.

Načelo br. 8: Sve faze postupka u vezi sa usvajanjem, sprovođenjem, izmenama i dopunama i obustavom mera zaštite treba da budu tajne; neovlašćeno otkrivanje tih informacija treba da bude kažnjivo kao krivično delo ukoliko je moguće, naročito kako bi se očuvala sigurnost zaštićenih lica.

- *Preporuka br. R(2001)11* Komiteta ministara država članica o vodećim načelima za borbu protiv organizovanog kriminala, kojom se utvrđuju mere potrebne za borbu protiv organizovanih kriminalnih grupa, te se u članovima 17–19. apendiksa obrađuje pitanje svedoka, i to na sledeći način:
- države članice treba da obezbede odgovarajuću fizičku i svaku drugu zaštitu svedoka ili saradnika organa gonjenja kojima je takva zaštita potrebna zato što su dali ili su pristali da daju određene informacije, i/ili treba da svedoče, ili da pruže bilo kakve druge dokaze u vezi sa organizovanim kriminalom. Slično tome, ta vrsta zaštite treba da bude omogućena i onim licima koja učestvuju ili su pristala da učestvuju u istragama ili krivičnom gonjenju u predmetima koji se odnose na organizovani kriminal, kao i na rođake i saradnike onih lica kojima je potrebna zaštita (čl. 17. Preporuke);
- države članice treba da propišu odgovarajuće mere kako bi osigurale zaštitu svedoka pre, za vreme i posle vođenja krivičnog postupka, kako u zemlji u kojoj se održava suđenje tako i van nje (čl. 18. Preporuke);
- države članice treba da usvoje zakonska pravila koja će dozvoliti ili proširiti upotrebu istražnih radnji koje će odgovarajućim policijskim ili bezbednosnim službama omogućiti uvid u vođenje krivičnih istraga, u aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa, uključujući mere nadzora, presretanja komunikacija, sprovođenja prikrivenih operacija, kao i upotrebu kontrolisanih isporuka i policijskih saradnika. Kako bi se omogućilo sprovođenje tih radnji, države članice su dužne da policijskim i bezbednosnim službama obezbede odgovarajuću tehničku opremu, kao i profesionalnu obuku (čl. 19. Preporuke).

7. Međunarodni krivični sudovi i zaštita žrtava i svedoka krivičnih dela

7.1. Stalni međunarodni krivični sud i zaštita žrtava i svedoka krivičnih dela

Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda (*Rimskim statutom*) regulisana su i pitanja zaštite oštećenih i svedoka koji se pojavljuju pred ovim sudom.

Prema čl. 68. Statuta ovog suda:

1. Sud je dužan da preduzme odgovarajuće mere kako bi zaštitio fizički i psihički integritet, dostojanstvo i privatnost oštećenih i svedoka. U preduzimanju tih mera Sud ceni sve relevantne okolnosti predmetnog slučaja, uključujući starost oštećenih i svedoka, njihov pol u smislu odredbe člana 7. stav 3, njihovo zdravstveno stanje i prirodu izvršenog krivičnog dela. Ovo čini posebno, ali ne i isključivo, u slučajevima kada je u konkretnom krivičnom delu reč o radnjama seksualnog zlostavljanja ili zlostavljanja dece. Tužilac će preduzeti ove mere posebno u fazi istrage i podizanja optužnice za navedena krivična dela. Samo preduzimanje

ovih mera ne prejudicira krivicu lica kome je na teret stavljeno izvršenje ovog krivičnog dela niti su ove mere u koliziji sa pravima okrivljenog u toku postupka. Ove mere ni na koji način nisu od uticaja na pravično i nepristrasno suđenje.

2. Kao izuzetak od načela javnosti postupka, regulisanog članom 67. Statuta, Sudsko veće može u cilju zaštite oštećenih, svedoka ili okrivljenog, pojedine procesne radnje koje uključuju prisustvo pomenutih učesnika u postupku sprovesti u posebnoj sudskoj prostoriji (*in camera*) ili može dozvoliti da se dokazi prezentuju elektronskim putem ili drugim sličnim sredstvima. Ove mere se posebno primenjuju u slučaju ako se u ulozi oštećenog ili svedoka pojavljuje dete, osim ako je Sud mišljenja da primena ovih mera nije neophodna uzimajući u obzir sve okolnosti predmetnog slučaja, a posebno mišljenje oštećenog ili svedoka.
3. U slučaju da su ugroženi lični interesi oštećenog, Sud će, ukoliko nađe da je to potrebno, dozvoliti da oštećeni u različitim fazama postupka iznese svoje viđenje konkretnog događaja, s tim što se ta procesna radnja ne sme izvoditi na način koji bi imao karakter prejudiciranja krivice okrivljenog, niti sme ići na štetu prava okrivljenog u postupku, a ne sme biti ni od uticaja na pravično i nepristrasno suđenje. U slučajevima kada Sud smatra da bi bilo svrsishodnije da viđenja oštećenih iznesu njihovi zastupnici, naložiće zastupnicima oštećenih da Sudu prezentuju viđenje konkretnog događaja iz vizure oštećenog, a sve u skladu sa pravilima postupka i izvođenja dokaza.
4. Odeljenje za zaštitu oštećenih i svedoka pri Sudu ovlašćeno je da predloži tužiocu ili Sudu primenu odgovarajućih mera zaštite navedenih kategorija lica, odgovarajuće aranžmane radi garantovanja njihove sigurnosti, psihološko savetovalište za oštećene i svedoke, kao i drugu vrstu pomoći, shodno odredbi člana 43. stav 6.
5. U slučajevima u kojima izvođenje dokaza ili prosleđivanje informacija, prema odredbama ovog statuta, može dovesti do ugrožavanja bezbednosti svedoka odnosno njihove porodice, tužilac je ovlašćen da u cilju sprovođenja procesnih radnji koje prethode samom suđenju ne obelodani o kakvim dokazima i informacijama je reč, te da umesto toga podnese samo kratak izveštaj. Ove mere primenjuju se na način koji ne prejudicira krivicu okrivljenog, ne ide na štetu njegovih prava u postupku, niti ove mere smeju biti od uticaja na pravično i nepristrasno suđenje.
6. Svaka država potpisnica ima pravo da podnese zahtev za preduzimanje neophodnih mera u vezi sa zaštitom njenih službenika ili predstavnika, kao i mera u vezi sa zaštitom poverljivih i osetljivih informacija.

Čl. 75. Rimskog statuta rešena su pitanja naknade štete oštećenom licu, i to na sledeći način:

1. Sud će utvrditi načela za naknadu štete oštećenima, uključujući ovde i povraćaj u pređašnje stanje, kompenzaciju i rehabilitaciju. U tom smislu, Sud je ovlašćen da po zahtevu oštećenog, ali u izuzetnim slučajevima i po svom ličnom nahođenju, odredi visinu štete odnosno težinu gubitka odnosno povrede koja je naneta oštećenom, i obrazložiće načela kojima se rukovodio u donošenju takve odluke.

-
2. Sud je ovlašćen da osuđenom licu naloži da naknadi štetu oštećenima, uključujući ovde i povratak u pređašnje stanje, kompenzaciju i rehabilitaciju. Kada nađe za shodno, Sud će naložiti da se šteta naknadi iz fonda predviđenog članom 79.
 3. Pre nego što naloži naknadu štete u smislu odredaba ovog člana, Sud može pozvati osuđeno lice, oštećene, druge zainteresovane subjekte odnosno predstavnike zainteresovanih država da se izjasne po predmetnoj stvari.
 4. U sprovođenju svojih ovlašćenja po ovom članu Sud može, nakon što je određeno lice osuđeno za krivično delo iz nadležnosti Suda, da se izjasni o tome da li je u svrhu donošenja odluke o naknadi štete oštećenom neophodno primeniti i mere iz člana 93. stav 1. Statuta.
 5. Država članica će dati pravnu snagu ovakvoj odluci Suda ukoliko se odredbe člana 109. Statuta mogu primeniti na ovaj član.
 6. Nijedna od odredaba ovog člana neće se shvatiti kao pristrasno postupanje Suda u odnosu na oštećenog, i to niti po nacionalnom niti po međunarodnom pravu.

Osim Rimskog statuta, predmetna problematika je predmet regulisanja i Pravilnika o postupku i dokazima pred MKS, i to njegovim Pravilima 85–89, na sledeći način.

Prema Pravilu 85. za svrhe Statuta i Pravilnika o postupku i dokazima:

- a) „žrtva” predstavlja osobu koja je doživela neko zlo, a kao rezultat bilo kog zločina predviđenog Statutom ovog suda;
 - b) „žrtve” mogu biti i organizacije i institucije koje su pretrpele neposrednu štetu nanесenu njihovoj imovini, a koja služi u religijske, obrazovne, umetničke, naučne i dobrotvorne svrhe ili koja je nanесena njihovim istorijskim spomenicima, bolnicama i ostalim mestima i objektima koji služe u humanitarne svrhe.
- Prema Pravilu 86, prilikom izdavanja bilo kakvih smernica ili naredbi Sudsko veće ili bilo koji drugi organ Suda koji postupa po Statutu ili Pravilniku, u obzir će uzeti potrebe žrtava i svedoka, a u skladu sa Pravilom br. 68, a naročito decu, starije osobe, osobe sa invaliditetom i žrtve seksualnog ili rodno zasnovanog nasilja.

Pravilo 87. reguliše pitanje zaštitnih mera na sledeći način:

1. Po prijemu zahteva od strane tužioca ili odbrane, ili po prijemu zahteva od strane žrtve ili svedoka ili njihovih pravnih zastupnika, ukoliko postoje, ili na sopstvenu inicijativu, i posle konsultacija sa Jedinicom za žrtve i svedoke, Veće po potebi može naložiti zaštitu žrtve, svedoka ili druge osobe koja bi se našla u riziku, a usled svedočenja koje bi pružio svedok u skladu sa Pravilom 68, stavovima 1. i 2. Veće će, kada god je to moguće, tražiti pristanak osobe u odnosu na koju su zatražene zaštitne mere, a pre nego što naredi njihovu primenu.

2. Po predlogu ili zahtevu iz stava 1. rešiće se u skladu sa Pravilom 134, s tim da:

- (a) takav predlog ili zahtev se ne podnosi *ex parte*;
- (b) zahtev svedoka ili žrtve, ili njegovog ili njenog zakonskog zastupnika, ako postoji, biće dostavljen i tužiocu i odbrani, a svaki od njih će imati priliku da odgovori;
- (c) zahtev ili predlog koji se odnosi na određenog svedoka ili žrtvu podnosi se tom svedoku ili žrtvi ili, ukoliko postoji, njihovom zakonskom zastupniku, dostavlja se i drugoj strani, od kojih će svaka imati priliku da odgovori;
- (d) kada Veće postupi po sopstvenoj inicijativi, o tome se obaveštavaju i imaju pravo da daju odgovor tužilac i odbrana, bilo koji svedok ili bilo koja žrtva i, ukoliko postoji, njihov zakonski zastupnik, ukoliko bi se ta zaštitna mera odnosila na njih; i
- (e) zahtev ili predlog mogu biti podneti kao zapečaćeni i ukoliko tako budu podneseni, ostaće zapečaćeni sve dok Veće ne naredi drugačije. Odgovori na takve zahteve takođe se moraju podnositi kao zapečaćeni.

3. Veće može, na predlog ili zahtev, a u skladu sa potpravilom br. 1, održati sednicu koja će se sprovesti *in camera* kako bi utvrdilo da li će narediti mere za sprečavanje objavljivanja identiteta ili lokacije žrtve, svedoka ili druge osobe koja se može naći u opasnosti usled svedočenja koje je pružio svedok, javnosti, medijima i novinskim agencijama tako što će, između ostalog, narediti:

- (a) da ime žrtve, svedoka ili druge osobe koja se može naći u opasnosti usled svedočenja koje je pružio svedok ili bilo koja informacija koja može dovesti do njegove/njene identifikacije budu izbrisani iz javnih spisa koji pripadaju tom Veću;
- (b) da tužiocu, odbrani ili bilo kom drugom učesniku u krivičnom postupku bude zabranjeno bilo kakvo obelodanjivanje takvih informacija trećim licima;
- (c) da se svedočenje obavi uz pomoć elektronskih i drugih specijalnih metoda, uključujući i upotrebu tehničkih sredstava koja omogućavaju izmenu slike i glasa, audio-vizuelnih tehnologija, a naročito videokonferencijske veze i zatvorene-interne televizije i uz isključivu upotrebu zvučnih medija;
- (d) da se žrtvi, svedoku ili osobi koja može da se nađe u opasnosti usled svedočenja koje je pružio svedok dodeli pseudonim; ili
- (e) da sudsko veće deo postupka obavi *in camera*.

Na kraju, prema Pravilu 88, posebne mere regulisane su na sledeći način:

1. Veće može, na predlog tužioca ili odbrane, ili na zahtev svedoka ili žrtve, ili, ukoliko ih ima, njegovog ili njenog zakonskog zastupnika, ili po sopstvenom nalogu i nakon konsultacija sa Jedinicom za žrtve i svedoke, a ukoliko oceni da je to prikladno i uzimajući u obzir mišljenje

žrtve ili svedoka, narediti posebne mere kao što su, ali ne ograničavajući se na: mere za olakšavanje svedočenja traumatizovane žrtve ili svedoka, deteta, starije osobe ili žrtve seksualnog nasilja, a u skladu sa članom 68. stavovima 1. i 2, Veće će, takođe, kad god je to moguće, tražiti saglasnost od osobe u odnosu na koju se zahteva posebna mera, a pre nego što joj se ta mera odredi.

2. Veće može održati raspravu povodom predloga ili zahteva u vezi sa potpravilom br. 1, ako je neophodno *in camera* ili *ex parte*, kako bi utvrdilo da li će narediti uspostavljanje neke od posebnih mera, uključujući, ali ne ograničavajući se na nalog da braniocu, pravnom zastupniku, psihologu ili članu porodice bude dozvoljeno da prisustvuje svedočenju od strane svedoka ili žrtve.
3. Odredbe Pravila 87. potpravila 2. (b–d) primenjuju se *mutatis mutandis* u vezi sa *inter partes* predlozima.
4. Zahtev ili predlog podnesen po ovom pravilu može se podneti kao zapečaćen, a ako je tako podnesen, ostaje zapečaćen sve dok Veće drugačije ne naloži. Svaki odgovor na takve *inter partes* zahteve ili predloge će takođe biti dostavljen kao zapečaćen.
5. Uzimajući u obzir da povrede privatnosti svedoka ili žrtve mogu stvoriti opasnost po njihovu bezbednost, Veće će budno pratiti način na koji se ispituju svedoci ili žrtve kako bi se izbeglo bilo kakvo njihovo uznemiravanje ili zastrašivanje, a uz posebnu pažnju na napade na žrtve seksualnog nasilja.

7.2. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju/Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove i mere zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela

Pravilnikom o postupku i dokazima Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (MRMKS), koji predstavlja instituciju naslednika Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Hagu, regulisan je krivični postupak pred MRMKS isto kao što je bio i pred MKSJ do njegovog zatvaranja na kraju 2017. godine. Pravila 75. i 86. regulišu zaštitu žrtava i svedoka, odnosno mere za njihovu zaštitu.

Prema Pravilu 75, Zaštita žrtava i svedoka:

- A) U izuzetnim okolnostima, bilo koja strana u postupku može od pretresnog vijeća zatražiti da naloži da se ne objelodanjuje identitet žrtve ili svjedoka koji može biti u opasnosti ili izložen riziku sve dok pretresno vijeće ne odluči drugačije.
- B) Prilikom određivanja zaštitnih mjera za žrtve i svjedoke, pretresno vijeće može se posavjetovati sa Službom za podršku i zaštitu svjedoka.
- C) Identitet žrtve ili svjedoka mora se objelodaniti u roku koji odredi pretresno vijeće da bi se ostavilo dovoljno vremena za pripremu tužilaštva ili odbrane, pri čemu se moraju uzeti u obzir odredbe Pravila 86.

Mere za zaštitu žrtava i svjedoka prema Pravilu 86. su:

- A) Vijeće može, *proprio motu* ili na zahtjev bilo koje od strana, žrtve ili svjedoka o kom se radi ili Službe za podršku i zaštitu svjedoka, nalogom odrediti odgovarajuće mjere za očuvanje privatnosti i zaštitu žrtava i svjedoka pod uslovom da one nisu u suprotnosti s pravima optuženog.
- B) Vijeće može održati sednicu *in camera* kako bi utvrdilo da li će odrediti:
- mjere kojima se sprečava da se javnosti ili medijima otkriju identitet ili mjesto boravka žrtve ili svjedoka ili osoba koje su u rodbinskoj ili drugoj vezi sa žrtvom ili svjedokom, i to na sljedeći način:
 - brisanjem iz javnih spisa Mehanizma suda imena i podataka pomoću kojih se može utvrditi identitet;
 - neobjelodanjivanjem javnosti nijednog spisa koji ukazuje na identitet žrtve ili svjedoka;
 - korišćenjem uređaja za mijenjanje slike ili glasa ili interne televizije prilikom svjedočenja; i
 - dodjelom pseudonima;
 - održavanje zatvorenih sjednica u skladu s Pravilom 93;
 - odgovarajuće mjere kojima se omogućuje svjedočenje osjetljivih žrtava i svjedoka, poput jednosmjerne interne televizije.
- C) Služba za podršku i zaštitu svjedoka obezbijediće da svjedok prije svjedočenja bude obavješten da njegov iskaz i njegov identitet mogu biti otkriveni kasnije u drugom predmetu, u skladu sa stavom (F).
- D) Vijeće, kad god je to potrebno, nadzire način ispitivanja kako bi se izbjeglo svako maltretiranje ili zastrašivanje.
- E) Prilikom izdavanja naloga iz stava (A) gore, vijeće će, ako je to primjereno, u njemu navesti da li se transkript postupka u vezi sa svjedočenjem svjedoka za kog su određene zaštitne mjere može dati na korišćenje u drugim postupcima pred Mehanizmom ili u nekoj drugoj jurisdikciji.
- F) Kad su u nekom postupku pred MKSJ-om, MKSR-om ili Mehanizmom (dalje u tekstu: prvi postupak) za neku žrtvu ili svjedoka određene zaštitne mjere, te zaštitne mjere:
- ostaju na snazi, *mutatis mutandis*, u svakom drugom postupku pred Mehanizmom (dalje u tekstu: drugi postupak) ili u nekoj drugoj jurisdikciji dok god ne budu ukinute, izmijenjene ili pojačane u skladu s procedurom predviđenom ovim pravilom; ali
 - nisu prepreka tužiocu da u drugom postupku ispuni sve obaveze objelodanjivanja u skladu s Pravilnikom, uz uslov da odbranu kojoj se materijali objelodanjuju upozori na karakter zaštitnih mjera određenih u prvom postupku. Sudija ili vijeće u nekoj drugoj jurisdikciji, ili strane u postupku u nekoj drugoj jurisdikciji koje za to ovlasti nadležni pravosuđni organ, mogu zatražiti da

se zaštitne mjere koje je MKSJ, MKSR ili Mehanizam naložio za neku žrtvu ili svjedoka identifikuju ili potvrde tako što će se molbom obratiti predsjedniku Mehanizma, koji će takvu molbu proslijediti sudiji pojedincu ili vijeću koje i dalje rješava u tom postupku. Sudija ili vijeće koje rješava po takvoj molbi stara se posredstvom Službe za podršku i zaštitu svjedoka da zaštićena žrtva ili svjedok budu obavješteni o predmetnoj molbi i da im se pruži prilika za komentar.

G) Strana u drugom postupku koja želi da se zaštitne mjere određene u prvom postupku ukinu, izmjene ili pojačaju mora se obratiti:

- vijeću koje rješava u prvom postupku, bez obzira na njegov sastav;
- ili, ako u prvom postupku više ne rješava nijedno vijeće, onda vijeću koje rješava u drugom postupku.

H) Sudija ili vijeće u nekoj drugoj jurisdikciji, ili strane u postupku u nekoj drugoj jurisdikciji koje za to ovlasti nadležni pravosudni organ, ili žrtva ili svjedok za koje je MKSJ, MKSR ili Mehanizam naložio zaštitne mjere mogu zatražiti da se zaštitne mjere određene u postupku pred MKSJ-om, MKSR-om ili Mehanizmom ukinu, izmjene ili pojačaju tako što će se zahtjevom obratiti predsjedniku Mehanizma, koji će takav zahtjev proslijediti sudiji pojedincu ili vijeću koje i dalje rješava u tom postupku.

I) Vijeće koje rješava po zahtjevu podnesenom u skladu sa stavovima (G) i (H) gore uvjeriće se posredstvom Službe za podršku i zaštitu svjedoka da li zaštićena žrtva ili svjedok ima nekih komentara vezanih za pitanja privatnosti i zaštite, kao i da li pristaje na ukidanje, izmjenu ili pojačanje zaštitnih mjera; međutim, na osnovu uvjerljivih dokaza o vanrednim okolnostima ili ako bi u suprotnom došlo do neostvarenja pravde, vijeće može u izuzetnim okolnostima, *proprio motu*, ukinuti, izmjeniti ili pojačati zaštitne mjere i bez takvog pristanka.

J) Žrtva ili svjedok može se, djelomično ili u cijelosti, odreći prava na zaštitne mjere određene u skladu s ovim pravilom nakon što ga pretresno vijeće ili Služba za podršku i zaštitu svjedoka obavijeste o posljedicama takvog odricanja. Odricanje se vrši pred pretresnim vijećem ili putem pismene izjave koju su potpisali žrtva, odnosno svjedok i predstavnik Službe za podršku i zaštitu svjedoka.

Literatura

1. Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, br. 98/2006).
2. Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, br. 72/11, 101/11, 121/11, 32/13, 45/13, 55/14 i 35/19).
3. Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 108/14, 94/16 i 35/19).
4. Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku („Službeni glasnik RS”, br. 85/2005).
5. Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina.
6. Tužilačka strategija za istragu i gonjenje ratnih zločina.
7. Akcioni plan za Poglavlje 23.
8. Presude Okružnog suda u Beogradu, Veća za ratne zločine K.V. 5/05 od 12.06.2008. godine i Vrhovnog suda Srbije, Kž1 Rz. 3/08 od 08.04.2009. godine i Višeg suda u Beogradu, Odeljenje za ratne zločine K.Po2.br. 28/10 od 22.11.2010. godine i Apelacionog suda u Beogradu Kž1Po2 br. 6/11 od 03.10.2011. godine.
9. Presuda Višeg suda u Beogradu, Odeljenje za ratne zločine K.Po2.br. 11/14 od 16.06.2015. godine i presude Apelacionog suda u Beogradu Kž1Po2 br. 5/15 od 28.03.2018. godine i Kž.3 Po2 br. 1/18 od 13.02.2019. godine.
10. Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (“Službeni glasnik SCG”, broj 16/03).
11. Deklaracija o osnovnim načelima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti Generalne skupštine Ujedinjenih nacija UN 40/34 od 29. novembra 1985. god.
12. Ujedinjene nacije, Deklaracija o kriminalitetu i pravosuđu, Beč, 2000. godina.
13. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog i organizovanog kriminala iz 2000. godine.
14. Direktiva 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela i o zameni okvirne odluke Saveta 2001/220/PUP.
15. Savet Evrope, preporuke br.: R(85)11, R(87)21, (97)13 i R(2001)11.
16. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda.

-
17. Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda.
 18. Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove.

Victim and Witness Protection Measures (International Legal Standards and Criminal Legislation of the Republic of Serbia)

Summary

Several sets of issues are addressed in this expert and critical analysis of the subject matter of measures aimed at ensuring protection to victims and witnesses carried out from both normative and practical points of view. The first set of issues is devoted to general remarks about the subject matter covered in the paper, addressing as well the concept and relevance of testimony and pieces of legislation governing that subject matter in the Republic of Serbia. The second and third set of issues are focused on an analysis of two categories of witnesses. Specifically, they are particularly vulnerable witnesses and protected witnesses. Among many issues concerning that category of witnesses, those that stand out in particular are related to their position in the proceedings as well as the author's view on what measures should be taken to improve it.

Special attention has been devoted in the paper to issues concerning provisions laid down in the Law on Protection Programme for Participants in Criminal Proceedings and their application. This is best demonstrated by the fact that those issues are examined within that segment of the paper not only from the aspect of that particular piece of legislation, but also from aspects of other pieces of primary and secondary legislation and international legal instruments regulating issues under examination. In addition, special attention is devoted in the paper to an analysis of those issues through the prism of war crimes proceedings, which gives a particular specificity to this text.

7 Republic of Serbia's War Crimes Prosecutor

8 Deputy War Crimes Prosecutor

9 Prosecutor's Office Secretary

10 Prosecutor's Assistant

Finally, the paper contains an outline of key features of international legal instruments (both universal and regional in character), including as well documents of international criminal tribunals concerning the rights (status) of victims and witnesses of crime in proceedings conducted to clear up and resolve a criminal matter.

Keywords: *victim, witness, crime, criminal matter, war crimes, international legal documents, law, court, public prosecutor.*

Advokatura i zaštita žrtava i svedoka krivičnih dela

Rezime

Pitanja advokature kao subjekta zaštite prava žrtava i svedoka krivičnih dela u radu su stručno-kritički analizirana kroz devet grupa pitanja i zaključna razmatranja. Prva i druga grupa pitanja posvećena je autorovom viđenju razloga donošenja Direktive 2012/29/EU i Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2019–2025. godine i rezultatima koji treba da se postignu njenim donošenjem, odnosno ciljevima koji njom treba da budu postignuti. Među ne malim brojem drugih pitanja čijom se analizom autor bavi u radu, tri se posebno ističu. To su, prvo, pitanja prava žrtve - lica oštećenog krivičnim delom u slučajevima nepreduzimanja krivičnog gonjenja od strane javnog - državnog tužioca, zatim tu je stručno-kritička normativno-praktična analiza postojećih prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji i, na kraju, tu je dosta aktuelno pitanje koje autor analizira u radu, a u vezi je sa njegovim viđenjem pitanja zbog čega se unapređenjem prava žrtve i svedoka sužavaju prava okrivljenog.

Ključne reči: žrtva, svedok, krivično delo, zaštita, okrivljeno lice, advokat, krivični postupak, krivično gonjenje, imovinskopravni zahtev.

1 Advokat, predsednik Advokatske komore Beograd.

1. Uvod

Vlada Republike Srbije usvojila je Nacionalnu strategiju za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2019–2025. godine (u daljem tekstu: Strategija). Ova strategija predstavlja dokument javne politike koji treba da sadrži sveobuhvatne reformske korake u oblasti unapređenja prava žrtava i svedoka. Pojedine oblasti na koje se Strategija odnosi već su u manjoj ili većoj meri obuhvaćene važećim dokumentima javnih politika koji se odnose na pristupne pregovore sa EU, kao i postupanje sa pojedinim kategorijama žrtava: Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima i zaštite žrtava, Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina, Strategija za prevenciju i zaštitu od diskriminacije.^{2 3 4} Dakle, ranije su postojala nastojanja da se kroz usvajanje posebnih zakona i strateških dokumenata unapredi položaj pojedinih kategorija žrtava, dok je usvajanje Strategije predstavljeno kao rezultat „strateškog opredeljenja da se svim žrtvama i svedocima krivičnih dela obezbedi adekvatan nivo procesnih prava, kao i sistemska, stručna i dostupna pomoć i podrška”.

2. Razlozi donošenja i ciljevi Strategije

Proces usaglašavanja nacionalnih pravnih sistema sa standardima EU u oblasti procesnih garancija jedan je od najvećih izazova za sve države kandidate imajući u vidu dinamiku promena zakonodavstva EU u ovoj oblasti. Opšti cilj Strategije ogleda se u unapređenju položaja žrtava i svedoka u skladu sa standardima EU sadržanim u Direktivi EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava (u daljem tekstu: Direktiva). Ostvarenje opšteg cilja zasniva se na uspešnoj realizaciji tri posebna cilja koja su planirana da se ostvare primenom konkretnih mera, i to:⁵

2.1. Posebni cilj 1 – Uspostavljanje Nacionalne mreže službi podrške

Mere za realizaciju Posebnog cilja 1 obuhvataju: izmenu normativnog okvira kojim se uređuje organizacija pravosuđa; osnivanje službi za pomoć i podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela pri svim višim sudovima u Republici Srbiji; uspostavljanje Nacionalne mreže službi podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela; jačanje stručnih kapaciteta u oblasti ostvarivanja prava žrtava i svedoka krivičnih dela; unapređenje mehanizama za odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu u okviru krivičnog postupka; međunarodnu saradnju i razmenu iskustava u oblasti podrške i zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela.

2.2. Posebni cilj 2 – Unapređenje zaštite žrtava i svedoka, koja podrazumeva unapređenje dostupnosti, kvaliteta i efikasnosti primene mera zaštite žrtava i svedoka

Mere za realizaciju Posebnog cilja 2 obuhvataju: izmenu normativnog okvira u oblasti krivičnog zakonodavstva u skladu sa odredbama Direktive; jačanje sistema procesne zaštite žrtava

2 Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017–2022. (Sl. glasnik RS, br. 77/2017).

3 Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina (Sl. glasnik RS, br. 19/2016).

4 Strategija za prevenciju i zaštitu od diskriminacije (Sl. glasnik RS, br. 60/2013).

5 Direktiva Evropske unije o uspostavljanju minimalnih standarda u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta (Direktiva 2012/29/EU).

i svedoka kroz unapređenje prakse postupanja sa žrtvama i svedocima; jačanje sistema procesne zaštite žrtava i svedoka kroz unapređenje infrastrukture sudova i tužilaštava.

2.3. Posebni cilj 3 – Podizanje svesti o pravima žrtava i svedoka i podizanje svesti žrtava i svedoka krivičnih dela o pravima koja im pripadaju u pravnom sistemu

Mere za realizaciju Posebnog cilja 3 obuhvataju: podizanje svesti žrtava krivičnih dela o pravima koja im pripadaju u krivičnom postupku i dostupnim uslugama podrške; unapređenje znanja i veština predstavnika medija o pravima žrtava krivičnih dela; podizanje svesti opšte populacije o pravima žrtava krivičnih dela.

3. Predmet razmatranja

Predmet ovog rada biće kritička analiza mera za realizaciju Posebnog cilja 2, pri čemu će autor pokušati da sagleda samo neke od mogućih problema do kojih može doći u implementaciji planiranih mera. Kao advokat, prilikom sagledavanja problema, autor polazi iz procesne perspektive branioca, rukovodeći se pre svega zajamčenim pravima odbrane kako bi donosiocima budućih odluka pomogao da unapred sagledaju domašaj određenih rešenja i u nadi da će korigovati planirane mere kako ne bi proizvele mnoge neželjene efekte. Dakle, u radu će se autor baviti: planiranim izmenama normativnog okvira u oblasti krivičnog zakonodavstva u cilju usaglašavanja sa odredbama Direktive; jačanjem sistema procesne zaštite žrtava i svedoka kroz unapređenje prakse postupanja sa žrtvama i svedocima i jačanjem sistema procesne zaštite žrtava i svedoka kroz unapređenje infrastrukture sudova i tužilaštava.

4. Zašto se ne unapređuje procesni položaj žrtve u slučaju nepreduzimanja gonjenja

Odredbom čl. 11. Direktive propisano je pravo žrtve u slučaju donošenja odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja. Naime, država se načelno obavezuje da će garantovati žrtvi da ostvari pravo na reviziju odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja, ali je odredbom čl. 11. st. 2. Direktive prepušteno državi da u okviru nacionalnog zakonodavstva uredi proceduralna pravila na osnovu kojih žrtva može ostvariti ovo svoje pravo.

U Srbiji je ovo pravo žrtve uređeno kroz institut oštećenog kao tužioca, koji podrazumeva da u slučaju ako javni tužilac odustane od krivičnog gonjenja, oštećeni može preuzeti krivično gonjenje pod određenim uslovima. Na taj način oštećenom se pruža mogućnost da svojom aktivnom ulogom u postupku otkloni posledice pogrešne odluke javnog tužioca da odustane od krivičnog gonjenja u situaciji kada postoji dovoljno dokaza kojima se potkrepljuje optužba. Konačno, na taj način se uspostavlja i vrlo delotvoran mehanizam zaštite od eventualnih odluka o odustanku od krivičnog gonjenja koje mogu biti posledica koruptivnog delovanja, političkih pritisaka ili drugih mogućih uticaja.

Procesni položaj oštećenog potpuno je devastiran kada je odredbom čl. 52. ZKP pravo oštećenog na preuzimanje krivičnog gonjenja ograničeno tako da se može ostvariti isključivo nakon potvrđivanja optužnice. Do potvrđivanja optužnice ovo pravo žrtve je svedeno samo na prigovor protiv odluke o obustavi krivičnog gonjenja, o čijoj osnovanosti odlučuje neposredno viši tužilac. Ovakvim problematičnim rešenjem, položaj žrtve do podizanja optužnice prepušten je voluntarizmu javnog tužilaštva u prvom i poslednjem stepenu, što je u proteklih sedam godina dovelo do mnogih odluka o odbačaju krivičnih prijavi u odnosu na koje nije bilo procesnih pretpostavki da budu kritički preispitane.⁶

Naime, ako javni tužilac odbaci krivičnu prijavu, obustavi istragu ili odustane od krivičnog gonjenja do potvrđivanja optužnice, dužan je da u roku od osam dana o tome obavesti oštećenog, koji ima pravo da podnese prigovor u roku od osam dana neposredno višem javnom tužiocu. Ukoliko oštećeni ne bude obavešten, propisan je objektivni prekluzivni rok od tri meseca od dana kada je javni tužilac odbacio prijavu ili odustao od krivičnog gonjenja, nakon kojeg je oštećeni uskraćen i za pravo na podnošenje prigovora. Vrlo je čest slučaj u praksi da ovaj rok od tri meseca protekne, jer je faktički oštećenom stavljeno u zadatak da na svaka dva meseca proverava da tužilac nije odbacio krivičnu prijavu kako ne bi propustio rok za prigovor. O prigovoru odlučuje neposredno viši tužilac, koji ujedno vrši i nadzor nad pravilnošću i zakonitošću rada tužioca koji je krivičnu prijavu odbacio. Opšte je poznato da je višem tužiocu u interesu da onaj deo tužilačke organizacije za koju je on odgovoran u strukturi tužilačke hijerarhije postupa što pravilnije i da pravi što manje grešaka. Zbog toga se može smatrati da je neposredno viši tužilac u sukobu interesa kada je reč o odlučivanju povodom prigovora oštećenog.⁷

O tome da je prigovor oštećenog samo privid delotvornog pravnog sredstva najbolje govori činjenica da je nakon stupanja na snagu ZKP-a 2013. godine bilo potrebno više od pet godina da sazri svest o tome da je neophodno da se oštećenom u obaveštenju o odbačaju krivične prijave, tj. obustavi istrage mora navesti i obrazloženje takve odluke kako bi oštećeni uopšte mogao znati kojim se razlozima tužilac rukovodio prilikom donošenja odluke i u zavisnosti od tih razloga mogao formulisati eventualne kontraargumente u cilju osporavanja pravilnosti odluke protiv koje prigovara. Jednom rečju, prigovori su pet godina pisani protiv odluka bez ikakvog obrazloženja, što ne samo da je svojevrsan pravni apsurd, već je i stvarni pokazatelj delotvornosti ovog pravnog sredstva.

Konačno, sama činjenica da ne postoji nikakav mehanizam sudske kontrole odluke tužilaštva kod građana izaziva određenu razumljivu dozu podozrenja jer odluku donosi tužilaštvo u prvom i u poslednjem stepenu. Rešenjem kojim usvaja prigovor viši tužilac će izdati obavezno uputstvo nadležnom javnom tužiocu da preduzme, odnosno nastavi krivično gonjenje, nakon čega je opet zamisliva situacija da postupajući tužilac preduzima samo one procesne radnje koje imaju za cilj da potkrepe njegovu prvobitnu odluku o odbačaju krivične prijave, kako bi mu na kraju rezultati istrage ipak dali za pravo. Na taj način on podiže kredibilitet svog postupanja kod neposredno višeg tužioca koji ima značajnu ulogu kod ocene rezultata njegovog rada i, s tim u vezi, daljeg karijernog napredovanja. Zbog toga bi ocenu osnovanosti tužilačke odluke da obustavi postupak trebalo da dá sud.

6 Zakonik o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS”, br. 72/2011).

7 Čl. 51. Zakonika o krivičnom postupku.

Imajući u vidu sve navedeno, u najmanju ruku čudi što Strategija koja proklamuje „strateško opredeljenje da se žrtvama krivičnih dela obezbedi adekvatan nivo procesnih prava” nigde ne pominje potrebu da se degradiran položaj oštećenog efektivno unapredi tako što bi se uvelo pravilo da o osnovanosti prigovora oštećenog protiv odluke javnog tužioca da odbaci krivičnu prijavu ili da odustane od krivičnog gonjenja u fazi istrage odlučuje nezavistan i nepristrasan sud. Takođe, trebalo bi razmotriti i moguća procesna rešenja kako bi u uslovima tužilačke istrage proširili primenu instituta preuzimanja krivičnog gonjenja od strane oštećenog, što bi predstavljalo delotvoran mehanizam kontrole rada tužilaštva u toj fazi krivičnog postupka. Jedno od rešenja moglo bi biti da ako sud oceni da postoji osnov za krivično gonjenje, a tužilac ne želi da preduzima gonjenje, procesne radnje u ime oštećenog preduzme sudija za prethodni postupak. Time bi se suštinski osnažio položaj žrtve uspostavljanjem stvarnih procesnih garancija.

5. Zbog čega se Strategija osim na žrtve odnosi i na svedoke koje Direktiva ne poznaje

Prvo, važno je istaći da se Direktiva odnosi isključivo na procesna prava žrtve i da se nigde u Direktivi ne pominje svedok. Međutim, u Strategiji se najpre navodi da joj je jedini cilj implementacija Direktive, a zatim se osim žrtve, takoreći „na mala vrata”, uvodi i svedok, čime se bez opravdanog razloga proširuje normativna intervencija i na procesni položaj svedoka, za šta očigledno postoje neki drugi razlozi koji nemaju nikakve veze ni sa žrtvom ni sa Direktivom. Obrazloženje Strategije je vrlo nerazumljivo u delu u kojem objašnjava ovu veštačku simbiozu koja nema procesnog smisla.

U Strategiji se navodi: „Iako Direktiva svedoke ne prepoznaje eksplicitno kao adresate garancija sadržanih u Direktivi, imajući u vidu da žrtva često u krivičnom postupku ima status svedoka - oštećenog, kao i da je pitanje položaja žrtve u procesu pojavljivanja pred sudom u svojstvu svedoka tretirano nizom odredaba Direktive, samim nazivom Strategije, ali i njenim brojnim segmentima, i terminološki su prepoznate obe kategorije. Razlozi za ovo su i što u pojedinim slučajevima, čak i ako svedok nije istovremeno i žrtva, određena lična svojstva ili okolnosti konkretnog slučaja stvaraju potrebu za pružanjem zaštite ili podrške svedoku.” Ko je ovo razumeo – svaka mu čast.

Kod ovakvog stanja stvari postavlja se pitanje šta je osnov za preuređenje procesnog položaja svedoka u krivičnom postupku ako to nije Direktiva. Realno je očekivati da će se u ovom delu potpuno eksperimentisati kako bi se unapredila efikasnost postupka po svaku cenu – što je ideal kojem srpsko krivičnoprocesno zakonodavstvo teži u poslednje dve decenije. Međutim, kada bismo pažljivo sagledali odredbe Direktive koje se odnose na procesna prava žrtve, uočili bismo da se ta prava nikako ne mogu primeniti na svedoka.

Drugo, važno je uočiti da svaka norma u Direktivi kod koje postoji rizik da se implementacijom konkretnog prava žrtve ugroze prava odbrane počinje rečenicom kojom se apostrofiraju da prava odbrane moraju imati prioritet u odnosu na prava uspostavljena Direktivom. Tako se u Direktivi na četiri mesta jasno navodi: „Ne dovodeći u pitanje prava odbrane”, „Bez uticaja na prava odbrane”, „Ne dovodeći u pitanje prava odbrane” i „Ne dovodeći u pitanje prava odbrane”. Jednom rečju, unapređenje procesnih prava žrtve ne može korespondirati sa smanjenjem dostignutog nivoa procesnih prava odbrane. Ovo pravilo je pogotovo važno poštovati kod onih prava kod kojih, po principu spojenih sudova, povećanje jednih prava po prirodi stvari podrazumeva umanjene drugih prava.^{8 9 10 11}

Direktivom se žrtvi garantuju sledeća procesna prava: pravo da bude saslušana (čl. 10), pravo na reviziju odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja (čl. 11), pravo na besplatnu pravnu pomoć (čl. 13), pravo na naknadu troškova koji su proistekli iz aktivnog učešća u postupku (čl. 14), pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, kao i pravo na zaštitu dostojanstva tokom ispitivanja (čl. 18), pravo na zaštitu žrtava tokom krivične istrage (čl. 20), pravo na blagovremenu i individualnu procenu u cilju utvrđivanja specifičnih potreba zaštite žrtve (čl. 22), pravo na zaštitu žrtava sa specifičnim potrebama (čl. 23), koje podrazumeva izbegavanje vizuelnog kontakta tokom izvođenja dokaza korišćenjem komunikacionih tehnologija ili izbegavanje nepotrebnih ispitivanja koje se odnosi na žrtvin privatni život, a nije povezano sa krivičnim delom, kao i mere koje omogućavaju održavanje rasprave bez prisustva javnosti.

Direktiva nigde ne pominje svedoka, jer se ova prava odnose isključivo na žrtvu. Svedok ne može imati pravo da bude saslušan, niti pravo na reviziju odluke organa postupka, niti pravo na aktivno učešće u postupku, jer priroda ovih prava ne odgovara procesnoj ulozi svedoka. Takođe, pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije može imati samo žrtva, ali ne i svedok, koji je dužan da svedoči o onome što je opazio ili što mu je poznato. Za slučajeve opravdanog straha svedoka da iznese ono što mu je poznato postoje procesni instituti zaštićenog svedoka ili posebno osetljivog svedoka, kojima se na delotvoran način pruža zaštita svedoku u meri u kojoj je to procesno opravdano, a da se istovremeno ne ugrozi pravo okrivljenog na pravično suđenje. Međutim, ovde je reč o granici koja se vrlo lako prelazi. Primera radi, odluka o isključenju javnosti može imati svoje opravdanje u slučaju kada je žrtva maloletno dete, ali ne i u slučaju kada bilo koji svedok izjavi da ne bi želeo da svedoči javno jer se na taj način potpuno relativizuje princip javnosti suđenja. Konačno, treba imati u vidu da će „veštačko proširivanje” prava žrtve i na svedoke neposredno kompromitovati delotvorno ostvarenje prava odbrane u krivičnom postupku jer će javni tužilac u odnosu na žrtvu, koja je po pravilu ključni svedok optužbe, i u odnosu na svedoka za kog proceni da nije dovoljno pouzdan izbegavati rizik da budu ispitani na javnom, neposrednom i kontradiktornom glavnom pretresu. Institut posebno osetljivog svedoka postaće vremenom pravilo i opcija za svakog ko želi da izbegne unakrsno ispitivanje, što će sud lišiti mogućnosti opažanja kod ocene dokaza. U svim slučajevima u kojima tužilaštvo proceni da je optužba utemeljena na iskazu koji bi postavljanjem pitanja mogao biti doveden u sumnju uvešće se pravilo da se iskazi mogu čitati „u cilju zaštite svedoka”. Ove izmene završiće se predlogom da se ukine unakrsno ispitivanje, čime će se staviti tačka na prava odbrane da preispita dokaze optužbe.

8 Čl. 2. Direktive – Pravo prevodenja i saslušanje žrtve posredstvom komunikacionih tehnologija.

9 Čl. 18. Direktive – Pravo na zaštitu žrtve.

10 Čl. 20. Direktive – Pravo na zaštitu žrtve tokom krivične istrage.

11 Čl. 23. Direktive – Pravo na zaštitu žrtve sa specifičnim potrebama zaštite tokom krivičnog postupka.

6. Zbog čega se unapređenjem prava žrtve i svedoka sužavaju prava okrivljenog

Kada je reč o delu Strategije koji se odnosi na planirane izmene normativnog okvira u oblasti krivičnog zakonodavstva u skladu sa odredbama Direktive, u samoj Strategiji ukazuje se na predloge izmena koje je potrebno preduzeti da bi se normativno uskladili sa Direktivom, i to u pogledu:

1. termina lica oštećenog izvršenim krivičnim delom („žrtva krivičnog dela”, „oštećeni” ili njihova kombinacija);
2. usaglašavanja izabranog pojma sa čl. 2. Direktive (definicije);
3. prava na dobijanje informacije o pravima i statusu predmeta, u okviru čega poseban akcent treba staviti na opravdanost donošenja posebnog uputstva o pravima oštećenog - žrtve krivičnog dela i načinu njihove realizacije (čl. 6. Direktive 2012/29/EU);
4. individualne procene oštećenog - žrtve radi utvrđivanja njenih posebnih potreba i primene specifičnih mera zaštite, u kontekstu čega treba posebno razmotriti pitanje opravdanosti donošenja posebnog podzakonskog akta (Pravilnika o načinu sprovođenja postupka individualne procene žrtve radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite) sa konkretizacijom ne malog broja pitanja koja treba da čine njegovu sadržinu. O značaju i aktuelnosti pitanja najbolje govori činjenica da se ono, ne bez razloga, smatra jednim od najznačajnijih dostignuća Direktive 2012/29/EU uopšte;
5. prava na besplatnu pravnu pomoć oštećenom licu (čl. 13. Direktive 2011/29/EU);
6. prava oštećenog u slučaju nepreduzimanja krivičnog gonjenja od strane javnog tužioca (čl. 11. Direktive 2012/29/EU);
7. pismenog prevođenja pismena na zahtev oštećenog lica, a na teret budžetskih sredstava (čl. 7. Direktive 2012/29/EU);
8. obaveštenja oštećenog o konačnom ishodu postupka i dostavljanja pravnosnažne sudske odluke (čl. 6. st. 1. tač. b) Direktive 2012/29/EU);
9. obaveštavanje o bekstvu okrivljenog - osuđenog (čl. 6. st. 5. i 6. Direktive 2011/29/EU);
10. imovinskopravnog zahteva oštećenog (čl. 16. Direktive 2011/29/EU);
11. zabrane unakrsnog ispitivanja i proširenja prava na zahtev za određivanje statusa zaštićenog svedoka.

U tačkama od 1. do 10. predložena rešenja potpuno korespondiraju sa Direktivom. Međutim, izmena koja je predviđena u tački 11. nema nikakve veze sa usaglašavanjem sa Direktivom kao što se predstavlja, već ima za cilj da ograniči procesne garancije odbrane u krivičnom postupku. Zbog toga je predložena izmena apsolutno sporna iz perspektive advokature. Naime, reč je o ideji da se uskrati mogućnost unakrsnog ispitivanja žrtava, oštećenih

i svedoka optužbe u uslovima adverzijalnog glavnog pretresa kako bi se na taj način ubrzao postupak i olakšalo dokazivanje optužbe. Usvajanjem predložene izmene napravio bi se neotklonjiv disbalans u ravnoteži snaga procesnih stranaka i povredio princip jednakosti oružja, koji predstavlja jedan od temelja prava na pravično suđenje.

U Strategiji se navodi da je „opšti cilj strategije usaglašen sa drugim ciljevima reforme pravosuđa i unapređenjem ljudskih prava, a naročito procesnih garancija i da je sagledana njihova međuzavisnost”.

Odredbama čl. 10. st. 2. Direktive propisano je da će proceduralna pravila pod kojim žrtve mogu da budu saslušane u toku krivičnog postupka biti određena u okviru nacionalnog zakonodavstva. To znači da zakonodavac u Srbiji nije ograničen Direktivom u definisanju procesnih rešenja. Jedino što je Direktivom propisano jeste da propisana rešenja ne mogu dovoditi u pitanje dostignut nivo prava odbrane u krivičnom postupku. Tako je i u čl. 18, i u čl. 20. i u čl. 23. Direktive podvučeno da će „bez uticaja na pravo odbrane” države članice obezbediti mere zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije, zastrašivanja, odmazde i od rizika nanošenja emocionalne ili psihološke povrede, kao i zaštitu dostojanstva žrtava tokom ispitivanja koje će biti obavljeno bez neopravdanog odlaganja nakon podnošenja prijave, uz samo ona ispitivanja koja su stvarno potrebna.

Iz prethodno navedenog proizlazi da se unapređenje prava žrtve ne sme odvijati na štetu već zagarantovanih prava odbrane, koja predstavljaju temelj pravičnog suđenja. Smisao Direktive jeste da kodifikuje sva prava koja u korist žrtve treba da predviđa nacionalno zakonodavstvo, ali ne i da način ostvarivanja tih prava uredi tako da se kompromituje efektivna zaštita prava okrivljenog u uslovima adverzijalnog glavnog pretresa, kao i pravo okrivljenog da delotvorno preispituje dokaze optužbe koji ga terete.

Iz navedenih razloga, predlog da se zabrani unakrsno ispitivanje i da se proširi pravo na zahtev za određivanje statusa zaštićenog svedoka nema svoje procesno opravdanje. Ovakvo rešenje ne samo da Direktiva nigde ne pominje već bismo došli u koliziju sa konceptom adverzijalnog glavnog pretresa na kojem unakrsno ispitivanje predstavlja „kontratežu” tužilačkoj istrazi i zaštitino sredstvo odbrane u cilju preispitivanja dokaza optužbe. Teško je i zamisliti koliko bi bila narušena ravnopravnost stranaka kada bi unakrsno ispitivanje bilo ukinuto za žrtve i oštećene koji su svedoci optužbe, a ostalo dozvoljeno za svedoke odbrane. Svakako da će protivnici unakrsnog ispitivanja jedva dočekati predlog da se ono potpuno ukine i da se vrati načelo materijalne istine na glavni pretres. Međutim, uvođenje ovog načela, koje podrazumeva sudsku intervenciju u dokazni postupak kao pravilo, a ne kao izuzetak, uz isključivanje prava na unakrsno ispitivanje, vratilo bi nas u krivični postupak u kojem optužbu tokom istrage dokazuje tužilac, a na glavnom pretresu tužilac uz pomoć suda. U takvom sistemu branilac i okrivljeni nemaju nikakvu šansu jer nema elementarnih pretpostavki za pravično suđenje.

Evropski sud za ljudska prava je jasan kada je reč o pravu okrivljenog da neposredno ispita ili da neko u njegovo ime ispita svedoke koji ga optužuju i izuzetke od neposrednog ispitivanja pred sudom postavlja restriktivno. Zbog toga nije moguće uspostaviti pravilo da se žrtva sasluša samo jednom u policiji i da se posle toga njen iskaz čita da bi se izbegla sekundarna viktimizacija, jer se na taj način dovode u pitanje procesne garancije odbrane koje su važnije za ostvarenje prava na pravično suđenje od zaštite žrtve. U sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava raspravljalo se kako tretirati izjavu nedošavšeg ili anonimnog svedoka, ali ne i kako čitati iskaz svedoka koji je dostupan za saslušanje na pretresu. Ovakvo rešenje vratilo

bi nas iz modernog krivičnog postupka u srednji vek, kada su potpisane izjave predstavljale ključne dokaze inkvizicije, čija se verodostojnost nije ni mogla osporavati, a priznanje okrivljenog bilo shvatano kao „regina probationem“.

7. Trenutno stanje u oblasti podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela u Srbiji

U momentu usvajanja Strategije, pravni poredak Republike Srbije je u značajnoj meri usaglašen sa međunarodnim standardima u oblasti prava žrtava, jer u procesnom svojstvu oštećenom - žrtvi pripada čitav niz prava koja su kodifikovana Direktivom. Naime, potrebne su određene izmene koje se odnose na uklanjanje terminološke nedoumice u pogledu odnosa pojmova „žrtva“ i „oštećeni“; unapređenje prava na pravnu pomoć, prava na informisanje i prevođenje itd. Korak koji treba da donese najveću kvalitativnu razliku u odnosu na trenutno stanje jeste uspostavljanje mreže službi za podršku žrtvama na teritoriji čitave Srbije. Trenutno, pružanje pomoći i podrške žrtvama zasnovano je na aktivnostima službi uspostavljenih pri višim sudovima i tužilaštvima, pojedinim organizacijama civilnog društva, pravnim klinikama i centrima za socijalni rad.¹²

U Strategiji se apostrofira da je centralni problem aktuelnog sistema pružanja podrške žrtvama to što nema jasno definisanih kriterijuma za stručne kvalifikacije pružalaca niti za kvalitet usluga koje pružaju, što nisu standardizovane procedure za procenu potreba, upućivanja na službe, kao i za samo pružanje podrške, što ne postoje formalni mehanizmi povezivanja i saradnje pružalaca podrške, što nije uspostavljen nikakav sistem koordinacije i finansiranja pružalaca, kao ni sistem nadzora nad njihovim radom. Sva ova pitanja svakako treba rešiti i urediti u narednom periodu. Osim toga, treba standardizovati programe obuke u oblasti prava žrtava i uspostaviti programe edukacije kao segment početne i stalne obuke nosilaca pravosudnih funkcija.

Interesantan je podatak da je u samoj Strategiji za osnivanje službi za pomoć i podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela pri višim sudovima u Republici Srbiji i uspostavljanje Nacionalne mreže službi podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji planiran utrošak budžetskih sredstava u naredne tri godine u ukupnom iznosu od samo 33.699.600 dinara. Ovaj iznos je neophodan za zapošljavanje 15 novih sudijskih pomoćnika u periodu od tri godine, po jednog za svaki sud, i to: u 2020. godini ukupno 6 sudijskih pomoćnika, pri višim sudovima u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu, Nišu, Novom Pazaru i Vranju, u 2021. godini ukupno 5 sudijskih pomoćnika, pri višim sudovima u Zrenjaninu, Somboru, Požarevcu, Užicu i Zaječaru, i u 2022. godini ukupno 4 sudijska pomoćnika, pri višim sudovima u Subotici, Šapcu, Čačku i Kraljevu. Uz to, planirano je i zapošljavanje jednog koordinatora podrške u Ministarstvu pravde u 2020, što znači da se ukupan trošak svodi na zapošljavanje 16 sudijskih pomoćnika.

Službe podrške žrtvama koje funkcionišu u okviru organizacija civilnog društva biće integrisane u sistem Nacionalne mreže u skladu sa posebno propisanom procedurom. Aktivnostima predviđenim Strategijom ne dira se u pravo organizacija civilnog društva da nezavisno od Nacionalne mreže na osnovu resursa koje same obezbede sprovedu programe podrške i

12 *Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine kojom se uspostavljaju minimalni standardi u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom za žrtve krivičnih dela i zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2001/220/PUP (SL L 315 od 14.11.2012).*

pomoći žrtvama. Na kategoriju programa i pružalaca koji budu funkcionisali izvan Nacionalne mreže neće se odnositi standardi, prava i obaveze čiji su adresati službe i pružaoci u okviru Nacionalne mreže.

U početnim fazama rada službi podrške pri višim sudovima, na funkciji pružalaca podrške biće angažovani sudijski i tužilački pomoćnici. Kao pružaoci će biti angažovani i psiholozi već zaposleni u postojećim službama podrške pri sudovima i javnim tužilaštvima, a biće angažovan i dodatni broj psihologa, ali i stručnih lica drugih adekvatnih profila (pedagozi, specijalni pedagozi itd).

Iz prethodno navedenog moguće je zaključiti da će se sistem podrške i dalje pretežno oslanjati na organizacije civilnog društva. Ako je tako, postavlja se pitanje kakva je uloga sudijskih i tužilačkih pomoćnika u sistemu podrške, s obzirom na to da oni ne poseduju nikakve stručne kompetencije kojima raspolažu psiholozi ili pedagozi, već je reč o pravnicima. Jednom rečju, postavlja se pitanje da li će se njihova uloga svesti na podršku žrtvama i svedocima ili će biti reč o „pružanju pravne pomoći” i ako jeste tako – kakva je pravna pomoć potrebna žrtvama krivičnih dela, a kakva je pravna pomoć potrebna svedocima.

8. Vrste podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela

U okviru Nacionalne mreže, žrtvama i svedocima biće dostupne usluge primarne (opšte) i sekundarne (specijalizovane) podrške i pomoći.

- A) Pod pojmom primarne, odnosno opšte podrške i pomoći podrazumeva se pružanje neophodnih informacija o pravima i položaju žrtve i svedoka u krivičnom postupku; pružanje informacija o dostupnim službama podrške i uslugama sekundarne, odnosno specijalizovane pomoći i podrške u okviru Nacionalne mreže; individualna procena specifičnih potreba žrtava; pružanje emocionalne podrške; informisanje žrtve o puštanju učinioca na slobodu.
- B) Pod pojmom sekundarne, odnosno specijalizovane podrške i pomoći podrazumeva se, između ostalog: pružanje psihološke i psihosocijalne podrške; medicinska pomoć; zbrinjavanje u okviru sigurnih kuća; pružanje besplatne pravne pomoći; uključivanje u individualne i grupne tretmane rehabilitacije; uključivanje u programe psihosocijalnog i ekonomskog osnaživanja.

8.1. Pravo žrtava na pravnu pomoć

Članom 13. Direktive garantovano je pravo na pravnu pomoć žrtvama koje imaju status stranke u krivičnom postupku, pri čemu je državama članicama prepušteno da zakonom urede uslove i postupak za pristup pravnoj pomoći. Usvajanjem Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći uspostavljen je normativni okvir da građani Srbije ostvare prava na besplatnu pravnu pomoć. U Strategiji se povodom tog pitanja navodi samo jedna rečenica, koja glasi: „Imajući u vidu da se radi o sistemu za čije će uspostavljanje i punu funkcionalnost biti neophodno nekoliko godina, neophodno je efektivno pratiti primenu tog zakona i iz ugla pristupa žrtava

pravu na pravnu pomoć.” Stiče se utisak da je ovaj deo Strategije u najmanjoj meri razrađen u smislu načina na koji će žrtva ostvariti pravo na besplatnu pravnu pomoć. Na drugoj strani, odredbe Direktive jasno propisuju dva prava koja je neophodno da detaljno razradi nacionalno zakonodavstvo države kandidata.¹³

Odredbom čl. 13. i čl. 14. Direktive propisano je da će države članice omogućiti žrtvama pravo na besplatnu pravnu pomoć, kao i da će omogućiti žrtvama da nadoknade troškove koji su proistekli iz njihovog aktivnog učestvovanja u krivičnom postupku. Međutim, istim odredbama propisano je da će uslovi i procesna pravila na osnovu kojih će žrtve ostvariti pravo na besplatnu pravnu pomoć, kao i uslovi i pravila za naknadu troškova žrtvama, „biti propisani u okviru nacionalnog zakonodavstva”. To znači da Direktiva propisuje obavezu države članice da predvidi pravo žrtve, ali joj ostavlja punu slobodu da izabere način na koji će urediti ostvarenje ovog propisanog prava.

Ako neko smatra da lica za podršku mogu da pružaju pravnu pomoć, onda se postavlja pitanje ustavnosti takvog rešenja jer je ono ne samo u suprotnosti sa čl. 67. st. 2. Ustava RS u pogledu toga ko može pružati pravnu pomoć građanima, već je u koliziji i sa čl. 9. Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, koji uređuje standard u pogledu pružalaca pravne pomoći. Bilo bi paradoksalno da se u pogledu žrtava predvidi izuzetak koji ne bi bio usaglašen sa ovim normativnim okvirom koji advokaturu vidi kao osnovnog pružaoca pravne pomoći, dok udruženja vidi kao pružaocima besplatne pravne podrške, ali ne i pravne pomoći.

Usvajanje Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći pratilo je izrazito nezadovoljstvo nevladinih organizacija jer im je sužena mogućnost da pravnu pomoć građanima u ime udruženja pruža bilo koje angažovano lice. Umesto toga, uspostavljen je sistem besplatne pravne pomoći koji, polazeći od principa kompetentnosti i odgovornosti, kao nosioca sistema prepoznaje advokaturu.

Odredbom čl. 9. st. 1. Zakona propisano je da besplatnu pravnu pomoć pružaju advokatura i službe pravne pomoći u jedinicama lokalne samouprave, dok je odredbom čl. 9. st. 2. Zakona propisano da udruženja mogu pružati besplatnu pravnu pomoć isključivo na osnovu odredaba zakona koji uređuju pravo azila i zabranu diskriminacije, što znači da u svim drugim oblastima udruženja ne mogu biti pružaoci besplatne pravne pomoći.

Odredbom čl. 13. st. 1. Zakona propisano je da udruženja mogu pružati besplatnu pravnu pomoć isključivo u oblastima navedenim u čl. 9. st. 2. (pravo azila i zabrana diskriminacije), kao i da besplatnu pravnu pomoć u svim drugim slučajevima mogu pružati samo advokati i službe pravne pomoći u jedinicama lokalne samouprave.

Odredbom čl. 9. st. 3. i 4. Zakona propisano je da u slučaju kada Zakon dopušta udruženju da pruža besplatnu pravnu pomoć (pravo azila i zabrane diskriminacije), besplatnu pravnu pomoć u ime udruženja pružaju advokati, a diplomirani pravnici to mogu činiti samo u onim slučajevima kada je zakonom koji uređuje odgovarajući postupak to dopušteno.

Odredbom čl. 9. st. 5. Zakona propisano je da osim prava azila i zabrane diskriminacije, udruženja mogu da u okviru ciljeva zbog kojih su osnovana pružaju građanima opšte pravne

13 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći („Sl. glasnik RS”, br. 87/2018).

informacije i da popunjavaju formulare kao oblike besplatne pravne podrške, što znači da udruženja mogu biti upisana u evidenciju pružalaca besplatne pravne podrške.

Dakle, u evidenciji pružalaca besplatne pravne pomoći nalaze se samo udruženja koja pružaju besplatnu pravnu pomoć u oblasti azila i zabrane diskriminacije, dok se sva druga udruženja nalaze u evidenciji pružalaca besplatne pravne podrške, pri čemu čl. 12. st. 5. Zakona propisuje da pružaoci besplatne pravne podrške ne smeju da pružaju besplatnu pravnu pomoć.

Ovim zakonskim odredbama uređena je oblast pružanja besplatne pravne pomoći i sa tim normama mora biti usaglašena besplatna pravna pomoć u drugim posebnim zakonima.

Realno je zamisliti da se pomoću izraza podrška žrtvama pokušava „proturiti” i pravna pomoć koja nije i ne može biti podrška – u smislu odredaba Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, koji pravi jasnu razliku između pojmova pravne podrške i pravne pomoći. Međutim, iz sadržine Strategije se ne može pouzdano utvrditi da ona polazi od zakonskog razlikovanja ta dva pojma. U svakom slučaju, žrtvama treba priznati pravo na besplatnu pravnu pomoć, ali se kod pružanja pomoći ne može „na mala vrata” proširivati krug pružalaca posebnim zakonom mimo važećeg Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći i Ustava.

Ako se stane na stanovište da je podrška koju pružaju lica za podršku psihološka, a ne pravna, onda se postavlja pitanje na koji način žrtva može ostvariti svoje pravo na pravnu pomoć. Odgovor je jasan – ova pravna pomoć može se obezbediti samo kroz primenu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći i pravnu pomoć žrtvi mora pružiti advokat. Odredbom čl. 58. ZKP propisano je da oštećeni kao tužilac ima pravo da, između ostalih prava, zastupa optužbu, kao i da u vršenju tog prava oštećeni kao tužilac ima pravo da angažuje punomoćnika iz reda advokata ili da zahteva postavljanje punomoćnika od strane suda ukoliko nema dovoljno materijalnih sredstava da snosi troškove punomoćnika. Odredbom čl. 59. ZKP propisano je da se oštećenom kao tužiocu može postaviti punomoćnik u slučaju da se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se može izreći preko pet godina zatvora, pod uslovom da je to u interesu postupka i da oštećeni kao tužilac prema svom imovnom stanju ne može snositi troškove zastupanja. O zahtevu oštećenog kao tužioca odlučuje predsednik veća koji, ukoliko zahtev usvoji, punomoćnika postavlja iz reda advokata po redosledu sa spiska za određivanje branilaca po službenoj dužnosti koji sudu dostavlja nadležna advokatska komora.

Jedino bi trebalo eventualno preispitati da li treba proširiti pravo na pravnu pomoć žrtve i na situacije kada se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se može izreći preko tri godine zatvora, kao i na koji način treba urediti pravo na pravnu pomoć u toku istrage imajući u vidu da je sastavljanje prigovora protiv odluke javnog tužioca da odustane od krivičnog gonjenja radnja za koju građanin - laik nema kapaciteta i koju ne bi mogao da preduzima niko drugi osim advokata ili službenika besplatne pravne pomoći u jedinici lokalne samouprave.

8.2. Pravo žrtava na nadoknadu štete

Član 16. Direktive predviđa da žrtva ima pravo da u okviru krivičnog postupka dobije odluku o naknadi štete od strane učinioaca, u razumnom vremenskom okviru, izuzev u slučajevima kada zakon predviđa da se takva odluka donosi u okviru drugog postupka. Iz odredaba čl. 252–259. ZKP-a proizlazi da je ovo pravo žrtve predviđeno zakonom, ali je u odlučivanju o

imovinskopравnom zahtevu oštećenog u krivičnom postupku u praksi izuzetak, jer sud po pravilu upućuje oštećenog da imovinskopравni zahtev ostvari u parničnom postupku. Time se postupak ostvarivanja nadoknade štete značajno produžava, žrtva se izlaže dodatnim troškovima, a pravosuđe opterećuje dodatnim brojem predmeta.

Strategija predviđa čitav niz mera kako bi se unapredila efikasnost odlučivanja o imovinskopравnom zahtevu u krivičnom postupku. U okviru tih mera predviđeno je:

- da će se izraditi obrasci za podnošenje imovinskopравnog zahteva i omogućiti žrtvama, u okviru programa primarne podrške, pomoć u njihovom popunjavanju, kao i
- da će se izraditi smernice za odlučivanje o imovinskopравnim zahtevima koje su namenjene javnim tužiocima i sudijama krivičnih odeljenja.

Strategijom se pitanje postavljanja imovinskopравnog zahteva svodi na popunjavanje formulara, što upućuje na zaključak da ovu radnju u ime žrtve može preduzeti i svaka organizacija civilnog društva u okviru pružanja pravne podrške, koja ne predstavlja pravnu pomoć. Međutim, u krivičnom postupku treba dokazati činjenice na kojima se temelji osnov i visina imovinskopравnog zahteva, u kom pravcu se moraju predložiti i određeni dokazi, uz mogućnost predlaganja privremene mere obezbeđenja i obrazlaganje ove mere, što sve obuhvata pružanje pravne pomoći. Jednom rečju, postavljanje imovinskopравnog zahteva ne može se svesti na popunjavanje formulara ne samo zbog žrtve koja u tom slučaju ne bi imala odgovarajuću pravnu pomoć već i zbog okrivljenog od kojeg bi se u tom slučaju očekivalo da ispuni nerealne želje kako bi došla u obzir primena oportuniteta kao alternativnog načina rešavanja sporova. Ovakvo rešenje će u svakom slučaju značajno umanjiti primenu oportuniteta i vratiti nas u period od pre 10 godina.

Treba imati na umu da se na godišnjem nivou, putem odlaganja krivičnog gonjenja, reši preko 20 hiljada krivičnih predmeta. Odredbom čl. 283. ZKP-a, koja uređuje institut odlaganja krivičnog gonjenja, propisano je da jedna od više predviđenih obaveza koje mogu biti naložene osumnjičenom u slučaju donošenja odluke o odlaganju krivičnog gonjenja može biti i obaveza „da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu”. Strategijom se predlaže da ova obaveza može biti učinjena obaveznim preduslovom za primenu oportuniteta, čime bi se postigli značajni efekti na planu efikasnosti nadoknade štete žrtvama. Time bi ujedno bila ispraćena tendencija zakonodavca da se prilikom primene pojednostavljenih procesnih formi istovremeno reši i pitanje imovinskopравnog zahteva.

Međutim, predlog da naknada štete proistekle iz krivičnog dela bude obavezan preduslov za primenu instituta odlaganja krivičnog gonjenja je problematičan jer podrazumeva obavezu da se prethodno pouzdano utvrdi visina pričinjene štete još u fazi istrage, što dodatno usložnjava ovu fazu postupka. Konačno, odredbom čl. 295. st. 2. ZKP nije propisano da je cilj istrage da utvrđuje činjenice u vezi sa imovinskopравnim zahtevom, niti da je uloga javnog tužioca da obezbeđuje naknadu štete oštećenom.

9. Oblici zaštite žrtava krivičnih dela

Žrtve i njihovi članovi porodice treba da budu zaštićeni od sekundarne viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, uključujući rizik po emocionalnu i psihološku dobrobit. Članovi 18–23. Direktive pružaju jasne smernice u pogledu okvira zaštite žrtava koji je potrebno uspostaviti u našem pravnom sistemu praveći pri tome razliku između opštih mera zaštite, koje je neophodno obezbediti svim žrtvama, i posebnih mera, koje se sprovode samo kada je nakon individualne procene žrtve utvrđeno da je neophodno sprovođenje posebnih zaštitnih mera.

9.1. Opšte mere zaštite žrtava

Preduzimanjem opštih mera zaštite treba da se obezbedi:

- izbegavanje kontakta između žrtve i učinioca;
- zaštita žrtve u toku sprovođenja dokaznih radnji;
- zaštita privatnosti žrtve.

Kada je reč o izbegavanju kontakta između žrtve i učinioca, u našem pozitivnom zakonodavstvu već postoje pravila o izbegavanju kontakta između žrtve i učinioca, ali su ograničena na posebno osetljive i maloletne svedoke¹⁴. U praksi, žrtve se susreću sa okrivljenima tokom istrage i kada svedoče na glavnom pretresu. Da bi kontakti između žrtve i okrivljenog bili svedeni na minimum, Strategijom se predlažu sledeće mere:

- razmotriti izmene odredaba procesnog zakonodavstva o suočavanju svedoka i okrivljenog i razviti smernice radi izbegavanja štete po žrtvu u slučaju da do suočavanja dođe;
- raditi na standardizaciji prostorija u kojima su smešteni sudovi i tužilaštva tako da se prilikom njihove izgradnje ili adaptacije omogući postojanje odvojenih ulaza i čekaonica kojima bi se sprečili nepotrebni kontakti između žrtava i okrivljenih.

Kada je reč o pravu žrtve na zaštitu tokom istrage, Direktiva identifikuje četiri ključna segmenta zaštite: (a) ispitivanje bez odlaganja nakon podnošenja prijave; (b) izbegavanje nepotrebno ponavljanja ispitivanja; (c) pravo na prisustvo zastupnika ili lica po izboru, ukoliko se ne donese obrazložena odluka koja to zabranjuje, i (d) medicinska veštačenja svedena na minimum, koja se izvode samo kada je to neophodno.

Trenutno stanje u Republici Srbiji ukazuje na problem višestrukog ispitivanja. Naime, u praksi, razgovori sa žrtvama se obično sprovode odmah po podnošenju prijave, ali se ispitivanje nakon toga ponavlja i pred tužiocem i sudom. Izuzetak predstavljaju posebne odredbe kojima se uređuju ograničenja ponovnog saslušanja dece. Zbog toga se u Strategiji predlažu izmene odredaba ZKP-a, čime bi zaštita žrtava bila unapređena.¹⁵

14 Član 103. Zakonika o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS”, br. 72/2011) i čl. 152, 153. i 155. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005).

15 Čl. 152. st.2. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005).

9.2. Posebne mere zaštite žrtava

Pored kategorizacije određenih grupa žrtava koje su samim zakonom prepoznate kao posebno ranjive, procena individualnih potreba žrtve treba da uključi i procenu potrebe za posebnim merama zaštite. Na ranjivost lica mogu uticati starost, zdravstveno stanje, invaliditet, pol, seksualna orijentacija, etnička, verska ili pripadnost određenoj društvenoj grupi, kao i izbeglički, odnosno migrantski status. Cilj pružanja dodatnih mera zaštite posebno ranjivim grupama je da se žrtvi stave na raspolaganje sledeće mere:

Tokom istrage:

- (a) razgovor sa žrtvom u prostorijama prilagođenim za tu svrhu;
- (b) razgovor sa žrtvom vode posebno obučeni za tu svrhu, ili se razgovor vodi uz njihovu pomoć;
- (c) razgovor sa žrtvom vodi isto lice ako nije protiv interesa sprovođenja pravde.

Tokom postupka pred sudom:

- (a) mere za izbegavanje kontakta između žrtava i učinilaca tokom davanja iskaza korišćenjem komunikacionih tehnologija tamo gde je to primereno;
- (b) mere kojima se obezbeđuje da žrtva može biti ispitana bez fizičkog prisustva, naročito uz korišćenje odgovarajućih komunikacionih tehnologija;
- (c) mere za izbegavanje nepotrebnog ispitivanja u odnosu na privatni život žrtve koji nije u vezi sa krivičnim delom;
- (d) mere kojima se dozvoljava da ročište bude održano bez prisustva javnosti.

Međutim, prema članu 23. Direktive, sve ove mere je potrebno propisati tako da se njihovim sprovođenjem ne dovode u pitanje prava odbrane. To se posebno odnosi na primenu komunikacionih tehnologija koje ne bi smele da obesmisle unakrsno ispitivanje. Posebno osetljiv svedok se po odluci organa postupka može ispitati uz pomoć stručnog lica, a postoji obaveza da razgovor sa detetom vode službenici organa koji poseduju posebna znanja u oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica.^{16 17}

Zbog pravila o prihvatljivosti iskaza, žrtva se mora ispitati najmanje dva puta. Audiovizuelne tehnologije postoje samo u određenim organima i ne koriste se dovoljno. Ne postoji pregled prakse postupanja u ispitivanju svedoka o pitanjima iz privatnog života, a posebno kada je reč o žrtvama krivičnih dela protiv polne slobode, niti postoje smernice za postupanje u tom smislu. Isto važi i za mogućnost isključenja javnosti sa glavnog pretresa, koje je moguće samo na predlog stranaka ili po službenoj dužnosti.¹⁸

16 Čl. 104. Zakonika o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS”, br. 72/2011).

17 Čl. 150–151. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005).

18 Čl. 363. Zakonika o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS”, br. 72/2011).

Strategijom je predviđeno da je osim planiranih aktivnosti na uspostavljanju službi podrške pri višim sudovima neophodno izvršiti i analizu postojeće prakse postupanja u izricanju mera održavanja procesne discipline i mera procesne zaštite žrtava i svedoka, opomena i novčanog kažnjavanja branilaca i drugih učesnika u postupku koji vređaju svedoka ili oštećenog, ili mu prete ili ugrožavaju njegovu bezbednost, i razmotriti potrebu izmene relevantnih odredaba procesnih zakona, mada se ne kaže kojih.

10. Zaključak

Posebno zabrinjava Strategija kojom se apostrofira potreba da se obavi analiza postojeće prakse postupanja u izricanju mera održavanja procesne discipline, opomena i novčanog kažnjavanja branilaca. Ovako formulisana mera predstavlja zadiranje u sudsku nezavisnost i izraz sumnje u stručnost sudija da procene situacije u kojima ove mere treba primenjivati prilikom rukovođenja glavnim pretresom. Naime, stiče se utisak da je cilj ove mere zastrašivanje branilaca i slanje poruke svim sudijama u pravcu pooštavanja mera u postupcima, što bi neminovno odvelo u drugu krajnost – povredu prava na odbranu.

Realno je očekivati da će se predloženi koncept zaštite žrtava pretvoriti u direktan uticaj na žrtve i svedoke krivičnih dela u kom pravcu treba da svedoče, a sve pod izgovorom njihove zaštite, kao i da će se na ovaj način posredno uticati na ishode krivičnih postupaka, za koji iskazi svedoka – oštećenih imaju presudan dokazni značaj.

Uticaj na svedoka neposredno uoči suđenja, kao i moguća situacija da se više svedoka i oštećenih pojavi istovremeno u prostorijama službe podrške i da se dogovaraju o iskazima lišava svakog smisla glavni pretres, kao mesta na kojem sud treba da raspravi sporna pitanja u neposrednoj i kontradiktornoj javnoj raspravi. Jednom rečju, zloupotreba predloženog koncepta zaštite svedoka je izvesna, jer će se sudski pomoćnici u pripremi svedoka pretežno baviti načinom iznošenja iskaza tako da će delovi iskaza svedoka za sud zauvek ostati nepoznanica iako su upravo ovi delovi mogli biti odlučujući kako za pravilno i potpuno utvrđenje činjeničnog stanja u krivičnopravnoj stvari, tako i za pravilnu ocenu verodostojnosti iskaza i kredibiliteta konkretnog svedoka.

Attorneys and Protection of Victims and Witnesses of Crime

Summary

An expert and critical analysis of issues related to the role of attorneys in the protection of victims and witnesses of crime is performed in the paper through nine sets of issues and concluding considerations. The first and second set of issues are devoted to the author's view of the reasons for adopting the Directive 2012/29/EU and the National Strategy on the Rights of Victims and Witnesses of Crime in the Republic of Serbia for the period 2019-2025 and the results to be achieved by its adoption – objectives to be met by that document. Three issues stand out among many of them that have been covered by the author's analysis. Those include, in the first place, issues related to victim's – injured party's rights in cases when the public – state prosecutor does not undertake criminal prosecution. Secondly, an expert and critical analysis of the rights currently afforded to victims and witnesses in the Republic of Serbia has been carried out from normative and practical aspects. Finally, the author analyses a rather topical issue and provides his view of the matter specifically, why does enhancement of victim and witness rights narrow down the range of defendant's rights?

Keywords: *victim, witness, crime, protection, defendant, attorney, criminal proceedings, criminal prosecution, restitution claim.*

19 Attorney-at-law – President of the Belgrade Bar Association.

Infrastruktura pravosudnih objekata i adekvatnost pružanja zahtevanog stepena zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela

Rezime

Problematiku infrastrukture pravosudnih objekata kao preduslova adekvatnosti pružanja zahtevanog stepena zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela autor u radu analizira kroz tri grupe pitanja. Prva grupa pitanja posvećena je uvodnim napomenama u kojima autor iznosi razloge neophodnosti obezbeđenja adekvatne infrastrukture pravosudnih objekata za pružanje adekvatne zaštite svedoka i žrtava krivičnih dela. Osnovni zaključak ove analize je stav autora da bez odgovarajuće – adekvatne infrastrukture pravosudnih objekata (sudova i javnih tužilaštava) nema mogućnosti pružanja adekvatne zaštite ovim kategorijama subjekata krivičnih postupaka. Druga grupa pitanja posvećena je prikazu međunarodnih pravnih akata o predmetnoj problematici – pre svega Direktive 2012/29/EU i stepena implementacije međunarodnih i evropskih standarda u krivičnom zakonodavstvu – materijalnom, procesnom i izvršnom zakonodavstvu Republike Srbije. Treći deo rada čini prikaz rezultata istraživanja sprovedenog u sudovima i javnim tužilaštvima o pitanju stepena adekvatnosti infrastrukture u sudovima i javnim tužilaštvima u Republici Srbiji i njihovih stavova o tome šta bi trebalo preduzeti da bi se i o ovom pitanju dostigli standardi relevantnih međunarodnih i evropskih pravnih akata, pre svega Direktive 2012/29/EU. Osnovni zaključak izvršene analize predmetne problematike jeste stav autora, i ne samo autora, da i pored velikog napretka postoje još uvek velike razlike u pristupu, načinu i metodama rada u odnosu na standarde predviđene Direktivom 2012/29/EU.

Ključne reči: sud, javno tužilaštvo, infrastruktura, žrtva, svedok, krivično delo, adekvatnost zaštite, anketa, međunarodni pravni standardi.

1 Sudija Apelacionog suda i predsednik Višeg suda u Novom Sadu.

Uvodne napomene

Iako u Srbiji trenutno ne postoji adekvatan državni organ koji bi na centralnom nivou usmeravao i koordinirao rad onih sudskih i tužilačkih službi koje su zadužene za informisanje, pružanje pomoći i podrške svedocima i oštećenima, a takođe i drugih nevladinih organizacija i udruženja, ne može se reći da u poslednje vreme nije u znatnoj meri poboljšan položaj svedoka i oštećenih u našim krivičnim postupcima. Naime, značajnim procesnim i vanprocesnim merama omogućeno je ovim učesnicima u postupku da se bolje upoznaju sa načinom davanja iskaza pred tužilaštvom i sudom, olakšava se i pojednostavljuje dolazak svedoka i oštećenog u tužilaštvo i sud, pruža im se emotivna i psihološka podrška, ohrabruju se da daju svoj iskaz pred državnim organom time što im se pruža adekvatna zaštita od eventualnog zastrašivanja...

Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela za period 2019–2025. godine daje nadu da će se ovaj trend nastaviti, jer je kao vizija ove strategije predstavljeno unapređenje vladavine prava kroz krivičnopravni sistem u kome se poštuju ljudska prava i koji žrtvama omogućava pristup pravdi bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Takođe je istaknuto da je opšti cilj donošenja strategije unapređenje položaja žrtava i svedoka u krivičnopravnom sistemu Republike Srbije u skladu sa standardima EU sadržanim u Direktivi 2012/29/EU.

1. Međunarodni aspekt predmetne problematike

Posle dugog perioda u kojem se krivično-pravna nauka u svetu (a i kod nas) uglavnom bavila poboljšavanjem položaja okrivljenog u krivičnom postupku, kroz procesna i vanprocesna proširivanja njihovih prava u osamdesetim godinama prošlog veka preovladala su shvatanja da su time, na neki način, stavljena u drugi plan i zanemarena prava žrtava.

Viktimološki naponi usmereni na osvetljavanje i afirmaciju položaja žrtve u krivičnom postupku polako su se menjali, odnosno do tada uobičajeno poimanje ove kategorije kao pasivnog subjekta koji ima ulogu samo u davanju informacija tužilaštvu i sudu o krivičnom delu i učiniocu i pasivno čeka odluku suda o ishodu krivičnog postupka u odnosu na okrivljenog i eventualno dosuđivanje imovinskopravnog zahteva. Međunarodni dokumenti koji su usvojeni, a kojima je žrtvama obezbeđena mnogo sadržajnije zaštita, postepeno su doveli do preciziranja i konkretizovanja obaveza država kada su u pitanju žrtve krivičnih dela.

Jedan od najvažnih dokumenata u međunarodnom pravu za definisanje prava i položaja žrtava je Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći. Ova deklaracija je kao osnovne principe uvela pravičan tretman, naknadu štete i pomoć za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći. Posebno je interesantno da je naglašeno da žrtve treba da dobiju obaveštenja o sudskom postupku, treba im obezbediti adekvatnu pomoć u toku postupka, kao i da je potrebno preduzeti mere usmerene na zaštitu njihove privatnosti, osiguranje bezbednosti i umanjenje neprijatnosti.

I Evropska unija se bavila pravima žrtava, pa su tako Direktivom 2012/29/EU ustanovljeni minimalni standardi za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela u državama članicama EU. U tom aktu je ustanovljen korpus prava koja žrtve imaju u različitim fazama postupka i detaljno su opredeljena i konkretizovana prava žrtava na informisanost, učešće u krivičnom postupku i različite oblike zaštite prilagođene njihovim individualnim potrebama. Upravo su standardi

ove direktive u osnovi predviđeni kao cilj koji Republika Srbija u oblasti unapređenja položaja žrtava i svedoka treba da postigne u procesu usaglašavanja sa pravosudnim standardima EU.

Na afirmaciju prava žrtava u značajnoj meri utiču i presude Evropskog suda za ljudska prava koje, po pravilu, ističu propuste država koje svojim pasivnim držanjem zanemaruju svoje obaveze prema žrtvama i obavezuju države na različite vidove satisfakcije.

Za potrebe ovog rada interesantna je i preporuka Saveta Evrope br. R (87) 21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije. U toj preporuci naglašava se potreba za stvaranjem službi namenjenih pružanju opšte i specijalizovane pomoći žrtvama, na koje treba da ih upućuju policijski službenici koji, po pravilu, imaju prvi kontakt sa njima. Takođe se navodi da je potrebno osigurati pomoć žrtvama u toku krivičnog postupka.

Savet Evrope je, razrađujući preporuke u vezi sa stvaranjem pomenutih službi, između ostalog ustanovio i minimalne standarde za službe za podršku, a predvideo je i detaljna obaveštenja koja treba dati žrtvama krivičnih dela.

Međunarodni krivični sud koji je osnovan Rimskim statutom (1988) razvio je unapređene modele postupanja u pogledu podrške i zaštite žrtava obrazujući Odeljenje za žrtve i svedoke. To odeljenje zaduženo je za pružanje svake neophodne pomoći i podrške, kao i za primenu odgovarajućih bezbednosnih mera kako bi svedocima bilo omogućeno da putuju do sedišta suda i svedoče sa osećajem da su bezbedni i podržani.

2. Stanje u Srbiji

Kada je u pitanju Republika Srbija, upadljivo je da ne postoji jedinstveni stav u vezi sa korišćenjem termina žrtva, odnosno oštećeni. Dok je u našem krivično-procesnom zakonodavstvu uglavnom dosledno korišćen termin – oštećeni, kao uostalom i u nekim drugim državama kontinentalne Evrope, u kriminologiji, pre svega u viktimologiji, i u mnogim drugim državama se ustalio termin – žrtva, koji se po pravilu koristi i u međunarodnim krivičnim dokumentima. Iako ovi termini nisu sinonimi, različito se tumače i u pogledu činjenice koji je termin širi i koji bolje obuhvata one koji su pretrpeli neku štetu izvršenjem krivičnog dela. Tako, na primer, prof. dr Milan Škulić smatra da je krivično-procesna definicija oštećenog veoma široka i znatno šira od uobičajenog pojma žrtve u krivično-pravnom smislu, dok je međunarodni konsultant kojeg je angažovala Misija OEBS-a u Srbiji procenio da je definicija oštećenog iz ZKP-a restriktivna i ne odgovara definiciji žrtve iz već pomenute direktive. Uostalom, i već pomenuta Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela 2019–2025. god. koristi samo termin žrtva, čak i kad govori o uspostavljanju službi podrške žrtvama i svedocima pri višim sudovima u Srbiji.

Iako to nije tema ovog rada, mora se ukazati i na to da našem krivično-materijalnom pravu nije nepoznat termin žrtva, jer se pominje u nekoliko članova Krivičnog zakonika.

Određenim procesnim mehanizmima u ZKP-u regulisana je zaštita svedoka, a to se po pravilu odnosi i na oštećenog kada je žrtva i kada treba da dâ svoj iskaz pred državnim organima.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova iz 2013. godine omogućeno je svim višim sudovima u Republici Srbiji da uspostave službe za pomoć i podršku svedocima i žrtvama, pa je tako svih 25 viših sudova moglo da pri sudskim upravama organizuje ove službe.

Visoki savet sudstva je 2015. godine doneo Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja Službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima. Ovim aktom detaljnije su regulisana pitanja osnivanja, sistema rada, opisa poslova, saradnje sa drugim organima, te načina vođenja evidencije i edukacije zaposlenih. Kao osnovni zadatak rada Službe navedeno je obezbeđivanje emotivne i logističke pomoći i podrške svedocima pre, za vreme i posle njihovog saslušanja. Značajno je i to što je predviđeno da svaki svedok pred sudom ima jednako pravo na pristup Službi. U Uputstvu je navedeno i da Služba obavlja svoje poslove neposredno i angažovanjem volontera, a na osnovu ugovora o volontiranju. Takođe je predviđeno da svedok neposredno pre davanja iskaza boravi u prostoriji namenjenoj isključivo za svedoke tokom njihovog boravka u sudu. Osim toga, navedeno je da će se svedocima omogućiti da se u toj prostoriji osveže, odmire i pripreme za svedočenje. Služba će takođe pružati pomoć i podršku svedocima i po pitanju međunarodnih zamolnica, kao i u slučaju svedočenja uz upotrebu tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka. Detaljno su navedeni podaci koji se unose u elektronsku evidenciju.

I Sudskim poslovníkom predviđena je mogućnost osnivanja službi za pomoć i podršku svedocima i oštećenima, a sud je obavezan da oštećenima i svedocima na obrascu poziva dostavi i obaveštenje o postojanju te službe. Takođe je predviđeno da Služba može pružati podršku i u onim postupcima koji se vode pred nižim sudom, a na osnovu sporazuma predsednika sudova koji se nalaze u istoj zgradi može biti organizovana zajednička služba. Navedeno je i da Služba obavlja svoje poslove neposredno i angažovanjem obučениh volontera. Osim toga, Poslovník predviđa i da prostorije Službe i čekaonica za svedoke i oštećene, po pravilu, treba da budu u neposrednoj blizini prostorija za održavanje suđenja.

Iako je Zakon o uređenju sudova iz 2013. godine ustanovio mogućnost osnivanja posebne organizacione jedinice pri višim sudovima u kojoj bi se pomagalo svedocima i oštećenima i davala im se podrška, to ne znači da je kod nas tek tada institucionalno počeo takav odnos prema ovoj kategoriji učesnika u postupku. Bez obzira na to što 2006. godine u našim pozitivnim propisima nije bilo reči o stvaranju takvog načina organizovanja, to nije bilo ni izričito zabranjeno. Naprotiv, iz opštih odredaba našeg pozitivnog krivičnog zakonodavstva proizlazila je obaveza suda da svedocima, odnosno oštećenima omogući da daju svoj iskaz pred sudom, kao i da im pruži odgovarajuću zaštitu, ukoliko je to potrebno.

Na osnovu toga je pri Veću za ratne zločine tadašnjeg Okružnog suda u Beogradu osnovana Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima, koja je od te 2006. godine do februara 2020. godine pružila asistenciju za preko četiri hiljade oštećenih i svedoka, od kojih mnogi nisu državljani Srbije. Od 2010. godine ta služba postupa i u predmetima organizovanog kriminala. Ovo bogato iskustvo u organizaciji Službe, načinu funkcionisanja i metodama rada u značajnoj meri je kanalisalo napore u daljem radu na afirmaciji ovakvog pristupa ovoj osetljivoj kategoriji učesnika u krivičnom postupku.

Nakon već pomenute izmene i dopune Zakona o uređenju sudova počelo se sa osnivanjem službi za pomoć i podršku oštećenim i svedocima pri višim sudovima na teritoriji čitave države.

3. Anketa – sudovi

Na osnovu nekih neposrednih ličnih iskustava u pogledu saradnje sa službama nekoliko viših sudova nisu se mogli sagledati efekti rada ovih službi i njihovi kapaciteti, pa je bilo neophodno zatražiti podatke od svih viših sudova u Srbiji.

Iz tih razloga je u februaru 2020. godine izvršeno inicijalno istraživanje koje je obuhvatilo svih 25 viših sudova u Srbiji, sa osnovnim ciljem da se utvrdi da li su u praksi ove službe zaživele, kakvim materijalnim i kadrovskim mogućnostima raspolažu, odnosno da li je ova novina u našem pravosudnom sistemu prihvaćena. Naravno, nije se ni moglo očekivati da se dobiju potpuno precizni podaci i odgovori na sva pitanja koja se javljaju u vezi rada službi, već je bilo predviđeno da se u ovom trenutku sagleda okvir u kojem funkcionišu službe, kao i da se potvrdi pretpostavka da u organizaciji i aktivnostima službi na teritoriji naše države postoje velike razlike. Možda će rezultati ovog mini istraživanja omogućiti da se na jedan sveobuhvatan način pristupi detaljnijoj analizi rada i proceni koliko smo se približili evropskim standardima proklamovanim u već pomenutoj Direktivi Evropskog parlamenta i Saveta.

Koristeći anketu kao metod rada, poslali smo svim predsednicima viših sudova u Srbiji upitnik sa molbom da daju odgovore na pitanja koja se odnose na rad Službe.

Pitanja koja su postavljena u toj anketi su sledeća:

1. Da li u Vašem sudu postoji Služba za pomoć i podršku svedocima (SPP) i oštećenima i od kad?
2. Koliko zaposlenih radi u Službi za pomoć i podršku svedocima i oštećenima?
3. Da li imate posebno sistematizovano radno mesto zaposlenog u SPP?
4. Koje zvanje ima zaposleni u SPP i da li pored poslova u SPP obavlja i neke druge poslove u sudu?
5. Da li su u SPP angažovani i volonteri?
6. Na koji način SPP u Vašem sudu pruža pomoć i podršku svedocima i oštećenima?
7. Koliko svedoka i oštećenih je prošlo kroz SPP?
8. U kojim krivičnim postupcima su bili svedoci i oštećeni, za koja krivična dela?
9. Da li SPP ima posebnu prostoriju u sudu?
10. Kako je ta prostorija opremljena (nameštaj, oprema za prenos slike i zvuka)?
11. Da li je SPP osnovana samo za Vaš sud ili je zajednička služba sa još nekim sudom i kojim?

Od 25 viših sudova u Srbiji, Služba za pomoć i podršku oštećenim i svedocima formirana je u 23 suda, dok dva suda (oba na teritoriji Vojvodine) uopšte nemaju formiranu Službu. U šest sudova Služba je uspostavljena 2014. godine, u osam sudova Služba je počela sa radom 2015. godine, u dva suda 2017. godine, a u tri suda 2018. godine, dok četiri suda nisu navela taj podatak.

Kada je u pitanju broj zaposlenih koji rade u Službi, odgovori su se kretali od 1 do 4. Pri tom je interesantno da sud u kojem je navedeno da radi četvoro zaposlenih (dvoje sudija, sekretar suda i sudijski pomoćnik) nije imao nijedan slučaj pružanja pomoći ili podrške oštećenima ili svedocima (doduše, u tom sudu je Služba osnovana 2018. godine zajedno sa Osnovnim sudom). U oba suda koja nemaju Službu po jedan zaposleni je prošao odgovarajuću obuku.

Bilo je očekivano da sudovi nemaju sistematizovano radno mesto u Službi, što naravno u najvećoj meri zavisi od Ministarstva pravde. Jedini izuzetak je Viši sud u Beogradu koji ima posebno sistematizovana radna mesta: koordinator Službe – jedno mesto i službenik podrške svedocima i oštećenima – jedno mesto.

Od zaposlenih koji su raspoređeni u službe za pomoć i podršku oštećenim i svedocima najviše je sudijskih pomoćnika, njih 23, a šest sudija obavlja ove poslove, kao i četiri sekretara suda i jedan službenik. U dva suda koja nemaju formiranu Službu postoje osobe koje su završile obuku. U jednom je to sekretar suda, a u drugom je takođe jedna osoba završila odgovarajuću obuku. Nejasno je zašto ta dva suda nemaju formiranu Službu kad već imaju obučene službenike. U jednom od sudova u kojem postoji Služba trenutno niko ne radi te poslove, jer je sudijski pomoćnik koji je to radio izabran za sudiju, a niko drugi nije završio obuku. Osim dvoje zaposlenih u Službi beogradskog Višeg suda koji rade samo asistencije oštećenim i svedocima i ne rade druge poslove, ni u jednom drugom sudu u Srbiji nema takve specijalizacije i sudije, sudijski pomoćnici i sekretari koji su raspoređeni u Službu obavljaju i sve druge redovne poslove.

Iako i Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja Službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima i Sudski poslovnik predviđaju da poslove iz delokruga Službe obavljaju i volonteri, nemalo iznenađenje je bilo kada se iz rezultata ankete uvidelo da ni u jednom sudu ovi poslovi nisu obavljani uz pomoć i podršku volontera.

Sudovi su različito opisivali na koji način daju podršku i pomažu svedoke i oštećene. Najčešće je to davanje informacija telefonom, nešto ređe i neposredno, a kao što je i očekivano, Služba Višeg suda u Beogradu ima zabeležene najraznovrsnije aktivnosti. Interesantni su odgovori ona dva suda koji nemaju Službu. U jednom sudu se navodi da se svedocima i oštećenima, a posebno maloletnicima i posebno osetljivim svedocima pruža adekvatna pomoć u posebnoj prostoriji putem video linka, a onda se navodi da sud ne poseduje nikakvu opremu za te namene, već se saslušanje vrši putem informatičke službe (šta god to značilo). Drugi sud koji nema Službu je objasnio da se podrška i pomoć pružaju razgovorom sa strankama, kada to sudija iskaže, a na zahtev svedoka. Simpatičan odgovor stigao je iz jednog suda koji je objasnio da SPP pruža emotivnu i logističku podršku svedocima i oštećenima pre, za vreme i posle svedočenja a nije imao nijednog svedoka i oštećenog u radu Službe?!

Kada je u pitanju broj svedoka ili oštećenih kojima je Služba pomagala ili ih podržavala, iznenađujuće je bilo to što čak 10 sudova nije imalo ni jednog jedinog svedoka ili oštećenog kojem je Služba asistirala, dok je šest sudova odgovorilo da su imali manje od pet svedoka ili

oštećenih kojima je Služba pomagala na bilo koji način. Iako nije iznenađenje što su sudovi u većim gradovima kao što su Novi Sad i Niš ipak imali više desetina svedoka, interesantno je što su i sudovi u Šapcu, Valjevu i Jagodini imali aktivne službe sa 30, 15 i 10 svedoka ili oštećenih. Naravno, Viši sud u Beogradu i nije za poređenje u ovoj kategoriji sa preko četiri hiljade svedoka i oštećenih.

Asistencija Službe tražena je najčešće kod krivičnih dela protiv života i tela, zatim kod krivičnih dela protiv polnih sloboda, nešto manje kod trgovine ljudima i nasilja u porodici. Ipak, ubedljivo najviše je tražena asistencija Službe u krivičnim delima ratnih zločina i iz domena organizovanog kriminala.

Više od polovine sudova uopšte nema prostoriju namenjenu za potrebe Službe (13 sudova), u nekoliko sudova za te potrebe koristi se kancelarija koja se inače koristi za obavljanje redovnih poslova, a najmanji broj sudova ima prostoriju koja je namenjena samo poslovima Službe.

Nije bolja situacija ni kada je u pitanju opremljenost prostorija. Jasno je da oni sudovi koji su već prijavili da nemaju posebnu prostoriju za potrebe Službe, ili oni koji su prijavili da Služba koristi obične kancelarije zaposlenih, ne mogu da zadovolje ni minimum standarda koji se traži za pružanje predviđenih usluga oštećenima i svedocima. Od onih sudova koji su prijavili da imaju posebne prostorije Službe, većina ima klasičan kancelarijski nameštaj, dok samo nekoliko sudova ima u toj prostoriji nameštaj koji ne asocira da se boravi u sudu. Svega nekoliko sudova ima opremu za prenos slike i zvuka, ali i tu postoje velike razlike: od dva najjednostavnija laptopa koji se povezuju preko programa Skype, kao što je slučaj u Višem sudu u Vranju, do kvalitetne opreme koja je nedavno instalirana u Višem sudu u Šapcu. Ni u ovoj kategoriji oprema Višeg suda u Beogradu, koja je najbliža profesionalnoj opremi, nije za poređenje sa drugim sudovima.

Imajući u vidu razloge celishodnosti i ekonomičnosti, želeli smo da proverimo da li su viši sudovi prihvatili mogućnost da kapacitete Službe podele sa još nekim sudom ili tužilaštvom, kako je to navedeno u pomenutom Uputstvu Visokog saveta sudstva u čl. 38b st. 4: „*U zgradi suda u kojoj je smešteno više pravosudnih organa može biti organizovana zajednička služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima, a na osnovu sporazuma rukovodilaca tih organa.*”

Oko trećine viših sudova (8) kapacitete svoje službe stavlja na raspolaganje i drugim državnim organima u zgradi koju zajednički koriste. Najčešće su to osnovni sudovi, ponegde viša tužilaštva i ređe osnovna tužilaštva. Interesantan je odgovor jednog od ona dva suda koji nemaju uspostavljenu Službu: „Mogla bi biti zajednička služba ukoliko bi se osnovala.”(!)

4. Anketa – tužilaštva

Nakon promena krivično-procesnog zakonodavstva u Republici Srbiji, kada su javna tužilaštva preuzela vođenje istrage i rukovođenje pretkrivičnim postupkom, nužno se pojavila potreba da se već u toj ranoj fazi postupka svedoci i oštećeni upoznaju sa predstojećim aktivnostima vezanim za pripremu i samo suđenje.

Upadljiva je i razlika u nazivu tih službi u sudovima i tužilaštvima. Dok se u sudovima kroz pojmove „pomoć i podrška” podrazumeva mnogo širi dijapazon aktivnosti, u tužilaštvima je jasno i iz samog naziva službe da je njen fokus na informisanju oštećenih i svedoka.

Svim VJT u Srbiji upućena su identična pitanja kao i sudovima, a četiri tužilaštva nisu odgovorila na anketu.

Od 2014. godine, kada je u VJT u Beogradu osnovana Služba, počelo je osnivanje službi za informisanje oštećenih i svedoka u svim višim tužilaštvima u Srbiji.

U 10 tužilaštava, poslove u Službi obavlja po troje zaposlenih u tom tužilaštvu, u pet tužilaštava te poslove radi jedan zaposleni, u četiri tužilaštva to rade po dvoje, a u dva tužilaštva četvero.

Ni u jednom tužilaštvu nije sistematizovano radno mesto u Službi za informisanje oštećenih i svedoka.

Na poslovima iz delokruga Službe u višim tužilaštvima najčešće te poslove rade zamenici javnog tužioca i tužilački pomoćnici, u jednom slučaju i javni tužilac, a drugom upravitelj pisarnice, dok u Beogradu te poslove obavlja statističar. Niko od njih se ne bavi samo tim poslovima, već uz to rade i svoje redovne poslove.

Ni u jednom tužilaštvu nisu angažovani volonteri u funkcionisanju Službe.

Većina tužilaštava informiše oštećene i svedoke putem letaka i flajera, kao i neposredno, kada se jave lično, a u skladu sa Opšte obaveznim uputstvom RJT o načinu postupanja Službe u javnim tužilaštvima (posl. br. O 02/16 od 05.12.2016. god.).

Pomalo su razočaravajući podaci o broju oštećenih i svedoka koji su tražili informacije u tužilaštvima Republike Srbije. Iako se ta kategorija učesnika u krivičnom postupku, po pravilu, prvi put sreće sa pravosudnim organima u tužilaštvu, pa je bilo očekivano da će se ipak veći broj svedoka, a posebno oštećenih, zainteresovati za određene informacije u vezi sa krivičnim postupkom koji predstoji ili je pokrenut, to se ipak nije dešavalo. Naime, u 10 tužilaštava se ni jedan jedini svedok ili oštećeni nije javio Službi sa zahtevom za informacije, u dva tužilaštva se javilo po manje od pet zainteresovanih, u dva tužilaštva se javilo između pet i deset onih koji su tražili informacije, a u dva tužilaštva se javilo preko 10 svedoka, odnosno oštećenih. I ovde je, kao i kod sudova, beogradsko više tužilaštvo imalo višestruko više svedoka i oštećenih (preko 300) od svih ostalih tužilaštava zajedno. U četiri tužilaštva su naveli da ne vode evidenciju o tome i da nemaju podatke. Posebno je interesantno da se jednom od ona dva tužilaštva u kojima rade četvero zaposlenih u Službi nije javio nijedan oštećeni ili svedok, dok se beogradskom tužilaštvu koje ima samo jednog zaposlenog u Službi prijavilo preko 300 svedoka.

Oštećeni i svedoci u tužilaštvima su najčešće tražili informacije o krivičnim delima protiv života i tela, protiv polnih sloboda, a nešto manje za krivična dela protiv porodice i za trgovinu ljudima.

Nijedno više tužilaštvo u Republici Srbiji nema posebnu prostoriju koju koristi Služba, a informacije se zainteresovanim daju najčešće u prostorijama koje koriste zaposleni u redovnom obavljanju svojih poslova, pa su to najčešće kancelarije zamenika tužioca ili tužilačkog pomoćnika koji su zaduženi za rad u Službi. U jednom slučaju je to istražna pisarnica, dok se u jednom tužilaštvu za tu namenu koristi sala za sastanke.

U 18 tužilaštava je naglašeno da je Služba osnovana samo za VJT, dok su tri tužilaštva navela da je Služba zajednička sa osnovnim javnim tužilaštvima na području tih viših tužilaštva.

5. Zaključna razmatranja

Ono što se može zaključiti nakon analize podataka do kojih se došlo ovim malim istraživanjem jeste da je sada još očiglednije da postoje velike razlike u pristupu, načinu rada i metodama rada kada su u pitanju službe koje su osnovane u višim sudovima. Štaviše, u dva suda te službe i nisu uopšte formirane. Međutim, to i nije najveći problem, jer se Služba relativno lako može osnovati odlukom predsednika suda kroz Godišnji raspored poslova, a iz ankete proizlazi da u oba suda postoji po jedan zaposleni koji je prošao odgovarajuću obuku. I ti sudovi bi jednostavno mogli da organizuju pružanje usluga Službe u već postojećim kancelarijama u kojima zaposleni obavljaju i svoje redovne poslove.

Ako bismo se zadovoljili takvim stavom, mogli bismo reći da su formalno ispunjeni uslovi, da su službe osnovane, da (prema svojim mogućnostima) pružaju predviđene usluge oštećenima i svedocima, te da smo se približili standardima kojima se teži u Nacionalnoj strategiji za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela.

Ali, da li je baš tako? Kada broju sudova koji do sada u radu svoje službe nisu imali nijednog oštećenog, niti svedoka, dodamo i ona dva suda koja nemaju formiranu Službu, pa i onaj sud koji ima formiranu Službu, ali nema zaposlenog, jer je prethodni sudijski pomoćnik koji je radio te poslove izabran za sudiju, dolazimo do zaključka da u preko polovine viših sudova u Srbiji (13) praktično ne funkcioniše Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima. Ako bismo tome dodali i još šest sudova u kojima je pružena pomoć i podrška za manje od pet svedoka, slika bi delovala prilično sumorno, jer bismo morali zaključiti da u ovom trenutku u više od dve trećine sudova u Srbiji u praksi nije (dovoljno) zaživela ideja da se oštećenima i svedocima pruže pomoć i podrška.

Kada tome dodamo i (ne)opremljenost prostorija za pružanje ovih usluga odgovarajućim nameštajem i opremom za prenos slike i zvuka, zatim hronični nedostatak sredstava za te namene, oklevanje Ministarstva pravde da konačno sistematizuje radno mesto u Službi, te izostanak jedinstvenih i uniformnih pravila postupanja u određenim fazama postupka, kao i različit pristup beleženju, statistici i evidentiranju aktivnosti Službe, jasno je da nema mesta preteranom zadovoljstvu.

U stvari, čini se da je osnovni problem u ovom trenutku neshvatanje u punom obimu potreba za pružanjem kvalitetnih usluga u ovoj oblasti, pre svega zbog samih oštećenih i svedoka, ali se pri tom ne sme zanemariti ni značaj kvaliteta iskaza koje oštećeni i svedok daju pred sudom. Svi oni koji imaju dugogodišnje iskustvo u pravosuđu svesni su da svedok koji je uplašen, nesiguran, emotivno i psihički nestabilan i uzbuđen teško da može potpuno, pravilno i istinito da opiše ono što je svojim čulima zapazio, a posebno ako je u tom događaju koji treba da opiše sam bio žrtva.

Sve ono što je rečeno za službe u sudovima može se reći i za tužilačke službe, s tim da se stiče utisak da su službe u tužilaštvima još manje prihvaćene iako su formalno osnovane. Više oštećenih i svedoka se javljalo sudskoj Službi rečima da su ih uputili zaposleni u tužilačkoj Službi. Takođe, nije retko (bar u Novom Sadu i Šapcu) da se kapaciteti Službe u sudu (prostorije, oprema za prenos slike i zvuka, a i učešće službenika) ustupe tužilaštvima kada procene da je to potrebno.

Iako to nije direktna tema ovog rada, prosto se nameće pitanje da li je potrebno paralelno i nezavisno razvijati dve potpuno odvojene službe koje se, po pravilu, nalaze u istoj zgradi ili je bolje jačati sudsku podršku i pomoć oštećenima i svedocima, a tužilaštva obavezati da prilikom prvog kontakta sa oštećenima i svedocima njih obaveste o pravima i mogućnostima da imaju podršku i pomoć u toku krivičnog postupka. Može se reći da onda ova kategorija učesnika u postupku u fazi istrage nema neku pomoć i podršku, a često je baš tada najpotrebnija. Uostalom, bez obzira na to što tužilaštvo vodi istragu i po našem procesnom Zakoniku zbog poštovanja odnosno zaštite ljudskih prava, u nekim situacijama se uključuje i sud, odnosno sudija za prethodni postupak. Ako je jedna od funkcija podrške i pomoći oštećenima i svedocima i priprema za predstojeće suđenje, zašto se onda ta služba ne bi uključila, pored ostalog, i u pružanje informacija oštećenima i svedocima u toj fazi postupka, koja je svakako priprema za suđenje. Dalje se onda može postaviti pitanje čemu onda uostalom i posebna služba (samo) za informisanje u svim višim tužilaštvima. Konačno, tužilaštvo je, osim toga što je organ postupka jer vodi istragu, istovremeno i stranka u postupku, pa se sa dosta argumenata može braniti i stav da takvu mogućnost odbrana nema. U svakom slučaju, neophodno je pronaći najbolji i najefikasniji način i metod za poboljšanje položaja oštećenih i svedoka u krivičnom postupku.

Bez obzira na to što se na prvi pogled čini da su standardi iz Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta još prilično udaljeni od nas, ipak je mnogo stvari pomereno s mrtve tačke. Postoje inicijative za promene odgovarajućih pozitivnih propisa. Posvećeni i kvalitetni kadrovi u najvećem broju službi mogu da iznesu promene koje bi morale da uslede. Obezbeđivanje nešto većih sredstava za sistematizovanje radnih mesta u Službi i za opremanje prostorija adekvatnim nameštajem i odgovarajućom opremom ne bi smeli da predstavljaju neke posebne probleme za Ministarstvo pravde. Isto tako, ni utvrđivanje protokola o postupanju Službe ne bi trebalo da predstavlja poteškoću, posebno ako se uzme u obzir veliko iskustvo Službe u Višem sudu u Beogradu, kao i sudova u Novom Sadu i Nišu. Konačno, najavljeno koordinisanje službi od strane Ministarstva pravde značajno će doprineti jedinstvenim pristupu i ujednačenom delovanju, kako u službama sudova i tužilaštava tako i u drugim institucijama Republike Srbije, ali isto tako i sa organizacijama civilnog društva u oblasti pružanja podrške žrtvama krivičnih dela.

Sve to, uz posvećenost ideji potrebnog poboljšanja položaja žrtava i svedoka u krivičnim postupcima koji se vode u našoj zemlji, može da nas u dogledno vreme dovede u grupu zemalja koje osim poštovanja ljudskih prava okrivljenih u krivičnim postupcima na odgovarajući način cene, podržavaju, pomažu i poštuju i žrtve krivičnih dela, odnosno svedoke koji se pojavljuju u tim postupcima.

Literatura

1. Bejatović, S., Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije, Beograd, septembar 2018.
2. Vaatainen, S., Izveštaj o proceni potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima/žrtvama u krivično-pravnom sistemu Republike Srbije, OEBS, Beograd, 2015.
3. Kovačević, M., Prava žrtava: Praksa Evropskog suda za ljudska prava i zakonodavstvo u Srbiji, Temida, Beograd, decembar 2015.
4. Škulić, M., Položaj žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnopravnom sistemu Srbije, Beograd, decembar 2015.
5. Vodič kroz organizacije za pomoć i podršku žrtvama u Srbiji, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2018.
6. Deklaracija o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe ovlašćenja, Rezolucija Generalne skupštine UN, novembar 1985.
7. Direktiva Evropskog parlamenta 2012/29/EU o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela, 2012.
8. Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela 2019–2025. godine, sa Akcionim planom
9. Odluka Generalne skupštine UN, br. 40/34 od 29. novembra 1985.
10. Rimski statut
11. Preporuka br. R (87) 21 Komitet ministara Saveta Evrope
12. Preporuka Rec(2006)8 Komiteta ministara državama članicama o pomoći žrtvama krivičnih dela
13. Sudski poslovnik („Sl. glasnik RS”, br. 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015, 113/2015 - ispr., 39/2016, 56/2016, 77/2016, 16/2018, 78/2018, 43/2019 i 93/2019)
14. Zakonik o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS”, br. 72/2011 i dr.)
15. Zakon o uređenju sudova („Sl. glasnik RS”, br. 116/2008 i dr.)
16. Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja SPP, Visoki savet sudstva, 2015.

Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope:

1. R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka
2. R (87) 21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije
3. Rec (2006) 8 o pomoći žrtvama krivičnih dela

Infrastructure in Judicial Facilities and Adequate Provision of the Required Level of Protection to Crime Victims and Witnesses

Summary

The author examines the subject matter of infrastructure in judicial facilities as a prerequisite for ensuring adequate provision of the required level of protection to victims and witnesses of crime through three sets of issues. The first set of issues focuses on introductory remarks in which the author presents reasons why ensuring adequate infrastructure in judicial facilities is necessary for providing appropriate protection to crime victims and witnesses. The analysis has led to the main conclusion, which is a view taken by the author, that appropriate protection cannot be provided to those categories of participants in criminal proceedings if judicial facilities (courts and public prosecutor's offices) lack appropriate-adequate infrastructure. The second set of issues gives an overview of international legal instruments relating to the subject matter under examination – primarily Directive 2012/29/EU and the degree of implementation of its standards in the criminal – substantive, procedural and enforcement – legislation of the Republic of Serbia. The third part of the paper presents results of a survey conducted in courts and public prosecutor's offices into the level of adequacy of infrastructure in courts and public prosecutor's offices in the Republic of Serbia and of their opinions about what steps should be taken to achieve standards defined in relevant international legal instruments in that regard as well, first and foremost, in the Directive 2012/29/EU. The analysis has led to the main conclusion, which is the view taken by the author and other legal professionals, that despite considerable progress, there are still vast differences in the approach, manner and method of operation compared to the standards set out in the Directive 2012/29/EU.

Keywords: court, public prosecutor's office, infrastructure, victim, witness, crime, appropriate protection, survey, international legal standards.

2 Appellate Court Judge and President of the High Court of Novi Sad.

Međunarodna saradnja u oblasti podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela

Rezime

Tri su grupe pitanja koje čine sadržaj rada. Prva je posvećena prikazu razloga koji govore u prilog stavu o svedočenju kao ne samo neizostavnom već i ključnom dokaznom sredstvu postupka rasvetljenja i rešenja konkretne krivične stvari, što je i jedan od argumenata o neophodnosti što adekvatnije zaštite žrtava i svedoka u krivičnim postupcima, a jedan od načina za to je i međunarodna krivičnopravna saradnja. Upravo iz tih razloga već dugi niz godina prisutan je trend donošenja ne malog broja međunarodnih pravnih akata (univerzalnog i regionalnog karaktera) koja za svoj predmet imaju upravo pitanja načina i uslova obezbeđenja adekvatne zaštite ove kategorije subjekata krivičnog postupka, što predstavlja drugu grupu pitanja koja su sadržana u radu. Na kraju, treća grupa pitanja posvećena je analizi stepena usaglašenosti krivičnog zakonodavstva (materijalnog, procesnog i izvršnog) Republike Srbije sa relevantnim međunarodnim pravnim aktima o zaštiti prava žrtava krivičnih dela. Jedan od važnijih zaključaka izvršene analize predmetne problematike je stav autora da je „podjednako važno da žrtve i svedoci veruju sudu i državi, znajući da ne treba da strahuju za sebe i svoje bližnje zbog svog iskaza. Time se šalje poruka budućim svedocima da su sigurni i pre, i za vreme i nakon okončanja krivičnog postupka”, a jedan od načina postizanja takvog njihovog verovanja je i adekvatna međunarodna saradnja u oblasti podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela.

Ključne reči: žrtva, svedok, krivično delo, zaštita, međunarodna saradnja, međunarodna pravna akta, nacionalno zakonodavstvo, međunarodni ugovori.

1 Sudija Apelacionog suda u Beogradu u penziji, savetnik u Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije.

1. Uvodne napomene

Osnovni zadatak svakog krivičnog postupka i željeni cilj jeste kompletiranje dokaznog materijala na zakoniti način, uz jednakopravni položaj stranaka u krivičnom postupku i uz poštovanje i zaštitu osnovnih ljudskih prava. Dosadašnje tendencije, kako u teoriji tako i u praksi, umnogome su se bavile položajem okrivljenog, njegovim pravima i njegovom zaštitom. Tome je verovatno uzrok bila činjenica da je u prethodnom istorijskom periodu tada postojeći inkvizitorni postupak u dobroj meri okrivljenog tretirao kao objekt postupka, a ne kao subjekt. To je i bio razlog da se, po principu klatna koje se njiše, kasniji razvoj i tendencije krivičnog postupka okrenu gotovo u potpunosti ka okrivljenom i zaštiti njegovih prava. To je za posledicu imalo marginalizaciju i zanemarivanje položaja i uloge ostalih učesnika u krivičnom postupku, u prvom redu svedoka i oštećenih odnosno žrtava.

Možemo se složiti sa tvrdnjom Klause Rokseno koji kaže da je krivični postupak neka vrsta „seizmografa ostvarivanja osnovnih prava i sloboda”, pre svega za okrivljenog, ali i za druge učesnike u krivičnom postupku. To bi zapravo značilo da se u krivičnom postupku podjednaku pažnju treba posvetiti i zaštiti prava svedoka, koji su po pravilu i najčešće osnovni izvor saznanja i temelj za zidanje dokazne građe. Dugo vremena insistiralo se na dužnostima svedoka koji će kao izvor saznanja dati obaveštenja o krivičnom delu, učiniocu ili o drugim činjenicama koje se utvrđuju u krivičnom postupku. Nastavljajući se na tu osnovnu tezu, ređale su se i obaveze i dužnosti svedoka: da se odazove pozivu suda, dužnost davanja iskaza, dužnost polaganja zakletve itd. Izbegavanje dužnosti za posledicu je moralo da ima i primenu prinudnih i kaznenih mera. To je dovelo do posledica da je sve do unazad nekoliko godina naglasak bio na dužnostima svedoka da dođe i svedoči ne vodeći previše računa o mogućoj kasnijoj viktimizaciji svedoka, posebno onih koji su još i oštećeni odnosno žrtve tog krivičnog dela. Realna bojazan od zastrašivanja, uznemiravanja, pretnji formalno je bila sprečavana samo na glavnom pretresu i nije se posebno proširivala na vreme pre i posle svedočenja.

Pravo na zaštitu svedoka predstavlja jedinstvo prava na život, nepovredivost telesnog i psihičkog integriteta, prava na privatnost i prava na dostojanstvo. Država ima dužnost i obavezu da aktivno preduzme mere zaštite navedenih prava svedoka. U članu 1. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda postoji obaveza države da jemči poštovanje prava i sloboda ustanovljenih u njoj. U Ustavu Republike Srbije, u članu 25, određuje se nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta.

Rastuća praksa ukazala je na potrebu da se efikasnija zaštita i podrška svedocima može i mora pružiti, ne samo merama procesne već i vanprocesne zaštite. Ovo se naročito pokazalo u postupcima organizovanog kriminala i ratnih zločina, ali i u drugim težim i složenijim krivičnim postupcima, od trgovine ljudima, oružjem, narkoticima, teških ubistava, razbojništava, finansijskog kriminala, visokotehnološkog kriminala, pa sve do nasilja u porodici.

2. Domaći i međunarodni dokumenti

Veliki je broj međunarodnih dokumenata koji se bave zaštitom svedoka. To su, na primer, Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, kojom se države obavezuju na preduzimanje raspoloživih mera zaštite svedoka i njemu bliskih lica od

zatraživanja i odmazde. U Konvenciji Ujedinjenih nacija za borbu protiv korupcije predviđena je zaštita kako za okrivljenog, tako i za svedoke, ali i veštake.

Sa ciljem poboljšanja položaja žrtava, koje se često u krivičnom postupku nađu u ulozi svedoka, na međunarodnom planu doneto je niz dokumenata. Prvi značajan dokument univerzalnog značaja je Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti iz 1985. godine. Pod okriljem Saveta Evrope usvojeno je više instrumenata koji se bave pitanjima zaštite žrtava - svedoka: Preporuka R(85)11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka, Preporuka R(87)21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije i Preporuka Rec(2006)8 o pomoći žrtvama kriminaliteta. Pod okriljem Saveta Evrope usvojeni su, takođe, dokumenti šireg opsega, koji se odnose na zaštitu svedoka uopšte. To su: Preporuka R(97)13 o zatraživanju svedoka i pravu odbrane i Preporuka Rec(2005)9 o zaštiti svedoka i saradnika pravosuđa. Osim navedenih, postoje dokumenta koja se delom svoje sadržine odnose na zaštitu svedoka pojedinih vidova kriminaliteta. Nekoliko njih posvećeno je merama za borbu protiv nasilja u porodici: Preporuka R(85)4 o nasilju u porodici i Preporuka Rec(2002)5 o zaštiti žena od nasilja. Reč je o tzv. mekom pravu, ali je praksa pokazala da standardi ljudskih prava, sadržani u ovim dokumentima, bivaju prihvaćeni i implementirani u zakonodavstvo država članica.

Odredbe o zaštiti svedoka sadržane su i u Statutu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, odnosno u Pravilima o proceduri i dokazima ovog suda. Takođe ih sadrži i Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda i Pravila postupka i izvođenja dokaza pred ovim sudom.

Direktivom 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25.10.2012. godine uspostavljeni su minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta. Cilj Direktive je da se žrtvama krivičnih dela garantuju adekvatna informacija, pomoć i zaštita, kao i mogućnost da učestvuju u krivičnim postupcima. Ova direktiva se prevashodno odnosi na države članice EU, ali je ipak nezaobilazna i za države koje to žele da postanu. Takođe, bitna je i za zakonodavstvo svake države, s obzirom na to da sadrži opšteprihvaćene standarde univerzalnog karaktera u odnosu na oštećenog, koji svakako jeste poseban subjekt krivičnog postupka.

U Republici Srbiji doneta je Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela za period 2019–2025. godine. Razlog donošenja pomenute strategije jeste potreba da se „reformski procesi usmereni na unapređenje položaja žrtava i svedoka u skladu sa standardima EU planiraju i uredi na sveobuhvatan i sistemski način, uzimajući u obzir potrebu očuvanja i unapređenja dostignutog nivoa standarda u normativnom okviru i njegovoj primeni”.

Treba napomenuti da je Akcionim planom za Poglavlje 23 direktno predviđeno usvajanje ove strategije i pratećeg akcionog plana za njeno sprovođenje.

U međuvremenu, urađene analize i procene stepena usaglašenosti pozitivnog krivičnog zakonodavstva Srbije (KZ, ZKP, Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija) sa standardima Direktive 2012/29/EU iznedrile su tri ključna zaključka:

- U pozitivnom krivičnom zakonodavstvu Srbije status lica oštećenog krivičnim delom je u ne malom stepenu normiran u skladu sa standardima, zahtevima i minimalnim pravilima Direktive 2012/29/EU.

-
- U ZKP iz 2011. godine došlo je do neopravdanog sužavanja određenih prava oštećenog u krivičnom postupku (na primer, sužavanja mogućnosti da stekne svojstvo oštećenog kao tužioca). Međutim, i pored toga oštećeni u skladu sa odredbama ovog ZKP raspolaže „ne malim” brojem procesnih prava sadržanih u Direktivi 2012/29/EU kao minimuma pravnih standarda u vezi sa ovim pitanjem.
 - U cilju traženog stepena usaglašavanja krivičnog zakonodavstva Srbije sa standardima ove direktive, neophodno je precizirati pojedina od već postojećih prava oštećenog i izvršiti dopune pre svega u ZKP, ali i u drugim zakonima.

Već je pomenuto da naš procesni zakon ne poznaje termin žrtva, već samo oštećeni, koji prema članu 221. jeste lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. Ovako određen pojam oštećenog ne vezuje se za pravo na imovinskopравни zahtev koji može da ostvari u krivičnom postupku. Status oštećenog mogu da imaju i njegovi najbliži srodnici.

Što se pak tiče krivičnog zakonodavstva, KZ koristi termine žrtva, oštećeni, pa čak i povređeni, ali propušta da u članu 112. - „značenje izraza” da definiciju tog pojma.

Tako npr. KZ koristi termin žrtva u sledećim slučajevima: opšta pravila o odmeravanju kazne iz člana 54. stav 1, uslovi za određivanje zaštitnog nadzora iz člana 72. stav 1, sadržina zaštitnog nadzora iz člana 73. stav 1. tačka 10, sudska opomena iz člana 77. stav 4, trgovina ljudima iz člana 388. stav 8, a termin „oštećeni” u sledećim: posebni uslovi za krivično gonjenje za krivično delo učinjeno u inostranstvu iz člana 10. stav 1. tačka 4, kazna zatvora iz člana 45. stav 5, poravnanje učinioaca i oštećenog iz člana 59, produženo krivično delo iz člana 61. stav 1, vrste mera bezbednosti iz člana 79. stav 1. tačka 10, izricanje mera bezbednosti iz člana 80. stav 6, mera zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim iz člana 89a stav 1, zaštita oštećenog iz člana 93. stav 1, 2. i 3, laka telesna povreda iz člana 122. stav 3, iznošenje ličnih i porodičnih prilika iz člana 172. stav 3, zelenaštvo iz člana 217. stav 1, oštećenje tuđih prava iz člana 220. stav 3, gonjenje u slučaju kada je učinilac u bliskom odnosu sa oštećenim iz člana 222. i oštećenje poverioca iz člana 233. stav 3. KZ.

Već pomenuta nacionalna strategija daje definiciju žrtve kao fizičkog lica koje je pretrpelo štetu, uključujući fizičku, psihičku ili emocionalnu štetu ili ekonomski gubitak, koji je neposredno prouzrokovan krivičnim delom, kao i članovi porodice lica čije je smrt neposredno prouzrokovana krivičnim delom i koji su pretrpeli štetu kao posledicu smrti lica, odnosno neposredne žrtve.

To implicira potrebu da se u našem krivičnom zakonodavstvu (procesnom i materijalnom) usaglase pojmovi oštećeni i žrtva sa članom 2. Direktive, koji je u osnovi sadržan i u Nacionalnoj strategiji i navedenoj definiciji žrtve.

Zakonom o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima uređuje se postupak pružanja međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima, u slučajevima kada ne postoje potvrđeni međunarodni ugovori, ili kada određena pitanja njime nisu uređena (član 1). To znači da se postupak pružanja međunarodne krivičnopravne pomoći prvenstveno ostvaruje prema pravilima propisanim u potvrđenom međunarodnom ugovoru, a da se zakonske odredbe u ovoj oblasti primenjuju tek supsidijarno. Naime, u prvom slučaju, odredbe ovog zakona pred-

stavljaju kompletnu pravnu osnovu za pružanje međunarodne pravne pomoći u konkretnoj situaciji, dok su, u drugom slučaju, te norme dopunjujućeg karaktera u odnosu na pravila sadržana u potvrđenom međunarodnom ugovoru.

Odredbom člana 2. ovog zakona propisani su oblici međunarodne pravne pomoći:

1. izručenje okrivljenog ili osuđenog,
2. preuzimanje i ustupanje krivičnog gonjenja,
3. izvršenje krivične presude,
4. ostali oblici međunarodne pravne pomoći.

Zakon reguliše vršenje međunarodne pravne pomoći, odnosno postupak u kome se pruža međunarodna pravna pomoć (član 3), nadležne organe za pružanje takve pomoći (član 4), formu, sadržaj i dostavljanje zahteva za pružanje međunarodne pravne pomoći (član 5. i 6), opšte pretpostavke za pružanje međunarodne pravne pomoći (član 7), ostala opšta pravila koja se tiču međunarodne pravne pomoći (član 8–11). Ako ovim zakonom nije drukčije određeno, u postupku pružanja međunarodne pravne pomoći shodno se primenjuju odredbe Zakonika o krivičnom postupku i zakona kojima se uređuju organizacija i nadležnost sudova i javnih tužilaštava (član 12). Nadležni organi za pružanje međunarodne pravne pomoći su domaći sudovi i javna tužilaštva, odnosno domaći pravosudni organi određeni zakonom. Pojedine radnje u postupku međunarodne pravne pomoći vrše ministarstvo nadležno za pravosuđe, ministarstvo nadležno za spoljne poslove i ministarstvo nadležno za unutrašnje poslove. Zahtev za međunarodnu pravnu pomoć dostavljen nenadležnom organu biće bez odlaganja upućen organu nadležnom za postupanje, o čemu će biti obavešten organ koji je dostavio zahtev.

Može se steći zaključak da se pitanje zaštite određenih lica reguliše u glavi V ovog zakona, koja predviđa ostale oblike međunarodne pravne pomoći. Tako zakonodavac u članu 83. stav 1, između ostalog, kao oblik međunarodne pravne pomoći navodi i izvršenje procesnih radnji, kao što su pozivanje i dostavljanje pismena, saslušanje okrivljenog, ispitivanje svedoka i veštaka, uviđaj, pretresanje prostorija i lica i privremeno oduzimanje predmeta. Prema ovoj odredbi, Zakon kao jedan od oblika međunarodne pravne pomoći predviđa i ispitivanje svedoka, što znači i ispitivanje svedoka oštećenog. Član 84. propisuje pretpostavke koje moraju biti ispunjene zajedno sa pretpostavkama iz člana 7. ovog zakona da bi se mogli pružiti i ostali oblici međunarodne pravne pomoći. Za razliku od člana 83. i člana 87, zakonodavac u članu 85. osim svedoka ili veštaka navodi i oštećenog. Prema načelu specijaliteta, lice koje boravi u inostranstvu ne može biti lišeno slobode, pritvoreno ili krivično gonjeno za ranije učinjeno krivično delo dok se nalazi na teritoriji države molilje, radi davanja iskaza u svojstvu oštećenog, svedoka ili veštaka u postupku za krivična dela povodom kojeg je pružena međunarodna pravna pomoć. U pozivu će se posebno naznačiti koja prava ima oštećeni, svedok ili veštak. Uz zamolnicu se prilaže specifikacija troškova koji će biti isplaćeni svedoku ili veštaku (član 86). Svedok ili veštak koji se ne odazove pozivu nadležnog organa države molilje neće biti podvrgnut bilo kakvoj sankciji ili meri prinude, čak i ako je poziv sadržao takvu naredbu (član 87). U preostalom delu zakonodavac reguliše postupak pružanja ostalih oblika međunarodne pravne pomoći stranoj državi.

Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku iz 2005. godine uređuje uslove i postupak zaštite i pomoći učesnicima u krivičnom postupku i njima bliskim licima, koji su usled davanja iskaza ili obaveštenja značajnih za dokazivanje u krivičnom postupku izloženi opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu.

Član 3. ovog zakona, između ostalog, kao učesnika u krivičnom postupku predviđa i svedoka saradnika i svedoka oštećenog, kao i blisko lice za koje učesnik u krivičnom postupku zahteva uključjenje u program zaštite.

Član 14. stav 1. Zakona predviđa mere koje se primenjuju u okviru programa zaštite: fizička zaštita ličnosti i imovine, promena prebivališta ili premeštaj u drugu zavodsku ustanovu, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu, promena identiteta.

Međunarodna saradnja samo je okvirno predviđena u članu 39. Zakona. Sprovođenje programa zaštite se realizuje na osnovu međunarodnog sporazuma ili uzajamnosti, pa se tako može podneti molba stranoj državi za prihvatanje zaštićenog lica i primenu mera iz člana 14. stav 1. Zakona, kao i postupiti po molbi strane države za prihvatanje zaštićenog lica i primenu mera zaštite u Republici Srbiji.

U članu 26. Direktive predviđa se saradnja i koordinacija službi, pa se tako navodi da:

1. Države članice preduzimaju odgovarajuće mere za olakšavanje saradnje između država članica radi povećanja dostupnosti žrtvama prava određenih u ovoj direktivi i u nacionalnom pravu. Takva saradnja ima za cilj barem:

a) razmenu najbolje prakse,

b) konsultovanje u pojedinačnim predmetima i

c) pomoć evropskim mrežama koje rade na pitanjima koja su direktno povezana sa pravima žrtava.

2. Države članice preduzimaju odgovarajuće mere, uključujući i putem interneta, sa ciljem podizanja svesti o pravima određenim u ovoj direktivi, smanjivanja rizika viktimizacije i minimiziranja negativnog učinka krivičnog dela i rizika od sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, posebno ciljajući rizične grupe, poput dece, žrtava rodno uslovljenog nasilja i nasilja u bliskim odnosima. Takve mere mogu uključivati i informacije i kampanje za podizanje svesti i programe istraživanja i obrazovanja, ako je to prikladno, u saradnji sa odgovarajućim organizacijama civilnog društva i ostalim zainteresovanim stranama.

Republika Srbija ima zaključen veliki broj bilateralnih ugovora koji regulišu međunarodnu pravnu pomoć. Praktična vrednost tih ugovora je neretko veća od zakona, jer predviđa raznovrsnije oblike pravne saradnje, kao i načine njihovog ostvarivanja, što pospešuje efikasnije ostvarivanje saradnje između država ugovornica i ujednačenosti u postupanju nadležnih državnih organa.

U Nacionalnoj strategiji pod 2.1, „Međunarodna saradnja”, navedeno je da će Koordinaciono telo i koordinator službi za podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela, rukovodeći se principom učenja na iskustvima drugih, kao i potrebom da se proces pružanja zaštite nesmetano odvija i kontinuirano unapređuje, starati o unapređenju međunarodne saradnje u ovlasti podrške žrtvama i svedocima. Ta saradnja će, između ostalog, podrazumevati:

-
- kontinuirani rad na učlanjenju u međunarodne organizacije i mreže organizacija u oblasti zaštite i podrške žrtvama, kao i druge vidove saradnje,
 - uzimanje u obzir uporednopravnih rešenja i dobre prakse u oblasti podrške žrtvama krivičnih dela prilikom planiranja mera razvoja Nacionalne mreže,
 - kontinuiranu saradnju sa službama podrške žrtvama i svedocima u regionu prilikom pružanja usluge podrške.

U Akcionom planu za sprovođenje Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2019–2025. u tački 10, „Međunarodna saradnja i razmena iskustava u oblasti podrške i zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela”, predviđeno je da Nacionalna mreža službi podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji kontinuirano saraduje sa relevantnim međunarodnim organizacijama i službama podrške i da su preporuke Koordinacionog tela za unapređenje rada Nacionalne mreže bazirane na uporednopravnim rešenjima i dobroj praksi u oblasti podrške žrtvama krivičnih dela.

Kao aktivnost počev od IV kvartala 2019. godine, predviđeno je da Koordinaciono telo uz podršku koordinatora kontinuirano radi na učlanjenju u međunarodne organizacije i mreže organizacija u oblasti zaštite i podrške žrtvama, kao i na drugim vidovima saradnje sa njima. Nosilac aktivnosti će biti Ministarstvo pravde Republike Srbije. Koordinaciono telo prilikom definisanja preporuka za unapređenje rada Nacionalne mreže uzima u obzir i uporednopravna rešenja i dobru praksu u oblasti podrške žrtvama krivičnih dela. Ova aktivnost se sprovodi kontinuirano počev od IV kvartala 2019. godine. Službe podrške uključene u Nacionalnu mrežu, uz podršku koordinatora ostvaruju kontinuiranu saradnju sa službama podrške žrtvama i svedocima u regionu. Ova aktivnost planirana je kontinuirano počev od IV kvartala 2020. godine. Nosioci aktivnosti u oba slučaja su Koordinaciono telo odnosno Ministarstvo pravde, kao i službe podrške u okviru Nacionalne mreže.

3. Zaključna razmatranja

Uloga i značaj svedoka odnosno žrtava u krivičnim postupcima je ogromna, gotovo nezamenljiva. Ovo tim pre kada se zna da je zadatak i obaveza svakog tužilaštva, a naročito **svakog suda da u zakonom propisanoj proceduri sprovede postupak**, izvede dokaze, te pazeći da ne pogreši u načinu izvođenja dokaza i u oceni njihove verodostojnosti, kao i u svojoj argumentaciji odnosno obrazloženju, donese presudu o događaju koji je predmet krivičnog postupka.

Kako je već rečeno, u ostvarenju tog zadatka koji se odnosi na utvrđivanje činjeničnog stanja svedoci su od presudnog značaja. Odnos tužilaštva i suda, a zapravo države, pa i društva, u značajnoj meri tome doprinosi. Pomoć i podrška svedocima i žrtvama ili njen izostanak i pasivan odnos i nezainteresovanost umnogome mogu biti važan deo tog celog procesa. Čvrst, jasan, aktivan i na zakonu zasnovan stav i podrška svedocima i žrtvama uz međunarodnu saradnju, ako je ona potrebna, od ključnog su značaja za donošenje zakonite odluke.

Podjednako je važno da žrtve i svedoci veruju sudu i državi znajući da ne treba da strahuju za sebe i svoje bližnje zbog svog iskaza. Time se šalje poruka budućim svedocima da su sigurni i pre, i za vreme i nakon okončanja krivičnog postupka.

International Cooperation in the Field of Victim and Witness Support

Summary

The paper addresses three sets of issues. The first one is devoted to outlining reasons in favour of viewing testimony as both an indispensable and crucial piece of evidence in proceedings for clearing up and resolving a specific criminal matter. That is yet another argument that justifies the necessity of protecting them as adequately as possible in criminal proceedings, international cooperation being one of the ways to achieve that. Precisely for those reasons, a trend has continued for many years for adopting many international legal instruments (both universal and regional in character) governing subject matter such as the manner of and conditions for providing adequate protection to that category of participants in criminal proceedings, which constitutes the second set of issues addressed in the paper. Finally, the third set of issues centres around an analysis of the degree to which the Republic of Serbia's criminal legislation (substantive, procedural and enforcement) has been harmonised with relevant international legal instruments on the protection of the rights of crime victims. The analysis of that subject matter has led to several conclusions and the one that stands out is the author's view that "It is equally important that victims and witnesses have confidence in the court and the state, knowing that they should not fear for themselves or their next of kin because of their testimony. That sends a message to future witnesses that they are safe before, during and after the conclusion of criminal proceedings," and a way to gain that trust is through effective international cooperation in the field of victim and witness support.

Keywords: *victim, witness, crime, protection, international legal instruments, national legislation, treaties.*

2 Retired Judge of Belgrade Appellate Court – Advisor at the War Crimes Prosecutor's Office of the Republic of Serbia.

Obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama i njen značaj za prevenciju naknadne viktimizacije²

Rezime

Sadržinu rada čini analitički prikaz postojećih saznanja koja se odnose na značaj obuke stručnjaka za sprečavanje naknadne viktimizacije žrtava kao osoba koje trpe posledice krivičnih dela, i to kako uopšte tako i u Republici Srbiji. U tom smislu, u radu su izloženi rezultati raspoloživih istraživanja i iskustava iz prakse, kao i saznanja o postojećim obukama stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama u Srbiji. Na osnovu izloženog, date su preporuke za unapređenje situacije u Srbiji u vezi sa obukom stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama u cilju prevencije reviktimizacije i sekundarne viktimizacije žrtava.

Osnovni zaključak izvršene analize predmetne problematike jeste stav da iako je u Srbiji poslednjih dvadeset godina došlo do značajnih zakonodavnih promena koje predstavljaju dobru osnovu za poboljšanje položaja žrtava, u praksi to još uvek nije zaživelo u željenom obimu, a jedna od prepreka za pravilnu primenu normiranog jeste i odsustvo adekvatnih, sistematičnih i održivih edukacija stručnjaka, zasnovanih na obuhvatnom sistemskom pristupu i političkoj volji da se na celovit način pristupi unapređenju prava žrtava.

Ključne reči: žrtva, krivično delo, viktimizacija, obuka, policija, norma, praksa, stručnost, prevencija.

1 Prof. Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i predsednica Viktimološkog društva Srbije.

2 Ovaj rad je najvećim delom zasnovan na knjizi autorke *Od žrtve do pobednika: viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam* (2019, Beograd: Prometej), u kojoj se mogu pronaći detaljnije informacije, rezultati istraživanja i primeri dobre prakse u obukama stručnjaka. Takođe, autorka veruje da knjiga u celini može biti od koristi za razvijanje i sprovođenje odgovarajućih obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama.

1. Uvod

Rad ima za cilj da predstavi postojeća saznanja koja se odnose na značaj obuke stručnjaka za sprečavanje naknadne viktimizacije žrtava kao osoba koje trpe posledice krivičnih dela i da, u kontekstu tih saznanja, sagleda postojeću situaciju u Srbiji. U tom smislu su izloženi rezultati raspoloživih istraživanja i iskustava iz prakse, kao i saznanja o postojećim obukama stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama u Srbiji. Na osnovu izloženog, date su preporuke za unapređenje situacije u Srbiji u vezi sa obukom stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama u cilju prevencije reviktimizacije i sekundarne viktimizacije žrtava.

2. Naknadna viktimizacija žrtava i značaj obuke stručnjaka za njenu prevenciju

Dosadašnji razvoj međunarodne regulative koja se odnosi na žrtve, koji je posebno intenziviran u prethodnoj deceniji, rezultirao je priznavanjem većeg broja prava žrtvama i nalaganjem obaveza državama da obezbede njihovu realizaciju izmenom zakonodavstva i prakse. Prava žrtava, na čijem poštovanju insistiraju međunarodni dokumenti, zasnovana su na saznanjima o potrebama žrtava koje su identifikovane i u istraživanjima i u praksi. Među tim pravima značajno mesto zauzimaju prava koja se odnose na adekvatan odnos prema žrtvi i sprečavanje njene naknadne viktimizacije: pravo da bude prepoznata i priznata kao žrtva nezavisno od toga da li je izvršilac poznat, uhapšen, optužen ili osuđen; pravo da se prema žrtvi odnosi sa poštovanjem i uvažavanjem; pravo na informacije i druge oblike pomoći i podrške, kao i na efikasan sistem upućivanja na službe podrške; pravo na individualnu procenu potreba žrtve za podrškom i zaštitom; pravo na zaštitu (od reviktimizacije, sekundarne viktimizacije i zaštitu privatnosti tokom postupka).

Zahteva se jednak pristup pravima za sve žrtve, uz poštovanje specifičnih potreba posebno ranjivih kategorija žrtava. Pravo na pomoć i podršku podrazumeva obezbeđivanje potrebne pomoći i podrške žrtvi pre, tokom i nakon sudskog postupka, kao i nezavisno od vođenja bilo kakvog sudskog postupka. Pomoć i podrška prevenstveno treba da obuhvate informisanje žrtava, emocionalnu podršku i upućivanje na opšte i specijalizovane službe za žrtve, ali i druge potrebne oblike pomoći. Pravo na informacije obuhvata pravo na dobijanje širokog dijapazona informacija, uključujući posebno informisanje o sledećem: o oblicima pomoći i dostupnim službama podrške; o pravima i položaju u krivičnom postupku; o toku i ishodu postupka; o naknadi štete i načinu njenog ostvarivanja; o oblicima zaštite koje mogu da dobiju; o uslovima i načinu dobijanja pravne pomoći; o izlasku učinioca iz zatvora i drugim promenama njegovog statusa koje mogu imati konsekvence po bezbednost žrtve. Uz to, pravo na informacije podrazumeva i pravo na dobijanje kontakt-podataka osobe, odnosno institucije od kojih žrtva može da dobije sve relevantne informacije o slučaju, i to počev od prvog kontakta sa nadležnim institucijama/službama (policijom, sudom, centrima za socijalni rad, zdravstvenim ustanovama i slično).

Kako bi se obezbedilo poštovanje prethodno navedenih prava, neophodno je da stručnjaci koji dolaze u kontakt sa žrtvama budu obučeni za postupanje sa žrtvama na način koji ne dovodi do dodatnog povređivanja žrtava njihovim neadekvatnim postupanjem ili propuštanjem da se preduzmu određene radnje. Drugim rečima, neophodno je da stručnjaci budu obučeni tako da ne izlažu žrtvu sekundarnoj viktimizaciji, ali ni ponovnoj viktimizaciji (reviktimizaciji) krivičnim delom. Pri tome, pod sekundarnom viktimizacijom se podra-

zumeva pooštavanje primarne viktimizacije kroz neadekvatnu ili pogrešnu reakciju predstavnika organa gonjenja i drugih osoba koje žrtvi treba da pruže pomoć i zaštitu (Schneider, 1975). Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 razlikuje direktnu i indirektnu sekundarnu viktimizaciju.

Pod direktnom sekundarnom viktimizacijom se podrazumeva postupanje na način kojim se žrtva dodatno povređuje. Takva postupanja obuhvataju nesenzitivni tretman i druge oblike neadekvatnog postupanja prema žrtvi, ponovljeno i nesenzitivno ispitivanje, nedovoljnu zaštitu od neprimerenog publiciteta i od zastrašivanja ili osvete i sl. Neadekvatno reagovanje može imati najrazličitije manifestacije. Istraživanja ukazuju na tipična ponašanja koja obuhvataju: okrivljavanje žrtve; stigmatizaciju i odbacivanje; stavljanje na stranu izvršioca; drsko ponašanje, neljubaznost i neprofesionalnost; neverovanje da je žrtva bila viktimizirana ili minimiziranje viktimizacije („to nije ništa”, „to je normalno ponašanje”); rodne stereotipe i diskriminaciju marginalnih grupa.³ Sekundarnoj viktimizaciji su posebno izložene one kategorije žrtava koje se, zbog uzrasta, psihofizičkih karakteristika ili prirode viktimizacije kojoj su izložene, smatraju posebno ranjivim (deca, stari, mentalno obolela i hendikepirana lica, žrtve seksualnih delikata, nasilja u porodici, trgovine ljudima i ratnih zločina).

Indirektna sekundarna viktimizacija podrazumeva dodatno povređivanje žrtve propuštanjem da se preduzmu određene radnje (na primer, propuštanje da se žrtva informiše o pravima, o toku postupka i svojoj ulozi u njemu, kao i o drugim pitanjima, posebno onim koja su važna za njenu bezbednost, poput, na primer, neinformisanja žrtve o izlasku okrivljenog iz pritvora ili zatvora). Uz to, indirektna sekundarna viktimizacija se može sastojati i u nepružanju pomoći i zaštite žrtvi kako tokom same viktimizacije tako i nakon nje. Osobe koje su jednom postale žrtve krivičnog dela izloženije su novim viktimizacijama, odnosno reviktimizaciji. Naime, svaka viktimizacija utiče na smanjivanje samopoštovanja i povećavanje osećaja krivice i neadekvatnosti povređene osobe, kao i na to da ona postane uplašena i nesigurna, pa tako i izloženija novim viktimizacijama. Upravo stoga je sprečavanje sekundarne viktimizacije važno i za smanjivanje rizika od ponovne viktimizacije krivičnim delom.

Iz prethodno izloženog proizlazi da obuka osoba koje dolaze u kontakt sa žrtvama treba da ih pripremi na senzitivnan odnos prema njima i da ih osposobi da znaju da procene potrebe žrtava, da im daju potrebne informacije i obezbede neophodnu zaštitu i pomoć.

S obzirom na to da sekundarna viktimizacija koja dolazi od predstavnika državnih organa posebno teško pogađa žrtve i, takođe, slabi ukupan nivo njihove zaštite i poverenja u sistem, zahtevi pokreta za prava žrtava bili su od samog početka usmereni na preduzimanje određenih mera za njeno redukovanje. Takođe, ključni međunarodni dokumenti koji se bave pravima žrtava sadrže odredbe kojima se od država traži da preduzmu mere koje treba da doprinesu smanjivanju sekundarne viktimizacije žrtava od strane predstavnika krivičnog pravnog sistema. Tako, Direktiva EU od 25. oktobra 2012. o utvrđivanju minimalnih standarda u pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela (u daljem tekstu: Direktiva o žrtvama) u čl. 25. traži od država članica da obezbede da stručnjaci koji su u situaciji da dođu u kontakt sa žrtvama dobiju opštu i specijalizovanu obuku koja će obezbediti da se prema žrtvama odnose sa poštovanjem i na nepristrasan i profesionalan način. Pri tome se uspostavlja oba-

3 Detaljnije o rezultatima istraživanja i konkretnim manifestacijama sekundarne viktimizacije žrtava od strane državnih organa videti u: Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2019.

veza za države da obezbede obuke za policiju, sudije, tužioce i advokate uključene u krivični postupak, a ohrabruje se i obuka ostalih stručnjaka koji rade na podršci žrtvama i restorativ-nopravnim procedurama. Međutim, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz 2013. godine (Istanbulska konvencija) zahteva od država da obezbede odgovarajuću obuku svih stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama rodno baziranog nasilja. Stoga postoji opravdan stav da čl. 25. Direktive o žrtvama treba implementirati uzimajući za model zahtev iz Istanbulske konvencije, što znači da države treba da obezbede odgovarajuće opšte i specijalizovane obuke svih stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama (Victim Support Europe i APAV, 2019).

U skladu sa zahtevima sadržanim u međunarodnim dokumentima, u savremenim nacionalnim zakonodavstvima i praksi zaštita žrtava od sekundarne viktimizacije uglavnom se ostvaruju na tri načina i to:

1. putem edukacije policije i drugih stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama;
2. putem reforme zakonodavstva;
3. putem praktičnih mera u cilju podrške žrtvama i olakšavanja njihovog položaja tokom krivičnog postupka.

U skladu sa temom ovog rada, u daljem tekstu ću se zadržati na edukaciji kao načinu sprečavanja sekundarne viktimizacije žrtava.

3. Obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama

Standardi u vezi sa poštovanjem prava žrtava koji su definisani u međunarodnim dokumentima imali su nesporan značaj za stvaranje nacionalnih zakonodavstava i prakse koji su mnogo više po „meri” žrtava i njihovih potreba nego što je to bio slučaj pre 1985. godine, odnosno pre donošenja Deklaracije UN o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama. Ipak, na drugoj strani, evaluacije primene ključnih međunarodnih dokumenata o pravima žrtava, uključujući i Direktivu o žrtvama, pokazale su da je ta primena od strane država daleko od zadovoljavajuće (Groenhuijsen, 2015; Victim Support Europe i APAV, 2019). Na drugoj strani, pak, mnoge države su u svojim aktivnostima na unapređenju prava žrtava nastojale ne samo da primene standarde iz međunarodnih dokumenata već su išle i ispred njih, tako da su stvorena različita rešenja, među kojima važno mesto zauzimaju ona koja se mogu smatrati dobrom praksom u vezi sa obukom profesionalaca kao načinom zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije i reviktimizacije.

Naime, jedan od preduslova za adekvatno i blagovremeno prepoznavanje žrtve i pravilan odnos prema njoj jeste obuka svih stručnjaka koji dolaze ili mogu da dođu u kontakt sa žrtvama. Ta obuka bi trebalo da se ostvaruje na različitim nivoima, i to: u okviru redovnog školovanja, putem dodatne osnovne i specijalizovane obuke, kao i kroz redovne obuke za „osvežavanje” znanja zaposlenih. Za zaštitu žrtava od sekundarne viktimizacije od posebnog značaja je obuka pripadnika policije, sudija i javnih tužilaca, ali i socijalnih i zdravstvenih radnika i osoba koje pružaju pomoć žrtvama u okviru organizacija civilnog društva.

Istraživanje sprovedeno krajem 1990-ih godina u 22 zemlje Evropske Unije, kojim je ispitivana usklađenost zakonodavstva i prakse evropskih zemalja sa *Preporukom o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupka* (Brienen i Hoegen, 2000), pokazalo je da je u više od polovine zemalja u vreme istraživanja postojala obuka policije za odnos prema žrtvama, ali, takođe, i da je u svega devet zemalja ta obuka u potpunosti odgovarala zahtevu iz Preporuke. U tih devet zemalja, osim obuke u okviru redovnog školovanja, postojale su i ekstenzivne obuke zaposlenih u vidu follow-up obuka u vezi sa posebnim zadacima pojedinih službenika (na primer, policajac koji radi na prijemnom odeljenju se obučava za odnos prema žrtvi u skladu sa specifičnošću svog radnog mesta). Ipak, samo u jednoj zemlji (Danska) postojale su redovne obuke policajaca za „osvežavanje” znanja.

U svim zemljama koje su bile obuhvaćene ovim istraživanjem obuci javnih tužilaca i sudija poklanjala se neuporedivo manja pažnja u poređenju sa obukom policije. Pri tome, obuci javnih tužilaca i sudija najviše pažnje se poklanjalo u Holandiji i Engleskoj. Obuci sudija i tužilaca očigledno se manje pažnje poklanja i u SAD, s obzirom na to da istraživanja pokazuju da su žrtve mnogo zadovoljnije tretmanom od strane policije u odnosu na tretman koji imaju od strane sudija, dok je njihovo nezadovoljstvo najveće kada je u pitanju odnos tužilaca. Ovo poslednje je, između ostalog, povezano i sa neispunjenim očekivanjima koja žrtve imaju od tužilaca kao zastupnika ne samo državnih već i njihovih interesa pred sudom (Kennedy i Sacco, 1998).

Postojanje obuke pripadnika krivičnog sistema o načinu postupanja sa žrtvama, posebno ekstenzivne obuke policije, postalo je još značajnije nakon donošenja Direktive o žrtvama, i to posebno u svetlu obaveze vršenja individualne procene rizika, odnosno potreba žrtava za zaštitom, koja zahteva česte kontakte policije sa žrtvama. Postojanje takve obuke je neophodno kako bi pripadnici policije prilikom procene rizika na adekvatan način komunicirali sa žrtvom i izbegli da je tom prilikom viktimiziraju. Jedno novije istraživanje pokazuje da 15 zemalja Evropske unije o tome već vodi računa, pri čemu vreme trajanja obuke varira od zemlje do zemlje (European Crime Prevention Network, 2016).

Obuka je značajna i za pripadnike policije koji odgovaraju na hitne pozive, kao i za one kojima žrtve prijavljuju krivično delo u direktnom kontaktu ili sa kojima se sreću kasnije. Prvi kontakt žrtve sa policijom je od posebne važnosti jer ujedno predstavlja i njen prvi kontakt sa krivičnim sistemom i utiče na sliku koju će ona imati o tom sistemu u celini, pa time i na njene kasnije odluke u vezi sa prijavom, svedočenjem i sl. Ujedno, prvi kontakt predstavlja i visok rizik za njenu sekundarnu viktimizaciju i reviktimizaciju, što sve skupa čini odnos policije prema žrtvi u tom momentu veoma važnim.⁴

Za policijske službenike je važno da nauče kako da na pravi način razgovaraju sa žrtvom. Obuka policije svakako treba da obuhvati način postavljanja pitanja, neokrivljavanje žrtve i neobjašnjavanje žrtvi zbog čega joj se dogodila viktimizacija. Primer dobre prakse bi mogao da bude priručnik o interakciji sa žrtvom namenjen za obuku policije u Litvaniji (European Crime Network, 2016). Policija posebno treba da vodi računa o tri potrebe koje su žrtvi najbitnije, posebno pri prvom kontaktu: sigurnost, podrška i informacije. Podrška i sigurnost imaju poseban značaj, jer je to ono što žrtva pre svega očekuje kada odluči da prijavi delo policiji i što je samim tim ključni faktor njenog zadovoljstva radom policije. Pri tome je važno imati u

4 Detaljnije o ovome videti u: Nikolić-Ristanović i Mrvić, 1988; Lindgren i Nikolić-Ristanović, 2011.

vidu činjenicu da policija često ima sasvim drugačije ideje o potrebama žrtava od samih žrtava. Tako, na primer, istraživanje koje je sprovedeno u Litvaniji pokazalo je da policija na prvo mesto stavlja rešavanje slučajeva i brzu reakciju, a ne sigurnost, podršku i informisanje žrtava (European Crime Network, 2016). Do sličnih nalaza došla su i ranija istraživanja (Lindgren i Nikolić-Ristanović, 2011). A upravo neizlaženje u susret pravim potrebama žrtava utiče na to da se žrtva ne odluči da ponovo kontaktira policiju. Imajući to u vidu, veoma je važno da obukom policije bude obuhvaćeno i adekvatno znanje o uticaju krivičnog dela na žrtvu, o njenim potrebama i karakteristikama različitih načina reagovanja u različitim fazama oporavka. Takođe, osim adekvatne obuke, bitno je i razvijanje praktičnog oruđa u vidu smernica za postupanje sa žrtvama koje su usklađene sa većinom rutinskih aktivnosti policije.

Po potrebi, policija treba da potraži pomoć stručnjaka koji bolje poznaju potrebe žrtve. Kao primer dobre prakse u tom pogledu navodi se rešenje koje postoji u Estoniji, gde osoba iz službe za podršku žrtvama provodi određeno vreme u policijskoj stanici i na raspolaganju je za davanje saveta policiji i podršku žrtvama. Na taj način policija tesno saraduje sa službama za žrtve, što joj pomaže da unapredi svoj odnos i usluge koje pruža žrtvama. Već pominjano istraživanje primene Direktive o žrtvama pokazalo je da šest država EU ima podršku u policijskoj stanici organizovanu od strane države, dok se u 12 država policija oslanja na pomoć spolja – od nevladinih organizacija i stručnjaka (European Prevention Network, 2016).

Evropska podrška žrtvama (Victim Support Europe) podstiče razvoj službi za žrtve u zemljama u kojima one ne postoje, koordinira prekograničnu saradnju svojih članova u pružanju pomoći žrtvama, a razvila je i standarde najbolje prakse postupanja sa žrtvama, kao i obuke osoba koje dolaze u kontakt sa njima.⁵ Sve to je zasnovano na dugogodišnjem iskustvu njenih članica – organizacija koje imaju službe za žrtve (uglavnom opšteg tipa) koje deluju u okviru pojedinih zemalja.⁶ Evropska podrška žrtvama osnovana je 1990. godine sa ciljem da se zalaže za prava svih žrtava kriminaliteta, nezavisno od njihovih svojstava i vrste viktimizacije.

Analiza implementacije Direktive o žrtvama (Victim Support Europe i APAV, 2019), koju je Evropska podrška žrtvama sprovedla u saradnji sa APAV – portugalskom organizacijom za podršku žrtvama, pokazala je da iako postoje važni pomaci na zakonodavnom planu, još uvek postoje mnoge praznine u implementaciji Direktive. Utvrđeno je da je potrebna obuka stručnjaka o zaštitnim merama i njihovom blagovremenom (što je ranije moguće) i adekvatnom preduzimanju, o žrtvama koje imaju posebne potrebe za zaštitom, kao i o prepoznavanju potreba žrtava i određivanju mera zaštite koje su u skladu sa njima. Takođe, ova analiza je pokazala da ni opšta obuka iz oblasti viktimologije niti obuka o pravima žrtava, njihovim potrebama i drugim specifičnim pitanjima koja se odnose na žrtave nisu obuhvaćene obaveznom edukacijom stručnjaka koji dolaze ili bi mogli da dođu u kontakt sa žrtvama. Međutim, preporuka, koja je proistekla iz analize i dugogodišnjeg iskustva u radu sa žrtvama članica mreže Evropske podrške žrtvama, jeste da države ne treba da zanemare značaj te vrste obuke. Naprotiv, „treba da se potrudite da uključite pomenute obuke u obaveznu edukaciju svih stručnjaka koji mogu da dođu u kontakt sa žrtvama, kao i da obezbede veća finansijska sredstva nevladinim organizacijama koje su na prvoj liniji fronta u obezbeđivanju obuka u mnogim zemljama članicama EU” (Victim Support Europe i APAV, 2019:179).

5 <https://victimsupport.eu>, pristupljeno 26.3. 2020.

6 U vreme pisanja ovog rada, u sastavu ove organizacije bilo je 58 nacionalnih organizacija u okviru kojih postoje službe koje pružaju podršku žrtvama u 30 zemalja. Viktimološko društvo Srbije je član Evropske podrške žrtvama od 2003. godine. <https://victimsupport.eu/about-us/>, pristupljeno 30.3. 2020.

4. Obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama u Srbiji

Obuke za rad sa žrtvama u Srbiji⁷ su do sada uglavnom razvijale i sprovodile nevladine organizacije i pojedinačni stručnjaci za pitanja žrtava. Posebno intenzivan period u vezi sa obukom stručnjaka za rad sa žrtvama usledio je nakon izmena zakona početkom 2000-ih, posebno nakon uvođenja krivičnih dela nasilja u porodici i trgovine ljudima u zakonodavstvo Republike Srbije.

Razvoj obuka za stručnjake pratio je te promene tako što je nakon 2000. godine razvijen, implementiran i akreditovan veliki broj obuka. Pri tome, dominiraju obuke koje se odnose na žene i decu žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima, koje su namenjene pružaocima socijalnih usluga kako u državnim institucijama tako i u organizacijama civilnog društva.⁸ U tom periodu su Zavod za socijalnu zaštitu, Zdravstveni savet i Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja akreditovali više programa za prepoznavanje nasilja i podršku žrtvama, namenjenih praktičnoj obuci pružalaca socijalnih usluga, zdravstvenih radnika i zaposlenih u obrazovnim ustanovama. Osim toga, organizovan je i veći broj obuka policijskih službenika, sudija i tužilaca za postupanje u slučajevima nasilja u porodici i trgovine ljudima.

Iako ređe, razvijeni su i implementirani i programi obuke za rad sa žrtvama nezavisno od vrste viktimizacije i/ili karakteristika žrtava. Autorka ovog teksta, u saradnji sa kolegicama i kolegama iz Viktimološkog društva Srbije, osim obuka za rad sa žrtvama rodno baziranog nasilja i sa žrtvama trgovine muškarcima, razvila je i osnovnu (opštu) obuku za rad sa žrtvama kriminaliteta namenjenu volonterima i zaposlenima u institucijama i organizacijama koje pružaju pomoć žrtvama, ali i policijskim službenicima, javnim tužiocima i drugim stručnjacima koji dolaze u kontakt sa žrtvama.⁹ Pri tome, obuku za rad sa žrtvama nasilja (svih oblika i nezavisno od toga ko je žrtva) akreditovala je Zavod za socijalnu zaštitu 2012. godine i, zaključno sa 2019. godinom, implementirana je 12 puta, a obuku je prošlo 120 osoba koje rade na podršci žrtvama. Uz određene modifikacije, proširivanje i prilagođavanje potrebama policijskih službenika, ova obuka je realizovana 2012. godine i za grupu od 17 policijskih službenika koji rade u različitim organizacionim jedinicama u Ministarstvu unutrašnjih poslova RS kako bi se osposobili za rad sa žrtvama kriminaliteta. Ova obuka je sprovedena u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji i organizacijom Safer Sweden Foundation (Tryggare Sverige) iz Švedske. Za potrebe ove obuke napisana je i knjiga: Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011), *Žrtve kriminaliteta: međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*, Beograd: OEBS. Uz to, Viktimološko društvo Srbije je razvilo i organizovalo još jednu obuku opšteg tipa namenjenu javnim tužilaštvima. Naime, trening za pružanje podrške oštećenim licima i svedocima u javnim tužilaštvima u Republici Srbiji razvijen je i organizovan tokom 2015. godine za dve grupe tužilaca, njihovih zamenika i saradnika iz javnih tužilaštava iz Beograda, Niša, Novog Sada i Kragujevca. Ovaj trening je zapravo predstavljao osnovnu obuku zaposlenih u Službama za informisanje oštećenih lica i svedoka u višim javnim tužilaštvima i imao je za cilj jačanje kapaciteta polaznika za rad sa žrtvama u okviru pomenutih službi u četiri grada u Srbiji. Ove obuke je podržala Misija OEBS-a u Srbiji u okviru aktivnosti u vezi sa osnivanjem Službi za informisanje oštećenih lica i svedoka u višim javnim tužilaštvima.

7 Koliko je poznato autorki, u Srbiji ne postoji obuhvatan popis i analiza sadržine postojećih obuka, tako da je njen pregled baziran na saznanjima koja ima na osnovu raspoloživih informacija, kao i na osnovu dugogodišnjeg praćenja i aktivne uključenosti u razvoj i implementaciju obuka za rad sa žrtvama.

8 <http://www.zavodsz.gov.rs/sr/akreditacija/katalog-akreditovanih-programa-obuke/>, pristupljeno 30.3.2020.

9 Detaljnije o programima praktične obuke za rad sa žrtvama kriminaliteta, videti u Nikolić-Ristanović i Čopić, 2017.

Sve obuke, posebno one opšte koje su namenjene svim žrtvama, koje je razvilo i implementiralo Viktimološko društvo Srbije, zasnovane su na savremenim viktimološkim znanjima i najboljoj praksi i standardima razvijenim u Evropi i svetu, posebno kroz dugogodišnju saradnju sa organizacijama članicama Evropske pomoći žrtvama. Obuke koje su razvile druge organizacije civilnog društva i pojedini stručnjaci za prava žrtava i za rad sa pojedinim kategorijama žrtava takođe su nastale na osnovu dugogodišnjeg teorijskog i praktičnog bavljenja problemima žrtava. Međutim, iako postoji interesovanje stručnjaka za obuke, one su, zbog odsustva sistematičnog finansiranja, uglavnom povezane sa projektima, pa se samim tim ne odvijaju redovno i ne mogu da obuhvate sve one kojima je potrebna. Samim tim postojeće obuke nemaju potrebnu održivost. Uz to, iako su nevladine organizacije te koje imaju najviše znanja i iskustva u ovoj vrsti obuka, savremena tendencija u Srbiji da se potcenjuje i marginalizuje njihov rad dovela je i do odsustva finansijske podrške države i međunarodnih organizacija održivosti tih obuka.

U Srbiji, u celini posmatrano, kako je autorka pokazala u svojoj knjizi *Od žrtve do pobednika* (Nikolić-Ristanović, 2019), postoji značajna akumulacija (teorijskog i praktičnog) viktimološkog znanja koje, ukoliko se iskoristi na pravi način, može biti odličan resurs za razvoj i realizaciju obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama. Nažalost, čini se da se ti resursi ne koriste dovoljno, niti se daje podrška realizaciji i daljem razvoju akreditovanih obuka iz ove oblasti.

Zaključak

Imajući u vidu sve prethodno rečeno, autorka smatra da iako je u Srbiji poslednjih dvadeset godina došlo do značajnih zakonodavnih promena koje predstavljaju dobru osnovu za poboljšanje položaja žrtava, jedna od prepreka njihovoj pravilnoj primeni jeste i odsustvo adekvatnih, sistematičnih i održivih edukacija stručnjaka zasnovanih na obuhvatnom sistemskom pristupu i političkoj volji da se na celovit način pristupi unapređenju prava žrtava.

Iako u Srbiji postoji značajna akumulacija viktimološkog znanja, kao i razvijene opšte i specijalizovane obuke za stručnjake koji dolaze u kontakt sa žrtvama, neophodno je uložiti još mnogo napora kako bi se stvorio efikasan i održiv sistem koji bi svim žrtvama omogućio jednak pristup kvalitetnim uslugama koje odgovaraju njihovim potrebama i ne dovode do njihove naknadne viktimizacije. U tom smislu bi bilo korisno i zakonski regulisati karakteristike obuke koju osobe koje dolaze u kontakt sa žrtvama treba da poseduju (Multidonorski poverenički fond za podršku sektoru pravosuđa u Srbiji, Svetska banka i Victim Support Europe, 2016).

U skladu sa čl. 25. Direktive o žrtvama, stručnjacima koji su u situaciji da dođu u kontakt sa žrtvama potrebno je obezbediti kako opštu tako i specijalizovanu obuku koja je, svojom sadržinom i načinom izvođenja, podobna da ih osposobi da se prema žrtvama odnose sa poštovanjem i na nepristrasan i profesionalan način.

Potrebno je obezbediti obaveznu osnovnu obuku izučavanjem viktimologije kao obaveznog predmeta na osnovnim studijama svih visokoškolskih ustanova na kojima se školuju stručnjaci koji mogu da dođu u kontakt sa žrtvama, kao i dodatne specijalizovane obuke i obuke za „osvežavanje” znanja. Svi programi nastave viktimologije bi trebalo da kao minimum

sadrže osnovna viktimološka znanja: o žrtvama, viktimizaciji i njenim posledicama, karakteristikama i fazama oporavka, o pravima i potrebama žrtvama, kao i o tome kakav treba da bude odnos stručnjaka prema njima kako bi se izbeglo dodatno povređivanje. Za stručnjake koji već rade, a tokom svog školovanja nisu dobili osnovno viktimološko znanje, trebalo bi najpre organizovati opštu viktimološku obuku, a nakon toga dodatne specijalizovane obuke. U sve obuke bi trebalo da bude uključeno i praktično znanje, uključujući informacije koje stručnjaci treba da budu u stanju da daju žrtvama, kao i kontakt-podatke službi za žrtve i drugih relevantnih institucija i organizacija koji su neophodni za efikasno upućivanje žrtava.

U osmišljavanje i realizaciju obuka treba uključiti domaće stručnjake i predstavnike organizacija civilnog društva koji imaju odgovarajuće teorijsko i praktično znanje, dok bi država trebalo da obezbedi finansijska sredstva za redovno održavanje obuka i ažuriranje njihovih programa.

Literatura

1. Brienen, M.E.I., Hoegen, E.H. (2000), *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*. Nijmegen: WLP.
2. Kennedy, L., Sacco, V. (1998), *Crime Victims in Context*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company.
3. European Crime Prevention Network (2016), *Preventing Secondary Victimization policies & practices*, https://eucpn.org/sites/default/files/content/download/files/toolbox_vii_-_final.pdf, pristupljeno 10.3. 2020.
4. Groenhuisen, M. (2015), Zaštita žrtava kriminaliteta pravnim sredstvima: Međunarodno i evropsko pravo i politika, *Temida*, 1, str. 3–30.
5. Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011), *Žrtve kriminaliteta: međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*, Beograd: OEBS.
6. Multidonorski poverenički fond za podršku pravosuđu u Srbiji, Svetska banka i Victim Support Europe (2016), *Analiza prava žrtava i usluga u Srbiji i njihova usklađenost sa Direktivom EU 2012/29/EU*. Dostupno na: http://www.mdtfjss.org.rs/archive/file/VSS%20-%20Final%20Report%20-%2008%2008%202016_SERBIAN.pdf, pristupljeno 28.2.2020.
7. Nikolić-Ristanović, V. (2019), *Od žrtve do pobednika: viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*. Beograd: Prometej.
8. Nikolić-Ristanović, V., Mrvić, N. (1988), Prvi kontakt žrtve sa policijom – pomoć i podrška ili ponovna viktimizacija, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 4, str. 81–91.
9. Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (ur) (2017), *Viktimološko društvo Srbije: 20 godina zalaganja za prava svih žrtava*. Beograd: Prometej.
10. Victim Support Europe i APAV (2019), *Victims of crime: Implementation Analysis of Rights in Europe*. Brussels: VSE.

Training of Professionals Who Come into Contact With Victims and its Relevance to Preventing Subsequent Victimization¹¹

Summary

The paper provides an analytical overview of the existing body of knowledge about the relevance of training received by professionals to preventing subsequent victimisation of victims as persons suffering the consequences of criminal offences, in general and in the Republic of Serbia. In that regard, the paper presents the results of available research and practical experiences, including information about trainings currently provided to professionals who come into contact with victims in Serbia. Based on that information, recommendations have been made on how to improve the situation in Serbia with regard to training of professionals who come into contact with victims for the purpose of preventing repeat and secondary victimisation.

An analysis of the subject matter addressed in the paper has led to the main conclusion, namely a view that despite significant legislative amendments made in Serbia over the last two decades, which provide a sound basis for improving the position of victims in practice, those have not taken hold to the desired extent. One of the obstacles preventing proper application of what has been provided for in the law is the absence of adequate, systematic and sustainable trainings of professionals, based on a comprehensive and systemic approach and political will to take an integrated approach to the issue of improvement of victims' rights.

Keywords: *victims, crime, victimisation, training, police, regulations, practice, competence, prevention.*

10 Professor at the Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, and President of the Victimology Society of Serbia.

11 For the most part, this paper is based on my book, entitled *Od žrtve do pobjednika: viktologija kao teorija, praksa i aktivizam [From a Victim to a Winner: Victimology as Theory, Practice and Activism]* (2019, Belgrade: Prometej), containing more detailed information, research results and examples of good practices in training of professionals. In addition, it is my belief that the book can be useful in developing and providing appropriate trainings to professionals who come into contact with victims.

Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i lice oštećeno krivičnim delom

Rezime

Položaj oštećenog lica u krivičnom postupku, određen prvenstveno njegovim pravima i obavezama, ne samo da se razlikuje u pojedinim zakonodavstvima već se razlikuje i u zavisnosti od procesne forme u okviru krivičnogpravnog sistema jedne države. Tu se prvenstveno misli na različit položaj oštećenog lica u opštem krivičnom postupku sa jedne strane i u uprošćenim procesnim formama krivičnog postupka sa druge strane. Broj i vrste uprošćenih procesnih formi postepeno rastu, a jedna od tih formi koja se sve više primenjuje u praksi je svakako i sporazum o priznanju krivice. Položaj oštećenog lica u vezi sa sklapanjem sporazuma je veoma specifičan, ali i delikatan, zbog čega zaslužuje posebnu pažnju, koja se sve više aktualizuje donošenjem brojnih propisa na nadnacionalnom nivou i uspostavljanjem međunarodnih pravnih standarda u vezi sa pravima lica oštećenog krivičnim delom. U ovom radu autor se bavi problematikom položaja oštećenog lica u vezi sa pregovorima o krivici, odnosno sklapanjem sporazuma o priznanju krivice, analizirajući pojedina uporednopravna rešenja u pojedinim zemljama anglosaksonskog pravnog sistema, prvenstveno u pojedinim američkim državama koje imaju najviše iskustva sa primenom ove uprošćene procesne forme. Takođe, pažnja je posvećena i jednom od najvažnijih prava oštećenog lica, a to je pravo na informisanje.

Ključne reči: oštećeni, žrtva, sporazum o priznanju krivice, uprošćene procesne forme, pravo na informisanje.

1 Redovni profesor Pravnog fakulteta u Novom Sadu.

1. Uvodna razmatranja

Položaj oštećenog lica u krivičnom postupku, određen prvenstveno njegovim pravima i obavezama, ne samo da se razlikuje u pojedinim zakonodavstvima već se razlikuje i u zavisnosti od vrste procesne forme u okviru krivičnog sistema jedne države. Tu se prvenstveno misli na različit položaj oštećenog lica u opštem krivičnom postupku sa jedne strane i u uprošćenim procesnim formama krivičnog postupka sa druge strane. Broj i vrste uprošćenih procesnih formi postepeno rastu, a jedna od tih formi koja se sve više primenjuje u praksi je svakako i sporazum o priznanju krivice. Položaj oštećenog lica u vezi sa pregovaranjem i sklapanjem sporazuma je veoma specifičan, ali i delikatan, zbog čega zaslužuje posebnu pažnju, koja se sve više aktualizuje donošenjem brojnih propisa na nivou država, ali i na nadnacionalnom nivou i uspostavljanjem međunarodnih pravnih standarda u vezi sa pravima lica oštećenih krivičnim delima, pružanjem pomoći i podrške ovim licima.

Na godišnjem nivou, samo u Evropi, oko 75 miliona ljudi postanu žrtve teških krivičnih dela.² Ta činjenica sama po sebi ukazuje na izuzetno veliki broj lica koja su oštećena krivičnim delom, a koja su potencijalno zainteresovana za ostvarivanje svojih prava u vezi sa izvršenim krivičnim delom. Iako se u poslednjih desetak godina velika pažnja posvećuje pravima žrtava, podršci i zaštiti tih lica, što za posledicu ima povećanje korpusa njihovih prava, primetno je kvantitativno povećanje prava, dok je evidentan izostanak kvalitativne komponente ostvarivanja tih istih prava, podrške i zaštite. To se može videti i na osnovu ocene sprovođenja Direktive 2012/29/EU³ o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela (2016/2328(INI)), kada je Evropski parlament pozvao sve države članice da za sve žrtve i moguće žrtve sprovedu i efikasno uspostave pravo na informisanje iz člana 4 Direktive o pravima žrtava. U tom smislu, istaknuto je da je potrebno poboljšati mehanizme za informisanje unutar država članica kako bi žrtve bile upoznate sa svojim pravima, ali i znale gde i na koji način ih mogu ostvariti. Preduslov za ostvarivanja prava za oštećeno lice jeste da se ono prvenstveno upozna sa njima. Zbog toga organi postupka (policija, javno tužilaštvo i sud), kao i drugi organi koji se nalaze na tzv. „prvoj liniji pomoći žrtvama” treba da budu prvi izvor informacija o pravima i programima koji su osmišljeni za rešavanje situacija koje su dovele do viktimizacije. Ukoliko ti organi to ne učine, nedostatak pravovremenih i tačnih informacija pre, tokom i posle krivičnog postupka otežava ili onemogućava ostvarivanje prava oštećenog. Sasvim očekivano, na to se nužno nadovezuje nezadovoljstvo u pogledu funkcionisanja pravosudnog sistema i obeshrablivanje oštećenog da aktivno učestvuje u krivičnom postupku.

Organi na tzv. „prvoj liniji pomoći žrtvama” su, osim organa postupka, i centri za socijalni rad, nevladine organizacije, sigurne kuće, zdravstveni radnici, ambasade i dr. Radi obezbeđenja informisanosti oštećenih lica, u pojedinim državama su uvedene i telefonske linije (u oko 15 zemalja EU) putem kojih se pružaju informacije o naknadi štete za žrtve, ali i o drugim pravima. Prilikom pružanja informacija oštećenim licima jako je važno da se to učini na jeziku koji oštećeno lice razume (tu se prvenstveno misli na strance), pa se u tom smislu i centralizovano pružanje informacija (putem telefona ili veb-stranice) razvija u zemljama tako da informacije budu dostupne i na engleskom jeziku. Neuspeh aktera koji su uključeni

2 European Commission, *Strengthening Victims' Rights: From Compensation to Reparation, For a new EU Victims' rights strategy 2020-2025. Report of the Special Adviser, J. Milquet, to the President of the European Commission, Jean-Claude Juncker – March 2019*, 19. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/strengthening_victims_rights_-_from_compensation_to_reparation.pdf

3 Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

u pravosudni sistem da informišu oštećena lica ili provere da li su im informacije dostavljene jednim delom je prouzrokovan nedostatkom odgovarajuće obuke tih lica, kao i nepostojanjem adekvatnih smernica, odnosno uputstava koja se odnose na ostvarivanje prava oštećenih lica.⁴

Prema Direktivi iz 2012. uvedena su nova pravila koja zahtevaju da nacionalne vlasti žrtvama daju niz informacija o njihovim pravima, njihovom slučaju, uslugama i pomoći koja im stoji na raspolaganju. Oštećena lica moraju biti informisana o vrsti podrške koju mogu dobiti, kako i pod kojim uslovima mogu dobiti zaštitu, pravni savet ili naknadu štete, i to prilikom prvog kontakta sa nadležnim organom i bez odlaganja. Takođe, oštećenim licima se obezbeđuje aktivnija uloga u krivičnom postupku, pod kojom se svakako podrazumeva pravo oštećenog lica da bude saslušano, ali i obavestavano o predmetu u svim fazama postupka. Ovde je posebno značajno da lice bude obavesteno ukoliko okrivljeni neće biti procesuiran, sa čim ne mora da se složi, pa sledstveno tome ima pravo na preduzimanje procesnih radnji koje mu stoje na raspolaganju.

Oštećeno lice ima specifičan položaj u vezi sa uprošćenim procesnim formama, a posebno je važan njegov položaj u vezi sa pregovaranjem o krivici, odnosno sklapanjem sporazuma o krivici, u vezi sa čim je potrebno istaći da značaj državnog monopola nad krivičnim gonjenjem, s jedne strane, leži u potrebi da se izbegne privatna reakcija pojedinca, a sa druge strane u garantovanju pravičnog postupka koji uzima u obzir ne samo pojedinačni već i opšti društveni interes. Sporazum o priznanju krivice je postao integralni deo modernog pravnog sistema, koji predstavlja način za rešavanje najvećeg broja krivičnih slučajeva. Pravičan i transparentan sistem je samo onaj koji dozvoljava oštećenom licu da organu postupka iznese svoje viđenje stvari, a organ postupka je obavezan da to uzme u obzir prilikom donošenja odluke. Istorijski posmatrano, uloga oštećenog lica se menjala u krivičnom postupku. Uloga u krivičnom gonjenju je minimalna, osim, naravno, kada se radi o krivičnim delima koja se gone po privatnoj tužbi. Kada je u pitanju krivično gonjenje po službenoj dužnosti, jedina uloga oštećenog se svodila na svedočenje u postupku o okolnostima krivičnog dela. Vremenom, njegova uloga postaje i kvalitativno i kvantitativno veća i značajnija. Oštećena lica se polako uključuju u krivični postupak od najranijih faza, odnosno još od pretkrivičnog postupka, istrage, pa sve do davanja iskaza na glavnom pretresu pre donošenja konačne odluke suda.

2. Lice oštećeno krivičnim delom i pregovaranje o krivici – Viktorija i Novi Južni Vels (Australija)

Položaj lica oštećenih krivičnim delom u *Viktoriji* se najbolje ogleda u pravima tih lica. Naime, u Viktoriji je donet Zakon o žrtvama (2006)⁵ kojim su propisani osnovni principi u vezi sa načinom na koji organi postupka, kao i agencije za pružanje pomoći žrtvama moraju postupati. Jedan od osnovnih principa je ponašanje koje je ljubazno, sa poštovanjem i uz očuvanje dostojanstva lica. Oštećeno lice se mora tretirati kao ravnopravan učesnik u krivičnom postupku. Ono mora biti informisano o svojim pravima na razumljiv način, kao i o pomoći i podršci na koje ima pravo. Oštećeno lice se informiše i o toku postupka, o svim fazama, istrazi;

4 European Commission, *Strengthening Victims' Rights: From Compensation to Reparation, For a new EU Victims' rights strategy 2020-2025*, op. cit, 22.

5 *The Victims' Charter Act 2006*, <https://www.victimsofcrimecommissioner.vic.gov.au/about/the-victims-charter>

o procesuiranju optuženog; o postupku suđenja, prisustvu na sudu, ishodu postupka i svim žalbama; o zahtevima za kauciju i svim nametnutim uslovima kaucije, uključujući i one koji mogu uticati na njegovu bezbednost. Takođe, oštećeno lice ima pravo na mišljenje o procesuiranju optuženog, pravo da bude zaštićeno od nepotrebnog kontakta sa optuženim na sudu; ima priliku da pre izricanja kazne da izjavu; ima pravo da se sa njegovom imovinom postupa sa poštovanjem i da mu se vrati oduzeto; ima pravo da bude informisano o kazni, premeštaju, puštanju ili ukoliko učinilac krivičnog dela pobege iz zatvora ako se nalazi u registru žrtava; ima pravo da podnese pismeni podnesak Odboru za puštanje na uslovni otpust, kao i da se njegovi lični podaci čuvaju kao tajna, osim ako zakonom nije drugačije propisano.

Svaka žrtva ima pravo da da izjavu sudiji o tome kako je učinjeno krivično delo uticalo na nju/njega. Takva izjava može pomoći sudiji prvenstveno da shvati posledice po žrtvu. Na taj način se pruža prilika da se razgovara sa sudijom o tome kako se lice oseća i šta mu se dogodilo. Ovu izjavu o uticaju na žrtvu sudija mora uzeti u obzir prilikom donošenja odluke u konkretnom slučaju. Izjava se razlikuje od one date policiji, u kojoj žrtva daje sve raspoložive informacije o tome šta se dogodilo, gde, kada, kako, čime, ko je učinilac, koje su posledice i drugo. Izjava data sudiji se odnosi skoro isključivo na posledice koje su nastupile izvršenjem krivičnog dela. U stvari, u pitanju je jedna vrsta objašnjenja kako je krivično delo uticalo na žrtvu fizički, emotivno, finansijski i socijalno. To uključuje svaku tugu, nevolju ili traumu koju krivično delo prouzrokuje. Žrtva je u zakonu shvaćena kao oštećeno lice u našem krivičnom procesnom zakonodavstvu, pa zbog toga svako oštećeno lice ima pravo na tu izjavu. Interesantno je da za oštećena lica koja su mlađa od 18 godina tu izjavu priprema njihov staratelj, odnosno zakonski zastupnik. Ove izjave nisu obaveza, već samo mogućnost, tako da ukoliko oštećeni ne želi da da takvu izjavu, sud će se sa posledicama po oštećeno lice upoznati kroz izvođenje dokaza.⁶ Ovo pravo oštećeno lice ima i kada su u pitanju uprošćene procesne forme. Pravo davanja izjave žrtve je pojačano izmenama Zakona iz 2011, kada je žrtvama dato pravo da ih pročitaju pred sudom, a to može da učini i imenovani predstavnik u njihovo ime.

Prema Zakonu o žrtvama (član 21A), propisana je obaveza za javnog tužioca u vezi sa iskustvima žrtava u uprošćenim procesnim formama da izvrši analizu zakonskih i vanzakonskih promena koje su neophodne i odgovarajuće za poboljšanje iskustva žrtava koje učestvuju u skraćenom postupku i drugim uprošćenim procesnim formama. Javni tužilac je bio obavezan da svoj izveštaj iznese pred Parlament za vreme ili pre druge godine od početka primene Dela II Zakona o izmenama i dopunama Zakona o žrtvama iz 2018. godine.⁷ Godine 2015. donet je Zakon o povereniku za žrtve krivičnih dela⁸, koji je stupio na snagu 3. februara 2016. godine. Prema tom zakonu osnovana je Kancelarija za poverenika za žrtve krivičnih dela i osnovan Savetodavni odbor za žrtve krivičnih dela. Zakon je žrtvi krivičnog dela dao veću ulogu u postupku. Savetodavni odbor za žrtve krivičnih dela pruža savete javnom tužiocu u vezi sa postupanjem i pružanjem podrške i pomoći žrtvama s obzirom na to da javni tužilac ima obavezu da pruža informacije žrtvama, bilo u svim slučajevima ili na zahtev, u svim ključnim tačkama procesa. Žrtve svojim izjavama koje organ postupka mora uzeti u obzir utiču na donošenje odluka u vezi sa daljim postupanjem javnog tužioca, naročito odluka u vezi sa troškovima postupka.

6 <https://www.victimsofcrime.vic.gov.au/going-to-court/victim-impact-statements/>

7 *Victims' Charter Act 2006*, 21A, *Review of victim experience in summary proceedings*, http://classic.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/vca2006175/

8 *Victims of Crime Commissioner Act 2015*, http://classic.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/vocca201511/

Uprkos mnogim izmenama zakonskih odredaba, u Viktoriji su žrtve i dalje u velikoj meri otuđene od najčešće korišćenog, ali netransparentnog procesa pregovaranja o priznanju krivice. U slučajevima koji su okončani primenom ove uprošćene procesne forme, potrebe oštećenih lica su zanemarene, što može da dovede do zaključka da su pregovori o priznanju krivice i nepravda međusobno povezani.⁹ Omogućavanjem transparentnosti i kontrole pregovora o priznavanju krivice obezbediće se razmatranje i prepoznavanje potreba i interesa žrtava.

U *Novom Južnom Velsu*, za pitanja koja se rešavaju nakon pregovora o krivici, tužioci su obavezni da podnesu sudu potvrdu kao vrstu pisanog dokumenta kojim se verifikuje da se javni tužilac konsultovao sa oštećenim licem u vezi sa krivičnom stvari. Ukoliko javni tužilac ne podnese sudu takvu potvrdu, pregovori o optužbi ili bilo koja dogovorena činjenica ne mogu se uzeti u obzir od strane suda. Forma te potvrde je tako osmišljena da pruža proceduralnu zaštitu u smislu da se može izvršiti dodatno konsultovanje sa žrtvom u javnom tužilaštvu. Smernice za rad javnih tužilaca tako promovišu veću odgovornost i transparentnost u procesu pregovora o priznanju krivice. Potvrdu podnetu sudu mora potpisati javni tužilac (ili ovlašćeno lice) i njom se potvrđuje da li su obavljene konsultacije između žrtve, policije (koja vodi istragu) i javnog tužioca, ili, ukoliko nisu obavljene konsultacije, potrebno je navesti razloge za to, kao i da izjava o dogovorenim činjenicama proizašlim iz pregovaračkog postupka predstavlja pravičan i objektivni prikaz krivične stvari. Nove smernice javnog tužilaštva zahtevaju od tužilaca da traže stavove žrtve na početku formalne diskusije ili pre nego što se bilo koji formalni predlog iznese advokatima optuženog. Stavovi žrtve moraju se pismeno evidentirati. Ako se žrtva ne slaže sa predloženim optužbama, tužilac bi trebalo da se konsultuje sa višim javnim tužiocem. Iako se stavovi žrtve moraju uzeti u obzir, smernicama se sasvim jasno ističe da oni nisu presudni u postupanju javnog tužioca, već da se mora voditi računa i o opštem interesu, a ne samo interesu pojedinca.¹⁰

3. Lice oštećeno krivičnim delom i pregovaranje o krivici – Kanada¹¹

Uprošćena procesna forma, pregovaranje o krivici, legitimna je i neophodna procesna forma koja omogućava efektivno funkcionisanje krivičnog sistema u Kanadi. Pregovaranje o krivici podrazumeva jedan širok spektar ponašanja učesnika u tom procesu, a to su organi postupka, okrivljeni, njegov branilac i žrtva. U Kanadi se pregovaranje o krivici smatra legitimnom praksom pre krivičnog postupka.¹² Međutim, i pored toga, pregovaranje o krivici u Kanadi još nije formalizovano, odnosno zakonski uobličeno kao posebna uprošćena procesna forma, pa samim tim ni uloga i položaj žrtve u tom postupku pregovaranja nisu jasno i precizno određeni. Samo Ontario i Manitoba imaju propise koji se odnose na prava žrtava u postupku pregovaranja o krivici, u kojima je žrtvama dato pravo da budu informisane.¹³ U Kanadi se smatra da razmena informacija između javnog tužioca i oštećenog treba da bude dvostrana, odnosno da je potrebno da oštećeni pruži sve informacije o činjenicama koje su mu

9 Flynn A, *Bargaining with Justice: Victims, Plea bargaining and the Victims' Charter Act, 2006 (VIC)*, 73, https://www.researchgate.net/publication/318583724_Bargaining_with_Justice_Victims_Plea_Bargaining_and_the_Victims_Charter_Act_2006_Vic

10 Victoria Law Reform Commission, *The Role of Victims of Crime in the Criminal Trial Process, Consultation Paper, July 2015*, 52, https://www.lawreform.vic.gov.au/sites/default/files/VLRC_Victims_of_Crime_consultation_paper_for_web_0.pdf

11 Videti: Manikis M, *Recognizing Victims' Role and Rights During Plea Bargaining: A Fair Deal for Victims of Crime*, *Criminal Law Quarterly* 411/2012, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2869377

12 *Ibidem*, 412.

13 https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-cp/victim/rr02_5/p3_3.html

poznate u vezi sa delom i učiniocem, ali isto tako je potrebno i da tužilac obaveštava oštećenog o napredovanju pregovora i razlozima za odluke koje donosi.¹⁴ Šteta koju je žrtva pretrpela je izuzetno važna prilikom donošenja odluke. Parlament i kanadski sudovi su doneli odluku da fizičke, finansijske i emocionalne posledice krivičnog dela koje trpi sama žrtva, a koje su relevantni faktori prilikom izricanja kazne, treba da budu uzeti u obzir.¹⁵ To se analogno primenjuje i kada je u pitanju pregovaranje o krivici. Kada javni tužilac uzima u obzir vrstu i obim štete koju je oštećeni pretrpeo izvršenjem krivičnog dela, kao i kada dobije sve informacije od samog oštećenog, imaće širu sliku stvari i moći će da predloži adekvatniju odluku, prvenstveno u pogledu kazne. Potencijalno, to je teže učiniti kada ima više oštećenih lica jer je tada teže „izvagati” sve interese i doneti najobjektivniji predlog. Ovo pravilo je, u stvari, preporuka sudske prakse za sada, pa se pregovori o krivici i dalje odvijaju „iza zatvorenih vrata”.¹⁶ Pregovaranje o krivici „iza zatvorenih vrata” nosi rizik za oštećena lica u smislu da li su njihovi stavovi uzeti u obzir, a oni predstavljaju važnu komponentu pravične i pravilne odluke. Sve dok se ne dostigne visok prag tokom „testa javnog interesa”, neizbežno se interesi žrtve previđaju.¹⁷

Iako nepostojanje obaveznog postupka sudskog preispitivanja sporazuma o priznanju krivice postavlja važna pitanja u vezi sa zaštitom prava okrivljenih lica, takođe je važno istaći da u kanadskom krivičnom postupku žrtve imaju pravo da podnose izjave od uticaja¹⁸ u fazi izricanja kazne iako je ishod određenog slučaja možda već utvrđen sporazumom o priznanju krivice koji je sklopljen mnogo pre nego što se žrtve pojave pred sudom.¹⁹ U Kanadi je i Zakonom o pravima žrtava (2015)²⁰ predviđeno pravo žrtve na izjavu od uticaja, odnosno pravo da iznese svoje viđenje stvari o odluci koja se donosi pred organom postupka koji treba da razmotri te stavove. Takođe je predviđeno pravo oštećenog lica da bude informisano (članovi 7 i 8) o postupku i ishodima postupka.

4. Lice oštećeno krivičnim delom i pregovaranje o krivici – SAD

U Sjedinjenim Američkim Državama, Zakon o pravima žrtava krivičnih dela²¹ žrtvama pruža pravo da budu „razumno saslušani” u vezi sa izjašnjenjem okrivljenog o krivici. U slučaju da je žrtvi uskraćeno to pravo, ona može da se obrati neposredno višem sudu. Javni tužilac je u obavezi da uzme u obzir izjavu žrtve pre pregovaranja o krivici, a ne pošto je postignut sporazum o priznanju krivice. I pored toga što moraju da uzmu u obzir izjavu žrtve, javni tužioci zadržavaju kontrolu nad konačnom odlukom, a to znači da ne moraju donositi odluku koja

14 Manikis M., op. cit., 416.

15 Criminal Code of Canada, R.S.C. 1985, c. C-46, s. 718(e), (f); Recent appellate court decision in R. v. Cook (2009), 250 C.C.C. (3d) 248, 71 C.R. (6th) 369, 2009 QCCA 2423, leave to appeal to S.C.C. refused [2010] 1 S.C.R. viii, 253 C.C.C. (3d) vi, 409 N.R. 390n, confirmed the relevance of harm at sentencing. For a deeper analysis on this case see J. Roberts and M. Manikis, “Victim Impact Statements at Sentencing: The Relevance of Ancillary Harm” (2010), 15:1 Can. Crim. L. Rev. 1., citirano kod: Manikis M., Recognizing Victims’ Role and Rights During Plea Bargaining: A Fair Deal for Victims of Crime, Criminal Law Quarterly 41/1/2012, 417, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2869377

16 Manikis M., op. cit., 424.

17 Lu Burke Scott Z., An Inconvenient Bargain: The Ethical Implications of Plea Bargaining in Canada, Saskatchewan Law Review, 79, <https://s3.amazonaws.com/tld-documents.llnassets.com/0006000/6646/an%20inconvenient%20bargain.pdf>

18 Criminal Code, R.S.C., 1985, c. C-46, <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/FullText.html>. Interesantno je da je ta izjava formalizovana u smislu da se u samom Zakonu propisuju elementi te izjave (Form 34.2)(Subsection 722(4)).

19 Victim Participation in the Plea Negotiation Process in Canada, Canada, Department of Justice, https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/rr02_5/p3_3.html

20 Canadian Victims Bill of Rights, S.C. 2015, c. 13, s. 2, Assented to 2015-04-23, <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-23.7/page-1.html>

21 Crime Victims’ Rights Act, <https://www.justice.gov/usao/resources/crime-victims-rights-ombudsman/victims-rights-act>

je u skladu sa stavovima žrtve ako smatraju da javni interes zahteva drugačije postupanje.²² U Sjedinjenim Američkim Državama je položaj žrtve u vezi sa pregovaranjem o krivici regulisan propisima, odnosno žrtvi su data određena prava na konsultovanje sa javnim tužiocem i/ili da daju iskaz pred sudijom pre nego što se donese odluka o prihvatanju predloga sporazuma o priznanju krivice. U svakoj državi u Americi je propisima omogućeno žrtvama da se konsultuju sa tužiocima tako što će izneti svoje mišljenje o težini kazne. Uloga tužioca u sklapanju sporazuma o priznanju krivičnog dela je prvenstveno da štiti interese države, a ne samo interese oštećenog. Iako bi, po logici stvari, trebalo da se interes oštećenog i države podudaraju, to nije uvek slučaj. To razlikovanje interesa se najviše ogleda u vrsti i meri krivične sankcije. Čak i kada se interesi ne podudaraju, tužilac mora da vodi računa o oštećenom licu i da uzme u obzir i njegove interese, a pre svega njegovo viđenje stvari.

Prilikom sklapanja sporazuma o priznanju krivice u većini američkih država oštećenom se daje pravo na izjavu sudiji pre donošenja odluke. S obzirom na to koliko uticaj izjave oštećenog može da ima na donošenje i izricanje konačne odluke sudije, oštećenom licu je dozvoljeno da traži pomoć od stručnih lica prilikom pripremanja te izjave. Ova izjava je tzv. *izjava od uticaja*, odnosno izjava koja ima uticaj na donošenje odluke.

U nekim državama oštećeni ima veća prava pa tako, na primer, u Njujorku tužilac se konsultuje sa oštećenim o daljoj sudbini krivičnog predmeta, a dužan je da uzme u obzir stav oštećenog o sklapanju sporazuma o priznanju krivice. Međutim, pitanje je da li se i kako u praksi ta prava oštećenog poštuju. Najbolja garancija za poštovanje ovih prava oštećenog lica su smernice, odnosno uputstva u vezi sa pregovaranjem o krivici. Smernicama se definišu standardi za sklapanje sporazuma o priznanju krivice. Prema smernicama koje postoje u nekim američkim državama, tužilac u svakom konkretnom slučaju treba da se konsultuje sa oštećenim u vezi sa sklapanjem sporazuma, a ukoliko postoje razlozi zbog kojih se oštećeni protivi sklapanju sporazuma, svaki razlog mora se istražiti i ukoliko ne dođe do sklapanja sporazuma, već do suđenja, tužilac to mora da iznese na glavnom pretresu. Uzimanje u obzir „izjave od uticaja” oštećenog lica prilikom odlučivanja u vezi sa krivičnim gonjenjem je važno, ali isto tako treba istaći da takvo rešenje, ukoliko se shvati kao obavezno, nužno dovodi do toga da je u epilogu svega da se privatni interes, odnosno interes pojedinca stavlja iznad opšteg interesa, što ne treba da bude slučaj. To je naročito opasno u slučajevima kada interes oštećenog nije potkrepljen činjenicama, već isključivo neobjektivnim stavom.

U nekim američkim državama tužilac ima obavezu da se konsultuje sa oštećenim licem u vezi sa sklapanjem sporazuma o priznanju krivice kao, na primer, u Koloradu, Kentakiju, Misisipiju, Misuriju, Severnoj Dakoti, Ohaju, Vermontu, Viskonsinu i Nju Hempširu. Međutim, stepen učešća oštećenog lica u pregovaranju o krivici i sklapanju sporazuma se veoma razlikuje u navedenim državama. Sagledavanje stepena učešća oštećenih lica je još više otežano jer se zakonske formulacije „konsultovanja žrtve sa tužiocem” izuzetno različito mogu tumačiti.²³

U drugim državama javni tužilac ima samo obavezu da obavesti oštećenog, da ga informiše ili savetuje u vezi sa njegovim pravima pošto je sklopljen sporazum, a pre nego što je došao pred sud. U tim sistemima postoje smernice za tužioca u vezi sa njegovim obavezama u postupanju prema oštećenom licu. U nekim državama, kao što je na primer Teksas, oštećeni

22 Victoria Law Reform Commission, *The Role of Victims of Crime in the Criminal Trial Process, Consultation Paper*, July 2015, 53, https://www.lawreform.vic.gov.au/sites/default/files/VLRC_Victims_of_Crime_consultation_paper_for_web_0.pdf

23 *Inviting Victim Participation in Plea Agreements*, *Crime Victims' Institute*, No. 2, 2005, http://dev.cjcenter.org/_files/cvi/no22005.pdf

ima pravo na izjavu od uticaja samo u pisanoj formi kada je u pitanju pregovaranje o krivici, odnosno sklapanje sporazuma o priznanju krivice. Prema Zakoniku o krivičnom postupku, u Teksasu žrtva ima pravo da bude informisana o pravu na izjavu od uticaja pre nego što sudija donese odluku o prihvatanju sporazuma o priznanju krivice.²⁴ U Misuriju²⁵ žrtva može da da iskaz i usmeno pred sudom ili da to učini advokat koji zastupa žrtvu. U nekim državama je dozvoljeno da žrtva audio ili video zapisom zabeleži svoju izjavu koja se onda emituje pred sudijom. Naravno, to je moguće u slučaju kada je lice sprečeno da lično dođe pred sudiju zbog posla ili drugih opravdanih razloga.

Izjava od uticaja predstavlja, u stvari, način da se žrtvi pruži mogućnost da aktivno učestvuje u krivičnom postupku. Veoma je važno istaći u kom procesnom momentu je tako nešto moguće učiniti. To je, po pravilu, skoro uvek pre samog donošenja odluke od strane suda. Ukoliko je iskaz dat u pisanoj formi, u ranijoj fazi postupka, uvek kao otvoreno pitanje ostaje da li je javni tužilac i u kojoj meri razmotrio iskaz i uzeo ga u obzir prilikom svog daljeg postupanja.

U većini država okrivljeni ima pravo da ospori tvrdnje iznete u izjavi od uticaja. To se najčešće ograničava na prigovor činjenicama u izjavi. U nekoliko država okrivljeni ili branilac mogu imati pravo da unakrsno ispituju žrtvu u vezi sa izjavom od uticaja.²⁶

U Minesoti, na primer, ukoliko je žrtva sprečena da se pojavi pred sudom, javni tužilac je u obavezi da iznese prigovore na sporazum koje je istakla žrtva.²⁷ U Arizoni, čak i kada se žrtva pojavi pred sudom, javni tužilac ima obavezu da ukaže na njen položaj prema sporazumu.²⁸ U Južnoj Dakoti javni tužilac je dužan da eventualne prigovore žrtve na sporazum zabeleži u formi audio-snimka.²⁹ U Oregonu, kada je žrtva pokazala interes da učestvuje u dogovaranju oko sporazuma, sudija je u obavezi da pita javnog tužioca o stavu žrtve u vezi sa sporazumom, odnosno da li se slaže ili ne.³⁰

Nijedna država u Americi ne propisuje mogućnost, odnosno pravo žrtve da stavi „veto” na sporazum o priznanju krivice. To je sasvim razumljivo iz razloga što bi se na taj način omogućilo žrtvi da usmerava i kontroliše krivično gonjenje po službenoj dužnosti. Iako se u nekim državama daje pravo žrtvi da iznese svoj stav, odnosno stavi eventualne prigovore na sporazum o priznanju krivice, to ipak ne znači da može da utiče na krivično gonjenje.

Kada je u pitanju pravo žrtve da uzme učešće u zaključenju sporazuma o priznanju krivičnog dela, to se realizuje u jednom ili oba procesna momenta, i to: kao pravo da se konsultuje, posavetuje sa javnim tužiocem tokom pregovaranja o sklapanju sporazuma o priznanju krivice ili kao pravo da se žrtva obrati sudu usmeno ili u pisanoj formi pre nego što sud prihvati predlog sporazuma. Pravo žrtve da se savetuje sa javnim tužiocem u fazi pregovaranja o zaključenju sporazuma, iako se razlikuje u pojedinim zakonodavstvima, nikada se ne smatra pravom da odlučuje o krivičnom gonjenju, a još manje se shvata kao mogućnost da stavi *veto* na postupanje javnog tužioca. Drugim rečima, savetovanje, odnosno konsultovanje javnog tužioca sa

24 *Code of Criminal Procedure*, <https://statutes.capitol.texas.gov/Docs/SDocs/CODEOFCRIMINALPROCEDURE.pdf>

25 *Inviting Victim Participation in Plea Agreements*, *op. cit.*, 1-2.

26 *Ibidem*.

27 *Minesota Statutes 2019 (611A.03, sub.1 (2)), Plea Agreements*, <https://www.revisor.mn.gov/statutes/cite/611A/pdf>

28 *Arizona Statute (2020), 13-4423. Plea negotiation proceedings*, <https://www.azleg.gov/viewdocument/?docName=https://www.azleg.gov/ars/13/04423.htm>

29 *South Dakota Codified Laws 23A-7-9. (Rule 11(e)(2)) Disclosure of plea agreement and victims' comments to court – Acceptance or rejection – Report by prosecuting attorney*, https://www.lawserver.com/law/state/south-dakota/sd-laws/south_dakota_laws_23a-7-9

30 *Inviting Victim Participation in Plea Agreements*, *op. cit.*, 2.

žrtvom ne predstavlja smetnju, ni formalnu ni faktičku, da ostvaruje svoje diskreciono pravo u vezi sa postupanjem, odnosno krivičnim gonjenjem u vezi sa bilo kojom krivičnom prijavom protiv osumnjičenog lica. Osnovna svrha ovog konsultovanja sa žrtvom jeste u tome da se ona u potpunosti informiše u vezi sa odlukom javnog tužoca. Problem je u tome što, s obzirom na to da većina država ne propisuje sankcije za nepoštovanje ovih zakonskih normi, oštećena lica najčešće ostaju van procesa zaključenja sporazuma o priznanju krivice.³¹

U nekim američkim državama se od javnog tužioca traži potvrda da je poštovano navedeno zakonsko pravo žrtve, čime je povećan stepen odgovornosti javnog tužioca, dok je u drugim državama ta odgovornost na sudiji. Odnosno, sudija mora da utvrdi da li je žrtva obavještena o svom pravu u vezi sa sklapanjem sporazuma o priznanju krivice, odnosno da li je konsultovana. Obaveza javnog tužioca je da obezbedi pisani trag o konsultovanju sa žrtvom. U nekim državama, kao, na primer, u Misisipiju, sud ne sme da donese odluku o prihvatanju sporazuma o priznanju krivice dok tužilac ne dokaže da je učinio sve u vezi sa ostvarivanjem prava žrtve. Potvrde o učinjenim naporima u vezi sa navedenim stvaraju sistem provera i ravnoteže koji može pomoći u očuvanju prava žrtava na konsultovanje bez nepotrebnog opterećenja krivičnog pravosuđa.³² U pojedinim državama se kao dopuna navedenom pravu žrtve da se konsultuje sa javnim tužiocem, odnosno da dá svoj iskaz pred sudom, uvodi i obaveza javnog tužioca da informiše sud o položaju žrtve u odnosu na predlog sporazuma o priznanju krivice. Pogrešna tumačenja prava žrtve da se konsultuje sa javnim tužiocem su veoma opasna i mogu imati loše posledice. Zbog toga je potrebno donositi smernice, odnosno uputstva kojima se precizira obim i način ostvarivanja ovog prava.

Drugoj grupi pripadaju zemlje koje pravo žrtve u vezi sa sklapanjem sporazuma o priznanju krivice svode na jedno ili više sledećih prava: da žrtva bude obavještena, informisana, da joj se pruži stručni savet/konsultacija u vezi sa sporazumom, i to sve pre nego što predlog sporazuma dođe pred sudiju. Mnogo je izvesnije da se prava žrtve u vezi sa uprošćenom procesnom formom ostvaruju tamo gde je na osnovu zakonskih odredaba doneto uputstvo za postupanje nadležnih organa u vezi sa ostvarivanjem prava žrtava. U suprotnom, ostavljeno je široko diskreciono polje za tumačenje i odlučivanje od strane organa postupka.

Postoji svakako više argumenata da se žrtvi da pravo na izjavu od uticaja pred sudom nego pred javnim tužiocem. Javni tužilac zastupa interese države, a žrtva svoje lične interese, koji se često ne poklapaju. Ta različitost interesa svakako može da ponuka javnog tužioca u donošenju odluka o daljem postupanju. Sa druge strane, sud nije stranka u postupku, zbog čega je nepristrasan i objektivan u ostvarivanju pravde. Svaki stav žrtve može da utiče na vršenje funkcije javnog tužioca, a to nije smisao njenog prava na konsultovanje sa tužiocem. I na kraju, argument koji ide u prilog sudu je taj što se oštećeni oseća uvaženi jer će sudija uzeti u obzir i razmotriti njegovu izjavu pre nego što donese odluku.³³

31 O ovome videti: U.S. Department of Justice Office of Justice Programs Office for Victims of Crime, *Victim Input Into Plea Agreements*, https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/bulletins/legalseries/bulletin7/ncj189188.pdf

32 *Ibidem*.

33 *Welling S., Victim Participation in Plea Bargains*, *Washington University Law Review*, Vol. 65, Issue 2/1987, 347, https://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1363&context=law_facpub

4.1. Službe za pomoć žrtvama

U Americi Velika porota smatra da je transparentnost u radu pravosudnih organa suštinska za održavanje poverenja građana u integritet pravnog sistema.³⁴ U Kaliforniji je donet poseban zakon, tzv. Marsijin zakon (Marsy's Law, 2008), koji predstavlja povelju o pravima žrtava prema kojoj svaka žrtva ima pravo da bude obaveštena o krivičnom predmetu, u smislu šta se dešava sa predmetom, da se posavetuje sa javnim tužiocem, kao i pravo da bude saslušana na njen zahtev. Ukoliko žrtva nije svesna tih prava i ne razume kako funkcioniše sporazum o priznanju krivice, ne može ni da ih ostvari. Zbog toga se u javnim tužilaštvima čine dodatni naponi da se žrtve sa razumevanjem upoznaju sa svojim pravima. Tim poslovima se bave posebna odeljenja koja su formirana pri javnim tužilaštvima. Ona pripremaju formularno pismo koje prvo šalju žrtvama i u kojima su sadržane informacije o njihovim pravima i načinu ostvarivanja tih prava. Takođe, izrađuju se i posebne brošure namenjene žrtvama u kojima se one na pojednostavljen način upoznaju sa postupkom pregovaranja o krivici, kao i njenom svrhom. Te brošure su često dostupne i na sajtovima tužilaštava. Pojedina tužilaštva na svojim veb-stranicama imaju i video-zapise koji prikazuju simulaciju dela postupka pregovaranja o krivici.

Marsijin zakon nazvan je po 21-godišnjoj devojci Marsi³⁵ koju je 30. novembra 1983. ubio bivši dečko koji ju je pozvao da dođe u njegov stan preteći da će se ubiti, ali je na kraju on ubio Marsi. Nakon hapšenja učinioca, Marsijina mama je bila šokirana kad ga je videla u supermarketu. Pušten je uz kauciju a da je organi postupka nisu o tome obavestili i bez prilike da bude saslušana, odnosno da dâ svoj iskaz. Marsijin zakon³⁶ daje specifična prava žrtvama u kontekstu krivičnog postupka i pregovora o priznanju krivice, kao što su:³⁷

1. pravo da budu obavešteni o hapšenju okrivljenog lica, dinamici samog predmeta, kao i o samom krivičnom gonjenju;
2. pravo da budu obavešteni o svim procesnim radnjama, a posebno onim kojima mogu da prisustvuju;
3. pravo da budu saslušani, odnosno da se izjasne, na lični zahtev, o bilo kojoj procesnoj formi da je reč, povodom npr. odluke o puštanju na slobodu, oslobađanju od kazne, izricanju presude, odluke o puštanju na slobodu nakon osude ili o bilo kojem postupku u kojem je u pitanju pravo žrtve;
4. pravo da budu informisani na lični zahtev o osudi, kazni, mestu i vremenu lišenja slobode i sl.

Marsijin zakon predviđa i čitav niz odredaba koje imaju za cilj da obezbede da žrtve budu informisane o ovim pravima zahtevajući da, između ostalog, organi koji su na tzv. „prvoj liniji pomoći žrtvama” dostave tim licima kartice – tzv. Marsijina prava, na kojima se nalaze i podaci o veb-sajtu na kome mogu da se bliže informišu o svojim pravima, kao i besplatan telefonski broj za kontakt.

34 *Demystifying the Plea Bargaining Process, 2018-2019 San Mateo County Civil Grand Jury, 1*, http://www.sanmateocourt.org/documents/grand_jury/2018/plea_bargaining.pdf

35 *Ibidem*, 4-5.

36 *Victims' Bill of Rights Act of 2008: Marsy's Law*, https://oag.ca.gov/victimservices/marsys_law

37 <http://da.sonoma-county.org/content.aspx?sid=1023&id=1715>

Prava žrtava, odnosno oštećenih lica u krivičnom postupku ne smeju da budu samo na papiru, već je potrebno obezbediti sistemsko korišćenje ovih prava u skladu sa njihovom osnovnom svrhom. Naime, da bi žrtva mogla da koristi svoja prava u postupku sklapanja sporazuma o priznanju krivice, mora prvo biti obaveštena o postupanju javnog tužioca u konkretnoj krivičnoj stvari. To pre svega znači da žrtva mora blagovremeno biti upoznata sa mogućnošću da se krivični predmet reši uprošćenom procesnom formom, odnosno sklapanjem sporazuma o priznanju krivice, odnosno sa prednostima i nedostacima ove uprošćene procesne forme. Zatim, potrebno je posle informisanja pitati žrtvu da li je zainteresovana da aktivno učestvuje u postupku, naravno u skladu sa svojim pravima i obavezama, pa ukoliko jeste, da joj se omogući i stručna asistencija u vidu posebne službe za pomoć žrtvama koje u Americi postoje pri svakoj kancelariji javnog tužioca. Ti formalni servisi su izuzetno značajni jer, sa jedne strane, omogućavaju da žrtva bude upoznata sa svojim pravima, da ih razume i da donese odluku da li će i kako koristiti svoja prava, a takođe su i pomoć kada dođe do same primene, odnosno korišćenja prava. Na taj način se pomaže i javnom tužiocu, koji je tako oslobođen ovog dela obaveza u odnosu prema oštećenom licu. Ti servisi funkcionišu po sledećim principima: od podnošenja krivične prijave u naredne tri nedelje, stupa se tri puta u kontakt sa žrtvom. Prvo u pisanoj formi, kada se žrtva samo obaveštava o tome da ukoliko želi, može da se obrati službi koja ima posebne programe pomoći u informacijama o pravima žrtve, razumevanju krivično-pravnog sistema, upućivanju na resurse zajednice i/ili da budu njihova stručna pomoć tokom suđenja. Drugi i treći put u kontakt stupaju telefonom, sms porukom ili e-mailom. Veoma su važne posebne brošure namenjene žrtvama, čiji je cilj da žrtve upoznaju sa funkcionisanjem pravosudnih organa i njihovim pravima.

5. Informisanje lica oštećenog krivičnim delom kao preduslov ostvarivanja njegovih prava u vezi sa sklapanjem sporazuma o priznanju krivice

Jedno od osnovnih proceduralnih prava je pravo oštećenog lica na informisanje. U svakom krivičnoprocennoj sistemu informisanje oštećenog lica je osnovni preduslov za ostvarivanje njegovih prava. Pravo na informisanje je jedno od eksplicitno propisanih prava okrivljenog u brojnim međunarodnim dokumentima, pa se može opravdano smatrati međunarodnim pravnim standardom. Ovaj standard je višedimenzionalan. U tom smislu, on predstavlja jedan spektar prava u vezi sa informisanjem, kao što su: 1) pravo na dobijanje informacija koje će omogućiti žrtvama da najbolje zaštite svoje interese bez obzira na njihovu ulogu u postupku (npr. kako dobiti podršku, pomoć, informacije o krivičnom postupku, naknadu štete); 2) pravo da se žrtva obaveštava o toku krivičnog postupka (npr. o presudi, puštanju učinioca na slobodu, ishodu žalbe); 3) pravo da se ne obaveštava o napretku krivičnog postupka.³⁸ Ovo poslednje navedeno pravo je posebno važno poštovati kada, u zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja, treba očekivati da bi informisanje oštećenog lica to lice dovelo u još goru situaciju u smislu ponovne viktimizacije zbog toga što se na taj način stalno suočava sa sećanjem na krivično delo i učinioca. U tim slučajevima je neophodno žrtvama pružiti mehanizam za odustanje, koji garantuje da su dobile samo informacije na koje su pristale.

38 *European Commission, The Victims' Rights Directive, What does it bring?, February 2017, http://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=43139*

Informisanje žrtve mora biti tačno, jasno, razumljivo, a pre svega blagovremeno. Međutim, u ne malom broju slučajeva, čak i kada je informisanje adekvatno u svakom smislu, postoje otežavajući faktori koji se javljaju kod oštećenog odmah nakon što je izvršeno krivično delo, kao npr.: šok, adrenalinski nalet, hiperventilacija, iscrpljenost, strah, bes, zbunjenost, sramota, nesigurnost. Zbog toga je posebno važno da se prilikom davanja informacija koristi razumljiva terminologija i objasne razlozi za dalje postupanje. Osim toga, postoje i različite srednjoročne i dugoročne posledice izvršenog krivičnog dela, koje zavise od vrste krivičnog dela, kao i od ličnosti same žrtve, kao što su, na primer: napadi panike, poremećaji ishrane, problemi sa spavanjem, samopovređivanje i slično, što može izuzetno da oteža ostvarivanje prava.

U vezi sa pravom žrtve na informisanje, određene specifičnosti postoje kada su u pitanju prekogranične žrtve.³⁹ Naime, prekogranične žrtve imaju povećan rizik od viktimizacije. Zbog toga one imaju posebne potrebe o kojima treba voditi računa. U okviru ostvarivanja prava na informisanje, kada su u pitanju ove žrtve, potrebno je obezbediti garancije komunikacije. Naime, potrebno je da ove žrtve razumeju pružene informacije, pri čemu se moraju uzeti u obzir nivo njihove pismenosti, invaliditet, intelektualni i emocionalni kapacitet i zrelost. Stoga garancije komunikacije nisu samo prevodioci i jezička raznolikost u pruženim informacijama u pisanoj formi, već i druga rešenja koja bi mogla da odgovore na ove posebne zahteve, i to naročito osoba sa invaliditetom.⁴⁰

6. Zaključna razmatranja

Jedna od najvažnijih uprošćenih procesnih formi je svakako sporazum o priznanju krivice. Ova procesna forma se sastoji u prethodnom pregovaranju o priznavanju krivice između tužioca i okrivljenog i njegovog branioca i postizanja sporazuma, a nakon toga u naknadnom prihvatanju ili neprihvatanju od strane suda. Kao i u svakoj drugoj procesnoj formi, položaj i uloga oštećenog su od izuzetnog značaja. Reforme zakonodavstva usmerene na lica oštećena krivičnim delom promenile su njihov položaj i ulogu u procesnim formama. Činjenica je da je javni tužilac u obavezi da deluje u javnom interesu, što ne mora uvek da se poklapa sa interesom oštećenog lica. Tužilaštvo zastupa državu, a ne oštećeno lice i u takvom sistemu tradicionalna uloga oštećenog je ograničena na ulogu svedoka koji svoj iskaz daje u korist kaznenopravnog zahteva javnog tužioca. Primećujući da se žrtve gledaju kao autsajderi krivičnog postupka, Džonatan Doak je komentarisao koliko su slabo prepoznati njihovi interesi: „Iako se mnogim žrtvama može činiti da im se ‚duguje‘ pravo da imaju glas u procesima donošenja odluka, kao što su: krivično gonjenje, naknada štete i odmeravanje kazne, krivičnopravni sistem postavlja takva prava ili interese u čvrsto podređen položaj kolektivnim interesima društva u procesuiranju učinilaca krivičnih dela i izricanju osuđujuće kazne.”⁴¹

Reforma koja se odnosila na ulogu i položaj žrtve u vezi sa izvršenim krivičnim delom je podrazumevala izmeštanje žrtve sa periferije procedure u sam epicentar, pa je na taj način žrtva dovedena u položaj da utiče na odluke koje donose organi postupka, a što se odražava i

39 Videti: *Training manual, Victims of Crime in the EU*, http://victimsupporteurope.eu/activeapp/wp-content/files_mf/1382968310TrainingManual.pdf

40 *Ibidem*.

41 Doak J., *Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation* (2005) 32, *Journal of Law and Society*, 294, citirano u: *The Evolution of the Victim's role*, Victorian Law Reform Commission, 334-335, <https://www.lawreform.vic.gov.au/content/2-evolution-victim%E2%80%99s-role>

na sam tok krivičnog gonjenja kroz proces pregovaranja o priznanju krivice. Iako njihovi stavovi nisu odlučujući, postupak traženja konsultacije sa žrtvama daje im više snage da utiču na ishod krivičnog postupka nego što je to ranije bio slučaj.⁴²

Kvalitetno ostvarivanje prava oštećenog lica u vezi sa pregovaranjem o krivici i sklapanjem sporazuma je moguće obezbediti donošenjem smernica, odnosno uputstava za organe postupka. Te smernice bi trebalo da budu jednostavne i da usmeravaju donosioca odluka na određen broj mogućnosti koje zaista mogu i treba da kontrolišu ishod u većini slučajeva. Smernice treba da se odnose prvenstveno na uobičajene slučajeve, ostavljajući donosiocu odluke mogućnost na izvesno diskreciono odstupanje od smernica u specifičnim slučajevima. Te smernice ne moraju biti formalno obavezujuće, ali treba da budu izraz znanja i iskustva.⁴³

42 Videti: Mitchell T., *The Rise to Prominence of the Victim in the Summary Criminal Jurisdiction in the Twentieth Century*, Sydney Law School Research Paper No. 19/41, 2018, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3415268

43 Kim S. Hunt & Michael Connelly, *Advisory Guidelines in the Post-Blakely Era*, 17 *FED. SENT'G REP.* 233, 235-39 (2005); Stephen J. Schulhofer & Ilene H. Nagel, *Plea Negotiations Under the Federal Sentencing Guidelines: Guideline Circumvention and Its Dynamics in the Post-Mistretta Period*, 91 *NW. U. L. REV.* 1284, 1289-90 (1997) (discussing widespread circumvention of federal sentencing guidelines) - citirano kod: O'Hear M., *Plea Bargaining and Victims: From Consultation to Guidelines*, *Marquette Law Review*, Vol. 91, No. 1, 2007, 334-335. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1005373

Simplified Forms of Procedure in Criminal Matters and the Person Harmed by a Criminal Offence

Summary

The position of injured party in criminal proceedings, determined primarily by their rights and obligations, does not only differ from one legislation to another, it also varies in the criminal justice system of a single country depending on the form of procedure. This applies in the first place to the fact that injured party's position in regular criminal proceedings is different from their position in simplified forms of criminal proceedings. Simplified forms of procedure have been gradually growing in number and their types have been diversifying. A simplified form of procedure that has been increasingly applied in practice is certainly the plea agreement. As regards the conclusion of plea agreements, injured party's position is both very specific and delicate, which is why it should receive special attention. This matter has become more topical with the adoption of numerous regulations at the supranational level and the establishment of international legal standards on the rights of persons harmed by a criminal offence. In this paper, the author examines the subject matter of the position of the injured party in connection with plea bargaining, i.e. conclusion of plea agreements and examines certain concepts found in comparative law, namely in certain common-law countries. That applies primarily to some US states that have a wealth of experience in applying that type of simplified form of procedure. In addition, the paper focuses on one of the most important rights of injured parties and that is the right to receive information.

Keywords: *injured party, victim, plea agreement, simplified forms of procedure, right to receive information*

44 Full professor, Faculty of Law, Novi Sad.

Pružaoци podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela

Rezime

Predmet analize u radu su normativno-praktična pitanja problematike pružanja stručne podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela u krivičnim predmetima ratnih zločina i organizovanog kriminaliteta. Predmetna problematika u radu je analizirana kroz tri grupe pitanja i zaključna razmatranja. Prva grupa pitanja posvećena je opštim napomenama o razmatranoj problematici i u okviru nje posebna pažnja je posvećena prikazu razloga neophodnosti pružanja stručne podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela.

Druga grupa pitanja posvećena je prikazu četrnaestogodišnjeg razvoja službi za podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela (od formiranja prve službe za pomoć i podršku oštećenima i svedocima u pravosudnoj instituciji – u Okružnom sudu u Beogradu, u Veću za ratne zločine, od 09.06.2006. godine do danas), a treća analizi praktičnog aspekta funkcionisanja Službe za pomoć i podršku oštećenima i svedocima Višeg suda u Beogradu. Na kraju rada data su zaključna razmatranja u okviru kojih je autor izneo svoje viđenje poželjnog načina normiranja i praktičnog funkcionisanja službi za pružanje podrške i pomoći žrtvama i svedocima krivičnih dela.

Ključne reči: žrtva, svedok, pomoć, služba, ratni zločini, organizovani kriminalitet, sud, viktimizacija

1 Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima – Posebno odeljenje za organizovani kriminal i Odeljenje za ratne zločine – Viši sud u Beogradu.

1. Uvod

Najnezahvalnija uloga u sudskom postupku je biti svedok. Kod ljudi koji su doživeli traumatsko iskustvo podsećanje na to vodi do ponovnog preživljavanja samog događaja koje je praćeno snažnim osećanjima. Osećaj nelagode, nesigurnosti i straha veoma je veliki. Susret sa optuženima, njihovim porodicama i prijateljima, nedovoljna informisanost o samom postupku, briga za ličnu sigurnost i bezbednost njihovih porodica mogu dodatno uznemiriti svedoka. Sam sudski proces može dovesti do retraumatizacije, tako da je jako važan pristup svedocima i oštećenima (u daljem tekstu: svedocima) kako bi se sve negativne posledice svedočenja ublažile ili bar svele na najmanju moguću meru.

Postupanje uz pažnju, empatiju, adekvatne informacije, kao i sigurno okruženje, ulivaju samopouzdanje, i to predstavlja jedan od načina osposobljavanja i ohrabrivanja svedoka da svedoči. Uz adekvatnu podršku, odnos uzajamnog poverenja i poštovanja, kao i uvažavanja njihovih potreba, svedoci mogu lakše da prevaziđu negativna osećanja u vezi sa svedočenjem i da daju kvalitetniji iskaz. Svedoci prema kojima se postupa s poštovanjem voljni su da sarađuju i na taj način doprinose donošenju pravične presude.

Bitnu ulogu u tom procesu imaju pružaoci podrške koji ujedno predstavljaju i važnu kariku između svedoka i institucije.

2. Razvoj službi za podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela

Dugi niz godina podršku žrtvama i svedocima krivičnih dela u Republici Srbiji u krivičnim postupcima pred sudom pružale su uglavnom organizacije civilnog društva: Služba Viktimološkog društva Srbije – info i podrška, Fond za humanitarno pravo, Ian, Atina, Astra i mnoge druge.

Prva služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima u pravosudnoj instituciji formirana je u Okružnom sudu u Beogradu, u Veću za ratne zločine 09.06.2006. godine. Iskazi svedoka u predmetima ratnih zločina od posebnog su značaja za utvrđivanje istine s obzirom na to da u tim postupcima ima vrlo malo materijalnih dokaza. Veliki broj oštećenih i svedoka dolazilo je iz inostranstva, zemalja regiona, u za njih neprijateljsku državu, što je, osim suočavanja s teškom prošlošću, bilo praćeno velikim strahom i nepoverenjem. Bilo je neophodno ohrabriti ih da se odazovu pozivu suda u Beogradu, omogućiti im bezbedan dolazak i organizovati njihov smeštaj. Na osnovu čl. 11 Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine („Sl. glasnik RS”, br. 67/2003), u Veću za ratne zločine formirano je Posebno odeljenje za obavljanje administrativno-tehničkih poslova, poslova vezanih za zaštitu svedoka i oštećenih i obezbeđenje uslova za primenu procesnih odredaba ovog zakona, koje izmenama ovog zakona iz 2009. godine menja ime u Službu za pomoć i podršku oštećenima i svedocima.

U radu sa svedocima ratnih zločina kao posebno osetljivom kategorijom svedoka, osim logističke pomoći koju je Služba na samom početku pružala, prepoznata je njihova velika potreba za emocionalnom podrškom, tako da Služba u delokrug svoga rada vrlo brzo uvodi i tu vrstu podrške.

Značaj i korisnost postojanja ove službe ogledala se pre svega u blagotvornom uticaju na samu žrtvu ili svedoka, a samim tim i na kvalitet njihovih izjava. Takođe, svoja pozitivna iskustva prenosili su drugim svedocima i odziv je bio veći, tako da je u 2006. godini u radu bilo 42 svedoka, a već naredne godine 472 svedoka. Uz to, doprinos u motivaciji svedoka za dolazak na svedočenje u to vreme dao je i Fond za humanitarno pravo. Evaluacija koju je Služba sprovedla na 1000 anketiranih svedoka i oštećenih pokazuje da im je pružena podrška bila od velikog značaja da lakše prođu kroz proces svedočenja. Iskustva u radu ove službe bila su polazna osnova za osnivanje i drugih službi ove vrste u našoj zemlji.

Kao pilot projekti otvaraju se službe za pomoć i podršku svedocima i žrtvama:

- 2009. godine u Petom opštinskom sudu u Beogradu, u okviru projekta International Management Group „Unapređenje dostupnosti pravde u sudovima u Srbiji”, koji je podržalo Ministarstvo spoljnih poslova Kraljevine Norveške, u okviru pilot projekta „Otvaranje službi za podršku svedocima i žrtvama u opštinskim sudovima u Srbiji”;
- 2014. godine u Okružnom sudu u Novom Pazaru, u okviru projekta Misije OEBS-a u Srbiji „Otvaranje službe za podršku svedocima i žrtvama”;
- 2014. godine Služba za informisanje oštećenih lica i svedoka u Višem tužilaštvu u Beogradu, u okviru pilot projekta koji je sprovodila Ambasada Velike Britanije u Beogradu.

U saradnji sa Ministarstvom pravde Republike Srbije, Visokim savetom sudstva i Pravosudnom akademijom, a u okviru projekta „Institucionalizacija službi za pomoć i podršku oštećenima i svedocima pri sudovima opšte nadležnosti”, uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji, 2014. godine organizovana je specijalistička obuka za buduće zaposlene u službama za pomoć i podršku oštećenima i svedocima, koje se osnivaju pri svim višim sudovima u Republici Srbiji tokom 2015. godine.

Prva pravosudna ustanova osnovne nadležnosti u kojoj je takva služba formirana je Prvi osnovni sud u Beogradu, u kome od 2016. godine funkcioniše Služba za pomoć i podršku svedocima i oštećenima u postupcima koji se vode zbog nasilja kako u krivičnom tako i odeljenju za porodične sporove.

Donošenjem novog Zakonika o krivičnom postupku, koji se od 01.10.2013. godine primenjuje u tužilaštvima i sudovima opšte nadležnosti, istragom rukovodi tužilaštvo. Radi blagovremene informisanosti oštećenih i svedoka o pravima, obavezama, krivičnom postupku, bolje komunikacije i saradnje s javnim tužiocima u cilju efikasnijeg vođenja istrage, pri višim tužilaštvima osnivaju se službe za informisanje oštećenih lica i svedoka. Službe su sukcesivno počele sa radom od kraja 2015. godine. Organizovana je specijalistička obuka za zaposlene u službama u organizaciji Republičkog javnog tužilaštva i Pravosudne akademije, uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji. Službe su takođe formirane i u Tužilaštvu za ratne zločine, kao i u Tužilaštvu za organizovani kriminal.

Rad službi za pomoć i podršku oštećenima i svedocima u sudovima, kao i službi za informisanje oštećenih lica i svedoka u javnim tužilaštvima, bilo je neophodno urediti. Tome su prethodile izmene pojedinih zakona i podzakonskih akata.

Izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova iz 2013. godine, („Sl. glasnik RS”, br. 101/2013) predviđeno je da je u nadležnosti višeg suda, između ostalog, da obezbedi i pruži pomoć i podršku oštećenima i svedocima, te da se u sudskoj upravi višeg suda može obrazovati služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima. Osim toga, bilo je neophodno izmeniti i Sudski poslovnik i regulisati procedure rada ovih službi. Visoki savet sudstva je 07.04.2015. godine doneo Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima.

Rad službi za informisanje, koje su formirane u višim javnim tužilaštvima, regulisan je Opštim obaveznim uputstvom o načinu postupanja službe za informisanje i podršku oštećenima i svedocima u javnim tužilaštvima, koje je republički javni tužilac doneo 05.12.2016. godine, a u skladu sa Zakonom o javnom tužilaštvu, Pravilnikom o upravi u javnim tužilaštvima i drugim relevantnim nacionalnim propisima, strateškim dokumentima i međunarodnim standardima.

Radi unapređenja zaštite žrtava i svedoka i podizanja svesti o njihovim pravima, u našoj zemlji je u proceduri donošenje Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2019–2025. godine i pratećeg Akcionog plana.

Strategijom se predviđa uspostavljanje Nacionalne mreže službi podrške žrtvama i svedocima. Službama podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela, u smislu ove strategije, smatraju se službe osnovane pri višim sudovima, Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima pri Posebnom odeljenju za organizovani kriminal i Odeljenju za ratne zločine i Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima u Tužilaštvu za ratne zločine, službe podrške koje funkcionišu u okviru drugih državnih organa ili institucija, kao i službe podrške žrtvama koje funkcionišu u okviru organizacija civilnog društva, a integrisane su u sistem Nacionalne mreže. Strategijom su prepoznata dosadašnja postignuća u radu Službe za pomoć i podršku oštećenima i svedocima Višeg suda u Beogradu, u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal i Odeljenju za ratne zločine (u daljem tekstu SPP).

3. Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima Višeg suda u Beogradu

Kao što je već pomenuto, primarna uloga ove službe je da pomogne svedoku i oštećenom (u daljem tekstu: svedoku) da što lakše po sebe i efikasnije za sudski postupak pristupi sudu kako bi dao svoj iskaz. Njena osnovna delatnost je da vrši procenu psiholoških, zdravstvenih, socijalnih i logističkih potreba svedoka i na osnovu procenjenih potreba pruži logističku i emocionalnu podršku i pomoć.

U prvim godinama rada, SPP je prioritarno pružala pomoć i podršku svedocima i oštećenima u predmetima ratnih zločina u svim fazama postupka, a od 2012. godine i u predmetima organizovanog kriminala. Uvođenjem koncepta tužilačke istrage, svedoci pomoć i podršku od strane službe imaju od faze glavnog pretresa. Ujedno, SPP pruža podršku i svedocima koji svedoče u postupcima po zamolnicama, kao i svedocima koji svedoče uz upotrebu tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka – putem video-linka. Svedoci koji svedoče pred ova dva odeljenja imaju mogućnost da pristupe uslugama koje SPP pruža.

Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta Višeg suda u Beogradu, pri sudskoj upravi u Posebnim odeljenjima predviđeno je da poslove podrške neposredno obavljaju dve zaposlene koje su kroz specijalističke edukacije osposobljene za pružanje podrške.

U radu sa svedocima i oštećenima:

- svedocima se ne daju pravni saveti, već samo potrebne praktične informacije u vezi sa njihovim učešćem u postuku,
- ne pruža psihološko savetovanje, već psihološke intervencije u kriznim situacijama,
- sa svedocima se ne razgovara o sadržini iskaza niti na bilo koji način utiče na njega,
- sve informacije do kojih se dođe u radu sa svedocima predstavljaju profesionalnu tajnu sa svim zakonskim obavezama i posledicama koje iz toga proizlaze,
- posebno se vodi računa o njihovoj sigurnosti i bezbednosti,
- uz praktičnu pažnju i emocionalnu podršku brine se o svedoku u cilju opuštanja,
- postupa se uz poštovanje različitosti i ljudskih prava,
- nepristrasno pristupa kako sa svedocima tužilaštva tako i odbrane, a sve kako bi se izbegle ili umanjile negativne posledice svedočenja.

Podrška i pomoć svedocima i oštećenima pruža se pre dolaska u sud, neposredno pre i tokom davanja iskaza svedoka, kao i nakon njihovog svedočenja.

Svedocima se uz sudski poziv dostavlja obaveštenje da u sudu postoji služba pomoći i podrške, koja je njena uloga, kontakt-telefoni zaposlenih u službi, adrese elektronske pošte, a sve kako bi se svedoci, ukoliko imaju potrebe, mogli lično obratiti službi. Informacije o službi i kontakt-telefoni mogu se naći i na sajtu Višeg suda u Beogradu. Nakon potvrde o prijemu sudskog poziva, zaposlene proaktivno kontaktiraju svedoke i obavljaju najmanje dva telefonska poziva pre njihovog dolaska u sud. Tom prilikom vrše procenu individualnih potreba i shodno identifikovanim potrebama preduzimaju potrebne mere. Pružaju osnovne informacije o postupku, objašnjavaju pravnu terminologiju, ohrabruju za dolazak u sud, daju praktične informacije (kako da dođu do suda, da ponesu naočare, lekove, pravila oblačenja u sudu i sl.), organizuju dolazak i smeštaj.

Na dan svedočenja pružaoci podrške dočekuju svedoka na ulazu u zgradu suda i odvođe do posebnih prostorija za svedoke. Viši sud u Beogradu, u zgradi Posebnih odeljenja, raspolaže sa dve posebno opremljene prostorije za svedoke gde se svedoci mogu osećati sigurno, bezbedno i gde su odvojeni od okrivljenih, njihovih porodica, prijatelja, medija. Sa svedocima borave u prostorijama za svedoke neposredno pre davanja iskaza, za vreme pauze, a ukoliko to svedok želi, uz prethodnu saglasnost postupajućeg sudije, uz svedoka su i u samoj sudnici. Svedoku pružaju osnovne informacije u vezi sa tokom postupka, upoznaju ih sa prostorom sudnice i rasporedom u njoj, ulogama učesnika u postupku, načinom ispitivanja... Svedocima se pruža emocionalna podrška i daju praktične informacije. Svedoci do sudnice odlaze u pratnji i pri tome se vodi računa da svedok ne dođe u kontakt sa ostalim učesnicima u postupku, publikom itd. kako bi se izbegli neprijatni susreti koji ih mogu dodatno uznemiriti i uticati na njihov iskaz. U međusobnim kontaktima svedoci ne razmenjuju informacije

u vezi sa postupkom kako ne bi uticali na autentičnost sećanja, a samim tim i iskaza. Uz posebne mere opreza radi se sa žrtvama, žrtvama seksualnog nasilja, svedocima koji imaju procesne mere zaštite ili su u programu zaštite.

Svedocima se nakon završenog davanja iskaza pruža adekvatna podrška i pomaže u naplati dosuđenih troškova za dolazak u sud. Posle svedočenja ostvaruje se telefonski kontakt sa svedokom radi procene emotivnog stanja i, ukoliko je potrebno, svedoku se može savetovati da se javi nekoj od relevantnih ustanova (centru za mentalno zdravlje, centru za socijalni rad, porodičnom savetovalištu) ili nevladinoj organizaciji radi rešavanja specifičnih potreba.

U cilju pružanja efikasne i kvalitetne podrške, neophodna je saradnja i razmena informacija sa ostalim službama kako u sudu tako i van suda (MUP RS, relevantne ustanove...). Kako veliki broj svedoka dolazi iz inostranstva, koji svedoče po zamolnici ili svedoče putem video-linka, uspostavljena je saradnja i sa srodnim službama u regionu (Odjelom za svjedoke Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske, Odjelom za svjedoke Kantonalnog suda u Bihaću, Odjelom Okružnog suda u Banjaluci, Osnovnim sudom u Distriktu Brčko...). Sa Odjelom za svjedoke Suda BiH saradnja je formalizovana Sporazumom o razumevanju i saradnji u oblasti podrške svedocima radi njihovog učešća u krivičnom postupku od 08.05.2007. godine.

U proteklih 14 godina postojanja ove službe, 4409 svedoka je imalo podršku u 507 predmeta (ratnih zločina, organizovanog kriminala i zamolnica). Svedoka oštećenih bilo je ukupno 992.

Zaključak

Samo svedočenje kao proces sa sobom nosi niz nelagodnosti. Uz adekvatnu podršku, shodno individualnim potrebama svedoka, pravovremene informacije, brigu o njihovoj sigurnosti intenzitet neprijatnosti se u znatnoj meri smanjuje. Pružaoci podrške, kao jedni od glavnih aktera, imaju veliku ulogu u tome.

U dosadašnjem razvoju, rad službi za podršku svedocima i oštećenima pri pravosudnim institucijama, osim Službe za pomoć i podršku oštećenima i svedocima Višeg suda u Beogradu u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal i ratne zločine, bio je organizovan kroz projekte tako da je njihovo trajanje bilo svedeno na trajanje samih projekata. Od 2015. godine profunkcionisale su i druge službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima u sudovima i tužilaštvima i pokazale prve pozitivne rezultate (u Višem sudu u Novom Sadu, Nišu, Vranju, Kragujevcu, Novom Pazaru, Smederevu, Višem javnom tužilaštvu u Beogradu). Mnoge nevladine organizacije koje pružaju podršku borile su se sa nedostatkom finansijskih sredstava i neke od njih su se silom prilika ugasile. Kako pokrivenost službama za podršku na teritoriji Republike Srbije nije ravnomerno zastupljena jer su one uglavnom koncentrisane u velikim gradovima, mnoge žrtve i svedoci iz ruralnih sredina ostali su uskraćeni za neophodnu podršku. Ne treba zaboraviti da je podrška oštećenima i svedocima od značaja ne samo za svedoka nego i za sam krivični proces. Donošenje Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela i pratećeg Akcionog plana doprineće daljem razvoju ovih službi na sistemski način.

Pružaoci podrške su važna spona između svedoka i institucije i doprinose uspostavljanju poverenja građana u njih.

Providers of Support and Assistance to Victims and Witnesses of Crime

Summary

The paper focuses on an analysis of normative and practical issues related to the subject matter of providing professional support and assistance to victims and witnesses of crime in war and organised crime cases. The subject matter of the paper is examined through three sets of issues and concluding remarks. The first set of issues centres around general remarks about the subject matter under consideration, with special attention devoted to outlining reasons why it is necessary to provide professional support and assistance to victims and witnesses of crime.

The second set of issues is devoted to an outline of a fourteen-year long process of development of victim and witness support services (from the establishment of the first injured party and witness support service in a judicial institution, namely the War Crimes Panel of the District Court of Belgrade, on 9 June 2006 until today). The third set focuses on an analysis of the practical aspect of functioning of the Assistance and Support Service for Injured Parties and Witnesses at the High Court of Belgrade. Concluding considerations are presented at the end of the paper, in which the author expounds her view of how victims and witness support services should be regulated by the law and how they should function.

Keywords: *victim, witness, assistance, service, war crimes, organised crime, court, victimisation.*

2 Assistance and Support Service for Injured Parties and Witnesses – Organised Crime Special Department and the War Crimes Department of the High Court of Belgrade.

